



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE

KRISTĪNE ZAĻUMA

**VIDZEMES MUIŽU BIBLIOTĒKU
VĒSTURISKAIS MANTOJUMS
(18. GS. – 20. GS. 20. GADI)**

PROMOCIJAS DARBS

Zinātnes doktora (Ph.D.) grāda iegūšanai
vēstures un arheoloģijas zinātņu nozarē,
historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu apakšnozarē

Rīga, 2024

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē laikposmā no 2015. gada līdz 2024. gadam.

Promocijas darbs sagatavots Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieciskā darba ietvaros un realizēts ar Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (VPP-IZM-2018/1-0022) atbalstu.

Darbs sastāv no ievada, trīs nodaļām, secinājumiem, avotu un literatūras saraksta, pielikuma.

Darba forma: promocijas darbs vēstures un arheoloģijas zinātņu nozarē, historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu apakšnozarē.

Darba zinātniskais vadītājs: docents *Dr.hist.* **Mārtiņš Mintauris**, Latvijas Universitāte.

Darba recenzenti:

- 1) **Ēriks Jēkabsons**, Dr.hist., profesors, Latvijas Universitāte;
- 2) **Kristīne Vaceka-Ante**, Dr.hist., docente, Prāgas Kārļa Universitāte (Čehija);
- 3) **Ernestas Vasiļauskas**, Dr.hist., asociētais profesors, Klaipēdas Universitāte (Lietuva).

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 2024. gada 19. jūnijā Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas zinātņu nozares promocijas padomes atklātā sēdē.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkā Rīgā, Raiņa bulvārī 19.

LU Vēstures un arheoloģijas zinātņu nozares
promocijas padomes priekšsēdētāja

_____/Gunita Zariņa/
(paraksts)

promocijas padomes sekretāre

_____/Sigita Šnē/
(paraksts)

© Kristīne Zaļuma, 2024

© Latvijas Universitāte, 2024

Satura rādītājs

Anotācija	4
Abstract	4
Saīsinājumi	5
Ievads	6
Avotu un literatūras apskats	14
1. nodaļa.	
Muižu bibliotēku izpētes teorētiskie aspekti	27
1.1. Muižu bibliotēku vēstures un vēsturisko kolekciju pētniecības terminoloģija	27
1.2. Metodoloģiskās pieejas vēsturisko kolekciju pētniecībā	33
1.3. Muižu bibliotēku rekonstrukciju teorētiskie koncepti un praktiskie piemēri	49
2. nodaļa.	
Vidzemes muižu bibliotēku veidošanās un attīstība līdz 20. gs. sākumam	59
2.1. Bibliotēku veidošanas tradīcijas	59
2.2. Bibliotēku krājumu organizācija un sistematizācija	87
2.3. Lasīšanas kultūra un lektūra	99
2.4. Bibliotēkas krājuma izvietojuma un glabāšanas paradumi	118
2.5. Bibliotēkas krājuma saglabāšanas jautājumi	126
3. nodaļa.	
Vidzemes muižu bibliotēku krājumi sabiedrisko un politisko pārmaiņu laikā, 1905. gads–20. gs. 20. gadi	128
3.1. Muižu bibliotēkas 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās	128
3.2. Muižu bibliotēkas Pirmā pasaules kara gados	131
3.3. Muižu bibliotēkas Iskolata varas laikā, 1917. gada novembris–1918. gada februāris	135
3.4. Muižu bibliotēku krājumi Latvijas Neatkarības kara gados, 1918. gada 18. novembris–1920. gada 11. augusts	142
3.5. Kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība un muižu bibliotēkas, 1919.–1921. gads	154
3.6. Muižu bibliotēkas un to krājumi neatkarīgās Latvijas pirmajos desmit gados	180
Secinājumi	194
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	200
Tēmas aprobācija	229
Pielikums	231

Anotācija

Promocijas darbā “Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskais mantojums (18. gs.–20. gs. 20. gadi)” pirmo reizi apzinātas, sistematizētas un pētītas Vidzemes latviešu daļas muižu bibliotēkas, akcentējot tās kā muižas un tās sabiedrības ikdienas dzīves būtisku sastāvdaļu. Promocijas darbā atspoguļots šī temata Eiropas konteksts, kā arī īpaši izcelti muižu vēsturisko kolekciju pētniecības teorētiskie aspekti un ietverti aktuālie metodoloģijas jautājumi. Pētījums balstīts nepublicētos un publicētos avotos, pārskatāmībai un analīzei sagatavojot kvantitatīvo rādītāju pielikumus, kā arī izpētes gaitā izveidojot Vidzemes muižu reģistru, kurā atbilstoši izpētes pakāpei atzīmēta informācija par muižu bibliotēku esamību un to krājumiem trīs gadsimtos. Promocijas darbā atspoguļotas ne tikai Vidzemes muižu bibliotēkas un to vēsturiskais mantojums, bet padziļināti analizēti procesi, kas ietekmēja pārmaņas Latvijas muižu vēsturē, pētot bibliotēku vietu un lomu sabiedrības attīstības procesos, kontaktu un informācijas apritē, izceļot un akcentējot lokālo problemātiku.

Atslēgas vārdi: Vidzeme, muiža, muižniecība, muižas bibliotēka, kultūras vērtību aizsardzība, provenience

Abstract

In the doctoral dissertation “Historical heritage of Vidzeme manor libraries (18th century–1920s)”, for the first time the libraries of manor estates in the Latvian part of the historical region of Vidzeme are identified, systematized and studied, highlighting them as essential parts of the daily economic and social processes of the manor estates. The dissertation provides a wider European context of this topic and highlights the theoretical aspects and questions of methodology on the research of historical collections belonging to manor estates. The research is based on unpublished and published sources, creating appendices of quantitative data for improved overview and ease of analysis. During the process of research, an index of manor estates in Vidzeme has been created, marking information on the existence of manors and their historical collections, covering a period of three centuries. The doctoral dissertation reveals not only the libraries of manor estates in Vidzeme and their historical heritage, but also deeply analyses the broader processes which effected change upon the course of manor estate history in Latvia, researching the role of libraries in the development of society, the circulation of connections and information, emphasizing and accentuating the local issues.

Key words: Vidzeme, manor estate, gentry, manor library, protection of cultural heritage, provenance

Saīsinājumi

apr.	apraksts
b.	beigas
Bd.	Band
Bde.	Bānde
BMPA	Bīriņu muižas pils arhīvs
burtn.	burtnīca
CERL	Eiropas pētniecības bibliotēku konsorcijs (<i>Consortium of European Research Libraries</i>)
ed.	Editor
eks.	eksemplārs
f.	fonds
g.	gads
geb.	geboren
gs.	gadsimts
H.	Heft
ha	hektārs
Hrsg.	Herausgeber
inv.	inventārs
Iskolats	Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja
izd.	izdevums
IzM	Izglītības ministrija
Jg.	Jahrgang
KFVA	Krievijas Federācijas Valsts arhīvs Maskavā
LNA	Latvijas Nacionālais arhīvs
LNA LVA	Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs
LNA LVVA	Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēsturiskais arhīvs
LNB	Latvijas Nacionālā bibliotēka
lp.	lapa
lpp.	lappuse
LPV	Latvijas Pagaidu valdība
LU	Latvijas Universitāte
LUAB	Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka
Nr.	numurs
p.	page
piel.	pielikums
red.	redaktors
S.	Seite
s. a.	bez gada (<i>sine anno</i>)
S. l.	bez vietas (<i>sine loco</i>)
s. n.	bez izdevēja (<i>sine nomine</i>)
sast.	sastādītājs
sēj.	sējums
sk.	skatīt
sl.	Sleja
svk.	svītrkods
t. p.	tas pats
t. s.	tā saucamais
tab.	tabula
T.	Tome
tulk.	tulkojis, tulkotājs
u. c.	un citi
u. tml.	un tamlīdzīgi
UNESCO	Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)
VB	Valsts bibliotēka
VNMA	Varakļānu novada muzeja arhīvs
Vol.	Volume
ZM	Zemkopības ministrija
вып.	выпуск
с.	страница
сост.	составитель
СПб.	Санкт-Петербург
т.	том
тт.	тома
Ч.	Часть

Ievads

Laikā, kad vēsturisko kolekciju apzināšanā un informācijas resursu veidošanā arvien biežāk apvienojas arhīvi, bibliotēkas un muzeji, vadošo lomu tomēr vienmēr ieņem bibliotēkas. Tas skaidrojams ar senām bibliotēkas tradīcijām, iespieddarbu apjoma dēļ, pievērsties krājumu sistematizācijai, kā rezultātā arī muižu kungu mājās vai pilīs, kurās parasti atradās gan neliels muzejs, gan arhīvs, to visu nereti apvienoja vienā telpā un dēvēja par bibliotēku. Mūsdienās arvien vairāk Eiropas bibliotēku un citu atmiņas institūciju pētnieki pēta un popularizē vēsturiskās grāmatu kolekcijas, arī Latvija nav izņēmums. Jāņem vērā, ka Latvijas teritorijā agrāk veidotās muižu bibliotēkas kā veselums un pabeigtas kolekcijas nav saglabājušās. Līdz mūsdienām nonākušas tikai šo kolekciju daļas vai pat tikai atsevišķi eksemplāri, reizēm pieejamas vienīgi ziņas par to, ka šāda bibliotēka vispār pastāvējusi. Mūsdienās pētniekiem nozīmīgs izaicinājums ir arī tas, ka izpētes objekti var atrasties daudzās krātuvēs, arī privātpersonu grāmatu plauktos, jo vēstures notikumu ietekmē tie izkļiedēti glabājas dažādās valstīs. Promocijas darbā “Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskais mantojums (18. gs.–20. gs. 20. gadi)” pirmo reizi apzinātas, sistematizētas un pētītas Vidzemes latviešu daļas muižu bibliotēkas, akcentējot tās kā muižas un tās sabiedrības ikdienas dzīves būtisku sastāvdaļu.

Eiropas kultūras vēsture nereti saistīta ar atsevišķu grāmatu vēsturi, jo notikumu gaitā bibliotēku krājuma saturs vairākkārt mainījies. Grāmatas ir pārvietotas starp īpašniekiem dzimtas ietvaros, no dzimtas pie dzimtas, no vietas uz vietu, kā arī no valsts uz valsti. Grāmatu iespiešanas “revolūcijas” laikā 15. gs. otrajā pusē Eiropā pastāvēja slēgta intelektuāla kopiena, kurā brīvi cirkulēja jaunas idejas un jauna domāšana. Tāpat grāmatas, kurās bija izlasāms par jaunām idejām un kas bija uzskatāmas par daļu no kādas kolekcijas, dažkārt bibliotēkās nonāca kā dāvinājums, pirkums vai arī laupījums, nereti pārkāpjot privātīpašuma robežas un institucionālās īpašumtiesības. Katra Eiropas bibliotēka, kurā veic vēsturisko kolekciju pētniecību, var pierādīt šos faktus ar eksemplāriem no saviem krājumiem.¹

Katrs pētījums par bibliotēku izcelsmi, īpaši par tām, kas tapušas vairākus gadsimtus pirms mums, sniedz nozīmīgas zināšanas un papildina mūsu izpratni par sabiedrības attīstības posmiem. Mēs joprojām maz zinām par izglītošanos un studiju veidiem, zinātnes attīstību, intelektuālajām idejām, par to komunikācijas un izplatības tīkliem kopumā. Pastiprināta interese un sistemātiska pētniecība par vēsturisko kolekciju provenienci (izcelsmi) gan indivīda, gan bibliotēkas un valsts līmenī sniedz iespēju daudz objektīvāk izprast katrā konkrētā valstī dominējošo intelektuālo, kultūras, sociālo un lingvistisko tradīciju klātesamību. No Eiropas plaši pasaulē izplatījās grāmatu iespiešanas prasme, grāmatās bija atrodamas novatoriskas idejas, lai sabiedrības ikdienas dzīvi pakāpeniski pavērstu pavisam citā, līdz tam neierastā un maz zināmā virzienā.²

Muižnieku ikdienas dzīves pētniecība var kalpot par pamatotu pieredzi arī mūsdienu sabiedrības vērtību sistēmai. Svarīgi saprast muižniecības motivāciju, pielietojot un lasot grāmatās atrodamo informāciju. Muižu bibliotēka vienmēr bijusi viena no svarīgākajām muižnieku interešu atspoguļotājām. Jāņem vērā, ka bibliotēku saturs vairāk skar intelektuālo, estētisko, arī ekonomisko dzīves sfēru, mazāk sociālo un politisko. Nereti bibliotēkas krājums kļūva par muižnieku dzimtas kultūras un senās izcelsmes simbolu. Daudzas muižu bibliotēkas Latvijas teritorijā bija

¹ Matheson, A. Opening address. In: Shaw, D. J. (ed.). *Books and their Owners: Provenance information and the European cultural heritage*. London, 2005. p. XII

² Ibidem. p. XIII

pazīstamas ne tikai lokāli, bet arī Eiropā. Pazaudēt muižas bibliotēku daudzām muižnieku dzimtām līdzinājās ģimenes traģēdijai.

Apgaismības laikmetā daudzās Vidzemes muižās to īpašnieki aktīvi un mērķtiecīgi veidoja apjomīgas un tematiski strukturētas privātbibliotēkas. Šajā laikā idejas, kas nāca no Berlīnes, Londonas, Parīzes, Kēnigsbergas un Pēterburgas, Baltijā izraisīja agrāk neredzētu interesi par rakstīto vārdu un lasīšanas tradīciju maiņu, izdoto grāmatu skaita strauju palielināšanos. Muižnieku interese par klasisko literatūru, vēsturi, jurisprudenci un ekonomiku atspoguļojas apgaismības laikmetā veidoto muižu bibliotēku saturā. Tādējādi tika veicinātas pārdomas par filozofijas un ētikas jautājumiem, 19. gs. sākumā sagatavojot un nostiprinot izglītotajā sabiedrībā pārliecību par to, ka nepieciešamas izmaiņas zemniekus stāvokļa jautājumā Baltijā.

Terminoloģija. Ikvienu pētījuma būtiska sastāvdaļa ir izpratne par dažādu jēdzienu saturu un semantiku, ko temata kontekstā svarīgi aplūkot un skaidrot. Muižu bibliotēku pētniecībā kā svarīgus jēdzienus jāizceļ tos, kas ir nozīmīgi tematos, kuri skar Latvijas muižu vēsturi kopumā un dažādus tās aspektus. Šīs jomas pētniecībā vienmēr svarīgi saprast katra autora izpratni par jēdzieniem, kurus lieto un izprot atšķirīgi. Piemēram, jēdziens “Eiropa” kā pasaules daļas apzīmējums darbā lietots tā ģeogrāfiskajā nozīmē, ieskaitot mūsdienu austrumu daļas valstis.

Intensīvā mijiedarbība dažādās dzīves sfērās Eiropas vēsturniekiem devusi iemeslu pieskaiftīt “Austrumeiropas vēstures lielajiem reģioniem” – “austrumu Viduseiropai”, “dienvidaustrumu Eiropai” un “Krievijai”, arī “Baltijas jūras telpu”. Vēsturiskas analīzes nolūkos nereti lieto arī mākslīgi veidoto apzīmējumu “ziemeļaustrumu Eiropa”, kura pētniecības ietvara centrā izvirzīts ziemeļrietumu Eiropas, vācu, Viduseiropas austrumu, baltu un krievu vēstures saskarsmes un spriedzes lauks. Reģionam “ziemeļaustrumu Eiropa”, kura sinonīms ir “Baltijas jūras telpa”, pieskaita ne vien Ziemeļeiropu un Ziemeļvāciju, bet arī austrumu Viduseiropas ziemeļus un daļēji Krievijas ziemeļrietumus.³

Kultūras dzīves kontekstā Krievijas impērijas Baltijas provinces (*Ostseegouvernements, Ostseeprovinzen, Остзейский край, Прибалтийский край*) 19. gs. saglabāja savrupību, Baltijas provinces joprojām uztvēra kā Eiropu, kas atradās impērijas robežās un bagātināja tās kultūru.⁴ 19. gs. izveidotās Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas dēvēja par Baltijas provincēm vai vienā vārdā – Baltija, izpratnē par ģeogrāfisko telpu izslēdzot Latgali. Jēdziens “Baltija” kā reģions aplūkojams vietējās sabiedrības kontekstā, uzskatot par vietu, kur vācu kultūra būtiski ietekmēja etniski daudzveidīgas daudznetiskas teritorijas attīstību līdz pat 1939. gadam. Mūsdienās jēdzienu “Baltija” visbiežāk attiecina un izprot saistībā ar trīs valstīm – Igauniju, Latviju un Lietuvu.

Mūsdienās Baltiju retrospektīvi aplūko kā “multikulturālu pasauli” – vietu ar kultūru mijiedarbes ilgo vēsturi, kur, īpaši pilsētās, vienas impērijas, reliģijas un tirdzniecības ceļa dominanti nomainīja cita.⁵ Arī vēsturnieki arvien vairāk uzmanības pievērš kultūru sadursmēm, kontaktiem, mijiedarbei, kultūru apmaiņai un hibridizācijai.⁶ Vēstures literatūrā daudz pieminēto “Vidzemi” pētnieki nereti saprot un skaidro dažādi. Šajā darbā autore ar “Vidzemi” saprot Vidzemes guberņas latviešu

³ Trēbsts, Š. Klātbūtne austrumos: Krievija un ziemeļaustrumu Eiropa. No: *Baltija – jauns skatījums*. Rīga, 2002. 70.–73. lpp.

⁴ Brigemans, K. Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežas Baltijas provincēs. No: Straube, G. (sast.). *Valsts valstī: Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga, 2020. 56. lpp.

⁵ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. Rīga, 2013. 9., 10. lpp.

⁶ *Ibidem*. 15. lpp.

daļu ar četriem tās aprinķiem – Cēsu, Rīgas, Valkas un Valmieras, kas nemainīgi pastāvēja no 1783.–1924. gadam.

19. gs. vidū, sākot lietot apzīmējumu “baltieši”/“baltvāci”, ar to saprata vācu valodā runājošo sabiedrības daļu. Jau ap 1880. gadiem jēdziens “baltieši”, turklāt bez papildus norādes “vācu”, pārliecinoši nostiprinājās kā dominējošs vācbaltiešu pašidentifikācijas apzīmējuma lietojums. Mūsdienās apzīmējumu “vācbaltiešu” pēcteči pieņem, bet labprātāk sevi redz kā “baltiešus”. Tulkojot no vācu valodas latviešu valodā korekti būtu jālieto “Baltijas vācieši” (*Baltendeutsche*), tomēr šo jēdzienu, saistībā ar Otrā pasaules kara (1939–1945) notikumiem un jēdzienu lietojumiem, noraida un nelieto vairums vācbaltiešu.⁷ Jēdzienu “baltieši” sāka lietot drīz pēc Krimas kara (1853–1856), kad plašāk sāka lietot arī jēdzienu “latvieši”. Pirms tam dominēja “livonieši”, “vidzemnieki”, “kurzemnieki”, arī “nevāci”, kur pēdējo arvien biežāk sāka lietot 18. gs., kad Vidzemi un Igauniju ķeizara Pētera I (*Пётр I*, 1672–1725) valdīšanas laikā iekļāva Krievijas sastāvā.⁸ Pirmā pasaules kara (1914–1918) gados, bet jo īpaši Vācijas okupācijas laikā vācbaltieši vairījās uzsvērt savu “baltisko” savdabību, kā to varēja novērot 19. gs. pēdējā trešdaļā un 20. gs. sākumā.⁹ Tomēr muižu pētniekam jāatceras ievērot maksimālu objektivitāti vācbaltiešu vērtējumā Latvijas vēstures kontekstā, galvenokārt to neignorējot, nepārvērtējot un pētījumos skaidrojot viedokļu un pieeju dažādību.

Starpkaru Latvijā tradicionāli lietoja nosaukumu “vācbaltieši” vai vienkārši “vācieši”, nevis “baltvācieši”. Nosaukums, kas raisījis nerimstošas diskusijas, mainījās, kad Vācijā pie varas nāca nacionālsociālisti, kas mēģināja vienādot nosaukumus vāciešiem, kas dzīvoja ārpus Vācijas un uzspieda unifikāciju, nosakot, kādu jēdzienu lietot. Nacistiskās ideoloģijas rezultātā “vācbaltieši” kļuva par “baltvāciešiem”. 1945. gadā vācbaltieši atgriezās pie sava ierastā nosaukuma.¹⁰ Arī darba autore lieto jēdzienu “vācbaltieši”.

Joprojām aktuāla ir jēdzienu “pils” (*Schloß*), “muiža” (*estate, manor, Gut, Landgut, имение, поместье, усадьба*) un “kungu māja” (*manor house, Herrenhaus, барский дом, главная усадьба имения, господский дом, центр усадьбу*) atbilstoša lietošana un izpratne par tiem.¹¹ Plašākā nozīmē par muižu uzskatīja visas ēkas – kunga dzīvojamo māju kopā ar pārējo apbūvi un zemes kopumu, kurā ietilpa arī tai piegulošie meži, ūdeņi un pļavas.¹² Sarunvalodā jēdzienu “muiža” lieto joprojām, bet ar to visbiežāk apzīmē muižas rezidenci, ne kādreizējo saimniecības kompleksu kopumā, nesaistot kopā pat ar reālu vietu. Kā Latvijas teritorijai atbilstošu arhitektūras terminoloģijā muižas dzīvojamās mājas apzīmēšanai lieto jēdzienu “kungu māja”,¹³ kā apzīmējumu tām muižnieku dzīvojamām ēkām, kuras lieluma un arhitektūras kvalitātes dēļ nav dēvējamas par pilīm.¹⁴

⁷ Wezel, K. Introduction: German community – German nationality? Baltic German perceptions of belonging in the nineteenth and twentieth century. *Journal of Baltic Studies*. 2017. Nr. 48,1. p. 1, 2.

⁸ Stradiņš, J. Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē. *Karogs*. 1989. Nr. 8. 163. lpp.

⁹ Cerūzis, R. *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga, 2004. 59. lpp.

¹⁰ Lēbers, D. A. “Vācbaltieši” tomēr ir “vācbaltieši”. *Latvijas Vēstnesis*. 1997. Nr. 48. 14. febr.

¹¹ Plašāk sk.: Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas muižām un pilīm: grāmatniecības aspekts: maģistra darbs. Rīga, 2011.

¹² Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*. Rīga, 2000. 103. lpp.; Šterns I. *Latvijas vēsture, 1290–1500*. Rīga, 1997. 478. lpp.

¹³ Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus*: in 3 Teile. Riga, 1926. 1. Teil. S. 24, 25.

¹⁴ Bruģis, D. *Historisma pilis Latvijā*. Atkārtots izd. Rīga, 1997. 8. lpp.

Jēdzienam “muižas bibliotēka”¹⁵ vēsturiski bijusi nepārvērtējama vieta to dažādo interešu, izglītošanās un zināšanu lokā, kas bija nepieciešami, lai nodrošinātu resursus muižnieku, muižas īpašnieku un muižas ļaužu piederīgajiem. Lai arī viņu ikdienas dzīvi pavadīja arī muzicēšana, zīmēšana un gleznošana, teātris vai senlietu un retu augu kolekcionēšana, tikai un vienīgi bibliotēku vienmēr izvirzīja par seno muižnieku dzimtu kultūras un pagātnes tradīciju simbolu.

Darbā bieži lietotā jēdziena “kultūras vērtības” (starpkaru periodā arī “kultūras vērtības”) saturu veido vēsturiskas vai arhitektoniski nozīmīgas celtnes, muzeju krājumi, arhīvi, bibliotēkas, arheoloģiski priekšmeti un to kolekcijas, mākslas darbi, mēbeles, juvelierizstrādājumi u. tml.¹⁶ Mūsdienās arvien aktuālāks ir jautājums – kam tad piešķirams vērtīgums un nozīmīgums, lai to uzkrātu un saglabātu un iekļautu to noteiktā vērtību sistēmā?

Laikposmā, kamēr Latvijā pieņēma 1923. gada likumu par pieminekļu aizsardzību, kultūras vērtību jēdziens bija izplūdis un tā izmantošana – plaša un nekonsekventa. Valstiskā nozīmē skaidrības trūka, jo vajadzēja rast kompromisu starp valsts vajadzībām un privātpašnieku tiesībām.¹⁷

Promocijas darbā ar jēdzienu “kultūras mantojums” (*cultural heritage, Kulturerbe*) aptverti kultūras vērtību saglabāšanas, aizsardzības, pētniecības, nodrošinātas pārmantošanas, aktualizēšanas un to pieejamības veicināšanas jautājumi.

Par kultūras mantojumu uzskatāms ikviens materiāls vai nemateriāls priekšmets vai priekšmetu grupa, ko par vērtīgu vēstures un kultūrvēsturiskās atmiņas liecību ir atzinusi sabiedrība un kuru tādēļ ir vērts aizsargāt, saglabāt un izcelt. Šis priekšstats attiecas uz visām vērtībām, neatkarīgi no laika un vietas, kur tas atrodas, uz visu, ko mūsu priekšteči ir radījuši iepriekšējās paaudzēs, un arī uz to, kas ir savākts un tiek saglabāts, lai to nodotu nākamajām paaudzēm. Kultūras mantojums būtībā ir publiskais īpašums, kura saglabāšanu jānodrošina sabiedrībai, ja privātais īpašnieks dažādu iemeslu dēļ nevar to paveikt. Lokālo un īpašo kultūras vērtību apvienošana kultūras mantojumā piešķir tam universālu raksturu. Kultūras mantojuma jēdziens no mantojuma jēdziena būtiski atšķiras attiecībā uz notikumiem un laiku: kultūras mantojums ietver iepriekšējo paaudžu savāktās un nosargātās vērtības, kas tiek nodotas turpmākajām paaudzēm un to var raksturot kā noteiktu mantošanas līniju.¹⁸

Savukārt jēdzienu “vēsturiskais mantojums” mūsdienās var interpretēt dažādi. Promocijas darba kontekstā tas uzskatāms par starpnozaru zināšanu un vērtību kompleksu, ar kura palīdzību pētnieks rada sabiedrības interesi par pagātni. Vēl plašākā nozīmē “vēsturiskais mantojums” uzskatāms par cilvēces vēsturisko atmiņu, dažādu tautu un nāciju pieredzes un mērķu apliecinājumu, ko iespējams papildināt ar jaunradītām vērtībām. Darba kontekstā “vēsturiskā mantojuma” jēdziens spilgti atklāj reģionālās – Vidzemes – vēstures dimensiju un paver iespējas vēsturisko notikumu interpretācijām, kuru centrā atrodas sabiedrībai kopīgās vērtības, ko tā atzinusi par saudzējamām un nododamām mantojumā.

Reģionālā vēsture uzskatāma par īpašu pētniecības virzienu, kas svarīgs sabiedrības reģionālās identitātes apziņas veidošanā kā lokālā, tā arī reģionālā nozīmē

¹⁵ Plašāk par jēdzienu sk. promocijas darba 1. nodaļā.

¹⁶ Pārpuce, R. Latvijas Valsts politika attiecībā pret kultūras vērtībām 20. gs. 20. un 30. gados. No: *Jaunas idejas un pieejas vēstures izpētē II*. Daugavpils, 2007. 83. lpp.; Pētersons, R. Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). No: *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas*. Rīga, 2001. 23. lpp.

¹⁷ Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs. Rīga, 2006. 17. lpp.

¹⁸ Devalē, A., Meress, F. *Muzeoloģijas pamatjēdzieni*. Rīga, 2012. 29. lpp.

kļūstot par kopēju vēsturiskās atmiņas, vēsturiskā mantojuma, individuālās un kolektīvās identitātes sastāvdaļu. “Vēsturiskā mantojuma” kompleksā iekļaujas arī “kultūras mantojums”, kas veido materiālās un nemateriālās kultūras kopumu, kam ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība.

Pētījuma mērķis un uzdevumi. Promocijas darba mērķis ir kompleksi analizēt Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskā mantojuma jautājumu pusotra gadsimtu garumā, uztverot to par daļu no muižas un tās īpašnieku dzimtu vēstures, akcentējot muižas nozīmi sabiedrības attīstības procesos un atklājot muižu bibliotēku kolekcijas kā būtisku avotu grupu muižu vēstures kontekstā. Darba mērķis formulēts, uzsverot Vidzemes muižu saimniecību vēsturisko nozīmi, analizējot bibliotēku vēsturisko mantojumu kā būtisku Vidzemes muižu vēstures daļu, ļaujot padziļināti izziņāt tās ietekmi, vietu muižas iedzīvotāju ikdienas dzīvē.

Promocijas darbam ir izvirzīti sekojoši uzdevumi: 1) aktualizēt muižu bibliotēku izpētes teorētiskos aspektus Eiropas pētniecības kontekstā, formulējot šī virziena pētniecības terminoloģiju, aprakstot metodoloģiskās pieejas vēsturisko kolekciju pētniecībā un rekonstrukciju teorētiskajos konceptos; 2) raksturot Vidzemes muižu bibliotēku kā daļu no Latvijas muižu vēstures; izpētīt Vidzemes muižu kultūrvidi un muižu bibliotēku veidošanas tradīcijas, krājumu organizācijas un sistematizācijas veidus, lasīšanas paradumus un lektūru, kā arī muižas bibliotēkas krājuma izvietojuma un glabāšanas paradumus līdz 20. gs. sākumam; 3) analizēt Vidzemes muižas un to bibliotēku vēsturisko mantojumu sabiedrisko un politisko pārmaiņu laikā – sākot ar 1905. gada revolūcijas laiku līdz pat Latvijas Republikas pirmajiem desmit gadiem.

Darba hronoloģiskās robežas un struktūra. Muižu un muižu bibliotēku vēstures izpētes gaitā par darba galvenajām hronoloģiskajām robežām noteikts laikposms no 1783.–1924. gadam, kad Vidzemes latviešu daļā, kurā ietilpa dažādu veidu muižas, saglabājās nemainīgs administratīvi teritoriālais iedalījums četros apriņķos – Cēsu, Rīgas, Valkas un Valmieras. Formāli pieņemtie robežgadi saistīti ar 1783. gadu, kad Vidzemē izveidoja Rīgas vietniecību (1783–1796) un 1924. gads, kad stājās spēkā likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos, četrus Vidzemes apriņķu vietā izveidojot piecus. Tomēr, lai panāktu dažādu ar Vidzemes muižām saistītu komplicētu jautājumu kontekstu un vēstures notikumu skaidrojumu, dažās nodaļās hronoloģiskās robežas paplašinātas, atkāpjoties nedaudz senākā vēsturē, bet muižu bibliotēku vēsturi dažkārt aplūkojot līdz pat mūsdienām. Hronoloģiskās robežas noslēgums ir Latvijas Republikas agrārreformas (1920–1937) sākuma posms, kad muiža kā sociālekonomiska struktūra un kultūrpolitisks faktors pazuda no sabiedriskās dzīves. Atstātās neatsavinātās daļas vēl skaidrāk iezīmēja laikmetu, kad bija beigušās muižniecības privilēģijas un jēdzieni, kas bija saistīti ar saimniekošanu un dzīvi muižā.

Darbā izmantota tematiski hronoloģiskā pieeja. Pētījumu veido trīs nodaļas ar apakšnodaļām un pielikumi ar muižu reģistru un kvantitatīvajiem datiem. Vispatveroša Vidzemes muižu zemes īpašumu veidu un sabiedrības izpēte ļauj analizēt un izprast bibliotēkas kā muižas mantojuma būtisku sastāvdaļu noteiktos apstākļos, savukārt Vidzemes muižu reģistrs (sk. piel. 1., 2. tab.) ļauj veikt statistisku analīzi par bibliotēkām noteiktos muižu īpašumu veidos.

Promocijas darba pirmajā nodaļā aplūkoti muižu bibliotēku izpētes teorētiskie aspekti. Padziļināti izvērtēta arī nozares terminoloģija, metodoloģiskās pieejas vēsturisko krājumu pētniecībā, kā arī muižu bibliotēku rekonstrukciju teorētiskie koncepti un praktiskie piemēri. Otrā nodaļa veltīta Vidzemes muižu bibliotēku veidošanās tradīcijām un attīstībai līdz 20. gs. sākumam. Nodaļā skaidroti bibliotēku veidošanās iemesli, to vieta muižas īpašnieku un muižas ļaužu ikdienā, akcentējot

grāmatu krājuma svarīgo lomu reģiona kultūrtelpā, kas raksturo lasīšanas paradumus un lektūru. Nodaļā aplūkoti muižu bibliotēku organizācijas un sistematizācijas paradumi un to loma dažādu kolekciju saglabāšanā un izmantošanā. Nodaļas pēdējā apakšnodaļa veltīta muižu bibliotēku kolekcijas izvietojuma un glabāšanas paradumiem – kur Vidzemes muižā visbiežāk atradās grāmatu krājumi un kā tos glabāja; kā ar laiku iekārtoja un speciāli bibliotēkai atvēlēja atsevišķas telpas muižas kungu namā un citās ēkās. Apakšnodaļā bibliotēka analizēta arī kā interjera sastāvdaļa. Darba noslēdzošā trešā nodaļa veltīta Vidzemes muižām un to bibliotēku krājumiem sabiedrisko un politisko pārmaiņu laikā – no 1905. gada līdz 20. gs. 20. gadiem. Nodaļā analizēti muižu un to bibliotēku likteņi 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās. Raksturoti procesi, kas ietekmēja muižu bibliotēkas pēc revolūcijas – zaudētās kolekcijas, kompensācijas par zaudējumiem, jauni kungu māju projekti, jauniekrātas bibliotēkas u. c. Nodaļā sniegti pētniecības rezultāti par Vidzemes muižu bibliotēkām Pirmā pasaules kara gados, īpaši pievēršoties notikumiem arī Iskolata varas laikā (1917. gada novembris–1918. gada februāris). Pētījuma noslēdzošajā nodaļā analizēta situācija ar Vidzemes muižu bibliotēku vēsturisko mantojumu Latvijas Neatkarības kara gados (1918–1920), raksturojot zaudējumus un valsts aizsardzības pasākumus, kas tika īstenoti, apzinot, pārvietojot un nodrošinot kolekciju glabāšanu atbilstošās krātuvēs, īpaši pievēršoties kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbībai Latvijā laikposmā 1919.–1921. gadā. Noslēgumā atklāta situācija, kas skāra muižu bibliotēku kolekcijas neatkarīgās Latvijas pirmajos desmit gados – grāmatu atdošana īpašniekiem vai to pilnvarotajiem; kolekciju nonākšana valsts un pašvaldību iestādēs, citās organizācijās. Pētījuma rezultāti, kas apkopoti tabulās, pievienoti darba pielikumā.

Aktualitāte un zinātniskā novitāte. Tēmas novitāti nosaka Vidzemes muižu bibliotēku kolekciju unikālā un līdz šim maz apzinātā vieta Latvijas kultūras mantojumā.

No 18. gs. beigām līdz pat 20. gs. sākumam daudzi Vidzemes muižu īpašnieki turpināja priekšteču iesākto vai no jauna veidoja privātbibliotēkas, īpaši 19. gs. kļūstot par kaislīgiem bibliofiliem. Mūsdienās, izvērtējot Latvijas vēsturi Eiropas vēstures kontekstā, būtiski aplūkot muižu kā saimniecības un ražošanas centru, arhitektūras un mākslas pieminekli, kā arī sabiedrības garīgās dzīves organizācijas centru. Muižu bibliotēkas, tāpat kā mākslas priekšmetu un arheoloģisko senlietu kolekcijas, ir būtiska, līdz šim maz apzināta Latvijas kultūras mantojuma daļa, kas atspoguļo izglītotāko Vidzemes sabiedrības pārstāvju saikni ar sava laika Eiropas kultūras tradīcijām, veidojot kompleksu skatījumu uz Latvijas muižu vēsturi.

Daļu no šajā promocijas darbā iegūtajiem pētījuma rezultātiem autore jau iekļāvusi un izmantojusi Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgades projektā “Neredzamā bibliotēka”, piedzīvojot jau iegūto rezultātu aprobāciju dažādās platformās – sadarbībā ar partneriem reģionos un ārzemēs; veidojot izstādi; vadot ekskursijas; sagatavojot publikācijas; vairāku gadu garumā gatavojot un realizējot lekciju ciklus par Latvijas muižu bibliotēkām. LNB izstāde “Neredzamā bibliotēka”, kurā bija arī iekārtotas rekonstruētas muižas bibliotēkas telpas, apvienojot vienotā stāstā astoņu muižu bibliotēku vēsturi, vienlaikus ļāva ielūkoties LNB krājuma attīstības sākumposmā, kad tā pamatus veidoja kādreizējo privāto un sabiedrisko bibliotēku grāmatu un citu materiālu krājumi. Vairumā gadījumu gan tās ir tikai vēsturisko kolekciju daļas vai to fragmenti, par kurām pētījumu rezultāti pāraug valodu un tautību robežas un atklāj Latvijas vēstures daudzslāņainību un bagātību. Šādi projekti ir iespēja pētījumu rezultātus par kādreizējo bibliotēku kolekcijām padarīt

pieejamākus sabiedrībai un atklāt to kolekciju vēsturi, kuru izcelsme dažādu apstākļu dēļ glabājusies “neredzama”.

Bibliotēkas grāmatu sējumi un citi materiāli joprojām glabā pagātnes pieredzi un liecības par dažādu personību likteņiem vairākās paaudzēs. Daudzi muižu un to bibliotēku vēstures fakti publicēti un sabiedrības vērtējumam nodoti pirmo reizi, veidojot līdz šim neapzinātu avotu kopumu, kas izmantojams, pētot Latvijas vēsturi. Tāpat akadēmisko publikāciju aprītē – autores promocijas darbā un monogrāfijā par līdzīgu tēmu, latviešu valodā pirmo reizi pieejama vēsturisko kolekciju proveniences pētījumu metodoloģija.

Muižu bibliotēku pētījumi kalpo par nozīmīgu vēstures segmentu, sniedzot iespēju senām grāmatām “uzrunāt” sabiedrību ne tikai pēc satura, bet arī kā muzeāliem objektiem. Tāpat šie pētījumu rezultāti izmantojami vietējas un starptautiskas nozīmes starpdisciplināros pētījumos un uzskatāmi par vienu no sadarbības jomām ar citām atmiņas institūcijām, organizācijām, privātpersonām u. c. Muižu bibliotēku vēsture atklāj vairākus kultūrslāņus, sniedzot iespējas veidot jaunus maršrutus kultūras tūrismā. Caur vēsturisko kolekciju izcelsmes pētījumu prizmu pastāv iespēja vēstures ritējumā iekļaut aizmirstas personības un vietas, ļaujot sabiedrībai ieskatīties daudz vērtīgāk Latvijas vēsturē un nostiprināt piederību Eiropas kultūrtelpai.

Pētījumā izmantotās metodes. Mūsdienās aktualizējies arī jautājums par muižu vēstures saturu un izvēlētajām izpētes metodēm, centrā izvirzot tās iekļaušanu kopējās 21. gs. pētniecības tendencēs. Vēstures kontekstā būtiski aplūkot muižu, ievērojot Latvijas telpiskās robežas, akcentējot konkrētās teritorijas atšķirīgo vēsturisko attīstību. Veicot muižas vēstures pētījumus, nepieciešams ņemt vērā, ka katrs reģions ir īpaša politisko, ģeogrāfisko un sociālo norišu telpa, kurai līdzās pastāv kultūras vēstures, cilvēku darbības un apkārtējās vides mijiedarbība.

Lai veiktu sekmīgu muižu vēstures avotu izpēti, nepieciešamas pamatziņas par Vidzemes muižām un ar tām saistīto dzimtu vēsturi: 1) jāprecizē ģeogrāfisko objektu nosaukumi, ievērojot vietvārdu izcelsmi, senās rakstības formas, to dažādos variantus un izmaiņas, 2) jāpārzina kartēs un dokumentos ietvertie apzīmējumi un simboli, kas dažādos laikos var atšķirties, 3) jānoskaidro ar noteiktām muižām saistīto dzimtu vēsture. Apkopojot informāciju, svarīgi ir ievērot atšķirību starp veco un jauno kalendāro stilu (Jūlija un Gregora kalendāra lietojumu Latvijas teritorijā), pārzināt personu aprakstu secību, statistisko datu ieguves metodoloģiju arklu un dvēseļu revīzijās, tautas skaitīšanas anketās un baznīcu grāmatās.

Vidzemes muižu bibliotēku pētniecība prasa zināšanas sekojošās jomās: Latvijas un Eiropas vēsturē; muižu zemes īpašumu vēsturē; bibliotēku un grāmatniecības vēsturē, ieskaitot vēsturisko kolekciju proveniences jautājumus, lasīšanas kultūrā, grāmatmākslā, grāmatu iesējumu vēsturē; mākslas vēsturē; iestāžu, organizāciju, biedrību vēsturē; vairākās vēstures palīgzinātnēs – ģenealoģijā, sfragistikā, heraldikā, paleogrāfijā; katalogizācijā – katalogu organizācijas vēsturē, dokumentu klasificēšanas veidos, bibliogrāfisko aprakstu principos; dažādu nozaru terminoloģijā; statistikā.

Darba mērķa sasniegšanai izmantotas dažādas pētnieciskās metodes, starp tām arī vispārējās – salīdzinoši formālā un aprakstošā, izvēloties, analizējot un apstrādājot tematam atbilstošus arhīva materiālus, veicot dokumentu analīzi un izvērtējot atbilstošu literatūru.

Vēsturisko kolekciju pētniecību ietekmē grāmatu vēsture, kuras uzmanības centrā ir grāmata un tās materialitāte, grāmatu tirdzniecības vēsture un lasīšanas kultūras

izzināšana.¹⁹ Promocijas darba rezultātu iegūšanai izmantotas vēstures, grāmatniecības un bibliogrāfiskās izpētes metodes: 1) analizēti arhīvu materiāli, t. sk. muižu un to bibliotēku inventāriji, katalogi, reģistri, saraksti, kuri akadēmiskajā pētniecībā atklāti un izmantoti pirmo reizi; 2) biblioloģiskās metodes izmantotas, lai analizētu grāmatu krātuvju struktūru, raksturotu identificētos eksemplārus gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Krājuma izpēte galvenokārt veikta LNB krātuvēs, jo tā glabāšanai un izmantošanai saņēmusi vairumu kādreizējo Latvijas muižu bibliotēku grāmatu. Neskatoties uz sarežģītajiem apstākļiem un laikmetu, kādā dibināja un veidojās Valsts bibliotēka, tā uzskatāma par nozīmīgāko kādreizējo muižu bibliotēku mantinieci. Tomēr jāņem vērā, ka kādreizējo muižu bibliotēku grāmatas un materiāli glabājas arī citu atmiņas institūciju krātuvēs – Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, Latvijas Nacionālajā arhīvā, Latvijas Universitātes bibliotēkā, daļā valsts un pašvaldību muzeju, kā arī privātpersonu grāmatu kolekcijās; 3) vēsturisko kolekciju proveniences pētniecības metodoloģija.

Lai arī līdzās proveniences pētījumu metodēm vēl atsevišķi iedala materiālu iesējumu, signatūru un ierakstu pētniecības u. c. metodes,²⁰ un šos virzienus arī nereti pēta atsevišķi, muižu bibliotēku izpētē vairākas no tām saplūst vienā, piemēram, iesējumu un ierakstu izpētes metodes iekļaujamas kopējā vēsturisko kolekciju proveniences pētniecības metodoloģijā.

Tā kā pētījuma temats Latvijā aplūkots pirmo reizi, pielietota arī empīriskās izziņas metode – daļa pētījuma un izziņas vērtību balstīta empīriskajā pieredzē, no kuras radušās specifiskas zināšanas. Kā izziņas metode pielietota salīdzināšana – viena no universālajām un izplatītākajām izziņas metodēm, kurā ikviena priekšmeta un parādības izziņa iesākas ar to, ka mēs atšķiram to no visiem citiem un izdibinām to līdzību ar radnieciskiem priekšmetiem un parādībām. Darbā tā pielietota, apvienojot vai to papildinot ar citām metodēm,²¹ kas galvenokārt saistītas ar metodoloģiskām pieejām vēsturisko kolekciju pētniecībā.

Apkopojot pētījumu rezultātus, izmantotas arī matemātiskās un statistiskās pētniecības metodes. Darba izstrādes laikā pētījuma rezultātus bija iespēja iekļaut izstādes formātā, kas sniedza iespēju iekļaut pētījumā arī vēsturisko grāmatu kolekciju rekonstrukcijas pieredzi. Apzināti un pielietoti muižu bibliotēku rekonstrukciju teorētiskie koncepti un praktiskie piemēri. Kā nozīmīga pieeja muižu bibliotēku kolekciju izpētē izmantota katalogu, grāmatu sarakstu un/vai reģistru un muižu inventāru apzināšana un izpēte. Kā nozīmīga avotu grupa muižu bibliotēku kolekciju rekonstrukcijai izmantotas identificētās grāmatas un citi iespieddarbi Latvijas zinātnisko bibliotēku krātuvēs, kas veido priekšstatu par kādreizējo Vidzemes muižu bibliotēkām un to saglabātības pakāpi mūsdienās. Tomēr mērķa sasniegšanai par svarīgāko promocijas darbā uzskatāma kolekciju proveniences pētniecības metodoloģija.

¹⁹ Hauke, P. (Hrsg.). *Handbuch Methoden der Bibliotheks- und Informationswissenschaft: Bibliotheks-, Benutzerforschung, Informationsanalyse*. Berlin, 2013. S. 461.

²⁰ *Ibidem*. S. 461–479.

²¹ Connaway, L. S., Radford, M. L. *Research methods in library and information science*. Sixth edition. Santa Barbara; California, 2017.

Avotu un literatūras apskats

Eiropas zinātniskajās un publiskajās bibliotēkās, kā arī citās atmiņas institūcijās, aizgājušo laikmetu grāmatu izcelsmes un pagātnes lasīšanas kultūras jautājumu izvērtēšana un pētniecības nepieciešamība pakāpeniski aktualizējusies kopš 20. gs. 70. gadiem.²² Akadēmiskajās publikācijās uzsvēta proveniencas pētījumu metožu izvēle, kas tieši ietekmē paredzamos un sasniedzamos rezultātus, lai atklātu kādreizējo vēsturisko kolekciju izcelsmi un to nozīmi sociālajā, kultūras un literatūras vēsturē. Sākotnējie pētījumi galvenokārt orientēti uz institūciju organizatoriskās un institucionālās vēstures izpēti.

Vēsturisko kolekciju proveniencas pētījumi sniedz iespēju pētīt Vidzemes muižas un to bibliotēku vēsturi, paverot plašas iespējas vienlaikus aplūkot arī grāmatniecības attīstību, lasīšanas kultūru, krājuma saturu, ikdienas paradumus, kolekcionēšanas tradīcijas, kā arī noskaidrot zināšanu un izglītības nepieciešamības līmeņus sabiedrībā. Pētāmo vēstures avotu kompleksu veido bagātīgs arhīvu dokumentu klāsts, kurā atrodami arī bibliotēku katalogi, grāmatu saraksti, muižu inventarizāciju materiāli, testamenti u. c. Saglabājušies arī publicēti muižu bibliotēku katalogi, senas fotogrāfijas, atmiņu stāstījumi, periodiskos izdevumos atrodami fakti un ziņojumi, un, galvenokārt, apjomā visbagātākie materiāli: kādreizējo bibliotēku grāmatu sējumi vai citu materiālu eksemplāri ar tajos ietvertām īpašumzīmēm – ierakstiem, monogrammām, zīmogiem, grāmatu etiķetēm, ekslibriem un superekslibriem, kas uzskatāmi par tiešiem kādas konkrētas muižas bibliotēkas izpētes rosinātājiem un krājuma vēstures pirmavotiem.

Vienu no būtiskākajām avotu grupām, ko veido atributētie kādreizējo muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri u. c. materiāli, īsti nevar pieskaitīt ne pie publicētiem, ne pie nepublicētiem avotiem. Vēsturisko kolekciju apzināšanas un pētniecības rezultātā veidojas nozīmīga un atšķirīga avotu grupa, kas uzskatāmi raksturo vēsturisko, kultūras un literāro atmosfēru 18.–20. gs. Vidzemes muižās. Kādreizējo muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri atributēti Latvijas un citās atmiņas institūciju krātuvēs – Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienībās, Latvijas Nacionālās bibliotēkas, LUAB un Valmieras integrētās bibliotēkas krājumos, tomēr promocijas darbā iekļautie eksemplāri galvenokārt apzināti LNB krātuvēs. Jāatzīst, ka darba gaitā “de visu” izdevies aplūkot nelielu daļu LNB krājuma, jo šī apzināšanas un izzināšanas metode kopumā ietver sarežģītus un laikietilpīgus darba procesus. Citas krājuma proveniencas izzināšanas metodes (uzziņu aparāts – kartīšu katalogi, kartotēkas, elektroniskie katalogi un datubāzes, zinātniskā bibliogrāfija u. c.) kā atbalsts varēja kalpot tikai atsevišķos gadījumos. Promocijas darbā nav atspoguļoti visi atributētie muižu bibliotēku eksemplāri, jo to apjoms veidotu atsevišķu katalogu, tāpēc iekļauti tikai nozīmīgākie un spilgtākie piemēri.

Statistikas jautājumi Vidzemes muižu bibliotēku vēstures kontekstā kļuva būtiski jau uzsākot darbu pie promocijas darba tēmas. Lai noteiktu, cik Vidzemes muižās trīs gadsimtu garumā bijušas muižu bibliotēkas, bija nepieciešams noskaidrot, cik kopumā Vidzemē pastāvējušas muižas, kādos veidos tās bija iedalītas un kuras konkrētās muižas pie katra no tiem pieskaitāma. Muižu zemes īpašumu veidu jautājumu savulaik aktualizējis Vidzemes tautsaimniecības vēstures pētnieks ekonomists Ādolfs Agte (*Agthe*, 1883–1943) savā darbā par laukstrādnieku kārtas izcelšanos un viņu stāvokli Vidzemē,²³ īpaši atzīmējot šī reģiona muižu veidu sarežģīto statusu.

²² Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Fortschrittsbericht (1975–1988). In: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. 1990. 15. Jg. Bd. 84. 1. H. S. 123.

²³ Agthe, A. *Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland*. Tübingen, 1909. S. 126–132.

Pārskatāma pētījuma par muižu veidiem un pie tiem piederīga visaptveroša Vidzemes muižu reģistra trūkums rosināja paralēli muižu bibliotēku vēstures izpētei sagatavot Vidzemes muižu reģistru (sk. piel. 1., 2. tab.).²⁴ Ja muižai trīs gadsimtu gaitā zemes īpašuma veids mainījies, tad, apkopojot informāciju, pieņemts tas, kas norādīts 20. gs. avotos.²⁵ Piemēram, Pulēnu muiža (*Pullendorf*) Rīgas apriņķī sākotnēji bija valsts, pēc tam privātmuiža, bet vēlāk pusmuiža.

Vidzemes muižu reģistrā ietvertas sekojošas sadaļas: zem katra muižas veida iekļauti muižu nosaukumi latviešu valodā, norādot to atveidi vācu valodā; norādīts apriņķis, kurā administratīvi atradusies muiža; paralēli muižu nosaukumiem sagatavotas trīs ailes (18., 19. un 20. gs.), kurās atbilstoši gadsimtam iekļauta informācija par muižas bibliotēku – gads/laikposms, par kuru ir ziņas un norādes (ja tādas pieejamas) par krājuma apjomu. Lai arī avotos atrodams ziņas ir dažādas un atšķirīgas, šāds pārskatāms informācijas sistematizācijas veids ļāva iegūt nosacītas, bet tomēr verificējamās statistiskās ziņas. Jāatzīmē gan, ka promocijas darbā publicētie kopsavilkumi ir atbilstoši tēmas izpētes pakāpei un autore pieņem, ka laika gaitā tie varētu mainīties – gan dati par muižu piederību pie noteiktiem veidiem, gan dati par muižu bibliotēku īpatsvaru.

Vidzemes muižu reģistra izveide balstīta npublicētos un publicētos avotos. Rezultātu pārskatāmībās dēļ promocijas darba pielikuma tabulās publicēti rezultātu kopsavilkumi (sk. piel. 3., 4. tab.), pie kuriem atrodams arī visas atsauces uz izmantotajiem avotiem un literatūru.

Pētot Latvijas muižu vēsturi jāņem vērā administratīvi teritoriālā iedalījuma izmaiņas, kas tieši vai netieši vienmēr ietekmēs muižu un tās īpašnieku dzimtu izpēti. Apkopojot datus par Vidzemes muižām, promocijas darbā ņemta vērā tā administratīvi teritoriālā piederība apriņķiem, kas bija spēkā no 1783. līdz 1924. gadam, tātad 141 gadu. Latvijas Republikas pirmo neatkarības gadu statistiska par Vidzemi apkopota par četriem apriņķiem – Cēsu, Rīgas, Valkas un Valmieras,²⁶ līdz laikam, kad 1924. gadā stājās spēkā “Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos”²⁷ un Vidzemē izveidoja vēl piekto apriņķi – Madonas, kurā iekļāva pagastus no Valkas un Cēsu apriņķa.²⁸ Nereti tieši šīs reformas izmaiņas ietekmē izpratni par muižu atrašanos noteiktā apriņķī un rada kļūdas, aplūkojot vēstures gaitu pirms 1924. gada likuma.

²⁴ Publicēts arī: Zaļuma, K. *Vidzemes muižas un to bibliotēkas*. 3 daļās. Rīga, 2022. 3. daļa: burtn. 6.–36. lpp.

²⁵ *Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Rīga, 1905; *Wegekarte des Walkschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namensverzeichnis der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Rīga, 1904; *Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Rīga, 1908; *Wegekarte des Wolmarschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Rīga, 1908; Фогель, В. К. (сост.). *Новый список имъний Лифляндской губернии*. 3-е изд., испр. и доп. Рига, 1906. С. 101.

²⁶ *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1920*. Rīga, 1921. 1. lpp.; *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1921*. Rīga, 1922. 1. lpp.; *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1922*. Rīga, 1923. 1. lpp.; *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1923*. Rīga, 1924. 1. lpp.

²⁷ Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos (1924. gada 26. jūnijs). *Valdības Vēstnesis*. 1924. Nr. 140. 26. jūn. 1., 2. lpp., t. p. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1924. Nr. 11. 3. jūl. 118.–122. lpp.

²⁸ *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1923*. 1. lpp.; Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos. *Valdības Vēstnesis*. 1924. Nr. 140. 26. jūn. 1., 2. lpp., t. p. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1924. Nr. 11. 3. jūl. 118. lpp.

Pēc likuma stāšanās spēkā Cēsu apriņķim no Valkas apriņķa pievienoja Druvienas un Lizuma pagastus, bet no Valmieras apriņķa Cēsu apriņķim pievienoja Liestraupes, Mazstraupes, Rozbeķu (*Rosenbeck*), Stalbes un Unguru pagastus.²⁹ Vēsturnieka Edgara Dunsdorfa (1904–2002) sastādītajā Latvijas muižu sarakstā³⁰ ņemts vērā ar 1924. gada likumu³¹ reformētais dalījums apriņķos, tādējādi Vidzemē Dunsdorfs muižas sadalījis piecos apriņķos – Cēsu, Madonas, Rīgas, Valkas un Valmieras. Tāpat šīs reformas rezultātā dažas muižas, kas simtiem gadu bija atradušās vienā apriņķī, bija pieskaitītas citam. Šo iemeslu dēļ promocijas darbā ar muižām saistītie statistiskie dati aplūkoti līdz 1924. gadam, šo gadu neieskaitot.

Nepublicētie avoti. Promocijas darbā izmantotie arhīva dokumenti veido pamatu pētījumiem par Vidzemes muižu kultūrvidi. Darbā izmantotie un pieminētie arhīvu fondi nosacīti dalās tematiskās grupās – atklājot dzimtu vēsturi, muižu saimniecību vēsturi un muižu topogrāfiskos un telpiskos aspektus. Atsevišķu arhīva vēstures avotu un to kopumu analīzē izmantota dokumentu ārējā un iekšējā kritika, iespēju robežās izmantojot to pieejamību virtuālajā vidē.

Nepublicēto avotu svarīgāko daļu veido: arhīvos atrastie materiāli, kuros pieminētas un/vai aprakstītas muižu bibliotēkas un to īpašnieki; nepublicētie muižu bibliotēku katalogi un grāmatu saraksti; dokumenti kas atspoguļo Vidzemes muižu un tās īpašnieku dzimtu vēsturi un kultūru. LNA struktūrvienībās (Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs), LNB, LUAB un Latvijas Universitātes bibliotēkā glabātie avoti sniedz būtiskas ziņas par Vidzemes muižu vēsturi un ar to saistīto cilvēku likteņiem.

Latvijas Nacionālā arhīva LVVA fondos atrodamas ziņas par atsevišķu muižu dzimtu vēsturi vai konkrētām personām, jo genealģiskās informācijas avoti ir katras muižas vēstures izpētes pamats. Bez zināšanām par tās īpašniekiem, mantiniekiem vai nomniekiem, muižas ļaudīm pētniecības rezultāts nebūs pilnīgs. Lielākā daļa šo dokumentu attiecināma uz laikposmu no 18. gs. līdz 20. gs. pirmajai pusei, bet ir arī senāki dokumenti. Par ceļvežiem un metodiskiem līdzekļiem pētnieciskajā darbā šo arhīva avotu izziņāšanā kalpo vēsturnieku un arhīva speciālistu publikācijas.³²

Vidzemes muižu un muižnieku dzimtu vēstures pētniecība, tāpat kā citos novados, vienmēr bijis viens no centrālajiem bruņniecības identitātes jautājumiem, jo tas saistīts ar radniecības un īpašumtiesību pierādīšanu. Nozīmīgas ziņas par Vidzemes muižām atrodamas Vidzemes bruņniecības arhīvā.³³

²⁹ Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos (1924. gada 26. jūnijs). *Valdības Vēstnesis*. 1924. Nr. 140. 26. jūn. 1., 2. lpp., t. p. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1924. Nr. 11. 3. jūl. 118. lpp.

³⁰ Dunsdorfs, E. *Muižas*. Melburna, 1983. 68.–105. lpp., t. p. Dunsdorfs, E. Muižu nosaukumi. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1936. 11. sēj. 28056.–28097. sl.

³¹ Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos (1924. gada 26. jūnijs). *Valdības Vēstnesis*. 1924. Nr. 140. 26. jūn. 1., 2. lpp., t. p. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1924. Nr. 11. 3. jūl. 118.–122. lpp.

³² Kvaskova, V. Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā. *Latvijas Arhīvi*. 2007. Nr. 1. 15.–42. lpp.; Ķikuts, T. Dvēseļu revīziju materiāli kā avots par Vidzemes zemnieku migrāciju pēc brīvīlāšanas. No: *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils, 2009. 17. sēj. 216.–225. lpp.; Pētersone, P. Portreti Latvijas valsts vēstures arhīva dokumentos. *Latvijas Arhīvi*. 2006. Nr. 3. 45.–73. lpp.; Plakans, A., Vezerels Č. Partrilineārā genealģija, uzvārdi un ģimenes indentitāte: Krievijas impērijas Baltijas guberņas 19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi*. 2000. Nr. 3. 28.–52. lpp.; Zaļuma, K. Avoti Vidzemes piekrastes muižu pētniecībai. No: *Lokālās vēstures pētniecības iespējas arhīva dokumentos*. Rīga, 2016. 25.–44. lpp.; Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas pilīm un muižām: grāmatniecības aspekts. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*. 2.(XXII) sēj. Rīga, 2013. 21.–40. lpp.; Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas muižām un pilīm: grāmatniecības aspekts: maģistra darbs.

³³ LNA LVVA, 214. f.

Starp nozīmīgām arhīva kolekcijām minams arī plašs un apjomīgs, bet ļoti dažāds un konkrētu muižu līmenī atšķirīgs Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižu dokumentu krājums. Vienai muižai var būt lieta ar pāris dokumentiem, bet citai vairākas lietas un apjomīgs dokumentu krājums.³⁴

Daļa avotu atspoguļo kādreizējo Vidzemes muižu īpašnieku sociālo un finansiālo stāvokli, kā arī muižu saimniecību ekonomisko situāciju galvenokārt laikā no 17. līdz 19. gadsimtam. Dokumentu kopās par konkrētām muižām atrodami galvenokārt privāta rakstura dokumenti, muižu bibliotēku vēstures meklējumiem noderīgie – inventāri, saimnieciska rakstura ziņojumi un pārskati u. tml. Tomēr visvairāk dokumentu satur ģenealoģiskus datus, kas atklājas dažāda veida tabulās, dokumentos, sarakstē, nekustamā īpašuma iegūšanas un apsaimniekošanas materiālos. Tie raksturo dažādu laikmetu personības un atklāj katras dzimtas savdabīgo identitāti. Tā kā minētie fondi ir ļoti apjomīgi, darba ietvaros izdevās aplūkot tikai nelielu daļu.

Liela apjoma materiālu fondi ar informāciju par muižām, to īpašniekiem un kādreizējām bibliotēkām atrodami LUAB un LNB reto grāmatu un rokrakstu kolekcijās. Atšķirībā no arhīva, bibliotēku materiālos daudz biežāk atrodamas liecības tieši par Vidzemes muižu bibliotēkām. Kā jau iepriekš minēts, bibliotēkās glabājas viena no būtiskākajām avotu grupām – atributētie kādreizējo muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri u. c. materiāli.

Lai dokumentus iekļautu kādas muižas vēstures atspoguļošanā, bieži nepieciešama papildus informācija no citiem avotiem un publikācijām. LNA LVVA Vidzemes bruņniecības arhīva fondā glabātie muižu saraksti par Rīgas un Valkas apriņķiem,³⁵ lai arī nepilnīgi – līdz mūsdienām nav nonākuši saraksti par Cēsu un Valmieras apriņķa, ir neaizvietoja avotu bāze Vidzemes muižu reģistra veidošanā.

Bez minētajām fondiem padziļinātiem muižnieku dzimtu pētījumiem izmantots arī Rīgas–Valmieras baznīcu virsvaldes fonds³⁶ un Vidzemes evaņģēliski luterisko draudžu³⁷ baznīcu grāmatu kolekcijas, Latvijas baznīcu iestāžu dokumentu krājums,³⁸ kas satur ievērojamu apjomu liecību par muižnieku ikdienas dzīvi dažādos laikos un izpausmēs, kā arī materiālus par muižniecības attiecībām ar dažādiem sabiedrības slāņiem. Draudžu dokumentos nereti atrodama arī informācija par mācītājmuižu un draudžu bibliotēkām.

Pie muižnieku un muižas ļaužu dzimtu izpētes nozīmīgām kolekcijām pieskaitāmi 18. un 19. gs. sastādītie Vidzemes dvēseļu revīziju saraksti³⁹ un Krievijas impērijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli Vidzemes guberņā.⁴⁰ Dvēseļu revīziju sarakstu galvenais mērķis bija noskaidrot nodokļu maksātāju skaitu, uzskaitot muižās dzīvojošās personas, kas apliekamas ar nodokli. Vidzemē pirmā dvēseļu revīzija notika 1782. gadā, otrā 1795. gadā, bet nākošās 1811., 1816., 1834., 1850. un 1858. gadā. Dvēseļu revīziju saraksti sniedz bagātu informāciju un parasti sākas ar ierakstiem par muižniecību un muižas ļaudīm, kam seko zemnieku māju saimnieku un viņu kalpu reģistri. Dati par personām satur vārdu, uzvārdu un vecumu, vienīgi zemniekiem uzvārdi parādās, sākot ar 1826. gada revīziju. Revīziju papildinājumos uzskaitīti cilvēki, kas atstāja muižu vai ieradās no citas muižas. Pirmajā revīzijā sievietes un vīrieši tika rakstīti jaukti, 1811. gadā skaitīti tikai vīrieši, bet vēlākās

³⁴ Ibidem, 6999. f.

³⁵ Ibidem, 214. f., 1. apr., 5220., 5221. l.

³⁶ LNA LVVA, 238. f.

³⁷ Ibidem, 235. f.

³⁸ Ibidem, 2728. f.

³⁹ Ibidem, 199. f.

⁴⁰ Ibidem, 2706. f.

revīzijās, sākot ar 1816. gadu, vīriešus reģistrēja dokumenta atvēruma kreisajā pusē, bet sievietes – labajā.⁴¹ Muižu bibliotēku kontekstā dvēseļu revīzijas ļauj iegūt pilnīgu muižas sabiedrības aprakstu noteiktā laikā.

19. gs. beigās dvēseļu uzskaitīšanas revīziju nomainīja tautas skaitīšana. Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli⁴² par Vidzemes guberņu līdz mūsdienām saglabājušies tikai daļēji, tāpēc arī Vidzemes muižu vēstures kontekstā aplūkojamas liecības tikai par dažiem pagastiem, piemēram, Ainažu, Skultes, Svētciena. Tautas skaitīšanas materiālos pieejami dokumenti par muižnieku dzimtām, kas saimniekoja savos īpašumos, kā arī plaša informācija par ģimenēm, kuru pārziņā bija īpašumi – pusmuižas vai izpirktas mājas uz muižas vai kādreizējās muižas zemes. Promocijas darbam nozīmīgas ir arī tautas skaitīšanas anketās atrodamās atzīmes par valodu un lasīšanas prasmēm.

Nozīmīga nepublicēto avotu daļa, kas atklāj muižu kultūras vērtību, t. sk. muižu bibliotēku, vēsturi Latvijas Neatkarības kara laikā un pirmajos valsts neatkarība gados, pieejama Latvijas Nacionālā arhīva LVVA Izglītības ministrijas⁴³ un LNA Latvijas Valsts arhīva Valsts bibliotēkas⁴⁴ fondos. IzM fondos atrodami Latvijas kultūras vērtību lietu pilnvarnieku un ģenerālpilnvarnieku lietvedības dokumenti, kas satur būtisku informāciju par Vidzemes muižu bibliotēkām to norietā. IzM un Valsts bibliotēkas fondos pieejami arī svarīgākie normatīvie dokumenti un to projekti, instrukcijas, noteikumi, pavēles, rīkojumi, kā arī ar muižu bibliotēkām saistītu personu un institūciju darbības pārskati un ziņojumi. Dažkārt dokumenti fondos dublējas, tāpat daļa dokumentu nav oriģināli, bet to noraksti. Nereti ziņojumi par vienu un to pašu vēstures laikposmu konkrētā vietā būtiski atšķiras, kas īpaši jāņem vērā. Būtiski zināt Pirmā pasaules un Latvijas Neatkarības kara gaitu, lai izprastu kādos apstākļos atradās muižu saimniecības un tajās glabātās kultūras vērtības.

Latvijas Nacionālā arhīva fondi, kas glabā informāciju par Vidzemes muižu vēsturi, ļauj identificēt notikumus un to dalībniekus dažādu laikmetu hronoloģiskajās robežās, sniedzot iespēju plašāk izvērtēt, kā arī apkopot precīzi datētus un daudzveidīgus materiālus. Strādājot ar visdažādākajiem avotiem, ņemts vērā, ka tie var saturēt dažādas kvalitātes informāciju – ieraksti var būt nepilnīgi, rokrakstu dēļ nesalasāmi, dažos laikposmos iespējams pārrāvums notikumu virknējumā.

Publicētie avoti. 20. gs. sākumā informācija par muižu bibliotēkām bija nepilnīga un skopa, neviens par savu privātbibliotēku krājumiem nevēlējās informēt. Neskatoties uz sabiedrībā zināmām tradīcijām, par 18. un 19. gs. veidoto muižu privātbibliotēku likteņiem Krievijas impērijas teritorijā ir vai nu daļēja informācija, vai pavisam nezināma. Nereti vienīgās ziņas atrodamas nejauši uzietās piezīmēs periodiskajos izdevumos, sabiedrisko vai publisko bibliotēku atskaitēs, dažādu biedrību ziņojumos. Ziņas par privātbibliotēkām var iegūt, pētot arī grāmatās atstātās īpašumzīmes. Lai arī šādu ziņu apkopošana uzskatāma par nelielu atbalstu šādu kolekciju pētniecībā, tās ir svarīgas, jo sniedz ieskatu par konkrētu kolekciju pastāvēšanu.⁴⁵

Publicētos avotus nosacīti var iedalīt deviņās grupās. Tās būtu: 1) publikācijas periodiskajos izdevumos, 2) publicētie dokumenti un dokumentu krājumi, 3) atmiņas un memuārliteratūra, 4) laikabiedru pētījumi un publicistika, 5) statistikas izdevumi,

⁴¹ Kvaskova, V. Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā. 15.–42. lpp.

⁴² LNA LVVA, 2706. f.

⁴³ Ibidem, 1632. f.; 2661. f.

⁴⁴ LNA LVA, 235. f.

⁴⁵ Иваск, У. Г. Частные библиотеки в России. *Русский библиофил*. 1911. № 3. Март. С. 55; Палий, Е. Н. Частные библиотеки дворянских салонов. *Библиотековедение*. 2007. № 2. С. 106.

6) katalogi, 7) kartogrāfiskie izdevumi, 8) nošizdevumi un 9) Vidzemes muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri un citi materiāli.

Nozīmīga publicēto avotu daļa ir periodiskie izdevumi, kas ļauj precizēt nepublicētos avotos atrodamu informāciju vai sniedz pilnīgi jaunas liecības un faktus. Vidzemes muižu bibliotēku kontekstā būtiski fakti un precizējumi bija atrodamī daudzos 19. un 20. gs. laikrakstos un žurnālos latviešu un vācu valodā. Svarīga avotu grupas daļa attiecināma uz valsts institūciju un Vidzemes apriņķu un to pilsētu periodiskajiem izdevumiem, kas darba gaitā, ar lielākām vai mazākām atkāpēm, uzskatāmi par nozīmīgiem avotiem un laikmetu notikumu nepastarpinātiem lieciniekiem: žurnāli “Ekonomists” (1920–1940), “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” (1920–1939), laikraksti “Latvijas Kareivis” (1920–1940), “Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs = Известия Социалистического Советского Правительства Латвии” (1919), “Rīgas Avīze” (1902–1915), “Valdības Vēstnesis” (1919–1940), “Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens” (1919) un “Valmieras Apriņķa Ziņotājs” (1917). Bez tam daļa no periodisko izdevumu klāsta darba tēmas aspektā no vienkārša publicēta avota iegūst citu – īpašās avotu grupas statusu, jo atributēts arī kā kādas kādreizējās muižas bibliotēkas eksemplārs.

Būtisku vietu Vidzemes muižu bibliotēku pētniecībā ieņem publicētie dokumentu krājumi ar skaidrojumiem. Ziņas par privātbibliotēku krājumiem sniedz arī dažādu biedrību bibliotēku katalogi un biedrību sēžu ziņojumu krājumi,⁴⁶ kuros atsevišķos gadījumos norādīti dāvinājumi arī no muižu bibliotēku kolekcijām.

Atmiņas un memuārliteratūra, lai arī bieži atspoguļos citos avotos vēl precizējamu informāciju, saistībā ar muižu un to bibliotēku vēsturi sniedz būtiskas ziņas un pārliecinošus aprakstus. Mūsdienās arvien vairāk pie lasītājiem nonāk latviešu valodā tulkoti darbi no vācu valodas, kā arī lielā apjomā atrodama ar Vidzemes muižu vēsturi saistīta memuārliteratūra citās svešvalodās. Daļa no šīs avotu grupas joprojām pieskaitāma pie nepublicētiem avotiem un atmiņas institūciju krātuvēs vai privātpersonu kolekcijās gaida savus pētniekus. Izmantojot pētījumos šos avotus, tajos ietvertie fakti, notikumi, personu vārdi nereti apstiprinās ar arhīvos atrastiem dokumentiem.

Muižu uzskaitījums, īpašnieki un saimnieciskās darbības statistikas un adrešu apkopojumi⁴⁷ par 18.–20. gs. Vidzemes muižām ir maz, tāpēc salīdzinot tajos atspoguļoto informāciju ar autores Vidzemes muižu reģistrā iegūtajām ziņām no līdz šim nepublicētiem materiāliem jāsecina, ka informācija nereti atšķīrās. Promocijas darbā iekļautas ziņas no līdz šim Latvijas muižu vēstures historiogrāfijā maz izmantotā 1765. gada⁴⁸ Vidzemes muižu reģistra. Jāatzīmē gan, ka šis reģistrs darbā vairāk izmantots informācijas precizēšanai, jo sastādīts vairākus desmitus gadu pirms 1783. gada, kas pieņemts par darba hronoloģisko robežu.

Tāpat darbā iekļauta informācija no publikācijās reti izmantotajiem LPV ZM Statistikas nodaļas vadītāja (1919–1925) Jāņa Bokaldera (1885–1982) 1919. gada oktobrī sagatavotajiem un publicētajiem datiem par Vidzemes muižām. Muižu un to

⁴⁶ Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga*. Riga, 1874–1936. Vairāk par biedrību un tās bibliotēku sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. Rīga, 2019. 44.–58. lpp.

⁴⁷ Landrolle des Herzogthums Liefland vom Jahr 1765, oder Verzeichniss der zu dem Herzogthum Liefland gehörigen publiquen und privat=Güther, derselben Grösse und Besitzer. In: *Magazin für die neue Historie und Geographie*. Angelegt von A. F. Büsching. IX. Halle, 1773. S. 361–392; *Liefländischer Adreß- und Post- Calender: auf das Jahr Christi 1784*. Mitau, 1784.

⁴⁸ Landrolle des Herzogthums Liefland vom Jahr 1765. S. 361–392.

zemju uzskaitījums un datu apkopošana bija paredzēta izmantošanai Latvijas agrārreformas pasākumu realizācijai. Izdevumā iekļauto informāciju Bokalders balstījis Vidzemes landrātu kolēģijas 1915. gada statistikas un kadastra nodaļas materiālos un datos.⁴⁹ Būtiski norādīt, ka, sastādot informāciju par Vidzemes apriņķa muižām 1919. gada oktobrī, izdevumā nebija iekļauta aktuālā informācija par visiem zaudējumiem, jo karadarbība Latvijā vēl nebija beigusies.

Dati par muižu saimniecībām pētniekiem vienmēr bijis komplicēts jautājums, jo precīzas informācijas par zemes sadalījumu zemes lietošanas veidiem pirms Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijā nav. Datu trūkums saistīts ar 19./20. gs. mijā realizēto pāreju no senās zemes klasifikācijas sistēmas uz jauno, kā arī seno krūmzemju (aizaugušo atmatu, krūmāju, meža) lauksaimniecisko apgūšanu un daļēju pārvēršanu par aramzemi un pļavām.⁵⁰

Bez kartogrāfisko izdevumu izmantošanas nav iespējams runāt par Latvijas muižu vēsturi kopumā, jo tie sniedz unikālas citos vēstures avotos bieži nepieminētas un neatrodamas ziņas. Ar kartes palīdzību iespējams apzināt katra laikmeta telpiskās domāšanas, komunikācijas un apkārtējās pasaules izzināšanas tendences, kā arī “izlasīt” tajā ietverto simbolu saturu. Būtībā karte ir informācijas avots par realitāti.⁵¹ Promocijas darba ietvaros kartogrāfiskie izdevumi⁵² bija būtiski avoti Vidzemes muižu reģistra veidošanā.

Izmantojot karšu vēsturisko kolekciju pētījumus par Vidzemes muižu vēsturi, jāņem vērā šis avotu grupas atšķirīgās pētniecības metodes, kas skaidrotas metodiskos līdzekļos un aprakstītas šīs jomas pētnieku darbos.⁵³ Kartēs iegūstamas ziņas par konkrētās vietas vēsturiskajiem nosaukumiem, kā arī piederību administratīvajai teritorijai dažādos laikos. Kartes ir nozīmīgas sava laikmeta un cilvēku darbības liecinieces.

Literatūra. Muižu bibliotēku pētniecība iekļaujas mūsdienu Eiropas kultūras vēstures pētījumos, kuru centrā ir pazīstamā britu kultūras vēsturnieka Pītera Bērka darbi, kas uzskatāmi par būtiskām publikācijām Vācijas apgaismības studijās, kas 21. gs. kļuvušas aktuālas arī Latvijā, interpretējot vācbaltiešu un latviešu apgaismības laikmeta kultūrpārneses.⁵⁴

Muižu bibliotēku vēsture Latvijas historiogrāfijā nav speciāli pētīta, tāpēc galvenās atziņas balstītas līdz šim pētnieku maz izmantotos materiālos. Līdzīgi kā šajā promocijas darbā, kur pētītas viena reģiona muižu bibliotēkas, pēta arī mūsdienu vācu un poļu pētnieki. Muižu bibliotēkas var kalpot kā pamats citu procesu rekonstrukcijām, piemēram, izzinot mūzikas kultūru. Tāpat būtiski izzināt muižas

⁴⁹ Bokalders, J. *Latvijas zemes īpašumi: Vidzeme (Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķi)*. Rīga, 1920. 3., 14., 15. lpp.

⁵⁰ Boruks, A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: no senākiem laikiem līdz mūsdienām*. 2. izd. Jelgava, 2003. 380.–382. lpp.

⁵¹ Štrauhmanis, J. *Teorētiskā kartogrāfija*. Rīga, 2005. 34. lpp.

⁵² *Wegekarte des Rigaschen Kreises; Wegekarte des Walkschen Kreises; Wegekarte des Wendenschen Kreises; Wegekarte des Wolmarschen Kreises*.

⁵³ Barzdeviča, M. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos, 1621–1710*. Rīga, 2011; Barzdeviča, M. Rīgas patrimoniālais apgabals pēc zviedru laika katogrāfiskā materiāla datiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2004. Nr. 4. 38.–64. lpp.; Pētersone, P. Vidzemes pasta vēsture 17.–19. gs.: promocijas darbs. Rīga, 1998; Barzdeviča, M., Janelis, I. A. *Vidzemes kartes, 17. gadsimts*. Rīga, 1996; Štrauhmanis, J. *Apzīmējumi senajās kartēs*. Rīga, 1994; Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes: (17. un 18. gadsimtenī)*. Melburna, 1986; Dunsdorfs, E. *Der große schwedische Kataster in Livland, 1681–1710: Kartenband*. Stockholm, 1974.

⁵⁴ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. 122., 123. lpp. Tulk. P. Daijas piebilde.

vēsturi meklējot vai ko uzzinot par bibliotēkas telpu interjeru, priekšmetiem, kas atradušies bibliotēkā, kā arī pārdošanas un izsoļu katalogus.⁵⁵

Literatūras apskatā galvenokārt aplūkoti Latvijas muižu un to bibliotēku vēsturiskajam mantojumam tieši vai pastarpināti veltītie pētījumi, īpaši norādot un atzīmējot publikācijas par Vidzemi. Teorētisko jautājumu problemātika, kā arī izpētes attīstība un virzieni Latvijā, ņemot vērā Eiropas kontekstu, plaši aprakstīti promocijas darba pirmajā nodaļā, tāpēc literatūras apskatā tie atsevišķi nav aplūkoti.

Visbiežāk par muižu bibliotēkām Vidzemē kā sava laikmeta parādību informācija atrodama citas tematikas pētījumos. Tāpat atsevišķi nav aplūkots nozīmīgais pētnieku pienesums Latvijas muižu izpētē, kas izmantots promocijas darbā visās šīs tēmas izpētes pakāpēs. Darbā bez muižām veltītām nozīmīgām grāmatām un rakstiem izmantoti arī bakalaura un maģistru studijās tapušie pētījumi, arī promocijas darbi, kuros nereti atrodams būtisks faktoloģiskais materiāls, norādes uz avotiem un svarīgi secinājumi. Tāpat nākušas klajā publikācijas, kurās aplūkots muižu interjers un raksturota ikdienas dzīve, nereti pieminot arī bibliotēkas.⁵⁶ Latvijas historiogrāfijā privātbibliotēku kolekciju vēsture vairumā gadījumu aplūkota turīgo pilsētnieku un mācītājmuižu grāmatu kolekciju kontekstā, nepieminot vai reti pieminot kādreizējo muižu bibliotēkas, kas pēc kategorijas pieskaitāmas vēsturiskām kolekcijām, kas savulaik glabājās muižās.

Iepazīstot dažādos laikos sagatavotus aprakstus un apkopotās ziņas par Vidzemes muižu bibliotēkām, jāatzīst, ka iegūt informāciju par to veidošanos, krājuma sastāvu un vēsturi kopumā vienmēr ir bijis izaicinājums – neatkarīgi no laikmeta un vēsturiskajiem notikumiem. Par to gan 19. gs. otrajā pusē, gan vēl 20. gs. sākumā norādījuši šī jautājuma pētnieki, kas informāciju par muižu bibliotēkām Krievijas impērijā apkopojusi un publicējuši specializētos izdevumos, vienlaikus kļūstot par neaizstājamiem publicētas informācijas autoriem.⁵⁷ Historiogrāfijas kontekstā šie patiesi ir īpaši izdevumi, jo aplūko muižu bibliotēkas vēl to pastāvēšanas laikā, iekļaujot informāciju kopumā par aptuveni 2000 privātbibliotēkām un to īpašniekiem, t. sk. Latvijas teritorijā. Nereti iekļautā informācija par bibliotēku iegūta, apmeklējot konkrēto muižu un/vai izjautājot tās īpašniekus vai bibliotekārus, ja tādi bija nolīgti

⁵⁵ Gussone, M., Langbrandtner, H. W. Bibliotheken und Musikalien als Spiegel adliger Bildung. Auf Spurensuche in rheinischen Adelsbibliotheken und -archiven. *Zeitenblicke*. 2010. Bd. 9. Nr. 1. 36 S. Netzpublikation.

⁵⁶ Bruģis, D., Līne, I. *Liecinieki: Latvijas piļu un kungu māju interjeri 19. gadsimtā–20. gadsimta sākumā*. Tukums, 2013; Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes: alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln; Wien, 2007; Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Bibliotēku zinātnes aspekti*. Rīga, 1980. 4. (9.) sēj. 47.–62. lpp.; Taimiņa, A. Vai tirgotāju pilsētā ir vajadzīga bibliotēka?: Johans Kristofs Bērenss un ideālās bibliotēkas vīzija 18. gs. beigās Rīgā. *Iespiedgrafika*. 2006. Nr. 3. 14.–19. lpp.; York-Gothart, M. Transkulturalität in den est-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften zwischen Aufklärung und Restauration – Prämissen eines Forschungsprojekts. In: Sommerlat-Michas, A. (Hrsg.). *Das Baltikum als Konstrukt (18.–19. Jahrhundert): von einer Kolonialwahrnehmung zu einem nationalen Diskurs*. Würzburg, 2015. S. 45–65.; Zanders, V. Bibliotheken in Lettland. In: Fabian, B. (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Bd. 7. Teil 2. Hildesheim, 1997 S. 141–148; Zanders, V. Privatbibliotheken im kulturhistorischen Kontext Lettlands. Vom 17. Jahrhundert bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Garber, K., Klöcker, M. (Hrsg.). *Kulturgeschichte der Baltischen Länder in der Frühen Neuzeit*. Tübingen, 2003. S. 137–147; Зандерс, В. Частные библиотеки в контексте истории библиотек Латвии (XIX–XX вв.). *Книготыра*. 2002. Т. 38. С. 95–102.

⁵⁷ Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков: (Ex-libris)*. Вып. 1–3. Москва, 1905–1918; Иваск, У. Г. Частные библиотеки в России. *Русский библиофил*. 1911. Nr. 3. Март. С. 55; Эксгольц, Ф. К. Частные библиотеки. *Русская библиография*. 1880. Nr. 55 (3); Параделов, М. Я. (сост.). *Адресная книга русских библиофилов и собирателей гравюр, литографий, лубков и прочих произведений печатию* Москва, 1904.

muižas dienestā. Šo izdevumu pamatā ir privātbibliotēku apraksti, kuri veidoti pēc noteiktas struktūras: 1) bibliofila vārds un uzvārds, 2) dzīvesvietas adrese, 3) temati/nozares, par kādām krāja grāmatas, 4) aptuvenais krājuma nosaukumu un/vai sējumu kopējais skaits, 5) ja krājumā bija mākslas kolekcija, mākslas darbu lapas, piemēram, gravīras u. tml., pēc iespējas norādīts to saturs – portreti, vēstures tematika, ainavas, pilsētu skati u. c., 6) norādes par dubletiem vai liekiem grāmatu eksemplāriem, kā arī gravūrām, kuras to īpašnieks labprāt piedāvāja apmaiņai vai plānoja pārdot, 7) kolekcijas īpašumzīmes, īpaši atzīmējot, vai ir ekslibris un kas uz tā ir attēlots.

Svarīgs muižu bibliotēku vēsturei ir arī pēc Pirmā pasaules kara un 1917. gada revolūcijas cietušo un bojāto mākslas kolekciju, arhīvu un bibliotēku reģistrs par ievērojamākajām kultūras vērtību glabātuvēm Krievijā,⁵⁸ kur lielākais uzsvars likts uz bibliotēkām un mākslas kolekcijām muižās.

Pētījumi par Baltijas⁵⁹ (Latvija un Igaunija, neskaitot Lietuvu), arī Kēnigsbergas⁶⁰ grāmatu krātuvēm no 16. gs. līdz pat laikam pēc Otrā pasaules kara sniedz pavisam nelielu ieskatu arī privātbibliotēku vēsturē, muižu bibliotēku vēsturi un kolekciju likteņus praktiski neskarot, taču temata kontekstā šie darbi sniedz būtisku ieskatu bibliotēku vēstures attīstībā kopumā, kas palīdz izprast arī muižu bibliotēku lomu un vietu konkrētu reģionu vēsturē. Domājams, ka pētījumu trūkums par Latvijas muižu bibliotēkām arī ir bijis iemesls, kāpēc tās šajos fundamentālajos izdevumos praktiski nav aplūkotas. Būtisks atbalsts pētniecībai ir Baltijai veltītajā izdevumā atrodamais avotu apraksts un tematam atbilstošā bibliogrāfija,⁶¹ kurā atrodamas arī dažādas ziņas par mācītāju un turīgo patriciešu bibliotēkām Latvijas teritorijā.

Nozīmīgu informāciju par kādreizējo Vidzemes muižu bibliotēku eksemplāriem sniedz vēsturisko krājumu izpētes rezultātā bibliotēkas speciālistu un vēsturisko kolekciju pētnieku sastādītie seniespiedumu katalogi,⁶² kuros atrodama informācija par konkrētu grāmatu provenienci. Muižu bibliotēku vēsturiskās kolekcijas šajos katalogos apkopojumā atsevišķi nav aplūkotas. Lai atrastu kādu eksemplāru, jābūt jau zināmām muižu bibliotēku izcelsmes pazīmēm, pēc kurām atributējams viens vai otrs eksemplārs, bet neskatoties uz to, šie katalogi ir lielisks avotu krājums tālākiem pētījumiem.

Starpkaru periodā publicēti pētījumi par vairāk kā 20 muižu bibliotēkām Latgalē, kurā apkopotā kolekciju apraksti un to vēsture.⁶³ 20. gs. 90. gados Latgales muižu bibliotēku vēsture atklāta poļu kultūras Latvijā kontekstā, norādot,⁶⁴ ka vēsturisko

⁵⁸ Минцлов, С. Р. *Синодик. Библиотеки, архивы и художественные коллекции, погибшие во время войны и революции*. Париж, 1925.

⁵⁹ Garber, K. *Mare balticum: Studien zur Kultur- und Bibliotheksgeschichte des Ostseeraums*. Berlin, 2018; Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes*.

⁶⁰ Walter, A. E. (Hrsg.). *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Köln, 2004.

⁶¹ Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes*. S. 331–462.

⁶² Garber, K. (Hrsg.). *Handbuch des personalen Gelegenheitschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*. Bd. 12–15. Hildesheim, 2004; Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris: Exlibris der Ostseeprovinzen: Estland - Kurland - Livland - Ösel*. Tallinn; Gütersloh, 2002; Šiško, S. (sast.). *Latvijas ciņvalodu seniespiedumu kopkatalogs, 1588–1830*. Sērija A. Rīga, 2013; Пийльман, С. Х., Худолей, В. В. *Армин барон фон Фелькерзам: экслибрисы*. Москва; Таллинн; Санкт-Петербург, 2006.

⁶³ Brežgo, B. Dawne biblioteki dworskie. In: *Materialy Krajoznawczo-historyczne*. Daugavpils, 1938. s. 71–72; Brežgo, B. Latgales muižnieku arhīvi. *Bibliotekārs*. 1938. Nr. 2/3. 23.–27.lpp.; Nr. 4. 51.–55. lpp.; Lutman, T. Archiwum Borchów z Warklan. (Uratowane zbiory). *Archeion: czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym*. 1930. T. 6–7, s. 64, 65.

⁶⁴ Sozaņskis, J. Ieskats poļu bibliotēku vēsturē Latvijā. No: Sozaņskis, J., Šķļenniks, R. (red.) *Poļu kultūra Latvijā*. Rīga, 1994. 43. lpp.

kolekciju proveniencas pētniecība valsts atmiņas institūcijās praktiski nenotiek. 21. gs. būtiskus pētījumus, kuros aplūkota arī Latgales un citu muižu bibliotēku vēsture Latvijas teritorijā, publicējuši poļu pētnieki.⁶⁵ Tajos bibliotēkas aplūktas kā viena no muižas ikdienas un kultūras dzīves sastāvdaļām, galveno uzsvāru vēšot uz kolekciju provenienci un to lomu literatūrzinātnes attīstībā.

21. gs. sākumā Latvijas atmiņas institūcijās realizēti vairāki projekti, kuru saturā skarta arī muižu bibliotēku tematika. Sistemātiska Latvijas muižu bibliotēku pētniecība uzsākta šajā gadsimtā un to galvenokārt realizē LNB un LUAB. Vēsturisko kolekciju pētniecība jo īpaši aktualizējusies un tā sekmējusies pēc 2014. gada, kad tika atvērta jauna Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēka, kas deva iespēju atbilstošos apstākļos izkārtot gadu desmitiem glabāto krājumu, arī tā vēsturisko daļu.

Aplūkojot publikācijas un projektus to hronoloģiskā secībā, varam redzēt, kā pieaug interese un pētniecība par muižu bibliotēkām. Būtisks ieguldījums muižu bibliotēku vēstures izpētē saistīts ar pazīstamās fon der Pālenu (*von der Pahlen*) dzimtas vārdu, kur viena atzara muižu bibliotēku vēstures izpēte veikta gan Latvijā, gan Igaunijā. 2000./01. gadā publicēts pētījums par Iecavas muižas (*Eckau*) bibliotēku un tās krājumu,⁶⁶ bet vēlāk vairākās publikācijās atklāta kādreizējā Vidzemes igauņu daļā atrodošās Palmse (*Palmse*) muižas bibliotēkas vēsture.⁶⁷

2003. gadā Varakļānu novada muzejs kopā ar LNB un LUAB izveidoja grāfa Mihala Jana Borha (*Borch*, 1753–1810/11) 250. dzimšanas dienai veltītu izstādi “Borhu dzimta – atspulgs vēstures spogulī”, kas muzeja apmeklētājus priecēja ilgus gadus. Izstādē bija plaši atspoguļota arī Varakļānu muižas bibliotēkas vēsture, bet izstādes veidošanas gaitā iegūtais rezultāts 2013. gadā bija sagatavots publicēšanai, kas pieejams manuskriptā Varakļānu novada muzejā.⁶⁸ Daļēji informācija iekļauta šī paša gada publikācijā,⁶⁹ tomēr npublicētais manuskripts daudz plašāk aplūko grāfa Mihala Jana Borha literāro un mākslas mantojumu, ieskicējot arī muižas bibliotēkas vēsturi.

Norādes par bibliotēkām Latvijas muižās sniedz mākslas zinātnieku Daiņa Bruģa un Inas Līnes pētījums, kas kopumā aptver daudz plašāku muižu kultūras jautājumu, par interjeriem pilīs un kungu mājās 19. gs. un 20. gs. sākumā, kura rezultāti bija aplūkojami arī 2013. gada izstādē Durbes (*Durben*) pilī.⁷⁰ Darbā var iepazīties ar vairāku Latvijas muižu bibliotēku vietu kungu mājas/pils kopējā interjerā, atklājot tās īpašo vietu muižnieku ikdienas dzīvē. Pētījums ne tikai sniedz iespēju jauniem izpētes virzieniem, bet arī parāda temata starpdisciplināro nozīmīgumu.

Promocijas darba izstrādes sākumposmā plašu, apjomīgu un sistemātisku pētījumu trūkums par Latvijas muižu bibliotēkām vēl vairāk akcentēja līdz mūsdienām nonākušā vēsturiskā mantojuma nozīmīgumu un tā izpētes aktualitāti.

⁶⁵ Rączka-Jeziorska, T. *Romantyzm polsko-inflancki: sylwetki, teksty, archiwa*. Warszawa, 2016.; Wiśniewski, B. *Kurlandzki skarb Inowrocławskiej biblioteki*. Inowrocław, 2019.

⁶⁶ Ceske, E. Grāfu Pālenu kolekcija Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. No: *Starptautiskā konference “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525–2000”: materiālu krājums*. 2 sēj. 2. izd. Rīga, 2001. 1. sēj. 282.–288. lpp., t. p. No: *Starptautiskā konference “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525–2000”: materiālu krājums*. 2 sēj. Rīga, 2000. 1. sēj. 243.–250. lpp.

⁶⁷ Luuk, M. Kuue põlvkonna omanikumärgid Palmse Pahlenite raamatukogus. In: Petina, L. (ed.). *Omanikumärgid vanaraamatus*. Tallinn, 2008. p. 44.–60.; Luuk, M. Marks of ownership of six generations: the library of the Pahlen family. *Knygotyra*. 2004. T. 42. p. 144–151.

⁶⁸ VNMA. Taimiņa, A., Lecinska, I. Mineralogs, rakstnieks un grāmatu krājējs Mihaels Johans fon der Borhs-Lubešics un senā Borhu dzimta: npublicēts materiāls. Rīga, 2013.

⁶⁹ Taimiņa, A. Borchiana versus Siciliana. Grāfa Borha Sicīlijas ceļojums un tā reminiscences literatūrā un mākslā. *Mākslas Vēsture un Teorija*. 2013. Nr. 16. 5.–17. lpp.

⁷⁰ Bruģis, D., Līne, I. *Liecinieki*. 144 lpp.

Pēdējos piecos gados par Latvijas muižu bibliotēku vēsturi tapuši nozīmīgi pētījumi gan Latvijā, gan ārzemēs. Vairākos pētījumos aplūkotas muižu bibliotēkas Kurzemē un Zemgalē un to kolekcijas dažādos vēsturisko notikumu aspektos. Padziļināti pētītas Bikstu (*Bixten*), Blankenfeldes (*Blankenfeld*), Iecavas, Pelču (*Peltzen*), Pastendes (*Postenden*), Popes (*Popen*) un Zaļās (*Grünhof*) muižas bibliotēku vēsture⁷¹. Muižu bibliotēku pētniecības gaitā promocijas darba autorei izdevies atributēt vairāku kādreizējo muižu īpašnieku grāmatās atrodamo ekslibru līdz šim nezināmos autorus, kā arī pēc proveniencas pazīmēm noteikt grāmatu īpašniekus vairākās paaudzēs. Nozīmīgi, ka publicējot šādu informāciju, vēsturisko kolekciju izpēte paplašina iespējas pētīt muižu vēsturi gan pētniekiem Latvijā, gan ārzemēs.

Promocijas darba izstrādes laikā autore jau publicējusi būtiskus pētījuma rezultātus par Vidzemes muižu bibliotēkām, kas ne tikai atklāja to īpašo vietu kādā konkrētā muižā, bet nereti no aizmirstības izcēlusi pavisam nezināmu kādas vietas un cilvēku dzīves vēstures daļu. Šo pētījumu gadījumā tieši grāmatas, kas saglabājušās no kādreizējām muižu bibliotēkām, ir tās, kas rosinājušas muižas un tās vēstures izpēti, veidojot nozīmīgu un līdz šim neizmantotu avotu bāzi – vēsturisku kolekciju vai to fragmentus, grāmatu eksemplārus – arī no tādām vietām, kas līdz mūsdienām nav saglabājušās. Pēdējos gados jau pieejamas vairākas publikācijas par atsevišķu Vidzemes muižu bibliotēkām, kas rosinājušas arī daudz plašāk palūkoties uz muižas vēsturi un ikdienas dzīvi tajā. Pētnieku redzeslokā vairāk vai mazāk nonākušas un pētītas šādas Vidzemes muižu bibliotēkas – Bauņu (*Bauenhof*), Bīriņu (*Koltzen*), Braslavas (*Breslau*), Cēsu pilsmuižas (*Schloss Wenden*), Cesvaines (*Seswegen*), Dikļu (*Dickeln*), Jaungulbenes (*Neu-Schwanenburg*), Liepupes (*Pernigel*), Līdzēnu (*Lisden*), Mazstraupes (*Klein-Roop*), Stāmerienas (*Stomersee*), Ungurmuižas (*Orellen*), Vidrižu (*Widdrisch*), Vecmuižas (*Sussikas*) un Zvārtavas (*Adsel-Schwarzhof*).⁷² Pētījumi arī par Johana Albrehta fon Korfa (*von Korff*, 1697–1766) bibliotēku saistīti ar muižu bibliotēku vēsturi Latvijas teritorijā, arī Vidzemē.⁷³ Iedziļinoties muižu bibliotēku

⁷¹ Kvaskova, V. Blankenfelde: “Muižnieku ligzda” un Francijas karaļa “rezidence”: [nepublicēts materiāls]. 84 lpp. [Blankenfeldes muiža]; Wiśniewski, B. Inflanty po inowrocławsku. *Świat Inflant: pismo literacko-naukowe*. 2020. Rok 17. Nr 3 (211). S. 1–6. [Pastendes muiža]; Wiśniewski, B. *Kurlandzki skarb Inowrocławskiej biblioteki*. [Pastendes muiža]; Zaļuma, K. Nejausa satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa: rakstu krājums*. Rīga, 2020. 36.–46. lpp. [elektronisks izd.]; Zaļuma, K. Nejausa satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa: rakstu krājums*. Rīga, 2020. 38.–49. lpp.; Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. [Iecava, Pelči, Pope, Zaļā muiža]; Zaļuma, K., Zinovjevs, D. The Ex-libris (Bookplate) Collection in the Inventory of the National Library of Latvia. In: Fluda-Krokos, A. (ed.). *Ekslibris – znak własnościowy, dzieło sztuki. Studia i szkice*. Kraków, 2018. p. 41–56. [Biksti, Pope, Zaļā muiža].

⁷² Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. Cēsis, 2016.; Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. No: Rozentāle, V. (red.). *Cēsu un Vidzemes novada vēsture: rakstu krājums*. Cēsis, 2005. 3. sēj. 155.–169. lpp.; Zaļuma, K. Ieskats Vidzemes muižu bibliotēku likteņos. *Bibliotēku Pasauļe*. 2012. Nr. 56. 66.–74. lpp. [Bauņi, Bīriņi, Cēsu pilsmuiža, Cesvaine, Dikļi, Jaungulbene, Liepupe, Līdzēni, Mazstraupe, Stāmeriena, Ungurmuiža, Vecmuiža, Zvārtava]; Zaļuma, K. *Liepupes muiža*. Rīga, 2014.; Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 96.–105., 123.–155. lpp. [Braslava, Līdzēni, Mazstraupe]; Zaļuma, K. Vidzemes muižu bibliotēkas: liecības par starpkultūru komunikāciju 18.–19. gs. No: *Starpkultūru vēsture Latvijas arhīvu dokumentos*. Rīga, 2017. 149.–166. lpp. [Bīriņi, Mazstraupe]; Zaļuma, K. Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskie portreti (18. gs.–20. gs. pirmā puse). No: *Zinātniskie raksti: Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam: rakstu krājums*. 4. (24) sēj. Rīga, 2019. 286.–304. lpp. [Bauņi, Braslava, Dikļi]; Zaļuma, K., Zinovjevs, D. The Ex-libris (Bookplate) Collection in the Inventory of the National Library of Latvia. p. 41–56. [Braslava, Mazstraupe]; Блескина, О. Н. (сост.) *Рукописное наследие баронов Будберггов в фондах библиотеки Российской Академии наук*. СПб., 1996. [Vidriži].

⁷³ Hekli, E. Johana Albrehta fon Korfa bibliotēka, 1697–1766: referāts starptautiskā zinātniskā konferencē “Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam”, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 24.11.2016. Referāts nepublicēts.

krājuma sākotnē bija būtiski apzināt LNB un citu atmiņas institūciju mūsdienās glabātās vēsturiskās kolekcijas, izziņāt vācbaltiešu vēsturisko mantojumu un muižu īpašnieku dzimtu piederīgo biogrāfijas, kā arī apmeklēt un popularizēt muižu bibliotēku vēsturiskās atrašanās vietas.

Muižu bibliotēku vēsturē nozīmīgi arī pētījumi, kas netieši saistīti ar šo tematiku. Historiogrāfija par lasīšanas un bibliotēku kultūru kopumā⁷⁴ sniedz iespēju arī raksturot Vidzemes muižu bibliotēku kultūras veidošanās tradīcijas un lasīšanas ieradumus, kas īpaši uzplauka apgaismības laikmeta norietā un pilnībā nostiprinājās 19. gadsimtā. Tāpat atsevišķos pētījumos aplūkota⁷⁵ Latvijas kultūras vērtību problemātika un to aizsardzības pasākumi, īpaši laikā, kad būtiski un neatgriezeniski mainījās Latvijas muižu saimniecību vēsture. Nozīmīgu ieguldījumu kultūras vērtību un Vidzemes pieminekļu aizsardzības jautājumos starpkaru periodā sniedzis vēsturnieks Arturs Štāls (1897–1951),⁷⁶ kas uzskatāms par vienu no retajiem profesionāļiem Latvijas kultūras vērtību pārvaldībā un pieminekļu aizsardzības organizēšanā. Vairākās publikācijās aplūkotas kultūras mantojuma aizsardzības pirmsākumi jau pēc Latvijas valsts proklamēšanas, vairumā gadījumu aplūkojot šos jautājumus kompleksi⁷⁷.

Ja pievēršamies muižu bibliotēku jautājumam Latvijas Neatkarības kara gados, jāatzīmē, ka darba tematikas kontekstā Latvijas historiogrāfijā par šo laikposmu dominē sociālās, politiskās un militārās vēstures tēmas, praktiski neskarot jautājumus, kas saistīti ar muižās uzkrātajām kultūras vērtībām un to aizsardzību. Tas ir likumsakarīgi, jo šī hronoloģiskā perioda vēstures izpētē muižas un viss ar tām saistītais prioritāšu rindā varētu būt vienas no pēdējām. Savukārt mākslas un kultūras vēstures pētījumos muižas parasti aplūkotas kā arhitektūras vai mākslas pieminekļi, salīdzinoši mazāk uzmanību pievēršot kādreiz muižās uzkrātajām kultūrvēsturisko vērtību kolekcijām un to likteņiem. Iespējams, tas saistīts ar to, ka dažādās muižās

⁷⁴ Ceske, E. Eiropa vācbaltiešu acīm: ceļojumu literatūras liecības (1750–1815): promocijas darbs. Rīga, 2013; Daija, P. The Development of Peasants' Reading Habits in Courland and Livonia in the 18th Century. *Knygotyra*. 2021. T. 76. p. 27–50; Daija, P. Lasīšanas pieredzes 18. gadsimtā. No: Treile, M. (sast.). *Lasīšanas pandēmija: esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga, 2020. 66.–79. lpp.; Jūrjo, I. Lesegellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. Jg. 39. H. 4. 1990 S. 540–571; 1991. H. 1. S. 28–56; Wittmann, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert: Beiträge zum literarischen Leben 1750–1880*. Tübingen, 1982; Zaļuma, K. Bibliotēku mājvietas 19. gadsimta lasītājiem. No: Treile, M. (sast.). *Lasīšanas pandēmija*. Rīga, 2020. 94.–111. lpp.; Zaļuma, K. "Praviešu klubs" un bibliotēku kultūra Vidzemē (18. gs. 80.–90. gadi). No: *Latvijas Nacionālās bibliotēkas zinātniskie raksti: Dzejnieks un mākslinieks Karls Gothards Grass (1767–1814)*. Rīga, 2020. 5. (25.) sēj. 273.–314. lpp.; Zaļuma, K. Zelta putekļu varā: grāmatu kolekcionēšanas tradīcijas 18. un 19. gs. radīja unikālo muižu bibliotēku kultūru. *Domuzīme*. 2017. Nr. 2. 70.–74. lpp.

⁷⁵ Ajauskas, G. Rīgas un tās apkārtnes kultūras vērtību evakuācija 1915. gadā un reevakuācija 20. gs. 20. gados: bakalaura darbs. Rīga, 2009; Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs.

⁷⁶ Plašāk sk.: Zaļuma, K. Neērtais Arturs Štāls (1897–1951): versija par vēsturnieka dzīvi un darbiem. *Latvijas Arhīvi*. 2018. Nr. 1/2. 113.–141. lpp.

⁷⁷ Pārpuce, R. Baltijas kultūras vērtību problēma vācbaltiešu izceļošanas kontekstā: promocijas darbs. Rīga, 2010; Pārpuce, R. Latvijas Valsts politika attiecībā pret kultūras vērtībām 20. gs. 20. un 30. gados. 83.–98. lpp.; Pētersons, R. Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). 23.–33. lpp.; Zaļuma, K. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture*. 2017. Nr. 4. 66.–78. lpp.; Zaļuma, K. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture*. 2016. Nr. 1. 87.–98. lpp.; Zaļuma, K. Pirmie un pēdējie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki Latvijā 1919.–1921. gadā. No: *Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos*. Rīga, 2018. 129.–150. lpp.; Zelmenis, G. Kultūras dzīves pārraudzība Latvijā 1918.–1934. gadā. *Latvijas Vēsture*. Nr. 3. 2005. 13.–24. lpp.; Nr. 2. 2007. 29.–41. lpp.; Zelmenis, G. Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g.: promocijas darbs. Rīga, 2012.

uzkrātās un glabātās kolekcijas galvenokārt bija kustamās kultūras vērtības – salīdzinoši viegli pārvietojamas, kara apstākļos neaizsargātas un viegli iznīcināmas kā objekts. Līdz ar to dominējis pieņēmums, ka šo vērtību likteņa dokumentēšana un izpēte ir problemātiska.

Promocijas darba autores publikācijas, kas atbilst pētniecības tematikai par muižu bibliotēkām un iekļaujas pētījuma apbrobācijā, tālāk nodaļu izklāsta daļā parindēs vairs atkārtoti nav norādītas. Autores publikācijās atklātie pētījumu rezultāti par muižu bibliotēkām integrēti promocijas darba tekstā, atsevišķi nesniedzot norādi uz publikācijām, bet sniedzot atsauci uz izmantotajiem avotiem.

1. nodaļa. Muižu bibliotēku izpētes teorētiskie aspekti

Vairums cilvēku joprojām dzīvo nevis lietu pasaulē, bet gan nozīmju pasaulē, kurā viņiem ir iespēja domāt, rīkoties un spriest saskaņā ar jēgu, ko tie piešķir dzīvei, mīlestībai, darbam un nākotnei. Viņi, pētot savu vēsturi, parasti vēlas zināt, kas viņu darbībā tapušam rezultātam piešķir sabiedrisku jēgu.⁷⁸ Šādi meklējumi, atskatoties pagātnē un lūkojoties nākotnē, var būt saistoši katram, kura dzīves centrā ir kāda saikne ar vēsturisku kolekciju, tai skaitā muižu bibliotēkām.

Muižu kultūras pētnieki visdažādākos ikdienas dzīves procesus nereti izvērtē, raugoties hermeneitikas virzienā. Arī franču filozofa Žaka Deridā (*Derrida*, 1930–2004) koncepts atklāj hermeneitiskās metodes iespējas un kompetences vēsturisko kolekciju interpretēšanā. Tā visa centrā ir rakstība, rakstūtais vārds un tas kādu ietekmi tas aiz sevis atstāj cauri laikmetiem.⁷⁹ Sabiedrība nevarētu dzīvot, ja nerūpētos par to, lai pagātnes radītās un nākamajām paaudzēm atstātās vērtības neietu bojā. Materiālas kultūras vērtības pašas par sevi saglabājas tikai līdz brīdim, kamēr tās neiznīcina ārēji spēki vai dažādu iesmesļu dēļ nepārveido. Tas viss attiecināms gan uz grāmatu kolekcijām, gan kultūras pieminekļiem.

Vidzemes vēstures kontekstā vienmēr bijis aktuāls jautājums par metropoli un pierobežu. Viena no nozīmīgām apmaiņas telpām var būt metropole – tirdzniecības un kultūru krustceles, kur satiekas un sazinās visdažādākās izcelsmes cilvēki. Iespaidīga nozīme vienmēr bija, ir un būs ostām kā kultūras apmaiņas vietām. Rīga kā metropole dēvējama par kontaktzonu. Robežzonas, tāpat kā kosmopolītiskās pilsētas, iespējams raksturot kā starpkultūras – kultūru krustpunktus, kur sajaukšanās procesā top jauni un specifiski elementi. Tādi jēdzieni kā “sastapšanās” un “apmaiņa” noder diskusijās par mijiedarbi gan vienas kultūras ietvaros, gan starp kultūrām.⁸⁰

1.1. Muižu bibliotēku vēstures un vēsturisko kolekciju pētniecības terminoloģija

Jēdziens “grāmata”. Būtiskākais muižas bibliotēkas satura papildījums ir grāmata, tāpēc svarīga ir katra pētnieka pieņemtā izpratne par jēdzienu “grāmata”, kas plašākā nozīmē satur pasaules redzējuma un cilvēka darbības apvienojumu, kas kalpo kā visaptverošs instruments, ar kura palīdzību vērojama attieksme pret dažādu laikmetu notiekošajiem kultūras procesiem sabiedrībā. Šaurākā skatījumā grāmatu skaidro kā speciāli veidotu materiālu formu ar saviem uzdevumiem un funkcijām, kas attiecas gan atsevišķām personām, gan uz sabiedrību kopumā. Grāmata uzskatāma par materiālās un intelektuālās kultūras rezultātu, kas sevī apvieno vairāku vai viena indivīda idejas, radot grāmatu atbilstoši autoru un izdevēju individuālai gaumei un sociālajai kārtai, kur ņemtas vērā laikmeta prasības. Nākamo posmu realizē tipogrāfi, grāmatu pārdevēji, bibliotekāri un bibliofili.⁸¹

Grāmata savā būtībā ietver divas daļas – valodu un ideju, tāpēc katrs grāmatas izdevums vērtējams kā vēsturiska parādība, kas neatkarīgi no apstākļiem kā sociāls fakts kļūst par vēsturisku kultūras mantojumu.⁸² Tādējādi nonākam pie kultūrtelpas, par kuras centrālo izpētes objektu uzskatāma grāmata, kas kā priekšmets kas glabājas galvenokārt bibliotēkās, kļūst līdzīgs muzeja priekšmetam, kam piemīt daudzveidības

⁷⁸ Kastiljo, M. *Eiropas apgaismības liktenis*. Rīga, 2016. 9. lpp.

⁷⁹ Rączka-Jeziorska, T. *Inflanckie pitoreski*. Warszawa, 2018. s. 449.

⁸⁰ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. 67., 68., 71. lpp.

⁸¹ Plašāk sk. Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas muižām un pilīm: maģistra darbs. 11.–13. lpp.

⁸² Plašāk par grāmatas duālo būtību sk. Куфаев, М. Н. *Проблемы философии книги*. Москва, 2004.

un unikalitātes iezīmes. Dažiem eksemplāriem, tāpat kā muzeja priekšmetiem, piemīt seniespieduma, dažkārt pat relikvijas vērtība. Grāmatai tāpat kā citiem dokumentārā mantojuma objektiem, piedēvējama izcila loma vēsturiskās atmiņas saglabāšanā un izplatīšanā.⁸³

Muižu bibliotēku un daudzu citu vēsturisko kolekciju centrā vienmēr atrodas īpašas raritātes, kam vienmēr līdzās pastāv jautājums kā noteikt, izvērtēt un zināt – kura grāmata ir ļoti liels retums, kura retums un kura ir salīdzinoši reta grāmata. Mūsdienās ievēro grāmatu izdošanas hronoloģiju, piemēram, latviešu valodā seniespiedumi un retas grāmatas pieņemts uzskatīt tādas, kas iznākušas līdz 1855. gadam. Gan agrāk, gan mūsdienās noteikt grāmatas retumu vienmēr bijis sarežģīts jautājums un parasti zināšanas par to piemitušas un piemīt ierobežotam cilvēku lokam.

Vēsturisks grāmatu krājums, kolekcija un bibliotēka. Nākamais posms izpratnē par darbā noteiktajiem izpētes objektiem saistāms ar to, kas tad vēsturiskā mantojuma pētniecībā jāsaprot ar vēsturisku grāmatu krājumu, kolekciju un bibliotēku.

Ātri tapušas kolekcijas nav uzskatāmas par īstām kolekcijām. Lai kolekcija būtu patiesi godājama un īsta, tai jātop pakāpeniski, gadu gaitā, mērķtiecīgi kolecionējot pa vienam priekšmetam vai noteiktām priekšmetu grupām.⁸⁴ Tikai pēdējā laikā diferencējusies pētnieku izpratne un šķīrums, precizējot, kas katrā konkrētā gadījumā uzskatāms par vēsturisku grāmatu krājumu, kolekciju vai bibliotēku, jo iepriekš jēdzieni parasti lietoti kā sinonīmi. Kopumā šie jēdzieni ietver grāmatu mantojumu, kuram lielākā vai mazākā mērā piemīt vēsturiska laika distance, kas sevī ietver arī vēsturiski piepildītu kultūras atmiņu. Par vēsturisku grāmatu krājumu uzskatāma patstāvīga, vēl nepabeigta vai līdz galam nenokomplektēta kādas bibliotēkas krājuma daļa, ko vēl nepārtraukti papildina un kura tiek veidota pēc noteikta principa, piemēram, tematiska, hronoloģiska, šifru sistēmas u. c. Grāmatu vēsturiskā kolekcija – vēsturiski izveidojies dokumentu komplekss, ar savu īpašo zinātnisko un kultūrvēsturisko nozīmi, kurā būtiskākais ir šī kompleksa nedalāmība un viengabalainība. Šo ir ļoti svarīgi ņemt vērā un izprast bibliotēku darbības procesos. Grāmatu krājumi, kuri iegūst kolekcijas statusu valsts nozīmes krātuvēs nav pakļautas vispārējām grāmatu glabāšanas prasībām, uz tām parasti attiecas atsevišķi, īpaši atrunāti glabāšanas, saglabāšanas un izvietošanas noteikumi. Būtiskāko atšķirību starp vienkāršu grāmatu krājumu un bibliotēku pirmo reizi 17. gs. skaidrojis franču zinātnieks un bibliotekārs Gabriels Node (*Naudé*, 1600–1653) uzsverot, ka militāra vienība, ja arī tajā būtu 30.000 kareivju, bez virsniekiem un bez noteiktas kārtības nevar dēvēt par armiju, tāpat arī ķieģeļu kaudzi nevar saukt par pili, tā arī grāmatu krājumu varam dēvēt par bibliotēku tikai tad ja tā ir veidota, kārtota un pastāv pēc noteiktiem principiem. Bibliotēkas jēdziens kopumā tā arī nav mainījies līdz mūsdienām – tā ir katra, īpaši organizēta grāmatu kolekcija, krājums. Muižu bibliotēku izpētes kontekstā svarīga ir privātbibliotēku pētnieku norāde, ka par grāmatu kolekciju uzskatāma tikai tāda privātbibliotēka, kas vairs nedarbojas, būtībā nepastāv kādreiz ierastajā īpašnieka ikdienā, visbiežāk nodota sabiedriskām krātuvēm un tās kopums kļuvis par muzeālu artefaktu. Šajā kategorijā jāiekļauj arī grāmatu kolekciju pārdošanu izolēs, pēc kurām kolekcijas parasti daļēji vai pat pilnībā izkliedējās. Jāņem arī vērā, ka kolekcijas neatgriezeniska pārvietošana un/vai izkliedēšana citās kolekcijās, tai skaitā, muižu bibliotēku papildināšana, saistīta ar vēstures notikumu gaitā notiekošiem politiskiem aktiem, piemēram laju un baznīcu organizāciju likvidēšanu, klosteru slēgšanu, izmaiņām skolu un izglītības jomā, valsts

⁸³ Reimo, T., Konsa, K. Books as informational artefacts. *Ajalooline Ajakiri*. 2014. Nr. 1. p. 3–20.

⁸⁴ Pīrsa, S. M. *Par kolecionēšanu: pētījums par kolecionēšanas tradīcijām Eiropā*. Rīga, 2009. 217. lpp.

pārņemto privātīpašumu jautājumiem u. tml. Bibliotēku praksē vēsturiski vērtīgas kolekcijas ar šādu izcelsmi un pieredzi fiziski būtu jāglabā atsevišķi, kā īpašs kopums, nereti ar tikai šo kolekciju apzīmējošu šifru.⁸⁵ Kā piemēru var minēt Tartu Universitātes bibliotēkas dibinātāja un pirmā direktora (1802–1839) vācu filologa, bibliotekāra un numismāta Johana Karla Simona Morgenšterna (*Morgenstern*, 1770–1852) apmēram 11.500 sējumu lielo kādreizējās privātbibliotēkas kolekciju Tartu Universitātes bibliotēkā⁸⁶. Saskaņā ar Krievijas impērijas muižniecības ranga tabulu, viņš civildienestā ieguva muižnieka titulu,⁸⁷ par ko nereti norādīja un lepojās savā ikdienas dzīvē.

Tā vai citādi dažādu vēsturisko notikumu ietekmē nenovēršami notika daudzu privātbibliotēku, arī muižu bibliotēku, institucionalizācija.⁸⁸ Tomēr tikai retajām atmiņas institūcijām izdevās un joprojām izdodas saglabāt kādas kādreizējās muižas bibliotēkas kolekciju vienkopus.

Uzsākot muižu bibliotēku vēstures pētniecību un mēģinot to sākotnēji balstīt valsts nozīmes bibliotēku krājumos, kādu laiku bija jādomā, kā dēvēt to krājuma daļu kas kļuvusi par avota bāzi šādam pētniecības virzienam. Laika gaitā darba autore nonāca līdz visaptverošam terminam “vēsturiskais krājums”, “vēsturiska kolekcija” – nozīmīga dokumentārā mantojuma sastāvdaļa un tāda vēsturiski izveidotas atmiņas institūcijas pamatkrājuma daļa, kuras proveniencē sākotnēji saistīta ar citiem krājuma veidotājiem, īpašniekiem, mantiniekiem un/vai glabātājiem. Šo jēdzienu var attiecināt uz kopumu kā tādu, aplūkojot tēmu plašāk, tomēr mūsdienu teorētiskās nostādes muižu bibliotēku izpētes kontekstā par vairāk piemērotu apzīmējumu konkrētiem izpētes objektiem var uzskatīt jēdzienu “vēsturiska kolekcija”, kura lietošana publikācijās parādījusies salīdzinoši nesen, tāpēc to skaidro gandrīz visi pētnieki, kas mūsdienās nodarbojas ar grāmatu un bibliotēku proveniencē pētījumiem.

Bibliotēku vēstures un vēsturisko krājumu pētniecībā latviešu valodā tikai daļēji atbilst nozares oficiālās terminoloģijas pieņemtie⁸⁹ skaidrojumi. Šī temata izpētes objektu skaidrošanai galvenokārt izmantojamas 20. gs. otrajā pusē vai pat agrāk veidotās bibliotēku un poligrāfijas nozaru vārdnīcas, kurās atrodami plaši, precīzi un semantiski atbilstoši skaidrojumi latviešu valodā, kā arī iekļauti starpnozaru – grāmatrūpniecības un grāmatzinātnes termini.⁹⁰ Mūsdienās sagatavotie terminoloģijas izdevumi vairāk uzskatāmi par mācību līdzekļiem.⁹¹ Bibliotēku nozares latviešu valodas cilmes terminoloģija ir salīdzinoši jauna un tā cieši saistīta ar bibliotekārā darba praksi Latvijas teritorijā.⁹²

Atmiņas institūciju vēsturisko kolekciju izpētē būtiskākais jautājums ir terminoloģija latviešu valodā, kuru lietojot bibliotēku nozarē nereti jāapbruņojas ar izšķirīgām izvēlēm. Nevar noliegt padomju laikā vairākus gadu desmitus dominējušās

⁸⁵ Czupnik, M. Provenance research as a method for the reconstruction of historical collections. In: Shaw, D. J. (ed.). *Books and their Owners*. London, 2005. p. 28; Бразюнене, А. Реконструкция исторических книжных коллекций: методы, опыт, проблемы. In: *Беларуская кніга ў кантэксте сусветнай кніжнай культуры*: у 2 ч. Мінск, 2006. Ч. 1. С. 147–151.

⁸⁶ Peep, L. Studies of Library History in Tartu University Library, Estonia, USSR. *Libraries & Culture*. 1990. Winter. Vol. 25. Nr. 1. p. 27–39.

⁸⁷ Personalnotizen. Belohnungen. *Inland*. 1844. Nr. 23. 6. Juni. S. 371.

⁸⁸ Devalē, A., Meress, F. *Muzeoloģijas pamatjēdzieni*. 26. lpp.

⁸⁹ Apstiprinātie jēdzieni atrodami: Bibliotēku, arhīvu un muzeju terminu datubāze [tiešsaiste].

⁹⁰ Auziņš, A. (sast.). *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*. Rīga, 1942; Peile, E. *Bibliotekāro terminu vārdnīca*. Rīga, 1957; *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini*. Rīga, 1940.

⁹¹ Vanaga, D., Bečere, I., Cerbulis, U. *Poligrāfijas terminu skaidrojumi: digitālais mācību līdzeklis*. Rīga, 2020. 209 lp. [elektronisks izd.].

⁹² Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam). No: Baltiņš, M. (red.). *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga, 2016. 128., 129. lpp.

krievu valodas ietekmi jēdzienu lietojumos.⁹³ Terminoloģijas problemātikai regulāri pievērsta uzmanību,⁹⁴ bet fundamentāli risinājumi nav sekojuši un šīs jautājuma atrisinājumi dēvējami par pielāgošanos cauri laikiem.

Arī šķietami vienkāršie un plaši lietotie termini “bibliotēka”, arī “privātbibliotēka” (*private library, Privatbibliothek*), “publiska bibliotēka” un “krājums” (arī “bibliotēkas krājums”, “grāmatu krājums”) var neglābt, jo lietojot tos šaurākas jomas pētniecībā tie pilnībā neatklāj pētāmā objekta satura jēgu. Autore jēdzienu “bibliotēka” šajā darbā saprot kā īpaši organizētu un sistematizētu dokumentu krājumu, kas veidots, atlasīts un iegādāts ar noteiktu mērķi. Tāpat “bibliotēkas” skaidrojums saistīts ar vietu, ēku, telpu, kur tā glabājas un izvietota. Terminu “grāmatu krājums” autore lieto tādā nozīmē, kas atšķirībā no “bibliotēkas” nav īpaši organizēts un sistematizēts dokumentu krājums, bet tā veidošanai vizbiežāk ir gadījuma raksturs. Savukārt jēdziens “muižas grāmatu kolekcija” muižu vēstures izpētē jāsaprot kā jēdziena “muižas bibliotēka” sinonīms.

Jēdziens “muižas bibliotēka”. Darba virsrakstā lietotais jēdziens “muižas bibliotēka” (aristokrātu, dižciltīgo, fideikomisa bibliotēka, majorāta bibliotēka, vidusšķiras bibliotēka; *aristocratic, bourgeois, family, gentry, manor library; Adelsbibliothek, Familienbibliothek, Familien-Stammbibliothek, Fideikomissbibliothek, Fürstliche Bibliothek, Fürstlichen Hausbibliothek, Majoratbibliothek; усадебная библиотека*) ir darba autores pieņemts, oficiāli neapstiprināts, bet atbilstošākais jēdziens, lai skaidrotu Vidzemes muižu bibliotēku vēsturisko mantojumu kā šī darba pētāmo objektu kompleksu. Lai pavisam precīzi apzīmētu šī darba izpētes centrālo objektu – bibliotēku muižā, atbilstošāk būtu jālieto arī vēl citi jēdzieni, nereti garāki un daudz precīzāki – “muižas kungu mājas bibliotēka”, “muižas pils bibliotēka”, “kungu mājas bibliotēka”, “pils bibliotēka”. Tomēr tie lietoti tikai atsevišķos gadījumos, jo viens no jēdziena veidošanas pamatnoteikumiem ir lakonisms un visaptverošs skaidrojums, ko viegli būtu iespēja akceptēt lietotājam. Bibliotēka, kas savulaik veidota un glabājās muižā ne vienmēr uzskatāma par privātbibliotēku, lai arī tas varētu būt atbilstošākais no visiem nozarē pieņemtajiem jēdzieniem.

Jēdziens šaurākā nozīmē “muižas bibliotēka” uzskatāms par muižnieku dzimtai piederošu “privātbibliotēku”, bet plašākā – viena muižas īpašuma ietvaros “muižas bibliotēka” dažādos laikposmos varēja būt gan veidotāja īpašums, kā arī mantota, pārpirkta, piederēt vairākām muižnieku dzimtām, un joprojām atrasties tajās pašās telpās kādas muižas kungu mājā vai citā ēkā un nemaz nepiederēt muižnieku dzimtai. Tāpat “muižas bibliotēka” var būt arī vienas muižas kungu mājā dažādu dzimtu vairākas privātbibliotēkas dažādos laikmetos. Par “muižas bibliotēku” uzskatāma arī bibliotēka, kas bija iekārtota muižas ļaudīm un kalpiem, vai arī tādu bija veidojuši viņi paši. Autore Vidzemes “muižu bibliotēkas” pētījusi šī jēdziena plašākajā nozīmē.

Autores lietotais jēdziens “sabiedriska bibliotēka” radies, mazliet savādāk raugoties uz bibliotēkām pagātnē, izceļot attīstības un veidošanās procesu vēsturiskumu. Mūsdienās tām atbilstoši jēdzieni būtu “publiskas”, “iestāžu”, “skolu”, “augstskolu”, “biedrību”, “institūciju” un “organizāciju” bibliotēkas, kas šobrīd plaši izplatītas un ir pamatota iespēja tās dēvēt atšķirīgi. Par “sabiedrisku bibliotēku”

⁹³ Jēkabsons, M. Bibliotēku nozares terminoloģija padomju periodā (1946–1990) – attīstība vai apspiestība. No: *Latviešu terminoloģija simts gados: LNB zinātniskie raksti*. Rīga, 2020. 6 (26). sēj. 152., 154. lpp.

⁹⁴ Ibidem; Klekere, I. Profesionālās valodas un terminoloģijas problemātika LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas darbībā (1966–1990). No: *Latviešu terminoloģija simts gados: LNB zinātniskie raksti*. Rīga, 2020. 6 (26). sēj. 179.–188. lpp.

uzskatāma tāda vēsturiski veidojusies bibliotēka, kas bijusi sabiedrībai publiski pieejama, tomēr ar būtiskiem, noteiktiem ierobežojumiem. Paradoksāli, ka arī “muižas bibliotēka” savulaik varēja kalpot kā “sabiedriska bibliotēka”, bet Vidzemē tas vairāk bija izņēmums nekā likumsakarība. Pie “sabiedriskām bibliotēkām” autore pieskaita arī “lasāmbibliotēkas” (*Leihbibliothek*) un sākotnēji, īpaši laukos, veidotās tautas, skolu, citu izglītības iestāžu, kā arī draudžu bibliotēkas, kuru pētniecībā vērojama pastarpināta saistība ar “mācītājmuižu bibliotēku” jautājumu. Lai arī pēdējās uzskatāmas par muižu veidam atbilstošu pētniecības objektu, darbā tās speciāli nav aplūkotas, jo galvenā uzmanība veltīta privātmuižu īpašnieku veidotām bibliotēkām.

Jautājums par jēdzienu “muižas bibliotēka” kopumā uzskatāms par sarežģītu, īpaši, ja ņem vērā Vidzemes muižu attīstības vēsturisko gaitu un bibliotēku veidošanas tradīcijas tajās. Jēdzienam nevar identificēt noteiktas aprises kā to var, piemēram, klostera vai skolas bibliotēkai. Pavisam reta parādība, ka “muižas bibliotēka” atrodas vietā, kur tā vēsturiski veidojusies un kalpojusi vienas dzimtas vajadzībām. Nereti atvērts jautājums ir arī tas vai “muižas bibliotēka” uzskatāma par sabiedrisku vai privātbibliotēku. Tāpat jāņem vērā, ka ar jēdzienu “muižas bibliotēka” cieši saistīts un dažkārt vienuviet ietilpināms arī ar daudz plašākas nozīmes jēdzienu “galma bibliotēka” (dižciltīgo bibliotēka, dzimtsbibliotēka, karaļa bibliotēka, ķeizara bibliotēka; *court library, Hofbibliothek, Königlichen Hausbibliothek, придворная библиотека, королевская библиотека*). Mūsdienās tikai daļa pēc kariem saglabājušos “galma bibliotēku” glabājas savās vēsturiskajās ēkās (visbiežāk muzejos), tām speciāli atvēlētās telpās, zālēs, reti atsevišķās ēkās un pieejamas apmeklētājiem kā ekspozīcijas daļa. To kolekciju apzināšana vizbiežāk ir valstu pārrobežu sadarbības rezultāts, ko pasaulē joprojām ietekmē kultūras vērtību pārvietošanas, kara laupījumu un restitūciju jautājums. Turpat līdzās “galma bibliotēkai” lietojams jēdziens “pils bibliotēka” (*castle library, palace library, Schlossbibliothek, замковая библиотека, дворцовая библиотека*), kas Vidzemes vēstures kontekstā var būt jēdziens, kas lietojams lai apzīmētu kā viduslaiku pilī tā muižas kungu mājā glabātu bibliotēku. Jēdziena “muižas bibliotēka” problemātikas skaidrošana un mainīgā daba ir Eiropas muižu vēsturisko kolekciju pētnieku ikdiena.⁹⁵

Muižu bibliotēku izpētē nereti jānorāda arī pētāmā objekta specifisko saistību, piemēram, ar aristokrātu, dižciltīgo, pils grāmatu kolekcijām u. c., ko dažādos laikmetos un reģionos nosaka īpašnieka sociālais statuss, kas saistīts ar kārtas un/vai ranga atšķirībām, politisko ietekmi, turību un bagātību. Tas viss spilgti atspoguļojas dažādos gadsimtos veidoto bibliotēku vēsturē.⁹⁶ Piemēram, muižas bibliotēka Vidzemē varēja piederēt neimatrikulētam muižniekam vienā paaudzē, senas bruņniecības dzimtas pēcnācējiem vairākās paaudzēs, kā arī muižas īpašniekam, kurš nemaz nebija piederīgs muižnieku kārtai. Abos gadījumos tās ir muižas bibliotēkas, bet aristokrāta vai dižciltīgā bibliotēka tikai vienā.

Jēdzieni “bibliofilija” un “bibliofils”. Ne vienmēr, bet nereti muižu bibliotēku veidošanās saistāma ar bibliofila dzīves veidu un bibliofiliju – grieķu “biblion” (grāmata) un “philia” (mīlestība, draudzība). Jēdziens “bibliofils” tā plašākajā nozīmē uzskatāms par grāmatu draugu, grāmatu mīļotāju un grāmatnieku, kas ir retu un vērtīgu grāmatu krājējs, kolekcionārs. Savukārt “bibliofilija” uzskatāma par mīlestību pret grāmatu, ko pavada nepārvarama tieksme krāt vai kolekcionēt retas un vērtīgas

⁹⁵ Küpper, P. Eine holländische Adelsbibliothek aus dem 18. Jahrhundert (Schloß Amerongen). In: *Buch und Sammler: private und öffentliche Bibliotheken im 18. Jahrhundert*. Heidelberg, 1979. S. 110; Miedzińska, M., Tanaś, S. The tourism attractiveness of Polish libraries. *Tourism*. 2009. Vol. 19. Nr. 1–2. s. 73.

⁹⁶ Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. S. 140.

grāmatas. Šajā jēdzienā ietilpst arī grāmatu krāšanas teorētisko pamatu apguve, kas sniedz zināšanas par to kā noteikt retu grāmatu, izzināt tās īpašās pazīmes kas padara grāmatu unikālu, prast analizēt to pēc ārējām pazīmēm, vizuāli, noteikt tās māksliniecisko kvalitāti kā arī raksturot un zināt visu par grāmatā izmantoto papīru, burtiem un krāsām.⁹⁷ Līdzās šiem jēdzieniem pastāv arī jēdzieni ar gluži pretēju nozīmi – “bibliofobs jeb grāmatu nīdējs”, kā arī “bibliofobija jeb naids pret grāmatām”,⁹⁸ kur pēdējos jēdzienus vēstures notikumu kontekstā var pielietot izvērtējot un atsoguļojot kultūras vērtību likteņus Vidzemē dažādo karu laikos. Neiztikt arī bez jēdziena bukinists, antikvārs vai grāmatu pārdevējs, kur ar bukinistu vairāk saprot lietotu retu, senu un vērtīgu grāmatu tirgotājus.

Svarīgi apzināties, ka, pētot kādreizējo muižu bibliotēku grāmatas, tās visbiežāk uzskatāmas par bibliofiliem izdevumiem, kur retumu un vērtību nosaka visdažādākās pazīmes un faktori, no kuriem vairums nav nekādā veidā saistīts ar grāmatas literāro vērtību, saturu. Krājēju redzeslokā var nonākt pavisam negaidītas pazīmes, pēc kurām katrs no viņiem uzskata kādu grāmatu par īpaši vērtīgu. Piemēram, var būt kolekcija ar grāmatām, kurās atrodami visdažādākie defekti. Šajā gadījumā šādas kolekcijas veidošana uzskatāma par īpašu bibliofilijas virzienu. Visbiežāk dominē krājēja personīgās intereses vai profesionālā darbība, kuras atbalstam veido kādu speciāli veidotu grāmatu kolekciju. Tāpat krājēji var specializēties kolekcionējot grāmatas, kas kādreiz piederējušas slavenām privātām vai sabiedriskām bibliotēkām, iespieddarbus ar ceļojumu piezīmēm, konkrētu mākslinieku ilustrētām grāmatām, izvēlētām personībām, viena autora darbiem u. tml.⁹⁹

Muižu bibliotēku pētniecība sniedz iespēju daudz savādāk aplūkot un skaidrot kultūras, izglītības un sociālās vēstures parādības. Tā paver plašas iespējas vienlaikus pētīt grāmatniecības attīstību, lasīšanas kultūru, ikdienas paradumus, izglītības vietu un lomu – garīgās dzīves pieredzi vairāku gadsimtu garumā. Raksturojot spilgtākās personības, paveras plašākas iespējas izvērtēt viņu ieguldījumu kopējā vēstures notikumu gaitā.

Kolekciju “provenience (izcelsme)”. Muižu bibliotēku pētniecībā svarīgs arī jēdziens “provenience, provenance, izcelsme” (*provenience, provenance, proveniencia*, latīņu *provenire*), ko dažādās zinātniskās nozarēs skaidro atšķirīgi. Izpratne par šo jēdzienu dažkārt var atšķirties pat vienas nozares ietvaros.

Vēsturisko bibliotēku kontekstā jēdziens “provenience” ir daudzslāņains un tas definējams vairākos līmeņos, bet kopumā tas apzīmē grāmatu kolekcijas īpašumtiesību vēsturi. Lai arī arhīvu nozarē latviešu valodā lieto jēdzienu “provenance”, darba autore par atbilstošāku vēsturisko kolekciju pētniecībā uzskata vācu valodas kultūrtelpā lietoto jēdzienu “provenience”. Agrīnajos grāmatniecības vēstures posmos kolekciju izcelsmes vēsture var būt vienkārša, sarežģīta, daļēji zināma vai vienkārši nezināma. Grāmatās atrodamās īpašumzīmes var atklāt nozīmīgus pierādījumus par kādas vietas, pat valsts, vēsturi, īpašniekiem, kolekciju migrāciju starp īpašniekiem un tik nozīmīgo katra laikmeta kontekstu. Visas iespējamās izcelsmes pazīmes veido grāmatniecības retrospektīvo vēsturi, atklāj katras grāmatas atsevišķā eksemplāra dzīvi kā arī veido kolekciju vēsturi.¹⁰⁰ Pievēršanās bibliotēku kolekciju izcelsmju pētniecībai kā virzienam ir salīdzinoši

⁹⁷ Häkli, E., Krause, F. (Hrsg.). *Bibliophilie und Buchgeschichte in Finnland*. Berlin, 1988. 107 S.; Стефанович, А. В. Библиофильство – айсберг книжной культуры. In: *Книга в информационном обществе*. Москва, 2014. Ч. 1. С. 159.

⁹⁸ Peile, E. *Bibliotekāro terminu vārdnīca*. 36., 81. lpp.

⁹⁹ Стефанович, А. В. Библиофильство – айсберг книжной культуры. С. 159, 160.

¹⁰⁰ Matheson, A. Opening address. p. XI–XII

nesena un katra vēsturnieka, kas pēta vēsturiskas kolekcijas (*historical collections, Historische Sammlungen, исторические коллекции*), būtisks jautājums ir kolekciju provenienču metodoloģijas izvēle.

1.2. Metodoloģiskās pieejas vēsturisko kolekciju pētniecībā

Bibliotēku vēsturnieki. Mūsdienās arvien svarīgāk ir apzināties, ka zinātniskās un senās sabiedriskās, arī publiskās, bibliotēkās, kas glabā daļu no kādas valsts vai pat pasaules kultūras mantojuma, ir nepieciešami arī tādi bibliotekāri, kuri līdzās daudziem citiem pienākumiem ir spējīgi veikt vēsturiskus pētījumus, tai skaitā izzināt senu bibliotēku un kolekciju vēsturi.

Būtībā bibliotēku izpētes vēsturiskie virzieni mūsdienās atrodas sarežģītā situācijā: reti kurš atrod enerģiju un laiku, lai nodarbotos ar pagātnes izpēti bibliotēkās, kas vairums ir orientētas uz lietotāju apkalpošanu un tās efektivitātes nodrošināšanu. Lielām un senām Eiropas bibliotēkām ar noturīgām tradīcijām bibliotēku un krājumu vēstures pētniecībā vairāk jākoncentrējas uz straujajām pārmaiņām elektronisko mediju un digitālās bibliotēkas pasaulē. Vēl retāk bibliotēku vēstures izpētes tematika mūsdienās ir lietišķo zinātņu augstskolu redzeslokā.¹⁰¹

Vēsturnieks, bibliotēkzinātnes speciālists, Luvēnas un Antverpenes Universitātes profesors Pjērs Delsarts (*Delsaerd*) norāda par mūsdienās vērojamu tendenci, ka bibliotekārus bibliotēkās arvien retāk iesaista vēstures pētījumos, arī tad ja viņi strādā nodaļās, kurās glabājas dokumentārais mantojums – vēsturiskas kolekcijas. Valda uzskats, ka bibliotekāra vienīgais pienākums ir kvalitatīvi apkalpot pastāvīgo lasītāju, nevis pētīt. Profesors uzskata, ka tas ir maldīgs pieņēmums un bibliotekāriem, īpaši tiem, kuru darba ikdiena saistīta ar vēsturiskām kolekcijām, jānodarbojas arī ar vēstures pētījumiem. Viņš īpaši uzsver, ka šo nodaļu darbiniekiem jāpēta vēsturisko kolekciju provenienci. Tas nepieciešams, jo šo kolekciju materiālus izmanto liela daļa humanitāro zinātņu pētnieki, kuriem nereti ir svarīgi kāpēc viens vai otrs materiāls, kas glabājas bibliotēkā, ir bijis kādas citas konkrētas vēsturiskās kolekcijas sastāvdaļa. Pastāv pamatoti iemesli, kādēļ šādās bibliotēkās nepieciešami vēsturiski pētījumi: 1) ieinteresētu lasītāju vienmēr apkalpos arī ieinteresēts un kvalificēts speciālists, kurš lielākajā daļā gadījumu varēs izprast grūtības, ko rada darbs ar senām grāmatām, vēsturiskiem dokumentiem un vērtīgām kolekcijām kopumā. Bibliotekāri ar pētniecības profilu daudz vieglāk un sekmīgāk veido dialogu ar akadēmiski orientētiem lasītājiem un elastīgi pielāgojas viņu vajadzībām; 2) bibliotēkas, kas glabā ļoti bagātīgas un daudzveidīgas vēsturiskās kolekcijas veido noteiktu platformu kompetences attīstībai, kurā pieejamas rokrakstu, drukātas vai digitālas grāmatas. Sabiedrībai ir tiesības sagaidīt, ka šī dokumentārā mantojuma glabātāji ir īsti eksperti uz kuriem var droši paļauties, vaicājot par manuskriptu un grāmatu materiāla īpašībām, ražošanas metodēm, dizainu, funkcijām un vēsturisko nozīmi neatkarīgi no to veidola un no kura laikmeta tā nākusi. Bibliotēku darbinieki, pirms viņi sāk strādāt ar vēsturiskām kolekcijām, ir atbilstoši jāapmāca šim uzdevumam, taču papildus tam viņiem ir arī obligāti pašiem nepārtraukti jāattīsta un jāatjauno savas zināšanas.¹⁰²

Labākais veids, kā to garantēt, ir mudināt bibliotēkas, kas glabā vēsturiskās kolekcijas, iesaistīties pētniecībā. Dažādo darba procesu apstākļos bibliotēkām dažkārt nav iespēju līdzās bibliotekāra pienākumiem no darbiniekiem prasīt arī pētniecību. Šādos gadījumos pētniecību bibliotēkā var attiecināt uz mikrolīmeni,

¹⁰¹ Hauke, P. (Hrgs.). *Handbuch Methoden der Bibliotheks- und Informationswissenschaft*. S. 483.

¹⁰² Delsaerd, P. Heritage Libraries and Historical Research. *Fontes Artis Musicae*. 2015. Vol. 62. Nr. 1. January–March. p. 1, 3.

skaidri definējot izpētes nepieciešamību atsevišķām vēsturiskajām kolekcijām. Tomēr Delsarts iesaka to visu censties papildināt, makrolīmenī uzdodot būtisku jautājumu: kā “krāšanas, kolekcionēšanas” jēdziena attīstību ietekmējusi kultūrpolitika, vai tā tomēr ir daudz plašāk pētāma parādība? Kā apgalvo profesors, šāda pieeja saskan ar vispārēju sabiedrības interesi par kultūras patēriņu pagātnē, kas izpaužas kā proveniencas pētniecība. Šim nolūkam daudzas Eiropas zinātniskās bibliotēkas apvieno spēkus un izstrādā starptautiski lietojamus resursus, piemēram, CERL tēzauru, kurā atrodami dati par kādreizējiem grāmatu īpašniekiem un plaši pieejami resursi tālākiem meklējumiem. Tas viss dod iespēju bibliotēkām daudz sekmīgāk un plašāk izziņāt pētāmo vēsturisko kolekciju izcelsmi. Proveniencas pētniecība ļauj bibliotekāriem koncentrēties uz pirmavotu iekļaušanu un glabāšanu zinātnisko bibliotēku atsevišķās kolekcijās, kā arī attīsta zināšanas par kolekciju saturu. Bibliotekāri ar pētniecības profilu māca, raksta un lasa lekcijas galvenokārt pamatojoties uz kolekciju oriģināliem. Pjērs Delsarts norāda, ka šādai pārlicībai no jauna jānostiprinās daudzās iestādēs un jāatceļ iebildumus, ka bibliotēku darbiniekiem nav pietiekami daudz laika pētniecībai vai ka vadības un pētniecības prasmes ir savstarpēji neiespējamās. Starp bibliotekāriem, kuriem ir interese par pētniecību, un pētniekiem, kuriem nav piederības bibliotēkai, ir iespējama aizraujoša mijiedarbība: vēsturnieki var papildināt galvenokārt uz dokumentiem un kolekcijām vērsto bibliotekāru pieeju ar plašāku, kritiskāku pieeju, kas balstīta uz viņiem raksturīgajām zināšanām par kultūras vēsturi; savukārt bibliotēku darbinieki var atbalstīt vēsturniekus ar zinātnē balstītām zināšanām par dokumentāro mantojumu, pasargājot viņus no abstraktām teorijām un nepamatotām pieejām.¹⁰³

Vēsturniece, Ņujorkas bibliotēku vēstures pētniece, kuras vārdā Amerikas bibliotēku asociācijā nosaukta stipendija bibliotēku vēstures pētniekiem doktora grāda iegūšanai, Kolumbijas Universitātes emeritētā profesore Filisa Deina (*Dain*, 1929–2018) vēstures pētniecības klātbūtni bibliotēkās dēvēja par “vēsturisko jutīgumu” (*historical sensibility*), uzskatot, ka bibliotēku vēsturnieki, kas lielākoties ir paši bibliotekāri, ienes bibliotēkās īpašu identitātes, konteksta un nepārtrauktības sajūtu, kā arī bibliotēkas un to vēsturi dažādās tās izpausmēs iekļauj vispārējā vēstures laika ritējumā. Lai arī pamatu pamatos bibliotēku vēsturnieks pēta vēsturiskas tēmas, iegūtos rezultātus var lieliski izmantot arī mūsdienās risināmos jautājumos un problēmās, tādējādi sniedzot vērtīgu skatījumu uz ikdienā realizējamo bibliotekāro praksi konkrētā iestādē.¹⁰⁴

Neskatoties uz neviennozīmīgo akadēmiskās sabiedrības attieksmi pret bibliotekāriem ar pētniecības profilu un vēsturniekiem, kurus varam dēvēt par bibliotēku vēsturniekiem, viņi joprojām turpina veikt vēsturiskus pētījumus, par to rakstīt un iegūtos rezultātus publicēt. Lai arī bibliotekāru pienesums vēstures pētniecības jomā bibliotēkās tiek cienīts, un, jāatzīst, mūsdienās daudz vairāk nekā pirms piecdesmit gadiem, jāņem vērā, ka bez vēstures pētniecības bibliotekām ir vēl daudzi citi pienākumi. Bibliotēku vēsturnieks kā profesija joprojām netiek plaši atzīta, tomēr iepriecinoši, ka 20./21. gs. mijā daudz mazāk nekā agrāk, kas uzskatāma par pozitīvu un cerīgu tendenci. Bibliotēku vēsturnieka klātbūtne bibliotēkā ir viens no iemesliem, kas var noteikt un ietekmēt zinātnisko bibliotēku lomu sabiedrībā. Bez tam bibliotēka var kļūt par iestādi, kas nodrošina vēsturnieka profesijas perspektīvu, palīdzot veidot reālistisku, kritisku profesionālās identitātes un nepārtrauktības sajūtu, ieaudzinot un integrējot profesionālās tradīcijas un kultūru, norādot uz sasniegumiem

¹⁰³ Ibidem. p. 4, 5.

¹⁰⁴ Dain, Ph. The Historical Sensibility. *Libraries & Culture*. 2000. Vol. 35. Nr. 1. Winter. p. 240.

un neveiksmēm. Šī patiesi ir nenovērtējama perspektīva mūsdienu bibliotēku pastāvēšanā.¹⁰⁵

Kāds tad ir bibliotēku vēsturnieka portrets? Viņš mīl bibliotēku un viņam ir vēstures virzīts un apgarots prāts. Viņš ir humānists un vēsturnieks ar tieksmi iegūt jaunas zināšanas un nepārtraukti mācīties. Daudzi zināmi bibliotekāri ar pētnieka profilu ir beiguši studijas vēstures specialitātē, daļa ieguvuši vēstures doktora grādu. Bibliotekārais darbs vienmēr ir piesaistījis vēsturniekus, un starp bibliotekāriem un vēsturniekiem nemainīgi pastāvējusi dabiska mijiedarbība.¹⁰⁶ Arī Latvijas apstākļos vēstures kolekciju pētniekiem bibliotēkās noteikti nepieciešamas tās pašas iemaņas, kas dominē daudzās citās bibliotēku krātuvēs pasaulē – vēsturnieks un bibliotekārs vienā personā. Lai cik neparasti tas nebūtu, pētnieks kvalitatīvu un mūsdienām atbilstošu rezultātu, pētot vēsturiskas kolekcijas, var iegūt, izmantojot tieši šo hibrīdpieeju.

Proveniences pētījumu aktualitāte. Daudzas Eiropas valsts nozīmes bibliotēkas vēstures perspektīvā bijušas gan vērtību zaudētājas, gan pārņēmējas, dažkārt šajās pozīcijās esot vienlaicīgi. Arī mūsdienu Latvijas bibliotēkās ir daudz pārvietoto grāmatu kolekciju – gan atsevišķi eksemplāri, gan fragmentāras kolekciju daļas, retāk kolekcijas. Līdz šim diskusijās dominējis jautājums par kolekciju likumīgo piederību un iespējamo restitūciju to izcelsmes zemē. Taču iedzīvotāju masveida migrācija, moderno informācijas tehnoloģiju iespējas, resursu attālinātas izmantojamības potenciāls tieši mūsdienās ļauj šo diskursu mainīt, akcentējot īpašnieka un/vai glabātāja atbildību par viņam piederošo vērtību saglabāšanu un pieejamību, kā arī pētniecību un sadarbību, atklājot un rekonstruējot kādreizējo bibliotēku kolekcijas pēc iespējas pilnīgāk.

Pētījumi, ko veic mūsdienu vēsturnieki bibliotēkās, visbiežāk saistīti ar kolekciju proveniences pētījumiem, kam pastiprināta uzmanība Eiropā pievērsta kopš 20. gs. 70. gadu vidus, kad arvien biežāk pievērsās konkrētu grāmatu un kolekciju izcelsmes pazīmēm un ar dažādu metožu palīdzību izvērtēja to nozīmi un vietu sociālajā, kultūras un literatūras vēsturē. Katras vēsturiskas kolekcijas pētniecība sākas ar privāto grāmatu īpašumtiesību apzināšanu un šādu eksemplāru mantošanas, dāvināšanas u. c. nodošanas formām, kas ļauj padziļinātāk pētīt kolekciju dažādos īpašniekus pēc to sociālā stāvokļa, diferencētajām profesionālajām un sociālajām kompetencēm. Katra pētnieka mērķis ir iegūt noteiktas privātbibliotēkas raksturojumu. Šādu bibliotēku apzināšanā arvien vairāk izmanto dažādus katalogus, apzina to īpašniekus, veic arī ģenealoģiskos pētījumus, kuros izceļ grāmatu kolekcijas mantošanas secību un kārtību dzimtas ietvaros vai kolekcijas likteni ārpus tās. Tāpat svarīgi jautājumi saistīti ar īpašnieku sociālā statusa apzināšanu, jo no tā vienmēr bijušas atkarīgas viņu iespējas veidot bibliotēku, ko noteica viņu izglītības un lasītprasmes līmenis, kā arī finansiālās iespējas grāmatu un citu kolekcijas materiālu iegādei. Šo apstākļu dēļ ir saprotams, ka privātbibliotēkas, īpaši 17. un 18. gs., piederēja augstākās sabiedrības kārtām – muižniecībai, garīdzniecībai, tirgotājiem, tiesu ierēdņiem, birģeriem, zinātniekiem un virsniekiem, savukārt amatniekiem, strādniekiem, kalpiem, karavīriem un zemniekiem reti vai gandrīz nekad. Šo jautājumu vidū pamatoti radās diferencēta pieeja dažādām, būtībā ar avotu apjomu saistītām izpētes pakāpēm, kas nereti pieprasīja noteiktu klasifikāciju pēc materiāla funkcionalitātes, vienlaikus neizvirzot uzdevumu izveidot privātbibliotēku tipoloģiju

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem. p. 241.

ar strikti noteiktām robežām. Pētījumu apjomi un mērķi liecināja, ka plaša mēroga izpēte iespējama tikai starpdisciplinārā sadarbībā.¹⁰⁷

Bibliotēku vēsturniekiem noteikti jāņem vērā, ka vēsturiskās kolekcijas, kas gadsimtiem ilgi integrētas publiskajās un/vai sabiedriskajā bibliotēkās un arhīvos, kad tās radās, tika balstītas uz dažādu laiku un sabiedrības pārstāvju individuālām iniciatīvām. Izmantojot laikietilpīgus un darbietilpīgus individuālos pētījumus, kādreizējo privātbibliotēku sējumus un katalogus, nereti pilnīgai rekonstrukcijai pietrūkst būtiska informācija par bibliotēkas iekārtojumu, grāmatu formātiem, arī grāmatās atstātām īpašumzīmēm. Informācija par kolekcijām, kas vairs neatrodas savās vēsturiskajās vietās, būtībā ir formāla, tāpēc šādu privātbibliotēku rekonstrukcijai galvenokārt izmanto trīs veidu avotus: izsoļu katalogus, inventāra katalogus un īpašuma inventāra sarakstus.¹⁰⁸

Kopš 20. gs. 80. gadiem grāmatu dažādo laikmetu īpašumtiesības un pētījumi par vēsturiskajām muižu bibliotēku kolekcijām Eiropā arvien vairāk nonākušas vēstures pētījumu uzmanības centrā. Vācijā vēsturisko kolekciju proveniences pētniecība īpaši aktualizējusies pēdējo 20 gadu laikā un vairumā gadījumu tie saistīti ar restitūcijas procesiem, kas galvenokārt skar Otrā pasaules kara gadu (1939–1945) laika notikumus, kuru laikā notika kultūras vērtību iznīcināšana, pārvietošana, tās kļuva par kara laupījumu, tāpēc īpaši būtiski kļuvuši kolekcijas izcelsmes un īpašumtiesību jautājumi. Vēsturisko kolekciju izpētes kontekstā bibliotēku nozarē proveniences pētījumi oficiāli definēti 2010. gada “Encyclopedia of library and information sciences” trešajā pārizdotajā izdevumā, kas šo jautājumu aktualizēja valstīs, kurās dominēja angļu valoda.¹⁰⁹

Sākotnēji grāmatu vai citu muižu bibliotēku bijušo īpašnieku noteikšana bija būtiska gadījumos, kad šos priekšmetus vai veselas kolekcijas pārdeva. Tikai pēdējos 20–30 gadus pētnieki īpaši izceļ un pēta atsevišķu grāmatu eksemplāru proveniences, kā arī padziļināti tam pievērsušies zinātniskajās un publiskajās bibliotēkās kā vēstures un vēstures notikumu būtiskai sastāvdaļai un avotu bāzei. Būtībā provenience vienmēr bijusi aktuāla bibliotēkās, jo tajās izsenis glabājas dažādu privātpersonu, organizāciju, iestāžu u. c. kolekcijas, kas dažkārt glabājas atsevišķi un ir atsevišķi arī katalogizētas un joprojām daudzās bibliotēkās informācija par tām pieejama kartīšu katalogos. Bibliotēku katalogos un kartotēkās novērojams, ka piezīmes par izcelsmi nekad nav viendabīgas, sistemātiskas un fiksētas pēc viena principa. Nereti ir gadījumi, kad tās vispār nav atzīmētas. Mūsdienu digitālās platformas ļauj šīs nepilnības novērst, vienīgais jautājums – kā unificēt proveniences aprakstus bibliotēkās? Vācijā pirmos lielos projektus bibliotēkās uzsāka 20. gs. 80. gados, ko sekmēja Vācijas atkalapvienošanās process. Apjomīgi projekti realizēti arī 21. gadsimtā.¹¹⁰

Izstrādājot pamatu vienotai izpratnei par proveniences pētījumiem vācu bibliotēkās, standartizēja terminoloģiju, lai ar vienu un to pašu apzīmējumu ikviens katalogizētājs atpazītu grāmatu izcelsmes pazīmes elektroniskajos katalogos. Strādājot pie šādiem jautājumiem, Vācijā izvirzījās trīs būtiskākie proveniences pētniecības virzieni: 1) seniespiedumu izpētei vācu bibliotēkās izmantot Hercogienes Annas Amālijas bibliotēkas Veimārā (*Herzogin Anna Amalia Bibliothek (HAAB)*) paraugus;

¹⁰⁷ Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. S. 123–125, 127, 130, 131.

¹⁰⁸ Ibidem. S. 127, 130.

¹⁰⁹ Хаманн, О. Исследование провениенций и перемещенные книжные коллекции: основные направления исследований в Германии. In: *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2012. Вип. 16. С. 223.

¹¹⁰ Ibidem. С. 224.

2) apzināt, pētīt nacionālsociālistu 1933.–1945. gadā nolaupītās grāmatas, veikt to meklēšanu un restitūciju; 3) apzināt un apkopot dokumentāciju par kara laikā pārvietotām vācu bibliotēkām. Šo virzienu realizācijā kā būtisks faktors atzīmēta sadarbība – gan vienas valsts ietvaros, gan starpvalstu līmenī.¹¹¹ Jāsecina, ka katrā valstī kolekciju proveniencas pētījumu virzieni var būt atšķirīgi un tie atkarīgi no pagātnes notikumiem un tagadnes diktētās pieredzes un prasībām, kuras nenovēršami pieprasa sabiedrība un laikmets.

Svarīgākie ar Vidzemes muižu bibliotēku izpēti saistītie metodoloģiskie jautājumi skar grāmatu kolekciju proveniencas pētniecību, kam skrupulozi pievērsušies daudzi Eiropas vēsturisko kolekciju pētnieki. Kā jau iepriekš minēts, lielu ieguldījumu un atbalstu grāmatu proveniencu pētniecībā bibliotēku vēsturniekiem sniedz CERL, apvienojot nozares pētniekus un apkopojot šī sarežģītā virziena nozīmīgākos pētījumus vienuviet.¹¹²

Metodoloģijas kontekstā īpaši jāatzīmē poļu pētnieces Marijas Strutinskas (*Strutyńska*, 1952–2015) ieguldījums bibliotēku kolekciju proveniencas pētījumos, kuros atrodams skrupulozi paveikto darbu metodoloģiskie apraksti un iegūtie rezultāti. Viņa apkopojusi arī Toruņas Universitātes bibliotēkā atributēto sabiedrisko bibliotēku – Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*, 1815–1939) un Kurzemes Provinces muzejs (*Kurländischen Provinzial-Museums und Athenäum*, 1818–1939) – grāmatu kolekciju eksemplārus, kas savulaik izvesti no Latvijas Otrā pasaules kara priekšvakarā vai kara laikā.¹¹³ Apjomīgs ieguldījums vēsturisko kolekciju proveniencu pētniecībā ieraugāms vairāku lietuviešu pētnieku – Almas Brazjūnienes (*Braziūnienė*), Doma Kauna (*Kaunas*) u. c. – darbos, kas plaši atspoguļojas arī grāmatniecības nozarei būtiskā žurnāla “Knygotyra” publikācijās.¹¹⁴ Pētnieku zinātnisko interešu centrā ir gan apjomīgi pētījumi par muižu bibliotēkām, gan arī par atsevišķiem īpašumzīmju segmentiem, piemēram, ekslibriem.

Proveniencas pētniecības metodoloģijas pamati, kas izmantoti arī šī darba rezultātu iegūšanai, aplūkoti ievērojamā angļu bibliotekāra, vēsturisko kolekciju proveniencas eksperta Deivida Pīrsona (*Pearson*) vairākkārt izdotajā darbā “*Provenance Research in Book History*” (Proveniencas pētījumi grāmatu vēsturē),¹¹⁵ kas pirmpublicējumu piedzīvoja 1994. gadā. Jaunākajā, 2019. gada izdevumā, lielāku uzmanību Pīrsons veltījis ar tiešsaistes resursiem saistītiem jautājumiem. Pirmais no pēdējā izdevuma ļoti atšķiras, jo laika gaitā pieaugusi interese par grāmatu kā muzeālu priekšmetu, par grāmatas izcelsmi, tās īpašniekiem un lasīšanas kultūru. Proveniencas problemātikas centrā izvirzījies būtisks jautājums par bibliotēku vēsturnieka izpētes centrālo priekšmetu – digitalizētu un krātuvē glabātu grāmatu. Kāda nozīme šajos jautājumos ir konkrētiem eksemplāriem, to izcelsmei. Vairākas nodaļas papildinātas un tajās atklāta vēl plašāka pieeja konkrētiem izcelsmes izpētes virzieniem. Vērtīgi ir bibliogrāfijas papildinājumi, īpaši kas saistīti ar norādēm par tiešsaistes resursiem, kas noderīgi arī muižu bibliotēku izpētē Latvijas teritorijā. Tāpat grāmatā atrodami vairāk nekā 200 daudzu proveniencu paraugu krāsainie attēli. Pīrsona grāmata “*Provenance*

¹¹¹ Ibidem. C. 225–231.

¹¹² CERL. Publications [tiešsaiste].

¹¹³ Strutyńska, M. *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu: przewodnik po zespołach: problemy badawcze i metodologiczne*. Toruń, 1999. 70 s.

¹¹⁴ Janonis, O. (sast.). *Vilniaus Universiteto mokslo darbų “Knygotyra” turinio rodyklė: 1961–2005, T. I–45*. Vilnius, 2005. 137 p.; Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Bibliografija [tiešsaiste].

¹¹⁵ Pearson, D. *Provenance research in book history: a handbook*. Major new edition. Oxford, 2019.

Research in Book History” kalpo kā ceļvedis, rokasgrāmata, atbalsts grāmatniecības, bibliotēku, lasīšanas paradumu pētniekiem un vēsturniekiem. Izdevums vispusīgi raksturo ar izcelsmes izpēti saistīto jautājumu loku, problemātiku un aptver visas iespējamās šī pētniecības virziena sadaļas, kas ļauj metodoloģiski pareizi atributēt bibliotēku īpašniekus un uzzināt kolekciju konkrēto eksemplāru likteni. Grāmatā apkopoti un raksturoti nozīmīgākie darbi par grāmatu kolekcionēšanas bibliofilo praksi un privātbibliotēku vēsturi, kā arī uzsvērta krājuma vērtības noteikšanas, kolekciju pielietojuma, kā arī proveniencas nozīme privātbibliotēku pētniecībā. Sniegta informācija par grāmatu kolekciju vēstures pētniecības rezultātiem un īpašumtiesību jautājumiem Eiropā. Raksturoti arī grāmatu kolekcionāru katalogi, saraksti un to īpašnieki.

Vidzemes muižu bibliotēku un to kolekciju izpētē autore galvenokārt izmantojusi vācu grāmatzinātnieces Urzulas Rautenbergas (*Rautenberg*) proveniencas pētniecības metožu aprakstus¹¹⁶ un Pīrsona darbā¹¹⁷ aprakstīto metodoloģiju, kas atspoguļota tās vairākos posmos un veido pamatu šādiem un līdzīgiem vēsturisko kolekciju pētījumiem. Tas nepārprotami sniedz visu nepieciešamo posmu aprakstus, pēc kuriem iespējams noteikt un raksturot konkrētā grāmatas eksemplāra kādreizējo un aktuālo īpašnieku vai īpašniekus un veidot pamatbāzi kolekciju rekonstrukcijām.

Par muižu bibliotēku liecībām uzskatāmi ar roku rakstīti vai publicēti privātbibliotēku katalogi, grāmatu īpašumzīmes – ieraksti vai monogrammas, zīmogi, ekslibri un supereklibri, kas iespiesti grāmatas apvākā, kā arī sākotnēji neidentificējamās pazīmes, kuras par vēstures avota sastāvdaļu kļūst padziļinātu pētījumu gaitā, veidojoties konkrētu norāžu kopumam. Spārnotais latīņu teiciens “*Habent sua fata libelli*” (Grāmatām ir savs liktenis) ir vispiemērotākais, lai raksturotu līdz šim pētījumos maz aplūkotos Vidzemes muižu bibliotēku kolekciju būtību un likteņus. Zīmīgi, ka šis skanīgais teiciens bija populārs arī vairākos Vācijas bibliofilu ekslibros, kuras kultūrtelpai piederīgi bija arī grāmatmīļi Vidzemes muižās.

Publicētie un rokrakstā saglabājušies muižu bibliotēku katalogi, dažāda veida grāmatzīmes un ieraksti ir būtiskas laikmetu liecības, kas pieejamo informāciju ļauj vispārināti attiecināt uz Vidzemes muižu bibliotēku veidošanas un lietošanas tradīcijām laikā no 18. gs. līdz 20. gs. pirmajai pusei. Kā nozīmīgi Latvijas vēstures avoti tie atspoguļo dažādu sabiedrības slāņu saikni ar sava laika tradīcijām Eiropas kultūrtelpā.

Muižu bibliotēku proveniencas pētniecības metodoloģijas nozīmīgākie posmi:

1. Grāmatu īpašumzīmju atribūcija pēc astoņām pamatpazīmēm: **1)** supereklibra un/vai **2)** ekslibra klātesamība, kas liecina, ka grāmata bijusi kādas plašas bibliotēkas krājuma eksemplārs. Ekslibri var aplūkot divējādi – gan kā grāmatas proveniencas būtisku sastāvdaļu, gan kā grafikas mākslas darbu kolekcijas priekšmetu. Šajā kontekstā pētniekam vairāk vai mazāk jāpārzina ekslibru vēsture un mākslas stila attīstība.¹¹⁸ Īpašumzīmes savulaik varēja pasūtīt turīgi, apjomīgu muižu bibliotēku īpašnieki, jo tās nepasūtīja vienai vai vairākām grāmatām, tās pasūtīja nozīmīgam grāmatu apjomam kolekcijā.

Līdzās iespēstai grāmatai uz tās iesējuma parādījās supereklibris, kas vienmēr redzams uz grāmatas muguras vai vāka un ātri kļūva par populāru grāmatas rotājumu. Tieši tradīcija rotāt grāmatas iesējumu ar supereklibri veicināja ekslibru lietošana jau

¹¹⁶ Rautenberg, U. Provenienzforschung. In: Hauke, P. (Hrsg.). *Handbuch Methoden der Bibliotheks- und Informationswissenschaft*. Berlin, 2013. S. 473–475.

¹¹⁷ Pearson, D. *Provenance research in book history*. p. 343–389.

¹¹⁸ Plašāku bibliogrāfiju sk. Pearson, D. *Provenance research in book history*. p. 68–112.

grāmatas iekšpusē. Ja grāmatas sējums rotāts ar superkslibri varam būt droši un pārliecināti, ka tas piederējis grāmatas pirmajam īpašniekam.¹¹⁹

Pirmie ekslibri grāmatās parādījās 15. gs. otrajā pusē, praktiski līdzās pirmajām iespējstajām grāmatām, kas veicināja arī iespieddarbu uzplaukumu un sabiedrības interesi par tiem. Nereti ekslibris, kas vairumā gadījumu bija ģerboņekslibris jeb heraldiskais ekslibris (*heraldisches Exlibris*, *гербальдический экслибрис*) vai ģerboņsuperekslibris jeb heraldiskais superekslibris (*heraldisches Supralibris*, *гербальдический суперэкслибрис*), kalpoja par dzimtas vai konkrēta dzimtas pārstāvja pašprezentāciju simboliem. Ekslibru nozīme un pirmreizējais pielietojums strauji samazinājās 19. gs., kad radās iespēja grāmatas drukāt masveidā. Ekslibru pielietojums praktiski apstājās un tie pakāpeniski, jau atrauti no grāmatām, kļuva par atsevišķu kolekcionāru krāšanas objektiem. Grāmata strauji zaudēja mākslas (amatniecības) darba statusu, un ekslibru loma turpmāk saglabājās tikai daļēji. Ekslibris kā pētniecības objekts izpētei ir interesants gan kā mazformāta mākslas darbs – grafiski veidotas lapas, kuras grāmatās parasti var atrast pielīmētas uz grāmatas iekšējā priekšējā vāka, gan kā proveniencē, īpašumtiesību apliecinājums.¹²⁰

Grāmatā ielīmēts ekslibris var būt tāds, kas norāda uz grāmatas īpašnieku, gan tāds, kas identificē grāmatas dāvinātāju, padarot to par piemiņas vai dāvinājuma zīmi. Tāpat ekslibris var kalpot arī kā dekoratīvs elements, kas pastiprina grāmatas vērtību vai norāda uz īpašnieka estētisko gaumi, īpašnieka lepnumu, ka viņa kolekcijā ir konkrētais eksemplārs. Šādos gadījumos ekslibris netieši norāda arī uz bibliofila intelektuālo līmeni un raksturo viņu kā personību. 19. gs. pakāpeniski atteicās no ģerboņekslibriem, vairumā gadījumā saglabājot simbolus, kas pildīja tā saucamā “runājošā ekslibra” (*redenden Exlibris*, *говорящий экслибрис*) funkciju. Īpaši 19. gs. beigās ekslibrus grāmatās biežāk izmantoja izglītotā vidusšķira, kas šajos grafiskajos darbos sāka iekļaut informāciju par sevi kā bibliotēku īpašniekiem pēc iegūtās profesijas. Parasti viņi bija dažādu biedrību biedri – aptiekāri, ārsti, juristi, dzejnieki u. c. Tieši profesija, nevis kārta, šajā laikā vairāk kā nekad kalpoja par būtisku identitātes elementu. Ekslibrim kā vēstures izpētes objektam pētnieki pievērsās 19. gs. beigās, kad uzplaukstot vēstures palīgzinātnēm, arī heraldikai, sāka pievērst uzmanību grāmatzīmēs iekļautajai informācijai, kas sniedza dažkārt nekur citur neatrodamu informāciju par ģerboņiem. Ekslibri kļuva par svarīgiem heraldikas pētījumu avotiem.¹²¹ Vēsturisko kolekciju pētniekiem svarīgi pārzināt ekslibra mākslinieciski funkcionālos attīstības posmus no 15. gs. beigām līdz 20. gs. sākumam, kur sākotnēji tiem bija aizsardzības un īpašumtiesību funkcija, bet vēlāk tie pārtapa par kolekcionāru krāšanas objektu.¹²²

Bez ģerboņekslibriem vēl pastāv: 1) monogrammu ekslibri, ko bieži grūti atributēt, ja nav papildus informācija par grāmatas īpašnieku vai īpašniekiem; 2) sižetiskie, kas sākotnēji saturēja dzimtas vai organizācijas ģerboņa elementus vai monogrammas dekoratīvā ietvarā, tikai vēlāk sāka iekļaut ekslibrī ainavas, arhitektūras elementus vai

¹¹⁹ Гребенюк, Т. В. Каталог “Владельческие книжные знаки в фондах Отдела редких книг (Музея книги) Российской государственной библиотеки”. In: *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства*. СПб., 2007. С. 108.

¹²⁰ Herr, W. Exlibris als Provenienzmerkmale und eigenständige Druckgraphik: Sammlungen, Erschließungsstand, Nutzungspotential. *Perspektive Bibliothek*. 2012. Nr. 1. S. 120, 124; Гребенюк, Т. В. Каталог “Владельческие книжные знаки в фондах Отдела редких книг (Музея книги) Российской государственной библиотеки”. С. 100.

¹²¹ Herr, W. Exlibris als Provenienzmerkmale und eigenständige Druckgraphik. S. 123, 126, 128.

¹²² Rhaue, H. *Das Exlibris: Ein Handbuch zum Nachlagen*. Zürich, 1918. S. 159.; Воронцова, С. А. Немцынский экслибрис с конца XV до начала XX вв. как образ-символ человека и эпохи: диссертация. Москва, 2012. 165 с.

ēkas, simbolus, bibliotēku iekšskatus un atsevišķas grāmatas, bibliotēku īpašnieku vai grāmatu autoru portretus. Dažos ekslibros simboliski iekļāva arī tās īpašnieka intereses, kaislības, arī bibliotēkas saturu, kas atklāja viņa raksturu, aizrautību un nodarbošanās virzienus. Tie īpaši bija izplatīti 19. gadsimtā.¹²³

Vidzemes muižu bibliotēku grāmatu izpētē īpaši aktuālas ir krievu, poļu un vācu pētnieku aprakstītās metodes, kā arī jau atributētie ekslibri un superekslibri, kas apkopoti un publicēti katalogos un pētījumos,¹²⁴ kas izdoti dažādos laikos. Bez tam padziļinātas zināšanas sniedz darbi,¹²⁵ kuros aplūkoti ar vācbaltiešu kultūru saistītā muižu bibliotēku vēsture un apkopota informācija par ekslibriem.

Būtisks ir mākslinieka, kurš radījis arī vairākus ekslibrus, bibliofila un grāmatniecības vēsturnieka Udo Nestora Ivaska (*Ivask*, 1878–1922) ieguldījums vēsturisko kolekciju pētniecībā. Viņš bez ekslibru un zīmogu atribūciju apkopojumiem ieguvis arī ziņas par muižu bibliotēku īpašniekiem un šādām kolekcijām kopumā, bez tam pēc pasūtījumiem radījis arī grāmatu ekslibrus citu kolekcionāru vajadzībām.¹²⁶ Viņš bija Maskavas Universitātes Krievu bibliofilu biedrības un Berlīnes “*Deutsche Exlibris-Verein*” (1891–1943) biedrs, kā arī “*Exlibris-Club Basilea*” (1901–1907) vicepriekšsēdētājs Zviedrijā. Viņam piederēja 600 sējumu liela bibliotēka, kurā bija atrodamas bibliogrāfiskie, privātbibliotēku aprakstu, biogrāfiju, ģenealoģijas, uzziņu izdevumi, viss kas saistīts ar un ap ekslibriem. Tāpat viņš krāja bibliogrāfu un bibliofilu portretus un darbus, kur redzamas privātbibliotēkas. Udo Nestoram Ivaskam piederēja plaša ekslibru kolekcija.¹²⁷

Rīdzinieks grafiķis Morics Oto Roberts fon Grīnevalts (Grīnevalds, *von Grünewaldt*, 1870–1933) bija daudzu muižu privātbibliotēku īpašnieku pasūtīto ekslibru autors, kā arī kaislīgs šo grafisko mākslas darbu krājējs, kura kolekcijā 20. gs. sākumā glabājās 200 oforti un 1300 ekslibri.¹²⁸

Par ievērojamāko ekslibru mākslinieku, kolekcionāru un mākslas vēsturnieku vācbaltiešu vēsturisko kolekciju kontekstā uzskatāms barons Magnuss Konrāds

¹²³ Гребенюк, Т. В. Каталог “Владельческие книжные знаки в фондах Отдела редких книг (Музея книги) Российской государственной библиотеки”. С. 101, 105.

¹²⁴ Cubrzyńska-Leonarczyk, M. *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, centuria druga*. Warszawa, 2001.; Schutt-Kehm, E. (Hrsg.). *Exlibris-Katalog des Gutenberg-Museums*. Wiesbaden, 1985. T. 1.; Warnecke, F. *Die deutschen Bücherzeichen (Ex-Libris) von ihrem Ursprunge zur Gegenwart*. Berlin, 1890.; Адарюков, В. Я., Труханов, А. А. (сост.). *Каталог выставки книжных знаков (ex-libris)*. Петроград, 1919; Верещагин, В. А. *Русский книжный знак*. СПб., 1902; Иваск, У. Г. *О библиотечных знаках так-называемых ex-libris ах по поводу 200-летия их применения в России. 1702–1902: очерк*. Москва, 1902; Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков: (Ex-libris)*. Вып. 1–3; Кожухова, В. В. (сост.). *Экслибрисы и штемпели частных коллекций в фондах Исторической библиотеки*. Москва, 2001; Кожухова, В. В. (сост.). *Экслибрисы и штемпели частных коллекций в фондах Исторической библиотеки*. Москва, 2009. Вып. 1–2; *Экслибрисы и инскрипты на книгах в собрании ГЦМСИР (Государственный центральный музей современной истории России)*. Москва, 2019.

¹²⁵ Eckardt, U. Deutschbaltische Exlibris. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*. Lüneburg, 2011. Bd. 58. S. 120; *Omanikumärgid vanaraamatust: artiklite kogumik*. Tallinn, 2008; Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*; Zaļuma, K. Biogrāfiski motīvi vācbaltiešu privātbibliotēku grāmatu ekslibros. In: *Māksla grāmatniecībā un periodikā: vēsture un mūsdienas*. Rīga, 2015. 11. lpp.; Zaļuma, K., Zinovjevs, D. The Ex-libris (Bookplate) Collection in the Inventory of the National Library of Latvia. p. 41–56; Пийльман, С. Х., Худoley, В. В. *Армин барон фон Фелькерзам*.

¹²⁶ Käsper, H. (ed.). *Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus. II, Udo Ivaski ekslibrised*. Tartu, 1978. p. 40, 41.; Иваск, *Exlibris Tartu* У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1–3; Орлов, Н. Н. *Удо Георгиевич Иваск: как исследователь русского книжного знака*. Москва, 1927.

¹²⁷ Параделов, М. Я. *Адресная книга русских библиофилов*. С. 44.

¹²⁸ Ibidem. С. 32.

Armīns fon Felkerzāms (*von Fölkersahm*, 1861–1917), kurš radījis vairāk kā 80 ekslibru. Viņš bija apguvis (1881–1886) jurisprudenci Tartu Universitātē, bet vēlāk Pēterburgā ieņēma Ermitāžas Dārglietu nodaļas glabātāja un direktora vietnieka (1902–1917) amatus.¹²⁹ M. K. A. fon Felkerzāma dzīvoklī Pēterburgā glabājās apjomīga mākslas darbu kolekcija – gravīras, oforti, viņa laikabiedru grafiķu darbi, aptuveni 500 vienības un aptuveni 3000 ekslibru. Tāpat viņam bija arī savs ģerboņekslibris.¹³⁰

Interesants un saistošs grāmatās ieraugāms rīdzinieka Voldemāra (Vladimira) fon Mengdena (*von Mengden*, 1867–1939) ekslibris, rosinot izzināt ko vairāk par tā īpašnieku. Zināms, ka fon Mengdens bija kaislīgs bibliofils un ekslibru kolekcionārs. Viņam piederēja neliela, galvenokārt ārzemju, ekslibru kolekcija.

Fon Mengdena tēva Nikolaja (*von Mengden*, 1821–1888) dzimtas atzara sākotne meklējama Vidzemē Kusas (*Kussen*) muižā (1552–1729). Šī atzara priekšteči jau 16. gs. beigās pārcēlās uz dzīvi Krievijā, bet Baltijas provincēs atgriezās 19. gs. sākumā.¹³¹ No 1885. līdz 1891. gadam Voldemārs fon Mengdens studēja jurisprudenci Tērbatas Universitātē,¹³² bet drīz pēc tam, līdz pat 1919. gadam, pildīja Vidzemes muižniecības kredītsabiedrības (*Livländischen Adeligen Güter Kredit-Sozietät*, 1802–1918) sekretāra amatu, kas netraucēja turpināt vai uzsākt aktīvu darbību visdažādākajās biedrībās. Kopš 1888. gada viņš bija Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, 1834–1939) biedrs. Vēl viņš darbojās Igaņu literārajā biedrībā (*Gelehrte Estnische Gesellschaft*, 1838–1950) Tērbatā, heraldikas biedrībā “Herold” (*Heraldische Verein Herold*, 1869) Berlīnē,¹³³ kuras rosināts 19. gs. 90. gados apņēmas sagatavot un izdot Vidzemes muižniecības ģenealoģijas rokasgrāmatu. Tomēr visbiežāk V. fon Mengdena vārds mūsdienās pieminēts saistībā ar Rīgas Mākslas biedrību (*Kunstverein zu Riga*, 1870), kurā viņš darbojās kopš 1898. gada¹³⁴ un ilgu gadus pildīja rakstveža pienākumus. Vēl bez tā Voldemārs fon Mengdens 20. gs. sākumā bija Baltijas Ceļojošo izstāžu biedrības (*Verein zur Förderung des Kunstinteresses durch Wanderausstellungen*, 1900) valdes loceklis,¹³⁵ bet 1904. gada sākumā viņu ievēlēja Rīgas Filharmonijas biedrībā (*Rigaer Philharmonische Gesellschaft*, 1883) valdē, kur viņam uzticēja rakstveža amatu.¹³⁶

Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā glabājas divi ar viņa vārdu saistīti ekslibri. Apjomā lielākais un krāšņākais Voldemāra fon Mengdena ekslibris tapis 1899. gadā Berlīnē un tā autors ir Berlīnes profesors vācu ģeologs un heraldikas grafiķis Ādolfs Matiass Hildebrants (*Hildebrandt*, 1844–1918).¹³⁷ Domājams, ka ekslibris pasūtīts laikā, kad V. fon Mengdens un Hildebrants vienlaikus aktīvi darbojās iepriekš minētajā biedrībā “Herold” Berlīnē. Ekslibris ir pelēcīgi zaļgans ar melnu zīmējumu

¹²⁹ Käsper, H. (ed.). *Ekslibris Tartu Ülikooli Raamatukogus. IV*. Tartu, 1993. p. 14.–17.

¹³⁰ Параделов, М. Я. *Адресная книга русских библиофилов*. С. 124.

¹³¹ *Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Bearb. von A. von Transehe-Roseneck. Görlitz, 1935. Bd. 2. S. 1172–1218.

¹³² *Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Bearb. von A. Hasselblatt, G. Otto. Dorpat, 1889. S. 845; No iekšzemes: Tērbatas Universitātē. *Baltijas Vēstnesis*. 1891. Nr. 70. 27. marts.

¹³³ Miscellen: Die genealogischen Handbücher des baltischen Adels. *Baltische Monatsschrift*. 1892. Bd. 39. H. 2. S. 410.

¹³⁴ Locales: Die Generalversammlung des Kunstvereins. *Düna Zeitung*. 1898. Nr. 241. 24. Okt. S. 4.

¹³⁵ Ābele, K. Patriotiskā tagadnīguma laiks: 1897–1905. No: Kļaviņš, E. (sast.). *Latvijas mākslas vēsture*. Rīga, 2014. 4. sēj. 80.–82. lpp.

¹³⁶ Notizen. *Rigasche Stadtblätter*. 1904. Nr. 12. 25. März. S. 94.

¹³⁷ Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 185, 186; Сахаров, И. В. *Генеалогические загадки российских книжных знаков: Ex libris В. Н. фон Менгдена*. In: *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства*. СПб., 1997. С. 88–92.

uz balta papīra, kurā attēloti vairāki ģerboņi. Līdzīgi kā Kaspara Burharda Eriha fon Ceimerna-Lindenstjernas (*von Ceumern-Lindenstjerna, von Ceumern-Lindenstjern*, 1873–1917) ekslibrī, arī V. fon Mengdena grāmatzīmē apakšējie vairogī simbolizē vecmāmiņu, augšējie – vectēvu dzimtas. Ekslibra centrā atrodas baronu fon Mengdena ģerbonis, zem kura uzraksts “Woldemar F[rei]h[er]r. von Mengden”. Šo ģerboni aptver ar trejlapu āboliņu ornamentēts rāmis, kura stūros atrodas vēl četri ģerboņi: abi augšējie simbolizē vectēvu dzimtas – pa kreisi fon Mengdena, pa labi mātes tēva – fon Bruininga (*von Bruiningk*) (Arulas (*Arrol*) muiža (Igaunija)); abi apakšējie apzīmē vecmāmiņu dzimtas – pa kreisi tēva mātes – fon Felkerzāmu un pa labi mātes mātes – fon Vulfu (*von Wulff*). Ekslibra apakšējā labajā stūrī saskatāmi autora iniciāļi “AH”, kas vienmēr atrodami viņa darbos. Turklāt Hildebrants ir Krievijas Baltijas provinču Vēstures un senatnes pētītāju biedrības ekslibra autors,¹³⁸ bet 1898. gadā viņš zīmējis ekslibri vēstures pētniekam, izcilajam arheologam un numismātam Antonam Buhholcam (*Buchholtz*, 1848–1901). Ekslibris interesants arī tāpēc, ka fon Mengdena dzimtas atzaram, no kā cēlies Voldemārs fon Mengdens, nebija oficiāli atzīts barona tituls, bet dzimtas locekļi to lietoja. Atšķirībā no fon Mengdeniem, radnieki fon Felkerzāmi savu barona titulu izmantoja ļoti reti¹³⁹.

Otrs ekslibris, ko Pēterburgā 1901. gadā zīmējis V. fon Mengdena tēva brālēns, mākslinieks un kolekcionārs M. K. A. fon Felkerzāms, izceļas ar viņam raksturīgo asprātību, dekoratīvo fantāziju un jūgendstila mākslai tik piemītošo vieglumu, rotaļīgumu, atkāpjoties no ģerboņiem raksturīgās nopietnības un paužot modernu dekadentisku noskaņojumu. Ekslibrī redzams fon Mengdena ģerboņa vairogs un uzraksts “Ex Libris Wold[emar]. Fr[ei]h[er]r. v[on]. Mengden”. Interesanti, ka abu radnieku ceļi krustojās Baltijas Ceļojošo izstāžu biedrības valdē, kur par tās priekšsēdētāju gadsimtu mijā ievēlēja M. K. A. fon Felkerzāmu.¹⁴⁰ Viņš saviem paziņām un draugiem zīmējis vairāk nekā 100 ekslibrus un uzskatāms par vienu no pirmajiem, kurš rūpējās par gadsimtu mijā uzplaukušās ekslibru mākslas izplatību Baltijas kultūrtelpā, dibinot personiskus kontaktus starp kolekcionāriem dažādās valstīs.¹⁴¹

1919. gada pavasarī Voldemāru fon Mengdena arestēja lielinieki,¹⁴² bet drīzumā, atbrīvots no gūsta un nepieredzētu izmaiņu iespaidots, viņš Latviju pameta, dodoties uz ārzemēm¹⁴³ un Rīgā vairs nekad neatgriezās. Mūža nogali viņš pavadīja Silēzijā Gleinīcā (*Gleinitz*, mūsdienās Glinica (Polija)).

Atsevišķi raksti par vācbaltiešu ekslibriem latviešu valodā veltīti starpkaru periodā,¹⁴⁴ salīdzinoši maz mūsdienās. Tas norāda uz šīs tēmas aktualitāti privātbibliotēku vēstures jautājumu izzināšanā, tai skaitā muižās.

Muižu bibliotēku grāmatās kā īpašumzīmes atrodami tur atstātie 3) zīmogi, kas nereti pēc iekļautā ieraksta tajā arī uzskatāmi par ekslibriem. Grāmatas pie konkrētas

¹³⁸ Eckardt, U. *Deutschbaltische Exlibris*. S. 120.

¹³⁹ Сахаров, И. В. Генеалогические загадки российских книжных знаков. С. 88–92.

¹⁴⁰ Ābele, K. Patriotiskā tagadnīguma laiks. 80.–82. lpp.; Дзевановский, В. Армин Евгеньевич фон Фелькерзам (1861–1917): хранитель Галереи драгоценностей Императорского Эрмитажа. *Антикварное обозрение*. 2012. Nr. 4. С. 80–93.

¹⁴¹ Eckardt, U. *Deutschbaltische Exlibris*. S. 107, 108; Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 7, 8, 12.; Skulme, U. Ex libris. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1929–1930. 4. sēj. 7944. sl.

¹⁴² Aus Kur-, Liv- und Estland: In Riga. *Libausche Zeitung*. 1919. Nr. 55. 3. März.

¹⁴³ Kunst- und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 1921. Nr. 49. 2. März. S. 7.

¹⁴⁴ Peņģerots, V. Ex Libris (Grāmatu zīmes). *Ilustrēts Žurnāls*. 1924. Nr. 48. 1060., 1061. lpp.; Peņģerots, V. Grāmatu zīme (Ex libris). *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 2. 16.–19. lpp.; Skulme, U. Ex libris. 7944. sl.

muižas bibliotēkas atributējamās arī pēc 4) etiķetēm un 5) uzlīmēm. Daudz retāk, bet sastopami arī spiedogi, kas lietoti iekļaujot grāmatās īpašumzīmes.

Nozīmīgu grupu veido 6) ierakstu, veltījumu un citu rokrakstā veikto atzīmju (iniciāļi, monogrammas, devīzes (moto)) atribūcija, arī ar roku zīmētas piederības zīmes, kaligrāfiski ieraksti, īpašnieka anotācijas un piezīmes par lasīto. Dažās grāmatās atrodami arī ieraksti par dzimtas piederīgajiem, kas neparastā veidā un nesaistīti ar konkrēto izdevumu pavisam no jauna atklāj dzimtas vēsturi. Parasti šiem mērķiem kalpo garīga satura grāmatas, visbiežāk bībeles. Ierakstus grāmatās, kas glabājas Latvijas atmiņas institūcijās, pētnieki aplūkojuši reti un galvenokārt aprakstījuši 19. gs. grāmatās atstātos rokrakstus.¹⁴⁵

Atsevišķi aplūkojamas arī pazīmes par grāmatas atrašanās un novietojuma vietu muižas bibliotēkā – 7) atzīmes ar skapja un plaukta marķējumu (*Shelfmarks*) vai šifru. Bez ievērības nevar atstāt 8) grāmatā veikto atzīmju apzināšanu, kas tapušas laikā, kad muižas bibliotēkas grāmata nonākusi kādas atmiņas institūcijas krātuvē. Tie būtu: inventāra numuri, krājuma pārbaudes atzīmes, bibliotekāru piezīmes u. c. Pie šī posma pieskaitāmas arī grāmatu tirgotāju, antikvāru, arhivāru un bukinistu atzīmju, arī kodu un kodētu atzīmju, noskaidrošana.

2. Vēstures palīdzinātņu pielietojums. Muižu bibliotēku kolekciju izcelsmes pētniecībā nevar iztikt bez heraldikas, ģenealoģijas, paleogrāfijas, arī tās apakšdisciplīnas kodikoloģijas, un sfragistikas. Heraldikas pielietojums vērtīgu grāmatu izcelsmes izpētē vērojams vairāku vēsturnieku, retu grāmatu un rokrakstu ekspertu darbos,¹⁴⁶ kuros atrodama heraldisko avotu sistematizācija, kas iegūta apkopjot ilggadīgā darbā dažādās krātuvēs atributētās privātbibliotēku, t. sk. muižnieku, grāmatās atrastās liecības – heraldiskos ekslibrus un superekslibrus. Šādi pētījumi sniedz iespēju iepazīt konkrētā pētnieka apkopotā materiāla atribūcijas metodiku, kā arī publicētie rezultāti palielina iespēju realizēt muižu bibliotēku rekonstrukcijas. Vēsturnieka Pjotra Družinina (*Дружинин*) darbos aktualizēts arī heraldisko avotu falsifikācijas jautājums. Pie šī posma pieskaitāmas arī bieži sastopamās heraldisko ekslibru un superkslibru devīzes, to atribūcija. Vēsturisko kolekciju pētniekam atbalstu sniedz jau apzināto devīžu apkopojumi¹⁴⁷.

Visdažādāko ierakstu atributēšanai nepieciešamas paleogrāfijas iemaņas, bet grāmatu īpašnieku identificēšanai neiztikt bez ģenealoģijas. Īpaša nozīme ir sfragistikas materiāliem heraldikas un arī vēsturisko kolekciju pētniecībā, jo zīmogu nospiedumi, matricas un citi ar sfragistiku saistīti materiāli glabā informāciju par tiem ģerboņiem, zīmju un emblēmu attēliem, ko muižnieki izmantoja tikai un vienīgi tieši savas dzīves laikā. Salīdzinot ar heraldikas katalogos un reģistros iekļautajiem datiem, sfragistikas materiāli ļauj izvērtēt un objektīvi noteikt reālo heraldisko situāciju muižnieku dzimtu ikdienas dzīvē noteiktā laikmetā¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Klekere, I., Šiško, S. 1856.–1870. gada ieraksti latviešu grāmatās. No: *Grāmata latviešu sabiedrībā. 1856–1870.* Rīga, 1987. 102.–113. lpp.

¹⁴⁶ Гребенюк, Т. В. *Владельческие книжные знаки в Отделе редких книг Российской государственной библиотеки: каталог.* 5 тт. Москва, 2010–2021; Гребенюк, Т. В. Каталог “Владельческие книжные знаки в фондах Отдела редких книг (Музея книги) Российской государственной библиотеки”. In: *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства.* С. 99–112; Дружинин, П. А. *Геральдика и редкая книга.* 2 тт. Москва, 2014; Дружинин, П. А. Геральдический суперекслибрис: проблемы атрибуции. *Вестник РГГУ.* 2009. № 4. С. 194–208.

¹⁴⁷ Pearson, D. *Provenance research in book history.* p. 402–422; Тройницкий, С. Н. *Гербовые девизы русского, польского, финляндского и прибалтийского дворянства.* СПб., 1910.

¹⁴⁸ Shalanda, A. Livonijas muižniecības ģerboņi Žečpospolitas sastāvā 17.–18. gs. pēc sfragistikas materiāliem. No: Romanovska, A. (sast., red.). *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs.–20. gs. sākumā.* Daugavpils, 2021. 152. lpp. [elektronisks izd.].

3. Grāmatu iesējumi un to dažādība, kas sevī ietver grāmatu iesējēju identifikāciju, sējumu rotājumus un izmantotās tehnikas raksturojumu.

Vēsturisko iesējumu apzināšanas un pētniecības jomā atmiņas institūciju krātuvēs vislielāko ievēribu pelnījis LUAB ieguldījums, kas atspoguļojas Aijas Taimiņas pētījumos – izstādēs un publikācijās. Viena no būtiskākajām šai tēmai veltītām izstādēm “Ar ķēdi, slēdžiem un apkalumiem: piecu gadsimtu (15.–19. gs.) vēsturiskie iesējumi no “Bibliotheca Rigensis” kolekcijas noritēja 2016. gadā. Iegūtie rezultāti, kā arī šim tematam svarīgais terminoloģijas jautājums un tā problemātika aktualizēta un atspoguļojas arī publikācijās.¹⁴⁹

Tāpat būtisks Taimiņas pētījums saistīts ar grāmatu apkalumu vēsturi, kas arheoloģiskā materiāla izpētes rezultātā vēsta par kādreizējo grāmatu kolekciju Cēsu viduslaiku pili. Pētījums balstīts arheologu un vēsturnieku izrakumu materiālā, kas grāmatniecības un bibliotēku vēstures pētniecībā ir Latvijā reti izmantota metode.¹⁵⁰ Rīgas pilsētas iedzīvotāju bibliotēku grāmatu ādas vākus un apkalumus kā unikālus artefaktus, kas datējami ar laika periodu no 15. gs. līdz 18. gs. sākumam pētījuši arheologi Viktorija Bebre un Jānis Tereško. Vecrīgas arheoloģiskajā izpētē identificēti pieci grāmatu vāku ādas fragmenti un 56 grāmatu apkalumi un to fragmenti, kuros nojaušams minētajos gadsimtos valdošie stili – gotika, renesanse, manierisms, baroks. Nereti vēsturiskajās grāmatās vērojami vairāku stilu elementi, jo ne vienmēr pēc sarakstīšanas, tās uzreiz iesēja un dekorēja. Muzeja krājumā glabājas arī aprakstītā perioda grāmatas, kas savulaik glabājušās rīdzinieku privātajās vai pilsētas grāmatu krātuvēs.¹⁵¹

Senu grāmatu apkalumu izpēte ir neizzināts Latvijas iesējumu vēstures virziens. Izrakumu gaitā atrasto metāla apkalumu identificēšana un atribūcija ir komplicēta, jo latviešu valodā līdz šim nav izstrādāta grāmatu apkalumu terminoloģija. Mūsdienās šajā aspektā visplašāk pētīti Cēsu viduslaiku pils izrakumos atrastie grāmatu apkalumi un slēdži, kas kopumā uzskatāms arī par jaunas pētnieciskas tēmas pieteikumu Latvijā.¹⁵²

Viduslaikos grāmatas vākus pagatavoja no koka, parasti izmantojot lapkokus ozolu un osi. Pēc tam šos koka vākus pārvilka ar teļa vai kazas ādu. Grāmatu slēdžus lietoja jau pirms 1000 gadiem, bet apkalumus pirms 500 gadiem. Vienā pilsētā izgatavotie slēdži un apkalumi varēja greznot citā pilsētā iesietu grāmatu; nereti pirktie apkalumi bija darināti vienuviet, bet slēdži – citur. Tā kā grāmatas plauktos lielākoties glabāja guļus, apkalumi un to izvirzītās daļas ne tikai rotāja, bet pirmām kārtām pasargāja grāmatas no bojājumiem.¹⁵³

Aija Taimiņa savus pētījumus balstījusi ungāru-nīderlandiešu grāmatniecībā un iesējumu pētnieka Janoša Aleksandra Širmai (*Szirmai*, 1925–2014) izveidotajā seno iesējumu izpētes metodoloģijā, tāpat arī pieredzējušo vācu pētnieku Eikes Barbaras Dirfeldes (*Dürrfeld*) un Georga Adlera (*Adler*) izveidotajā slēdžu un apkalumu tipoloģijā un terminoloģijā, cenšoties rast piemērotus terminus latviešu valodā.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Taimiņa, A. “Ar ķēdi, slēdžiem un apkalumiem”: piecu gadsimtu (15.–19. gs.) vēsturiskie iesējumi no Bibliotheca Rigensis kolekcijas. No: *Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte*. Rīga, 2012. 427.–432. lpp.; Taimiņa, A. Liber catenatus, cum fibulis at clausuris – Latvijas lepnums. *Iespiedgrafika*. Pielikums “Liber catenatus, cum fibulis at clausuris – Latvijas lepnums”. 2012. Nr. 1. 1.–16. lpp.

¹⁵⁰ Taimiņa, A. Cēsu pils grāmatu apkalumi. No: Kalniņš G. (sast., red.). *Cēsu pils raksti: arheoloģija, arhitektūra, vēsture*. Cēsis, 2018. 2. sēj. 111.–128. lpp.

¹⁵¹ Bebre, V., Tereško, J. Arheoloģiskās izpētes darbos Rīgā atrastie grāmatu aksesuāri [tiešsaiste].

¹⁵² Taimiņa, A. Cēsu pils grāmatu apkalumi. 111., 112. lpp.

¹⁵³ Ibidem. 112. lpp.

¹⁵⁴ Ibidem. 112., 113. lpp.

Jāatzīmē, ka Eike Barbara Dirfelde 2003. gadā Maincas Universitātē aizstāvēja disertāciju par grāmatu apkalumu un slēdžu historiogrāfiju aktualizējot un akadēmiskajā pētniecībā ieviešot jaunu tēmu grāmatniecības vēsturē. Darbs sniedz pārskatāmu un metodoloģiski strukturētu ieskatu 16.–20. gs. grāmatu apkalumu un slēdžu vēsturē.¹⁵⁵

Senākie eksemplāri no muižu bibliotēku krājumiem liek pētniekam pievērsties grāmatu iesējumu vēsturei arī Latvijas teritorijā, īpašu uzmanību pievēršot vāku metāla apkalumiem, slēdžiem un ķēdēm, kas ļauj identificēt seniespiedumu un rokrakstu oriģināliesējumus pēc Eiropā dominējošas un akceptētas metodoloģijas, kā arī sniedz daudz bagātāku vizuālo priekšstatu par iesējumu.

Vēsturnieki kodikologi jeb rokraksta grāmatu pētnieki, runājot par rokraksta zinātnisko izpēti, ierasti lieto jēdzienu “kodikoloģija”, savukārt vēsturisko iesējumu pētnieku skatījumā vispareizāk būtu seno kodeksu (gan rokraksta, gan iespiestu grāmatu) izpēti definēt kā “grāmatas arheoloģiju”. Šāds formulējums apliecina, ka sens rokraksts, tāpat kā iesējums, jāaplūko ar arheologam piemītošo vērību pret detaļām un visdažādākajos aspektos – pēc tā vieliskuma, pagatavošanas tehnoloģijas, dekoratīvātes un funkcionēšanas. Iesējums ir arī nozīmīga liecība aizgājušo laikmetu amatnieku prasmei, jo pie tiem parasti strādājuši vairāki amatnieki – grāmatšēji, pergamenta un papīra izgatavotāji, ādmiņi, metālapstrādes meistari un juvelieri.¹⁵⁶

Aijas Taimiņas ierosinājums lietot jēdzienu “grāmatu arheoloģija” uzrunāja arī šī darba autori, tāpēc līdzās Latvijas vēsturisko kolekciju proveniencas izpētei varam runāt arī par jaunu virzienu grāmatas kā objekta izpētē, iegūstot vairākus nozīmīgus rezultātus – lietiskos vēstures avotos balstītu sabiedrības vēstures pētniecību; pielietotas prasmes, kas nepieciešamas arheologam – vērība pret katru detaļu; jo senāka grāmata, jo atklājas vairāku laikmetu kultūrslāņi; iegūstam liecības par zudušu, pārveidotu vai būtībā asimilētu etnokultūrgrupu vēsturi, piemēram, vācbaltiešiem. Mākslas zinātnieks un grafiķis Valdis Villerušs pētījis un aprakstījis 18. un 19. gs. grāmatu apkalumus, kas galvenokārt dominēja zemnieku īpašumā esošajās grāmatās.¹⁵⁷

Vēsturiskos iesējumus klasificē atbilstoši mākslas stiliem un saskaņā ar vēstures periodizācijas pamatprincipiem. Jāņem vērā, ka grāmatas kodeksa piederību kādam stilam un periodam nosaka ne tikai dekoratīvo elementu raksturs, bet lielākoties kādam laikmetam raksturīgo iesiešanas tehniku lietojums, kas liek pavisam atšķirīgi atributēt iesējumu.¹⁵⁸ Pētot muižu bibliotēkas jāņem vērā, ka 18., 19. gs. un vēl arī 20. gs. pirmajā pusē veidotā kolekcijā var būt seni pavisam citiem laikmetiem atbilstoši iesējumi.

Kopš 19. gs. beigām vēsturisko grāmatu iesējumu pētniecība ir kļuvusi par stabilu starpnozaru pētījumu tēmu Francijā, Krievijā, Lielbritānijā, Lietuvā, Nīderlandē, Polijā un Vācijā, turklāt lielākās bibliotēkas caur iesējumu prizmu piedāvā iepazīt savas kolekcijas ar internetā pieejamu datubāzu palīdzību. Latvijā grāmatas ārējais veidols ilgstoši bija palicis ārpus bibliotekāru, grāmatniecības vēsturnieku un mākslas

¹⁵⁵ Dürrfeld, E. B. Die Erforschung der Buchschließen und Buchbeschläge: eine wissenschaftsgeschichtliche Analyse seit 1877. Diss. Mainz, 2002.

¹⁵⁶ Taimiņa, A. Cēsu pils grāmatu apkalumi. 111. lpp.

¹⁵⁷ Villerušs, V. Dažas atziņas par latviešu zemnieku grāmatu vāku apkalumiem. No: *Retumi: veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem*. Rīga, 2003. 141., 142. lpp.

¹⁵⁸ Taimiņa, A. Cēsu pils grāmatu apkalumi. 112. lpp.

vēsturnieku interešu un kompetenču loka. Šī iemesla dēļ iesējumam joprojām pievērsta fragmentāra uzmanība.¹⁵⁹

Svarīgi iegūt aktuālo informāciju par pētījumiem mūsdienu un vēsturisko grāmatu iesējumu jautājumos, ko regulāri var iegūt iznākoša un tikai šiem jautājumiem veltītās žurnāla lappusēs.¹⁶⁰

4. Katalogi un privātbibliotēku saraksti un reģistri, kas sastopami dažādos veidos: katalogi un grāmatu saraksti rokrakstā, t. sk. testamentos un muižu inventarizācijas dokumentos; publicēti katalogi un saraksti; dažādu biedrību katalogi un ziņojumi; izsoļu katalogi; grāmatu subskribentu saraksti.

Bibliotēku katalogi ļauj konkrētāk ieraudzīt laikmetus pagātnē, jo tā visa centrā jau nav gadsimtu vēsture, bet gan cilvēks, viņa pasaules uzskats, ko ietekmējis un veidojis konkrētais laiks. Tas ļoti svarīgi, jo būtībā tieši personību loma katrā vēstures notikumā vai pagriezienā vienmēr bijusi būtiska.¹⁶¹ Ziņas par grāmatām sniedz arī mantojumā atstātais mantu uzskaitījums, mantojuma novērtējums, arī ūtrupes protokoli.¹⁶²

Šī posma metodoloģijai īpaši pievērsušies igauņu vēsturisko kolekciju pētnieki – grāmatzinātniece un bibliotēkzinātnes speciāliste Tīu Reimo (*Reimo*),¹⁶³ filoloģe Mari Tarvas (*Tarvas*)¹⁶⁴ un vēsturnieks Raimo Pullats (*Pullat*).

Raimo Pullats pētījis Tallinas un Pērnavas iedzīvotāju grāmatu kultūru un lasīšanas intereses 18. gs., kas balstītas noteiktā avotā – iedzīvotāju mantojumu inventāros. Iegūtie rezultāti apkopoti septiņos izdevumos (1997–2009)¹⁶⁵ un atspoguļo amatnieku, literātu, tirgotāju un citu pilsētu iedzīvotāju atstāto mantojumu sarakstus, privātos grāmatu krājumus un kolekcijas. Inventāru saraksti noteiktajās tematiskajās grupās atklājas kā nozīmīga avotu grupa, kas ļauj ieraudzīt kopainu attiecīgā laikmeta dažādāko dzīves jomu izzināšanā. 2009. gada izdevumu papildina inventāros uzskaitīto grāmatu autoru reģistrs, nepilnīgi un kļūdaini ierakstīto autoru vārdi papildināti un laboti. Tam ir būtiska nozīme, jo daudzi no minētajiem sacerējumiem līdz mūsdienām nav saglabājušies. Vairāku gadu pētījumi papildina apgaismības laikmeta grāmatu pasaules kopainu salīdzinoši maz, šādā kontekstā, apzinātā Eiropas daļā. Iegūtie rezultāti sniedz iespēju interpretēt jaunus tā laika pilsētnieku dzīvesveida un mentalitātes aspektus.

Uz šo proveniencas pētniecības metodoloģijas posmu var raudzīties ar starpkultūru komunikācijas starpniecību. Starpkultūru komunikācija akadēmiskajos pētījumos gan definēta salīdzinoši nesen, 20. gs. 90. gados, un tā izpaužas kultūru kontaktos, t. i.

¹⁵⁹ Ibidem. 111. lpp.

¹⁶⁰ *Einband-Forschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung, Erschliessung und Erhaltung Historischer Bucheinbände* (AEB). Berlin, 1997– ..

¹⁶¹ Палий, Е. Н. Частные библиотеки дворянских салонов. С. 106.

¹⁶² Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. S. 123–125, 127; Svarāne, M. Pētersone, V., Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 47., 130. lpp.

¹⁶³ Reimo, T. Library catalogues and books notated in probate inventories of the 17th and 18th centuries as sources for research on private libraries and reading. *Knygotyra*. 2010. Vol. 54. p. 233–253.

¹⁶⁴ Tarvas, M. (Hrsg.). *Bibliothekskataloge der Tallinner Literaten des 18. Jahrhunderts: Quelledition aufgrund überlieferter Nachlassverzeichnisse*. Würzburg, 2014.

¹⁶⁵ Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn, 1702–1750*. Tallinn, 1997; Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn, 1752–1775*. Bd. II. Tallinn, 2002; Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn, 1777–1800*. Bd. III. Tallinn, 2004; Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Peranu 1702–1800*. Tallinn, 2005; Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803*. Tallinn, 2005; Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805*. Tallinn, 2007; Pullat, R. *Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert*. Tallinn, 2009.

starp dažādu kultūru pārstāvjiem vai starp vienas kultūras indivīdiem un citas kultūras elementiem.¹⁶⁶ Šīs pieejas kontekstā vācu literatūrzinātnieks un komparatists Jorks Gotharts Mikss (*Mix*) privātbibliotēku katalogus nodēvējis par kultūrpārnese seismogrammām (arī kartogrammām), atklājot to dažādās vēsturiskās dimensijas, kam piemīt starpkulturāls raksturs noteiktā laikā un vietā, raksturojot tos kā nozīmīgu dokumentu vai avotu grupu, kas fiksē pārmaiņas sabiedrībā dažādos laikmetos atbilstoši to rašanās laikam.¹⁶⁷ Tehnikas nozares jēdzienu “pārnese”, ko ieviesuši ekonomikas un tehnoloģiju vēsturnieki, mūsdienās lieto daudz plašāk, apzīmējot kultūru aizguvumu veidus. Arī vārdkopa “kultūras apmaiņa” tikai nesen ienākusi plašākā aprītē, kaut gan to jau 20. gs. sākumā lietoja vācu pētnieks Abijs Vāburgs (*Waburg*).¹⁶⁸

5. Grāmatu pārdošanas un izsoļu katalogu apzināšana, to loma un izmantošana grāmatu un kolekciju proveniencēs pētījumos. Tā uzskatāma par vēl vienu iespēju apzināt kādas konkrētas grāmatu kolekcijas saturu, kas meklējams grāmatu izsoļu katalogos, izsoļu organizēšanas tradīcijās un grāmatu pārdevēju, bukinistu raksturojumos.

Pētot muižu bibliotēku kolekcijas jāņem vērā, ka 18. un 19. gs. grāmatu izsoļu katalogos visbiežāk atspoguļojas augstākās un izglītotākās sabiedrības pārstāvju privātbibliotēkas, mazāk vidējo un zemāko kārtu piederīgo veidotās grāmatu kolekcijas.¹⁶⁹

6. Kolekciju proveniencēs apzīmējumi, apkopojumi un skaidrojumi, kas ir pieņemti starptautiski atpazīstamos reģistros, kur atrodami arī konkrētu eksemplāru klasifikācijas un šifrēšanas paraugi dažādu valstu bibliotēkās, kurās glabājas vēsturiskas grāmatu kolekcijas, piemēram, Lielbritānijā. Nozīmīgākie tēzauri un reģistri pieejami un tiek uzturēti sadarbībā ar CERL.¹⁷⁰

Pētot Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskās kolekcijas galvenokārt ņemtas vērā šajā darbā aprakstītā proveniencēs izpētes metodoloģija un tās posmi, kas aptver visas galvenās šādu kolekciju izpētes jomas – grāmatu, rokrakstu, gravīru, karšu u. c. muižu bibliotēkās iekļauto materiālu atributēšana, īpašnieku identificēšana, ņemot vērā visas iespējamās proveniencēs pazīmes – ierakstus, zīmogus, iesējumus, arī grāmatsējējus, u. c. visdažādākās konkrētā eksemplārā atrodamās iezīmes. Senākiem izdevumiem ir vairāki īpašnieki, ko nepieciešams identificēt notikumu hronoloģiskā secībā. Iegūto proveniencu komplekss ļauj noteikt vietu, kurā bibliotēka atradusies, kā arī uzzināt aptuvenos kādreizējo vēsturisko kolekciju apjomus. Tas dod iespēju apzināt muižu bibliotēku saglabāšanās pakāpi un kalpo par pamatu citu metožu pielietošanai, piemēram, kolekciju rekonstrukcijām.

Kā norāda Deivids Pīrsons, grāmatas proveniencēs pētniecību nevajadzētu uzskatīt par piederīgu kolekcionēšanas un kolekcionāru vēsturei, lai arī izpētes ietvaros nereti norādīti resursi un publikācijas saistībā ar šo tematu. Grāmatās atstātās un apzinātās proveniencēs aplūkojamas daudz plašāk. Izcelsmes vēstures liecību apzināšana un

¹⁶⁶ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. 67. lpp.

¹⁶⁷ Mix, Y.-G. Literarische Transkulturalität in den lett-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften des 18. und frühen 19. Jahrhunderts – Konturen eines Forschungsvorhabens. In: Baldes, D., Vingre, I. (Hrsg.). *Deutsch-baltischer Kulturtransfer*. Daugavpils, 2013. S. 7–23.; Mix, Y.-G. Transkulturalität in den est-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften zwischen Aufklärung und Restauration – Prämissen eines Forschungsprojekts. In: Sommerlat-Michas, A. (Hrsg.). *Das Baltikum als Konstrukt (18.-19. Jahrhundert)*. Von einer Kolonialwahrnehmung zu einem nationalen Diskurs. Würzburg, 2015. S. 45–65.

¹⁶⁸ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. 44. lpp.

¹⁶⁹ Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. S. 130, 131.

¹⁷⁰ British Book Trade Index (BBTI) [tiešsaiste].

izpēte sniedz pārskatus par vispārējām, tipiskām tendencēm, uztverot tās par tādām parādībām, kas ļauj atributēto, atpazīto, atšifrēto un datēto pielietot un izmantot konkrētas grāmatas individuālās vēstures atklāšanai, kā arī kalpo par visaptverošu platformu citiem, daudz apjomīgākiem un nozīmīgākiem starpnozaru pētījumiem.¹⁷¹ Mūsdienās pētniecības rezultātu reprezentācijai praktiski nepastāv ierobežojumi – tās var būt tradicionālas publikācijas, publikācijas tiešsaistē, tomēr tieši šo pētījumu centrā vienmēr būs izpētes pamatobjekts – grāmata, par kuru, reizēm patērējot daudz laika, izziņāts tik daudz. Katra vēsturisko krājumu proveniencu pētnieka sasniedzamajam mērķim jābūt izpētes rezultāta ērtai pieejamībai un pētījuma strukturētai sistēmai.

Mūsdienās, datorizācijas un digitalizācijas laikmetā, kad pastāv tik ērta piekļuve tīmekļa resursiem, izcelsmes izpētes jomā līdzās priekšrocībām rodas arī jaunas problēmas – gan teorētisko pieeju jomā, gan tehniskā ziņā. Būtu nepieciešams atbildēt uz jautājumu, vai ir jāturpina izcelsmes izpēte tradicionālā, detalizētā un laikietilpīgā veidā. Pēdējos gados palielinājusies sabiedrības interese par īpašumtiesību jautājumu un šāda veida pētījumu rezultātiem. Paliek atklāts jautājums, ko darīt bibliotekāriem ar pētniecības profilu vai vēsturniekiem, kuri strādā ar vēsturiskajām kolekcijām: Viņiem jāaprobežojas tikai ar grāmatas proveniencas noteikšanu grāmatās, atstājot interesentu un pētnieku ziņā interpretācijas jautājumus? Vai arī šie speciālisti būtu jāiesaista tādu pienākumu veikšanā, kas saistīti ar datu un citas informācijas ievadīšanu digitālā vidē, kā arī izcelsmes pazīmju aprakstu iekļaušanu tiešsaistes katalogos un datubāzēs. Ja speciālistiem uzdotu abus pienākumus pastāv riski, ka tas varētu vēl vairāk pagarināt grāmatu apstrādes procesus. Cits jautājums: kā būtu jāveido grāmatu proveniencas datubāze? Tādu, kas apkopo katalogu un izcelsmes datus vienā ierakstā, vai arī jābūt divām atsevišķām, bet saistītām datubāzēm. Bez tam kopš bibliotēku resursos dominē viegla piekļuve internetam, dažkārt ar iespēju lejupielādēt, daži profesionāļi norāda uz problēmām, kas saistītas ar autortiesību pārkāpumiem. Galīgais produkts, kas sniedz ziņas par kolekciju izcelsmi ir kāda pētnieka vai pētnieku grupas salīdzinošo pētījumu un primāro avotu laikietilpīga darba un izpētes auglis. Gadsimtiem senu vēsturisko bibliotēku izkļiedēšanas problēma ir radījusi situāciju, ka grāmatas atrodas to valstu krātuvēs, kuru teritorijās veidojušās bibliotēkās, bet konkrētu eksemplāru izcelsme var būt saistīta ar konkrētās valsts vēsturi, kurā bibliotēka veidojusies un mūsdienās glabājas, kā arī grāmatas proveniencas var būt saistīta ar ārzemēs veidotām kolekcijām. Tāpēc ir nepieciešams pētīt visas kolekcijas neatkarīgi no izcelsmes vietas, kolekciju apjoma vai to iepriekšējo īpašnieku nozīmīgumu, ja noteiktos apstākļos no pirmā acu uzmetiena tie šķiet maznozīmīgi vai pat vispār bez nozīmes. Šī pieeja ļautu izveidot visaptverošu vēsturisko grāmatu kolekciju karti, kam būtu pielietojums un nozīme kā būtiskam kultūras mantojuma elementam ne tikai Eiropā, bet arī citur pasaulē. Šajā kontekstā svarīgi uzsvērt ērtu pieejamību proveniencas datubāzēm gan lokāli, gan starptautiski, kur būtu iespēja izgūt un apmainīties ar informāciju, kas tieši saistīta ar izcelsmes pētījumiem un resursiem. Šādi var vienoties un pārņemt metodoloģiskās pieejas un koordinēt līdzīgus darba procesus gan vietējā, gan starptautiskā līmenī radot vienuviet visiem noderīgus un izmantojamus resursus.¹⁷²

¹⁷¹ Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. S. 124.; Pearson, D. *Provenance research in book history*. p. 44.

¹⁷² Czapnik, M. Provenance research as a method for the reconstruction of historical collections. p. 40, 41.

1.3. Muižu bibliotēku rekonstrukciju teorētiskie koncepti un praktiskie piemēri

Vēsturisko kolekciju rekonstrukcija var būt lokāla (vienas iestādes krājuma ietvaros), pārinstitutionu (vairāku atmiņas institutionu krājumos) un pārrobežu (vairāku valstu krājumos). Pastāv iespējas realizēt vairākas muižu bibliotēku rekonstrukcijas – bibliogrāfisko, vizuālo, elektronisko un digitālo/virtuālo. Un “ja pagātni varētu rekonstruēt precīzi, sev par pārsteigumu mēs atklātu, ka bibliotēku darba vēsture mums skaidri parāda visslepenākos Vakareiropas attīstības smalkumus.¹⁷³”

Mūsdienās kādreizējo muižu bibliotēku apzināšanai vairāk izteikts ir pārrobežu un pārinstitutionu raksturs. Pat vienas vēsturiskās kolekcijas rekonstrukcijā var būt iesaistītas vairākas valstis ar vairākām atmiņas institutionēm. Visbiežāk muižu bibliotēku rekonstrukcijās sadarbojas arhīvi, bibliotēkas un muzeji, jo šo iestāžu pakalpojumus, arī elektroniskā vidē, nereti izmanto viena un tā pati mērķauditorija. Bez tam minētās atmiņas institutiones lieto vienotu, zināmu un atpazīstamu krājuma organizācijas sistēmu. Sadarbības rezultātā visbiežāk realizē bibliogrāfisko, elektronisko, virtuālo, kā arī apvienoto bibliogrāfiski-virtuāli-elektronisko rekonstrukciju. Mērķis ir apzināt un ar rekonstrukcijas palīdzību apvienot informāciju par valsts un citās krātuvēs glabātajiem kādas vēsturiskas kolekcijas eksemplāriem, kas vairs sen neglabājas vienkopus.

Kādas grāmatas eksemplāra vai vēsturisko bibliotēku proveniences izpētes rezultātā iespēja veikt vēstures rekonstrukciju var būt sarežģīta vai pat neiespējama gadījumos, kad lielākā daļa nepieciešamo ziņu nav saglabājušās. Lai sasniegtu mērķi, nepieciešams katra individuālā pētnieka ieguldītais darbs, ciešāka sadarbība starp bibliotēkām, kā arī atbalsts provenienču pētniecībā gan vietējā, gan valsts līmenī. Lai veiktu kolekciju proveniences pētniecību, mūsdienu pētnieks ieguvīs daudz vairāk priekšrocību nekā viņa priekšgājēji, jo vērojama daudz ciešāka sadarbība starp bibliotēkām, ko galvenokārt nodrošina mūsdienu tiešsaistes tehnoloģiju attīstība, kas palīdz paveikt šādus un līdzīgus pētījumus daudz ātrāk, kvalitatīvāk nekā jebkad agrāk.¹⁷⁴

Izcelsmes pētījumi vēsturiskas kolekcijas rekonstrukcijai piemērojami arī tad, ja grāmatu eksemplāri neglabājas vienuviet. Tas ļauj identificēt grāmatas īpašnieku un eksemplāra īpašo vērtību, kas var kalpot kā iespēja apzināt kādreizējās kolekcijas apjomu un tematisko ievirzi pēc grāmatu satura. Šādu kolekciju atributēšana sniedz salīdzinošu priekšstatu par citām kolekcijām, kas veidotas noteiktā laikmetā un var kalpot kā vēl viens uzticams piemērs pēc kura pētīt nākamos līmeņus.¹⁷⁵ Tomēr jāuzsver, ka proveniences noteikšana nav vienīgā metode, kas izmantojama muižu bibliotēku vēstures pētniecībā. Tikai apvienojot vairākas metodes var realizēt veiksmīgu kādas kolekcijas rekonstrukciju. Muižu bibliotēku rekonstrukcija iespējama, ja paveikts liels darba apjoms un pētniecībā apvienotas svarīgākās vēsturisko kolekciju pētniecības metodes: muižu bibliotēku katalogu un muižu inventāru sarakstu izpēte; konkrētu grāmatu un citu iespieddarbu eksemplāru apzināšana, tajos konstatēto provenienču izpēte un informācijas apkopošana.

¹⁷³ Ortega i Gasets, H. Bibliotekāra misija. No: *Bibliotekārs un lasītājs: tematisks rakstu krājums*. Rīga, 1991. 111. lpp.

¹⁷⁴ Matheson, A. Opening address. p. XII.

¹⁷⁵ Czapnik, M. Provenance research as a method for the reconstruction of historical collections. p. 27.

Rekonstrukciju metodoloģiju vēsturisko krājumu pētniecībā sekmīgi pielieto lietuviešu pētniece Alma Brazjūniene,¹⁷⁶ kura uzskata, ka vēsturisko grāmatu kolekciju rekonstrukcijā lielākie izaicinājumi ir izpētīt un rekonstruēt tādas kādreizējās vērtīgās bibliotēkas, kuru kolekcijas iekļautas zinātniskajās un publiskajās bibliotēkās un to daļas ir zudušas, vai to daļas atrodas vienas iestādes dažādās krātuvēs vai dažādās bibliotēkās vienā vai vairākās valstīs, tātad fiziski neglabājas vienuviet.¹⁷⁷ Nereti uzziņu aparātā nav atzīmēta eksemplāru izcelsme, jo agrāk šādu jautājumu iekļaušana bibliogrāfiskajos aprakstos nebija aktuāla un netika atbalstīta.

Vissarežģītākie gadījumi saistīti ar kolekcijām, kuru eksemplāri vēsturisko notikumu gaitā nonākuši dažādu iestāžu krātuvēs kā arī glabājās dažādās valstīs. Šajos gadījumos neiztikt bez metožu unifikācijas, lai iegūtu visiem lietojamu un saprotamu pieredzi, kuras rezultātā plānots rekonstruēt vēsturisku kolekciju. Šādi projekti balstīti atsevišķu savas lietas entuziastu pētnieku rokās, kuri visbiežāk ir grāmatniecības speciālisti vai vēsturnieki. Svarīgi, lai šādi entuziasti būtu katrā valsts bibliotēkā, kurā glabājas vēsturiskas kolekcijas, jo tikai speciālisti ar pieredzi bibliotēku jomā var būt pirmie, pat vienīgie, kuri var atributēt jaunu informāciju par kādu nozīmīgu eksemplāru vai kādas vēsturiskas kolekcijas kopumu, tādējādi pirmie vēstneši, kuri sniedz akadēmiskai vai plašākai sabiedrībai informāciju par cauri laikiem saglabātajām kultūras vērtībām.¹⁷⁸

Spilgtu piemēru par 17. gs. vidus līdz 18. gs. sākuma muižu, kā arī citu privātbibliotēku kolekciju rekonstrukciju Šveices teritorijā atklāj metodoloģija, kuras pamatā ir izmantoti valsts arhīvos atrastie muižu inventāru grāmatu saraksti un izsoļu katalogi, kas ļāva noskaidrot arī grāmatu īpašumtiesību jautājumus. No šiem avotiem iegūti grāmatu nosaukumu saraksti, kas analizēti un pēc tiem rekonstruēts kādreizējo bibliotēku kolekciju saturs. Izvēloties minēto izpēti pieeju, pētnieki sniedz arī atbildes uz šādiem jautājumiem: kā notiek bibliotēku rekonstrukcijas? kādi elementi jāiekļauj rekonstrukcijā? kāda pilnīguma pakāpe ir vēlama aprakstot grāmatas? kā jāorganizē darbi un kā jāprezentē rekonstruētā bibliotēka? Papildus specifiskajām pētniecības stratēģijām ir nepieciešams pielietot arī citas pētniecības un sistematizācijas metodes. Konkrētas bibliotēkas rekonstrukcijas rezultātā tiek iegūti pētniecības objekti, kas ir salīdzināmi viens ar otru un kurus iespējams analizēt visdažādākajos aspektos. Rekonstrukcijas rezultāts sniedz objektīvu un daudzsološu grāmatu īpašnieka intelektuālās un garīgās dzīves piepildījuma analīzi – vai tās būtu iezīmes, kas piedēvējamas visai sabiedrībai noteiktā vietā, vai tā būtu attiecināma tikai uz noteiktām kārtām – mācītājiem, tirgotājiem, amatniekiem, muižniekiem un zemniekiem.¹⁷⁹

Vācu bibliotēkzinātnes speciāliste Anke Zeiferte veikusi pētījumu, lai varētu realizēt tipiskas apgaismības laikmeta vācu muižas (dižciltīgo) bibliotēkas rekonstrukciju. Molsdorfas (*Molsdorf*) muižas pils bibliotēka galvenokārt ir saistīta ar grāfa Gustava Ādolfā fon Gotera (*von Gotter*, 1692–1762) grāmatu kolekciju, no kuras mūsdienās lielākā daļa atrodas Gotas Zinātniskajā bibliotēkā. Lai rekonstruētu kādreizējās bibliotēkas un padarītu saprotamu grāmatu pārvietošanas, izplatības un

¹⁷⁶ Brazjūniene, A. Privātās muižnieku bibliotēkas Lietuvas Dižkunigaitijā (no 16. līdz 18. gs.) un to izpēti: referāts starptautiskā zinātniskā konferencē “Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam”, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 24.11.2016. Referāts npublicēts; Бразюнене, А. Реконструкция исторических книжных коллекций. Ч. 1. С. 147–151.

¹⁷⁷ Бразюнене, А. Реконструкция исторических книжных коллекций. Ч. 1. С. 148.

¹⁷⁸ Ibidem. С. 150.

¹⁷⁹ Furrer, N. Buchbesitz und geistiger Horizont: zur Rekonstruktion frühneuzeitlicher Privatbibliotheken. *Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi*. 2016. T. 10. S. 79–94.

migrācijas ceļus, obligāti jāreģistrē grāmatu izcelsmes pazīmes, kā arī glabāšanas vietas, veicot visus nepieciešamos izpētes posmus. Papildus precīzam grāmatas bibliogrāfiskajam aprakstam, satura atklāšanai, svarīgs posms ir arī grāmatas kā fiziska objekta atklāšana un aprakstīšana, kā arī tās proveniences pazīmes. Molsdorfas muižas pils bibliotēkas rekonstrukcijas mērķis bija šīs kolekcijas pielietojamība un izmantojamība noteikta laikmeta vēstures pētījumos, kur to būtu iespēja salīdzināt arī citām dižciltīgo privātbibliotēkām. Izmantojot rekonstrukcijā sasniegtos rezultātus iegūts pamatojums apgalvojumam par Molsdorfas muižas pils bibliotēkas īpašo nozīmi un grāfa Gustava Ādolfa fon Gotera grāmatu kolekciju ko veidojis izglītotas un apgaismotas muižniecības dzimtas pārstāvis,¹⁸⁰ tādējādi iegūstot vēl vienu uzticamu apgaismības laikmeta izpētes avotu bāzi.

Pēc proveniencēm atributēta arī Šlēsvigas-Holšteinu-Gotorfu hercogu (*Holstein-Gottorp, Holstein-Gottorf*) bibliotēka, kas bija slavēta Eiropā jau kopš 16. gs. beigām. Hercogu rezidence atradās Gotorfas pilī (*Gottorf*, lejasvācu *Gottorp*, dāņu *Gottorp*), pēc kuras nosaukuma saīsināti sāka dēvēt arī Šlēsvigas-Holšteinu-Gotorfu hercogu dinastiju – Gotorfas dinastija. Priekšrocība šīs kolekcijas izpētē ir tā, ka eksemplāri atrodas vienas valsts un vienas iestādes krātuvē – Dānijas Karaliskajā bibliotēkā. Hercogu bibliotēku 1713. gadā no Gotorfas pils kā kara laupījumu pārņēma dāņu karaspēks. Lai arī ar zudumiem, 1749. gadā hercogu Gotorfu bibliotēku 9927 sējumos pārvietoja uz Kopenhāgenu. Pēc satura grāmatu kolekcijā dominēja izdevumi jurisprudencē, teoloģijā, plaši pārstāvēti bija klasiskie teksti, medicīnas, dabaszinātņu un ģeogrāfisko atklājumu un ceļojumu apraksti daudzās valodās. Pētnieki uzskata, ka mūsdienās Dānijas Karaliskajā bibliotēkā glabājas 50–80% kādreizējās bibliotēkas, tāpēc to nevar uzskatīt par zudušu bibliotēku, jo lielākā daļa kolekcijas saglabājusies. Dānijas Karaliskajā bibliotēkā kolekciju neglabāja atsevišķi, bet tās eksemplāri pēc vajadzības bija integrēti kopējā bibliotēkas krājumā, galvenokārt vadoties pēc satura un uz laiku aizmirstībā atstājot to proveniences. Tikai grāmatu izcelsmes izpēte, kas iepriekšējos gadsimtus nav bijusi sistemātiska, deva iespēju atributēt un izpētīt katru kādreizējās hercogu bibliotēkas grāmatas eksemplāru, kas pētniekiem bija komplicēts un sarežģīts uzdevums lai izzinātu katras grāmatas ceļu no Gotorfas līdz Kopenhāgenai. Vēsturiskā kolekcija šobrīd atributēta pēc proveniencēm,¹⁸¹ bet izpētes rezultāti pieejami un aplūkojami digitāli.¹⁸²

Gotorfas hercogu bibliotēkas izpētē jāņem vērā šīs dzimtas saikne ar Krievijas impērijas troni. 1761. gada 25. decembrī/1762. gada 5. janvārī Pēteri III Romanovu (*Пётр III Фёдорович Романов, Karl Peter Ulrich, Herzog von Holstein-Gottorp, Peter III, 1728–1762*) kronēja par Krievijas impērijas ķeizaru. Lai arī viņš valdīja

¹⁸⁰ Seifert, A. *Rekonstruktion einer Privatbibliothek der Aufklärung am Beispiel der Schlossbibliothek Molsdorf*. Masterarbeit. Berlin, 2008.

¹⁸¹ Aadna, J. R. Endnu seks bind med sikker Gottorp-proveniens. Johann von Münster zu Vortlages bøger på Det Kgl. Bibliotek. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2017. Nr. 30 (4). p. 55–61.; Aadna, J. R. Synliggørelse af proveniens i Det Kongelige Biblioteks bøger. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2012. Nr. 25 (3). p. 28–33; Boserup, I. Some new ways to identify prints with a Gottorp provenance in the Royal Library, Copenhagen. In: Boserup, I., Shaw, D. J. (Eds.). *Virtual visits to lost libraries: Reconstruction of and access to dispersed collections*. Copenhagen, 2011. p. 149–168.; Skovgaard-Petersen, K. Gottorp books in the Royal Library of Copenhagen: methodological considerations on the possibilities of identification. In: Boserup, I., Shaw, D. J. (Eds.). *Virtual visits to lost libraries: Reconstruction of and access to dispersed collections*. Copenhagen, 2011. p. 131–147.; Strecker, S. Kongelige Kendetegn Ejermærker på Det Kongelige Biblioteks bøger. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2012. Nr. 25 (3). p. 12–27.

¹⁸² Det Kgl. Bibliotek. Royal monograms [tiešsaiste].

tikai 186 dienas, viņš bija pirmais Holšteinas-Gotorfas-Romanovu dinastijas pārstāvis Krievijas tronī. Dinastija varu tajā saglabāja līdz pat 1917. gadam.

Ilgu laiku dominēja informācija, ka vismaz daļa Gotorfas hercogu bibliotēkas grāmatas pārvietotas arī uz Krieviju un 18. gs. sākumā Pēterburgā iekļautas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas pamatkrājumā. Pavisam nesen krievu pētnieki izpētījuši un nonākuši pie secinājumiem,¹⁸³ ka Gotorfas hercogu bibliotēka nekad nav atradusies Pēterburgā un to arī nekad nav bijis plānots uz Krieviju pārvietot, tāpēc viss līdz šim publicētais par šo jautājumu uzturējis neesošu mītu un uzskatāms par Krievijas historiogrāfijā ilgu laiku pastāvējušu problēmu, kas ar daudzu pētnieku vairāku gadu rūpīgiem pētījumiem tagad atrisināta.

Starp nozīmīgām 18. un 19. gs. dižciltīgo bibliotēkām jāmin Hābsburgu-Lotringenu dzimtu fideikomisa bibliotēka (*Habsburg-Lothringische Familien-Fideikomiß-Bibliothek*),¹⁸⁴ kas 1921. gadā Vīnē kļuva par daļu no Austrijas Nacionālās bibliotēkas pamatkrājuma un izpētei pieejama vienuviet. Mūsdienās būtiski pētījumus par aristokrātu bibliotēkām padarīt plaši pieejamus sabiedrībai, kas spilgti raksturo vairākus laikmetus Eiropas vēsturē. Austrijas Nacionālās bibliotēkas pētnieku promocijas darbos realizēts Austrijas ķeizara un Ungārijas karaļa Franča Jozefa I (*Franz Joseph I*, 1830–1916) privātbibliotēkas pētījums un padarīts digitāli pieejams ikvienam interesentam. Pētot vēsturisku kolekciju doktora grādu ieguva vēsturnieki, vēsturisko krājumu pētnieki Tomass Hubers-Frišais (*Huber-Frischeis*) un Nina Knīlinga (*Knieling*), kā arī mākslas vēsturnieks Rainers Valenta (*Valenta*).¹⁸⁵

Austrijas Nacionālajai bibliotēkai apbprīnojami veiksmīgi izdevies realizēt apjomīgus pētījumus par Hābsburgu-Lotringenu dzimtu fideikomisa bibliotēku¹⁸⁶ un to rezultātus padarīt pieejamus digitāli.¹⁸⁷ Vienīgi vienmēr jāņem vērā, ka digitālos bibliotēku rekonstrukciju projektos resursu adreses var būt mainītas vai tās vienkārši vairs nedarbojas. Hābsburgu-Lotringenu dzimtu fideikomisa bibliotēkas izpēte ir izcils senas bibliotēkas rekonstrukcijas paraugs, kas sniedz pilnīgu ieskatu krājuma pagātnē un tagadnē, sniedzot iespēju aplūkot bibliotēkas veidošanos šķērsgrīzumā.¹⁸⁸ Bibliotēka kopumā ir labi saglabājusies un vēstures notikumu gaitā piedzīvojuši vairākas nenovēršamas pārejas: sākotnēji unikāla privātbibliotēka, tad dzimtas fideikomisa īpašums, kas kļuva par nozīmīgu atmiņu kultūrtelpu, līdz beidzot tā pārauga kultūras mantojumā ar nacionālas bagātības statusu.

Mūsdienu Vācijā, līdzīgi kā citās valstīs Eiropas rietumos, joprojām pastāv paaudzēs mantoti muižu bibliotēku krājumi, kas bieži ir sabiedrībai nepieejami. Turklāt privātīpašumā esošās muižu bibliotēkas reti ir aprakstītas un dokumentētas, tāpēc vācu pētnieki nereti apgalvo, ka mūsdienās tiek postīti kultūras pieminekļi, par

¹⁸³ Стасевич, В. Библиотека Готторпских герцогов и ее судьба. In: Ильина, О. Н. (сост.). *Личные библиотеки в составе фондов российских книгохранилищ: проблемы изучения*. СПб., 2021. Вып. 3. С. 87–99.

¹⁸⁴ Bogeng, G. A. E. *Die großen Bibliophilen: Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen*. In 3 Bde. Leipzig, 1922. 1. Bd. S. 356, 357.

¹⁸⁵ Österreichische Nationalbibliothek. Habsburg-Lothringischen Familien-Fideikommissbibliothek [tiešsaiste].

¹⁸⁶ Huber-Frischeis, T., Knieling, N., Valenta, R. *Die Privatbibliothek Kaiser Franz' I. von Österreich 1784–1835: Bibliotheks- und Kulturgeschichte einer fürstlichen Sammlung zwischen Aufklärung und Vormärz*. Wien; Köln; Weimar, 2015; Huber-Frischeis, T., Knieling, N., Petschar, H., Valenta, R. *Die Familien-Fideikommissbibliothek des Hauses Habsburg-Lothringen 1835–1918*. Wien; Köln; Weimar, 2021.

¹⁸⁷ Österreichische Nationalbibliothek. Habsburg-Lothringischen Familien-Fideikommissbibliothek [tiešsaiste].

¹⁸⁸ Huber-Frischeis, T., Knieling, N., Valenta, R. *Die Privatbibliothek Kaiser Franz' I. von Österreich 1784–1835*.

kādiem var uzskatīt lielāko daļu šo bibliotēku. Vērojama nepievilcīga tendence, ka bukinisti cenšas pēc iespējas dārgāk pārdod šādu kolekciju grāmatas, savukārt īpašnieki vēlas ietaupīt līdzekļus, kas saistīti ar bibliotēkas uzturēšanu vai arī citādi izmantot telpas, kurās līdz tam atradās bibliotēka. Vācijā šis jautājums īpaši aktualizējās 1999. gadā, kad Firstenbergu nams (*Hauses Fürstenberg*) pakāpeniski izsolēs izpārdeva firstu Firstenbergu slaveno Donauesingenes pils bibliotēku (*Hofbibliothek Donaueschingen*), kas savulaik bija viena no lielākajām un slavenākajām muižu bibliotēkām Vācijā. Tā bija izvietota Donauesingenes pils kompleksa speciāli bibliotēkai celtā ēkā (būvēta 1732–1735). Bibliotēkas veidošanās pirmsākumi meklējami jau 15.–16. gadsimtā. 1993. gadā tās krājumā bija 133.051 sējums grāmatu.¹⁸⁹ Nosaucot bibliotēkas izpārdošanu par katastrofu, vācu vēsturnieks un arhivists Klaus Martins Grafs (*Graf*) piedāvāja realizēt krājuma digitalizāciju, aprakstīšanu – būtībā paveikt bibliotēkas krājuma digitālo rekonstrukciju,¹⁹⁰ kas daļēji arī izdevusies.¹⁹¹

Ar lielisku pils bibliotēkas rekonstrukcijas paraugu var iepazīties čehu bibliotēkzinātnes speciālista Riharda Šipeka (*Šípek*) 2013. gadā aizstāvētajā promocijas darbā par Oto Jaunākā fon Nostica (*von Nostitz*, 1608–1665) Jaueras (*Jauer*) pils bibliotēku,¹⁹² kas tapa sadarbībā ar Čehijas Nacionālo muzeju Prāgā, jo vēsturiskā kolekcija – nozīmīgākā baroka laika pils bibliotēka Lejassilēzijas teritorijā – mūsdienās glabājas Čehijas teritorijā, valsts atmiņas institūciju krātuvēs Prāgā. Jaueras pils bibliotēkas krājumā savulaik glabājās aptuveni 5000 sējumu, kur daļa no tiem bija arī citu senāku privātbibliotēku grāmatu krājumu eksemplāri, kas pētniekam sniedz liecība ne tikai par baroka, bet arī par renesanses laikmetu. Šipeka pētījums balstīts metodoloģijā, kuras mērķis bija pils bibliotēkas rekonstrukcijas rezultātus padarīt pieejamus arī digitālajā vidē. Tāpat viņa darbā vērojams vēstures palīgzinātņu pielietojums, īpaši ģeonealogijas, kas vienlaikus atklāj arī Silēzijas neviendabīgo sabiedrības vēsturi un kultūru. Šobrīd metodoloģija, kas aprakstīta promocijas darbā, sasniegusi jau citu pakāpi. To pielietojums laika gaitā paplašinājies un katru lasītāju sasniedz digitāli pieejamā platformā, kas šobrīd atklāj ne tikai Jaueras pils bibliotēkas vēsturi, bet arī citas vēsturiskās kolekcijas. Šobrīd tiek papildināta un uzturēta provenienču datubāze “Provenio”, kas vēl 2017. gadā bija Čehijas Nacionālā muzeja pārziņā. 2021. gadā datubāze kļuvis par vairāku iestāžu konsorcijs projektu, kuras uzturēšanā un papildināšanā piedalās Čehijas Nacionālā muzeja, Nacionālā pieminekļu institūta un Čehijas Nacionālās bibliotēkas speciālisti. Datubāze ir plaši pieejama platforma, kas balstīta uz pieredzi, kas iegūta pētot grāmatu izcelsmi nozīmīgākajās Čehijas nacionālajās krātuvēs. Projektā kā mērķis bija izvirzīts digitālajā rekonstrukcijā iesaistīt arī citas mūsdienu Eiropas valstu iestāžu krātuves, kurās vēsturisko notikumu dēļ glabājas arī kādreizējās Bohēmijas piļu bibliotēkas, piemēram, Horvātijā un Vācijā. Grāmatu migrācija un kolekciju izcelsmes vēsture

¹⁸⁹ Graf, K. Oberschwäbische Adelsbibliotheken: Zeugnisse der geistigen Welt ihrer Besitzer. In: Hengerer, M., Kuhn, E. L. (Hrsg.). *Adel im Wandel: Oberschwaben von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Ostfildern, 2006. Bd. 2. S. 751–762.

¹⁹⁰ Graf, K. Kulturgutverlust und virtuelle Rekonstruktion: das Projekt “Donaueschingen digital”. *AKMB-news*. 2000. Bd. 6. Nr. 2. S. 3–8.

¹⁹¹ Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Donaueschinger Musikhandschriften [tiešsaiste]; Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Neukatalogisierung der ehemals Donaueschinger Handschriften in der BLB Karlsruhe (Teil B) [tiešsaiste]; Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Provenienz Donaueschingen [tiešsaiste].

¹⁹² Šípek, R. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz*. 2 Bde. PL Acad. Research. Frankfurt am Main, 2014.

ieraugāma arī pārskatāmā kartē.¹⁹³ Dažādu vēsturisko kolekciju lasīšanas vēsture un grāmatu kultūra plānots nākotnē prezentēt vienotā digitālā vietnē, apvienojot digitālā kolekcijā daudzus Čehijas un ārzemju krātuvju eksemplārus, kas atributēti un aprakstīti, kā arī digitalizēti pēc vienotas metodoloģijas. Projektā iegūto rekonstrukciju rezultātus plānots izmantot tradicionālās izstādēs un dažādu akadēmisku publikāciju sagatavošanā. Šāda veida sadarbība, vienota metodoloģija, rezultātu demonstrācija un pieejamības platforma ir nozīmīgs atbalsts vēsturisko kolekciju pētniecībai daudz mazākās bibliotēkās, muzejos, galerijās un citās atmiņas institūcijās.

21. gs. vairāku gadu garumā piedzīvota arī apjomīga Nesvižas (poļu *Nieśwież*, baltkrievu *Нясвіж*, Baltkrievija) Radzivilu (*Radziwiłł*) dzimtas bibliotēkas (*Nesvizh Castle Library of the Polish-Lithuanian royal family of Radziwiłł library*) rekonstrukcija, kas ieguva starptautiski atpazīstamu nosaukumu “*Radziviliana*”. Gadsimta sākumā daudzu valstu vēsturisko kolekciju pētnieki, kuru iestāžu krātuvēs atradās šīs senās bibliotēkas grāmatas, arvien biežāk rosināja un apsprieda ideju apvienot spēkus bibliotēkas digitālajā rekonstrukcijā. Saglabājot materiālu glabāšanas patreizējās mājvietas, būtu iespēja iegūt vienotu informācijas resursu masīvu, kas ļautu saglabājušos kolekcijas eksemplārus padarīt pieejamus ikvienam interesentam un pētniekam visā pasaulē. Ideja 2006. gadā ieguva arī atbalstu UNESCO, kā rezultātā Radzivilu Nesvižas bibliotēkas un arhīva dokumentāro mantojumu 2009. gadā¹⁹⁴ iekļāva organizācijas Pasaules atmiņas programmā.¹⁹⁵

Radzivilu Nesvižas pils bibliotēkas kolekcijas daļas mūsdienās glabājās deviņu Eiropas valstu bibliotēku krātuvēs, kur tās vēsturiski neglabājas kā atsevišķa kolekcija, bet integrēta kādā no konkrētās bibliotēkas profilam atbilstošiem krājumiem. Bibliogrāfisko rekonstrukciju vairāku gadu garumā veica Baltkrievijas, Krievijas, Lietuvas, Polijas, Somijas un Ukrainas bibliotēku darbinieki. Somijas Nacionālā bibliotēka Helsinkos apzināja un un atributēja 820 Radzivilu bibliotēkas sējumus, kas 1829. gadā bija saņemti kā 1200 sējumu dāvinājums no Pēterburgas Krievijas Zinātņu akadēmijas.¹⁹⁶ Nesvižas pils bibliotēkas kolekcijas bibliogrāfiskā rekonstrukcija izdota katalogā,¹⁹⁷ bet šobrīd Radzivilu dzimtas bibliotēkas kolekcijas daļa Helsinkos (*Radziwiłł Collection of the National Library of Finland*) pieejama arī

¹⁹³ Provenio – Provenance Database of Book Owners. Virtuālni rekonstrukce knižních celků [tiešsaiste].

¹⁹⁴ UNESCO. Radzivils' Archives and Niasvizh (Nieśwież) Library Collection [tiešsaiste].

¹⁹⁵ Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). The Library of the Radziwiłł Princes. In: Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829: an annotated catalogue*. Helsinki, 1997. p. 247–352; National Library of Finland. The Radziwiłł Family Library [tiešsaiste]; Берёзкина, Н. Ю., Стефанович, А. В. Из истории создания книжного собрания князей Радзивиллов Несвижской ординации. In: Стефанович, А. В., Лис М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XV–XVI века*. Минск, 2010. С. 27, 28.

¹⁹⁶ Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). The Library of the Radziwiłł Princes. p. 247–352; National Library of Finland. The Radziwiłł Family Library [tiešsaiste].

¹⁹⁷ Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). The Library of the Radziwiłł Princes. In: Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829*. pp. 247–352.; National Library of Finland. The Radziwiłł Family Library [tiešsaiste]; Siess-Krzyszowski, S. (red.). *Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII w.* [tiešsaiste].

elektroniski.¹⁹⁸ Radzivilu dzimtas šī paša atzara piederīgo grāmatu kolekcijas pētītas arī Polijā.¹⁹⁹

Baltkrievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas (*Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси*) speciālisti, Radzivilu dzimtas vēsturiskās kolekcijas izpētē, kas aizsākās 1998. gadā, veica sistemātisku krājuma izpēti, intensīvi meklējot un atributējot Nesvižas pils bibliotēkas eksemplārus, ar ko sistemātiski nodarbojās no 2005. līdz 2015. gadam. Lai identificētu un apzinātu, kā arī zinātniski aprakstītu Radzivilu Nesvižas pils bibliotēkas eksemplārus, bija nepieciešams: sagatavot zinātniskus aprakstus iespieddarbiem, rokrakstiem, konvolūtiem no 15. gs. līdz 20. gs. 30. gadiem; sastādīt bibliogrāfiju un historiogrāfiju par pētāmo tēmu; izanalizēt iegūtos datus un rezultātus, sagatavot materiālus katalogiem un datubāzēm. Eksemplārus galvenokārt atributēja skatoties krājumu “*de visu*”, kā arī izmantoja bibliogrāfiskos rādītājus, kartotēkas, katalogus, kā arī citus iespējamus resursus. Svarīgi, ka 2010. gadā Baltkrievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēka uzsāka apzinātās Radzivilu Nesvižas bibliotēkas krājuma daļas bibliogrāfisko rekonstrukciju,²⁰⁰ tās rezultātus izdotot katalogu sērijā (15 sējumos),²⁰¹ kas atspoguļo vienu no lielākajām privātajām

¹⁹⁸ National Library of Finland. The Radziwiłł Family Library [tiešsaiste].

¹⁹⁹ Bieńkowska, I. *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła [(1715–1760)]*. Wyd. 2. Warszawa, 2015. Seria B. T. 19.

²⁰⁰ Берёзкина, Н. Ю. *Библиотеки и распространение научных знаний в Беларуси, XVI–XX вв.* Минск, 2011; Берёзкина, Н. Ю., Стефанович А. В. Библиотека князей Радзивиллов Несвижской ординации: из истории создания. In: *Книга: исследования и материалы*. Москва, 2011. Сб. 94. Ч. 1. С. 124–138; Стефанович, А. В. Атрибутирование библиотек Радзивиллов: по материалам Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Беларуси. In: *Берковские чтения: книжная культура в контексте международных контактов*. Минск; Москва, 2015. С. 501–506.; Стефанович, А. В. Атрибуция книг из библиотеки Радзивиллов второй половины XIX – первой половины XX в. – проблемы и их решение (по материалам фонда ЦНБ НАН Беларуси и Национального исторического архива Беларуси). In: *Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития*. Минск; Москва, 2019. С. 5–13; Стефанович, А. В. Виртуальная реальность: к вопросу реконструкции библиотеки Несвижской ординации Радзивиллов второй половины XIX – январь 1941 г. In: *Матэрыялы XV Міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў, Мінск, 4–5 крас. 2019 г.* Мінск, 2019. С. 96–102; Стефанович, А. В. Идентификация книг из собрания князей Радзивиллов Несвижской ординации. In: *Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования*. Москва; Минск, 2008. С. 309–316.; Стефанович, А. В. Международное сотрудничество, как положительный фактор в изучении книжной культуры князей Радзивиллов Несвижской ординации. In: *Библиотека Академии наук: 300 лет служения науке*. СПб., 2014. С. 76, 77; Стефанович, А. В. “Radziwiłłiana” – межгосударственный проект по созданию электронной библиографической базы данных. *Научная книга*. 2007. № 1. С. 191–195.; Стефанович, А. В. Радзивиллиана – объект всемирного книжного наследия (итоги и перспективы научно-исследовательского проекта “Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: изучение состава и научное описание документов”). In: *Научное и культурное взаимодействие в контексте развития книгоиздания, книгообмена и науки о книге*. Минск; Москва, 2015. С. 96–102.

²⁰¹ Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.) *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси, XV–XVI*. Минск, 2010; Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XVII век*. Минск, 2012; Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XVIII век*: в 4 кн. Минск, 2013–2015. Кн. 1 (1701–1750); Кн. 2 (1751–1770); Кн. 3 (1771–1785); Кн. 4 (1786–1800); Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1801–1830*: в 2 кн. Минск, 2016. Кн. 1 (А–М); Кн. 2 (N–Z).; Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1831–1865*: в 3 кн. Минск, 2017–2018. (Кн. 1 (А–К); Кн. 2 (L–P); Кн. 3 (R–Z); Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1866–1900*: в 3 кн. Минск, 2018–2020.

dižciltīgo Radzivilu dzimtas Nesvižas atzara pils bibliotēkām laikposmā no 15. gs. līdz 20. gs. pirmajai pusei.²⁰² Kopš 2017. gada pieejama arī bibliogrāfiski digitālā rekonstrukcija.²⁰³

Bibliogrāfiskā rekonstrukcija deva iespēju veidot un sagatavot apjomīgas un sabiedrību informējošas izstādes. 2013. gada pavasarī Nesvižas pils vēsturiskajās telpās uz mēnesi atgriezās Radzivilu dzimtas bibliotēkas bagātības. Izstādē “*Книжное наследие Радзивиллов*” (Radzivilu grāmatu mantojums) bija aplūkojami 90 iespieddarbi par vēsturi, teoloģiju, tiesībām, filozofiju, daiļliteratūra, kā arī periodiskie izdevumi. Tie bija kādreizējās Radzivilu Nesvižas pils bibliotēkas eksemplāri, kas mūsdienās glabājas Baltkrievijas Nacionālās bibliotēkas un Baltkrievijas Zinātņu akadēmijas Zinātniskajā bibliotēkā.²⁰⁴ Savukārt 2015. gadā Baltkrievijas Nacionālajā bibliotēkā bija aplūkojama izstāde “*Радзивиллы и книга*” (Radzivili un grāmata), kurā bija izstādītas grāmatas no 16.–20. gadsimtam. Izstādē bija aplūkojami reti izdevumi un daļa iespieddarbu, ko sabiedrībai bija iespēja ieraudzīt pirmo reizi.²⁰⁵

Latvijas teritorijai kādreiz piederīgā Kurzemes hercogu bibliotēka bibliogrāfisko rekonstrukciju piedzīvoja 20. gs. 90. gados un to realizēja Somijas Universitātes bibliotēka un Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēka. Izmantojot rekonstrukcijas rezultātus bija iespēja sagatavot un realizēt izstādi,²⁰⁶ kas notika 2014. gadā Latvijas Nacionālās bibliotēkas jaunajā ēkā.

Latvijā kādreizējo muižu bibliotēku vēstures izpēte un vizuālā rekonstrukcija, uz tā brīža izpētes pakāpes bāzes, pirmo reizi realizēta Latvijas Nacionālās bibliotēkas 100-gades projekta “Neredzamā bibliotēka” izstādē, izdevumos un projektu pavadošos sabiedrības izglītojošos pasākumos un lekciju ciklos dažādām mērķauditorijām, atklājot minētās bibliotēkas krātuvēs fragmentāri saglabājušos Kurzemes-Zemgales (Iecavas, Pelču, Popes, Zaļās), Latgales (Varakļānu (*Warkland*)) un Vidzemes (Braslavas, Lizdēnu, Mazstraupes) muižu bibliotēku daļas, atklājot ne tikai grāmatu eksemplārus, bet arī periodisko izdevumu, rokrakstu, kartogrāfisko materiālu un attēlizdevumu (gravīras, atklātnes, fotoalbumi) bagātības. Rekonstrukcija veikta, aplūkojot līdzīgu bibliotēku krājumus pēc satura, nosakot konkrētu Vidzemes muižu bibliotēku veidošanās specifiku un ievirzi salīdzinot daudzas citas atbilstošā laikmeta grāmatu kolekcijas un apkopojot to vienojošās pazīmes. Paralēli visa iepriekšminētā vajadzībām iesākta arī minēto un citu muižu grāmatu kolekciju bibliogrāfiskā rekonstrukcija, kas joprojām ir izstrādes stadijā un darbs pie tās tiek turpināts, papildināts.

Darba autore, kas projektā “Neredzamā bibliotēka” veica arī muižu bibliotēku vizuālo rekonstrukciju, nonāca pie līdzīgiem secinājumiem, ko aktualizējuši arī citi šīs jomas pētnieki. Viņi norāda,²⁰⁷ ka rekonstruējot grāmatu kolekciju varam izsecināt ar

Кн. 1 (А–Г); Кн. 2 (Н–О); Кн. 3 (Р–З); Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XX век: первая половина*. Минск, 2020.

²⁰² Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XV–XVI века*. С. 10–39.

²⁰³ Президентская библиотека Республики Беларусь. Электронная коллекция “Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов” [tiešsaiste].

²⁰⁴ Книжное наследие Радзивиллов [tiešsaiste].

²⁰⁵ Национальная библиотека Беларуси. Радзивиллы и книга [tiešsaiste].

²⁰⁶ Havu, S., Zanders, V. *Ex Bibliotheca Ducis Curlandiae*. Rīga, 2014.

²⁰⁷ Pastuszewski, S. Umysłowość i codzienność bałtyjskich Niemców odczytane z inowrocławskiego księgozbioru. *Świat Inflant: pismo literacko-naukowe*. 2020. Rok 17. Nr 2 (210). s. 3, 4.; Wiśniewski, B. Inflanty po inowrocławsku. s. 1–6; Wiśniewski, B. *Kurlandzki skarb Inowrocławskiej biblioteki*. s. 66.

kādām idejām un domām savu ikdienas dzīvi pavadīja muižu bibliotēku īpašnieki, kā īpaši veidota bibliotēka ietekmēja cilvēka garīgo pasauli un izglītības līmeni.

21. gs. daudz izdarīts lai no jauna rekonstruētu arī muižnieku Hreptoviču (*Chreptowicz, Chriepowicz*),²⁰⁸ Hutenu-Čapsku (*Hutten-Czapski*), Radzivilu, Sapehu (*Sapieha, Sapiehowie*)²⁰⁹ un Zalusku (*Zaluski*)²¹⁰ dzimtu bibliotēkas. Līdzīgi kā Radzivilu dzimtas Nesvižas pils bibliotēka, arī Sapehu dzimtas bibliotēkas pētniecību 2011. gadā atbalstīja UNESCO ar starptautisku projektu “Sapehu dzimtas bibliotēkas virtuālā rekonstrukcija”.²¹¹ Dižciltīgo, muižu u. c. šai kategorijai piederīgu bibliotēku vēstures izpēte nereti ir pārrobežu projekti un ilggadīgs sadarbības rezultāts, kas vieno vairākas mūsdienu Eiropas valstis un to vēsturi. Nozīmīgākajos starpvalstu projektos šādā kontekstā iesaistījušās Austrija, Baltkrievija, Krievija, Lietuva, Polija un Vācija.

Ja uzdodam jautājumu: vai šāda veida kolekcijas var pārcelt digitālā formā un lasīt uz divdimensiju ekrāna, vienlaikus nezaudējot kolekcijas patieso vērtību? Atbilde vienmēr bija un būs noteikts nē. Kā atzīst un uzsver grāmatniecības vēsturnieki, piemēram, Donalds Frensiss Makenzijs (*McKenzie*, 1931–1999) un Rodžers Šartjē (*Chartier*), teksta jēgas izpratne ir saistīta ar grāmatu kā konkrētu objektu: formātam, lappušu izkārtojumam un tipogrāfiskajām konvencijām ir arī izteiksmes un izteiksmīguma funkcija. Forma ietekmē nozīmi, kā arī ir nenovēršami nepieciešams iepazīties ar tekstiem to oriģinālajā materiālajā formātā, lai patiesi saprastu saturā iekļautās idejas un vārdus.²¹²

Viens no pēdējo gadu nozīmīgākajiem vēsturisko kolekciju pētījumiem Latvijā tapis Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Bibliogrāfisku rekonstrukciju, arī elektroniskas datubāzes veidā, piedzīvoja ar Latvijas teritorijas vēsturi saistītā Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu kolekcija (1583–1621), kas mūsdienās glabājas Upsālas Universitātes bibliotēkā. 2021. gadā, pēc vairāku gadu darba, kā spilgts starptautiskas sadarbības rezultāts, klajā nāca reprezentatīvs Rīgas jezuītu kolēģijas bibliotēkas katalogs “*Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621). History and Reconstruction of the Collection* = Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs. Krājuma vēsture un rekonstrukcija”.²¹³ Grāmatā līdzās katalogam iekļauti četri raksti un viena eseja. Rīgas jezuītu kolēģijas krājuma rekonstrukcija un kataloga izdošana ir uzskatāma par nozīmīgu notikumu Latvijas un Eiropas kultūras vēstures pētniecībā, kas ļauj aprakstoši un vizuāli uz vēsturisko krājumu fona izzināt senus starpvalstu attiecību un kultūras sakaru slāņus. Katalogs tapis sadarbībā ar Latvijas Universitāti, Upsālas Universitātes bibliotēku un Sentendrijūsas Universitāti (Apvienotā Karaliste) un ir Latvijā atzīts zinātniskā darba

²⁰⁸ Кирюхина, Л. Г., Дубровина, Л. А. (сост.). *Библиотека Хрептовичей: книжное собрание рода Хрептовичей*. Минск, 2009. [elektronisks izd.].

²⁰⁹ Czarnik, M. Provenance research as a method for the reconstruction of historical collections. p. 33–36; Бразюнене, А. *Bibliotheca Sapiehana: попытка реконструкции тематического репертуара*. In: *Берасцейскія кнігазборы*. Брэст, 2010. С. 274–280; Кирюхина, Л. Г., Суша, К. В. (сост.). *Сапегуана: книжное собрание рода Сапег*. Минск, 2011. [elektronisks izd.]; Rinkūnaitē, A. (ed.). *Bibliotheca Sapiehana*.

²¹⁰ Skórka, S. *Wirtualna historia książki i bibliotek: Biblioteka Załuskich. 1998–2009* [tiešsaiste]; Szwaciński, T. *Biblioteka Załuskich w Petersburgu. 2015* [tiešsaiste]; Witt, M. *The strange life of one of the greatest European libraries of the eighteenth century: the Załuski collection in Warsaw*. Oslo, 2005.

²¹¹ Бразюнене, А. Реконструкция исторических книжных коллекций. Ч. 1. С. 149, 150.; Кирюхина, Л. Г., Суша К. В. (сост.). *Сапегуана*; Rinkūnaitē, A. (ed.). *Bibliotheca Sapiehana*.

²¹² Havu, S., Pekkarinen, P. *Monrepos Manor collection – pearls of cultural exchange. Signum*. 2011. Nr. 3 [tiešsaiste].

²¹³ Strenga, G., Levāns, A. (ed.). *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621): history and reconstruction of the collection*. Rīga, 2021.

sasniegums. Iegūtie rezultāti tiks izmantoti nākamajos pētījumos, kas daļēji kalpos kā pamats arī muižu bibliotēku bibliogrāfiskajām rekonstrukcijām.

18. gs. daudzu ievērojamu Eiropas bibliofilu, kas nereti bija arī muižu īpašnieki, uzmanības centrā bija savas bibliotēkas veidošana. Līdztekus bibliotēkām muižās veidojās aristokrātisko bibliotēku kolekcijas, kas ne vienmēr bija saistīta ar muižu kā vietu, kur tā glabājās.

Vēsturiskās muižu bibliotēkas kolekciju iespējams pētīt ar visdažādākajām metodēm un nereti izvēlēties tikai vienu pētniecības virzienu, piemēram, atributējot un pētot kādreizējo muižu bibliotēku eksemplārus tikai pēc: grāmatu iesējumiem; pēc īpašumzīmēm, piemēram, tikai pēc grāmatās atstātajiem ekslibriem. Vidzemes muižu bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecība apvieno visus šos virzienus un izpētē jāpielieto visi izpētes posmi kompleksi.

2. nodaļa. Vidzemes muižu bibliotēku veidošanās un attīstība līdz 20. gs. sākumam

2.1. Bibliotēku veidošanas tradīcijas

Agrīnais posms. Viens no senākajiem zināmajiem grāmatu krājumiem kādā no 17. gs. otrās puses Vidzemes muižām, domājams Sinolē (*Sinohlen*), piederēja landrātam, dzejniekam, satīriķim, komponistam, zviedru armijas ģenerālmajoram, politiķim un muižniekam Gustavam fon Mengdenam (1625/27–1688). Izzinot saglabājušos grāmatu sarakstus, katalogus un eksemplārus, var rekonstruēt muižas bibliotēkas vēsturi, vienlaikus uzzinot daudz jauna par konkrētu muižu un tās īpašniekiem cauri laikiem.

Viņa vecāku – landrāta Oto fon Mengdena (1596–1681) un Ģertrūdes fon Mengdenas, dzimusi fon Rozena (*von Mengden, geb. von Rosen*, 1589–1651) – dzimtām Vidzemē piederēja vairāk kā 40 muižu īpašumi, t. sk. Carnikava (*Zarnikau*), Galgauska (*Golgowsky*), Kusa, Meņģele (*Altenwoga*), Sinole u. c. G. fon Mengdens bija pazīstams arī kā Vidzemes bruņniecības arhīva un bibliotēkas veidotājs.²¹⁴ Jau 17. gs. otrajā pusē viņu nodarbināja arī materiālu saglabāšanas jautājumi. 1668. gadā viņš uzrunāja Vidzemes landtāgu, senus dokumentus apzīmējot par “šīs zemes dārgumiem”, kas atrauti iznīcībai, cietuši no šķērēm un uguns, un daži pat bijuši jau izmesti atkritumu kaudzē. Lai tas vairs neatkārtotos, viņš aicināja katru muižnieku sekmēt nozīmīgu dokumentu vākšanu un saglabāšanu, neaizmirstot rūpēties arī par vērtīgām grāmatām.²¹⁵

G. fon Mengdena privātbibliotēkas, kas, iespējams, glabājās kādā no muižu rezidencēm – visdrīzāk Sinolē, bet, iespējams, ka arī Kusā vai Meņģelē, liktenis cieši savijās ar Bīriņu muižas bibliotēkas krājumu, kuras veidošanās vēsture cauri gadsimtiem atklāj ne tikai muižu un ar tām saistīto dzimtu vēsturi Vidzemē, bet spilgti iezīmē arī starpkultūru komunikācijas ietekmi uz kultūras vērtību nozīmi attiecīgajā laikmetā. Šādu saikni visspilgtāk atklāj muižu bibliotēku katalogi un saglabājušies grāmatu eksemplāri ar kādreizējo īpašnieku atstātajām īpašumzīmēm.

Bīriņu muižas bibliotēka veidojās vairākās paaudzēs un tās vēsture galvenokārt saistīta ar baronu fon Mengdena dzimtu,²¹⁶ kas gadiem ritot savijās ar grāfu Mellīnu (*Mellin*)²¹⁷ un fon Pistolkorsu (*von Pistohlkors*)²¹⁸ dzimtām. Ievērojamā daudzumā saglabājušies Bīriņu muižas kādreizējo kolekciju katalogi²¹⁹ sniedz informāciju par pils iekārtu un interjeru un tādējādi uzskatāmi par kultūras pieminekļu raksturotājiem. Izdevumi sniedz rūpīgi vāktas un uzticamas ziņas par muižu iemītnieku mākslas

²¹⁴ Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes*. S. 106; Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*. Stokholma, 1975. 113., 114. lpp.; Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 89. lpp.

²¹⁵ Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*. 113. lpp.; Zaļuma, K. Liecības par starpkultūru komunikāciju Vidzemes muižu bibliotēkās, 18. gadsimts–20. gadsimta sākums. 149.–166. lpp.

²¹⁶ *Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Görlitz, 1935. Bd. 2. S. 1172–1189, 1196–1199.

²¹⁷ *Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Görlitz, 1929. Bd. 1. S. 251–260.

²¹⁸ *Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften (Neue Folge)*. Bd. 3. Hamburg, 2013. S. 277–285, 315–323; *Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Bd. 2. S. 1010–1014, 1020–1026; *Nachrichten über die Adelsgeschlechter Scott of Craighall, Pistolekors und von Pistohlkors*. Teil I. Forbushof, 1914. S. 85–87, 98, 99.

²¹⁹ LNA LVVA, 6999-3-221, 8.–120. lp.; BMPA. Pistohlkors, A. F., von. *Catalog der Bibliothek im neuen Schlosse. Darmstadt, 1870*. Kopija; Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. Riga, 1893; Pistohlkors, A., von. *Verzeichnis der Kunstgegenstände im Schloss Koltzen nebst Bemerkungen über den Bau und einiger Eigentümlichkeiten desselben*. Riga, 1862.

kolekciju un bibliotēku, aprakstot tās kā neatņemamu pils sastāvdaļu. Katalogi dod iespēju iegūt vispārīnātu informāciju arī par citu Vidzemes muižnieku mākslas darbu kolekcionēšanas un bibliotēku veidošanas tradīcijām. Lielākā daļa aprakstīto lietu vēstures notikumu rezultātā gājušas bojā, par to kopumu mūsdienās informāciju sniedz vien šīs publicētās liecības.²²⁰

Bīriņu muižas bibliotēkas piemērs kalpo kā apliecinājums valodu un dažādu kultūru mijiedarbībai Eiropā. Jau 16. un 17. gs., valodu kontaktiem kļūstot ciešākiem, Eiropas valodas arvien vairāk cita citu ietekmēja. Viens no iemesliem – pastiprinājās Eiropas iekšējā migrācija. Cits iemesls ir saistīts ar pakāpenisko latīņu valodas norietu un nacionālo valodu izmantojumu iespēstajās grāmatās, kas lika eiropiešiem apgūt citam cita valodu.²²¹ Eiropā latīņu valodas dominanti pakāpeniski nomainīja franču valoda, kas pilnībā augstdzimušo un izglītoto prātus pārņēma 18. gs. beigās un 19. gadsimtā.

Gustava fon Mengdena mazdēls Bīriņu muižas īpašnieks zviedru ģenerālmajors brīvkungs Karls Johans fon Mengdens (1702–1763/68) grāmatas savai muižas bibliotēkai uz Vidzemi pārveda no Stokholmas. Saglabājies viņa sastādīts grāmatu saraksts,²²² kurā reģistrēti 143 iespieddarbi. Saraksts sniedz ziņas ne tikai par tās īpašnieku, bet arī par muižu bibliotēku veidošanas paradumiem 18. gs. pirmajā pusē, uzrādot dažādu valodu klātbūtni un nepieciešamību vienas muižas bibliotēkas īpašnieka vajadzībām.

1781. gada 25. jūnijā/6. jūlijā, pēc laulībām ar Bīriņu muižas īpašnieci Helēni Augusti Šarloti fon Mengdeni (1763–1812), muižā ar pilntiesīga saimnieka tiesībām sāka rosīties apgaismotājs, brīvmūrnieks un Baltijas vācu muižniecības liberālā spārna pārstāvis, kā arī sava laika slavens kartogrāfs grāfs Ludvigs Augusts Mellīns (1754–1835).²²³ Pretēji izplatītajam uzskatam,²²⁴ ka vēsturē pziņstamākais grāfs Mellīns Bīriņu muižu no vienkāršas muižu saimniecības izveidoja par pievilcīgu dzīvojamo un sabiedrisko centru Vidzemes laukos, to jau 18. gs. vidū bija paveicis tās iepriekšējais īpašnieks zviedru ģenerālmajors K. J. fon Mengdens.²²⁵ 18. gs. 90. gados grāfs Mellīns plānoja lielas pārmaiņas Bīriņu muižas centra nolietoto ēku iekārtojumā un pārbūvē, arī kungu mājas, bet lielākā daļa no iecerētā palika projektu līmenī.²²⁶ Līdz Pirmajam pasaules karam Bīriņu muižas bibliotēkā glabājušies apmēram desmit projekti jaunas kungu mājas būvniecībai, no kuriem tā arī nevienu nerealizēja, jo grāfa pēcteči tos uzskatīja par novecojušiem.²²⁷

Tā kā K. J. fon Mengdenam nebija tiešo mantinieku, viss atstātais, tai skaitā, grāmatu kolekcija, nonāca to dzimtas pēcteču rīcībā, kuri mantoja Bīriņus. Tomēr Bīriņu muižas bibliotēkas īpašo vērtību pamanīja un patiesi novērtēja muižā laulību rezultātā ienākušais grāfs Mellīns. Par to liecina vairāki saglabājušies izdevumi, kuros līdzās K. J. fon Mengdena īpašumzīmēm atrodamas arī vēlāk tapušās grāfa atzīmes. Kā spilgtākais piemērs minams rokrakstā sagatavotais un ādas vākos iesietais militāra

²²⁰ Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas pilīm un muižām: grāmatniecības aspekts. 21.–40. lpp. [tiešsaistē].

²²¹ Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. 32., 33. lpp.

²²² LNA LVVA, 6999-3-221, 8.–120. lp.

²²³ Jūrjo, I. Ludwig August Graf Mellin als Bauernfreund und Estophiler. In: *Triangulum: Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen*. 2007. Bd. 13. S. 165–188.

²²⁴ Liepiņa, Dz. Paskaidrojumi. No: Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5 sēj. Rīga, 2002. 3. sēj. 359., 361. lpp.

²²⁵ Lancmanis, I. Bīriņi, kuru nav jeb Ar Johanu Kristofu Broci, Johanu Vilhelmu Krauzi un grāfu Ludvigu Augustu Mellīnu uz iznīcības bedres. *Māksla Plus*. 1999. Nr. 6. 27. lpp.

²²⁶ Ibidem. 28. lpp.

²²⁷ Dēliņš, R. *Bīriņi senāk un tagad*. Rīga, 1939. 56., 57. lpp.; Lancmanis, I. Bīriņi, kuru nav. 28. lpp.

rakstura noteikumu un instrukciju apkopojums zviedru armijas vajadzībām ar tā īpašnieka K. J. fon Mengdena ierakstu par eksemplāra iegādi 1740. gada 15. jūlijā Stokholmā un vēlāk iespiesto grāfa Mellīna zīmogu ar akantu lapu vītni, kas ieskauj uzrakstu “Ludwig August Graf Mellin”.²²⁸

Grāfa Mellīna bibliotēkas veidošanu sievas muižā ietekmēja arī dalība un kontaktu uzturēšana dažādās biedrībās un apvienībās Itālijā, Šveicē, Krievijas impērijā, Vācijas zemēs, Spānijā un Zviedrijā, kā arī Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā, brīvmūrnieku ložās Krievijā un vācu zemēs (Getingenē, Hamburgā), kā arī sadarbība ar Vidzemes augstāko sabiedrību.²²⁹ Līdzās aktīvai darbībai dažādos sabiedriskās dzīves virzienos, grāfs Bīriņu muižā, līdztekus sievas mantotajam krājumam, turpināja veidot arī savu privātbibliotēku.

Nebūdamas pārliecināts, ka mantiniekiem atstātā muižas bibliotēka būs drošībā, grāfs Mellīns drošības un saglabāšanas nolūkos savā testamentā paredzēja, ka lielākajai daļai grāmatu jānonāk Rīgas pilsētas bibliotēkā. 1835. gadā,²³⁰ pēc grāfa Mellīna nāves, saskaņā ar aizgājēja novēlējumu, 710 viņa krājuma eksemplāru nonāca pilsētas grāmatu krātuvē. Šobrīd nav precīzi nosakāms, cik liela daļa no šī dāvinājuma saglabājusies, bet pēc Rīgas pilsētas bibliotēkas ievērojamajiem zaudējumiem vēsturisko notikumu gaitā 20. gs. pirmajā pusē, Latvijas, Krievijas un Igaunijas bibliotēkās identificētas vairākas grāmatas ar grāfa Mellīna īpašumzīmēm un ierakstiem. Likumsakarīgi, ka visvairāk viņa privātbibliotēkas eksemplāru glabājas mūsdienu LUAB, kurā atrodas lielākā daļa no kādreizējās Rīgas pilsētas bibliotēkas krājuma. Bez tiem atsevišķi eksemplāri glabājas arī LNB, Tartu Universitātes, Igaunijas Nacionālajā bibliotēkā un Visariona Beļinska Sverdlovskas apgabala universālajā zinātniskajā bibliotēkā Jekaterinburgā (Krievija).²³¹

Nākamais Bīriņu muižas bibliotēkas veidotājs bija grāfa L. A. Mellīna mazdēls – grāfa meitas un skotu izcelsmes fon Pistol Korsu muižnieka dēls Augusts Frīdrihs fon Pistol Kors (1822–1886). Dzimtas bibliotēkas jautājumi bija svarīgi arī nakamajā paaudzē. A. F. fon Pistol Korsas meita Emīlija Šarlote fon Maidela, dzimusi fon Pistol Korsas (*von Maydell, geb. von Pistohlkors*, 1858–1931) 1879. gadā salaulājās ar vēlāko Mārcienas (*Martzen*) muižas īpašnieku Voldemāru Frīdrihu Gustavu fon Maidelu (1855–1905).²³²

Bīriņu muižas bibliotēkas veidošanos nenoliedzami ietekmēja starpkultūru komunikācija, kas atklājas astoņās paaudzēs gandrīz 300 gadu garumā. Lai arī laulību rezultātā dzimtas sazarojums kļuva starpkulturāls (vācu-zviedru-skotu-angļu aristokrātija), pamatā šie procesi noritēja viendabīgā kultūrtelpā. Muižas pils

²²⁸ *Kongl: Maj:ts. Reglemente och Instruction för Öfversten af Kongl: Maj:ts Lif-Regemen till häst. [rokraštā].* 710 S. Eks.: LUAB, R/Ms. 256, inv. Nr. R2871.

²²⁹ Plašāk sk. Zaļuma, K. Liecības par starpkultūru komunikāciju Vidzemes muižu bibliotēkās. 149.–166. lpp.

²³⁰ LUAB, R/Ms.961. Hatt E.Ehrb: Rath durch die Jetziger Zeitt verordnete Inspectores der Bibliothec..1664–1856. S. 31.; LUAB, R/Ms.376. Hand-Buch bey der Stadt-Bibliotheque. 1701–1842, S. 238.; P-r. Die Rigische Stadtbibliothek. *Das Inland.* 1845. Nr. 13, 27. März. S. 209.

²³¹ Piemēram: Diodor, von Sicilien. *Diodors von Sicilien Bibliothek der Geschichte.* 2 Bd. Frankfurt am Main, 1782–1787. Bd. 1. Frankfurt am Main, 1782. Eks.: V. Belinska Sverdlovskas apgabala universālā zinātniskā bibliotēka Jekaterinburgā, šifri: ger u7116-OPK; ger u7114-OPK; Schlözer, A. L., von, Gebhardi, L. A. *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland.* Halle, 1785. Eks.: LNB, svk. 0309081577; Storch, H. F. von. *Historisch-statistisches Gemälde des Russischen Reichs am Ende des achtzehnten Jahrhunderts.* In 8 Bde. Riga; Leipzig, 1797. T. 1. Eks.: Igaunijas Nacionālā bibliotēka, A 28.592; Konvolūts: Ceumern, C. *Casparis von Ceumern Salcensis Sorabi Theatridium Livonicum Oder Kleine Lieffländische Schaubühne.* Riga, 1690. Eks.: Tartu Universitātes bibliotēka, R Est.A-511, inv. Nr. Est.A / 22855.

²³² Zaļuma, K. Liecības par starpkultūru komunikāciju Vidzemes muižu bibliotēkās. 153. lpp.

bibliotēkas vēstures avotu kontekstā, blakus dominējošai vācu un zviedru kontaktu zonai, sākot ar 18. gs. vidu, ievērojama ietekme vērojama angļu, bet jo īpaši franču kultūrai. Pakāpeniski, bet sevišķi spēcīgi 19. gs. otrajā pusē un beigās, pievienojās no Krievijas nākošās tendences un ietekmes.²³³

18. gs. 80.–90. gados plaša un vērtīga muižas bibliotēka piederēja Valmieras apriņķa Vecmuižas (*Sussikas*) un Mētagu (*Metakshof*) muižas, kā arī Beiciema (*Baitzeem*) un Lapsukalna jeb Lapsiņu (*Fossenberg*) pusmuižu īpašniekam Rīgas apriņķa zemes tiesnesim Johanam Gustavam fon Aderkasam (*von Aderkas*, 1712–1799). Viņš Vecmuižas īpašumu bija saņēmis mantojumā no tēva Vecmuižas un Ķirbižu muižas (*Kürbis*) īpašnieka Oto Magnusa fon Aderkasa (1676–1753) 1753. gadā.²³⁴ Līdz ar mantojumu viņa rokās nonāca arī tēva vērtīgā muižas bibliotēka, kas apliecina, ka Vidzemes muižās jau 18. gs. pastāvēja noturīga tradīcija veidot plašas un vērtīgas bibliotēkas, kurās atradās un glabājās ne tikai iespieddarbi, bet arī rokraksti, kartes un citi materiāli, ko viņš turpmāk glabāja Vecmuižas rezidencē.

No šī brīža Vecmuižas muižas bibliotēkas vēsture cieši saistāma ar Livonijas “Helmsa hronikas” (1628–1645) kā kultūras pieminekļa vēsturi. Par Rīgas tirgotāju un namnieku Jirgenu Helmsu (*Helm, Helms*, [1603–1655]) saglabājušās skopas ziņas, bet zināms, ka, rakstot hroniku, viņš ietekmējies no Baltazara Rusova (*Russow*, 1536–1602) “*Livländische Chronik*”, Sebastiāna Minstera (*Münster*, 1488–1552) “*Cosmographia*”, īpaši no kādas senas (nenoskaidrotas) Livonijas un Prūsijas hronikas u. c. Helmsa hronikas manuskripta oriģināls nav saglabājies. Tas aizgāja bojā, sadega 18. gs. beigās Vecmuižas muižas bibliotēkā ugungrēka laikā. Laika gaitā oriģinālmanuskripts bija piederējis vairākiem īpašniekiem, vispirms – vēsturniekam Tomasam Hjērnem 17. gs. otrajā pusē Igaunijā. Domājams, ka zemes tiesnesis J. G. fon Aderkass manuskriptu bija mantojis no sava tēva – ritmeistara O. M. fon Aderkasa. Viņa rokrakstu un grāmatu kolekciju pazina un uzslavēja jau vēsturnieks Johans Gotfrīds Arnts (*Arndt*, 1713–1767) 1753. gadā, kuram O. M. fon Aderkass bija devis iespējus ieskatīties savā muižas bibliotēkā, kas tolaik atradās Ķirbižu muižā. Viņš Arntam bez jebkādas atlīdzības, par brīvu, piedāvāja izmantot dažādus iespiestu un neiespiestu autoru darbus, kas bija vēl reti izmantoti Livonijas vēstures izpētē. Īsti tā arī nav noskaidrots, kurā gadā ugunsgrēks Vecmuižas muižā pārvērtā pelnos vērtīgās bibliotēkas grāmatas un rokrakstus. Minēti divi gadi – 1791. un 1797. gads. Pēdējā Helmsa hronikas oriģinālmanuskripta glabātājs bija J. G. fon Aderkass. Ikviens Helmsa hronikas noraksts, kas tapis pirms 1791./97. gada, uzskatāms par vērtīgu informācijas avotu, jo, domājams, balstīts darbā un pētniecībā ar hronikas oriģinālmanuskriptu. Jānorāda, ka trīssimt gados (no 17. gs. otrās puses līdz 19. gs. beigām) tapuši vairāki hronikas noraksti un attēlu pārzīmējumi, to dažādās pilnīguma pakāpēs. Mūsdienās Helmsa hronikas noraksti, reizēm tikai fragmentāri izvilkumi, glabājas vairākās bibliotēku krātuvēs Tartu (Igaunija), Rīgā un Linčēpingā (Zviedrijā).²³⁵

²³³ Ibidem. 158. lpp.

²³⁴ Merķelis, G. H. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. No: Merķelis, G. H. *Izlase*. Rīga, 1969. 362., 363. lpp.; Merkel, G. H. *Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben*. 2 Bde. Leipzig; Rīga-Mitau, 1839. Bd. 1. S. 151, 152.; Stryk, L., von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. Dresden, 1885. 2. Teil. S. 176.

²³⁵ Arndt, J. G. *Der Livländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert*. Halle, 1753. [Vorrede], loksne a (verso); Taimiņa, A. Helmsa hronika: oriģināls, noraksti, attēlu pārceļojumi un pārveidojumi. No: Cimermanis, S. (sast., red.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, 2011. 241.–244., 247. lpp.

Vecmuižas muižas bibliotēkas 17. gs. vidū tapusi Helmsa hronika bijusi ar attēliem bagāti rotāts oriģināļmanuskripts.²³⁶ Vecmuižas muižas bibliotēkas biežs apmeklētājs un lasītājs bija Garlībs Helvigs Merķelis (*Merkel*, 1769–1850), kas uzturējās Liepupes draudzē no 1788.–1792. gadam.²³⁷ Domājams, ka Merķelis, lai arī to nenorāda savās atmiņās, viesojoties un pavadot laiku Vecmuižas bibliotēkā, hroniku redzējis vairākkārt.

Kā jau nojaušams, kopš 18. gs. beigām arhīvi un bibliotēkas pētniekiem spēja piedāvāt vienīgi vairākus dažāda vecuma, proveniencas un atšķirīgas kvalitātes Helmsa hronikas norakstus vai fragmentārus izvilkumus. Hronikas norakstus un/vai izvilkumus paši veikuši vai savās muižu bibliotēkās glabājuši: Krievijas justīcijas kolēģijas viceprezidents (1717–1721) un Vidzemes hof tiesas viceprezidents (no 1711) Hermanis fon Breverns (*Brevern*, 1663–1721), domājams, ka šis noraksts pirms tam piederējis karavadonim, Rīgas gubernatoram un Vidzemes ģenerālgubernatoram (1671–1685) Kristeram Hūrnam (*Horn*, 1622–1686). Par piederību Hūrnam liecina īpašumieraksts. Pirms nonākšanas Rīgā 1877. gadā, hronika glabājās dzimtas īpašumā Kostiveres (*Kostiferj*) muižā Igaunijā; saglabājušies arī divi mācītāja un bibliofīla Gustava fon Bergmaņa (*Bergmann*, 1749–1814) pašrocīgi veikti Helmsa hronikas noraksti, starp 1771. un 1808. gadu; 1838. gadā Helmsa hronikas norakstu, gatavojot papildinājumus Vidzemes muižu vēsturei, ielānoja un ar Rīgas senatnes un vēstures pētītāju biedrības bibliotēkas starpniecību gada laikā to paveica Vidzemes hof tiesas viceprezidents Eduards Kaspars fon Tīzenhauzens (*von Tiesenhausen*, 1807–1878). Domājams, ka noraksts glabājās viņa muižās Plāterē (*Weisensee*) vai Lakstenē (*Hohenheide*) vai Rīgas namā. Helmsa hronika kā avots 19. gs. vidū interesēja arī Krāslavas grāfu Ādamu Antonu Onufriju Plāteru (1790–1862) un Kazimiru Buiņicki (*Bujnicki*, 1788–1878), kā arī Gustavu fon Manteifeli (*von Manteuffel*, 1832–1916).²³⁸

“Helmsa hronika” kā vēstures avots, jautājumi ap to, studijas, noraksti u. tml. parāda laikmeta dinamiku un muižu bibliotēku vienotās intereses 18. gs. beigās un 19. gadsimtā. Hronikas un tās kā materiāla proveniencas jautājums vienmēr bijis sava laika izcilo muižu bibliotēku īpašnieku, visbiežāk zinošu bibliofīlu, interešu lokā.

Drabešu (*Drobusch*) muižas bibliotēka piederēja Pēterim Heinriham fon Blankenhāgenam (*von Blankenhagen*, 1723–1794), kura grāmatās vieta atradās viņa ekslibrim.²³⁹ Nākamais bibliotēkas un arī mākslas darbu kolekcijas īpašnieks Drabešu muižā bija viņa dēls Vilhelms fon Blankenhāgens (1762–1840), kurš uz savas kolekcijas materiāliem atstājis zīmogu: ”BLANCKENHAGEN DROBUSCH”.²⁴⁰ Viņa dzimtu uzņēma Vidzemes bruņniecības matrikulā arī kā nozīmīga zemes īpašnieku. Kopš 1750. gada fon Blankenhāģenu dzimtas muižas bija Drabeši un Allaži (*Allasch*). Tās bija fidekomiss ar majorāta statusu, kad nedalītas muižas saimniecības mantoja vecākais dēls vai vecākais tuvākais radnieks. Herberts Heinrihs fon Blankenhāģens (1892–1985) bija viens no pēdējiem diviem fon Blankenhāģenu legāta administratoriem, kas norādījis, ka 1938. gada īpašuma pārbaude liecināja, ka “izkusušajā” īpašumā bija atlikuši tikai vērtspapīri, kas bija kļuvuši bezvērtīgi. Fon

²³⁶ Taimiņa, A. Helmsa hronika. 240.–244. lpp.

²³⁷ Plašāk sk.: Zaļuma, K. Garlība Merķeļa mājskolotāja gadi un dzejas laiks Liepupē (1788–1792). No: *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti: Garlībs Merķelis (1769–1850): cilvēks, domātājs, mīts*. Rīga, 2021. 8. sēj. (28). 54.–84. lpp.

²³⁸ Taimiņa, A. Helmsa hronika. 240.–269. lpp.

²³⁹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 22; Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 71.

²⁴⁰ The Discovery of the Collection of Prints and Drawings of Wilhelm von Blanckenhagen, of Riga [tiešsaiste].

arhīva kārtošanai, izpētei un sistematizācijai. Īpašu uzmanību viņš pievērsa dokumentiem, kurus bija saēduši kukaiņi un bojājusi cilvēka roka, kas bija pat lielāks posts un nodarījums šim arhīvam, nekā kukaiņu radītie bojājumi. Dzimtas arhīvs sniedza plašas ziņas par fon Budbergu dzimtas vēsturi, atsevišķu personību dzīvi, kuru likteņi bija gan interesanti, gan vienlaikus sarežģīti. Fon Budbergu dzimtā bija slaveni valstsvīri, sīki ierēdņi bez lielas ietekmes, bagātnieki un nabadzībā ieslīgušie, personības ar milzīgu pienākuma apziņu, bet turpat līdzās arī tādi, kurus droši var dēvēt par avantūristiem un piedzīvojumu meklētājiem.²⁴⁶

Darba autore, aplūkojot rezultātus, kas iegūti, pētot atributētos Vidrižu muižas bibliotēkas eksemplārus, kas mūsdienās glabājas LNB, negūst pārliecību, ka Vidrižu muižas bibliotēkas vēsture cieši saistīta ar G. V. fon Budberga vārdu, kā tas apgalvots pētījumā²⁴⁷ par viņa rokrakstu krājumu Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkā. Domājams, ka Vidrižu muižas un tās bibliotēku veidojuši G. V. fon Budberga vecāki – Ludvigs Oto fon Budbergs (1729–1797) un Elizabete Sofija fon Budberga, dzimusi fon Lēvenstjerna (*von Budberg, geb. von Löwenstern*, 1748–1811), bet vēlākā muižas bibliotēkas vēsture saistāma ar G. V. brāļa Teodora Oto fon Budberga (1779–1840) vārdu, ar kuru saista arī fon Budbergu dzimtas Vidrižu atzara sākumu. Par to lielāku pārliecību sniedz arī grāmatās atstātās īpašumzīmes – “Th. von Budberg”²⁴⁸ un viņa mātes E. S. fon Budbergas eksemplārs ar īpašumierakstu “ESBudberg, geb Loewenstern”.²⁴⁹ Tāpat saglabājušies eksemplāri no 18. gs.²⁵⁰

Bez tam T. O. fon Budbergs 1816. gada pavasarī salaulājās ar attālu radnieci Helēnu Juliānu fon Budbergu, dzimusi fon Budberga (1787–1856), jau iepriekš pieminētā, ievērojamā Krievijas diplomāta Andreasa Eberharda fon Budberga meitu. T. O. fon Budbergs bija Krievijas militārajā dienestā. Domājams, ka viņu vecākais dēls, arī pazīstams diplomāts Andreass Ludvigs Karls Teodors fon Budbergs organizēja Vidrižu muižas bibliotēkas sistematizāciju un reģistrāciju. Iespējams, ka viņa vadībā tika veiktas inventāra atzīmes un līmētas speciālas etiķetes uz grāmatu muguriņām. Par to liecina tās iespējas, kādas šādiem procesiem varēja būt ne agrāk par 19. gs. otro pusi.

Pēdējā fon Budbergu paaudze, kas saistāma ar Vidrižu muižas bibliotēkas vēsturi ir A. L. K. T. fon Budberga un viņa sievas galma freilenes Marijas Ubri (*von Oubril*, 1819–1913) dēls Aleksandrs (1853–1914), pēdējais ceturtais bērns ģimenē. Viņa laikā grāmatās ielīmēja fon Budbergu dzimtas ģerboņekslibri²⁵¹ un iespieda ovālu zilas tintes zīmogu ar uzrakstu “Bibliothek Widdrisch”.

Kā liecina LNB glabātās Vidrižu muižas grāmatas, tās piederējušas T. O. fon Budbergam un viņa mātei. Iespējams, ka pēc G. V. fon Budberga nāves, rokrakstus viņam atdeva vai tos mantojuma ceļā ieguva viņa brālis Teodors Oto fon Budbergs un pievienoja Vidrižu muižas krājumam, ko pēc tam kopā ar muižu mantoja viņa dēls un pēctecīgi mazdēls. Tikai dzimtas vēstures arvien dziļāka izpēte varētu sniegt atbildes uz jautājumiem, kas saistīti ar Vidrižu muižas bibliotēkas kolekcijas likteni. Tāpat svarīgi, ka tieši materiāli no Vidrižu muižas bibliotēkas kalpo kā avots muižas un tās īpašnieku vēstures izziņāšanā.

²⁴⁶ Ibidem. C. 29–31.

²⁴⁷ Ibidem. 76 c.

²⁴⁸ Horeb, J. D. *Moos vom Parnasse*. Riga, 1793. Eks.: LNB, inv. Nr. 65-62847.

²⁴⁹ Starke, G. W. Chr. *Gemählde aus dem häuslichen Leben und Erzählungen*. Vierte Sammlung. Berlin, 1798. LNB, svk. 0315063714.

²⁵⁰ Piemēram, *Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières: précédé d'un vocabulaire universel, servant de table pour tout l'ouvrage*. Paris; Liège, 1784–1789.

²⁵¹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 26, 29; *Экслибрисы и инскрипты на книгах в собрании ГЦМСИР*. С. 23.

Jau pieminētās Gotharda Vilhelma fon Budberga dienasgrāmatas šodienas krātuvē Krievijā nonāca kopā ar citiem Vidrižu muižas bibliotēkas rokrakstu kolekcijas materiāliem, piemēram, “*Quelques fragmens d'un manuscrit du baron de Gleichen, intitule: “Mes Souvenirs”*” (St. Petersburg, 1813), kur vairākās lapās atrodami Vidrižu muižas bibliotēkas zīmogi, kas acīmredzot sasaistījis G. V. fon Budberga personību ar Vidrižu muižu.²⁵² Iespējams, ka uz vietas muižā dzīvojuši tikai viņa brāļa ģimene ar kuplu bērnu pulciņu.

Plaša bibliotēka 19. gs. vidū atradās Kārļu (*Karlsruhe*) muižā. To bija veidojis muižas īpašnieks grāfs Jozefs Vilhelms fon Koškuls (*von Koskull*, 1785–1855), un, aizejot mūžībā, viņš to atstāja mantojumā saviem pēctečiem. Saglabājies visai sīks kungu mājas iekārtas apraksts, kas sniedz priekšstatu par bibliotēkas un grāmatu nozīmi muižas iedzīvotāju ikdienas dzīvē. Kungu mājas pirmajā stāvā pie gala ieejas kā pirmā minēta liela istaba ar trim logiem, kuras sienas lielāko daļu aizņēma Eiropas karte. Kungu mājas galvenās ieejas priekšnamā viesu ērtībām bija izvietoti vairāki galdi un seši lasāmkrēsli. Abas viesu pieņemšanas istabas kungu mājā bija iekārtotas gandrīz kā lasītavas. Vienā no bēniņu istabām, kas bija daudz pieticīgāk iekārtota nekā pirmā un otrā stāva telpas, atradās divi grāmatu skapji (aizslēgti), pilni ar grāmatām.²⁵³

Vairāki muižu piemēri liecina, ka Vidzemē jau 18. gs. bija izveidotas daudzas bagātas privātbibliotēkas, daudz agrāk nekā pieņemts uzskatīt. Vēlāk tās papildināja un par tām rūpējās pēcteči nākamajās paaudzēs gan 19. gs., gan vēl 20. gadsimta sākumā.

Brāļu draudzes ietekme. Piētisms kā garīgs strāvojums Vidzemi sasniedza 17. gs. beigās, bet visspilgtāk reģiona garīgajā dzīvē tas izpaudās 18. gadsimtā. Vidzemē, pateicoties muižniecības atsevišķu pārstāvju atbalstam, izplatījās un nostiprinājās piētisma ietekmē izveidojusies brāļu draudzes jeb hernhūtiešu kustība. Ap 1749. gadu brāļu draudzes atbalstītājos bija atrodamas 57 Vidzemes muižas un to īpašnieki, atstājot nākamajām paaudzēm piepildītu kultūrvidi, arī muižu bibliotēkas, kā arī tradīciju intensīvi un aizrautīgi lasīt, muzicēt un izglītoties. Starp brāļu draudzes atbalstītājiem Vidzemes muižās minami²⁵⁴ – Anna Helēna fon Gāvele, dzimusi fon Tīzenhauzena (*von Gavel, geb. von Tiesenhausen*, ?–1751), Jaunraunas (*Ronnenburg-Neuhof*) muižā, brīvkungs Johans Heinrihs fon Mengdens (1700–1768) Kaugurmuižā (*Kaugershof*), Pēteris fon Lasī Liepas (*Lindenhof*) muižā, Johans Baltazars fon Kampenhauzens (1689–1758) Lenču (*Lenzenhof*) muižā, fon Albedili (*von Albedyll*) Lipskālā (*Lipskaln*) un Vaidavas (*Waidau*) muižā, Heinrihs Gustavs fon Patkuls (*von Patkul*, 1698–1778) Lubu (*Lubbenhof*) muižā, Magdalēna Elizabete fon Hallarte, dzimusi fon Bīlova (*von Hallart, geb. von Bülow*, 1683–1750), Valmiermuižā (*Wolmarshof*), kā arī brīvkungs Gothards Vilhelms fon Budbergs (1685–1749), grāfs Gustavs Reinholds fon Lēvenvolde (*von Löwenwolde*, 1693–1758) u. c.

18. gs. pirmajā pusē ievērojama privātbibliotēka bija izveidota Ungurmuižā un tās vēsture saistāma ar fon Kampenhauzenu dzimtas vārdu. Ungurmuižas kungu māja celta laikposmā no 1730. līdz 1732. gadam, kad tās īpašnieks bija ģenerālleitnants brīvkungs Johans Baltazars fon Kampenhauzens, kurš pēc Lielā Ziemeļu kara, 1733.

²⁵² Блескина, О. Н. (сост.). *Рукописное наследие баронов Будбергов*. С. 47, 48.

²⁵³ Pētersone, P., Stepiņš, J. *Kārļu muiža: laiki un likteņi*. Amatas novads, 2019. 193., 194., 196., 197.

lpp.

²⁵⁴ Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs (jaunākais noraksts) jeb Hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga, 2000. 122., 123. lpp.; Straube, G. Pārmaiņas latviešu attieksmē pret Vidzemes bruņniecības lomu Latvijas vēsturē. No: Rozentāle, V., Pētersone, P. (sast.). *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs*. Cēsis, 2020. 36. lpp.

gadā, rosināja atjaunot Rīgas liceja²⁵⁵ darbību, kurā pats savulaik bija mācījies (1703–1704). J. B. fon Kampenhauzens savos uzskatos bija tuvs piētistiem, tāpēc arī liceja mācību stundās 18. gs. pirmajā pusē dominēja teoloģija un morālfilozofija. Godinot viņa padarīto, liceja zālē, kurā bija izvietota arī iestādes bibliotēka, atradās (1793–1808) fon Kampenhauzena portrets.²⁵⁶

Ungurmuižas fon Kampenhauzenu dzimtas privātbibliotēkas veidošanas tradīcijas apliecinājis jurists, dzimtas pēctecis, kurš pirmais veicis sistemātiskus pētījumus Ungurmuižas arhīvā, barons Hermanis Johans fon Kampenhauzens (1871–1919). Viņš norādījis, ka 20. gs. sākumā Ungurmuižas grāmatu krājumā vēl atradusies grāmata kas 17. gs. piederējusi J. B. fon Kampenhauzena tēvam Rīgas zviedru karaliskajam vicekomandantam Johanam Hermanim fon Kampenhauzenam (1641–1705).²⁵⁷

Par kaislīgu bibliofilu un bibliotēkas veidošanas tradīciju turpinātāju uzskatāms J. B. fon Kampenhauzena mazdēls Hermanis Johans fon Kampenhauzens (1773–1836), kurš Ungurmuižu mantoja pēc sava brāļa, Vidzemes gubernatora Baltazara fon Kampenhauzena (1745–1800) nāves. Landrāta H. J. fon Kampenhauzena dzīve bija cieši saistīta ar Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrību, kuras prezidents viņš bija kopš 1834. gada līdz pat savai nāvei. Savukārt pēc H. J. fon Kampenhauzena nāves muižu kopā ar vīra vērtīgo bibliotēku mantoja viņa sieva Doroteja fon Kampenhauzena, dzimusi fon Keizerlinga (*von Campenhausen, geb. von Keyserling*, 1779–1847). Vīra rūpīgi savāktos 170 Ungurmuižas bibliotēkas sējumus viņa atraitne D. fon Kampenhauzena uzdāvināja biedrībai. Šo faktu apstiprinājis Sēļu muižas (*Sehlen*) īpašnieks landrāts Karls Johans fon Engelhart (*von Engelhardt*) savā 1836. gada 18. oktobrī rakstītajā vēstulē: “170 sējumi rīt ar speciālu ekspresi tiks nosūtīti uz Rīgu ar lūgumu tos nodot kā dāvanu biedrības prezidenta vietas izpildītājam. Es atlasīju iespējami vērtīgāko, palika te vairs tikai daži “*Livonica*” sējumi, galvenokārt juridiska satura. Ne visas izvēlētas grāmatas ir vēsturiska satura, bet savu noteiktu vietu mūsu kolekcijās jāieņem arī literāriem sacerējumiem, jo mūsu uzdevums taču ir krāt visu vērtīgāko gan mūsu provincēs, gan arī Krievijā.”²⁵⁸

Ticības un pieticības dominante vērojama arī citās ar fon Kampenhauzenu dzimtu saistītās Vidzemes muižās – Veselavā (*Wesselshof*) un Skultes (*Adiamünde*) muižā. Arī šajās muižās glabājās bibliotēkas, kuru veidošanā vēl 19. gs. un 20. gs. pirmajā pusē ņēma vērā Ungurmuižā iedibinātās grāmatu krāšanas tradīcijas.

Veselavas muižas kungu mājā bibliotēka glabājās atsevišķā telpā, kas 19. gs. 60. gados atradās blakus centrālajai zālei. Tajā bija izvietotas grāmatas un citi materiāli, kas galvenokārt bija mantoti no dzimtas priekšteča B. fon Kampenhauzena (1745–1800). Telpā atradās tumša sarkankoka skapji, pilni ar grāmatām ādas iesējumos. Telpas interjerā klātesošas bija baltas krāsas dižgaru bistes – vācu dzejnieka un dramaturga Frīdriha Šillera (*Schiller*, 1759–1805), dzejnieka Johana Volfganga Gētes (*Goethe*, 1749–1832) un citu.²⁵⁹

Skultes muižā ievērojamu bibliotēku bija veidojusi Veselavas muižas īpašnieka Teofīla Aurela fon Kampenhauzena (1808–1863) meita Leokādija (Lokka) Helēna

²⁵⁵ Rīgas (karaliskais, ķeizariskais) licejs (1675–1804), Vidzemes (Rīgas) guberņas ģimnāzija (1804–1890), Nikolaja ģimnāzija (Ķeizariskā Nikolaja I ģimnāzija) (1890–1917).

²⁵⁶ Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 36. lpp.

²⁵⁷ Campenhausen, H., von. *Freiherr Balthasar von Campenhausen, 1689–1758*. S. 1., 1920. 1. Bd. S. 5.

²⁵⁸ Pētersone, P. Ungurmuižas vēsture arhīvu dokumentos. No: *Muiža zem ozoliem: Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē*. Bauska, 1998. 98. lpp.

²⁵⁹ Schoultz-Ascheraden, E., von. *Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden geb. Baroness Campenhausen*. Rīga, 1908. S. 10

Sofija Freitāga fon Loringhoveņa, dzimusi fon Kampenhauzena (*Freytag von Loringhoven, geb. von Campenhausen*, 1842–1912), kuras dēli mantoja gan bibliotēku, gan tās veidošanas tradīcijas. Apjomīga bibliotēka Skultes muižā piederējusi Leokādijas Helēnas Sofijas dēlam Reinholdam Roderiham Freitāgam fon Loringhoveņam (1863–1936). 1899. gadā viņa eksemplāros lietots gan Magnusa Konrāda Armīna fon Felkerzāma, gan vācu grafiķa un heraldiķa Georga Eišena Oto (*Otto*, 1868–1939) veidotie ekslibri²⁶⁰.

Ar fon Kampenhauzenu dzimtas vārdu saistīta arī Lēdurgas (*Loddiger*) muižas bibliotēkas vēsture, tomēr daudz vēlākā laikposmā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Lēdurgas muižas bibliotēkas grāmatās un citos materiālos atrodams īpašnieka ģerboņekslibris.²⁶¹ Domājams, ka šajā laikā muižas īpašnieks Ernsts Gotlībs Hermanis fon Kampenhauzens (1845–1922) iegādājās vai mantoja Helmsa hronikas norakstu.

20. gs. 20. gados hronikas manuskripts glabājās Linčēpingas (Zviedrija) diecēzes bibliotēkā, mūsdienās pilsētas bibliotēkā. Konkrētās Helmsa hronikas noraksts uzskatāms par 1800. gada kopiju, kas satur daudzus zīmējumus ar Livonijas piļu un pilsētu aprakstiem, kas tapušas laikposmā no 1100. līdz 1400. gadiem. Oriģināls gāja bojā ugunsgrēkā 1791. vai 1797. gadā Lēdurgas mācītājmuižā (*Loddiger-Pastorat*).²⁶² Iespējams, ka informācija par ugunsgrēku, kurā gāja bojā Helmsa hronika, tomēr saistīta ar Lēdurgas mācītājmuižu, nevis Vecmuižas muižu. Barons E. G. H. fon Kampenhauzens bija zinātnisko biedrību biedrs, iespējams, darbojoties tajās, viņš ieguva informāciju par šādu eksemplāru, un to iegādājās.

Mums ekslibris ir pierasts kā īpašumzīme, tomēr 20. gs. sākumā to pasūtīja galvenokārt tie, kuriem bija lielas un bagātas muižu bibliotēkas. E. G. H. fon Kampenhauzena ekslibris tapis 1905. gadā. Sakarā ar 1905. gada revolūcijas notikumiem viņš līdz savai nāvei dzīvoja Rīgā, nevis kādā no muižām, kas bija vairākas. Nedrošības dēļ, kas apdraudēja šajā laikā vispār kultūras vērtības, īpaši muižās, to īpašnieki meklēja iespējas savus dārgumus pārdot, deponēt vai dāvināt drošām sabiedriskajām krātuvēm.²⁶³ Nedomāju, ka šajā laikā Rīgas krātuves uzskatīja par drošām.

Atgriežoties pie piētisma piestrāvētās gaisotnes, 18. gs. pirmajā pusē īpaši atzīmējama Valmiermuižas muižas rentes īpašniece ģenerāliene Magdalēna Elizabete fon Hallarte, dzimusi fon Bīlova, kas kopā ar dažiem domubiedriem gādāja par vācu un latviešu valodā iespiesto hernhūtiešu grāmatu izplatību Vidzemē.²⁶⁴ Muižas privātbibliotēkā viņai bija apjomīgas teoloģiskas ievirzes grāmatu kolekcija, kurā dominēja darbi vācu valodā.²⁶⁵

Jau 18. gs. pirmajā pusē Valmiermuiža uzskatāma par lokālu izglītības un kultūras centru – “[..] bij arī kādi labi muižnieki, no kādiem tas ģenerāl[i]s Hallarts [Ludvigs

²⁶⁰ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 38, 43.

²⁶¹ Ивацк, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 2. С. 60.

²⁶² Linköping City Library. Handskrift signum L 7 Fol. Helms, J. Chronik: Livländsk krönika, avskrift av original från 1628–1643 (Ryggtitel). 142 s.

²⁶³ Fabian, B. (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa: eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken*. 12 Bd. Hildesheim, 1998. Bd. 7.1.: Dänemark und Schweden. S. 113–124.

²⁶⁴ Apīnis, A. (red.). *Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam*. Rīga, 2004. 16. lpp; Apīnis, A., Klekere, I. (red.). *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1800. gadam: biogrāfijas*. Rīga, 2000. 26., 35., 56. lpp.

²⁶⁵ Unitäts-Archiv der Evangelischen Brüder-Unität Herrnhut, R 22.60 (Friedrich Bernhard Blaufußens Lebesnlauff, von ihm selbst, nach der reinen und lauterer Wahrheit, mit Fleiß also aufgesetzt d. 3ten Febr. u. vielvermehrt und correcte abgeschrieben d. 13 May 1752), S. [17]. Norādi devusi LNB vadošā pētniece Beata Paškevica.

Nikolajs fon Hallarts (1659–1727), Valmiermuižas nomnieks no 1725. gada] Valmeres muižā visu vairāk zināms ir, kas to sliktu ticības būšanu starp zemniekiem manīdami, tik labprātīgi un žēlīgi bija, ka viņi sav[u]s ļaudis pie mācības turēja un savās muižās skolas uzcēle, tāpat kā vecos laikos tas ģenerālsupertens Višers, Liepes muižā bij darījis. Dažs kungs apdāvinājis tos bērnus ar grāmatām un labināja viņus ar veģēm [kliņģeriem].²⁶⁶

Piētisma strāvojumu ietekmēti, daļa Vidzemes muižnieku vēlējās, lai viņu bērni studētu Augusta Hermana Frankes (*Franck*, 1663–1727) dibinātajā, tolaik populārajā izglītības iestādē, t. s. Bāreņu namā. Tāpat Vidzemes muižās labprāt uzņēma Halles Universitātē izglītojušos jaunos teologus par mājskolotājiem.²⁶⁷

Tomēr vēl 18. gs. otrajā pusē daļa izglītotās sabiedrības uzskatīja, ka izvirzītie intelektuālās dzīves panākumi lasīšanas kultūrā un bibliotēku veidošanā kopumā vēl nebija sasniegti. Mācītājs apgaismotājs Heinrihs Johans fon Jannaus (*von Jannau*, 1753–1821) raksturojot vispārējo stāvokli, bijis kritisks un tiešs, norādot, ka vidzemniekiem nav labu skolu, viņi neizmanto bibliotēkas un nav zināmas zinātniskās biedrības.²⁶⁸ Par bibliotēkām gan nevar piekrist, bet jāpieņem, ka viņš to attiecinājis uz sabiedriskajām bibliotēkām, kas patiesi, pat Rīgas pilsētā, uz to brīdi nebija vēl publiski pieejamas.

Apgaismības laikmets. Brīvmūrniecības ietekme. Vidzemes muižu bibliotēku vēstures senākie posmi saistīti ar izglīto to ideālistu un cilvēcisko vērtību cildinātājiem brīvmūrniekiem (Bīriņi, Mazstraupe, Cēsis), kas nākamajām paaudzēm atstāja plašas grāmatu kolekcijas un prasmi ikdienas dzīvē grāmatai ierādīt goda vietu. Kopumā par Vidzemes muižu bibliotēku veidošanos un saturu saglabājušās galvenokārt fragmentāras ziņas, tāpēc muižu grāmatu kolekciju rekonstrukcijas uzskatāmas par ierobežotām.

Jau 18. gs. sākumā Eiropā no Anglijas strauji izplatījās t. s. modernā brīvmūrniecība, kas drīzumā sasniedza Krieviju, strauji iesakņojoties arī Vidzemē.²⁶⁹ Baltijas provinču kultūrtelpā veidojās sabiedrība, kurā apvienojās visdažādāko tautību (vācieši, lietuvieši, latvieši, poļi, zviedri, angļi, skoti, dāņi un krievi), reliģisko pārliecību un sociālo kārtu pārstāvji. Rīga kļuva par ārzemnieku svarīgu tikšanās vietu un jaunu iespēju zemi. Vidzemē visā pilnībā atspoguļojās šī laikmeta sarežģītie procesi, kas izpaudās daudzu brīvmūrnieku darbībā.²⁷⁰ Viņi centās pēc ticības brīvības un iecietības un sludināja vienlīdzību starp cilvēkiem, liekot lietā iespējas integrēt to sabiedrības ikdienas dzīvē. Šajā laikā nodibināja Rīgas pilsētas vācu teātri, atvēra pirmo privāto grāmatu tirgotavu un biedrības iekārtoja ērtas lasītavas.

Daudzus procesus Vidzemes laukos ietekmēja intelektuālās dzīves aktivizēšanās Rīgā 18. gs. 50. un 60. gados – 1755. gadā par Rīgas domskolas rektoru kļuva apgaismotājs ar Kēnigsbergas (*Königsberg*) intelektuāļu aprindām saistītais Johans Gothelfs Lindners (*Lindner*, 1729–1776), ap 1756. gadu pilsētā ieradās Johans Georgs Hāmanis (*Hamann*, 1730–1788), 1761. gadā iznāca regulārs laikraksts “*Rigische Anzeigen*”, 1764. gada vēlā rudenī atbrauca Johans Gotfrīds Herders (*Herder*, 1744–

²⁶⁶ Blaufüss, F. B. *Vidzemes stāsti*. Rīga, 2015. 235., 237. lpp.

²⁶⁷ Paškevica, B. Vidzemes muižnieces Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes (dzim. fon Bīlovas) dzimta un agrīnā darbība Halles piētistu interesēs. No: *Sievietes reformācijas ceļā: kolektīvā monogrāfija*. Rīga, 2018. 38. lpp.

²⁶⁸ Ezens, J. A. *Rīga 18. gadsimtā: zīmējumi*. Rīga, 2003. 23. lpp.; Jannau, H., von. *Sitten und Zeit: ein Memorial an Lief- und Estlands Väter*. Rīga, 1781. S. 51.

²⁶⁹ Wistinghausen, H., von. *Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich: die Revaler Logen 1773–1820*. 3 Bde. Köln, 2016. Bd. 1. S. 507.

²⁷⁰ Bayer, N. “Spreading the light”: European Freemasonry and Russia in the eighteenth century. PhD thesis. Houston, 2007. p. 193.

1803), bet 1765. gadā – grāmatu tirgotājs un izdevējs Johans Frīdrihs Hartknohs (*Hartknoch*, 1740–1789) no Jelgavas pārcēlās uz Rīgu, kur iekārtoja savu tipogrāfiju. Gaisā virmoja Rīgas rātskunga Johana Kristofa Bērensa (*Berens*, 1729–1792) un Kristofa Hāberlanda (*Haberland*, 1750–1803) vīzija par Rīgas pilsētas bibliotēku.

Mājskolotāja Johana Georga Hāmaņa Vidzemes periods kā laikposms, kas pavadīts starp muižniecību un birģeriem, uzskatāms par dzīves laiku, kas pavadīts starp un ar grāmatām. Trāpīgu Hāmaņa raksturojumu devusi viņa pirmā audzēkņa māte 1753. gadā, kas mazliet ironiski norādījusi, ka nav redzējusi viņu citādi kā kolonnu, kas apkārta ar daudzām grāmatām. Jaunā un talantīgā mājskolotāja pirmais un mīļākais audzēknis bija tolaik deviņgadīgais Voldemārs Dītrihs fon Budbergs-Benninghauzens (*von Budberg genannt Benningshausen*, 1740–1784) nomaļajā Ķieģeļu (Ķieģaļu, *Kegeln*) muižā pie Valmieras, kuram viņš mācīja franču valodu, kā arī lasīšanas un aritmētikas pamatus. Nesaskaņu dēļ ar mazā V. D. fon Budberga vecākiem Hāmanim nācās nekavējoties atstāt Ķieģeļu muižu, pirms nolīgtā laika.²⁷¹

Rīgas liceja konrektors J. G. Arnsts 18. gs. vidū apcerējis, ka Vidzemē pamazām izplatās un kļūst populāra Vācijas jaunākā literatūra. Atsevišķas personas pilsētās un laukos nopietni pievērsušās zinātnei; rezultātā savāktas teicamas dabzinātniskas kolekcijas un dažāda bibliotēka, ko apskaustu profesionāli zinātnieki. Vidzemes augstākajās kārtās netrūkstot ļaužu, kas ne vien plašā apjomā iepazinušies ar vecām un jaunām grāmatām, bet arī paši daudz pieredzējuši kā dzimtenē, tā ārzemēs.²⁷²

Pirmo brīvmūrnieku ložu Latvijas teritorijā nodibināja 18. gs. vidū. Tā uzskatāma par vecāko ložu no visām, kas tika dibinātas Baltijā, un tās sēdekļi atradās Rīgā.²⁷³ 18. gs. otrajā pusē grāmatu izdevējdarbība un vērtīgu bibliotēku veidošana Vidzemē bija cieši saistīta arī ar brīvmūrniecības brālības ideju uzplaukumu.

Virkle Vidzemes muižu īpašnieku bija vienas vai vairāku ložu brāļi gan Baltijas provincēs, gan ārpus tām. Viņu īpašumos bija ievērojamas bibliotēkas un citas kolekcijas, kas nepārprotami veicināja privātbibliotēku un lasāmbibliotēku tradīciju veidošanos un attīstību kā Vidzemes pilsētās, tā laukos. Šeit minami: Oto Hermanis fon Fītinghofs (*von Vietinghoff*, 1722–1792): loža “Mazā pasaule” (*Loge zur kleinen Welt*), Alūksnes (*Marienburg*), Zolitūdes (*Solitude*) muiža; grāfs Ernsts Burhards fon Mengdens (1726–1798): loža “Apollo” (*Loge Apollo*), Carnikavas muiža; Ludvigs Augusts Mellīns: Labdarības loža (*Loge zur Mildtätigkeit*), Bīriņu muiža; Baltazars fon Kampenhauzens (1745–1800): loža “Concordia” (*Loge Concordia*), Ungurmuiža; Jakobs Johans fon Zīvers (*von Sievers*, 1731–1808): loža “Perfect Union” (*Loge Perfect Union*), Bauņu (*Bauenhof*) muiža; Karls Eberhards fon Zīverss (1745–1821): loža “Pie Zobena” (*Loge zum Schwerdt*), Cēsu pilsmuiža.²⁷⁴ Arī bagātie Rīgas patricieši Johans Kristofs Bērenss (*Berens*, 1729–1792) un Tomass Cukerbekers (vecākais) (*Zuckerbecker*, 1730–1795).²⁷⁵ Lai arī ložu darbību Vidzemē 18. gs. beigās apturēja, to ietekme un turēšanās pie iedibinātajiem uzstādījumiem un vērtībām saglabājās līdz par 20. gs. pirmajai pusei, jo privātās dzīves ikdienā reti kāds iejaucās.

Ievērojama bibliotēka pastāvēja Liepupes muižā, ko veidoja tās īpašnieks, Rīgā atzīta autoritāte tieslietās Johans Gothards fon Meks, bet pēc viņa nāves turpināja dēls

²⁷¹ Taimiņa, A. Voldemārs Dītrihs brīvkungs fon Budbergs. No: Bičevskis, R. (sast., red.). *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija: kolektīvā monogrāfija*. Rīga, 2017. 225., 226. lpp.

²⁷² Johansons A. *Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*. 25. lpp.

²⁷³ Straube, G. Brīvmūrniecība Latvijā Apgaismības gadsimtā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 1992. Nr. 2. 59. lpp.

²⁷⁴ Rigasche Kulturhistorische Ausstellung. *Katalog der Rigaschen culturhistorischen Ausstellung: mit 10 Lichtdrucktafeln*. Riga, 1883. S. 218, 220; Wistinghausen, H., von. *Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich*. Bd. 1. S. 193, 204, 246, 507, 686.

²⁷⁵ Zaļuma, K. “Praviešu klubs” un bibliotēku kultūra Vidzemē (18. gs. 80.–90. gadi). 301., 302. lpp.

apgaismotājs Georgs Burhards Frīdrihs fon Meks (1769–1794). Būtiski, ka vēlāk šajā bibliotēkā, izmantojot draudzību ar muižas mantinieku G. B. F. fon Meku, bieži uzturējās Merķelis. Viņi lasīja fon Meka tēva atstātās grāmatas un paralēli iepazīnās ar nelielo jaunāko rakstu kolekciju dažādās zinātņu nozarēs, ko jaunais fon Meks bija atvedis no studijām Jēnā un Kēnigsbergā.²⁷⁶ Starp Liepupes muižas bibliotēkas izdevumiem glabājās G. B. F. fon Meka tēva otrās pakāpes brālēna apgaismotāja Ēriha Johana fon Meka sacerējumi²⁷⁷. Kādā reizē G. B. F. fon Meks bija iedevis Merķelim izlasīt vācu filozofa Imanuela Kanta (*Kant*, 1724–1804) darbu “*Critik der reinen Vernunft*”,²⁷⁸ taču darbs jaunajā mājskolotājā nav raisījis ne sajūsmu, ne lielu interesi.²⁷⁹ Bibliotēkas liktenis nav zināms, bet domājams, ka nabadzībā nonākušais vēlākais muižas īpašnieks, Georgs Kristofs fon Meks (1771–1829), bibliotēku pārdeva vai 19. gs. 20. gados aizveda līdz uz Pēterburgu.²⁸⁰

Fon Meku dzimtai bibliotēkas bija veidotas arī citās muižās, piemēram, Suntažos (*Sunzel*). Dzimtas Liepupes atzara tradīcijas veidot apjomīgas un vērtīgas bibliotēkas turpinājās arī Krievijā. Viens no veiksmīgākajiem fon Meku dzimtas pārstāvjiem atzarā uzskatāms uzņēmējs dzelzceļa magnāts Karls Oto Georgs fon Meks (1821–1876). Viņa laulībā ar Smoļenskas muižnieka meitu Nadeždu Frolovsku (*Frolovskaja*, *Фроловская*, 1831–1894) piedzima 12 bērni – septiņi dēli un piecas meitas.²⁸¹ Zināms, ka trīs no viņu dēliem savulaik bija ievērojami bibliofili un sabiedriskie darbinieki.

Vidzemes liberālās muižniecības kontekstā pieminams brīvkungs Karls Frīdrihs Šulcs fon Ašerādens (*Schoultz von Ascheraden*, 1720–1782), kurš 1764. gadā nāca klajā ar “Aizkraukles un Rīmaņa muižas zemnieku tiesu” kurās pirmo reizi bija lasāmi apgaismības piesātināti noteikumi, kādus viņš bija plānojis ieviest attiecībās ar zemniekiem.²⁸² Viņam bija plaša un vērtīga bibliotēka. Ja pieņemam, ka saglabājies Aizkraukles (*Ascheraden*) muižas bibliotēkas katalogs vai tā daļa, muižas bibliotēkā bija vismaz 534 izdevumu,²⁸³ kas liecina par izcilu un spožu 18. gs. apgaismotāja Vidzemes muižas bibliotēku.

Aizkraukles muižas īpašnieks un Vidzemes landrāts K. F. Šulcs fon Ašerādens nomira savā jaunajā mājā 1782. gadā, neatstājot pēcnācējus. Viņa celtā dzīvojamā māja palika neskartā izskatā līdz pat mūsu gadsimta sākumam, kad ap 1903. gadu sāka tās pārbūve, kas netika novesta līdz galam. Tad nāca karš, un muižas apbūve tika nopostīta.²⁸⁴

Mazstraupes muižas pils baronu fon Meiendorfu dzimtas atzaram bijušas senas un noturīgas bibliotēkas veidošanas un saglabāšanas tradīcijas. Bibliotēkas pamatu 18. gs. 70. gados veidoja muižas īpašnieks brīvmūrnieks Krievijas armijas ģenerālmajors un Rīgas militārgubernators barons Gerhards Konrāds Kazimirs fon Meiendorfs

²⁷⁶ Merķelis, G. H. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. No: Merķelis, G. H. *Izlase*. 380. lpp.; Merkel, G. H. *Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben*. Bd. 1. S. 151, 152.

²⁷⁷ Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker*. Frankfurt am Main etc., 1996. S. 82.

²⁷⁸ Kāds no šo izdevumu eksemplāriem: Kant, I. *Critik der reinen Vernunft*. Rīga, 1781; Kant, I. *Critik der reinen Vernunft*. 2. Auflage. Rīga, 1787; Kant, I. *Critik der reinen Vernunft*. 3. Auflage. Rīga, 1790.

²⁷⁹ Birkerts, A. *Garlībs Merķelis dzīvē un darbā*. Rīga, s. a. 33. lpp.; Valeskalns, P. (red.). *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā*. Rīga, 1976. 63. lpp.

²⁸⁰ Zaļuma, K. *Liepupes muiža*. 44., 45. lpp.

²⁸¹ *Ibidem*. 48., 49., 148., 149. lpp.

²⁸² Straube, G. Pārmaiņas latviešu attieksmē pret Vidzemes bruņniecības lomu Latvijas vēsturē. 35. lpp.

²⁸³ LUAB, R/Ms.657,3. [Aizkraukles muižas bibliotēkas katalogs: rokraksts, 18. gs.]

²⁸⁴ Lancmanis, I. Moderns nams Daugavas krastos – pirms 240 gadiem. *Māksla Plus*. 1997. Nr. 1. 29. lpp.

(1749–1813) un viņa kundze Anna Katarīna fon Meiendorfa, dzimusi fon Fēgezaka (*von Meyendorff, geb. von Vegesack, 1771–1840*).

18. gs. beigās Mazstraupes muižas pilī bija vairāk kā 50 telpas.²⁸⁵ Vairākās istabās bija iekārtots muzejs ar austrumu tautu ieročiem, traukiem u. c. Vairākās telpās bija izvietota bagāta bibliotēka ar senām grāmatām, manuskriptiem un pergamentiem. Viena no istabām bija iztapsēta senām spāniešu ādas tapetēm no agrākiem gadsimtiem.²⁸⁶

Nākamais aizrautīgais Mazstraupes pils bibliotēkas un citu kolekciju pārzinātājs un mantinieks bija iepriekšminēto mazdēls – vecākā dēla Nikolaja Karla Kazimira fon Meiendorfa (1794–1854) un viņa kundzes Eulālijas fon Meiendorfas, dzimusi Leprē (*von Meyendorff, geb. Lepreux, 1802–1890*), dēls pasaulē pazīstamais Krievijas impērijas diplomāts Frīdrihs Adeldaguss Fēlikss fon Meiendorfs (1834–1871), kurš mantiniekiem testamentā atstāja sīkas norādes, kā rīkoties ar fon Meiendorfu dzimtas fideikomisa īpašumu Mazstraupes muižā un tajā uzglabātajām kolekcijām. Mantiniekiem bija jāapņemas turpmāk rūpēties par muižas zinātnisko un mākslas kolekciju, bibliotēku, senajām mēbelēm un arhīvu tādā stāvoklī, kādā to saņem īpašumā no priekštečiem.²⁸⁷

Rūpes par Mazstraupes muižu un pilī glabātajām kolekcijām 1871. gadā mantoja F. A. F. fon Meiendorfa un kņazienes Olgas fon Meiendorfas, dzimusi Gorčakova (*von Meyendorff, geb. Gortschakow, 1838–1926*), mazgadīgais dēls, vēlāk slepenpadomnieks jurists barons Aleksandrs fon Meiendorfs (1869–1964), kura intereses vēl ilgus gadus pārstāvēja testamentā norādītie aizbildņi. A. fon Meiendorfs nomaļajā īpašumā kopā ar ģimeni uzturējās vasarās, ierodoties atpūtā no ikdienas dzīves Pēterburgā, kur pastāvīgi uzturējās pēc 1897. gada. Viņa saimniekošanas laikā, sākot ar 1892. gadu, turpināja sastādīt tēva 1869. gadā iesākto Mazstraupes pils bibliotēkas katalogu, kurā pēdējie ieraksti datēti ar 1910. gadu.²⁸⁸ Bibliotēkas grāmatkapju plauktos glabājās dažādas tematikas 16.–19. gs. darbi, kas vairums bija vācu, angļu, krievu un franču valodā. Kā neatņemama bibliotēkas krājuma daļa norādīts dzimtas arhīvs – ģenealoģijas materiāli, sarakste un ceļojumu dienasgrāmatas.

18. gs. otrajā pusē muižu bibliotēku veidošanas tradīcijas Vidzemē spilgti atklāj arī fon Zīversu dzimtas bibliotēku veidošanas tradīcijās. Dzimta pieskaitāma pie Baltijas muižniecības liberālo uzskatu paudžiem, iestājoties par reformām pašpārvaldes sistēmā un pārmaiņām izglītības jomā. Ievērojamākās šīs dzimtas bibliotēkas glabājās Bauņu muižā un Cēsu Jaunajā pilī. Bauņu muižas bibliotēkas krājums saistāms ar fon Zīversu dzimtas vēsturi piecās paaudzēs. 1770. gadā īpašumu Bauņos no tēva Holšteinas kancelejas padomnieka Joahima Johana fon Zīversa (1699–1770) mantoja vecākais dēls vēsturē pazīstamais diplomāts un valstsvīrs grāfs (no 1798) Jakobs Johans fon Zīverss, kurš lielāko dzīves daļu pavadīja pienākumos Krievijas valsts pārvaldē. Lai arī viņam piederēja vairāki īpašumi Vidzemē, Jakobs Johans fon Zīverss vienmēr atrada laiku apmeklēt Bauņu muižu un tajā labprāt uzturējās.

Jakobam Johanam fon Zīversam bija izcilas dotības svešvalodās un glīts rokraksts, ar ko viņš īpaši izcēlās dienesta gaitās. Zīmīgi, ka 1748. gadā viņš pildīja toreizējā Dānijas sūtņa (1740–1746; 1748–1766) Johana Albrehta fon Korfa sekretāra

²⁸⁵ LUAB, R4966. Brotze, J. C. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente [...], 1792-1794. Bd. 5, Bl. 177a, 178; Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5 sēj. Rīga, 2007. 4. sēj. 106., 107. lpp.; Melnalksnis, A. *Vadonis pa dzimtenes kalniem un lejām*. Rīga, 1930. 1. daļa. 139. lpp.

²⁸⁶ Melnalksnis, A. *Vadonis pa dzimtenes kalniem un lejām*. 1. daļa. 139. lpp.

²⁸⁷ LNA LVVA, 6999-13-1571.

²⁸⁸ Ibidem, 6999-13-1589.

pienākumus.²⁸⁹ Kādreizējā Zinātņu akadēmijas Pēterburgā prezidenta (1734–1740) un Reņģes (*Ringen*) muižas īpašnieka Kurzemē J. A. fon Korfa bibliotēkas vēsture saistīta ar Krievijas un Somijas muižu un dižciltīgo bibliotēku krājumiem. Tāredzīgā un ievērojamā grāmatu un rokrakstu pazinēja klātbūtnē jaunais J. J. fon Zīverss ieguva plašas, vēlāk bieži pielietotas zināšanas. Savas bibliotēkas veidošanā viņš ietekmējās no redzētā diplomāta dienesta laikā, kā arī ieklausījās J. A. fon Korfa padomos, pieredzēto izmantojot Bauņos.

Jakobs Johans fon Zīverss, pildot dienesta pienākumus Anglijā (1748–1755), iepazīna angļu literatūras pasauli un aizrautīgi izzināja parku un dārzu arhitektūru.²⁹⁰ Saskaņā ar muižu saimniecību attīstības tendencēm Vidzemē, daudzas J. J. fon Zīversa sabiedriskās aktivitātes Bauņos bija saistītas ar ainaviski īpaša parka veidošanu un dārzkopību. Tomēr līdzās apkārtnes izdaiļošanai un dažādu lauksaimniecības jauninājumu ieviešanai, viņa prātu nodarbināja meitu un apkārtējās sabiedrības vispārējā izglītošana. Viņš rūpējās par savu meitu audzināšanu un tam laikam atbilstošu skološanu. Bauņu muižas kungu mājas muižas ļaužu saimē algoja guvernanti no Francijas, bet paša grāfa organizētajās mācību stundās ļāva piedalīties arī apkārtnes bērniem. Lai to visu realizētu, uz Bauņiem bieži aicināja māksliniekus un zinātniekus, kuri labprāt piekrita viesoties muižā, jo izdaudzinātajā bibliotēkā viņi varēja papildināt savas zināšanas.²⁹¹ Līdzīgi kā citur Eiropā, Bauņu muižas privātbibliotēka bija publiski pieejama, kas atspoguļo laikmeta tradīciju aktualitāti un tendenci arī tā laika Vidzemes muižās.

Bauņu muižas bibliotēkas vēsture ir svarīga arī kā muižu kultūras vērtību mantošanas paraugs. 1790. gada maijā Bauņos notika grāfa Jakoba Johana fon Zīversa vecākās meitas Katarīnas (1770–1844) kāzas ar Viborgas gubernatoru (1785–1793) Karlu Johanu fon Gincelu (*von Günzel/Güntzel*, 1741–1816), kuriem par godu iespiests svinību sacerējums.²⁹² Savukārt 1793. gada augustā Bauņos svinēja jaunākās meitas Elizabetes (1776–1865) laulības ar Berendu Johanu fon Ikšķilu (*von Üxküll*, 1762–1827), vēlāko Igaunijas gubernatoru (1808–1819). Saskaņā ar J. J. fon Zīversa testamentu Bauņu muižu mantoja vecākā meita Katarīna. Muižas bibliotēka, atbilstoši grāfa īsi pirms nāves, 1808. gada 1. jūlijā, parakstītajam testamenta papildinājumam jeb kodicilam,²⁹³ bija novēlēta abām meitām. Tā kā muižu, kurā atradās bibliotēka, mantoja Katarīna, domājams, ka tomēr lielākā daļa grāmatu palika viņas un nākamo muižas mantinieku rīcībā. Turpmākās liecības par bibliotēkas likteni ir fragmentāras, vien jāpieņem, ka tā bijusi pēdējā muižas saimnieka (no 1903) Karla Arveda Ludviga fon Ginceļa (1862–?) īpašumā, ko viņš mantoja no tēva Katarīnas mazdēla Karla Artura fon Ginceļa ([1838–1923]), kurš no 1893. gada²⁹⁴ bija Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrības biedrs. Šajā laikā biedrība bija viena no nozīmīgākajām tā laika privātbibliotēku un daudzu citu kolekciju īpašnieku satikšanās vietām. Tā no

²⁸⁹ Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. No: Rozentāle, V. (red.). *Cēsu un Vidzemes novada vēsture*. Cēsis, 2005. 3. sēj. 51. lpp.

²⁹⁰ Ibidem; Lancmanis, I. Zem Bauņu muižas lapeglēm. *Māksla Plus*. 2003. Nr. 2. Apr./maijs. 39. lpp.; Wistinghausen, H., von. *Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich*. Bd. 1. S. 246.

²⁹¹ Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. 55. lpp.; Rambach, F. E. *Jacob Johann Graf Sievers Herr auf Bauenhof, Ostrominsky, Zarnau, Gadebusch und Kosian*. Dorpat, 1809. S. 52.

²⁹² *An Fräulein Catharina von Sievers am Tage Ihrer Verbindung mit Sr. Excellenz dem Herrn Generallieutenant und Ritter Karl Johann von Günzel, Gouverneur in Wyburg. Von einer Freundinn: Bauenhof den 9ten May 1790*. Ruien, 1790.

²⁹³ LNB, BCB 30/56. Sievers, J. J., von. 01.07.1808. Codicill.

²⁹⁴ Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1893*. Riga, 1894. S. 218.

fon Zīversiem nonākam pie fon Ginceļiem, kurus kā vienu veselumu vieno Bauņu muižas bibliotēkas vēsture.

Ievērojamu bibliotēku fon Zīversi izveidoja arī Cēsu Jaunajā pilī. 18. gs. beigās privātbibliotēku izveidoja Cēsu pilsmuižas īpašnieks Krievijas impērijas armijas virsnieks brīvmūrnieks un Bauņu muižas īpašnieka Jakoba Johana fon Zīversa brālis grāfs Karls Eberhards fon Zīverss (1745–1821). 1772. gada janvārī noslēgtajā laulībā ar Martu Margaretu fon Zīversu, dzimušu fon Mengdenū (1747–1837), viņiem piedzima 12 bērni. No tiem tēva mīlestību pret grāmatu pārmantoja divi dēli – vēlākais Cēsu pilsmuižas īpašnieks, Krievijas impērijas armijas ģenerālleitnants grāfs Karls Gustavs (1772–1856) un vēlākais Vecates (*Alt-Ottenhof*) muižas īpašnieks Krievijas armijas ģenerālis grāfs Johans Joahims Georgs Aleksandrs fon Zīverss (1778–1827). Abi bija kaislīgi grāmatu kolekcionāri, bet K. G. fon Zīverss ar lielu rūpību turpināja veidot tēva iesākto bibliotēku Cēsu Jaunajā pilī.

Cēsu Jaunās pils bibliotēkas apjomi liek domāt, ka K. E. fon Zīverss bija kaislīgs grāmatu mīļotājs, bet viņa iepriekš minēto dēlu sirsnīgās attiecības liek domāt, ka vērtīgu grāmatu apspriešana bija abu iemīļots temats.²⁹⁵ 19. gs. 20. gadu beigās Karla Gustava fon Zīversa mantotā un papildinātā Cēsu Jaunās pils bibliotēka bija sasniegusi ievērojamus apjomus un ar tādu bibliotēku Vidzemes muižās varēja lepoties retais.²⁹⁶ Laikā no 1856. gada līdz 1909. gadam priekšteču iesākto turpināja Krievijas galma virsmeistars un senators grāfs Emanuels fon Zīverss (1817–1909), kas veidoja arī pils bibliotēku, īpaši gādājot par zinātniskās literatūras izdevumiem. Fon Zīversi Cēsu Jauno pili pameta īsi pirms Pirmā pasaules kara, ar ko noslēdzās pils bibliotēkas veidošanas pēdējais posms.

Savās atmiņās vairākas nozīmīgas muižu bibliotēkas 18. gs. beigās gleznaini un izjusti aprakstījis Johans Vilhelms Krauze (*Krause*, 1757–1828), kas 12 gadus kā mājskolotājs un regulārs viesis uzturējās Vidzemes muižās. Vispirms viņš bija mājskolotājs leitnanta barona Pētera fon Delvīga (*von Dellwig*, 1743–1795) ģimenē Gaujienas Jaunajā muižā (*Frauental*), tad pie Valkas apriņķa tiesneša barona Kristiāna Gotfrīda fon Kālena (*von Kahlen*, ?–1835) Zeltiņu (*Selting*, *Seltingshof*) muižā, bet pēc tam pie grāfa Mellīna Bīriņos. Viņš viesojās Alūksnes, Carnikavas, Jaunlaicenes (*Neu-Laitzen*), Liepas, Ozolmuižā (*Lappier*), Vecsalacas muižā un Dzērbenes mācītājmuižā (*Serben-Pastorat*), kā arī daudzās citās vietās.²⁹⁷

Fon Kāleņu dzimtas bibliotēka savulaik atradās Zeltiņu muižā. Īpašums dzimtai piederēja jau kopš 17. gs. otrās puses. J. V. Krauze pie Kristiana Gotfrīda fon Kālena Zeltiņos kā mājskolotājs kalpoja vairākus gadus (1787–1792). Viņam muižas kungu mājā blakus ierādītājam guļamistabai atradās bibliotēka, kur viņš redzēja novārtā un putekļos atstātu grāmatu kolekciju, kas liecināja par “beztbildīgiem grēka darbiem attiecībā pret godātām grāmatām dažādās valodās. Neizprotami, bet reti un dārgi izdevumi bija atstāti likteņa varā”.²⁹⁸ Avoti liecina, ka interese, kas, veidojot muižu bibliotēkas valdīja pirms vairākiem desmitiem gadu, ap šo laiku bija manāmi zudusi, noplakusi.

Carnikavas muižā pie Ernsta Burharda fon Mengdena “viss šķita cildenāk un godājamāk” nekā Vecsalacas muižā pie fon Ferzena, bet arī tur, lai arī bibliotēka bija

²⁹⁵ Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. 64. lpp

²⁹⁶ Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. 165. lpp.

²⁹⁷ Krause, J. W. *Erinnerungen*. 10 Bde. Hrsg. von G. Etzold. Wolfenbüttel, 2014. Bd. 8. Hofmeister in Livland (Dezember 1784–Februar 1792). 143 S. [tiešsaiste].

²⁹⁸ Ibidem. S. 48. [tiešsaiste].

plašāka, tajā bija izcili darbi, mazāk romānu un vara gravīru krājumu, bibliotēka bija daudz putekļaināka nekā Vecsalacā.²⁹⁹

Zeltiņos J. V. Krauze uzturēja kontaktus ar Vilhelmu Kristofu Frībi (*Friebe*, 1761–1811), kurš bija mājskolotājs Gaujienas (*Adsel*) muižā, bet pēc tam pārcēlās uz Doreis (*Doremois*) muižu. Vēl Krauze uzturēja labas attiecības ar fon Fītinghofu ģimeni Alūksnē, kā arī sarakstījās ar Augustu Vilhelmu Hūpeli (*Hupel*, 1737–1819) un Johanu Kristofu Broci (*Brotze*, 1742–1823). Pieaugot draugu un paziņu lokam, Krauze un vēl viņa 19 domubiedri nodibināja lasīšanas biedrību. Iemaksājot gadā piecus rubļus biedru naudas, viņi iegādājās grāmatas. Pie Rīgas grāmatizdevēja Johana Frīdriha Hartknoha (1740–1789) biedrībai grāmatu iegādei bija piešķirta 25% atlaide.³⁰⁰

Iespaidīgas kolekcijas bija veidojuši fon Fītinghofi Alūksnes muižā, iekārtojot gan bibliotēku, gan muzeju. Tās īpašnieka (kopš 1791) Oto Hermaņa fon Fītinghofa mazdēla, Burharda Kristofa fon Fītinghofa (1767–1829) un Katrīnas fon Fītinghofas, dzimusi fon Līvena (1776–1843), dēla Aleksandra Jozefa fon Fītinghofa (1799–1875) laikā Alūksnes muižas kungu mājā glabājās senas bibliotēkas kolekcijas daļa, kā arī mākslas, t. sk. gravīru, dabas priekšmetu – minerālu, gliemežvāku, koraļļu, putnu un zvēru izbāzeņu, kā arī bruņu, ieroču un senas numismātikas kolekcijas.³⁰¹

18. gs. otrajā pusē muižas kungu māja bijusi vienkārša, no ozolkoka celta divstāvu ēka uz augsta akmeņu pamata. Vēlāk ēkai piebūvēja vienkāvu verandas. Vīrs ieejas, kas atradusies ēkas pusapaļajā vidusdaļā, bijis kalts dzelzs balkons ar barona O. H. fon Fītinghofa iniciāļiem. Par kungu mājas interjeru un kolekcijām tuvākas ziņas nav saglabājušās. Savulaik daļu kultūras vērtību no vecās muižas kungu mājas pārnēsa uz muižas jauno pili, tomēr vecajā ēkā dažās istabās saglabājās arī kādreizējais interjers. Bet lielāko daļu seno lietu mantinieki bija sakrāvuši bēniņos. Diemžēl tas viss sadega 1902. gada ugunsgrēkā. 20. gs. 20. gados bija saglabājusies ēka, bet kolekcijas daļēji bija izputinātas jau pēc 1866. gada.³⁰²

Ievērojamas bibliotēkas kopš 18. gs. veidoja arī pilsētas vai tās tuvumā esošajās muižās, arī muižiņās. Viena no ievērojamākajām muižu bibliotēkām Rīgas tuvumā attiecināma uz Zasumuižu (*Sassenhof*).

Mastu šķirotāju amata eltermanis, kroņa mastu šķirotājs, muižas īpašnieks Johans Šteinhauers (*Steinhauer*, 1705–1779) 1759. gadā no tirgotāja Benkendorfa nopirka daļu Zasumuižas, kas savulaik atradās starp tagadējo Slokas un Daugavgrīvas ielu. Johans Šteinhauers bija rīdzinieks otrā paudzē un bez Zasumuižas viņam piederēja arī Hermeliņa (*Hermelingshof*) muiža. Viņš bija labi izglītots cilvēks, apceļojis Krieviju, Poliju un Rietumeiropas valstis, interesējās par zinātniski praktiskiem sasniegumiem. Ar Manufaktūras kolēģijas atļauju viņš Zasumuižas teritorijā 1765. gadā ierīkoja pirmās papīrdzirnavas Rīgā. Dzirnāvās izgatavoja dažādas kvalitātes papīru, par izejvielu izmantojot lupatas.³⁰³ Šteinhauers Zasumuižā dzīvoja līdz savam

²⁹⁹ Krause, J. W. *Erinnerungen*. 10 Bde. Hrsg. von G. Etzold. Wolfenbüttel, 2014. Bd. 9: Livlands Adel. Ein Sittengemälde. (Februar 1792–April 1796). S. 101 [tiešsaiste]

³⁰⁰ Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj. 295. lpp.

³⁰¹ Stavenhagen, W. S. *Album Livländischer Ansichten: mit erläuterndem*. Mitau, 1866. Bd. 2. S. 15.

³⁰² Alūksne. *Ilustrēts Žurnāls*. 1923. Nr. 20. 18. maijs. 3. lpp.

³⁰³ Jenšs, J. *Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā*. Rīga, 1951. 58. lpp.; Svarāne, M. Par ko parakstījās Rīgas latvieši 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. *Latvijas Arhīvi*. 2001. Nr. 3. 42. lpp.; Svarāne, M. Paskaidrojumi. No: Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5 sēj. Rīga, 1996. 2. sēj. 281. lpp.; Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 54. lpp.

mūža galam. Tā kā viņš bija Rīgas latviešu brāļu draudzes vadītājs, Zasumuižas teritorija izveidojās arī par šīs draudzes centru.³⁰⁴

Pēc Šteinhouera nāves papīrdzirnavas mantoja viņa dēls Daniels Gotlībs (1748–1811). Viņš konkurences dēļ nespēja noturēt tēva iesākto biznesu. Vēl pie visa viņam no tēva mantojuma bija jāizmaksā daļas brālim un septiņām māsām vai viņu pēctečiem. 1792. gadā D. G. Šteinhouera kreditori muižas daļu pārdeva Vidzemes guberņas muitnīcas sekretāram Kristiānam Jannavam (*Jannau*), kuram gan arī radās grūtības ar papīra ražošanu. 1804. gadā viņš muižiņu un manufaktūras ēkas pārdeva Rīgas tirgotājam Bernhardam Kristiānam Kleinam (*Klein*, 1762–1819), kurš to iznomāja tālāk arī Rīgas tirgotājam Karlam Georgam Švarcam (*Schwartz*, 1760–1826). 1804. gadā Zasumuižas papīrdzirnavu iekārtu pārdeva Ulbrokas (*Stubensee*) muižai, un tā savu darbību pavisam slēdza 1806. gadā.³⁰⁵

J. Šteinhouera mantojumā bija arī viņa 18. gs. 70. gados Zasumuižā veidotās privātbibliotēkas grāmatas, kuras kā mantojuma daļa arī nokļuva izsolē. Pārdodamo grāmatu sarakstā minētas 92 grāmatas ar 52 nepilnīgiem nosaukumiem. Pēc satura tās bija grāmatas par Latvijas teritorijas un citu zemju vēsturi, ģeogrāfiju,³⁰⁶ kā arī hernhūtiešu un piētistu raksti un daudz zinātniski praktiskās literatūras.³⁰⁷

Johana Šteinhouera grāmatu izsolē piedalījās divi viņa pēcnācēji – dēls Daniels Gotlībs un meita Marta Marija Šrolle, dzimusi Šteinhouere (*Schroll, geb. Steinhauer*, 1747–?). Daniels nopirka Johana Gotfrīda Arnta vācu valodā tulkoto “*Der Liefländischen Chronik*”, Augusta Hermana Frankes sprediķus, ārsta Johana Bernharda Fišera (*Fischer*, 1685–1772) apcerējumus par Vidzemes lauksaimniecību, Katrīnas II likumdošanas aktus, kādu senu atlantu ar septiņām kartēm u. c. No sešiem latviešiem, kas pirka J. Šteinhouera grāmatas, ar zināmu drošību ir identificējami četri: zvejnieks Raņķis (*Ranck*), zvejnieks Jānis Kalniņš, enkurnieks Peiksts un mastu šķirošanas amata meistars Purītis. Grāmatas pirka arī vācu tautības rīdzinieki. J. Šteinhouera grāmatu krājumu pārdeva par 33 dālderiem 47 vērđņiem.³⁰⁸

19. gs. sākumā muižiņa jau piederēja tolaik Rīgā populārajai un bagātajai Cukerbekeru dzimtai, kurai muižā piederēja arī plaša bibliotēka. Pēc Zasumuižas īpašnieka Tomasa Cukerbekera (1730–1795)³⁰⁹ nāves kļuva zināms, ka mantojumā viņš bija atstājis vērtīgu sadzīves priekšmetu kolekciju no zelta, sudraba, alvas un misiņa.³¹⁰ Pēc viņa atraitnes Frederikas Sibillas Cukerbekeres, dzimusi Loneforta (*Zuckerbecker, geb. Lohnefordt*, 1743–1823), nāves, 1824. gadā piedzīvoja muižas inventāra mantojuma izsoli.³¹¹ Ap 1826. gadu sastādīts Zasumuižas īpašnieka Tomasa Cukerbekera (1768–1826) atstātās muižas bibliotēkas grāmatu saraksts, kurā

³⁰⁴ Svarāne, M. Paskaidrojumi. 281. lpp.

³⁰⁵ Jenšs, J. *Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā*. 61. lpp.; Jenšs, J. Papīrs un tā ūdenszīmes Latvijā XIX gs. pirmajā pusē. No: Zutis, J., Krastiņš, J. (red.). *Vēstures problēmas*. Rīga, 1960. 3. sēj. 204. lpp.; Svarāne, M. Par ko parakstījās Rīgas latvieši 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. 42. lpp.; Svarāne, M. Paskaidrojumi. 281.–283. lpp.; Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 54. lpp.

³⁰⁶ Svarāne, M. Par ko parakstījās Rīgas latvieši 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. 42. lpp.; Svarāne, M. Paskaidrojumi. 281. lpp.; Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 54. lpp.

³⁰⁷ Apīnis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga, 1991. 120., 121. lpp.

³⁰⁸ Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 56.

lpp.

³⁰⁹ Dzimtas ģenealoģija precizēta: Berens, J. C. Claus Kempe, seine Stiftungen und seine Nachkommen. (Schluss). *Rīgasche Stadtblätter*. 1894. Nr. 29. S. 234–236.

³¹⁰ LNA LVVA, 1380-1-5537, 447. lp.

³¹¹ Ibidem, 1380-5-3199.

reģistrētas 2189 grāmatas un 55 kartes,³¹² iespieddarbi galvenokārt holandiešu un krievu valodā.³¹³ 19. gs. vidū muižas teritorija jau bija sadalīta ap 100 gruntsgabalos.³¹⁴ Līdz 20. gs. sākumam lielākā daļa Zasmusiņas zemes tika sadalīta apbūves gabalos un pārdota. LNB krājumā atrībutēts viens eksemplārs,³¹⁵ kas autore rokās nonāca meklējot citu kādreizējo vēsturisko kolekciju eksemplārus.

Iespējams, ka T. Cukerbekera bibliotēka glabājās un to lietoja nevis Zasmusiņā, bet Cukerbekeru. 18. gs. beigās kolēģiju asesoram Cukerbekeram muižiņa un dzīvesvieta atradās netālu no Rīgas, Pārdaugavā, mežā aiz Tortlera (Hammera) kroga. Cukerbekeri bija 17. gs. Rīgā no Brabantes ienākusi tirgotāju dzimta. 18. un 19. gs. sākumā zināmi divi tirgotāji Tomasi Cukerbekeri: tēvs (1730–1795) un dēls (1768–1826). Vecāko Cukerbekeru 1750. gadā uzņēma brīvmūrnieki Pēterburgā. Savukārt 1761. gadā viņš nodibināja brīvmūrnieku ložu Rīgā. Cukerbekeri piederēja pie reformātu baznīcas un bija cieši saistīti ar Holandi.³¹⁶

Vēlākie Zasmusiņas īpašnieki bija Tomasa Cukerbekera (1730–1795) znots, meitas Annas Elizabetes Cukerbekeres (1766–1846) vīrs konsuls Melhior fon Trompovskis (*Trompovsky*, 1758–1831), no 1837. gada – Vidzemes vicegubernators Ludvigs fon Kube (*Cube*), 1838. gadā – Lielās Ģildes vecākais grāmattirgotājs Nikolajs Georgs Kimmels (*Kymmell*), 1890. gadā to mantoja N. G. Kimmela dēli Nikolajs un Heinrihs Matias un meitas Elizabete fon Šepfa (*Schoepf*) un Auguste Juliana Zeiberliha (*Seuberlich*).³¹⁷

18. gs. otrajā pusē ievērojama bibliotēka Gotāna (vēlāk Esena, *Gothanshof*, *Essenhof*) muižā pie Spilves, netālu no Rīgas, piederēja tās īpašniekam mācītājam Imanuelam Justam Esenam (*Essen*, 1719–1780), kurš bija Doma un Pētera draudžu mācītājs, izcils sprediķotājs, kas svinīgos gadījumos pārstāvēja Rīgas luterticīgos mācītājus. Viņš bija pazīstams bibliofils, kas krāja ne tikai retas, bet arī tolaik aprītē aizliegtas grāmatas. Viņa krājums liek domāt, ka viņam nebija svešas Eiropā novērojamas tendences, kad luterāņu garīdzniecība tiecās attālināties no protestantiskās ortodoksijas.³¹⁸

Depkina (*Depkinshof*) muižas īpašnieka Merķeļa bibliotēkas likteni savās atmiņās minējis viņa mazdēls, vienīgās meitas Juliānes Ernestīnes Amālijas Lēmanes, dzimusi Merķele (*Lehmann, geb. Merkel*, 1808–1887) dēls, inženieris Emīls Karls Lēmans (1846–1936), kurš bija pirmais Rīgas Politehnikumā reģistrētais mašīnbūves specialitātes students: “Merķeļa muižā palikušās Merķeļa bibliotēkas vērtīgākos gabalus uz ārzemēm aizveda žurnālists Eckards [žurnālists, vēsturnieks, diplomāts Jūliuss Alberts Vilhelms fon Ekarts (*von Eckardt*, 1836–1908)], kurš arī bija sarakstījis dažas brošūras par Merķeli un viņa darbiem. Manā bibliotēkā bija dažas

³¹² Ibidem, 1380-1-5539, 47.–198. lpp. Interesanta paralēle – Tomasa Cukerbekera noliktava Arsenāla iela 5 daudzus gadus vēlāk kalpoja Valsts bibliotēkas vajadzībām. Plašāk sk. Zaļuma, K. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkas simts gados: (1919–2019)*. Rīga, 2019. 36. lpp.

³¹³ Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 59. lpp.

³¹⁴ Jenšs, J. *Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā*. 61. lpp.; Svarāne, M. Par ko parakstījās Rīgas latvieši 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. 42. lpp.; Svarāne, M. Paskaidrojumi. 281., 295. lpp.; Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 54. lpp.

³¹⁵ Cancrin, F. L., von. *Franz Ludwig von Cancrin Ihro Russisch-Kaiserlichen Majestät Collegienrathes, und Directors der starajarusischen Salzwerke,... Vermischte meist ökonomische Schriften*. Riga, 1786–1787. Eks.: LNB.

³¹⁶ Svarāne, M. Paskaidrojumi. 274. lpp.

³¹⁷ Berens, J. C. Claus Kempe, seine Stiftungen und seine Nachkommen. S. 236; Svarāne, M. Paskaidrojumi. 274. lpp.

³¹⁸ Svarāne, M. Paskaidrojumi. 318. lpp.

grāmatas, ar Merķeļa pašrocīgām atzīmēm, kuras 1917. gadā atdevu vācu žurnālistam – Müllerim-Jabuscham [žurnālists, rakstnieks Maksimiliāns Millers-Jābušs (*Müller-Jabusch*, 1889–1961)]. Savu bibliotēku trūkuma spiests pārdevu Valtera un Rapas firmai. Starp tām bija arī daži Merķeļa brošūru eksemplāri.”³¹⁹

Ievērojama un plaša bibliotēka piederēja valstsvīram, Krimuldas (*Kremon*) muižas īpašniekam kņazam (firstam) Paulam Hermanim fon Līvenam (1821–1881). Saglabājies bibliotēkas katalogs, kas veidots laikā no 1876. līdz 1916. gadam un mūsdienās glabājas Krievijas Valsts vēstures arhīvā Maskavā,³²⁰ ko darba autorei līdz šim “*de visu*” nav izdevies aplūkot. P. H. fon Līvena grāmatās izmantots ekslibris “Schloss Kremon. N...”, kas tapis pēc 1850. gada.³²¹ Bez Krimuldas muižas P. H. fon Līvens Vidzemē mantoja arī Ķizbeles (*Kipsal*) muižu, bet Kurzemē – Mežotnes muižu. Fon Līvenu dzimtas pārstāvjus Krievijas galmā uzskatīja par īpaši uzticamiem un katrs bija gaidīts Krievijas valsts dienestā. Arī kņazs fon Līvens savu karjeru veidoja valsts civilajā dienestā Pēterburgā. 1861. gadā viņš dienestu atstāja un pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi savās Vidzemes un Kurzemes muižās. 1871. gadā viņš par sievu apņēma Krievijas galmadāmu grāfieni Natāliju fon der Pāleni (1842–1920),³²² kas bija nākusi no slaveno bibliofilu fon der Pāleni dzimtas atzara. Viņa bija Kalnamuižas (*Hofzumberge*) muižas īpašnieka Frīdriha Aleksandra fon der Pālena (1780–1863)³²³ un grāfienes Veras fon der Pālenas, dzimusi Čerņiseva (1808–1880) meita.

Sabiedrisko bibliotēku krātuves. Līdzīgi kā citur Eiropā, arī Vidzemes muižu un turīgo pilsētnieku bibliotēku krājumi dažkārt nonāca sabiedrisko bibliotēku krātuvēs – kā dāvinājumi vai pirkumi. Kā piemēru var minēt jau aprakstīto Bīriņu muižas bibliotēku, kur tās vērtīgākā daļa ar testamentu bija novēlēta Rīgas pilsētas bibliotēkai. Ungurmuižas bibliotēkas kontekstā, kolekcijas daļa nonāca Rīgas vēstures un senatnes pēitāju biedrības bibliotēkas³²⁴ rīcībā.

Laikposmā no 1766. līdz 1796. gadam Rīgas pilsētas bibliotēka kā dāvinājumus saņēma: Skultes muižas saimnieka virsmācītāja Martina Andreasa fon Reisnera (1718–1789) privātbibliotēkas 934 sējumus; kolēģijas asesora Zasmusiņas īpašnieka Tomasa Cukerbekera (vecākā) (1730–1795) “*Encyclopédie par Diderot et d’Alembert*”. Savukārt 1831. gadā kā dāvinājums nonāca 611 Rīgas tirgotāja Karla Bērensa (1725–1789) grāmatas, bet 1835. gadā Bīriņu muižas grāfa Mellīna 710 sējumi.³²⁵

1818. gadā Rīgas pilsētas bibliotēka pēc Kleistu (*Kleistenhof*) muižas īpašnieka un Rīgas rātskungu dinastijas pārstāvja Gotharda fon Fēgezaka (*von Vegesack*, 1757–1818) nāves kā dāvinājumu saņēma rokrakstu un grāmatu kolekciju, kuras lielāko daļu viņš pats bija mantojis no tēva Rīgas rātskunga Kleistu muižas īpašnieka Gotharda fon Fēgezaka (1723–1792). Kolekcijā dominēja darbi par Rīgas un Livonijas vēsturi, daži bija patiesi reti rokraksti un seniespiedumi. Domājams, ka

³¹⁹ Garlība Merķeļa pēcnācējs trūcumā. *Latvijas Vēstnesis*. 1923. Nr. 268. 29. nov. 5. lpp.

³²⁰ Katins-Jarcevs, M. Dokumenti par Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem Krievijas Valsts vēstures arhīva 1102. fondā. No: Rozentāle, V., Pētersone, P. (sast.). *Vidzemes bruņniecība un Latvija*. Cēsis, 2020. 144. lpp.

³²¹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 54.

³²² Bruģis, D. *Krimuldas muiža*. Sigulda, 2007. 46., 47. lpp.

³²³ Plašāk par fon der Pāleniem un viņu muižu bibliotēkām sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*, 106.–122. lpp.

³²⁴ Plašāk par biedrību un tās bibliotēku sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 44.–58. lpp.

³²⁵ P-r. Die Rigische Stadtbibliothek. S. 208–209.

lielākā daļa kolekciju, arī numismātikas un medaljonu, tapušas 18. gs. 70. gados.³²⁶ Nav arī izslēgts, ka Gotharda fon Fēgezaka (1757–1818) privātbibliotēkas senākās grāmatas bija savulaik piederējušas viņa vectēvam, birģermeistaram Gothardam fon Fēgezakam (1686–1764).³²⁷ Bez tam Gotharda fon Fēgezaka (1757–1818) māsiņa A. K. fon Meendorfa, dzimusi fon Fēgezaka, arī bija bagātas bibliotēkas īpašniece un mantiniece Mazstraupes muižas pilī.

Mūsdienās atsevišķi grāmatu eksemplāri no Kleistu muižas glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Piemēram, 1622. gada izdevuma eksemplārā³²⁸ par kādreizējo īpašnieku liecina ieraksts “G. Vegesack”, bet par nonākšanu Rīgas pilsētas bibliotēkas krājumā – sabiedriskās bibliotēkas ekslibris “Ex Bibliotheca Rigensis”.

Bibliotēku, grāmatu un lasīšanas kontekstā svarīgi atzīmēt, ka mājskolotāja pienākumus rātskunga fon Fēgezaka namā Vecrīgā savulaik bija uzņēmis pildīt Broce. Viņš gan nav atstājis ziņas, kuri Fēgezaku dzimtas bērni bija nodoti viņa audzināšanā. Padziļinātāka dzimtas izpēte ļauj secināt, ka sazarotajā fon Fēgezaku dzimtā 1768. gadā mazi bērni ir vienīgi Rīgas rātskunga, virsfogta, Rīgas fogtejas tiesas sekretāra Gotharda fon Fēgezaka (1723–1792) un Katarīnas fon Fēgezakas, dzimusi Andrē (*von Vegesack, geb. Andreae, 1735–1758*), ģimenē. Broces audzēkņi varēja būt 11 gadus vecais Gothards (1757–1818) un Anna Margarēta (1758–1821). Patriciešu fon Fēgezaku ģimene vairākās paaudzēs dzīvoja Rīgā un, tāpat kā citas tā laika patriciešu un dižciltīgo ģimenes Rīgā un Vidzemes muižās, bija grāmatu lasīšanas cienītāji. Viņiem piederēja vērtīgu grāmatu krājumi starp kuriem bija atrodamī ļoti grezni iespieddarbu sējumi (*Prachtwerken*), ar kuriem to īpašnieki lepojās jo īpaši. Fon Fēgezaku namā Broce iepazinās ne vien ar grāmatām, bet arī ar bagātu Livonijas vēstures avotu krājumu.³²⁹ Lai arī publikācijās galvenokārt uzsvērts, ka fon Fēgezaki rokrakstus un grāmatas glabāja Rīgas namā, domājams, ka daļa krājuma glabājusies arī Kleistu muižā.

Kā liecina 1835. gada ieraksti Rīgas pilsētas bibliotēkas dokumentos,³³⁰ pēc grāfa Mellīna nāves, saskaņā ar aizgājēja novēlējumu, 710 viņa krājuma vienību dāvinātas pilsētas grāmatu krātuvei.

19. gs. Latvijas teritorijā pastāvošo sabiedrisko bibliotēku prestižs nereti bija tā krities, ka privātbibliotēkas vai to daļas, visbiežāk mantinieki, izvēlējās dāvināt vai pārdot pēc iespējas tālāk no vietējām krātuvēm. 1802. gada augustā³³¹ atjaunotā Tartu Universitāte dāvinājumā saņēma no Carnikavas muižas nākušās grāfienes Marijas Auroras fon Lestokas, dzimušas fon Mengdenas (*von L'Estocq, geb. von Mengden, 1720–1767*) bibliotēkas dāvinājumu. Universitātes bibliotēkā nonāca 350 vērtīgi 18. gs. izdevumi par vēsturi, ģeogrāfiju un reliģiju vācu valodā.

1808. gadā Tartu Universitātes bibliotēka saņēma grāmatas no Lugažu (*Luhde*) muižas nākušā brīvkunga Morica Johana fon Vrangeļa (*von Wrangell, 1781–1842*), kurš uzdāvināja 255 sējumus, galvenokārt par alķīmiju un teoloģiju.³³² Savukārt

³²⁶ LNA LVVA, 4011-1-5901, 12.–24., 82., 83. lp.; Sonntag, G. Nekrolog: Hofraht Gotthard von Vegesack, geboren den 14. April 1757, gestorben den 4ten Oktober 1818. *Rigaische Stadtblätter*. 1818. Nr. 42. 15. Okt. S. 241–244.

³²⁷ Plašāk sk.: Šiško, S. (sast.). *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs, 1588–1830*. 979. lpp.

³²⁸ *Von Eroberung Der Haupt Statt Riga in Lieffland*. Riga, 1622. Eks.: LNB, RB/1554, svk. 0309072880.

³²⁹ Taimiņa, A. Johana Kristofa Broces (Brotze, 1742–1823) dzīvesgājums un viņa rokrakstu kolekcija LU Akadēmiskajā bibliotēkā: promocijas darbs. Rīga, 2013. 36., 95., 259. lp.

³³⁰ LUAB, R/Ms.961. S. 31.; R/Ms.376. S. 238.; P-r. Die Rigische Stadtbibliothek. Sp. 209.

³³¹ Tankler, H. Privatbibliotheken an der Universität Tartu/Dorpat im 19. Jahrhundert. *Nordost-Archiv*. 1995. Bd. 4. H. 1. S. 223, 238.

³³² Tankler, H. Privatbibliotheken an der Universität Tartu/Dorpat im 19. Jahrhundert. S. 218.

Vidzemes bruņniecības bibliotēka no Rīgas Svētā Jāņa baznīcas virsmācītāja, literāta un bibliofila Hermaņa Johana Treija (*Trey, Treu*, 1794–1849) mantiniekiem 1853. gadā iegādājās ievērojamu grāmatu un rokrakstu kolekcijas daļu – kopā 25.612 sējumu, kas būtiski izmainīja bibliotēkas kopējo krājumu un vēstures gaitu. Bez tam vienlaikus šajā pirkumā iekļāvās arī 1824. gadā Hermaņa Johana Treija īpašumā savulaik nonākušo virsmācītāja, literāta, sabiedriskā darbinieka, bibliofila un vēsturnieka Liborija fon Bergmaņa privātbibliotēka. Lēmumu par šī kolekcijas kopuma iegādi pieņēma Vidzemes muižniecības konvents 1851. gadā. Ne viss nopirktais, plašais krājums palika Bruņniecības namā, daļu nodeva glabāšanā Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrībai. Vidzemes bruņniecības bibliotēka ar šo pirkumu kļuva par respektējamu grāmatu un rokrakstu krātuvi. Saglabājušies L. fon Bergmaņa³³³ un H. J. Treija³³⁴ privātbibliotēku katalogi.

Vidzemes muižu īpašnieki, rosīgi iekļaujoties dažādu salonu, klubu, organizāciju un biedrību darbībā, nereti dāvināja materiālus un grāmatas no savām muižu bibliotēkām. Reizēm tikai šie dāvinātie eksemplāri vai pieminējumi organizāciju un biedrību dokumentos liecina par kādas kādreizējās muižas bibliotēkas esamību, jo nekas cits vairs nav saglabājies.

1886. gadā Vidzemes bruņniecības bibliotēkai materiālus un grāmatas no saviem krājumiem dāvinājuši: Gaujienas muižas īpašnieks barons Gotlībs Aleksandrs fon Ferzens (1846–1929) “*Versen F. von. Geschichte des Geschlechts von Versen und von Fersen. Erster Band: Die Geschichte, mit 5 Kunstbeilagen, 12 Portraits und 1 Stammtafel. Berlin, 1885 in 7^o*”; Doles (*Dahlen*) muižas īpašnieks Aleksandrs fon Lēviss of Menārs (*von Lövis of Menar*): “*Lode G., von. Kurtzen Auszug derer Geschichte, die sich in Est-, Liv- Lett-Curland und Semgallen zugetragen..bis 1677. In Fol. (Manuscript)*”, “*Neydenburg J. H. von. Der Lieffländische Landmark. Riga, 1662. Im 12^o*”, zināms, ka šī grāmata 1896. gada 7. maijā nonākusi Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas krājumā.³³⁵ Savukārt 1914. gadā Vidzemes bruņniecības bibliotēka saņēma dāvinājumu no Liepupes muižas fon Meku dzimtas nākušā, Krievijā dzimušā un Maskavā dzīvojošā Nikolaja fon Meka (1863–1929) “*Lange H. Die Familien von Meck in Livland. I Band. Riga, 1913*”.³³⁶

Bibliotēka un citas kolekcijas. Nereti bibliotēkas Vidzemes muižās, tāpat kā citur Eiropā, veidoja un glabāja līdzās citām kolekcijām, kur grāmatu un citu materiālu krājumu veidoja kā palīglīdzekli vai atbalstu zināšanu nodrošināšanai par dažādiem jautājumiem, kas bija aktuāli un atbilstoši muižas īpašnieka un viņa ģimenes interesēm. Kā jau pieminēts iepriekš, daļā Vidzemes muižu kungu māju līdzās vērtīgām kolekcijām bija veidotas mākslas, numismātikas, trauku, vīnu u. c., retāk norādītas dabas priekšmetu kolekcijas, kas pieprasīja vēl īpašākas prasības tādas glabāšanai, īpaši dzīvnieku izbāzeņu, kuru apstrādē nereti 18. un 19. gs. izmantoja līdzekļus, kuru sastāvā neizbēgami bija indīgas vielas. Dažādo kolekciju klātbūtne atspoguļojās arī bibliotēkas saturā, kurā, atbilstoši īpašnieku interesēm, bija krāta arī noteiktai tematikai atbilstoša literatūra.

Viena no ievērojamākajām ģeoloģijas kolekcijām Vidzemē atradās Mazstraupes muižas pilī un glabājās bibliotēkas telpā īpaši pasūtītos skapjos, ar pakāpienveida plauktiem, kas paredzēti dabas priekšmetu (iežu, fosiliju u. c.) ērtākai apskatei. Domājams, ka ģeoloģijas kolekcijas veidošana bija iesākta jau no Nikolaja Kazimira fon Meiendorfa (1749–1813) laikiem, jo ar ģeoloģijas lietām vairāk vai mazāk savas

³³³ LNA LVVA, 214-6-24 (arī 24b).

³³⁴ Ibidem, 214-6-524.

³³⁵ Ibidem, 214-6-520, 56., 58. lp.

³³⁶ Ibidem, 214-6-522, 124. lp.

dzīves laikā bija saistīti trīs viņa dēli – Kristofs Gustavs Aleksandrs (1798–1865), Georgs Konrāds Volters (1795–1863) un Pēteris Leonhards Zvīdigers fon Meiendorfs (1796–1863), kuri studēja Pēterburgas Kalnu institūtā. Jaunākais no dēliem sekmēja un kādā posmā arī pavadīja ģeologu Roderika Impeja Merčisona (*Murchison*, 1792–1871) un Filipa Eduarda de Vernela (*de Verneuil*, 1805–1873) slaveno 1840. gada ekspedīciju, kas devās arī cauri Latvijas teritorijai līdz pat Urāliem un kam joprojām ir liela loma izpratnē par Eiropas ģeoloģisko uzbūvi. Pēc ekspedīcijas Londonā iznāca grāmata divos sējumos “*Murchison R. I., de Verneuil E., Keyserling A. von. “The Geology of Russia in Europe and the Ural Mountains”* (1845). Šīs grāmatas eksemplārs reģistrēts arī Mazstraupes pils bibliotēkas katalogā. Pēc tēva nāves bibliotēku ar citām kolekcijām mantoja N. K. fon Meiendorfa vecākais dēls Nikolajs Karls Kazimirs (1794–1854),³³⁷ nereti avotos dēvēts par Kazimiru. Iespējams, ka, tāpat kā bibliotēku, arī ģeoloģijas kolekciju Mazstraupes muižas pilī mantoja un papildināja no paaudzes paaudzē. Ja par bibliotēkas likteni vēl atrodamas ziņas, tad par dabas priekšmetu kolekciju likteni ziņas līdz šim nav atrastas. Fon Meiendorfu katalogā ģeoloģijai un mineraloģijai bija atvēlēts vesels skapis, ko katalogā atzīmēja ar “U” burtu.³³⁸

19. gs. 80. gados Mazstraupes pilī glabājās kultūras vērtības, arī bibliotēka. “[..] minerālu krājumi ir diezgan bagāti, – un jo liela bibliotēka. – Nezin vis, vai citur kur Vidzemē būs vēl atrodami tik bagāti privātkrājumi, kā šie? Turpat lielajā zālē, kur minētie minerālu krājumi un bibliotēka stāv, redz arī dažas jo mākslīgi izstrādātas eļļas krāsu bildes no dažām kara kaujām, arī ir īpaši pašu pils īpašnieku Meiendorfu ģimenes (portretus). Jo Meiendorfu ģimīnijai šī muiža ir piederējusi jau no sen laikiem un daži no tiem ir bijuši kara un citos augstos valdības amatos”³³⁹.

Vēsturnieks un rakstnieks Arveds Švābe (1888–1959) atmiņās par savu bērnību (1888–1898) Lielstraupes (*Gross-Roop*) muižā raksta, ka viņam laiku pa laikam bija izdevība izstaigāt gandrīz visas muižas pils istabas un “godbijīgi kavēties bibliotēkas un arhīva telpās, kur aiz stikla durvīm ozolkoka skapjos bija tik daudz biezu sējumu kā pasaku velnam. Vēl vairāk šādu retu lietu bij Mazstraupes pilī, kurā ielavījos pāris reižu dažus gadus vēlāk, būdams jau skolnieks. Mazstraupes kungs, barons Meiendorfs, bija mācības spēks Pēterburgas juridiskā licejā un rūpīgi glabāja vairāk paaudzēs krāto ieroču, trauku, gleznu un grāmatu kolekciju, ko beidzot izlaupīja krievu karaspēks pirmā pasaules kara beigās. Laikam gan abu šo piļu retās kultūras vērtības jau toreiz tik dziļi ietekmēja kalpu zēna prātu, ka zemapziņā nekad nenorima dziņa censties sakrāt ko līdzīgu. Vēlāk divi lāgiem visu savu brīvo naudu ieguldīju grāmatās, kamēr mani draugi un paziņas cēla vai pirka savrūpmājas. Abas reizes zaudēju savu personīgo bibliotēku, un tagad esmu izārstēts no šīs bagātnieku kaislības. Iespējams, ka jau puikas gados manā sirdī krita vēsturnieka sinepju graudiņš, kas vēlāk kupli salapoja, nomākdams manī rakstnieka lauku puķītes.”³⁴⁰

Muižu bibliotēkas bija saistītas ar īpašnieku zinātniskajām, saimnieciskajām un citām, visdažādākajām, interesēm un vajadzībām un dažādu kolekciju veidošanu. Atsevišķās Valmieras apriņķa muižās to īpašnieki bija aizrautīgi mednieki, ceļotāji un dabas, īpaši putnu, pētnieki. Par tādiem uzskatāmi Jērcēnmuižas (*Wohlfahrtlinde*) īpašnieks Adalberts fon Krīdeners (*von Krüdenner*, 1857–1833), Haralds Georgs Gideons fon Loudons (*von Loudon*, 1876–1959) Līdzēnu muižā un Jaunbrenģuļu

³³⁷ Personu dati precizēti pēc: *Stammtafeln des Geschlechts der Freiherrn von Meyendorff a. d. H. Uexküll*. Wenden, 1915.

³³⁸ LNA LVVA, 6999-13-1589, 1. lp.

³³⁹ Graudi un ziedi. Labības mēneša pēdējās dienas. *Balss*. 1882. Nr. 36. 8. sept. 1. lpp.

³⁴⁰ Švābe, A. Mana dzīve. *Latvju Doma: Mēnešraksts izglūībai*. 1947. Nr. 5. 7. lpp.

(*Neu-Wrangelschhof*) muižā – Nikolajs Heinrihs fon Tranzē (*von Transehe*, 1886–1969).

Ķeizu (*Keisen*) muižā dzimušais, pasaulē pazīstamais ornitologs barons H. G. G. fon Loudons, drīz pēc laulībām ar Vīlandē dzimušo Magdu fon cur Mīlenu (*von zur Mühlen*, 1876–1931), 1898. gada pavasarī sāka pastāvīgi dzīvot mantotajā Lizdēnu muižā, kur turpināja iepriekšējā dzīves vietā aizsākto dabas priekšmetu kolekciju papildināšanu un privātbibliotēkas veidošanu. Fon Loudons mācījās (1886–1892) Bērzaines ģimnāzijā, bet pēc tam apguva dabaszinātnes, darbojoties Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Zooloģijas muzejā.³⁴¹ Līdzās dabas priekšmetu – putnu olu, ligzdu, izbāzeņu u. c. kolekcijām glabājās plašs tematisks grāmatu krājums, kurā galvenais uzsvars bija uz iespieddarbiem par ornitofaunu. Kā liecina barona fon Loudona sarakste,³⁴² viņa grāmatu kolekcija bija pazīstama arī ārpus Latvijas teritorijas.

20. gs. pirmajos gadu desmitos Lizdēnu muižā glabājās 4000 izbāztu putnu, piecos skapjos atradās aptuveni 14.000 eksemplāru liela tauriņu kolekcija, sešās lielās kastēs barons glabāja minerālu paraugus, 20 lielos skapjos atradušās aptuveni 20.000 zinātniski aprakstītas putnu ādiņas,³⁴³ bet vēl turpat – putnu olu, ligzdu, medību trofeju (ragi, ādas un galvaskausi) kolekcijas un augu herbāriji. No ievērojamās putnu ādiņu kolekcijas, domājams, tikai aptuveni 1000 putnu ādiņu ir saglabājušās līdz mūsdienām – daļa Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejā un Latvijas Dabas muzejā, kā arī citos zooloģijas muzejos Eiropā un citur pasaulē.

Baronu fon Tranzē-Rozeneku (*von Transehe-Roseneck*) Jaungulbenes muižas kungu mājā 19. un 20. gs. mijā bija uzkrāts gandrīz neticams mākslas priekšmetu daudzums. Daļu mākslas kolekcijas vairākos piegājienos (kopš 1884) uzdāvināja Rīgas Mākslas veicināšanas biedrībai, daži priekšmeti kā bezsaimnieka manta nonāca Latvijas muzejos pēc Pirmā pasaules kara, bet lielākā daļa kolekcijas pēc 1920. gada tika izvesta uz Vāciju un tagad ir izklīdējušies pa visu pasauli. Domājams, ka bibliotēka iekārtota un veidota 19. gs. 70. un 80. gados, vienlaikus ar Jaungulbenes muižas kungu mājas pārbūvi un paplašināšanu un iekārtošanu.³⁴⁴

Muižnieku filantropija. Muižu īpašnieki bibliotēkas veidoja ne tikai savām privātām vajadzībām, bet centās rosināt un atbalstīja grāmatu krājumus veidot arī muižas ļaudīm, kā arī izmantoja citas iespējas ietekmēt un veicināt rosīgāku pievēršanos izglītībai un lasīšanai.

Līdzās uzskatam, ka galvenie tautas apgaismības īstenotāji bija lauku draudžu mācītāji, tomēr jānorāda, ka nozīmīga loma šajos procesos atvēlēja arī Vidzemes muižu īpašnieku centieniem izplatīt grāmatas un veicināt to lasīšanu zemnieku vidū, kas iemiesoja liberālajai aristokrātijai svarīgos apgaismības ideālus. Veicinot izglītošanos un ar iespiesto vārdu tieši vēršoties pie zemniekiem, muižniecība paredzēja veidot nevis jaunas attiecības ar muižu, bet, kā sociālo problēmu risināšanas garantu, rosināt zemniekos jaunu attieksmi pašiem pret sevi.³⁴⁵

Muižniecība un garīdzniecība atbalstīja, sekmēja un iesaistījās grāmatu izplatīšanā. 18. gs. 90. gados Vidzemes laukos sistemātiski un organizēti izplatīja zemniekiem

³⁴¹ *Deutschbaltisches biographisches Lexikon: 1710–1960*. Köln; Wien, 1970. S. 475.

³⁴² LNB, RX108.

³⁴³ LNA LVVA, 1632-2-928, 55. lpp.; Матрозис, Р. Орнитологическая деятельность и судьба лифляндского барона Гаралда фон Лоудона (1876–1959). *Русский Орнитологический Журнал*. 2013. № 22: экспресс-выпуск 855. С. 634.

³⁴⁴ Līne, I., Bruģis, D. *Liecinieki*. 16., 59., 61. lpp.

³⁴⁵ Daija, P. *Apgaismība un kultūrpārnesē. Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga, 2013. 90., 131. lpp.

adresētas grāmatas latviešu valodā. 1795. gadā Gustava Bergmaņa Rūjienas nelielajā grāmatu spiestuvē drukāto sprediķu krājumu “Saņemamas sprediķu mācības” (1795) izplatīja³⁴⁶ vairāki Vidzemes un Kurzemes muižniecības pārstāvji – galma padomnieks, Jaunates muižas (*Neu-Ottenhof*) nomnieks Valentīns Gotlībs fon Hauzenbergs (*von Hausenberg*, ?–1794), landmaršals Frīdrihs fon Grote (*von Grote*, 1768–1836) no Naukšēniem (*Naukschen*), vēlākais Vidzemes landrāts Frīdrihs Vilhelms fon Taube (*von Taube*, 1744–1807) no Mālpils (*Lemburg*) un Mūrmuižas (*Muhremois*), virsnieks Oto Georgs fon Ungerns-Šternbergs (*von Ungern-Sternberg*, 1752–1809) no Ērgemes (*Ermes*), Karls Johans Frīdrihs fon Mēdems (*von Medem*, 1762–1827) no Remtes muižas (*Remten*) Kurzemē, Sofija Katrīna fon Meka, dzimusi fon Mengdena (1730–1819), no Liepupes, Katrīna Elizabete Šarlote fon Fītinghofa, dzimusi fon Līvena (1776–1843), no Alūksnes un Ulrika Karolīne fon Ceimerna (1763–1820) no Sprēstiņiem (*Spurnal*). Ar grāmatas izplatīšanu nodarbojās arī vairāki luterāņu mācītāji, kurus vienoja kopā pavadītais studiju laiks Rīgas licejā. Plašais un neviendabīgais vienas grāmatas izplatīšanas tīkls noteikti saistāms ar Bībeles biedrības aktivitātēm, kas apvienoja liberāli domājošus muižniecības pārstāvjus. Daudziem muižu kalpotājiem ļāva lasīt un studēt muižu bibliotēkās. Spilgts piemērs 18. gs. beigās saistīts ar Merķeļa vārdu, kuram studēt literatūru un avotus ļāva vismaz piecās Vidzemes muižu bibliotēkās – Annas (*Annenhof*), Liepas, Liepupes, Vecmuižas muižā un Liepupes mācītājmuižā (*Pernigel-Pastorat*)³⁴⁷.

Pieredzes bija dažādas, un tikai retais atstājis liecības par iespējām, kuras sniedza muižas bibliotēkas krājums ārpus īpašnieka vajadzību apvāršņa. Pedagoģs un žurnālists Āronu Matīss (1858–1939) rakstījis, ka muižu bibliotēkas bija viņa redzeslokā daudzus gadus darba gaitās vairākās Vidzemes draudzēs. Skolotāja gaitās no 1876.–1888. gadam gandrīz pusi – piecus gadus – viņš strādāja savā dzimtajā Bērzaunes draudzē. Vēl viņš par skolotāju strādāja 1877.–1878. Vestienas draudzē Viesienā, 1882.–1885. Liezerē un 1885.–1888. gadā Madlienā draudzē Taurupē. Grāmatu dēļ viņš izturēja sarežģītas attiecības un attieksmi no muižnieku puses, pie kuriem viņš vērsās lai iegūtu nepieciešamo literatūru: “Reiz griezos arī pie Bērzaunes [(*Bersohn*)] lielkunga E.[mīla] f. Berensa (salīdzināšanai ar mācītājiem, kas man uz lūgumu izgādāja grāmatas – kad uz laukiem vēl nebija bibliotēku) – protams, arī pēc kādas grāmatas. Redzēju no pasta somas, ka viņam nāca ikmēnešus “*Baltische Monatschrift*”. Prāts man varen kāroja ar šīm burtnīcām iepazīties – tās dabūt lasīt. Saņēmu tādēļ reiz dūšu un iedrāžos pilī pie paša lielkunga, īsi bija izteikts mans lūgums un atbilde? Lielskungs, paklausījies manos vārdos, apgriezās īsi un izgāja pa otrām durvīm laukā, pat neko lāgi neatbildēdams. Zinu, viņš dažreiz diezgan labprāt sarunājās ar saimniekiem par saimnieciskiem jautājumiem. Bet nu viņa priekšā ieradās vietējs jauneklis, kas interesējās par garīgām lietām – turklāt par tik augstām, kā politiskiem un dažādiem vēsturiskiem jautājumiem, par ko rakstīja minētais žurnāls. Tur, zināms, viņam bija jāpagriež tikai mugura... [...] Tā pirmā mēģinājumā cauri kritis, vairs nedomāju par muižnieku grāmatām”. Savukārt Taurupe, kas kultūras centram Rīgai atradās tuvāk, nekā agrākās dzīves vietas, pamudināja Āronu Matīsu no jauna ātrāk un vieglāk piekļūt grāmatām. Viņu sakārdināja “neapmierināmā grāmatu kaisle”. Taurupes muižas īpašniekam landrātam [Nikolausam] Ed.[uardam] f. Tranzē [(1847–1918)] bija bagāta un apjomīga bibliotēka. “Acis metu īpaši uz viņas zinātnisko daļu, tautsaimnieciskiem, politiskiem un citiem darbiem, kurus nolāstju, grāmatu skapim garām staigādams, no grāmatu mugurām. Bet man iedeva lasīšanai,

³⁴⁶ Apīnis, A., Klekere, I. (red.). *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1800. gadam*. 63. lpp.

³⁴⁷ Plašāk sk. Zaļuma, K. “Praviešu klubs” un bibliotēku kultūra Vidzemē. 273.–314. lpp.

kad reiz iedrošinājos palūgt, no šīs bibliotēkas pats landrāts tikai – Hippels, *Lebensläufe*, pusbeletrisku gabalu. Ar to man pietika. Vairs nekad savā mūžā nepieklauvēju pie šo dižciltīgo durvīm pēc gara maizes.”³⁴⁸

Ar muižnieku atbalstu izveidoja arī skolu, dažādu lasīšanas biedrību un brīvi pieejamu grāmatu krājumus muižas ļaudīm. Bibliotēkas lasītājiem latviešu valodā izveidoja mācītājmuižas, skolās, privātmājās, pat baznīcās, retākos gadījumos tās bija iekārtotas muižu kungu mājās.

1870. gadā nozīmīgu finansiālu – 200 rubļu – atbalstu Valmieras apriņķa Salacas draudzes skolas bibliotēkas krājuma izveidošanai sniedza Svētciema (*Neu-Salis*) muižas īpašnieks Karls Oto fon Fēgezaks (1807–1870). Izveidotās bibliotēkas pārvaldītāji bija vietējais pagasta vecākais, mācītājs un muižas jau nākamais īpašnieks Reinholds Leopolds fon Fēgezaks (1847–1895). 20 gadus draudzes mācītāja vadībā bibliotēka darbojās lieliski, jo bibliotēkā ievēroja dibinātāja, muižnieka noteikumus un lietu administrēšanu. Bet tad draudzes locekļu un baznīcas deleģētā pārstāvja starpā sākās nesaskaņas bibliotēkas pārziņāšanas administratīvos jautājumos. Sekas bija nenovēršamas, un tās nepatīkami ietekmēja bibliotēkas lietas. Pēc mācītāja un muižas īpašnieka pieņemtā bibliotēkara aiziešanas mūžībā 1905. gadā izrādījās, ka lasītava pilnīgi izputējusi: skolā atradās tikai skapis ar kādiem senu grāmatu eksemplāriem un neviens nevarēja pateikt, kur palicis prāvais grāmatu skaits ar visiem rēķiniem mirušā bibliotēkara laikā. 1906. gadā no sākotnējā vērtīgā krājuma gandrīz nekas vairs nebija saglabājies, bija palicis tikai skapis ar mazvērtīgām grāmatām. Dažu vērtīgu grāmatu eksemplārus kādā brīdī vēl varēja skolā pamanīt, bet to lasītāji tās neuztvēra par skolas īpašumu. Kopumā bibliotēkas darbs bija pavisam apstājies, bija palikušas vien cerības, ka skolas dibinātājs atjaunos draudzes skolas kādreizējās bibliotēkas labo slavu.³⁴⁹

Mācītāja un muižnieka iesaisti bibliotēku dibināšanā spilgti redzama Liepupes draudzes piemērā,³⁵⁰ kur domājot par iespējām ieinteresēt un izglītēt draudzes ļaudis, 1894. gada 15. novembrī mācītājs Teodors Šeinpflūgs (*Scheinpflug*, 1862–1919) un Vecmuižas muižas īpašnieks barons Teodors fon Mengdens (1848–1919) no Vidzemes gubernatora saņēma atļauju Liepupes draudzē atvērt publiski pieejamu bibliotēku.³⁵¹ 1896. gadā mācītājs kopā ar vietējiem muižniekiem “ierīkoja ļaužu bibliotēku”.³⁵² Bibliotēkas ierīkošanas gaita tika kontrolēta, jo 1896. gada 6. septembrī mācītājs saņēma ziņojumu no Valmieras apriņķa 3. iecirkņa priekšnieka jaunākā palīga, kurā norādīts, ka ne vēlāk kā 11. septembrī jāpaziņo, vai mācītājmuižā ir atvērta bibliotēka. “Ja ir, tad ar kādu laiku tā pastāv, kam pieder, kādās valodās ir grāmatas, vai ieviests grāmatu katalogs, ar kādu datumu un ar kādu numuru izdota gubernatora atļauja bibliotēkas atvēršanai.”³⁵³ 1899. gadā pastorātā atradās publiski pieejams ap 400 sējumiem liels grāmatu krājums, bet bibliotēkara pienākumus veica pats mācītājs, kurš bijis “tik laipns un izdevis grāmatas lasītājiem svētdienu pēcpusdienās. Iepriecinoši, ka dažs labs, kas agrāk vispār nelasījis, kļuvis centīgs

³⁴⁸ Āronu, M. *Manas dzīves atmiņu grāmata*. Rīga, 1938. 41., 77.–79. lpp.

³⁴⁹ Iekšzeme. *Jūrnīeks*. 1911. Nr. 10. 9. marts. 2.–3. lpp.; –ks. Inland: Wolmarscher Kreis: Neu-Salis. Bibliothek. *Rīgasche Zeitung*. 1907. Nr. 155. 7. Jul. S. 2.

³⁵⁰ Zaļuma, K. Liepupes evaņģēliski luteriskās draudzes pārvaldes organizācija un mācītāju darbība līdz 1919. gadam. *Latvijas Arhīvi*. 2015. Nr. 3/4. 82. lpp.

³⁵¹ LNA LVVA, 238-1-2577, 597. lp.

³⁵² Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. 1899. Nr. 13. 18. (30.) janv. 2. lpp.

³⁵³ LNA LVVA, 238-1-2578, 64. lp.

grāmatu lasītājs”.³⁵⁴ 1902. gadā mācītājmuižas publiski pieejamajā bibliotēkā atradās 522 sējumu liels krājums.³⁵⁵

19. gs. beigās jau valdīja uzskats, ka katrā mājā jābūt vismaz vienam no centrālajiem un regulāri iznākošiem laikrakstiem. Savukārt visās muižās par pienākumu būtu jāuzskata muižas ļaudīm pasūtīt vairākus latviešu laikrakstus, vismaz divus nosaukumus, kas kalpotu kā noderīgs laika kavēklis, un cilvēki pamazām pierastu laikrakstus ne tikai lasīt, bet arī abonēt. Tāpat būtu nepieciešams, lai svētdienās būtu iespēja lasīt grāmatas, ko varētu panākt, ja būtu ierīkota muižas bibliotēka.

Ar muižnieku atbalstu daļā Vidzemes pagastu dibināja lasāmbibliotēkas, kuru veidošanas būtiskākais faktors bija grāmatu un bibliotēkas iekārtai nepieciešamais finansējums, kas noteica ne tikai bibliotēku rašanās, bet arī to tālākās attīstības iespējas. Laika gaitā par labāko risinājumu šādu bibliotēku pastāvēšanai uzskatīja lasīšanas biedrību dibināšanu, kurās maksu par lasīšanu papildināja biedru nauda, kas bija šo bibliotēku dibināšanas pamats.³⁵⁶

19. gs. 70. gadu beigās izveidoja Matīšu labdarības biedrības bibliotēkas (vēlāk bīvbibliotēka) krājumu, kuru palīdzēja veidot arī vietējie muižu īpašnieki, kuri “caur dažiem labprātīgiem dāvinājumiem” ziedoja ievērojamu skaitu grāmatu latviešu un vācu valodā. Starp dāvinātājiem “godam minami”: Burtnieku muižas īpašnieks konsuls Johans Frīdrihs fon Šrēders (*von Schröder*, 1800–1882), Vilzēnu (*Wilsenhof*) un Mīlītes (*Neuhall*) muižu īpašnieks grāfs Pauls Bernhards Johans fon Zīverss (*von Sievers*, 1827–1880), kā arī Braslavas (*Braslau*) muižas īpašnieks barons Oto Burhards Bernhards fon Ceimerns-Lindestjers (1832–1901) un Bauņu (*Bauenhof*) muižas īpašnieks Arturs fon Gincels.³⁵⁷

1896. gadā Alūksnes draudzē Mālpupē bibliotēku vietējo iedzīvotāju vajadzībām dibināja un iekārtoja muižas īpašnieks barons Ervīns Sigismunds Frīdrihs fon Volfs (*von Wolff*, 1873–1934), šim nolūkam atvēlot 100, bet pagasts 50 rubļu. Bibliotēku pārzināja pats muižas īpašnieks brīvkungs ar diviem palīgiem. Bibliotēku dēvēja par vietējo bezmaksas bibliotēku.³⁵⁸ Bez minētās naudas summas, muižas īpašnieks biedrībai dāvināja arī grāmatu skapi, ko novietoja pagasta namā, bet, diemžēl, vairāk kā gadu tas stāvēja tukšs “kā izšauta plinte, un bija noderīgs vienīgi zirnekļiem un citiem parastiem priekš praktizēšanas.”³⁵⁹ Arī Vecgulbenes muižas īpašnieks barons Heinrihs Johans fon Volfs (1843–1897) vēl savas dzīves laikā bija novēlējis 500 rubļu lielu kapitālu bibliotēkas ierīkošanai vecgulbeniešu vajadzībām. Pagāja vairāki gadi, kā barons bija devies mūžībā, bet bibliotēka tā arī nebija nodibināta.³⁶⁰

Līdz šim neaplūkots, bet svarīgs, jautājums ir muižas bibliotēku veidošana muižas ļaudīm. Pēc biogrāfiskajām ziņām, ierakstiem saglabātajos eksemplāros un citiem avotiem redzams, ka muižas ļaužu īpašumā tolaik atradās jau arvien vairāk grāmatu, pat nelieli to krājumi. Sabiedrībā, arī muižās, pakāpeniski ieviesās uzskats, ka cilvēku nevar uzskatīt par inteliģentu, ja viņam nav privāts grāmatu krājums. Piemēram,

³⁵⁴ Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. 1899. Nr. 13. 18. (30.) janv. 2. lpp.

³⁵⁵ LUAB, R/Ms.777.

³⁵⁶ Viška, J. Latviešu bibliotēku sākotne (19. gs. sāk.–1847. g.). No: *Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi*. Rīga, 1986. 49. lpp.

³⁵⁷ Vintens, J. No Vidzemes: no Matīšiem. *Balss*. 1898. Nr. 6. 11. febr. 4. lpp.

³⁵⁸ Blāzma. No iekšzemes. No Mālpupes. *Mājas Viesis*. 1895. Nr. 52. 20. dec. 5. lpp.; No iekšzemes. *Baltijas Vēstnesis*. 1895. Nr. 269. 27. nov. 2. lpp.; Vidzeme. No Mālpupes. *Pēterburgas Avīzes*. 1902. Nr. 50. 23. jūn. 2. lpp.

³⁵⁹ Vidzeme: no Mālpupes. *Pēterburgas Avīzes*. 1902. Nr. 50. 23. jūn. 2. lpp.

³⁶⁰ Kr-vels. No Vecgulbenes. *Pēterburgas Avīzes*. 1902. Nr. 97. 4. dec. 2. lpp.

zināms grāmatu krājējs bija Drabešu muižas stārasts Jēkabs Vīlips.³⁶¹ Dikļu muižā savs grāmatu krājums bijis muižas iemītniekam Andrejam Vermušam (1790–?). Par to liecina īpašumieraksts “Peederr A. Wermuš Dikla Muischā 1843. 5. September” grāmatā “Pērļurota jeb svēti Dieva vārdi”.³⁶² Grāmatas īpašnieka vārds minēts Dikļu muižas dvēseļu revīziju sarakstos, bet 1846. gadā viņš jau bija pārcēlies uz Matīšu mācītājmuižu (*Pastorat St. Matheae*).³⁶³

Par bibliotēkām un lasīšanu muižās sabiedrība apspriedās jau 19. gs. beigās, norādot, ka muižu īpašniekiem kalpotāju vajadzībām un lasīšanai būtu jāabonē vienu vai divus laikrakstus. Tas muižniekam varēja izmaksāt kādus 3–8 rubļus, kuru dēļ viņš neciestu finansiālus zaudējumus. Iespēja lasīt laikrakstus, kā arī grāmatas, kalpiem sniegtu iespēju pakāpeniski atradināties no nelietderīgas laika kavēšanas, piemēram, krogos. Šajā kontekstā tāpēc vienmēr īpaši bija jāgodā un jāizceļ tie muižu īpašnieki un pārvaldnieki, kas jau bija parūpējušies par lasāmvielu kalpotājiem. Neminot konkrētu vārdu, uzrādīja, ka kāds grāfs uz sava vārda bija abonējis vienu eksemplāru “Baltijas Vēstnesi” kalpu vajadzībām. “Vai to nu nevarētu darīt katrs muižas īpašnieks! Katrā muižā nepieciešami vajadzētu no īpašnieku puses ierīkot bibliotēkas, kurās muižu ļaudis par brīvu dabūtu derīgas grāmatas palasīties. Tad tak mazākais tie svētdienas un garos ziemas vakarus pavadītu prātu glītodami un sadzīvei derīgus padomus smeldami.”³⁶⁴

Pārkāpjot 20. gs. sliksni, muižās arvien biežāk veidoja bibliotēkas arī muižas ļaudīm. Piemēram, Pērnavas apriņķa Hallistes draudzē Abjas (*Abia*) muižas īpašnieks barons Karls Ādams Eduards fon Štackelbergs (*von Stackelberg*, 1863–1928) ierīkoja bezmaksas bibliotēku muižas kalpotājiem un strādniekiem.³⁶⁵

Aplūkojamajā laikposmā no 1783.–1924. gada Vidzemes latviešu daļā, uz šī brīža izpētes pakāpes, darba autorei izdevies apokopt informāciju par 178 muižu bibliotēkām (sk. piel. 4. tab.), no kurām 157 uzskatāmas par privātmuižu bibliotēkām (12,03% no visām Vidzemes muižām), 10 mācītājmuižu (0,77%), piecas atradās pilsētu muižās (0,38%), divas organizāciju un iestāžu (0,15%), divas mežmuižās (0,15%) un vēl par divām zināms pusmuižās (0,15%). Tātad Vidzemē muižu bibliotēkas šajā laikposmā bija veidotas 13,64% muižu no visām zināmajām. Muižu bibliotēkas Vidzemē galvenokārt veidoja privātmuižās un mācītājmuižās, tāpēc galvenā uzmanība likumsakarīgi veltīta privātmuižu vēsturiskajām bibliotēkām, to īpašniekiem, kolekciju būtībai un likteņiem. Izpētes gaitā nav iegūta informācija par to vai muižu bibliotēkas veidotas valsts muižās un pareizticīgo mācītājmuižās.

Izvērtējot muižu bibliotēku veidošanos pa gadsimtiem, jāatzīmē, ka vērojama augšupejoša dinamika. 18. gs. kopumā iegūta informācija par 29 muižu bibliotēkām, no kurām 23 glabājās privātmuižās, trīs mācītājmuižās, bet vēl trīs pilsētu muižās. Vairums bibliotēku atradās Valmieras (astoņas) un Rīgas (septiņas) apriņķu muižās. 19. gs. saglabājusies informācija par 43 muižu bibliotēkām, no kurām 39 atradās privātmuižās – 10 Cēsu, 10 Rīgas, 8 Valkas un 11 Valmieras apriņķī. Savukārt 20. gs. pirmajā pusē Vidzemes latviešu daļas muižās glabājās 106 bibliotēkas. No tām 95 atradās privātmuižās – 19 Cēsu, 9 Rīgas, 34 Valkas un 33 Valmieras apriņķī. Iegūtie rezultāti liecina, ka no apzinātajām Vidzemes privātmuižu bibliotēkām trīs gadsimtos

³⁶¹ Apīnis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. 158. lpp.

³⁶² Hesselberg, H. *Pērļurota jeb svēti Dieva vārdi ticīgām dvēselēm pie sirds likti uz ikkatru gada dienu*. Jelgava, 1842. Eks.: LNB, svk. 0312005855.

³⁶³ LNA LVVA, 199-1-74, 224., 226., 317., 471., 472. lpp.

³⁶⁴ No Svešā. Kalpu dzīve muižās. *Balss*. 1889. Nr. 43. 25. okt. 4. lpp.

³⁶⁵ Vidzeme: no Gallistes draudzes. *Latviešu Avīzes*. 1901. Nr. 101. 18. dec. 2. lpp.

40% bija veidotas Valmieras, 36,58% Valkas apriņķī, 28,33% Cēsu, bet 14,13 % Rīgas apriņķī.

13 privātmuižu bibliotēkas (Alūksnes, Bauņu, Bīriņu, Cēsu, Drabešu, Gaujienas, Kleistu, Ķirbižu, Liepupes, Mazstraupes, Skultes, Ungurmuižas, Vidrižu) pastāvējušas un līdz pārvietošanai, ko izraisīja izmaiņas sabiedriski politiskajā situācijā un vēsturiskie notikumi Eiropā, atradās muižās visus trīs gadsimtus un 10 gadījumos to īpašnieki bija vienas dzimtas pārstāvji, kas bibliotēku un citas kolekcijas kopā ar muižu saimniecību saņēma mantojumā.

2.2. Bibliotēku krājumu organizācija un sistematizācija

Muižu bibliotēku īpašnieki īpašu uzmanību sāka pievērst apjomos lielo krājumu īpašai organizācijai un sistematizācijai. Tā kā pastāvēja arvien pieaugošas grūtības ātri sameklēt nepieciešamo lasāmvielu, arvien biežāk muižu bibliotēkās tika veidoti katalogi, grāmatas ar sistematizācijas ierakstiem un etiķetes. Informāciju par krājuma organizāciju arvien vairāk, īpaši 19. gs., iekļāva arī grāmatas ekslibrī. Tāpat arvien vairāk pieauga krājuma inventarizācijas, arī testamentu u. tml. dokumentu nozīme, jo tajos nereti bija reģistrēts muižas bibliotēkas krājuma apjoms un vērtība.

19. gs. sākumā jau nāca klajā daudzas grāmatas, kas bija nesalīdzināmi apjomi ar pagājušajiem gadsimtiem, jo grāmatu iespiešana vairs neizmaksāja tik dārgi. Izmaiņas bija acīmredzamas, jo sabiedrība izjuta nevis grāmatu trūkumu, bet gan nepieciešamību tās sakārtot noteiktā sistēmā un katalogizēt, jo to skaits bija neticami ātri pieaudzis. Mainījās arī sabiedrības vajadzības attiecībā pret grāmatu saturu. Pasaulē bija parādījušies kaut kas līdz tam īsti nezināms, neiepazīts – dabas un vēstures zinātnes, arī plašas tehniskās zināšanas. Grāmatu iegūšana vairs nebija problēma, vairāk uztraukumu radīja vajadzība atrast lasītājus un veicināt viņu interesi par grāmatām. Šādos apstākļos pieauga bibliotēku loma un līdz ar to arī nepieciešamība pēc bibliotekāriem. Tieši šajā laikā bibliotekārs kļuva par daudzu cilvēku profesiju, taču tā vēl bija stihiska, sabiedriska nodarbe, neviena valsts tai nebija piešķīrusi oficiālu statusu.³⁶⁶

Muižas bibliotēkas krājuma organizācija un sistematizācija nereti saistīta ar vākšanas, glabāšanas, uzkrāšanas, kolekcionēšanas, kolekciju, glabātāju un kolekcionāru jautājumiem. Bibliotēku kolekciju organizācija atkarīga no virsuzdevuma, kādu to izvirza katras kolekcijas īpašnieks, kas ir viņa galvenais mērķis. Šeit būtu jānošķir, kad katra īpašnieka centieni saistīti ar atšķirīgiem jēdzieniem “kolekcionēšanu”, “uzkrāšanu” un “glabāšanu”, pašam attiecīgi pārvērsoties vai nu par “bibliofilu” vai “sīkstuli”, “krājēju” un “glabātāju”³⁶⁷. Muižu bibliotēku gadījumā vienas kolekcijas vēsture var būt saistīta ar dažādiem jēdzieniem un nozīmēm.

Tomēr lielākā daļa grāmatu īpašnieku muižas telpās vientulīgi un apmierināti pasauli uztvēra līdzīgi, kā to tēlojis mākslas vēsturnieks un teorētiķis Ernsts Hans Jozefs Gombrichs (*Gombrich*, 1909–2001) “Pjero”³⁶⁸ gūst lielu baudu, pavadīdams laiku savā kabinetā [...] tur viņš aplūkoja savas grāmatas tā, it kā tās būtu no zelta [...] nemaz nerunājot par viņa zināšanām. Kādu dienu viņš var vienkārši sagribēt sava

³⁶⁶ Ortega i Gasetis, H. Bibliotekāra misija. 113. lpp.

³⁶⁷ Pīrsa, S. M. *Par kolekcionēšanu*. 8., 19. lpp.

³⁶⁸ Kozimo de Mediči (1389–1464) izveidoja lielāko itāļu dārgumu krājumu. Viņš dzīvoja Florencē, kur 1444. gadā izbūvēja Mediči pili demonstrējot savu politisko varu. Pjero de Mediči (*de Medici*, 1419–1469) bija viņa dēls, kuram pilī bija pašam sava privāta telpa, rakstāmistaba. Sk. Pīrsa, S. M. *Par kolekcionēšanu*. 8., 96. lpp.

prieka pēc ļaut acīm slīdēt pāri šiem sējumiem, lai aizpildītu laiku patīkamā nodarbē un dotu acīm atelpu.”³⁶⁹ Viena no svarīgākajām atšķirībām starp priekšmetu atrašanos īpašumā un kolekcionēšanu ir tas, ka pēdējā paredz kārtību, sistēmu, iespējams, pabeigtību.³⁷⁰ Būtībā vienkāršs rādītājs, lai jebkurā laikmetā atšķirtu vienkāršu grāmatu vākumu no speciāli veidotas kolekcijas, bibliotēkas.

Parasti par organizētu grāmatu kolekciju liecina saglabājušies muižu bibliotēku katalogi, arī antikvariātu izsoļu katalogi vai vismaz ziņas par tādu esamību. Būtisku informāciju par muižu bibliotēku sniedz arī inventāra saraksti, kas salīdzinājumā ar īpaši veidotu un sagatavotu konkrētas muižas bibliotēkas katalogu ir daudz neprecīzāks avots, jo sagatavots ar citu mērķi.

Jau 18. gs. veidotu Vidzemes muižu bibliotēku izplatīta nepilnība bija agrāk izstrādāta glabāšanas un kārtojuma sistēma, kas sākotnēji bija pielāgota nelielam grāmatu daudzumam, bet tam augot, vairs nebija piemērota ērtai un ātrai meklēto eksemplāru atrašanai. Sistēmas pārveide un krājuma pārkārtošana bija saistīta ar ārkārtīgi ietilpīgu darbu, tāpēc agrāko kārtojumu nereti paturēja ar visiem tā trūkumiem, bet katalogus neviens nesteidzās sastādīt. Bieži vien apjomīgu muižu bibliotēku mantinieki vairumu grāmatu salika kastēs un novietoja bēniņos vai citās nomaļās telpās, īsti nezinot ko saņēmuši mantojumā un ko glabā.

Vidzemes muižu bibliotēku īpašnieki arvien vairāk savu krājumu kārtšanai un aprakstīšanai pievērsās arī 18. gs., bet galvenokārt 19. gs., vadoties pēc noteiktas, līdz tam biežāk sabiedriskās bibliotēkās izmantotām krājumu kārtšanas sistēmām, par kurām nereti informācija bija iegūstama izglītojošos ceļojumos aplūkojot līdzīgus paraugus, kā arī kļūstot par dažādu organizāciju un biedrību dalībniekiem, kur notika attiecīgo jautājumu intensīva apspriešana.

Darba tapšanas laikā autorei izdevies apzināt vairākus Vidzemes muižu bibliotēku katalogus – publicētos (Bīriņu muiža (1870; 1893)), kā arī rokrakstā (Aizkraukles (18. gs.); Bīriņu (1740); Krimuldas (1876–1916); Mazstraupes (1803; 1813; 1861; 1868–1911)).

Bauņu muižas bibliotēkas īpašumzīme ir mūsdienās grāmatās reti atrodamais Jakoba Johana fon Zīversa ekslibris. Tā centrālo daļu veido reizē ar grāfa titulu 1798. gadā apstiprinātais Krievijas impērijas grāfu fon Zīversu dzimtas ģerbonis, ko uzskatāmi papildina ekslibra īpašnieka nopelnu atribūcija – deviņi apbalvojumi. Ārpus grafiskā attēla atrodas uzraksts franču valodā “*Le comte de Sievers à Bauenhoff*”. Pieejamajos resursos sniegts aptuvens ekslibra datējums,³⁷¹ bet ņemot vērā ģerboņa atveidojumu un zem tā iekļauto uzrakstu, tas tapis 1798. gadā vai nedaudz vēlāk. No plašās bibliotēkas mūsdienās zināmi vien daži Bauņu muižas bibliotēkas eksemplāri,³⁷² kuru piederību kādreiz īpaši izmeklētajam grāmatu krājumam apliecina J. J. fon Zīversa bibliotēkas ekslibris un grāmatas iesējums. Lorda Džeimsa Monbodo (*Monbodd*, 1714–1799) Rīgā izdotajos valodniecības vēstures sējumos³⁷³ ekslibra ielīme priekšlapā atrodama vien otrajā sējumā. Pirmajā sējumā tas zudis, palikušas vien līmes pēdas un nākošajā lapā nojaušams grafiskā attēla

³⁶⁹ Pīrsa S. M. *Par kolekcionēšanu*. 96. lpp.

³⁷⁰ *Ibidem*. 20. lpp.

³⁷¹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 78, 79; Warnecke, F. *Die deutschen Bücherzeichen (Ex-Libris) von Ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart*. S. 193.

³⁷² Langhans, F. *Die Russischen Gesetze ihrem Inhalte nach in alphabetischer Ordnung*. Reval, 1792. Eks.: LUB, svk. 0511085038; Monbodd, J. B. *Des Lord Monbodd Werk von dem Ursprunge und Fortgange der Sprache*. Riga, 1784. 1. Theil. Eks.: LNB, inv. Nr. 410-57804; Monbodd, J. B. *Des Lord Monbodd Werk von dem Ursprunge und Fortgange der Sprache*. Riga, 1785. 2. Theil. Eks.: LNB, inv. Nr. 4-72102.

³⁷³ Monbodd, J. B. *Des Lord Monbodd Werk von dem Ursprunge und Fortgange der Sprache*. 2 Th.

nospiedums. Abi gaišas pusādas iesējumi, kuru muguras vinjetes zaudējušas zeltījumu, bet uz muguras titula iespiests grāmatas autora uzvārds, vārds no grāmatas nosaukuma un sējuma daļa. Ekslībris atrodams arī angļu dabaszinātnieka Filipa Millera (*Miller*, 1691–1771) enciklopēdijas “*Allgemeines Gärtner Lexicon*” trīs sējumos, kas mūsdienās glabājas Rundāles pils muzeja krājumā.³⁷⁴

Bagātīgs avotu klāsts saglabājies par Bīriņu muižas bibliotēku – vairāki katalogi, ievērojams skaits grāmatu u. c. materiālu. 1740. gadā sagatavotajā muižas bibliotēkas grāmatu sarakstā,³⁷⁵ kas atrodams no 1657. līdz 1675. gadam³⁷⁶ Gustava fon Mengdena savulaik iesāktā rokasgrāmatā (*Handbuch*), kurā nepierakstītās lapas pēc 65 gadiem ar to bija papildinājis viņa mazdēls zviedru armijas ģenerālmajors brīvkungs Karls Johans fon Mengdens, kuram Bīriņu muiža piederēja kopš 1725. gada. Bibliotēkas katalogā atrodamas norādes par grāmatu formātiem un arī grāmatu iesiešanas pakalpojumu izmaksas, bet grāmatas reģistrētas alfabētā pēc autora vai izdevuma nosaukuma.

K. J. fon Mengdens Bīriņu muižas bibliotēkas kolekciju veidoja mērķtiecīgi, jo 163 grāmatas pēc to nosaukumiem savai bibliotēkai bija iegādājies, speciāli pasūtījis iesiet un atvedis 1740. gada vasarā no Stokholmas. Saglabājies grāmatu saraksts³⁷⁷ atklāj īpašnieka bibliotēkas veidošanas paradumus 18. gs. vidū. Grāmatu saraksts sastādīts franču valodā, kas ļauj pieņemt, ka bibliotēkas īpašnieks atradās ne tikai zviedru, vācu, bet arī franču kultūrtelpas ietekmē, kas atspoguļojas arī vēlākajā pēcteču attieksmē pret kultūras vērtībām kopumā.

1740. gada sarakstā atrodami ieraksti par divām rokrakstu grāmatām zviedru valodā, kuru eksemplāri saglabājušās līdz mūsdienām un pieskaitāmi militārās vēstures tematikai.³⁷⁸ Tajās atrodami ieraksti neapstrīdami apstiprina grāmatu īpašnieku – Karlu Johanu fon Mengdenu. Tas ļāva pārliecināties, ka grāmatās atrodamais īpašumieraksts sakrīt ar rokrakstu, kādā veikti ieraksti grāmatu sarakstā. Zīmīgi, ka grāmatu sarakstā atrodams ieraksts, kas liecina, ka viņa bibliotēkā glabājies arī vectēva G. fon Mengdena darbs “*Sonntages Gedancken*”. Domājams, ka līdz mūsu dienām no Bīriņu muižas bibliotēkas saglabājušies pat divi šī iespieddarba eksemplāri.³⁷⁹

Bīriņu muižas bibliotēkas eksemplāros ieraugāmi četru veidu grāfa Mellīna zīmogi, kuri sniedz ziņas par to īpašnieku. Viens no tiem pieminēts Igaunijas kolēģu pētījumā,³⁸⁰ bet cits ir saglabājies ovālas formas zīmogs ar grāfa iniciāļiem “LAM” ar muižniecību apliecinošu kroni virs tā.³⁸¹ Bez tā jāatzīmē jau iepriekš minētais ar akantu lapu vītņi un divi daudz askētiskāki – viens bez ietvara, otrs neregulāra

³⁷⁴ Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. 55. lpp.

³⁷⁵ LNA LVVA, 6999-13-221, 8.–120. lp.

³⁷⁶ Dokumenta datējums no: Bock, W. von. Erinnerungnngen an Gustav von Mengden. *Baltische Monatsschrift*. 1863. Bd. 8. H. 3. S. 216–245.

³⁷⁷ LNA LVVA, 6999-13-221, 8.–120. lp.

³⁷⁸ *Kongl: Maj:tt. Reglemente och Instruction för Öfversten af Kongl: Maj:tt. Lif-Regemen till häst: [rokraksts zviedru val.], [17--].* Eks.: LUAB, Ms. 256, inv. Nr. R2871; *Fält-Book hwilken Hans Kongl: Maj:tt Konung Carl den XIIIte med sig fördr utur Turkiet* [rokraksts zviedru val.], [17--]. Eks.: LUAB, Ms. 257, inv. Nr. R6691.

³⁷⁹ LNA LVVA, 6999-13-221, 17. lp. Pilns darba nosaukums: Mengden, G., von. *Sonntages Gedancken eines Christen/ So sich An Gott Ver-Miethet*. Rīga, 1686. 318 S. Eks.: LUAB, inv. Nr. 9145.

³⁸⁰ Петина, Л. Проблемы атрибуции книжных владельческих знаков. *Knigotyra*. 2004. Т. 42. С. 26.

³⁸¹ Hupel, A. W. *Vom Zweck der Ehen, ein Versuch, die Heurath der Castraten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen*. Rīga, 1771. 166 S. Eks.: LNB, svk. 0319047723.

taisnstūra ietvarā ieskauj, bet visi satur uzrakstu “Ludwig August Graf Mellin”. Grāfa grāmatās nereti atrodami arī viņa paša dažādos apjomos atstātie ieraksti.

Par nepieciešamību sistematizēt bibliotēku krājumu rakstīja jau 19. gs. otrās puses laikraksts, norādot, ka Johana Frīdriha Šablovskā (*Schablowsky*, 1840–1918) “Latviskā bibliotēkā” Jelgavā visas grāmatas “par jaunu stipros ādas vākos pārsietas un ar zilu papīri pārvilkas. Drukāti numuri līdz ar īpašnieka vārdu ir tiklab uz zila papīra, tā grāmatas virspusē, kā iekšpusē uzspiesti, caur grāmatas diezgan labi pazīstamas, ka piederums viņas ir. [...] Visas grāmatas ir pēc numuriem sakrautes līkstēs un pēc numuriem glīši sarakstītas lielā grāmatu-norādītājā, kur nav vis papriekš sabokstabiere, kamēr izdabu ko tas nozīmē, bet kur jau acis uzmetis var redzēt, kāda tā grāmata. Katram lasītājam, kas vēlas grāmatas lasīt, šis norādītājs top nolikts priekšā [...]. Ja ir izmeklējis, ta neprasa vis pēc grāmatu virsrakstiem, bet pēc numuriem: “Dodiet man to un to numuru!” Un tā arī pēc numuriem tiek ierakstīts īpašā grāmatā, kur lasītāja vārds tiek iezīmēts: ka viņš tādus un tādus numurus paņēmis. Te nu nav vis jādomā, ka ikviena maza grāmatale [...] īpaši būtu iesieta un ikkatri savs numurs?! To ne. Tādas ir sasietas pa četrām, pa piecām, pa sešām, pat pa astoņām apakš viena numura.” Bibliotēkas īpašnieks Šablovskis pēc tās pastāvēšanas trīs gadiem plānoja izdot drukātu bibliotēkas katalogu, kurā būtu lasītājam atrodamas grāmatas pēc nozarēm. Būtu labi visiem bibliotēku veidotājiem ņemt vērā, ka “savu bibliotēku grāmatas it visas ar numuriem apzīmētu un tā šķirās grāmatu norādītājos sarakstītu.”³⁸²

Grāfa Mellīna mazdēls Bīriņu muižas īpašnieks un bibliotēkas mantinieks Augusts Frīdrihs fon Pistolkors bija vispusīgs mākslu, mūziku un grāmatas mīlošs romantiķis. 1870. gadā Darmstatē nāca klajā Bīriņu muižas pils bibliotēkas katalogs, ko bija sagatavojis un izdevis muižas un bibliotēkas īpašnieks, kurš atstātājās piezīmēs norādījis, ka minētā gada decembrī, pateicoties bibliotekāra Pelca (*Pelz*) palīdzībai, viņi pabeiguši “diezgan nogurdinošo darbu pie muižas bibliotēkas kataloga.” Katalogs bija paredzēts pastāvīgai lietošanai muižā uz vietas.³⁸³

Katalogā grāmatas reģistrētas un bibliotēkas skapjos kārtotas tematiski, katrai grāmatai piešķirot inventāra numuru. Katalogs lasītājus sagaidīja ar sekojošu norādi par Bīriņu muižas pils bibliotēkas krājuma lietošanas kārtību: “Grāmatas, gravīras un citu kolekciju priekšmetus, kas rūpīgi krāti un glabāti 20 gadus, nedrīkst aizdot vai iznomāt. Vēlams, lai ģimenes locekļi, kaimiņi un mājas viesi bibliotēku izmantotu izklaidei un izglītībai, kas arī ir tās pamatmērķis, tomēr tikai un vienīgi ar absolūtu noteikumu, ka katra grāmata, kas paņemta no kādas bibliotēkas telpas tiek ierakstīta šim mērķim speciāli atvēlētā žurnālā, norādot izvēlēta darba nosaukumu, lasītāja vārdu un datumu, kad izdevums paņemts. Tāpat žurnālā lasītājam jāieraksta datums arī tad, kad grāmatu nodod atpakaļ bibliotēkā. Izdevumu jānovieto atpakaļ savā vietā, atbilstošajā skapī, plauktā, pēc attiecīgā numura – tur, kur tā atradās pirms tam. Ja norādītie noteikumi tiek pārkāpti, vainīgajam piemērojama soda nauda viens rublis, kas jāiemaksā Bīriņu muižas pils kapelas nespējnieku kasē (*Armen-Kasse der Haus-Kapelle*). Ļoti vēlams un jāparūpējas par to, lai kāds no ģimenes locekļiem pildītu bibliotekāra pienākumus.”³⁸⁴

Papildināts un pārstrukturēts bibliotēkas katalogs izdots vēl pēc 23 gadiem – 1893. gadā³⁸⁵, arī kā piemiņas apliecinājums dzimtas priekštečiem. Papildinātā kataloga

³⁸² K-n I. Par bibliotēkām jeb grāmatu krājumiem. *Latviešu Avīzes*. 1869. Nr. 11. 12. marts. 23., 24. lpp.

³⁸³ BMPA. Pistohlkors, A. F., von. Aufzeichnungen. von August Friedrich von Pistohlkors, 1855.–1875. S. 15.

³⁸⁴ BMPA. Pistohlkors, A. F., von. *Catalog der Bibliothek im neuen Schlosse*. Darmstadt, 1870. Kopija.

³⁸⁵ Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. Riga, 1893.

saturs vēl vairāk atklāja īpašnieku mērķtiecīgo, kolecionāra un bibliofila ikdienas dzīvi. Sākotnēji bibliotēkas krājums bija sistematizēts 61 nodaļā, bet pēc 23 gadiem pēc muižas bibliotēkas īpašnieku vēlmes krājumu reorganizēja, un iespējams, ka šim darbam bija piesaistīts bibliotekārs. Agrākās tematiskās nodaļas reducēja līdz 17 tematiskām sadaļām, kas bija daudz ērtāk un pārskatāmāk lai izmantotu bibliotēkas krājumu. Bez tam joprojām lasītājiem spēkā bija tie paši, 1870. gadā aprakstītie bibliotēkas izmantošanas noteikumi. Vēl papildus tika lūgts ļoti ievērot grāmatas novietošanu precīzi atpakaļ, kur tai grāmatai ir vieta pēc kataloga, pretējā gadījumā grāmatu var uzskatīt par zudušu, jo tā nav atrodamā.³⁸⁶ Pārsteidzoši, ka šis joprojām aktuāli visu veidu bibliotēkās.

1893. gada Bīriņu muižas bibliotēkas katalogā grāmatas kārtotas pēc nozarēm, to ietvaros pēc alfabēta, norādot arī grāmatu formātu, sējumu skaitu, kā arī norādi par iesējumu. Tāpat norādīts, kurā telpā un kurā skapī konkrētie izdevumi izvietoti, kas ļauj uzzināt, kur un kādā apjomā tika organizēta pieeja grāmatu krājumam. Krājumā dominēj materiāli un iespieddarbi vācu valodā, tomēr muižas bibliotēkā glabājās arī izdevumi un materiāli angļu, franču, grieķu, krievu, arī latviešu valodā. Jāatzīmē, ka starp 4006 katalogā reģistrētajiem sējumiem pieskaitīta arī ievērojama daļa kartogrāfisku materiālu – kartes, plāni, iespējams, daļa – mantojums no vectēva grāfa Mellīna bibliotēkas. Tāpat bibliotēkas katalogā kā nekur citur var atrast liecības par dzimtas vēsturi un kultūras vērtību pārmantojamību. Sistematizētais un skrupulozi aprakstītais Bīriņu muižas bibliotēkas krājums rada iespēju izmantot katalogā iekļautās ziņas arī plašākos, arī citu nozaru, pētījumos. Līdzīgi sagatavots un izdots ir Krapkovices (Krapicas, *Krappitz*, poļu *Krapkowice*, tagad Polija, agrāk Prūsija) pils bibliotēkas katalogs,³⁸⁷ kas norāda uz šādu izdevumu publicēšanas noturīgu tradīciju Eiropā kopumā.

Par īpašu aizrautību saņemtā kultūras mantojuma apzināšanā, saglabāšanā un īpašas dzīves filozofijas turpināšanā liecina arī divi citi A. F. fon Pistolkorsa darbi – Bīriņu muižas pils mākslas kolekcijas katalogs³⁸⁸ un izdevums par “iznīcības simbolu” nozīmi³⁸⁹ katras dzimtas vēsturē. Bez tam 19. gs. otrā pusē Pēterburgā nāca klajā arī nošizdevumi³⁹⁰ ar viņa 17 skaņdarbiem, kas, domājams, tapuši Bīriņu muižas kungu mājas telpās un galvenokārt veltīti kādai no radniecēm.

Mākslas kataloga pabeigšanu un iesniegšanu publicēšanai viņš pieminējis arī savās piezīmēs norādot, ka izdevuma manuskripts pabeigts 1862. gada 10. janvārī un pie tā sagatavošanas viņš strādājis sešas nedēļas. Lieldienās bija plānots to nodrukāt Jūliusa Konrāda Daniela Millera (*Müller*, 1789–1806) spiestuvē Rīgā.³⁹¹

Savukārt kopsējumā iesietie nošizdevumi un uz zelta griezuma zilās krāsas auduma iesējuma vāka redzamais zeltā spiestais superekslibris ar monogrammu “H. M.” un virs tās muižniecības kronis, domājams, savulaik piederējis Augusta un Natālijas fon Pistolkorsu meitai grāfienei Helēnai Augustei Emīlijai fon Mellīnai, dzimušai fon Pistolkorsai (*von Mellin, geb. von Pistohlkors*, 1857–1942), kura bija laulāta ar attālu radnieku Ozolmuižas (*Lappier*) īpašnieku Karlu Augustu Ferdinandu fon Mellīnu (1835–1908). Iespējams, ka kopsējums savulaik glabājies Ozolmuižā.

³⁸⁶ Ibidem. S. VII.

³⁸⁷ Hübner, J. *Schlossbibliothek Krappitz*. Breslau, 1916.

³⁸⁸ Pistohlkors, A. F., von. *Verzeichniss der Kunst-Gegenstände im Schlosse Koltzen*. Riga, 1862. S. [IV], 64.

³⁸⁹ Pistohlkors, A., von. *Worte des Herzens für meine lieben Kinder: III Theil*. Koltzen, 1865. S. VI, 47.

³⁹⁰ Pistohlkors, A., de. *Au bord de la mer: Impromptu: pour le piano*: [notis]. Pétersbourg, [18--]. 7 S. Eks. LNB, svk. 0316030665.

³⁹¹ BMPA. Pistohlkors, A. F., von. *Aufzeichnungen*. S. 6.

1863. gada vasarā A. F. fon Pistolkorss rakstīja, ka beidzot pabeigta pils strūklakas izbūve, kuras vajadzībām ūdeni ņems no ezera. Jau pavisam drīz viņš ar ģimeni to plānoja svinīgi atklāt kopā ar sengaidītiem viesiem: Natāliju Šarloti fon Grotu, dzimušu grāfienu Mellīnu (1831–1880) no Mālpils, grāfienu Emmu Karolīnu Amāliju Mellīnu (1827–1908) no Ozolmuižas (*Lappier*) u. c.³⁹² Šis notikums norāda sabiedrības klātbūtni, kāda nereti uzturējās muižas pilī un, laiku kavējot, ielūkojās arī saimnieku bibliotēkā.

1867. gada 17. decembrī Bīriņu muižas īpašnieks A. F. fon Pistolkorss no plkst. 10 līdz 20, desmit stundas, kavējās atmiņās un saudzīgi kārtoja senus dokumentus un kartes vēl no fon Mengdena laikiem, uz kuru lapām vectēvs grāfs Mellīns bija veicis neskaitāmas piezīmes. Visus šos dokumentus fon Pistolkorss saudzīgi kārtoja kastēs. Šajā dienā viņš atrada dzimtai ļoti svarīgu dokumentu, kurā bija atrodams ieraksts: “Stockholm 1684”, kas bija nepārprotama norāde uz saikni ar G. fon Mengdena, dzimtas priekštecī.³⁹³

Bīriņu muižas bibliotēkas katalogu savās muižu bibliotēkās izmantoja un lietoja citu muižu īpašnieki. A. F. fon Pistolkorsa meitas Emīlijas Šarlotes fon Maidelas Mārcienas muižas grāmatu krājumā glabājās 1893. gada Bīriņu muižas bibliotēkas katalogs, kura eksemplārs saglabājies un to joprojām rotā īpašumieraksts – “*Baron Emilie Baronin Maydell geb. v. Pistohlkors. Maydel. Marzen*”³⁹⁴.

Negaidīti atklājās Bīriņu muižas bibliotēkas vēsture mūsdienu publiskajā bibliotēkā Jekaterinburgā (Krievija), kur glabājas ap 50 kādreizējās muižas bibliotēkas eksemplāri no fon Pistolkorsu laikiem. Tajos redzami līdz šim tikai vienā LNB krājuma eksemplārā³⁹⁵ redzēts pils bibliotēkas ekslibris ar dzimtas ģerboni un uzrakstu “*Pistohlkors Koltzen*”, Augusta Frīdriha fon Pistolkorsa apaļo zīmogu ar mazo dzimtas ģerboni un uzrakstu “*Bibliothek im Schloss Koltzen. Vivo Disco*”, kā arī salīdzinoši vienkāršais zīmogs bez rāmja ar uzrakstu “*A. v. P. Bibliothek zu Koltzen*”. Šis pašas Bīriņu muižas pils bibliotēkas īpašumzīmes redzētas vēl vienā grāmatas eksemplārā³⁹⁶ Latvijā, bet tā atrašanās vieta šobrīd nav zināma. Vienā no Jekaterinburgā glabātajiem izdevumiem divos sējumos³⁹⁷ redzams grāfa Mellīna un viņa mazdēla A. F. fon Pistolkorsa grāmatās lietotais zīmogs. Pirmajā no sējumiem atrodams grāfa Mellīna rokas rakstīts ieraksts, kas nepārprotami liecina, ka grāmata kopš 1819. gada glabājusies Bīriņu muižas pils bibliotēkā. Tāpat bibliotēkā Jekaterinburgā glabājas arī 1870. gadā izdots Bīriņu muižas bibliotēkas katalogs. Minētajā gadā izdotā kataloga kopija šodien glabājas Bīriņu muižas arhīvā un bija pieejama arī šī darba autorei.

Saglabājušies eksemplāri no plašās un savulaik Vidzemē pazīstamās fon Zīversu dzimtas Cēsu Jaunās pils bibliotēkas krājuma. Daļa jau atributēto eksemplāru

³⁹² Ibidem. S. 7.

³⁹³ Ibidem. S. 13.

³⁹⁴ Pistohlkors, A. F. von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. Eks: Igaunijas Nacionālā bibliotēka, Arhīva kolekcija: Ar893B/Katalog.

³⁹⁵ Hoffmann, C. *Carl Hoffmann's Botanischer Bilder-Atlas*. 2. Auflage. Stuttgart, 1896. Eks.: LNB, svk. 0321070031.

³⁹⁶ Hupel, A. W. *Materialien zu einer ehstländischen Adelsgeschichte, nach der in der dasigen Adels-Matrikul beliebten alphabetischen Ordnung*. Rīga, 1789. Der nordischen Miscellaneen 18tes und 19tes Stück. Konkrētais eksemplārs atrodams: Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. S. 6 (88. ieraksts).

³⁹⁷ Diodor, von Sicilien. *Diodors von Sicilien Bibliothek der Geschichte*: 2 Bde. Frankfurt am Main, 1782–1787. Bd. 1. Frankfurt am Main, 1782. Eks.: V. G. Beļinska Sverdlovskas apgabala universālā zinātniskā bibliotēka Jekaterinburgā, šifri: ger u7116-OPK; ger u7114-OPK.

mūsdienās glabājas Cēsu Vēstures un mākslas muzejā³⁹⁸ un Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Bez īpašnieku ierakstiem, kas parasti ir lakoniski un visbiežāk uzrāda īpašnieka titulēto uzvārdu, vairumam izdevumu galvenā pazīme ir grāmatas etiķete tās priekšējā vāka iekšpusē augšējā kreisajā stūrī, kurā norādīta katras konkrētās grāmatas glabāšanas vieta: telpa, skapis, plaukts un grāmatas numurs plauktā. Pēc saglabājušos grāmatu etiķetēm saprotams, ka pils grāmatu krājumi bija izvietoti vairākās telpās, kurām piešķirts noteikts marķējums – A,³⁹⁹ B,⁴⁰⁰ C⁴⁰¹ un Salons⁴⁰². Tā kā nav atrasti Cēsu Jaunās pils bibliotēkas krājuma un izvietojuma apraksti, šobrīd nav iespējams noteikt, izņemot salonu, kuras konkrētās telpas pilī apzīmē grāmatu etiķetēs norādītie burti.

Savukārt Mazstraupes muižas pils bibliotēkas vēstures atklājas katalogos,⁴⁰³ grāmatu sarakstos⁴⁰⁴ un atributētajos kādreizējās muižas bibliotēkas eksemplāros. Tas viss sniedz pārsteidzošu informāciju par muižas īpašnieku grāmatu krājumu, arhīvu, lasīšanas paradumiem, kā arī citu kolekciju klātbūtni.

1813. gadā inventarizēto grāmatu un karšu saraksts⁴⁰⁵ tapis pēc Mazstraupes muižas īpašnieka Gerharda Konrāda Kazimira fon Meiendorfa nāves. Bez bibliotēkas Mazstraupes muižas pils kolekciju aprakstos minēts ziemas dārzs ar eksotisku augu uzskaitījumu, vīna pagrabs ar izmeklētu ungāru vīna kolekciju, kā arī trauku kolekcija ar Drēzdenes porcelāna servīzēm. Annas Katarīnas fon Meiendorfas pils grāmatu katalogs⁴⁰⁶ franču valodā arī sastādīts ap šo pašu laiku, un tajā dominē dzejas, prozas, romānu un teātra vēstures izdevumi.

Pēc Mazstraupes muižas īpašnieka G. K. K. fon Meiendorfa nāves īpašumu ar pilī esošajām kultūras vērtībām mantoja vecākais dēls N. K. K. fon Meiendorfs, kurš kopā ar kundzi Eulāliju Mazstraupē pastāvīgi nedzīvoja. Par īsteno bibliotēkas mantinieku uzskatāms viņu dēls pasaulē pazīstamais Krievijas diplomāts Frīdrihs Adeldaguss Fēlikss fon Meiendorfs. 1858. gada sākumā viņu iecēla par sekretāru krievu misijā Štutgartē, kur viņš 1860. gadā sastādīja savas nelielās dienesta gaitās veidotās privātbibliotēkas katalogu.⁴⁰⁷

Lai arī fon Meiendorfu ģimene 19. gs. otrajā pusē Mazstraupē uzturējās reti, F. A. F. fon Meiendorfs vienmēr bija domās nomaļajā pilī Vidzemes laukos ar paaudzēs saglabātajām kolekcijām un bibliotēku. Maskavā pieejamais katalogs deva iespēju precizēt Latvijas arhīvā pieejamā bibliotēkas kataloga hronoloģisko ietvaru, kas iepriekš bija maldīgs, gandrīz 30 gadus vēlāks. Tā kā konstatējams F. A. F. fon Meiendorfa rokraksts abos katalogos, pils katalogs Mazstraupē iesākts 1868. gadā par ko liecina Mazstraupes pils bibliotēkas kataloga titullapā ielīmētais, ar minēto gadu

³⁹⁸ Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 240., 241. lpp.

³⁹⁹ Kotzebue, A. von. *Bemerkungen auf einer Reise aus Liefland nach Rom und Neapel*. 3 Bde. Köln, 1805. Eks.: LNB, WV2/41211; Leonhardi, F. G. (Hrsg.). *Erdbeschreibung der Preussischen Monarchie*. 5 Bde. Halle, 1799. Bd. 5. Eks.: LNB, WV2/39236.

⁴⁰⁰ *Записки Императорского Русского географического общества по общей географии*. СПб., 1869. Т. 2. Eks.: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs; *Обозрение исторических сведений, послуживших к составлению Свода местных законов остзейских губерний, (1158–1838)*. СПб., [183-?]. Eks.: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs. Sk.: Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 241., 242. lpp.

⁴⁰¹ *Russisch Kaiserliche Polizeiordnung*. Mitau, 1795. Teil 1. Eks.: LNB, svk. 0306054411.

⁴⁰² [Izraksts no Baltazara Rusova hronikas: iesiets rokraksts]. 1891. Eks.: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs. Sk. Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 240. lpp.

⁴⁰³ KFVA, 573-1-1179, 1 burtn.; LNA LVVA, 6999-13-1589, 574 lp.; 6999-13-1588, 24 lp.

⁴⁰⁴ LNA LVVA, 6999-13-1573, 102.–119. lp.

⁴⁰⁵ Ibidem, 6999-13-1573.

⁴⁰⁶ Ibidem, 6999-13-1588, 24 lp.

⁴⁰⁷ Millere-Kočetkova, T. *Stendāls, Triesta, Čivitavekija un Rīga*. Rīga, 1978. 63., 64. lpp.

datētais, ekslibris,⁴⁰⁸ kuru caurvij uzraksts “Liber Baro de Meyendorff Felix”. Par ekslibri atrodams skopas norādes,⁴⁰⁹ tomēr nevar nepamanīt viena mākslinieka rokrakstu un līdzību ar kādu citu ekslibri. Motīvos un grafiskajā izpildījumā līdzīgu ekslibri savas bibliotēkas vajadzībām lietojis fon Meiendorfa māsiņas Buku (*Suddenbach*) muižā dzimušās Elizabetes Karolīnes Annas Hutenas-Čapskas, dzimusi fon Meiendorfa (1833–1916) dzīvesbiedrs, Krievijas valstsvīrs un Eiropā pazīstamais poļu kolekcionārs, numismāts, bibliofils grāfs Emerihs Severīns Hutens-Čapskis (1828–1896),⁴¹⁰ tāpēc jādomā, ka abiem ekslibriem ir viens, šobrīd nezināms, autors.⁴¹¹ Bez tam šiem diviem ekslibriem līdzīgā tehnikā veidots arī vēl trešais ekslibris, ko savas bibliotēkas grāmatām izmantoja rakstnieks, bibliofils un kolekcionārs Jozefs Veisenhofs (*Weysenhoff*, 1860–1932).⁴¹²

Ekslibris, kuru caurvij uzraksts “Liber Baro de Meyendorff Felix” līdz šim atributēts divās grāmatās.⁴¹³ Franču valodas izdevuma eksemplārā atrodams ne tikai ekslibris, bet uz tā arī ieraugāms uzraksts, kas norāda uz grāmatas reģistrēšanu un vietu Mazstraupes muižas pils bibliotēkas katalogā.

Grāfs E. S. Hutens-Čapskis bija apjomīgas privātbibliotēkas īpašnieks, kā arī un uzturēja ciešus sakarus arī ar bibliofiliem un biedrību biedriem Rīgā. Piemēram, 1881. gadā viņš kā Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības goda loceklis dāvinājis tās krājumam numismātikas albumu “*Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises, vol. 3, St.-Petersb. 1880*”,⁴¹⁴ bet 1883. gadā minēts starp Rīgas pilsētas bibliotēkas grāmatu papildinātājiem.⁴¹⁵

Salīdzinot un izpētot 1860. gada un 1868.–1911. gada katalogos atrodamos rokrakstus, jāsecina, ka divus no katalogiem⁴¹⁶ iekārtojis un uzsācis grāmatu reģistrēšanu diplomāts F. A. F. fon Meiendorfs un pēc daudziem gadiem turpinājis viņa dēls politiķis Aleksandrs fon Meiendorfs. Katalogi un saglabājušies eksemplāri liecina par rūpīgi sistematizētu liela apjoma krājuma organizāciju. Bez tam viena eksemplāra ekslibris un tajā iekļautais ieraksts tieši norāda uz grāmatas saikni ar 1868.–1911. gada katalogu. Tā kā pārējās atributētās grāmatas nonākušas LNB jau bez vākiem, tās atrodamas katalogos pēc titullapu nosaukumiem.

Lai arī bez vākiem, grāmatas uzskatāmas par būtisku liecību par fon Meiendorfiem Mazstraupes muižas pils bibliotēku, jo tajās saglabājušies veltījumi raksti F. A. F. fon Meiendorfam. Abata Luidži Antonio Lanci (*Lanzi*, 1732–1810) darba par Itālijas glezniecības vēsturi⁴¹⁷ īpašā vērtība atklājās 20. gs. otrajā pusē,⁴¹⁸ kad Valsts

⁴⁰⁸ LNA LVVA, 6999-13-1589, 574 lp.

⁴⁰⁹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 60, 61.

⁴¹⁰ Ibidem. S. 46, 51; Верещагин, В. А. *Русский книжный знак*. С. 115; Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 120, 121.

⁴¹¹ LNA LVVA, 6999-13-1571.

⁴¹² Wittyg, W. *Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. 2 T. Warszawa, 1907. T. 2. s. 117–119, 175.

⁴¹³ Buddenbrock, G. J., von. *Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*. Mitau, 1802. Bd. 1. Eks.: LNB, svk. 0320005678; Koch, Ch. G. *Tableau des révolutions de l'Europe, depuis le bouleversement de l'empire romain en Occident jusqu'à nos jours*. Paris, 1807. Bd. 3. Eks.: LNB, svk. 0320005720.

⁴¹⁴ Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde. *Rigaschen Zeitung: Beilage zur Rigaschen Zeitung*. 1881. Nr. 31. 7. (19.) Febr. S. 11.

⁴¹⁵ Die Stadtbibliothek im J. 1883. *Rigasche Stadtblätter*. 1885. Nr. 10. 7. März. S. 75.

⁴¹⁶ KFVA, 573-1-1179, 1 burtn.; LNA LVVA, 6999-13-1589.

⁴¹⁷ Lanzi, L. A. *Storia pittorica della Italia. Dal risorgimento delle Belle Arti fin presso al fine del XVIII Secolo*. Bd. 3. 3. Aufl. Bassano, 1809. Eks.: LNB, inv. Nr. 269.625.

⁴¹⁸ Apīnis, A. Stendāla rokraksts. *Ціпа*. 1977. Nr. 37. 13. febr. 4. lpp., t. p. *Padomju Jaunatne*. 1977. Nr. 27. 8. febr. 4. lpp.; Millere-Kočetkova, T. *Stendāls, Triesta, Čivitavekija un Rīga*.

bibliotēkas darbinieki – Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītājs Aleksejs Apīnis (1926–2004) un galvenā bibliogrāfe Tatjana Millere-Kočetkova (1920–2016) grāmatā identificēja slavenā franču rakstnieka Stendāla (*Stendhal*, 1783–1842) rakstītas piezīmes, kas pirmo reizi latviešu valodā publicētas 2019. gadā.⁴¹⁹ F. A. F. fon Meiendorfa Štutgartē sastādītajā bibliotēkas katalogā abata Lanci grāmata reģistrēta ar Nr. 536.⁴²⁰ Grāmatas eksemplāru kā dāvanu no Stendāla drauga, antikvāra Donato Buči (*Bucci*, 1798–1870) fon Meiendorfs saņēma Čivitavekijā (Itālija), laikā, kad pildīja (1861–1866) uzticētos pienākumus Krievijas diplomātiskajā dienestā Romā. Pēc F. A. F. fon Meiendorfa nāves nelielo privātbibliotēku, starp tām arī Lanci grāmatu, pārveda uz Mazstraupes muižas pils bibliotēku.

Savukārt otra vērtīga grāmata ar veltījumiem ir sava laika izcilā franču vēsturnieka Fransuā Pjēra Gijoma Gizo (*Guizot*, 1787–1874) darba “*Histoire de la civilisation en Europe*” sējums ar autora veltījuma ierakstu F. A. F. fon Meiendorfam.⁴²¹ Grāmata kā krājuma vienība reģistrēta arī Mazstraupes muižas pils bibliotēkas katalogā.⁴²²

Fon Meiendorfs saviem pēctečiem testamentā atstāja sīkas norādes kā rīkoties ar īpašumu un tajā uzglabātajām kolekcijām, atsevišķi pieminot arī bibliotēku.⁴²³ Darbu pie Mazstraupes pils bibliotēkas kataloga turpināja F. A. F. fon Meiendorfa dēls Aleksandrs, kurš 1907. gada vasarā Pēterburgā salaulājās ar Abhāzijas gruzīnu kņazienu Barbaru (Varvara, Babo) Šarvašidzi (*Scharwaschidse, Шарвашидзе*, 1859–1946), un jau drīz jaunlaulātie devās uz Mazstraupi, kur uzturējās visu vasaru.⁴²⁴ Vēlākos gados viņi Mazstraupē pavadīja laiku no maija līdz oktobrim, četras nedēļas Ziemassvētku brīvdienās, četras nedēļas Lieldienās un trīs dienas Vasarsvētkos,⁴²⁵ laiku atvēlot arī bibliotēkas sakārtošanai un sistematizācijai. Mazstraupes pils katalogā (1868–1911) atrodami ar A. fon Meiendorfa roku rakstīti bibliotēkas krājuma organizācijas pamatprincipi trīs valodās – vācu, krievu un franču.⁴²⁶ Mazstraupes muižas pils bibliotēkas katalogi, grāmatu saraksti un LNB krājumā apzinātās grāmatas nākotnē kalpos kā viens no posmiem iespējamai pils bibliotēkas kolekcijas rekonstrukcijai. Šobrīd vēl nav izdevies rūpīgi salīdzināt visus katalogus, bet nenoliedzami, ka padziļināta šo avotu izpēte var sniegt iespēju pēc iespējas pilnīgāk rekonstruēt kādreizējās muižas bibliotēkas krājumu.

Pēc bibliotēkas krājuma izcelsmes pazīmju apkopojuma atklājās Braslavas muižas bibliotēkas vēsturiskais mantojums, par ko liecības atrodamas sākot ar 1800. gadu, bet noslēdzas 20. gs. 20. gadu sākumā. Muižas bibliotēkas vēsture saistīta ar fon Ceimernu (*von Ceumern*) dzimtu, kas no 1795. gada pazīstama kā fon Ceimerni-Lindenstjerni. Dzimta muižu īpašumā ieguva 18. gs. 80. gados, un tās īpašumā tā atradās līdz agrārreformai.

⁴¹⁹ Sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 144., 148.–152. lpp.

⁴²⁰ KFVA, 573-1-1179, 2. lp.

⁴²¹ Guizot, F. P. G. *Histoire de la civilisation en Europe*. Huitième édition. Paris, 1864. Eks.: LNB, inv. Nr. 81-16.635. Pilnu veltījumiem tekstu sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 153. lpp.

⁴²² LNA LVVA, 6999-13-1589, lp.

⁴²³ Ibidem, 6999-13-1571.

⁴²⁴ Чиковани, Й. *Род Абхазских князей Шервашидзе: (Историко-генеалогическое исследование)*. Тбилиси, 2007. С. 44.

⁴²⁵ Мейендорф, В., фон. *Мемуары фрейлины императрицы*. Сост. И. Оболенский Москва, 2012. С. 19.

⁴²⁶ LNA LVVA, 6999-13-1589, lp.

Šobrīd atributētas vairākas Braslavas muižas bibliotēkas grāmatas,⁴²⁷ kas atpazīstamas pēc tikai tām raksturīgiem iesējumiem un etiķetēm, dažādos laikos veiktiem īpašnieku ierakstiem un ielīmēta ekslibra. Senākā grāmata datēta ar 1689. gadu,⁴²⁸ kas ir labi saglabājies tumši brūnas ādas iesējums ar apvilktu koka vāku. Sējuma mugurā labi redzams auklojums un rotājumi, kam zudis zeltījums, bet tās lejasdaļā saglabājies Braslavas muižas bibliotēkai raksturīgais etiķetes fragments. Grāmatā atrodamajiem Braslavas muižas piederīgo īpašumierakstiem ar dažādu datējumu: 19. gs. 30. gadi, kas pieder Ādama Burharda III fon Ceimerna-Lindenstjernas (1807–1884) rokai; 19. gs. 90. gadi, kas pieder Oto Burhardam Bernhardam fon Ceimernam-Lindenstjernam (1832–1901), kurš ierakstus arī citās grāmatās veicis vijīgā glītā rokrakstā. Iespējams, ka grāmatā bijusi arī kāda senāka īpašumzīme, bet tā no titullapas ir zudusi. Pētot muižu bibliotēkas, vienmēr nākas atcerēties, ka dažādas pazīmes attiecināmas uz atšķirīgiem laikmetiem un īpašniekiem.

Vairāku 19. gs. 30. gadu ierakstu autors ir Ā. B. III fon Ceimerna-Lindenstjerna, bet visbiežāk grāmatās ieraugāmi 19. gs. 70.–90. gados atstāti īpašumieraksti, kurus atstājis O. B. B. fon Ceimerns-Lindenstjerna. Viņa laikā krājums sistematizēts, piešķirot katrai grāmatai individuālu vietu plauktā un, iespējams, katalogā. Par to liecina pilnībā vai daļēji saglabājušās nelielas gaiši zilās etiķetes, parasti divas, uz grāmatu muguriņām – viena ar burtu (parasti autora vai nosaukuma sākumburts), otra ar ciparu (domājams, kārtas vai inventāra numurs).

Par dzimtas un bibliotēkas vēstures neparasto rekonstrukciju, kas burtiski “izaug” no grāmatām, liecina divas reliģiska satura grāmatas. 1793. gada dziesmu un lūgšanu grāmata,⁴²⁹ kas iesieta tumši brūnos ādas vākos ar zelta rotājumu, atrodams 1800. gada septembrī Braslavas muižas īpašnieka Ādama Burharda II fon Ceimerna-Lindenstjernas (1764–1825) tapušais ieraksts, kas visdrīzāk veltīts viņa sievai Evai Juliānei fon Baumgartenai (*von Baumgarten*, 1777–1849). Tas ir senākais šobrīd Braslavas muižas bibliotēkas grāmatās atrastais ieraksts. To, ka greznā, pilnā zelta griezumā darinātā iesietā grāmata atradusies muižas krājumā, apliecina vēlākais, 1896. gada O. B. B. fon Ceimerna-Lindenstjernas vijīgais ieraksts. Neparasti, ka grāmatā līdz mūsdienām saglabājušies arī ziedu nospiedumi, iespējams, no 19. gs. beigām vai 20. gs. sākuma, kad grāmata atradusies Bernharda meitu Elzes Angelikas Annas Aleksandrīnes (1871–1943) vai Emmas Antonijas (1869–1924) īpašumā.

1820. gada garīgo dziesmu krājumā,⁴³⁰ kas iesiets līdzīgi 1793. gada grāmatai, arī tumši brūnos ādas vākos ar zelta rotājumu, vienīgi sliktāk saglabājies, atrodams O. B. B. fon Ceimernam-Lindenstjernam raksturīgais ieraksts. Savulaik grāmata piederējusi viņa mātei Emmai Paulīnei fon Ceimernai-Lindenstjerna, dzimušai fon Rozenbergerei (*von Ceumern-Lindenstjerna, geb. Rosenberger*, 1810–1884), par ko liecina uz grāmatas muguriņas atrodamie, bet gandrīz izdzisušie iniciāļi zelta spiedumā “E. v. R.”, kā arī iespieddarba priekšlapā ar viņas roku rakstīts laulībā dzimušo astoņu bērnu saraksts ar īsām ziņām par tiem. Ieraksti grāmatā uzskatāmi par

⁴²⁷ Fahne, A. *Geschichte der Westphälischen Geschlechter unter besonderer Berücksichtigung ihrer Übersiedelung nach Preussen, Curland und Liefland*. Cöln, 1858. Eks.: LNB, svk. 0312073223; Hagemester, H., von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. Riga, 1837. Eks.: LNB, svk. 0310025653; Sonntag, K. G. *Die Polizei für Livland von der ältesten Zeit bis 1820*. Riga, 1821. 1. Hälfte. Eks.: LNB, svk. 0310032464.

⁴²⁸ *Lieffländische Landes Ordnungen*. Riga, 1689. Eks.: LNB, svk. 0307004675.

⁴²⁹ *Neues Rigisches Gesangbuch: nebst einem vollständigen Gebetbuche*. 3. Aufl. Riga, 1793. Konvolūts. Eks.: LNB, svk. 0317015664.

⁴³⁰ *Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder*. 2. Auflage. Riga, 1820. Eks.: LNB, svk. 0320005659.

ģenealoģijas avotu, jo daļa fiksēto ziņu par bērniem nav sniegtas ierasti dzimtu pētījumos izmantotajā publicētajā ģenealoģijas rokasgrāmatā.⁴³¹

Aplūkojot identificētos muižas bibliotēkas eksemplārus, par kaislīgāko bibliofilu Braslavas muižā uzskatāms Oto Burhards Bernhards fon Ceimerns-Lindenstjerna, kura aizrautību mantoja viņa bērni – Karls Burhards Sigismunds Edgars (1868–1937), Elze Angelika Anna Aleksandrīne, Emma Antonija un Kaspars Burhards Ērihs (1873–1917). O. B. B. fon Ceimerns-Lindenstjerna no 1893. gada⁴³² bija Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības biedrs, kur ikdienas sarunās nereti centrā nonāca krājumu sistematizācijas un saglabāšanas jautājumi. Likumsakarīgi, ka ieraksti un etiķetes Braslavas muižas pils grāmatās liecina par noturīgām krājuma izmantošanas tradīcijām un īpašnieka pievēršanos sistemātiskai krājuma saglabāšanai un kārtošanai.

Pēc O. B. B. fon Ceimerna-Lindenstjernas nāves Braslavas muižu ar visu bibliotēku mantoja viņa jaunākais dēls Kaspars Burhards Ērihs. 20. gs. sākumā Braslavas muižā atradās vairāk nekā 500 sējumu liela bibliotēka, kurā bija grāmatas vācu, franču un krievu valodā.⁴³³ Tās krājumā atradās juridiskā, reliģiskā un vēstures literatūra, no kuras vērtīgākie eksemplāri bija saistīti ar ģenealoģijas un heraldikas tematiku. Sekojot tēva paraugam, viņš kopš 1912. gada darbojās arī Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrībā.⁴³⁴

Atbilstoši laikmeta un bibliofilo interešu modei K. B. Ē. fon Ceimerna-Lindenstjernas grāmatās⁴³⁵ atrodams iespaidīga izmēra un informācijas piesātināts ekslibris, kas tapis 1902. gadā Minhenē, ar historismam raksturīgajiem augu attēlojumiem – vīnogulājiem un rožu ziediem. To zīmējis vācu mākslinieks Aleksandrs fon Dahenhauzens (*von Dachenhausen*, 1848–1916), kas kopš 1894. gada atzīmēts kā korespondentājloceklis Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā⁴³⁶ un kura iniciāļi “AD” redzami zem ekslibra centrā novietotā vairoga. Ekslibris bija pasūtīts laikā, kad 1894. gadā viņš uzturējās Minhenē, par ko liecina viņa ieraksts grāmatā⁴³⁷, kurā vēlāk ielīmēts arī minētais ekslibris. Līdzīgu ekslibri divus gadus agrāk mākslinieks zīmējis Alfredam Frīdriham Paulam fon Dahenhauzenam (1858–1931) Vācijā.

Lielāko daļu 19. un 20. gs. izdoto grāmatu Braslavas muižas bibliotēkas vajadzībām iesējis Valmieras grāmatsējējs Jakobs Zeiberliņš (*Seiberlin*). Dažās no viņa iesietajām grāmatu titullapām ieraugāms arī amatmeistaram raksturīgais zīmogs.⁴³⁸

⁴³¹ *Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Görlitz, 1929. Bd. 1. S. 86.

⁴³² *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1893*. S. 158.

⁴³³ Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 305.

⁴³⁴ Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912*. Riga, 1914. S. 74, 466.

⁴³⁵ Fahne, A. *Geschichte der Westphälischen Geschlechter unter besonderer Berücksichtigung ihrer Übersiedelung nach Preussen, Curland und Liefland*. Eks.: LNB, svk. 0312073223; Bienemann, F. (Hrsg.). *Rückblicke auf das livländische Landesgymnasium Kaiser Alexander II zu Birkenruh: In memoriam*. Riga, 1892. LNB, svk. 0316077921.

⁴³⁶ *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1908*. Mitau, 1909. S. 27.

⁴³⁷ Fahne, A. *Geschichte der Westphälischen Geschlechter unter besonderer Berücksichtigung ihrer Übersiedelung nach Preussen, Curland und Liefland*. Eks.: LNB, svk. 0312073223.

⁴³⁸ Piemēram: Wolffeldt, M., von. *Mittheilungen aus dem Strafrecht und dem Strafprocess in Livland, Ehstland und Kurland*. Mitau; Leipzig, 1848. Bd. 2, Th. 1. Eks.: LNB, svk. 0313034486; Fahne, A. *Geschichte der Westphälischen Geschlechter unter besonderer Berücksichtigung ihrer Übersiedelung nach Preussen, Curland und Liefland*. Eks.: LNB, svk. 0312073223.

K. B. E. fon Ceimerna-Lindenstjernas Braslavas muižas bibliotēkas vajadzībām darinātais ekslibris atspoguļo dzimtas vēsturi, kas iekļauta tajā attēlotajos piecos ģerboņos – centrālajā daļā fon Ceimernu-Lindenstjerneru dzimtas ģerbonis, ko apvij lente ar uzrakstu latīņu valodā: “*ERICUS. LIBER. BARO. DE. CEUMERN-LINDENSTIERNIA. 1902*”, savukārt abi augšējie ģerboņi simbolizē Eriha vectēvu dzimtas – pa kreisi tēva tēva – “*CEUMERN*”, pa labi mātes tēva – “*WOLFF*”, bet abi apakšējie apzīmē dzimtas, no kurām cēlušās vecmāmiņas – tēva mātes – “*ROSENBERGER*” – un mātes mātes – “*KNORRING*” – dzimtas. Vairākās muižas bibliotēkas grāmatās atrodami dažādi fon Ceimernu-Lindenstjerneru dzimtas pārstāvju ieraksti četrās paaudzēs, kas ļauj apgalvot, ka K. B. E. fon Ceimerna-Lindenstjernas laikā krājumā atradās arī no priekštečiem mantotas grāmatas.

No plašās Dikļu muižas bibliotēkas izdevies atributēt vairākas grāmatas⁴³⁹ ar īpašnieku Aleksandra Heinriha Paula fon Volfa (1824–1901) 19. gs. beigās tapušo ekslibri un Manfreda Gotlība Riharda Huberta fon Volfa (1872–1919) grezno ekslibri, kurā attēlots dzimtas ģerbonis un uzraksts ar īpašnieka inicāļiem “*Ex Libris M[anfred]. Fr[ei]h[err]. V[on]. Wolff*”, kas ieturēts jūgendstila šriftā. Ekslibri 1901. gadā zīmējis vācbaltiešu mākslinieks Morics Oto Roberts fon Grīnevalts.⁴⁴⁰ Starp vācu valodas grāmatām Dikļu muižas bibliotēkas krājumā bijuši iespieddarbi arī latviešu valodā.⁴⁴¹ Būtiski, ka M. G. R. H. fon Volfs bija Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības (kopš 1894)⁴⁴² un “*Muses*” (*Gesellschaft der Musse in Riga*) (kopš 1911) biedrības biedrs.⁴⁴³ Lai arī muižas bibliotēkas eksemplāri saglabājušies vēsturiskajos iesējumos, ārēji tiem nav kopīgu pazīmju – viena grāmata iesieta pelēkos auduma,⁴⁴⁴ bet citas atšķirīgos pusādas vākos.⁴⁴⁵ Dažām grāmatām iesējuma iekšējiem vākiem un priekšlapām izmantots vienota raksta un krāsu raibpapīrs – balts pamats ar gaiši brūnu ziedu motīvu,⁴⁴⁶ tomēr par atributēto grāmatu nozīmīgāko pazīmi uzskatāms ekslibris.

Dikļu un Braslavas muižu bibliotēku vēstures kontekstā atklājās arī kāda pārsteidzoša sakritība, uzzinot par M. G. R. H. fon Volfa vienīgās māsas Vandas Augustes Jūlijas Konstances fon Ceimernas-Lindenstjernas, dzimušas fon Volfas (1875–1958) likteni, kas 1904. gadā laulību rezultātā bija saistīts ar Karlu Burhardu Sigismundu Edgaru fon Ceimernu-Lindenstjerneru no Braslavas un Urgas (*Orgis*) muižas. Iespējams, ka atsevišķus sējumus gan no Dikļu, gan Braslavas muižu

⁴³⁹ *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900*. Mitau, 1902. Eks.: LNB, svk. 0308022569; Jakobi, E. V. (sast.). *Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem*. Rīga, 1892. Eks.: LNB, svk. 0303021740; Jung-Stilling, F., von. (Hrsg.). *Statistisches Material zur Beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse*. Petersburg, 1868. Eks.: LNB, svk. 0312104726.

⁴⁴⁰ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 91, 92; Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 95.

⁴⁴¹ Jakobi, E. V. (sast.). *Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem*. Eks.: LNB, svk. 0303021740.

⁴⁴² *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Rußlands aus dem Jahre 1894*. Riga, 1895. S. 87.

⁴⁴³ *Die Gesellschaft der Musse in Riga, 1787–1912: eine Festschrift zum 125-jährigen Jubiläum den 7. Januar 1912*. Riga, 1912. S. 38.

⁴⁴⁴ *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900*. Eks.: LNB, svk. 0308022569.

⁴⁴⁵ Jakobi, E. V. (sast.). *Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem*. Eks.: LNB, svk. 0303021740; Jung-Stilling, F., von. (Hrsg.). *Statistisches Material zur Beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse*. Eks.: LNB, svk. 0312104726.

⁴⁴⁶ *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900*. Eks.: LNB, svk. 0308022569; Jung-Stilling, F., von. *Statistisches Material*. Eks.: LNB, svk. 0312104726.

bibliotēkām viņa paņēma līdzi, kopā ar ģimeni 1939. gada 23. novembrī⁴⁴⁷ pametot Latviju. Šobrīd izdevies uzzināt, ka daži Braslavas muižas bibliotēkas eksemplāri glabājas Marlā (Vācijā), barona Volfa-Kristiāna fon Ceimerna-Lindenstjernas privātbibliotēkā.

Muižas bibliotēkas pieejamība un izmantošanas kārtība būtiska bija gan liela apjoma krājumiem, gan mazākiem. 20. gs. sākumā Ungurmuižas bibliotēkā “neticamā veidā” uz neatgriešanos bija nozuduši Gētes darbu divi sējumi. Grāmatu pazušanas fakts jo lielāku izbrīnu radīja tādēļ, ka “bibliotēkā ielaida tikai patiesi kārtīgus un labi pazīstamus cilvēkus, jo skaidri zināms, ka bibliofili ir tikpat bīstami kā pastmarku krājēji un kaktusu audzētāji.” Tā uzskatīja Ungurmuižas īpašnieks Baltazars Armīns fon Kampenhauzens (1870–1919) un to viņš mācīja arī saviem bērniem. Viņš labi zināja, kurš bija paņēmis minētos sējumus, bet vaininieka vārdu nekad un nevienam tā arī nenosauca.⁴⁴⁸

Pēc ekslibriem, zīmogiem un iesējumiem izdevies identificēt arī Jaungulbenes (19. gs.), Liepupes (fon Zengeri, 19. gs./20. gs. sākums) u. c. muižu bibliotēku eksemplārus.

2.3. Lasīšanas kultūra un lektūra

Lasītprasme, lasītāji un tradīcijas. Atšķirīgi no citiem reģioniem, Vidzemē 18. gs. pirmajā pusē izveidojās situācija, kad visi šie apstākļi strauji veicināja izglītības izplatību, kas vienlaikus pieprasīja katra ieinteresētā indivīda lasītprasmi un rakstītprasmi, sniedzot ikdienas dzīvei pavisam citu pieredzi. No vienas puses procesus veicināja brāļu draudze, kas alka sasniegt tos pašus mērķus, ko savā programmā bija iekļāvuši arī apgaismotāji, bieži brīvmūrnieki – veicināt izglītību, kas uzskatāms par nozīmīgu sākumu analfabētisma pārvarēšanai.⁴⁴⁹

Lasītprasme Vidzemē 18. gs. vidū ne tik optimistiski raksturota sekojoši: “Pēc tiem kara un mēra laikiem bij tā mācības būšana vēl slikta: Jo tā zeme bij no mācītājiem tukša palikusi, dažam baznīcas kungam, kas vēl bij pārpalicies, bij trīs jeb četr[as] draudzes jākop[j], tāpat arī skolmeistaru nebija, un tiem ļaudīm bij tik daudz darbu, ka viņiem maz laika pēc mācīšanas pārpalike, un to latviešu, kas prate lasīt, bij arī maz, viņi darbojās visu vairāk ar ēku būvēšanām, jaunas muižas, zemnieku ri[j]as un citas vajadzīgas ēkas uztaisīdami un kad kungi un zemnieki pēc tās lielas zemes postīšanas, atkal maz bij iekūlušies, tad sāce viņi jaunas baznīcas uztaisīt jeb tās postītas akmiņu baznīcas pārtaisīt.”⁴⁵⁰

Laiku, kad 18. gs. uzplauka t. s. intensīvā lasīšana, kas daļēji nomainīja iepriekš ierasto ekstensīvo, dēvē par otro “lasīšanas revolūciju”. Šie procesi visspilgtāk bija vērojami Anglijā, vācu zemēs un Francijā, kur izdoto grāmatu skaits gadsimta otrajā pusē salīdzinājumā ar sākumu palielinājās trīs līdz četras reizes, strauji palielinot arī lasītāju skaitu.⁴⁵¹ Tomēr par vienu no galvenajiem iemesliem tradīciju maiņai – alkām lasīt un būt lasītpratējam – jāuzskata Franču revolūcijas (1789–1799) ietekme. Abu revolūciju atbalsis sasniedza arī Vidzemi un lielā mērā ietekmēja grāmatu un to lasīšanas izplatību pilsētās un lauku muižās.

⁴⁴⁷ *Izceļojušo vācu tautības pilsoņu saraksts: oficiāls izdevums.* Rīga, 1940. 221. lpp.

⁴⁴⁸ Kampenhauzens, H. Ē., fon. Atmiņas par Ungurmuižu. No: *Muiža zem ozoliem.* Bauska, 1998. 354. lpp.

⁴⁴⁹ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture: 1710–1800.* Stokholma, 1973. 595. lpp.

⁴⁵⁰ Blaufüss, F. B. *Vidzemes stāsti.* 233., 235. lpp.

⁴⁵¹ Кавалло, Г., Шартъе, Р. Введение. In: *История чтения в Западном мире от Античности до наших дней.* Москва, 2008. С. 38, 39.

Viena no izklaidēm muižās bija arī grāmatu priekšā lasīšana. Vecmuižas un plašās bibliotēkas īpašnieks Johans Gustavs fon Aderkass mēdza lasīt priekšā savai sievai Dorotejai Margarētai fon Aderkasai, dzimušai fon Budbergai (1733–1807). Merķelis spilgti aprakstījis un vēsturei atstājis Vecmuižās īpašnieka portretu: “Pirmais muižnieks, kuru es apmeklēju, bija kāds bagāts, jau krietni vecs sirmgalvis, divu ienesīgu muižu īpašnieks. Viņš dzīvoja lielā, dīvainā, paša celtā mājā, kuru pārjumts caurbraucamais ceļš sadalīja divās daļās un kurai nebija parastā muižas pagalma. Es viņu sastapu sēžam pieticīgi mēbelētā istabā, tērpušos no pašaustas vilnas šūtā vecfranču fasona svārkā. Viņš lasīja priekšā savai tikpat vienkārši ģērbtajai laulātajai draudzenei “Simplicisma dzīvi”⁴⁵². [...] Mājas tēva kādreizējās juridiskās zināšanas augsti vērtēja, un viņš ieņēma nozīmīgu tiesneša amatu.”⁴⁵³

Jurists J. G. fon Aderkass jaunajam Merķelim un arī citiem viņa muižas bibliotēkas apmeklētājiem bija pieredzes bagāts, izglītots un interesants sarunu biedrs, kurš bija daudz lasījis tajā laikā populāros franču apgaismotāju un citus Eiropā populārus darbus. Merķeļa izglītošanās un nākamajām paaudzēm atstātie darbi liecina par to, cik liela nozīme bija pieejamībai arī muižu bibliotēku privātajiem grāmatu un dokumentu krājumiem un to īpašnieku vēlībai, ļaujot tos izmantot un lasīt. Jaunības gados iegūtās zināšanas, lasot un studējot tēva mācītāja Daniela Merķeļa (1714–1782) atstātās grāmatas, biedrības “Musse” bibliotēkā-lasītavā Rīgā, Liepupes mācītājmuižā, Liepupes muižā, Vecmuižā, Annas muižā un Liepas muižā – tas viss atstāja neizdzēšamu ietekmi uz viņa turpmāko dzīvi un darbību gan literārajā, gan citās jomās. Starp populāriem autoriem un viņu daudz apspriestiem darbiem Vidzemes muižās bija: Frīdriha Šillera lugas “*Die Räuber*”, “*Kabale und Liebe*”, vācu dzejnieka Johana Volfganga Gētes dzeja, franču vēsturnieka Gijoma Tomasa Fransuā Renāla (*Raynal*, 1713–1796) grāmatas, Žana Žaka Ruso “*Le Contract social*” (1762), vācu dzejnieka Kristofa Martina Vīlanda (*Wieland*, 1733–1813) un Voltēra “*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*” (1756).⁴⁵⁴

Baltijas pilsētas turīgāko slāņu iedzīvotāji prata un lasīja vairākās valodās. Literatūru lasīja ne vien vācu, bet arī angļu, franču, itāļu, krievu, latīņu un zviedru valodā. Ap 1800. gadu Vidzemes latviešu daļā (bez Rīgas)⁴⁵⁵ bija aptuveni 125.000 lasītpratēju un 73.000 lasītnepratēju.

Bauņu muižas grāfam Jakobam Johanam fon Zīversam, kā toreiz tas bija populāri, patika, kad viņam lasīja grāmatas priekšā vai viņš lasīja. Krājumā bija daudz grāmatu franču un vācu valodu, un, kas interesanti – liels daudzums angļu valodā, ko viņš glabāja vairākos skapjos. Grāfam vairāk patika darbi angļu un franču valodā, mazāk vācu. Tieši grāmatas angļu valodā grāfs priekšā lasīja vienmēr pats, jo mājinieku vidū neviens cits angļu valodu, izņemot pašu grāfu, nesaprata un nevarēja viņam priekšā lasīt. Laikrakstus viņš lasīja tikai tik daudz, cik to pieprasīja ikdienas dzīve.⁴⁵⁶ Starp izdevumiem no Bauņu muižas bibliotēkas saglabājies uzziņu izdevuma sējums

⁴⁵² Domājams, ka tas ir kāds no vācu rakstnieka Hansa Jakoba Kristoffela fon Grimmelshauzena (*von Grimmelshausen*, 1620/21/22–1676) pazīstamā satīriskā baroka laika romāna “*Der Abentheuerliche Simplicissimus Teutsch*” (arī “*Simplicius Simplicissimus*”; “*Simplicissimus*”) izdevumiem. Pirmo reizi romāns publicēts 1669. gadā Nirnbergā (Vācija) un izdots arī vēlāk, sk. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen [tiešsaiste].

⁴⁵³ Merkel, G. H. *Darstellungen*. Bd. 1. S. 151, 152; Merķelis, G. H. *Manas dzīves tēlojumi*. 362., 363. lpp.

⁴⁵⁴ Plašāk sk. Zaļuma, K. Garlība Merķeļa mājskolotāja gadi un dzejas laiks Liepupē (1788–1792). 54.–84. lpp.; Zaļuma, K. “Praviešu klubs” un bibliotēku kultūra Vidzemē. 273.–314. lpp.

⁴⁵⁵ Vičs, A. *Latviešu skolu vēsture*. Rīga, 1923. 1. sēj. 183., 254. lpp.

⁴⁵⁶ Blum, K. L. *Ein russischer Staatsmann: des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*. 4 Bd. Leipzig; Heidelberg, 1857–1858. Bd. 4. S. 547.

“*Oekonomische Encyklopädie oder allgemeines System*”,⁴⁵⁷ kura vāka iekšpusē redzams īpašnieka heraldiskais ekslibris. Šāda un citu uzziņu izdevumu klātbūtne Vidzemes muižu bibliotēkās liecina par atbilstību līdzīgām dinamiskām un progresīvām tendencēm Eiropā, īpaši Francijā, Vācijā, kur daudzu izdevēju un tipogrāfu ikdienu nodarbināja arvien jaunu enciklopēdiju un vārdnīcu sagatavošanas un izdošanas iespējas.

Vispārējais izglītības līmenis, ko noteica pēc lasītprasmes un rakstītprasmes, Latvijas teritorijā (izņemot Latgali) bija viens no augstākajiem Eiropā. 1897. gadā lasītprasme Vidzemes iedzīvotāju vidū sasniedza 94,6%,⁴⁵⁸ bet senāki avoti⁴⁵⁹ Vidzemes guberņā uzrāda 77,7% lasītprasmes un rakstības procentu Vidzemē no visiem guberņas iedzīvotājiem. Atšķirīgie rādītāji, iespējams, saistīti ar dažādām pieejamām datu apkopošanā. Salīdzinājumam Kurzemes guberņā tie bija 70,9 procenti. Tāpat 1897. gadā lasītpratēji starp iedzīvotājiem, kas vecāki par 10 gadiem Vidzemē bija 90,20%, kas bija augstākais rādītājs Latvijas teritorijā, kur kopumā (Kurzemē, Zemgalē, Latgalē) lasītpratēji bija 78,46%.⁴⁶⁰ Vidzemes muižās lasītāju loku veidoja muižu īpašnieki un viņu ģimene, birģeļi, mācītāji, arī inteliģenti – literāti, ārsti, aptiekāri, skolotāji, ierēdņi un muižas ļaudis.

19./20. gs. mijā Vidzemes muižās arvien biežāk lasīja literatūru arī krievu valodā. Un ja kāds uz muižas bibliotēkas telpu vai kabinetu gāja “lasīt krieviski”, tad bērniem bija aizliegts skraidelēt pa māju. Lasīt krieviski nebija vienkārši, tam bija nepieciešams klusums.⁴⁶¹

19. gs. otrajā pusē katrā muižā dzīvoja vairākas muižas ļaužu kārtas, no kurām galvenās sabiedrības pārstāvju grupas veidoja: 1) muižas kalpotāji un amatnieki un 2) kalpi. Pie pirmajiem pieskaitāmie vairums bija skoloti, saņēma pieklājīgas algas, lai arī ne tik daudz lai kļūtu bagāti, tomēr viņi lasīja laikrakstus, grāmatas un bija vietējo biedrību biedri. Būdami biedrībās viņi nereti varēja apmeklēt koncertus, noskatīties teātra izrādes, noklausīties priekšlasījumus – viņiem vienmēr bija iespēja izglītoties un turpināt mācības. Pie otrajiem pieskaitāmie kalpi ierasti veselu nedēļu, no agra rīta līdz vēlam vakaram, strādāja muižas darbu, bet pienākot gaidītajai brīvdienai, svētdienai, viņi īsti nevarēja izdomāt ko iesākt. Laikrakstu, grāmatu viņiem nebija, bet dažādi pasākumi finansiālu apstākļu dēļ īsti arī nebija pieejami. “Kā lai nu viņš atpūšas to dienu – garīgi! Jānoiet uz baznīcu Dievvārdus noklausīties, ar tiem dvēseli atspirdzināt, iepriecāties. Bet no baznīcas netālu ir krogs. [...] tikai vakarā kalps uz māju aiziet, labi iesilis – ir izdevis sūri grūti pelnīto naudiņu un – garīgas atpūtas ziņā nav vis kļuvis uz priekšu, bet palicis uz vietas stāvēt, pat atpakaļ gājis. Un tā tas atkārtojas arvienu.”⁴⁶² Šo dažādo pieeju dēļ muižas īpašniekiem lūdza domāt par kalpiem kā potenciāliem laikrakstu un grāmatu lasītājiem.

19./20. gs. mijā Skultes muižā saimniekoja Oskara Oto Freitāga fon Loringhovena (*Freitag von Loringhoven*, ?–1882)⁴⁶³ atraitne baroniete Leokādija Freitāga fon Loringhovena ar trīs, no septiņiem, pieaugušiem no laulības saitēm brīviem dēliem.

⁴⁵⁷ Krünitz, J. G. *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeines System*. Berlin, 1783. 28. Theil. Eks.: LNB, deponēts Rundāles pils muzeja bibliotēkas ekspozīcijai.

⁴⁵⁸ Krūmiņš, G., Šiliņš, J. Latvijas tautsaimniecība no 19. gadsimta pēdējām desmitgadēm līdz Pirmajam pasaules karam. No: Krūmiņš, G. (red., sast.). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga, 2017. 32. lpp.

⁴⁵⁹ *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.* Спб., 1905. Вып. 21: Лифляндская губерния. С. 1.

⁴⁶⁰ Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija: zeme un iedzīvotāji*. 2. izd. Rīga, 1922. 273. lpp.

⁴⁶¹ Fēgezaks, Z., fon. *Baltiešu gredzens*. Rīga, 2013. 88. lpp.

⁴⁶² No Svešā. Kalpu dzīve muižās. *Balss*. 1889. Nr. 43. 25. okt. 4. lpp.

⁴⁶³ LNA LVVA, 235-4-1945, 20. lp.

Tautas skaitīšanas anketa par Skultes muižu⁴⁶⁴ satur liela apjoma pētāmas informācijas, bet īsumā jānorāda, ka kungu mājā tautas skaitīšanas laikā uzturējušies: Leokādija (54 g. v.); viņas vecākais dēls Reinholds Roderihs Freitāgs fon Loringhovens (1863–1936) (33 g. v.) – muižas ģenerālpilnvarnieks, kas nozīmē tikai to, ka muiža pieskaitāma fideikomisa kategorijai. Paralēli muižas saimniecības vadīšanai R. R. Freitāgs fon Loringhovens bija Tērbatas Universitātes kandidāts, kā arī Skultes evaņģēliski luteriskās draudzes priekšnieks un goda miertiesnesis; ceturtais, no septiņiem dēliem, Oskars Heinrihs Eduards (1868–1921) (28 g. v.) uzturējās Kurzemes guberņā; sestais no dēliem Erhards Oskars Johanness (1874–1925) (23 g. v.) studēja Lauksaimniecības akadēmijā Zviedrijā. Starp muižas ļaudīm uzrādīti muižas pārvaldnieks igauņis Johans Trīfelts (*Triefeldt*) (28 g. v.) un viņa palīgs, domājams brālis, Martins Trīfelts (23 g. v.), abi ar labu izglītību un igauņu, krievu, latviešu un vācu valodas zināšanām.

Leokādija Freitāga fon Loringhovena un viņas vecākais dēls lasījuši literatūru angļu, franču, krievu, latviešu un vācu valodā. Roderiha brālis Oskars Heinrihs Eduards lasījis franču, krievu, persiešu un vācu valodā, bet Erhards Oskars Johanness – krievu, latviešu, vācu un zviedru. Skultes muižas apkārtnes māju saimnieku dzimtās dominēja lasošie latviešu valodā. Tie, kas bija jūrnieki, bez latviešu valodas prata arī krievu un vācu. Vecākā paaudze lasīja latviski, vai vispār nelasīja, bet jau nākošā paaudze, kas beiguši dažādas pakāpes skolas, lasīja latviski, krieviski un vāciski. Kā likums – jo sieva blakus vīram bija izglītotāka, jo ģimenē biežāk lasīja krievu, latviešu un vācu valodā.⁴⁶⁵ Jāņem vērā, ka Leokādija bija cēlusies no slavenās un izglītotās fon Kampenhauzenu dzimtas, kur augstā godā vienmēr bija turēta ticība, izglītība un grāmata. To varam redzēt arī norādēs par spēju lasīt tik daudzās un dažās pat reti sastopamās valodās.

Dzīvodama Skultes muižā, Leokādija Freitāga fon Loringhovena nepārtraukti uzturēja sarunas par ticības lietām ar vietējās evaņģēliski luteriskās draudzes mācītāju Jāni Neilandu (*Neuland*, 1840–1915). Viņa sūtīja viņam grāmatas, bet biežāk tās lasīja viņam priekšā. Bez tam Leokādija izdeva grāmatas latviešu valodā, piemēram, “111 garīgas un laicīgas dziesmas” ar notīm, kurā atrodami viņas tulkotie dziesmu vārdi.⁴⁶⁶ Izdevums bija domāts “Skultes skolas bērniem, lieliem un maziem par labu un iepriecēšanu dāvinātas no Skultes Lielmātes”, bet galvenokārt tā bija paredzēta 1872. gadā pašas dibinātajai Skultes meiteņu skolas audzēknēm.

19. gs. 90. gados Ķoņu muižas īpašnieks saviem bērniem, sēžot pagalma varenā ozola paēnā, klusās svētdienas pēcpusdienā lasīja priekšā tolaik Friča Reitera (*Reuter*, 1810–1874) populāru romānu “*Ut mine Stromtid*” lejasvācu valodā. Tajā trīs sējumos bija sīki aprakstīta lauku dzīve Meklenburgā.⁴⁶⁷ Savukārt 19./20. gs. mijā Vidzemes muižās joprojām pastāvēja tradīcija Ziemassvētkos bērniem dāvināt grāmatas – jaukas un jautras bilžu grāmatas, no “Dievbijīgās Helēnas” līdz pat “Maksam un Moricam”, kas priecē daudzus bērnus vēl mūsdienās. Vācu dzejnieka un mākslinieka Vilhelma Buša (*Busch*, 1832–1908) grāmata bieži nonāca muižnieku jaunās paaudzes rokās, tāpat kā lielisku dāvanu viņi varēja saņemt lielu bilžu grāmatu no “*Münchener Bilderbogen*” (München, 1848–1898) sērijas, kas atraktīvi uzbūra lielpilsētas dzīvi nākotnē. Starp grāmatām, kas tika dāvinātas Ziemassvētkos, bija populāras arī t. s.

⁴⁶⁴ Ibidem, 2706-1-37, 56., 57. lp.

⁴⁶⁵ Ibidem.

⁴⁶⁶ Beldavs, K. *Jānis Neilands, tautas mācītājs*. Rīga, 1934. 25. lpp.

⁴⁶⁷ Menzenkamp, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. Rīga, 2019. 48. lpp.

indiāņu grāmatas – augstvērtīgi drukāti skaisti, sarkani sējumi ar krāsainiem attēliem – saistoša un aizraujoša lasāmviela.⁴⁶⁸

Lasīšanas kultūrtelpa. Daļa no 18. līdz 20. gs. sākumam Vidzemes sabiedrībā slaveni un pazīstami cilvēki piederēja muižniecībai un to īpašumā bija viena vai vairākas muižas, kuru bibliotēkās izglītojās viņi paši un viņu nākamās paaudzes. Kopumā muižniecība nebija viendabīga – daļa bija bruņniecības pārstāvji, kuriem jau no seniem laikiem piederēja zemes īpašumi, tad bija aristokrāti, kas bija pietuvināti ķeizara galmam, kā arī ievērojami valsts un sabiedrības darbinieki. Bez tam ar laiku muižniecības kārtā iekļāvās arī citu sabiedrības kārtu pārstāvji, tādi kuriem nepienācās muižniecībai ierastās privilēģijas. Neatkarīgi no muižnieku izcelsmes, daļa muižu kļuva par ekonomiskās un kultūras dzīves attīstības centru. Tajā izšķiroša nozīme vienmēr bija bibliotēkai, kas tiešā veidā atspoguļoja muižniecības interešu daudzveidību.

Bibliofilija, muzicēšana, māksla, teātris, senu u. c. lietu kolekcionēšana arī bija klātesoša muižu kungu mājās, bet tieši bibliotēkas vienmēr tika uzskatītas par senu muižnieku dzimtu kultūras simbolu. Nereti vērtīgas muižu bibliotēku kolekcijas bija zināmas ne tikai lokāli, bet arī Eiropas bibliofilu vidū. Šādā vidē lasīšanas tradīcijas bija grāmatniecības attīstības un garīgās dzīves līmeņa rādītājs, kā arī nepārprotami nodrošināja panākumus jaunās paaudzes izglītošanā – mājmacībā un kopējos audzināšanas procesos.

Jāņem vērā, ka līdz aptuveni 1600. gadam Latvijas teritorijā gan kā sarunvaloda, gan kā rakstu valoda dominēja lejasvācu (*Plattdeutsch*) valoda. Pēc tam sekoja posms, kad rakstu valodā jau dominēja augšvācu (*Hochdeutsch, Schriftdeutsch*) valoda, bet sarunvalodā joprojām lejasvācu. Laikposmā starp 1750. un 1760. gadu dominanti gan sarunvalodā, gan rakstos neatgriezeniski ieņēma augšvācu valoda. Šos procesus ietekmēja muižnieku izcelsme, kuru priekšteči bija cēlušies no Vestfāles, Lejassaksijas un citiem lejasvācu apgabaliem. Ar 18. gs. jaunos muižniekus arvien vairāk apmācīja mājskolotāji, kas lielā skaitā Vidzemē ieradās no Tīringenas, Saksijas, retāk no Prūsijas. Mājskolotāji runāja un rakstīja augšvācu valodā, kas jau bija kļuvusi par valdošo vācu valodu.⁴⁶⁹ Šie procesi ietekmēja grāmatu izvēli Vidzemes muižu bibliotēku plauktiem.

Nenoliedzami, ka līdz pat 18. gs. kultūras procesi Eiropā bija aristokrātijas un turīgās pilsonības priekšrocība. Tolaik vairums zinātnisku grāmatu joprojām nāca klajā latīņu valodā, ko spēja izlasīt tikai izglītotie, kuri bija nākuši no turīgām aprindām. Tikko izglītība kļuva pieejamāka plašākiem sabiedrības slāņiem, galvenie virzieni bija dzimtās valodas ieviešana skolās un klasisko valodu lomas sašaurināšana.⁴⁷⁰

Apgaismības laikmeta moto “*Sapere aude!*” (Uzdrošies lietot savu inteliģenci!)⁴⁷¹ un abu revolūciju atbalsis sasniedza arī Vidzemi un lielā mērā ietekmēja literatūras izvēli grāmatu krājumiem gan lauku muižās, gan pilsētās. Šiem procesiem būtiska loma bija Vidzemes muižu īpašniekiem, veidojot bibliotēkas un atlasot literatūru krājumam un lasīšanai, iegādājoties grāmatas gan uz vietas dzimtenē, bieži tās pasūtot, kā arī nereti tās nopērkot ceļojumu laikā, galvenokārt pa Eiropu, vai mērķtiecīgi piedaloties grāmatu izsolēs.

Liela loma grāmatu un periodisko izdevumu izplatīšanā bija grāmatizdevējiem, grāmatu tirgotājiem un grāmatveikalu īpašniekiem Vidzemes lielākajās pilsētās, īpaši

⁴⁶⁸ Blankenhagens, H., fon. *Atmiņas no vecās Vidzemes*. 43. lpp.

⁴⁶⁹ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture, 1710–1800*. 301. lpp.

⁴⁷⁰ Skujenieks, M. *Nacionālais jautājums Latvijā*. Pēterburga, 1913. 59. lpp.

⁴⁷¹ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture, 1710–1800*. 574. lpp.

Rīgā. Ar tiem sadarbojās arī muižu bibliotēku īpašnieki. Piegādes gan noritēja lēnu un saņemtie eksemplāri bija dārgi. Paraleli pilsētu grāmatu izplatības tīkliem iespieddarbu nonākšanu pie lasītāja sistemātiski organizēja arī Vidzemes laukos.

Nereti grāmatas un vienlapes (*Blättchen*), galvenokārt svinību sacerējumus, drukāja nelielās privātās spiestuvēs, kur galvenokārt sagatavoja un izplatīja reliģiska un saimnieciska satura darbus, kā arī realizēja vietējās aristokrātijas privātos pasūtījumus. Piemēram, Ķieģeļu muižā, tās īpašnieks, 1752. gadā neilgu laiku Johana Georga Hāmaņa audzēknis,⁴⁷² izglītotais, glezniecību un dzeju mīlošais Voldemārs Dītrihs fon Budbergs-Benninghauzens, kopā ar luterāņu mācītāju Kristofu Harderu (*Harder*, 1747–1818) 1780./81. gadā ierīkoja grāmatu spiestuvi, ko pēc V. D. fon Budberga-Benninghauzena nāves 1784. gadā pārcēla uz Rubenes mācītājmuižu (*Papendorf Pastorat*).⁴⁷³ Bez reliģiska rakstura sacerējumiem, latviešu valodā (pašreiz zināmi 22 izdevumi) iespieda Vidzemes kalendāru (1781–1790), ābece (1784, 1785, 1796),⁴⁷⁴ bet 1795. gadā pat pavārgrāmatu “Ta pirma Pawaru Grahmata no Wahzes Grahmatahm pahrtulkota”, kas bija domāta muižu pavāriem ar mērķi atbrīvoties no skaidrošanas pūliņiem un nepārtrauktiem rīkojumiem aristokrātu virtuvēs. Grāmata bija arī grāfa Mellīna Bīriņu muižas bibliotēkas krājumā.⁴⁷⁵

Rīgā pirmā stabilā grāmatu iegādes vieta lasītmielošajai publikai sāka darboties 1765. gadā. Tas bija Johana Frīdriha Hartknoha grāmatu veikals, kas piedāvāja ne tikai uz vietas izdoto literatūru, bet nodrošināja tiem laikiem ātru pasūtīto iespieddarbu piegādi no Vācijas, Rēveles (Tallina), Tērbatas (Tartu), Maskavas un Pēterburgas. Hartknohs bija atslēgas persona vācu valodas grāmatu, tai skaitā nesen izdoto, piegādei daudzām Vidzemes muižu bibliotēkām. Tas bija ļoti būtisks faktors, jo vēl 18. gs. grāmatu piegāde Latvijas teritorijas lasītājiem kopumā joprojām bija laikietilpīga un dārga.⁴⁷⁶

Pēc Franču revolūcijas sākuma daudzi kritiski domājošie pieprasīja izmaiņas izglītībā un zinātnē. Skaidrs, ka bez 18. gs. revolūcijas arī mediju jomā tikai personīgie kontakti vairs nebija tik iedarbīgi. Blakus grāmatām, kas vēstīja par nebijušām tēmām un atrada jaunus lasītājus, bija vērojama plaša periodisko izdevumu žanriskā daudzveidība. Lielākajā daļā nozaru iznāca katrai savs žurnāls, vienīgi noturēt pastāvīgu lasošo auditoriju bija praktiski neiespējami. Vidzemē periodiku laida klajā ar mērķi uzturēt stabilāku saikni ar literārajām aprindām.⁴⁷⁷

18. gs. otrajā pusē rosība grāmatu pieejamībā bija daudz ievērojamāka, jo grāmatu varēja atrast gandrīz katrā mājā, kas liecināja par to, ka uzlabojās literatūras izvēles gaume, un pieauga zināšanas. Visi interesenti ieguva nepieciešamo informāciju par jaunāko literatūru ar tādu amplitūdu, itkā dzīvotu Vācijas centrā. Literatūru atbilstoši lasītāju vajadzībām tolaik daļēji piegādāja ar kuģiem, daļēji pa pastu. Vietējās grāmatu produkcijas pieaugums un ārzemēs izdotās literatūras viegla pieejamība bija svarīgs priekšnoteikums dažādu bibliotēku un lasīšanas biedrību attīstībai Latvijā. Starp pazīstamākajiem grāmatu izdevējiem un tirgotājiem joprojām darbojās Hartknohs, pēc

⁴⁷² Graubner, H. Zwischen Adel und Patriziat. Beobachtungen des jungen Hamann in Livland und Kurland (1752–1759). In: Bosse, H. etc (Hrsg.). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg, 2011. S. 88; Taimiņa, A. Voldemārs Dītrihs brīvkungs fon Budbergs. 225. lpp.

⁴⁷³ Apīnis, A. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās: apcerējumi*. Rīga, 2000. 78., 80. lpp.; Apīnis, A., Klekere, I. (red.). *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1800. gadam*. 17., 27. lpp.

⁴⁷⁴ Apīnis, A., Klekere, I. (red.). *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1800. gadam*. 26. lpp.

⁴⁷⁵ Harders, K. *Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota*. Rubene, 1795. Eks.: LNB, svk. 0318073657.

⁴⁷⁶ Jūrjo, I. Lesegesellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1990. Jg. 39. H. 4. S. 544, 545.

⁴⁷⁷ Norts, M. *Baltijas jūras reģiona vēsture*. Rīga, 2019. 193., 194. lpp.

tam arī viņa dēls,⁴⁷⁸ Jūliuss Konrāds Daniels Millers un viņa 1793. gadā dibinātā komercbibliotēka, kas bija atvērta un pieejama lasītājiem visas dienas garumā. Tur lasītāji varēja iepazīties ar daudzām Franču revolūcijas gaisotnē izdotām grāmatām, īpaši franču, piemēram, franču brīvmūrnieka un politiķa Onorē de Mirabo (*de Mirabeau*, 1749–1791), Ruso un angļu autoru darbiem.⁴⁷⁹

Ja iztēlojamies 19. gs. īstenu un tipisku bibliofilu Vidzemes muižā, tas joprojām glabāja senas bibliotēkas veidošanas tradīcijas, ko bija mantojis no iepriekšējām paaudzēm. Parasti viņš varēja būt mazliet ērmīgs un aristokrātisks vīrs, kas dzīvoja visai noslēgti, parastu un vienkāršu dzīvi un ļoti taupīja, bet lielāko daļu no savas dzīves viņš aizvadīja apjomīgajā bibliotēkā. Kādā grāmatu tirgotavā Rīgā uzskatīja viņu par vienu no pašiem labākajiem klientiem. Tie tad nu arī bija vienīgie izdevumi, kādus viņš atļāvās – ieguldīt naudu grāmatās un iesiet tās skaistos, pat krietni padārgos vākos.⁴⁸⁰

Potenciālos lasītājus muižnieku vidū varēja iedalīt trīs tipos. Vispirms pasaulīgi eleganti, ārišķīgi sakopti salonu ļaudis, ar acīmredzamu tieksmi uz sportu. Nākamie ģērbās uzsvērti neuzkrītošos tērpos un viņi bija pieskaitāmi pie nopietnajiem intelektuāļiem ar plašu vispārējo izglītību. Un visbeidzot, pret ārējo izskatu vienaldzīgie lauku muižnieki, kuru vienīgās rūpes sagādāja muiža. Ja neskaita grāmatas par zirgiem un medībām, viņi reizi pa reizei izlasīja arī kādu kriminālromānu. Šādi cilvēku tipi dažādās pakāpēs un sajaukumos veidoja pārsteidzoši raibu sabiedrību.⁴⁸¹

Par muižu bibliotēku īpašniekiem sirsnīgi savulaik pasmējušies Ādolfa Alunāna (1848–1912) sastādītajā “Zobgala kalendārā”, publicējot anekdotes. Uzmanību pievērsuši bibliofilu pārsteidzošajai aizrautībai ar dārgiem sējumiem: “Liels rakstniecības draugs. Skolotājs: Ja, var gan redzēt, ka esiet rakstniecības īstens draugs un labvēlis: Jūsu bibliotēka tiešām apskaužami bagāta! Muižas īpašnieks: Ko nu par bagātumu! Bet aplūkojiet grāmatu iesējumus: viss cūku ādā siets, pašu audzinātu cūku ādās! Tur, lūk, iebāzts kapitāls!”⁴⁸² Cits izdevums savukārt sarkastiski norāda uz muižniecības zināšanām par literatūru: “Muižnieka bibliotēka... Mājskolotājs: Barona kungs, jūsu bibliotēkā trūkst Šillera darbu pirmā sējuma. Muižnieks: Tam tā jābūt! Šai krājumā ievietoti tie Šillera darbi, kurus viņš sarakstījis tai laikā, ka vēl nebijis par muižnieku iecelts...”⁴⁸³

Grāmata muižu kultūrā ieņēma arvien nozīmīgāku lomu izglītības un kultūras attīstības pakāpes rādītājos. Lai izzinātu laikmetu kultūras dzīves norises, nepietiek tikai ar grāmatu izdošanu saistīto problēmu – skaita, tematikas utt. – izpēti, jo par svarīgu faktoru kļuva grāmatu izplatīšanas, lasītības, kā arī krāšanas un glabāšanas process sabiedrības visdažādākajos slāņos.

Lasīšanas biedrības un muižu bibliotēkas. 18. gs. beigās pieaugošais izdevumu klāsts vecināja lasāmbibliotēku un sabiedrisko organizāciju bibliotēku veidošanos, bet vēl svarīgāka par tām bija literārā komunikācija džentelmeņu klubos un lasīšanas biedrībās, kas uzskatāmas par aristokrātijas emancipācijas un apgaismības ideju izplatīšanas centriem, ko Vidzemē dibināja galvenokārt lielākajā pilsētā – Rīgā. Likumsakarīgi, ka lielākā daļa literatūras vācu valodā, ko iespieda, kā arī izplatīja no

⁴⁷⁸ Rancāns F. Apgaismības ideju ietekme Latvijas bibliotēku attīstībā 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi*. Rīga, 1986. 8. lpp.

⁴⁷⁹ Ibidem. 21. lpp.

⁴⁸⁰ Grosbergs, O. *Mežvalde*. Rīga, 2005. lpp.

⁴⁸¹ Menzenkamp, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvēzemē*. 225. lpp.

⁴⁸² *Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1893. gadam*. Jelgava, 1892. 13. lpp.

⁴⁸³ *Zvārguļa zobgala kalendārs 1907. gadam*. Rīga, 1906. 80. lpp.

ārzemēm Baltijas provincēs, nonāca muižu bibliotēkās,⁴⁸⁴ lasīšanas biedrībās un lasāmbibliotēkās.

Bez tam par stabilu laikmeta iezīmi uzskatāmas brīvmūrnieku humanitārās programmas ietekmē 18. gs. otrā pusē izveidojušās literārās biedrības, inteligentu (literātu) pulciņi, dažādi apgaismības iedvesmoti klubi. Vidzemē bija vērojams tas pats, kas notika Eiropā, Baltijas kultūrtelpa nebija izņēmums. Rīgā, Jelgavā, Tērbatā un Rēvelē bija izveidojušās tā vai cita brīvmūrnieku apvienību forma. Jānorāda, ka Baltijā, kur salīdzinājumā ar Eiropu bija vērojamas atšķirības, bieži pārsniedza klasisko aktivitāšu norises, vienlaikus pildot arī citu apgaismības laikmeta organizāciju funkcijas.⁴⁸⁵

Vēl 18. gs. beigās grāmatu, bet jo īpaši periodisko izdevumu iegāde, dažkārt bija par dārgu arī muižu bibliotēku īpašniekiem, tāpēc viņi nereti bija dažādu sabiedrisko bibliotēku biedri, grāmatu veikalu abonēšanas pakalpojumu lietotāji, kā arī draudzīgi apvienojās kopā ar kādu pasūtīt vienu izdevumu lasīšanai vairākās ģimenēs. Tā 1800. gada rudenī Bīriņu muižas īpašnieks grāfs Mellīns piedāvāja savam draugam Rutikveres (*Ruttigfer*) muižas īpašniekam Oto Frīdriham fon Pistohlkorsam (1765–1816) kopā pasūtīt un lasīt laikrakstus apvienojot finanses, kas norāda, ka pat aristokrātijai tolaik pasūtīt laikrakstus bija dārgs prieks. Tā kā šāda apvienošanās abonējot kādu laikrakstu bija reta parādība, par to saglabājušās arī tikai nedaudzas ziņas.⁴⁸⁶ Laikraksti un citi periodiskie izdevumi bija būtiski informācijas avoti Vidzemē, lai muižnieki sekmīgi vadītu savas saimniecības – vienmēr pirmie uzzinot par notiekošo tuvākajā apkārtnē un Eiropā, kā arī jaunumiem lauksaimniecības sasniegumu un likumdošanas jomā.

Sākotnēji lasīšanas biedrībās, kuru dalībnieki bija apvienojuši spēkus izdevumu iegādei, nebija savas bibliotēkas telpas, tāpēc grāmatas, laikrakstus un žurnālus nodeva no rokas rokā. Tāda apvienošanās izteikta bija lauku apvidos un saistībā ar salīdzinoši lielajiem attālumiem starp atsevišķu lasītāju dzīves vietām, šo savstarpējo vienošanos varēja uzskatīt par lietderīgu: katram biedram pērkot grāmatas vai periodiskos izdevumus bija pienākums tos dot arī citiem, bet interesei samazinoties, izdevumi atgriezās pie personas, kas tos bija iegādājusies. Pērkamo grāmatu vai periodisko izdevumu skaits netika noteikts, lasīšanas biedrībās ņēma vērā katra individuālā lasītāja materiālās iespējas. Biedrības darbību organizēja un pārzināja kāds no aktīvākajiem biedriem, nereti tas bija kāds mācītājs vai muižnieks. Viņš vadīja un koordinēja kopīgi pieņemtos lēmumus, iesniedza rēķinu katram abonentam divas līdz trīs reizes gadā, nodrošināja grāmatu iesiešanu, apkopoja grāmatu sarakstus un nosūtīja tos biedrības biedriem. Dažkārt biedrībās tapa arī pilnīgāki grāmatu saraksti, kuros katram nosaukumam pretī bija uzrakstīts īpašnieka vārds.⁴⁸⁷

Vācijā šāda veida lasīšanas biedrībās vidēji apvienojās 15–20 biedri. Tie parasti bija muižnieki, mācītāji, ārsti, juristi un lauksaimnieki, ar kuriem tolaik saprata nematrikulētos muižniekus un/vai muižu nomniekus. Piemēram, Vidzemes guberņas igauņu daļā Peltsamā (*Oberpahlen*) lasīšanas biedrībā kopā bija 24 biedri, no tiem astoņi muižnieki – seši kungi un divas dāmas.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Wittmann, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*. S. 109, 110.

⁴⁸⁵ Straube, G. Brīvmūrniecība Latvijā Apgaismības gadsimtā. 58. lpp.

⁴⁸⁶ Jūrjo, I. Lesegellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1990. Jg. 39. H. 4. S. 547; 1991. H. 1. S. 28.

⁴⁸⁷ Ibidem. 1991. H. 1. S. 31.

⁴⁸⁸ Ibidem. S. 47.

Bauņu muižas īpašnieks Jakobs Johans fon Zīverss no 1783.–1786. gadam, vēl arī no 1797.–1802. gadam, pildīja Vidzemes landrāta amatu.⁴⁸⁹ Lai regulāri apmeklētu landtāga sēdes, viņš bieži uzturējās Rīgā, pavadot laiku arī augstākās sabiedrības aprindās. Pēc Pēterburgas Angļu kluba parauga veidotās “Musses” biedrības 200 dibinātāju sarakstā 1787. gadā atrodams arī viņa vārds.⁴⁹⁰ Viens no biedrības pamatvirzieniem bija dibināt bibliotēku un ierīkot biedriem pieejamu lasītavu, kurā diskutēt, lasīt un apspriest dažādu norišu jaunākās tendences. Laika gaitā šajā biedrībā darbojās daudzi Vidzemes muižu un tajās izveidoto bibliotēku īpašnieki.

“Musses” klubā ciešā draudzībā pulcējās tirgotāji un muižnieki, bet akadēmisko profesiju pārstāvji no šīs sabiedrības norobežojās, drīzāk turējās pa gabalu. Šajā laikā attiecības starp tirgotājiem un muižniekiem bija mazāk saspringtas nekā savulaik starp aristokrātiju un literātiem, kad pēdējo vidē parādījās demokrātisku virzienu strāvojumi. Iemesls tam visam bija principiāli iebildumi pret aristokrātijas jēdzienu, kā arī diskriminācijas sajūta ārpus kultūras dzīves jomas.⁴⁹¹

Lasāmviela jeb lektūra (Lektüre). Muižu bibliotēku kontekstā lasāmviela pētāma kā indikators, lai izvērtētu augstās un populārās kultūras attiecības, kā arī izvērtētu krājuma ieteikmi muižas dzīves dažādās sfērās.

Bīriņu muižas īpašnieka zviedru armijas ģenerālmajora brīvkunga Karla Johana fon Mengdena no Stokholmas 1740. gadā atvestā literatūra⁴⁹² sniedz ieskatu par viņa interesēm – arhitektūru, politisko un militāro vēsturi, teātra mākslu. Viņš savā ikdienas dzīvē izmantoja un lasīja dažāda veida vārdnīcas, slavenu franču domātāju un rakstnieku darbus, kā arī ievērojamus reliģiska satura izdevumus un dažādu ceļojumu aprakstus. Lasītāju Vidzemes muižā bija atraduši: Prūsijas karaļa Frīdriha Lielā filozofiskais sacerējums “*Anti Makiavelli*” vācu valodā, Parīzes apraksti franču valodā, daudzu slavenu franču dramaturgu un domātāju, īpaši apgaismotāju, darbi – Pjēra Beila, Voltēra, Žana Rasina, Moljēra, Fransuā Fenelona u. c., angļu – brīvdomīgais un arī tiem laikiem drosmīgais rakstnieka un politiķa Džonatana Svifta (*Swift*, 1667–1754) “*Gulivera ceļojums*” un sengrieķu “*Ēzopa fabulas*”. Bīriņu muižas grāmatu krājuma tematikas tendences atklāj vienlīdz apjomīgu zināšanu un interešu spektru Vidzemes muižu bibliotēkā, kāds tas raksturīgs gan Francijā, gan citur Eiropā.

Karlam Frīdriham Šulcam fon Ašerādenam Aizkraukles muižas bibliotēkā 18. gs. otrajā pusē bija grāmatas franču, itāļu, latīņu un vācu valodā. Pēc satura tajā bija pieejamas dažādas vārdnīcas, dabaszinātņu, lauksaimniecības literatūra, bet visvairāk grāmatu bija vēstures jomā – par Dānijas, Itālijas, Krievijas, Polijas, Prūsijas, Vidzemes, Ungārijas, Vācijas, Zviedrijas vēsturi. Viņa krājumā bija Ruso, Voltēra darbi, pat reti Francijas muižu bibliotēkās sastopamais Ruso darbs “*Emile*”, Pjēra Beila populārā vārdnīca, Johana Gotfrīda Arnta “*Der Liefländischen Chronik*” divos sējumos, 31 sējums Žorža Luija Leklerka de Bifona “*Histoire naturelle*”, skotu vēsturnieka un filozofa Deivida Hjūma (*Hume*, 1711–1776), angļu dzejnieka Aleksandra Poupa (*Pope*, 1688–1744) un skandināvu rakstnieka, filozofa un vēsturnieka Ludviga Holberga (*Holberg*, 1684–1754) darbi par ētiku un morāli, virkne antīko autoru sacerējumu, Moljēra, Žana Rasina lugas un 1723. gadā publicētā “*Agneses no Šajo*” (*Agnes de Chaillot*) komēdija-parodija u. c.⁴⁹³ Krājums satura ziņā pat pārspēja vairumu tā laika muižu bibliotēku Vidzemē, un domājams, pat Eiropā

⁴⁸⁹ Krusenstjern, G., von. *Die Landmarschälle und Landräte der Livländischen und der Öselschen Ritterschaft in Bildnissen*. Hamburg, 1963. S. 52.

⁴⁹⁰ Büngner, R. *Die Gesellschaft der Musse in Riga, 1787–1887*. Riga, 1886. S. 57.

⁴⁹¹ Menzenkampfs, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. 174. lpp.

⁴⁹² LNA LVVA, 6999-3-221, 8.–120. lp.

⁴⁹³ LUAB, R/Ms.657,3.

kopumā. Aplūkojot katalogu vienīgi šķiet, ka tā ir daļa no kataloga un tajā nav atspoguļots viss krājums.

Arī Mazstraupes muižas pils īpašnieces Annas Katrīnas fon Meiendorfas bibliotēkā neiztika bez franču apgaismotāju darbiem, tur atrodami Žana Rasina, Denī Didro un Voltēra darbi. Tāpat grāmatplauktā glabājās tolaik tik populārais angļu dzejnieka un domātāja Džona Milтона (1608–1674) darbs “*Le paradis*” franču valodā.⁴⁹⁴

Peltsamā laikā no 1768.–1769. gada iespieda pirmo medicīnas žurnālu latviešu valodā “*Latweeschu Ahrste jeb Īsa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kurām Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot*”, kura mērķis bija izglītēt Vidzemes sabiedrību par veidiem kā izsargāties no slimībām, īpaši uzrunājot un aicinot muižniecību padomāt par zemnieku un kalpotāju dzīves apstākļu uzlabošanu. Tāpēc zīmīgi ieraudzīt kāda literatūra dominēja Peltsamā lasīšanas biedrībā 18. gs. nogalē, kuras biedri bija arī Vidzemes muižu bibliotēku īpašnieki.

Biedrības lektūra sniedz vispārēju ieskatu tā laika lasāmvielās klāstā, sniedzot informāciju par krājumu, kāds tas bija Vidzemē izveidotajās privātajās lasīšanas biedrībās un kas ietekmēja izvēli arī iekārtojot muižu bibliotēkas. Vairumā literatūras biedrību bibliotēku krājumā galvenokārt bija vēstures, politikas un ģeogrāfijas literatūra, kas norāda uz apgaismības laikmeta sabiedrības tiešanos uz vispārēju izglītību un plašu zināšanu apvāršni. Nereti bibliotēku grāmatu plauktos bija atrodami Voltēra darbi par vēsturi (“*Siecle de Louis XIV*”, “*Siecle de Louis XV*”, “*Histoire de Charles XII*”) un Frīdriha Šillera “*Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande*” par nīderlandiešu revolūciju. Pārstāvēti bija tolaik vadošo vācu vēsturnieku Johana Kristofa Gaterera (*Gatterer*, 1727–1799), Augusta Ludviga fon Šlecera (*von Schlözer*, 1735–1809) un vācu publicista Johana Stefana Pītera (*Pütter*, 1725–1807) darbi. Vispopulārākie bija Augusta Ludviga fon Šlecera darbi,⁴⁹⁵ arī Bīriņu muižas bibliotēkā lasīts viņa darbs.⁴⁹⁶

Pie tā laika populāriem izdevumiem pieskaitāms arī barona Sigismunda Herberšteina (*Herberstein*, 1486–1566) darbs “*Rerum moscoviticarum commentarii*”, bet angļu valodas zinātāji labprāt lasīja vēsturnieka un rakstnieka Edvarda Gibona (*Gibbon*, 1737–1794) 18. gs. vēstures šedevru “*History of the Decline and Fall of the Roman Empire*”, kā arī skotu vēsturnieka Viljama Robertsona (*Robertson*, 1721–1793) darbu par ASV vēsturi.⁴⁹⁷

Lasītājus arī Baltijas provincēs interesēja Franču revolūcijas notikumi, tāpēc krājumos parādījās aktuālie darbi par to, kas notiek Francijā. Par šiem notikumiem rakstīja un publicēja arī Rīgā, piemēram, Hūpelis 1791. gadā Rīgā izdeva grāmatu “*Blick auf Frankreichs jetzige Greuel, insofern sie das europäische Staatsinteresse betreffen*”, kur aplūkots revolūcijas pirmais posms. Lasītāju vidū populāri darbi bija arī par ceļojumiem uz eksotiskām zemēm – Ēģipti, Sīriju, Turciju, Persiju un Ķīnu – ko parasti bija sarakstījuši slaveni ģeogrāfi, kā arī Eiropas misionāri šajās zemēs. Slavenāko darbu autori – vācu mācītājs, ģeogrāfs un statistiķis Antons Frīdrihs Bīšings (*Büsching*, 1724–1793), brāļu draudzes mācītājs Georgs Heinrihs Loskīls

⁴⁹⁴ LNA LVVA, 6999-13-1588. 10. lp.

⁴⁹⁵ Jūrjo, I. Lesegellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1991. H. 1. S. 37.

⁴⁹⁶ Schlözer, A. L., von, Gebhardi, L. A. *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland*. Halle, 1785. Eks.: LNB, svk. 0309081577.

⁴⁹⁷ Jūrjo, I. Lesegellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1991. H. 1. S. 38.

(Loskiel, 1740–1814) u. c. Tāpat lasīja dažādas ģeogrāfijas rokasgrāmatas un atlantus.⁴⁹⁸

Populāra lasāmviela bija franču apgaismotāju darbi, īpaši populāra bija Denī Didro un viņa domubiedru sagatavotā un izdotā Lielā franču enciklopēdija. Daudzi lasītāji izvēlējās arī citus dažādos laikos tapušos filozofu darbus – Voltēra “*Zadig*”, “*Geist der Gesetze*”, Monteskjē “*Lettres persanes*”, itāļu domātāja Čezāres Bekārijas (*Beccaria*, 1738–1794) “*Dei delitti e delle pene*” ne tikai itāliski, bet arī franču valodā, arī Imanuela Kanta Rīgā izdoto darbu “*Critik der reinen Vernunft*”. Biedrības krājumā bija atrodamī darbi arī tiesību zinātnēs, psiholoģijā (šveiciešu rakstnieka un filozofa Johana Kaspara Lafatera (*Lavater*, 1741–1801) “*Physiognomische Fragmente*”) un estētikā (vācu rakstnieka un filozofa Gotholda Efraima Lesinga “*Laokoon*”; šveiciešu teologa un filozofa Johana Georga Zulcera (*Sulzer*, 1720–1779) “*Allgemeine Theorie der schönen Künste*”). Līdzās reliģiskiem traktātiem un apcerēm par cilvēka dvēseles dabu glabājās grāmatas par mistikas un maģijas noslēpumiem (zviedru zinātnieka un mistiķa Emanuela Svēdenborga (*Swedenborg*, 1688–1772) darbi; vācu dabaszinātnieka Johana Kristiāna Vīgleba (*Wiegleb*, 1732–1800) “*Fortgesetzte Magie*”. Ar alķīmiju tolaik aizrāvās arī cilvēki, kuru dzīves centrā dominēja apgaismojoši racionālistisks pasaules uzskats. Kā spilgts piemērs šeit minams mācītājs Gothards Frīdrihs Stenders (*Stender*, 1714–1796). Tāpat apgaismības laikmetā bija raksturīgi, ka daļa lasīšanas biedrības biedru bija brīvmūrnieki, tāpēc bibliotēkās nereti bija ar šo kustību saistīta literatūra.⁴⁹⁹

Būtisku krājuma daļu veidoja darbi dabaszinātnēs – grāmatas par matemātiku un fiziku u. c. (dominēja šveiciešu matemātiķa Leonarda Eilera (*Euler*, 1707–1783) darbi), ķīmiju, astronomiju, bioloģiju (Žorža Luija Leklerka de Bifona darbi), tāpat grāmatas par medicīnu.

Liela daļa izdevumu bija par praktisko ikdienas dzīves daļu – pavārgrāmatas, dārzkopības grāmatas u. c., kas bija paredzētas muižu kalpotājiem, ne zemniekiem. Nereti bibliotēkās bija arī bērnu literatūra un mācību grāmatas; filoloģijas darbi – vācu dzejnieka un teologa Johana Gotfrīda Herdera (*Herder*, 1744–1803) “*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*”, “*Zerstreute Blätter*”, vācu valodnieka un bibliotekāra Johana Kristofa Adelunga (*Adelung*, 1734–1806) “*Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hochdeutschen Mundart*”. Labi pārstāvētas bija franču, angļu, itāļu, latīņu un krievu valodas vārdnīcas. Lielu daļu krājuma veidoja arī beletristika: vācu dzejnieka Frīdriha Gotlība Klopštoka (*Klopstock*, 1724–1803) “*Messias*”; Gotholda Efraima Lesinga “*Minna von Barnhelm*”; Kristofa Martina Vīlanda darbi; Johana Volfganga Gētes “*Gotz von Berlichingen*”, “*Schriften mit Kupfern*” u. c. autoru sacerējumi. Tāpat populāri bija arī Migela de Servantesa darbs vācu valodas tulkojumā “*Don Quijote*”, Viljama Šekspīra darbi angļu valodā, Ruso darbs vācu valodas tulkojumā “*Bekanntnisse*”, franču rakstnieka Pjēra de Marivo (*de Marivaux*, 1688–1763) “*Esprit de Marivaux*” un franču rakstnieka Sebastiāna Mersjē (*Mercier*, 1740–1814) utopija “*L'An 2440*” – vīzija par nākotnes sabiedrību, ko bija ietekmējušas apgaismības laikmeta idejas. Plauktos glabājās arī slavenu antīko autoru darbi, visbiežāk tulkojumi angļu un vācu valodā, piemēram, Homērs angļu valodā. Krājumā populāri un pieprasīti bija periodiskie izdevumi – laikraksti, žurnāli un mēnešraksti. Grāmatu plauktos rindojās arī vēsturnieka un jurista Frīdriha Konrāda Gādebuša (*Gadepusch*, 1719–1788) un teologa un pedagoga Juliusa Heinriha Gotlība Šlēgela (*Schlegel*, 1739–1810)

⁴⁹⁸ Ibidem. S. 39, 40.

⁴⁹⁹ Ibidem. S. 40.

zinātniskie turpinājumi, kā arī Johana Gotfrīda Arnta “Der Liefländischen Chronik”, ārsta un literāta Pētera Ernsta Vildes (*Wilde*, 1732–1785) darbi, Vilhelma Kristiāna Frībes “*Pittoresken aus Norden*”, dzejnieces un publicistes Elizabetes (Elīzas) Šarlotes Konstances fon der Rekes, dzimusi fon Mēdema (*von der Recke, geb. von Medem*, 1754–1833) “*Nachricht von des berühmten Cagliostro Aufenthalt in Mitau im Jahre 1779*” u. c. darbi.⁵⁰⁰

Biedrības biedri pasūtīja ne tikai laikrakstus, grāmatas un žurnālus, krājumā bija arī bagātīgs nožiedzumu (ārijas, operetes, koncerti, simfonijas, menueti utt.) klāsts, kurā liels uzsvars likts uz mūzikas jaunumiem. Šāda piedāvājuma mērķim bija virsuzdevums – iespēja koncertus savās muižās padarīt par ikdienas sastāvdaļu. Krājumā bija arī plaša gravīru kolekcija, no kuras vispopulārākie un pieprasītākie bija slavenā angļu mākslinieka un satīriķa Viljama Hogārta (*Hogarth*, 1697–1764) darbi.⁵⁰¹

Visi piemēri apliecina to, ka gan šie un citi izdevumi bija populāri Eiropas muižu bibliotēku un to īpašnieku redzeslokā, Vidzeme nebija izņēmums. Pieminētie un izcelties iespieddarbi neiztrūkstoši atradās ne tikai Aizkraukles, Bīriņu, Mazstraupes u. c. muižas bibliotēku plauktos Vidzemē, bet arī Kurzemē un citur Eiropā.

Pie nedaudzajām grāmatām, kas pārdzīvojušas Ungurmuižas bibliotēkas postīšanu, pieder tikumīgas pamācības raksti, Bībele vācu, latīņu un grieķu valodā, kā arī 1735. gadā izdotās Berleburgas Bībeles daļa – krāšņs eksemplārs vērtīgā iesējumā, kas savu poētisko komentāru dēļ vienlaikus atklāj arī kaut ko par teoloģiskajām aktivitātēm. No muižas bibliotēkas saglabājies arī Martina Lutera seno rakstu sējums, kurā Ungurmuižas cēlājs un īpašnieks Baltazars savā skaistajā rokrakstā atstājis ierakstu: “Šo grāmatu man dāvājis mācītājs Kelners Ungurmuižā 1731. gada 2. septembrī. B. fon Kampenhauzens”.⁵⁰²

Vairāk par lokālu parādību uzskatāma Vidzemes muižu bibliotēku krājumos glabātās un ar jurisprudenci, tiesībām, valsts iekārtu saistītās grāmatas un materiāli, kas bija atbalsts muižnieku ikdienas dzīvei gan muižu īpašumos, gan valsts vai militārajā dienestā. Vidzemes muižu bibliotēku plauktos 17. gs. iespieddarbi nebija retums, tie galvenokārt bija Vidzemes tiesību apkopojumi. Zviedrijas varas laikā zviedru valodā izdotos likumdošanas aktus Vidzemes vietējo vācu muižnieku un pilsētu turīgo pilsoņu vajadzībām tulkoja un publicēja arī vācu valodā, tie tad arī bija biežāk izplatītie apkopojumi. Vidzemes ģenerālgubernators Klaudijs Tots (*Tott*) 1668. gadā sastādīja likumu un rīkojumu krājumu “*Landes-Polizey-Ordnungen*”. Šo Vidzemes likumu un rīkojumu krājumu Rīgā izdeva 1673. gadā un vēlāk vairākkārt pārizdeva. Pēdējais izdevums bija 1707. gadā ar nosaukumu “*Lieffländische Landes-Ordnungen*”, kurā bija sakopoti 185 likumdošanas akti, kas izdoti laikposmā no 1630. līdz 1705. gadam. Izdevuma teksts aizņēma 779 lappuses, bija pievienots arī plašs reģistrs (satura rādītājs).⁵⁰³ Šo likumu krājumu 1705. un 1707. gadā privāti publicēja Rīgas grāmatu tirgotājs un izdevējs Georgs Matias Nellers (*Nöller*, ?–1712). Izdevējs, kurš piederēja pilsoņa kārtai, izdevumā neoficiāli bija sakopojis rīkojumus, kas attiecās uz pilsētnieku dzīves veidu un Rīgas iestādēm, kā arī visus rīkojumus un noteikumus, kas bija derīgi un nepieciešami muižniecībai.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Ibidem. S. 41–45.

⁵⁰¹ Ibidem. S. 46, 47.

⁵⁰² Kampenhauzens, A., fon. Kampenhauzeni: no kādas vidzemnieku ģimenes vēstures. No: *Muiža zem ozoliem*. Bauska, 1998. 23. lpp.

⁵⁰³ Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga, 1972. 1. daļa, 175. lpp.

⁵⁰⁴ Vīpers, R. Pāreja no zviedru valdīšanas uz krievu laikmetu. No: Balodis, F. (red.). *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga, 1937. 170. lpp.

Zemnieku tiešā sasaiste ar likumdošanu 18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē vairumā gadījumu izpaudās kā iepazīšanās ar apkārtrakstu tulkojumiem baznīcās vai muižās. Svarīgākos apkārtrakstus Vidzemē zemnieku vajadzībām tulkoja gan latviešu, gan igauņu valodā, pārējie rīkojumi tika izsūtīti vācu valodā. Kopš 19. gs. 20.–30. gadiem “Latviešu Avīzēs” un citos laikrakstos regulāri publicēja dažādu tiesību aktu tulkojumus, kā arī tiesu sludinājumus un ziņas par pārvaldes iestādēm.⁵⁰⁵ Vidzemes muižu bibliotēkās bija atrodamī izdevumi, kas bija saistīti ar zemnieku lietām.

Latvijas teritorijā tikai Vidzemes muižu bibliotēkās vērojama brāļu draudzes kustības ietekme, kas atbalsojas arī vēl Franču revolūcijas notikumu laikā un uzskatāmi atspoguļoja apgaismības laikmeta rosinātās izmaiņas gan lauku, gan pilsētu sabiedrībā.

Ungurmuižas bibliotēkā ģenerālleitnanta brīvkunga Johana Baltazara fon Kampenhauzena laikā, vadoties pēc stingras kristīgās pārliecības piētisma gaisotnē, sākot ar 1730. gadu uzkrāja visus iespējamus hernhūtiešu lozungus, kas hernhūtiešu ģimenei, kādi bija fon Kampenhauzeni, tas bija pašsaprotami.⁵⁰⁶ Pārsteidzoši, ka 18. gs. pirmajā pusē līdzās Ungurmuižas bibliotēkas krājumam iedibinātās ģimenes tradīcijas ir dzīvas joprojām. Kā 2017. gada 1. jūlijā “Ungurmuižai 285” svētkiem veltītajā starptautiskajā konferencē “Hernhūtiešu kustības fenomens Latvijas valsts simtgades kontekstā” norādīja dzimtas pēctecis Aksels fon Kampenhauzens, katru rītu ģimene savas gaitas Vācijā joprojām uzsāk ar lozungu. Un šie viņa vārdi izskanēja Ungurmuižas telpā, kur virs runātāja bija vērojams viņa priekšteča J. B. fon Kampenhauzena portrets – abu sejas vaibstos nevarēja nepamanīt apbrīnojamu līdzību.

Dikļu muižas vēsturē, kur ar lasīšanas, rakstīšanas un bibliotēku kultūras tradīcijām saistāma ar īpašnieku fon Tīzenhauzenu (*von Tiesenhausen*) dzimtas vārdu, kuru īpašumā tā nonāca 1760. gadā.⁵⁰⁷ Lai arī vēl nav atrastas drošticamas liecības par grāmatu krājumu, sabiedriskās dzīves atspoguļojums un notikumi Dikļu apkārtnē liek domāt, ka Valmieras apriņķa asesors Georgs Fabians fon Tīzenhauzens (1785–1845), kurš muižu 1815. gadā mantoja no tēva apriņķa tiesneša majora Georga Johana fon Tīzenhauzena (1735–1814), bija izmeklētas bibliotēkas īpašnieks. Par to nojaušams pētnieku aprakstītajos⁵⁰⁸ notikumos Dikļu muižā, kas saistīti ar Jāņa Peitāna (1801–1859) un G. F. fon Tīzenhauzena vārdu. Muižnieka atbalstīts Peitāns Dikļu muižā pārtulkoja un turpat uz vietas iestudēja vācu dzejnieka un dramaturga Frīdriha Šillera lugu “*Die Räuber*” (1781).

Par bāreni palikušo pāragri mirušā muižas pavāra četrgadīgo dēlu Jāni Peitānu uzaudzināja un izskoloja Dikļu muižas īpašnieks un viņa ģimene, kurā sešu bērnu⁵⁰⁹ pulciņā piecas bija meitas un tikai viens dēls. Peitāns teicami prata vācu valodu, bija daudz lasījis un pavadīja fon Tīzenhauzenu pasākumos Rīgā. Domājams, ka fon Tīzenhauzens bija vēl viens lauku liberālās muižniecības pārstāvis, kas atbalstīja arī

⁵⁰⁵ Kikuts, T. Latvija Krievijas impērijas sastāvā: tradīcijas pārvērtības 18.–19. gadsimtā. No: *Varas Latvijā*. Rīga, 2019. 97. lpp.

⁵⁰⁶ Kampenhauzens, A., fon. Kampenhauzeni: no kādas vidzemnieku ģimenes vēstures. 23. lpp.

⁵⁰⁷ Transehe-Roseneck, A., von. *Der Güterbesitz der von Tiesenhausen in Livland 1224–1919/20*. Hannover-Döhren, 1964. S. 25.

⁵⁰⁸ LNB, RXA300,146; Apinis, A. Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām turpinās. *Literatūra un Māksla*. 1974. 20. apr. 15.–16. lpp.; Apinis, A. Pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām. *Zvaigzne*. 1965. Nr. 3. 4.–5. lpp.; Paškevica, B. Schillers Drama Die Räuber in der Übersetzung eines lettischen Leibeigenen. In: Bosse, H. etc (Hrsg.). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg, 2011. S. 291–302.

⁵⁰⁹ LNA LVVA, 2728-1-535, 456. lp.

brāļu draudzes kustību Valmieras apriņķī,⁵¹⁰ neviļus turpinot kādreizējās muižas īpašnieces grāfienes Šarlotes fon Lēvenvoldes, dzimušas fon Rozenas (*von Löwenwolde, geb. von Rosen*, 1698–1782) aizsākto draudzīgi noskaņoto atbalstu hernhūtiešiem.⁵¹¹ Iekļaujoties zināmā patronāžas attiecību modelī, iespējams, muižnieka atbalstīts arī Peitāns bija saistīts ar brāļu draudzi Dikļu apkārtnē.

Bez muižas bibliotēkas fon Tīzenhauzenam nebija iespējams Peitānam ierādīt vērtīgu lasāmvielu un sniegt atbalstu sagādājot Šillera lugas “*Die Räuber*” tekstu vai tās fragmentus vācu valodā, kas varēja glabāties arī starp rokrakstiem un grāmatām Dikļu muižā. Līdzīgs gadījums turpat Valmieras apriņķī saistīts ar Mujānu muižas (*Mojahn*) vēsturi: Liepupes muižas bibliotēkas grāmatās fon Meku skolotais muižas pavāra dēls Mujānu muižas sulainis (no 1798) Gothards Johansons (*Johanson*, 1776–?) prata vairākas svešvalodas, lasīja jaunākos laikrakstus un 1802. gada oktobrī bija viens no Kauguru nemieru organizētājiem.⁵¹² Mujānos viņš ne tikai katru nedēļu lasīja ārzemju laikrakstus, bet izmantoja iespēju iepazīties ar Garlība Helviga Merķeļa darbu “*Die Letten*” (1796) vācu valodā, kura dažas nodaļas esot tulkojis latviešu valodā un izplatījis citiem.⁵¹³ Merķeļa, Šillera un vēl citu vācu literātu darbus to tulkotāji latviešu valodā varēja atrast vien muižnieku vai vietējo mācītāju bibliotēkās.⁵¹⁴ Uzkrītošā saikne starp abiem gadījumiem liek domāt, ka tā varētu būt vairāku Vidzemes muižu īpašnieku – iespējams, brāļu draudzes atbalstītāju, arī brīvmūrnieku – mērķtiecīga apdāvinātu un talantīgu apkārtnes jaunekļu skološana. Liberālā muižniecība uzskatīja, ka vislabākie zināšanu un lasīšanas kultūras izplatītāji būs nevis svešinieki, bet tikai tie, kas nāks no pašu muižas ļaužu vidus. Iespējams, ka šie ir tikai tie gadījumi, kas pētnieku izcelti nonākuši līdz mūsdienu izvērtējumam, bet nav zināms, cik par tādiem vēsture klusē. Kā rāda Peitāna un Johansona piemēri Vidzemes muižās varēja būt daudz aktīvu grāmatu lasītāju jau 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. sākumā,⁵¹⁵ kuriem bija iespēja izmantot muižu bibliotēkās uzkrātās grāmatas un rokrakstus, kā arī veidot savus nelielos grāmatu krājumus.

Nenoliedzami, ka daudzpusīgāku redzesloku latviešu lasītājiem pavēra vācu grāmatas. Izsekot, ko un kā vācu valodā lasīja zemnieki, var tikai pēc nejaušām liecībām. Andrejam Podiņam no Priekuļiem, kā vēstī viņa īpašumieraksts grāmatā, 1781. gadā piederēja vāciski latviska vārdnīca. Daži lasītāji labi pazina vācu dievvārdu grāmatas, citi – laikrakstus, vēl kādi – teikas, populārus darbus par vēsturi, dabaszinātnēm un dažus klasiķu darbus, piemēram, Šillera. Acīmredzot vācu literatūru varēja iegūt kontaktos ar muižu un pilsētu iedzīvotājiem.⁵¹⁶

18. gs. 90. gados, pavadījuši brieduma gadus Pēterburgā un Maskavā, daudzi vidzemnieki atgriezās savos lauku īpašumos Vidzemes muižniecības aprindās ieviešot grāmatu un laikrakstu lasīšanu franču valodā, ko pieprasīja augstākās sabiedrības izsmalcinātā gaume un notikumi Francijā. “Šie Mengdeni, Lēvenvoldi, Brēverni, Kampenhauzeni, Krīdeneri, grāfi Zīversī, Ferzeni u. c. bija piesātināti ar franču izglītību un izglītotākie pārzināja Voltēra un Beila darbus, daži no viņiem sarakstījās ar franču enciklopēdistiem. Pārējie, iespējams, tikai imitēja Versaļas galma valodu un tradīcijas [...] Tomēr visur (sarakstē, dienasgrāmatās, piezīmēs u. c.), kur tā laika

⁵¹⁰ Paškevica, B. Schillers Drama Die Räuber in der Übersetzung eines lettischen Leibeigenen. S. 294.

⁵¹¹ Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. 122. lpp.

⁵¹² Zaļuma, K. *Liepupes muiža*. 42., 43. lpp.

⁵¹³ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 3. izd. Rīga, 1991. 1. sēj. 67. lpp.

⁵¹⁴ Apīnis, A. *Gāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. 94. lpp.

⁵¹⁵ *Ibidem*. 112. lpp.

⁵¹⁶ *Ibidem*. 120. lpp.

aristokrātija pieminēja literatūru, regulāri izmantoja franču literatūru.⁵¹⁷ Kā spilgtu piemēru lasīšanai franču literatūras izplatībai Vidzemē jānorāda tradīcijas, ko 18. gs. beigās uzturēja Mazstraupes muižas pilī tās īpašnieks brīvmūrnieks Krievijas armijas ģenerālmajors un Rīgas militārgubernators barons Gerhards Konrāds Kazimirs fon Meiendorfs (1749–1813) un viņa kundze Anna Katarīna. Saglabājies 1813. gadā sastādītais baronietes Mazstraupes muižas pils franču literatūras bibliotēkas katalogs⁵¹⁸ ar 1322 grāmatām franču valodā, kurās atrodamas dzejas, prozas, romānu un vēstures grāmatas.

Vēlāk (1868–1911) sastādītais Mazstraupes pils katalogs⁵¹⁹ sniedz liecības, ka krājumā glabājās 16.–19. gs. dažādas tematikas darbi, kas vairums bija angļu, franču, krievu, latīņu un vācu valodā. Lai arī katalogā atrodams plašs daiļliteratūras klāsts angļu, franču, itāļu, krievu un vācu valodā (franču rakstnieka Onorē de Balzaka (*de Balzac*, 1799–1850), angļu rakstnieka Čārlza Dikensa (*Dickens*, 1812–1870), krievu rakstnieka Fjodora Dostojevskā (*Достоевский*, 1821–1881), Johana Volfganga Gētes, franču rakstnieka Marsela Prusta (*Proust*, 1871–1922), krievu dzejnieka Aleksandra Puškina (*Пушкин*, 1799–1837), franču rakstnieces Žoržas Sandas (*George Sand*, 1804–1876), Stendāla, Frīdriha Šillera, Ļeva Tolstoja u. c. autoru darbi oriģinālvalodā), fon Meiendorfu muižas bibliotēkai ir izteikta zinātniska krājuma ievirze. Muižas bibliotēkā lielāko daļu aizņēma literatūra sekojošās nozarēs: vēsturē, tehniskajās zinātnēs, matemātikā, dabaszinātnēs, teoloģijā, filozofijā, filoloģijā, mineraloģijā un ģeoloģijā, jurisprudencē, valsts zinībās, ģeogrāfijā, tautsaimniecībā un medicīnā. Bibliotēkā iekļāvās arī dzimtas arhīva daļa – rokraksti, ģeoloģiska rakstura dokumenti, ceļojumu dienasgrāmatas, preses izdevumi, sarakste. Bez tam katalogā saglabājies savulaik baronietes Olgas fon Meiendorfas sastādītais 13 karšu saraksts krievu valodā. Kā liecina Aleksandra fon Meiendorfa ieraksts karšu saraksta beigās, 1901. gada jūlijā tās visas pārdotas Galvenā štāba arhīvam.

18. gs. Vidzemes muižu bibliotēkās līdzās vērtīgām enciklopēdiska rakstura grāmatām, arvien nozīmīgāku vietu ieņēma periodiskie izdevumi, kalendāri, dzeja, romāni, komēdijas un ceļojumu literatūra, kas kļuva par neatņemamu un būtisku muižu bibliotēku sastāvdaļu. Vecsalacas muižas un Cēsu Jaunās pils apjomīgajās bibliotēkās 18. gs. otrajā pusē glabājās dažādu zemju kartes un ceļojumu apraksti.

Laikā, kad dzima grāfa Mellīna jaunākā meita Anna Augusta Henriete fon Pistol Kors, dzimusi Mellīna (1798–1863), greznā iesējumā nāca klajā grāfa Mellīna mūža darbs – Vidzemes un Igaunijas atlants,⁵²⁰ kura viņjētes bija darinājis ne tikai pats grāfs, bet arī Bīriņos pazīstamais mājskolotājs Johans Vilhelms Krauze.⁵²¹ Viens no eksemplāriem 19./20. gs. mijā atradies Bīriņu muižas bibliotēkā, par ko liecina 123. ieraksts katalogā.⁵²² Kā būtiska grāfa Mellīna privātbibliotēkas sastāvdaļa līdz mūsdienām saglabājušies arī viņa zīmējumi un rokraksti no ceļojumiem pa Eiropu.⁵²³

18. gs. otrajā pusē Bauņu muižā atradusies izmeklēta bibliotēka, kurā bijis plašs grāmatu klāsts ar izdevumiem par dārza mākslu un ainavām, kā arī ārzemēs lasītāju vidū populāri un nozīmīgi vācu, angļu un franču autoru darbi, kas apliecināja krājuma veidotāja muižas īpašnieka Jakoba Johana fon Zīversa Dānijā, Anglijā, Francijā, vācu

⁵¹⁷ Eckardt, J. *Livland im achtzehnten Jahrhundert*. Leipzig, 1876. Bd. 1. S. 408, 409

⁵¹⁸ LNA LVVA, 6999-13-1588.

⁵¹⁹ *Ibidem*, 6999-13-1589.

⁵²⁰ Mellin, L. A. *Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provinz Oesel*. Riga; Leipzig, 1798.

⁵²¹ Lancmanis, I. Bīriņi, kuru nav. 26.–30. lpp.

⁵²² Pistol Kors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. S. 9.

⁵²³ Piemēram: LUAB, R/Ms.254. Mellin, L. A. *Bandiere di tutte le potenze e nazioni navigantu in tutto il mondo*. Bologna, 1772; LUAB, R/Ms.458. Mellin, L. A. *Meine Selbstbiographie*: [Handschrift].

zemēs un Itālijā gūto pieredzi un zināšanas.⁵²⁴ Uz rakstītā vārda īpašo vietu Bauņu muižas ikdienas dzīvē norāda spiestuvēs drukāti veltījumdzejoļi un gadījumteksti – svinību sacerējumi⁵²⁵ – dažādiem dzīves notikumiem – dzimšanas dienām, dažādām svinībām, kāzām, bērēm u. c., kas bija izplatīta parādība arī citās ar Vidzemes muižām saistītās dzimtās.

Uzlabojoties un attīstoties lauksaimniecībai, tās dinamiku nereti raksturoja arī muižu bibliotēku krājumi, jo īpaši izplatītas un populāras muižās kļuva praktiska satura grāmatas un periodiskie izdevumi: “Jaukas pasakas un stāsti” (1766); periodiskais izdevums “Latviešu Ārste” (1768–1769); populārzinātniskie mācītāja Gotharda Frīdriha Stendera darbi “Augstas gudrības grāmata” (1774); “Jaunas ziņģes” (1774); Kurzemes-Zemgales hercogistes ekonomā Kristofa Dītriha Georga Gercimska (Gerčimska, *Gerzimsky*, 1750–1817) “No zemes un mājukopšanas latviešu jaunekļiem par labu” (1783); Karla Johana Meiera “Mācības priekš bērnu saņēmējiem!” (1789); Frīdriha Johana Klapmeijera (*Klapmeyer*, 1747–1805) “Jana Krišjana Šubarta [Johans Kristiāns Šubarts (*Schubart*, 1734–1787)] Klēfelda padoms visiem arājiem dots, kam trūkums pie lopu ēdumiem iraid” (1789); Franca Johana Cekela (*Zoekell*, 1746–1811) grāmata “Kartupeļu dārzs” (1790), kurā propagandēja kartupeļu audzēšanu; “Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota” (1795); Zamuela Holsta (*Holst*, 1740–1809) “Dārza kalendārs” (1796); latviešu vispārīga satura žurnāls “Latviska gada grāmata” (1797, 1798).⁵²⁶ Mūsdienās viens no pavārgrāmatas izdevuma eksemplāriem⁵²⁷ saglabājies no Bīriņu muižas īpašnieka grāfa Mellīna bibliotēkas. Saglabājušās arī divas viena nosaukuma grāmatas par labības krājumu glabāšanu Bīriņu un Eikažu muižā, kas ievāktas Bīriņu muižas tapešu paraugos.⁵²⁸

Attīstoties piena lopkopībai muižās 19./20. gs. mijā, katras muižas moderes lepnums bija garšīgs skābais krējums un siera ritulis. To, cik nozīmīga bija muižas moderes vieta saimniecībā, apliecina vairākas no vācu valodas latviešu valodā tulkotas un Jelgavā izdotas grāmatas: galvenokārt cūkkopībai veltītā vācu rakstnieka Frīdriha Augusta Čarnevska (*Czarnewski*, 1766–1832) grāmata “Gudra mācīšana. Visiem Saimniekiem un Moderēm par labu, ka viņiem vajag cūkas barot, un iekš slimībām kopt, un prātīgi dziedināt” (1791); vācu mācītāja, botāniķa un rakstnieka Johana Kristofa Rēlinga (*Röhling*, 1757–1813; pseidonīms Johans Vilhelms Jozefs Veisenbruhs (*Weissenbruch*)) “No Govju-Lopiem, kā tos būs audzināt, kopt un slimībās dziedināt” (1810); Kurzemes veterinārārsta Vilhelma Ādolfija (*Adolphi*, 1794–1848) “Pamācīšana moderēm, kā pie lopu-kopšanas būs turēties” (1837). Šajās grāmatās sīki aprakstītas prasības lopu turēšanai un kopšanai kūtī un ganībās, lopu ēdināšana ziemas laikā, slaukšana, kā pareizi rīkoties ar tikko slauktu pienu, kā kopt teļus, kā sargāt lopus no dažādām slimībām un kā tos ārstēt. Aprakstīti arī krējuma iegūšanas veidi un sniegti ieteikumi sviesta un siera pagatavošanai.

Tāpat Vidzemē populāri bija Rīgas, Lēdurgas un Turaidas draudzes ārsta un Aijažu muižas īpašnieka (kopš 1835) Eduarda Vilhelma Brēma (*Brehm*, 1802–1879) darbi

⁵²⁴ LUAB, R/Ms.1131, II, Nr. 3. Bergmann, G., von. [Bauņu muižas apraksts]. 1787. Ms. 1131, II, Nr. 3. S. 11. Gustava Bergmana Bauņu muižas apraksta (fragmenta) tulkojums publicēts I. Lancmaņa rakstā *Zem Bauņu muižas lapeglēm*.

⁵²⁵ Plašāk sk. Zaļuma, K. Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskie portreti. 286.–304. lpp.

⁵²⁶ Rancāns, F. Apgaismības ideju ietekme Latvijā bibliotēku attīstībā 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. 30. lpp.

⁵²⁷ Harders, K. *Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota*. Rubene, 1795. Eks.: LNB, svk. 0318073657.

⁵²⁸ *Magazin und Kassa-Ordnung für die Bauerschaft der Güter Kolzen und Eikasch. Likumi tiem Bīriņa un Eikaša valsts ļaudīm iecelti kā to, tai valsts magazinē un tādē sagādātu labību un naudas krājumu būs glabāt, izdot, atkal sadzīt un vairo ar īsu izstāstīšanu*. Rīga, 1803. LUAB, R/1522; R/17331.

latviešu valodā par ēku celtniecību, bet galvenokārt, vairākkārt pārīzdotti padomi higiēnas un medicīnas jautājumos – dažādu slimību pārvarēšanai, izvairīšanās no tām un ārstniecība.⁵²⁹

Vidzemes muižniecībai medicīnas jautājumos neļāva atslābt ārsts praktiķis Oto Hūns (*Huhn*, 1764–1832), kurš aktualizēja uzlabojumu nepieciešamību kā medicīnā, tā sabiedrības sadzīves apstākļu jomā. Viņš bija arī plašas privātbibliotēkas īpašnieks. Pēc viņa nāves bibliotēku izūtrupēja, daļa grāmatu nonāca mācītāja Hermana Johana Treija bibliotēkā, kura katalogā atrodamas 43 atzīmes par Hūna grāmatu iekļaušanu citas privātpersonas bibliotēkas krājumā.⁵³⁰

Interesanti, ka šajā laikā par labāko laikrakstu starp latviešu valodā izdotajiem uzskatīja “Latviešu Avīzes”. Laikrakstus “Balss” un “Baltijas Vēstnesis” raksturoja kā “pelavas un nezāles, kas ļaudīs cēla nemieru un tautu veda uz postu”, ko iespējams lasīt tikai vecākās paaudzes pārstāvjiem, bet jaunajai paaudzei tas “stipri liedzams”. Šai ziņā Sausnējas (*Sausssen*) muižas īpašnieks Eduards Magnuss fon Kreišs (*von Kreusch*, 1805–1891) bija spēris soli tālāk. Viņš bija aizliedzis sava novada saimniekiem lasīt “Balssi”, jo tā uzskatāma par “viltīgu praviešu lapu”. Atļauju lasīt “Balssi” bija saņēmis tikai kāds mežsargs. Lai arī centība bija apsveicama, mēģinot “iesakņot” “Latvijas Avīzi”, bet jāatzīst, ka tas viss bija veltīgi, jo paredzēja, ka Vidzemē šis “jaunais veselībai skādīgās kafejas stāds” neaug, bet nokaltīs.⁵³¹

Vācijā 19. gs. par uzticamākajiem vācu beletristikas pircējiem un lasītājiem uzskatīja baltiešu un ungāru aristokrātiju,⁵³² tomēr tas nenozīmēja, ka muižu bibliotēkās tā bija uzskatāma par galveno lasāmvielu. Visbiežāk daiļliteratūru aizrautīgi lasīja jaunā lasītāju paaudze. Arvien vairāk izdeva pavārgrāmatas, ilustrētos žurnālus, bet īpaši daudz romānu, starp kuriem dominēja sentimentālas ievirzes darbi. Ja 18. gs. 40. gados Bīriņu muižas bibliotēkā glabājās tikai daži romāni, starp kuriem rakstnieka un politiķa Džonatana Svifta slavenais romāns “Gullivers Reisen” (1726), tad jau 19. gs. beigās Bīriņu muižas pils bibliotēkas skapjos glabājās gandrīz 300 romāni, noveles un stāsti.

Tomēr modē ienākušo romānu atklāta lasīšana sabiedrībā nebija pieņemama. “Nepieklājas nodoties romānu lasīšanai; to var nosaukt par netikumu. Labs romans jau nav smādējams, bet kā sieva var cerēt ieņemt līdzīgu stāvokli ar vīru, ja ta savas garīgās dzīves uzturam lieto tikai vienu literatūras zaru?”⁵³³

Populāro romānu “slimība” nebija sveša arī muižnieku aprindās vēl 20. gs. sākumā. Lobērgu muižā ap 1905. gadu “lasāmā istabā” pie sienām bija izvietoti senču portreti, bet vecie lubu romāni stāvēja stikla grāmatu skapī neaizskarti. Kāds pusaudžu vecuma muižnieku dzimtas atvase bija laimīgs atradis dziļāk grāmatu skapī noslēptos trīs biezus sējumus tolaik populārā franču rakstnieka Eižena Sī (*Sue*, 1804–1857) stāstu krājumus “*Les Mystères de Paris*”. Tas parādījās kā dienišķa epizožu virkne Parīzes laikrakstā “*Le Journal des Debats*”, ko publicēja laikraksta 1842.–1843. gada 90

⁵²⁹ Brēms, E. V. *Mācība, kā var ēkas būvēt no zemes, ko pats par labu un derīgu atradis un uz augstas valdīšanas vēlēšanu tādā vīzē, kā mūsu zemniekiem der*. Rīga, 1847; Brēms, E. V. *Padomi, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām var izsargāties, un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās*. Rīga, 1872; Brēms E. V. *Padomi, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām var izsargāties, un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās*. 2. izd. Rīga, 1876; Brēms E. V. *Padomi priekš Vidzemes ļaudīm, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām būs izsargāties un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās*. Rīga, 1843.

⁵³⁰ Jakovļeva, M. Rīgas ārsts Oto Hūns (1764–1832) un viņa fonds Latvijas Valsts vēstures arhīvā. No: *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos*. Rīga, 2015. 41., 53. lpp.

⁵³¹ Ērgļēnietis. Iekšzemes ziņas: no Ērgļiem. *Balss*. 1882. 10. febr. Nr. 6. 5., 6. lpp.

⁵³² Wittmann, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*. S. 109, 110.

⁵³³ *Nepieklājas: rokas grāmatiņa par pieklājīgu uzvešanos sadzīvē un sarunās*. Rīga, 1899. 30. lpp.

numuros. Romānā aprakstītās epizodes balstījās uz notikumiem, ko autoram bija iesūtījuši lasītāji, gandrīz no visiem Parīzes slāņiem. Grāmata bija sava laika dižpārdoklis, ar kuru autors guva plašu ievērību. Šo darbu uzskatīja par vienu no slavenākajiem 19. gs. romāniem. Atrastās grāmatas mazais lasītājs slepus aiznesa uz istabiņu bēniņos, kas stāvēja tukša. Tur viņš ieslēdzās un “ar karstiem vaigiem aprija liegtos noslēpumus”.⁵³⁴

Pieauga grāmatu loma un ietekme sabiedrības dzīvē. Grāmata, ko lasīja kā pilsētās, tā arī muižās, ietekmēja un izmainīja sabiedrības gaumi. Daļa aizrautīgo romānu lasītāju uzskatīja tajos attēlotos varoņus par ideāliem paraugiem, kurus centās atdarināt. To spilgti parāda kāds notikums 19. gs. beigās Lejasciema apkārtnē: labi izglītotā, daudz ceļojusī, bet ekscentriskā muižniece Augulienas (*Roseneck*) muižas baronese Marija (Marusja) fon Tranzē-Rozeneka (*von Transehe-Roseneck*, 1849–1919), bija vietējā grāmatu veikalā, pie Jāņa Misiņa, nopirkusi Hermana Zudermana (*Sudermann*, 1857–1928) “*Es war*” (1894) un izlasījusi tajā kādu epizodi, kurā tēlots, kā galvenais varonis Leons revidē savu bibliotēku un atrod to par nevērtīgu. Arī viņa kādā jaukā dienā bija izdarījusi to pašu ar savu bibliotēku un sākusi mest pa pils logu laukā par nevērtīgām atzītās grāmatas. Muižas pārvaldnieka palīgs tās salasīja un aizveda pārdot Misiņam Lejasciemā. Kad viņa pēc tam turp aizbrauca, Misiņš sarunā ar muižnieci teicis: “kāpēc jūs nepaziņojāt man, es būtu stāvējis pie loga un salasījis pats jūsu izmētātās grāmatas!” Bez tam Jānis Misiņš bija iemantojis viņas labvēlību. M. fon Tranzē-Rozeneka viņu protežēja, ieteikdama Lejasciema sietuvi apkārtējiem muižniekiem. Arī vēlāk, kad Misiņš pārcēlās uz Rīgu, viņas rekomendācija palīdzēja saņemt ievērojamus apjomus grāmatu iesiešanai lielākām bibliotēkām. Muižniece laiku pa laikam iepirkās viņa grāmatu veikalā, kā arī dāvināja vērtīgas grāmatas Misiņa vadītajai lasāmbibliotēkai.⁵³⁵

Spilgti atklājas arī atmosfēra un vēsturisko notikumu ietekme, kas valdīja grāmatas lasošo muižnieku mājās 20. gs. sākumā: kāds muižnieks, vēl nesen “liels šiška” Pēterburgā, bet tagad apmeties uz dzīvi Rīgā, mēdza sēdēt pusizstiepies uz turku dīvāna, ar pelēku samta pledu uz ceļiem, resnu Havanu rokā, krievu naļivkas pudeli pie sāniem uz taburetes un lasīja krievu un franču romānus. Pēc viņa apkārtējās dzīves atmosfēras raksturojuma varēja saprast sabiedrības viļņošanos – “esmu baltietis un vācietis, bet reizē es esmu arī pasaules pilsonis, nenovēršos no svešā. Lasu franciski, krieviski, jūtos mājās kā Parīzē, tā Pēterburgā. Es mīlu arī Vāciju, īpaši tās dienvidus, bet man īpaši nepatīk jaunā Prūsija, bet paldies Dievam, Prūsija vēl nav Vācija. Jūs baltvācieši vēlaties tikai šeit pūst savā stabulē, kad citur pasaulē spēlē gluži citādu mūziku!”. Savukārt viņa meitai, jaunai muižniecei, bija īsi apcirpti mati, un viņa jūsmoja par Fjodoru Dostojevski. Viņa bija mazliet traka, jo bez tā viņa lasīja vācu filozofa un žurnālista Kārļa Marksa (*Marx*, 1818–1883), vācu jurista sociāldemokrāta Ferdinanda Lasallu (*Lassalle*, 1825–1864) un krievu domātāja revolucionāra Mihaila Bakuņina (*Бакунин*, 1814–1876) darbus, kā arī jūsmoja par dekabristiem. Viņa daudz smēķēja, izsmēķēja neskaitāmas cigaretes, centās sarunās atstādināt kapitālismu un pierādīt komunisma nepieciešamību.⁵³⁶

Lasāmvielas tematiskā ievirze Vidzemes muižu bibliotēkās stabili saglabājas cauri laikmetiem. Braslavas muižas bibliotēkā 20. gs. sākumā glabājās vairāk nekā 500 sējumu liela bibliotēka, kurā bija grāmatas vācu, franču un krievu valodā. Tās krājumā

⁵³⁴ Fēgezaks, Z., fon. *Baltiešu gredzens*. 221., 222. lpp.

⁵³⁵ Rancāns, F. *Jānis Misiņš un viņa bibliotēka*. Rīga, 1963. 80., 81. lpp.; Šmite, A. *Svēts mantojums Rīgai*. Rīga, 2002. 26. lpp.

⁵³⁶ Fēgezaks, Z., fon. *Baltiešu gredzens*. 249.–251., 275. lpp.

atradās jurisprudences, reliģiskā un vēstures literatūra, no kuras vērtīgākie eksemplāri bija saistīti ar ģeoloģijas un heraldikas tematiku.⁵³⁷

19. gs. otrajā pusē plaša bibliotēka un arhīvs glabājās Dīķeru (*Puderküll*) muižā, ko bija veidojis valstsvīrs Ādolfs Vilhelms Ernsts fon Menzenkampfs (*von Mensenkampff*, 1840–1887). Bibliotēka atklāja tās īpašnieka daudzpusīgās intereses. Viņš pārzināja sava laikmeta sociālpolitisko literatūru un daudz bija interesējies par filozofiju. Viņa grāmatu plauktā glabājās jurista, tiesību vēsturnieka Rūdolda fon Jēringa (*von Jhering*, 1818–1892) “*Kampf und Recht*” (1872), kur eksemplārā izdarītas daudzas jo daudzas īpašnieka atzīmes ar zīmuli. Krājums norādīja tikai vienu, ka viņu pavadījusi dedzīga vēlme garīgi izglītoties un kārtot dažādu izglītības un citu reformu lietas. Viņš draudzējās ar rakstnieku, mācītāju un skolotāju Juri Neikenu (1826–1868), tāpēc muižas bibliotēkā glabājās latviešu atmodas veicinātāja Kronvaldu Ata (1837–1875) vācu valodā sarakstītā polemika “*Nationale Bestrebungen*”. Tomēr Ā. V. E. fon Menzenkampfs viņošanās šādos jautājumos uzskatīja par pārejošu parādību. Lai kā nebūtu, viņš iestājās par zemnieku sociālā un kultūras līmeņa celšanu, nemitīgi ziedojot ievērojamus materiālus līdzekļus, tādējādi ātri iztukšojot saņemtā mantojuma finanses. Rūpīgi vāko Dīķeru muižas bibliotēku un arhīvu 1917. gadā izpostīja lielinieki.⁵³⁸

Muižu bibliotēkās līdzās grāmatām, kartēm un citiem izdevumiem glabājās ne tikai arhīvi, bet arī dažādi citi tikai agrākiem laikmetiem raksturīgi materiāli. Saglabājies izcili pievilcīgs Jāņmuižas (*Johannenhof*) īpašnieka Johana Heinriha fon Veisa (*von Weiss*) piemiņas albums,⁵³⁹ kurā uz nelielām atsevišķām lapiņām atrodami veltījumi raksti vācu, franču un krievu valodā, kas tapuši dažādās vietās. Albuma lapiņas glabājas ar aprīnījamu rūpību īpaši izveidotā kartona kārbā, kas iesieta zelta rotājumiem darinātos ādas vākos. Priekšējā vāka vidū redzama zeltā spiesta īpašnieka monogramma “*I. H. v. W.*” Savus veltījumus atstājuši daudzi fon Renenkampfu (*von Rennenkampf*) dzimtas pārstāvji. Vairākām lapiņām ar viņu veltījumiem otrā pusē ir zīmēti vai līmēti siluetportreti. Līdz mūsdienām saglabājies pateicoties tam, ka tas savulaik nonācis sabiedriskā krājumā – Cēsu Dzimtenes pētīšanas biedrības⁵⁴⁰ krātuvē. Vienu no lapiņām aizpildījis slavenais mākslinieks un estēts Johans Heinrihs Baumanis (*Baumann*, 1753–1832).

Ievērojama un ornitologu vidū savulaik plaši pazīstamajā ornitologa Līdzēnu muižas īpašnieka Haralda Georga Gideona fon Loudona bibliotēkā glabājās plašs ornitofaunas grāmatu klāsts.⁵⁴¹ Līdzās bibliotēkai atradās arī viņa iespaidīgais privātais arhīvs, kas mūsdienās glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Arhīvam ir plašs laika aptvērums – no 1881. līdz 1918. gadam.⁵⁴² Tajā atrodama apjomīga fon Loudona sarakste muižas saimnieciskās dzīves, sabiedriskos un privātos ģimenes jautājumos, kā arī zinātniskā korespondence, kas saistīta ar ornitofaunas pētījumiem. Arhīvā glabājas arī dažādi ornitologa novērojumu pieraksti, apcerējumi, zīmējumi, dabas priekšmetu kolekciju apraksti, medību pieredzes piezīmes ar fotogrāfijām, kā arī vērtīgas ceļojumu un ekspedīciju dienasgrāmatas ar 19. gs. nogales fotogrāfijām par pieredzēto Kaukāzā (Gruzijā, Azerbaidžānā) un Centrālajā Āzijā (Turkmenistānā, Uzbekistānā, Tadžikistānā). Latvijas Nacionālās bibliotēkas glabātajā arhīvā starp dokumentiem un vēstulēm atrodamas arī tiešas vai netiešas liecības, kas saistītas ar

⁵³⁷ Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков*. Вып. 1. С. 305.

⁵³⁸ Menzenkampfs, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. 69., 87. lpp.

⁵³⁹ LNB, RX109,1,28.

⁵⁴⁰ Vairāk par biedrību un tās krājumu sk. Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 59.–68. lpp.

⁵⁴¹ LNA LVVA, 1632-2-928, 55. lp.

⁵⁴² LNB, RX108.

muižas bibliotēkas kolekciju – sarakste par grāmatu iegūšanu un konsultācijas par ornitofaunas literatūras bibliotēku. Dokumentu grupas, kas saistītas ar fon Loudona vārdu un viņa zinātnisko darbību, un tāpat uzskatāmas par privātā arhīva daļu, glabājas arī citur pasaulē, piemēram, Dabas vēstures muzejā Tringā, Berlīnes Dabas muzejā, Mančēstras Universitātes bibliotēkā, dažādu muzeju krājumos Krievijā. Līdz mūsdienām Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabātais pasauleslavenā ornitologa barona fon Loudona arhīvs un bibliotēkas eksemplāri sniedz plašu ieskatu par dabaszinātņu attīstību Latvijā un nelielās Līdzēnu muižas īpašo nozīmi tā laika dabas pētnieku vidē visā pasaulē.

18.–19. gs. latviešu laikmetīgā (modernā) kultūra – literatūra, grāmatniecība, vēlāk arī biedrības, svētku svinēšanas tradīcijas veidojās vācu kultūras ietekmē. Vidzemē jau kopš 17. gs. atbildību par ticīgo zināšanām, zemnieku pamatizglītības organizāciju uzņēmās luterāņu draudzes un to mācītāji, kā arī muižniecība. Šie uzdevumi turpinājās arī nākamajos divus gadsimtus. Neskatoties uz veiksmēm un neveiksmēm, kā arī daudzo pārmetumu gūzmu muižniecībai, izglītības tradīcijas uzskatāmas par svarīgu latviešu un igauņu sabiedrības mantojumu, kas ļāva droši spert soļos jau nacionālisma gadsimtā.⁵⁴³

Ceļā uz izglītotu un zinošu sabiedrību nenoliedzama loma bija arī muižu bibliotēkām un iniciatīvām veidot sabiedrībai plašāk pieejamas grāmatu kolekcijas. Būtiska ietekme bija aristokrātijas izpratnei par lasītprasmes un grāmatas lielo ietekmi uz cilvēka raksturu, pasaules uztveres aptvērumu un katras personas īpašās vietas meklējumiem.

Īpaši 19./20. gs. mijā Vidzemes muižu ikdienas dzīvē vērojama populārās un “augstās” kultūras mijiedarbe, ko ietekmēja būtiskas pārmaiņas sabiedrības sociālajās struktūrās un cilvēku savstarpējās attiecībās. Tradīcija veidot muižās bibliotēkas, kas ļauj aplūkot noteiktu lasīšanas praksi arī Vidzemes muižās, aplūkojama kā sabiedrības garīgās dzīves organizācijas sastāvdaļa. Muižu bibliotēku krājumi bija arī būtisks atbalsts zemes īpašumu un to saimniecības pārvaldīšanā kā muižu rezidencēs tā tuvākajā apkārtnē.

2.4. Bibliotēkas krājuma izvietojanas un glabāšanas paradumi

Cilvēka lasīšanas paradumus un to nostiprināšanos būtiski ietekmēja arī tas, kādā telpā un cik ērtos un patīkamos apstākļos iespējams lasīt grāmatu vai laikrakstu. Visos laikmetos katra konkrētā lasītāja mikrotelpu neuzkrītoši, bet neatlaidīgi iespaidojusi arī telpa komunikācijai ar lasāmvielu, kas atbilstoši sabiedrības interesēm un vajadzībām bijusi atšķirīga. Minētie apstākļi noteica arī lektūras apjomu un saturu katrā privātās, sabiedriskās (ierobežota pieejamība) vai publiskās (pieejama ikvienam sabiedrības loceklim) bibliotēkas namā, kur arvien biežāk grāmatu krājumam bija atvēlēts ne tikai grāmatu skapis vai plaukts, bet iekārtota atsevišķa telpa vai būvēta speciāla ēka.

Kultūrtelpa un iekārta Vidzemes muižu kungu mājās 18. gs. sākumā ne tuvu vēl nebija tik grezna vai bagātības ieskauda, kā tas bija vēlākos gadsimtos. Arī muižnieku dzīvesveids vēl nebija tik grezns, kāds tas bija pazīstams 18. gs. beigās un 19. gadsimtā.⁵⁴⁴

⁵⁴³ Ķikuts, T. Latvija Krievijas impērijas sastāvā. 140. lpp.

⁵⁴⁴ Liepiņa, Dz. *Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē*. Rīga, 1983. 5. lpp.

Sākot ar 18. gs. vidu, Vidzemes aristokrātija arvien biežāk savās muižās cēla reprezentatīvas kungu mājas, kuru iekārtojumā centās atspoguļot laikmeta tendences, bieži plānojumā vietu atvēlot arī bibliotēkai un citām kolekcijām. Muižu bibliotēku krājumos bieži vien vienlaikus bez grāmatām atradās arī katras muižas privātais arhīvs (*Brieflade*), kura neatņemama sastāvdaļa bija dzimtu ģenealoģiskie materiāli. Jaunas kungu mājas, kuru telpās īpaša vieta bija atvēlēta bibliotēkai, celtas tieši šajā laikā. Kā piemērus jāmin brīvkunga Frīdriha Reinholda (kļūdaini dažreiz dēvēts Rūdolfis) fon Berga (1736–1809) Katvaru (*Kadfer*), Frīdriha Hermana fon Ferzena (1740–1798) Vecsalacas, jurista Johana Gotharda fon Meka Liepupes, diplomāta Jakoba Johana fon Zīversu Bauņu muiža.

Jāatzīst gan, ka muižas Vidzemē īpaši izcēlās ar lielu dažādību. Vācijā lielākā daļa muižu apbūves daudz pārdomātākas – vienotākas vispārējā un praktiskā iekārtojumā un dzīvojamās ēkas novietojumā, kas dominēja un noslēdza muižas saimniecību, jo ērtums un lietderība ēku izkārtojumā bija svarīga un izšķiroša. Savukārt Vidzemē muižu kungu mājas būvēja tur, kur vēlējās un vislabāk gribējās muižas īpašniekam, un tas nekādā ziņā nebija viennozīmīgi no lietderības perspektīvas. Šķita gluži pretēji un bija vērojama tendence, ka muižas kungu māju apzināti novietoja tālu no saimniecības ēkām un pēc izvietojuma tās reti veidoja vienotu noslēgtu saimniecību. Šāda pieeja reti bija praktiska un arī ne vienmēr ēka skaista, tomēr ar to panāca katras muižas īpašo raksturu un savdabību. Daudzveidīgas un dažkārt neparasti būvētas bija arī kungu mājas, kas variēja no izsmalcinātas pils līdz vienkāršai un pieticīgai vienstāva lauku mājai. Vidzemes muižu kungu mājas bija mazi kultūras centri, kur valdīja inteliģences spēks. Un tās ne tikai sastādīja ievērojamu īpašuma daļu, bet tām bija arī kulturāla un mākslinieciska vērtība. Turpat līdzās tieši muižu kungu mājas bija tās, kas vēstīja par katras dzimtas tradīcijām, kas zināmā mērā slēpās šajos senajos namos.⁵⁴⁵

Mazstraupes muižas pils bibliotēkas krājumam un citām kolekcijām atsevišķas un īpaši iekārtotas telpas bija atvēlētas jau 18. gs. beigās, kas apliecināja muižas īpašnieku fon Meiendorfu vērienīgumu un pretenzijas grezni apdzīvojot vairāk kā 50 pils istabas.⁵⁴⁶ Bibliotēkas telpas pilī pastāvējušas vienmēr, arī nākamo īpašnieku laikā.

20. gs. sākumā Mazstraupes pils bibliotēka kalpojusi ne tikai kā grāmatu krātuve un lasītava, bet arī kā kabinets un citu kolekciju glabātuve, arī atpūtas telpa biljarda un galda tenisa spēlēm. Zīmīgi, ka līdz mūsdienām saglabājusies tieši tā pils daļa, kurā atradās bibliotēka. No monumentālās pils maz kas saglabājies. 1936. gadā Mazstraupes muižas pils lielāko daļu kā vēsturiski mazvērtīgu ar Pieminekļu valdes atļauju nojauca vietējā pašvaldība.⁵⁴⁷ Saglabātajā pils daļā mūsdienās izvietojusies Straupes pamatskola.

18. gs. 80. gadu sākumā pabeidza jaunās Bauņu muižas kungu mājas celtniecību, kas kļuva par grandiozāko ēku apkārtnē.⁵⁴⁸ Lai arī nav atrodams īpašnieka pasūtītais celtnes plānojums, domājams, ka modernajā un bagātīgi iekārtotajā namā īpaša atsevišķa telpa bija atvēlēta bibliotēkai. 1781. gadā Jakobs Johans fon Zīverss izšķīrās no sievas galma dāmas Elizabetes fon Zīversas (1746–1818) un atteicās no ģenerālgubernatora amata. Viņš kopā ar meitām Katarīnu (1770–1844) un Elizabeti

⁵⁴⁵ Blankenhagens, H., fon. *Pasaules vēstures malā*. Rīga, 2018. 84., 125., 232. lpp.

⁵⁴⁶ LUAB, R4966. Brotze, J. C. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente [...], Bd. 5, Bl. 178; Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj. 106., 107. lpp.

⁵⁴⁷ Ritums, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. No: *Pieminekļu valdei – 90*. Rīga, 2013. 82., 85. lpp.

⁵⁴⁸ Lancmanis, I. *Vidzemes muižu arhitektūra*. Rundāle, 2015. 155. lpp.

(1776–1865) pārcēlās uz patstāvīgu dzīvi Bauņos. Muižas īpašnieka intereses spilgti atspoguļojās arī viņa bibliotēkas krājumā.

Saglabājies apraksts kā ikdienas dzīve organizēta Zeltiņu muižas vecās kungu mājas telpās 18. gs. beigās, kad tās īpašniekam Kristiānam Gotfrīdam fon Kālenam jau bija skaidras jaunās kungu mājas aprises. Aiz vidējā loga ēkas priekšplānā atradās muižas bibliotēka, blakus tai pa labi – istaba mājskolotājam.⁵⁴⁹

Vidzemes muižas kungu mājas telpas, tajā izvietotās materiālās un kultūras vērtības, kā arī īpašais mēbeļu izkārtojums pildīja ne tikai muižas iekštelpu iekārtojuma vai reprezentatīvu funkciju, bet kalpoja kā vieta, kurā nereti vienuviet pulcējās muižas ļaudis, kā arī norisinājās muižas ikdienas dzīve.⁵⁵⁰ Bez tam vērtīgu muižu bibliotēku īpašnieki 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. privātā telpā bija pazīstami salonu kultūras baudītāji. Salons kalpoja kā komunikācijas un domu apmaiņas vieta, kurā norisinājās diskusijas par literatūru, nelieli kamerģitāras un teātrāli iestudēti koncerti, kas nereti bija pirmatskaņojumi un adresēti šauram draugu lokam un domubiedriem. Šādi koncerti un tikšanās parasti noritēja bibliotēku telpās muižnieku privātajos namos, villās un dzīvokļos pilsētās vai muižu kungu mājās, kur bibliotēkas nereti bija iekārtotas visplašākajās telpās. Līdzās grāmatu skapjiem atradās arī klavieres, un telpā parasti pulcējās ielūgtie viesi un muižas īpašnieka no tāienes atbraukušie draugi.⁵⁵¹

19. gs. 20. gadu beigās, kad Cēsu pilsmuižu mantoja Karls Gustavs fon Zīverss, to skāra agrīni neogotikas pārveidojumi – blakus esošais tornis kļuva par diviem stāviem augstāks un ieguva šim stilistiskajam virzienam raksturīgas formas.⁵⁵² Grāfu fon Zīversu ģimene bagātīgo muižas grāmatu kolekciju izvietoja bibliotēkā, kam bija atvēlēta visa augšējā stāva torņa telpa.⁵⁵³

Laikā no 1856. gada līdz 1909. gadam priekšteču iesākto turpināja Krievijas galma virsmeistars un senators grāfs Emanuels fon Zīverss (1817–1909), kurš speciāli bibliotēkai pasūtīja skapjus ar neogotikas dizaina iezīmēm, ko noteica valdošās modes tendences.⁵⁵⁴ Cēsu Jaunās pils tornī izvietotajai bibliotēkai 19. gs. 50. gados šos skapjus pēc speciāla pasūtījuma izgatavoja Cēsu galdnieks Kristians Vilhelms Ferdinands Bīdenrots (*Biedenroth*, 1813–1892), bet 1891. gadā, paaugstinot torni, bibliotēku daļēji pārvietoja tā sauktajā torņa augšējā bibliotēkā. Tur atradās krāsns ar neorenesanses iezīmēm, bet grāmatu skapju dizainā jau bija ieraugāmi gan neorenesanses, gan neobaroka motīvi.⁵⁵⁵ Neogotiskie grāmatu skapji, kuri vairs nebija izmantojami, tika pārvietoti uz pils bēniņiem, bet telpa pārtapa par salonu, kā tas sākotnēji bija plānots.⁵⁵⁶ Pēc torņa pārbūves lielāko daļu grāmatu krājuma pilī izvietoja tā, ka nosacīti veidojās torņa augšējā un apakšējā bibliotēka.

No torņa pārbūves laika 19. gs. 90. gados saglabājies Vidzemes muižu bibliotēku vēstures kontekstā reti ieraugāms interjera zīmējums⁵⁵⁷ – Cēsu būvmeistara Johana (Jāņa) K. Meņģela (1829–1903) bibliotēkas grāmatu skapju projekta skice, pēc kuras

⁵⁴⁹ Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj. 298. lpp.

⁵⁵⁰ Raćzka-Jeziorska, T. *Inflanckie pitoreski*. s. 451.

⁵⁵¹ Палий, Е. Н. Частные библиотеки дворянских салонов. С. 106

⁵⁵² Dirveiks, I. Cēsu jaunā pils: ieskats būvvēsturē. No: *Cēsu un Vidzemes novada vēsture*. Cēsis, 2005. 3. sēj. 146. lpp.; Heins, A., Zilgalvis, J., Lukšionīte-Tolvaišiene, N. *Pilis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā*. Rīga, 2007. 127. lpp.

⁵⁵³ Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. 165. lpp.

⁵⁵⁴ Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 343. lpp.

⁵⁵⁵ Ibidem. 210., 217., 237. lpp.; Dirveiks, I. Cēsu jaunā pils: ieskats būvvēsturē. 146. lpp.; Heins, A., Zilgalvis, J., Lukšionīte-Tolvaišiene, N. *Pilis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā*. 127. lpp.

⁵⁵⁶ Ibidem. 209., 345. lpp.; Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. 165. lpp.

⁵⁵⁷ LNB, RIL -1/157, 36. lp.

galdnieks Bērs 1891. gadā izgatavoja 12 grāmatu skapjus ar stiklotām durvīm, ko izvietoja pils augšējā bibliotēkā.⁵⁵⁸ Ozolkoka skapji līdz mūsdienām nav saglabājušies, bet pilī iekārtotajā muzejā apmeklētājus priecē pēc LNB krājumā glabātā Cēsu būvmeistara Johana (Jāņa) K. Meņģela projekta jaunveidotie grāmatu skapji. Pēc saglabājušos grāmatu etiķetēm saprotams, ka pils grāmatu krājumi bija izvietoti vairākās telpās, kurām piešķirts noteikts marķējums – A, B, C un Salons. Tā kā nav atrasti Cēsu Jaunās pils bibliotēkas krājuma un izvietojuma apraksti, šobrīd, izņemot salonu, nav iespējams noteikt kuras konkrētās telpas pilī apzīmē grāmatu etiķetēs norādītie burti. Domājams, ka visbiežāk lasīja bibliotēkā, salonā un kabinetā.

19. gs. bija izplatīta divu veidu attieksme pret grāmatu: – to arvien vairāk pirka, lai lasītu, rādot paraugu citiem rīkoties līdzīgi, kā arī – to aizvien pirka, lai noliktu labi redzamā plauktā un sajustu grāmatas īpašo tuvumu, ar acīm baudītu kā lielisku interjera papildinājumu. Abās attieksmēs izpaudās īpašniekam piemītošā konkrētas telpas izjūta, kas tieši ietekmēja arī bibliotēkas vai grāmatu skapja atrašanās vietas izvēli. Sabiedrisko, publisko un privātbibliotēku attīstība un to atrašanās vietas vēstīja par pakāpenisku sociālo kārtu saplūšanu, zaudējot iepriekš skrupulozi noteiktās robežlīnijas, kas noteica, ka grāmatu krājumi pieejami galvenokārt augstākiem sabiedrības slāņiem. No jauna dibināto bibliotēku krājumi paplašināja pieejamību krājumiem dažādiem sabiedrības slāņiem un tur atrodamo avotu studijas kļuva par iemeslu daudzām pārmaiņām.⁵⁵⁹

19. gs. muižu bibliotēku interjeri aplūkojami senās fotogrāfijās un zīmējumos. Tos spilgti varam iztēloties, lasot aculiecinieku atmiņas par lasīšanai un grāmatu glabāšanai iekārtotām telpām. Kādā namā izveidota bibliotēka spēja tā iedzīvotājiem, neizejot no mājvietas, atklāt pasaules plašumus, padarot tos tuvus un sasniedzamus ar grāmatu palīdzību. Tieši gadsimta nogalē parādījās vēlme mājas vidi savienot ar plašo pasauli. Galvenokārt to rosināja tehnikas attīstība – telefona, elektrības, fotogrāfijas izgudrošana, kas strauji ietekmēja un mainīja arī lasīšanas paradumus. Lasīt ērtā klubkrēslā īpaši iekārtotā telpā bija pilnīgi jauns pasaules izzināšanas veids. Savukārt, pateicoties fotogrāfijai, to varēja ieraudzīt un baudīt, paliekot mājās.

Krāšņākie bibliotēku interjeri Latvijas muižu kungu mājās vērojami 19. gs. sākumā, kas šajā laikā ieguva eiropeiskus vaibstus, spilgtāko uzplaukumu sasniedzot gadsimta otrajā pusē un beigās. Daudzu muižu kungu māju bibliotēku telpās neatņemama interjera sastāvdaļa bija kamīns, kā arī laikmetam atbilstošas mēbeles – bīdermeiera stila sarkankoka grāmatu skapji, lasāmie galdi un krēsli ar pakavveida atzveltnēm, kā arī visdažādākās neorokoko mēbeles. Iecienītas bija vertikāli svītrotas bīdermeiera tradīcijā izgatavotas papīra tapetes. Cauri visam bija jūtama arī īpaša mīlestība pret angļu mēbeļu mākslu. Greznākās mājās speciāli bibliotēku telpām iepirka sēdmēbeles. Piemēram, par lasīšanai un laikrakstu pārlapošanai ērtāko bija atzīts krēsls ar paaugstinātu atzveltni un galvas augstumā izvietotiem liektas formas sānu izvirzījumiem.⁵⁶⁰

Muižu kungu māju bibliotēkas telpā līdzās īpašai grāmatu kolekcijai nereti izvietoja arī ar lielu rūpību veidotu mākslas darbu kolekciju, lai nepārprotami tuvinātos vēstures notikumiem un personām, kas tos virzījuši. Tādējādi ar grāmatu un mākslas darbu palīdzību konkrētā telpa sniedza baudu acīm un mudināja veikt labus un cienījamus darbus. Bet būtiskākais – tā kalpoja kā izpētes avots jaunatnei, neuzkrītoši sasniedzot mākslas un vēstures izpētes didaktiskos un morālos mērķus.

⁵⁵⁸ Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 210. lpp.

⁵⁵⁹ Perrot, M. *A History of Private Life*. Cambridge; London, 1990. Vol. 4. p. 300, 317, 499.

⁵⁶⁰ Bruģis, D., Līne, I. *Liecinieki*. 13., 31.–39., 110. lpp.

Lasīšanu Cēsu Jaunās pils iemītnieki turpināja arī nākamajās paaudzēs, lasot ne tikai bibliotēkai atvēlētajās telpās, bet arī citās, saulainākā atmosfērā. Īpaši populāra bija jaunāko laikrakstu lasīšana un ziņu kopīga apspriešana. Cēsu Jaunās pils telpas jau Karla Gustava fon Zīversa laikā bija piepildītas ar tam laikam tipiskām pulēta sarkankoka ampīra un bīdermeiera stila mēbelēm. Kabineta telpas sienas blīvi klāja gravīras un litogrāfijas ar dažādu augstu amatpersonu portretiem (Pētera I, Katrīnas II u. c.), kā arī fotogrāfijas ar fon Zīversu dzimtas piederīgajiem. Šāda interjera ieskautus, par kaislīgiem lasītājiem ērtos zviņņos varam uzskatīt pilsmuižas pēdējo īpašnieku Emanuelu fon Zīversu (1848–1919) un viņa vecāko dēlu Emanuelu Andreju fon Zīversu (1878–1918).⁵⁶¹

Bez tam 19. gs. sākumā arvien biežāk jaunu kungu māju vai senāku ēku pārbūves plānojumā iekļāva speciālu telpu bibliotēkas izvietojšanai. Dažādas situācijas iespējamai bibliotēkas glabāšanai un saglabāšanai nākamībā kalpoja par iemeslu, lai īpašnieks izšķirtos par grāmatu kolekcijas likteni vēl savas dzīves laikā.

Līdzās aktīvai darbībai dažādos sabiedriskās dzīves virzienos, grāfs Mellīns Bīriņu muižā, līdztekus mantotajam krājumam, turpināja veidot arī savu privātbibliotēku. Muižas bibliotēkas telpas atrašanās vietu Bīriņu muižas kungu mājas telpu plānojumā, kas attiecināms uz 1818. gadu, savās atmiņās atzīmējis grāfa meitu mājskolotājs, mākslinieks un arhitekts Johans Vilhelms Krauze.⁵⁶² Bijušā mājskolotāja atmiņas neviļus arī apliecina, ka Mellīns savu privātbibliotēku glabājis Bīriņu muižā arī pēc trauksmainajiem notikumiem 1814. gada nogalē, kad pastāvēja reāli draudi muižas ēkas un tās iedzīves nodedzināšanai, lai atbrīvotu vietu “Dieva templim”. Šajā laikā Bīriņu muižā saimniekoja Mellīna meita Natālija Luīze Helēna fon Reiterna, dzimusi fon Mellīna (*von Reutern, geb. Mellin*, 1787–1864), ar vīru Hermani Reinholdu Gīsbrehtu fon Reiteru (1786–1841), kuri bija ar reliģisku fanātismu pazīstamās baronietes Barbaras Juliānas fon Krīdeneres, dzimusi fon Fītinghofa (*von Krüdenner, geb. Vietinghoff*, 1764–1824), Vidzemes dievlūdžēju biedrības dalībnieki,⁵⁶³ radot nopietnas problēmas grāfa Mellīna reputācijai. Tikai laimīgas sagādīšanās pēc īpašums un kustamā manta, tai skaitā grāmatu krājums, palika neskarti.

1820. gadā,⁵⁶⁴ divus gadus pēc grāfa Mellīna jaunākās meitas laulībām ar muižnieku atvasi Aleksi Joranu Ērihu fon Pistolkursu (1792–1870), grāfs pilnībā nodeva Bīriņu un Eikažu muižu jaunākās meitas un viņas vīra rīcībā, kura īpašumu mantoja arī pēc tēva nāves. Iespējams, ka uztraucoties par savas privātbibliotēkas likteni, kā arī pārdzīvojot vidējās meitas Natālijas Luīzes Helēnas fon Reiternas, dzimušas fon Mellīnas, neparastos dzīves pagriezienus, grāfs Mellīns nolēma atdāvināt ievērojamu savas kolekcijas daļu Rīgas pilsētas bibliotēkai.

Nākošais Bīriņu muižas bibliotēkas posms saistīts ar grāfa Mellīna mazdēlu Augustu Frīdrihu fon Pistolkursu, kurš 1857.–1860. gadā,⁵⁶⁵ nojaucot savu laiku nokalpojušo muižas kungu māju, pēc Rīgas arhitekta arhitekta Frīdriha Vilhelma Hesa (*Hess*, 1822–1877) projekta⁵⁶⁶ uzcēla mūsdienās pazīstamo trīsstāvu mūra pili, īpašu vietu tās tornī atvēlot vietu bibliotēkai.

⁵⁶¹ Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. 152. lpp.

⁵⁶² Krause, J. W. *Erinnerungen*. Bd. 9. Livlands Adel. Ein Sittengemälde (Februar 1792–April 1796). [tiešsaiste].

⁵⁶³ Jakovļeva, M. Baroneses Krīdeneres dievlūdžēju biedrība Vidzemē: (1810–1815). *Latvijas Arhīvi*. 1994. Nr. 2. 16.–20. lpp.

⁵⁶⁴ Lancmanis, I. Bīriņi, kuru nav. 30. lpp.

⁵⁶⁵ Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj. 361. lpp.

⁵⁶⁶ Bruģis, D. *Historisma pilis*. 74. lpp.

Fon Pistolkorsu dzimtas pēcteču atmiņās kā pils uzcelšanas gads minēts 1861. Skaistās pils būvniecību bija iespēja realizēt pateicoties Emīlijas Natālijas fon Pistolkorsas, dzimušas fon Harderes (*von Pistohlkors, geb. von Harder*, 1829–1894), no neprecētā Vācijas (Frankfurte pie Mainas) tēvoča barona fon Štiglica (*von Stieglitz*) mantotajiem miljoniem. “Pils kapelā atradusies liela izmēra grāfa Mellīna biste. Gaiši iekārtotās bibliotēkas telpas vidū stāvējis ozolkoka galds un skaisti krēsli, kā arī telpā izvietoti neskaitāmi ozolkoka skapji ar stikla durvīm, kuros glabājās daudz retu un vērtīgu grāmatu”.⁵⁶⁷

Bez īpaši iekārtotās bibliotēkas Bīriņu pils tornī, grāmatas muižā glabājās arī citās telpās. Piemēram, literatūra par reliģiju bija izvietota pils kapelas (mūsdienās nav saglabājusies) grāmatu skapī, savukārt rakstāmistabā, kas atradās blakus bibliotēkai, glabājās grāmatas par medībām, mežkopību, dārzkopību un lauksaimniecību, bet t. s. senču istabā īpašajā grāmatu skapī bija izvietota literatūra bērniem un jauniešiem. Bibliotēkas telpā atsevišķi divos skapjos glabājās visa uz Baltiju attiecināmā literatūra, kur starp grāmatām atradusies vieta arī darbiem latviešu valodā; vienā skapī bija ietilpināta “*Rossica*” kolekcija, bet vēl citā literatūra angļu un franču valodā.⁵⁶⁸

Tradīcija celt atsevišķu ēku bibliotēkai muižās vērojama arī 19. gs., īpaši Latgales muižās (Krāslavā, Varakļānos u. c.),⁵⁶⁹ bet 20. gs. sākumā arī dažviet Kurzemē pie kungu mājām būvēja atsevišķus bibliotēku korpusus. Bibliotēkai atvēlētās telpas muižas kungu mājā vai pie pils īpaši uzcelta ēka dažkārt bija iecerēta kā savdabīga skatuve grāmatu kolekcijai un tās saimnieka neierobežotajai iztēlei. Tomēr bibliotēka muižā, pagastā, skolā, pilsētā nav aplūkojama atrauti no ēkas, kurā tā atrodas, – tas ir viens veselums. Tai izvēlēta vieta atspoguļo grāmatu krājuma saturu, iedabu un raksturo iemeslus, kāpēc tā atrodas konkrētā mājvietā, spilgti atklājot īpašnieku un grāmatu lasītāju iztēli un ikdienas privāto dzīvi.⁵⁷⁰

Izplatītākā tradīcija 19. gs., tāpat kā citviet, Vidzemes muižu kungu mājās bija iekārtot bibliotēku atsevišķā telpā, no ēkas ieejas tālākajā un klusākajā vietā. Dažos gadījumos telpas atrašanās vietas tradīcija saglabājās no iepriekšējiem gadsimtiem. Dažu muižu privātbibliotēkas izvietoja pils vai kungu mājas tornī (Bīriņu muižas kungu mājā, Cēsu Jaunajā pilī, Lielstraupes muižas pilī u. c.).

Jaungulbenes muižā no 1879. gada saimniekoja fon Tranzē-Rozeneku dzimta, kurai piederēja muižas visā Vidzemē, kā arī mūsdienu Igaunijas daļā. Pazīstamākais dzimtas lauku īpašums ir Jaungulbenes muižas komplekss ar krāšņu neogotisku pili. Rīgas pilsētas mākslas muzeja arhīva materiāli liecina, ka Paulam fon Tranzē-Rozenekam (1853–1928) ap 1910. gadu piederējusi vērtīga bibliotēka ar rokrakstu kolekciju, kuru viņš ap šo laiku bija deponējis kādai šī muzeja izstādei.⁵⁷¹

Baronu fon Tranzē-Rozeneku Jaungulbenes muižas kungu mājā 20. gs. sākumā bibliotēkai bija atvēlēta plaša telpa kungu mājas rietumu pusē. Bibliotēkas telpas apdare uzskatāma par atturīgu – ar vienkāršiem kokā darinātiem kasešu griestiem, vienkrāsainām sienām un tumši glazētu kamīnu. Telpas iekārta bija ļoti pārdomāta, tā ļāvusi izcelties daudzajām grāmatām un mākslas darbiem. Telpas centrā atradies robusts lasāmgalds un masīvi ādas klubkrēsli, bet gar malu rindojās Dancigas un Holandes baroka elementiem apvīti galdi ar iebūvētām vitrīnām. Grāmatu skapji telpā dominēja, un tur neatradās vietas gar sienām izvietotām gleznām. Mākslas sajūtu un

⁵⁶⁷ BMPA. Pistohlkors, R. N., von. Erinnerungen. Aufgeschrieben im Jahre 1963. S. 4, 10.

⁵⁶⁸ Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*.

⁵⁶⁹ Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wrocław [etc.], 1992. T. 3. s. 303–367.

⁵⁷⁰ Pīrsa, S. M. *Par kolekcionēšanu*. 239.–242. lpp.

⁵⁷¹ *Paula fon Tranzē-Rozeneka kolekcija*. Rīga, 2005. 8., 12. lpp.

atmosfēru telpā nodrošināja dažādas skulptūras, galvenokārt antīku darbu kopijas. Svarīgi norādīt, ka apgaismojuma avoti atradās uz grāmatu galda. Tās bija divas izmēros iespaidīgas petrolejas galda lampas. Šī paša galda vidū, starp lampām bija novietots itāļu tēlnieka Sabatino de Andželisa (*de Angelis*, 1838–1915) veidotais Dantes Aligjēri krūšutēls, kas bija neiztrūkstoša skulptūra 20. gs. sākuma bibliotēku interjerā.⁵⁷²

Savukārt Zvārtavas muižas kungu mājā, kuras celtniecību pabeidza 1881. gadā, otrajā stāvā tās īpašnieks Gotlībs Aleksandrs fon Ferzens (*von Fersen*, 1846–1929) bija iekārtojis plašu bibliotēku, bet ēkas dienvidrietumu stūra tornītī bija iebūvēta maza istabiņa, kur muižas baroniete Luīze Marija fon Ferzena, dzimusi fon Cekele (*von Fersen, geb. von Zoekell*, 1858–1913) lasīja grāmatas un rakstīja vēstules.⁵⁷³

Cesvaines pils celtniecība uzsākta pēc 1884. gada. Tās pasūtītājs un finansētājs bija barons Ādolfs Gerhards fon Vulfs (*von Wulf*, 1857–1904). Pils tika plānota pārdomāti un ar plašu vērienu. Pirmajā stāvā atradās krusta velvēm segta halle ar kamīnu, tās kreisajā galā – barona kabinets ar daļu bibliotēkas. Aiz kabineta bija novietota bibliotēka otra daļa, bet dziļāk – barona dārgumu seifs.⁵⁷⁴ Pils Berlīnes arhitekta Hansa Oto Frīdriha Jūliusa Grīzebaha (*Grisebach*, 1848–1904) un līdzautora Hanoveras arhitekta Augusta Georga Dinklāges (*Dinklag*, 1849–1920) 1. stāva plānojumā iekļauta arī bibliotēka.⁵⁷⁵ Telpu plānojums ar bibliotēku, kabinetu un seifu pilnībā saglabājies un aplūkojams arī mūsdienās. Par Cesvaines pils bibliotēkas krājumu ziņu šobrīd nav.

Dikļu muižas bibliotēkas vēsture galvenokārt saistāma ar fon Volfu dzimtas vēsturi. 19. gs. otrajā pusē par muižas īpašnieku kļuva Aleksandrs Heinrihs Pauls fon Volfs (1824–1901). Pēc viņa ierosmes 1896. gadā Dikļu muižā pabeidza jaunas kungu mājas celtniecību. Nama otrajā stāvā pie terases (mūsdienās Dāmu salons) bija izvietota īpašnieka ievērojamā bibliotēka, kuras centrā atradās liels oša koka galds, trīs grāmatu skapji ar stiklotām durvīm, kāršu galdiņš, grāmatu plaukts, dīvāns, kušete un 16 krēsli, bet vēl grāmatu skapis atradās arī saimnieka kabinetā.⁵⁷⁶

Līdz 20. gs. sākumam plašu muižas bibliotēku bija izveidojuši un atbilstoši laikmeta garam atsevišķā telpā bija iekārtojuši fon Volfi Stāmerienā.⁵⁷⁷ Muižas bibliotēkā glabājās aptuveni 4000 sējumu. Kā liecina senas fotogrāfijas, mākslas darbi, kā arī skapji ar senām grāmatām, bija izvietoti arī daudzās citās kungu mājas telpās – salonos un dzīvojamās istabās.⁵⁷⁸

1871. un 1887. gadā sastādītajos Stāmerienas muižas ēku sarakstos atzīmēta arī kungu māja. 1871. gadā tā raksturota kā labā stāvoklī esoša celtne (*Herrenhaus*) ar šifera jumtu, bet 1887. gada inventārijā masīvā celtne ar šifera jumtu dēvēta par pili (*Schloss*). Līdztekus Stāmerienas muižas kompleksa paplašināšanai un ekonomiskās stabilitātes stiprināšanai Johans Gotlībs Eduards fon Volfs (1817–1883) bija domājis arī par savas ģimenes ērtībām, atbilstoši laika garam pārbūvējot un iekārtojot dzīvojamo namu Stāmerienas muižā. Viņa dēli turpināja tēva iesākto, taču viņiem nācās piedzīvot notikumus, kas vienā naktī neatgriezeniski pārvērtā paveikto gadsimta garumā. 1887. gadā pēc Sofijas fon Volfas, dzimušas Potjomkinas (*von Wolff, geb.*

⁵⁷² Bruģis, D., Līne, I. *Liecinieki*. 59. lpp.; *Paula fon Tranzē-Rozeneka kolekcija*. 8., 12., 16. lpp.

⁵⁷³ Grāvis, H. *Adzele–Gaujiena, 1111–2011*. Gaujienas pagasts, 2010. 56., 57. lpp.

⁵⁷⁴ *Cesvaines grāmata*. Cesvaine, 2001. 1. sēj. 15., 17., 19.–21. lpp.

⁵⁷⁵ Барановский, Г. В. *Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века*: 8 тт. СПб., 1904. Т. 4. С. 269.

⁵⁷⁶ Zilgalvis, J. *Dikļu muiža Vidzemē*. Rīga, 2007. 12., 15.–17. lpp.

⁵⁷⁷ Lecinska, I. Stāmerienas pils kultūrvēsturiskais mantojums. *Letonica*. 2007. Nr. 15. 211.–238. lpp.; Minde, G. Stāmeriena: pils, cilvēki un dokumenti. *Latvijas Arhīvi*. 2002. Nr. 4. 12. lpp.

⁵⁷⁸ Bei Alice Barbi. *Die Woche: moderne illustrierte Zeitschrift*. 1905. Nr. 31. S. 1349.

Potemkina, Потемкина, 1818–1887) nāves Stāmerienu mantojumā saņēma dēli Boriss (1850–1917) un Pauls (1853–1918) kā līdzīpašnieks, jo vecākais dēls Aleksandrs bija miris 1862. gadā. Vēlāk Pauls fon Volfs uz privātas vienošanās pamata atteicās no īpašumtiesībām uz Stāmerienu par labu brālim Borisam, lai gan jautājuma formālā puse nebija nokārtota vēl 1906. gadā.⁵⁷⁹

Tomēr daļā muižu bibliotēka tā arī nekad nesagaidīja speciāli iekārtotas telpas vai atsevišķi uzbūvētas ēkas, grāmatu krājumu izvietoja pielāgotās telpās, nereti pilnībā neatbilstošos apstākļos. Ungurmuižas bibliotēkas vēsture saistāma ar fon Kampenhauzenu dzimtas vārdu. Ungurmuižas kungu māja celta laikposmā no 1730. līdz 1732. gadam, kad tās īpašnieks bija ģenerālleitnants brīvkungs Johans Baltazars fon Kampenhauzens⁵⁸⁰. Piemēram, Ungurmuižā speciāli plānota un iekārtota telpa bibliotēkai šajā kultūras vērtībām bagātajā muižā nav bijusi. 20. gs. sākumā Ungurmuižas kungu mājas mansarda divās telpās (tur bijušas 14 nelielas telpas, ko dēvējuši par kambariem) blakus mezonīmam pagalma pusē glabājuši grāmatas.⁵⁸¹ Atsevišķu telpu bibliotēkai Ungurmuižā plānoja iegūt Pirmā pasaules kara laikā, kad muižas īpašnieka Baltazara Armīna fon Kampenhauzena pilnvarotajam Oto fon Strandmanam (*von Strandmann*) radās ideja par pārbūvi: sienu starp Meitu istabu un noliktavu izlauzt un iegūtajā lielajā telpā iekārtot bibliotēku, kas līdz šim atradās divās noslēgtās, neapkurināmās un maz pievilcīgās telpās bēniņos. Rezultātā tiešām būtu iegūta reprezentabla bibliotēkas telpa, taču īpašnieka laulātā tam nepiekrita un negribēja par to neko dzirdēt, norādot, ka jāsagaida viņas vīra atgriešanos no Sibīrijas. Divi bēniņu kambari mājas priekšējā daļā bija papildīti ar senām grāmatām, un durvis uz tiem parasti stāvēja aizslēgtas. Viena plaukta apakšējā nodalījumā glabāja vecas bērnu grāmatas, kuras, gan samērā reti, atļāva lasīt mazākajiem ģimenes locekļiem šim nolūkam bibliotēkas telpā iekārtotā vietā pie jumta lodziņa, apsēžoties uz maza, polsterēta ķebliša.⁵⁸²

19. gs. un 20. gs. sākuma interjeros bibliotēkas klātbūtne un grāmatu skapji muižas kungu mājas interjerā varēja būt arī zināma tā laika modes diktēta nepieciešamība. Tas pēc būtības varēja būt līdzīgi kā kādam lordam, kurš iekārtojot savā muižā bibliotēku, rakstījis grāmatu tirgotājam Londonā: “Mans kungs! Esmu gan pēc jūsu atsūtītā grāmatu saraksta iegādājies visas tur minētās grāmatas, lai ar tām rotātu lielu skaistu grāmatu skapi. Taču vēl pietrūkst grāmatu klasiskajā literatūrā pusotras pēdas kvartas formātā, tieslietu zinātnēs trīs pēdas folio un daiļajās mākslās četras ar ceturdaļu oktāvā, par kuru izsūtīšanu lūdzu jūs laipni parūpēties.”⁵⁸³

Dīķeru muižas bibliotēka 19. gs. otrajā pusē un arī vēlāk glabājās muižas īpašnieka kabinetā. Grāmatplaukti bija izvietoti gar sienām un tajos bija rūpīgi sakārtotas juridiska, vēsturiska un politiska satura grāmatas. Līdzās baltai podiņu krāsniņ ar melnām restēm stāvēja karšu statnis, kur atsevišķās skārda kārbās glabājās muižu plāni. Skapī glabājās arhīvs – milzīga kaudze ar dažnedažādiem politiskas nozīmes dokumentiem. Baronietes tumši zaļā krāsā ieturētajā kabinetā glabājās ģimenes gleznas un fotogrāfijas. Virs rakstāmgalda atradās dzimtas priekšteča ģenerāļa Hermaņa fon Frīderiči (*von Friederici*) eļļas portrets. Blakus slaidam, staltam vīram ar asiem sejas vaibstiem stāvēja globuss, kas atgādināja par viņa 1803.–1807. gada ceļojumu apkārt pasaulei – kopā ar slaveno jūras braucēju Krūzenšternu (*Krusenstern*)

⁵⁷⁹ Minde, G. Stāmeriena: pils, cilvēki un dokumenti. 14., 16. lpp.

⁵⁸⁰ Kampenhauzens, A., fon. Kampenhauzeni: no kādas vidzemnieku ģimenes vēstures. 23. lpp.

⁵⁸¹ Dirveiks, I. Ungurmuižas kungu māja un tās būvēsture. No: *Muiža zem ozoliem*. Bauska, 1998, 127. lpp.

⁵⁸² Kampenhauzens, H., fon. Atmiņas par Ungurmuižu. 354. lpp.

⁵⁸³ Liepa, R. Kā es zagu grāmatu? *Mana Māja*. 1944. Nr. 7. 1. apr. 100. lpp.

uz kuģa “Nadežda”. Fon Frīderiči bija bijis arī aizrautīgs ģeologs. Viņa akmeņu un minerālu kolekcija glabājās Dīķeros platā un dziļā sarkankoka skapī ar neskaitāmām atvilktnēm. Kolekcijā glabājās arī nepulēti dārgakmeņi – dimanti, rubīni, safīri, smaragdi u. c. kā arī kolekcijā atrodamās opija pīpes, zāļu maisiņi, mokašini un kokgriezumi no tālām pasaules malām. Zināms, ka grāmatas jau pirka un lasīja vēl viņa Hermaņa fon Frīderiči vecvectēvs vēsturnieks, numismāts un raksnieks ģenerālleitnants Buso Kristiāns Frīderiči. Dīķeru muižas arhīvā glabājās viņa manuskripta sējumi par kariem Katrīnas II laikā. Savukārt viņa sastādītais pārskats par ienākumiem un izdevumiem, dzīvojot Krievijā, laikposmā no 1820.–1845. gadam liecināja, ka 1837. gadā no viņa ienākumiem 18.996 rubļi, viņš par avīzēm un pasta pakalpojumiem tērēja 170 rubļu, par grāmatām 131 rubli, par monētām 200 rubļu. Kolekcijas un bibliotēka Dīķeru muižā aprakstītajā kārtībā glabājās līdz pat 1918. gadam.⁵⁸⁴

2.5. Bibliotēkas krājuma saglabāšanas jautājumi

Par dokumentārā mantojuma vienībām kā saglabājamiem kultūras vērtību objektiem Latvijas teritorijā aizdomājās Gustavs fon Mengdens jau 17. gs. otrā pusē, kas vairāk uzskatāms par izņēmumu. Vēlāk saglabāšanas jautājumi bija daudzu biedrību apspriežamo jautājumu vidū, tomēr uzstājīgi un ar profesionāliem argumentiem piesātināta informācija un rīcība konstatējama kopš 19. gs. 80. gadiem.

Arhitekts un mākslas vēsturnieks Johans Vilhelms Karls Neimanis (*Neumann*, 1849–1919) kopš 1886. gada bija Pieminekļu aizsardzības komisijas loceklis.⁵⁸⁵ 1911. gadā publicētajā darbā “*Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande*”⁵⁸⁶ par pieminekļu aizsardzību lauku apvidos viņš galvenokārt pievērsies sakrālā mantojuma kultūras vērtību saglabāšanai baznīcās, tā kontekstā sniedzot arī būtiskus norādījumus kā jāglabā un jāizturās pret senām grāmatām un to iesējumiem, kas glabājas baznīcās. Viņš norādījis kritērijus, pēc kuriem kādas grāmatas vai to daļas uzskatāmas par īpaši aizsargājamām, kā arī norādījis, ka par vērtīgām grāmatu kolekcijām noteikti nepieciešams paziņot kādai no zinātniskajām biedrībām, lai tās zinošie pārstāvji aplūkotu, reģistrētu un izpētītu konkrētas kolekcijas vai atsevišķus eksemplārus, tā paziņojot sabiedrībai par šādu vērtību klātbūtni valsts teritorijā.⁵⁸⁷

Bibliotēku krājumi vēsturiski cietuši arī no tā, ka īpašnieki tos glabājuši nepiemērotās telpās un apstākļos. Līdzīgi kā citās muižās Eiropā, Latvijas teritorijā grāmatu krājumus uzglabāja tajās pašās telpās, kur bija novietotas citas vairāk vai mazāk vērtīgas kolekcijas. Ar laiku turīgākie aristokrāti šim nolūkam būvēja īpašu mūra ēku, ko dēvēja par lamusu (*Lehmhaus*). Tradīcija būvēt lamusus privātbibliotēku un arhīvu glabāšanai Latvijas muižu īpašnieku vidū galvenokārt bija pārņemta no Žečpospolitas aristokrātijas jau 17. gadsimtā.⁵⁸⁸ Vēlākās publikācijās šādu ēku dēvēja par skarbu. Izteiktu 18. gs. būvētu skarbu varam joprojām ieraudzīt Vidzemes Buku muižas apbūvē, un tā būvniecību noteikti bija veicinājusi fon Meiendorfu saradošanās ar poļu muižnieku Hutenu-Čapsku dzimtu. Abām dzimtām bija ievērojamas kultūras vērtību glabāšanas tradīcijas, bet šis ir Žečpospolitas laikmeta ietekmes uzskatāmākais

⁵⁸⁴ Menzenkampfs, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. 92., 93., 132.–134. lpp.

⁵⁸⁵ Neilands, A. F. Vilhelms Neimanis. Arhitekts vai mākslas vēsturnieks? *Latvijas Arhitektūra*. 2005. Nr. 4. 77. lpp.

⁵⁸⁶ Neumann, W. *Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande*. Rīga, 1911.

⁵⁸⁷ Ibidem. S. 22.

⁵⁸⁸ Brežgo B. Latgales muižnieku arhīvi. *Bibliotekārs*. 1938. Nr. 2/3. 23., 24. lpp.

paraugs Vidzemes latviešu daļas muižas apbūvē. Ēka Buku muižas kompleksā ir saglabājusies līdz mūsdienām.

Gaumes un krāšanas pieredzes veidošanās Rietumeiropas ietekmē bija vērojama muižas materiālajā mājas kultūrā. Baltijā tāpat kā citur Eiropā bija vērojama dzīvojamo telpu diferencēšanās pēc pielietojuma, kas nozīmēja tikai vienu, ka notika pāreja no skaitliski mazāk rīcībā esošo telpu daudzfunkcionālas lietošanas uz vairāku telpu monofunkcionālu lietošanu. Likumsakarīgi, ka mainījās arī kungu māju telpu interjers, ko pielāgoja telpu funkcijai. Interesanti, ka straujo izmaiņu izplatībā liela ietekme piešķirama tā laika žurnāliem un citiem informatīviem izdevumiem, no kuriem varēja smelties idejas no angļu un franču paraugiem. Bez tam muižu īpašnieku labklājības līmeņa celšanās uzskatāmi atspoguļojās muižas apbūves arhitektūrā.⁵⁸⁹

Mūsdienās muižu bibliotēku iekārtojumu iztēlojamies ar skaistu stiklotu skapju rindām un zeltītu grāmatu muguriņām plauktos. 19. gs. tā noteikti bija jau pieņemta parādība, bet vēl 18. gs. vidū daudzu muižu īpašnieki cīnījās ar bibliotēku krājumu pasargāšanu no grauzējiem, nereti grāmatas glabājot nevis glītos skapjos, bet lādēs. Bez tam cīņas karstumam ar grauzējiem nereti uzturēja bariņu kaķu. Lai izvairītos no putekļiem, lādes apklāja ar speciāli šūtiem apvalkiem. Tomēr ar visu to neizbēgami grūti bija izvairīties no liela mitruma, un grāmatas pelēja. Tās centās žāvēt, bet bezcerīgākos eksemplārus iznīcināja, visbiežāk tos aprokot, jo dedzināšana bija ārkārtīgi bīstama.

Allaž liela nozīme bija tam, kādā stāvā izvietoja bibliotēku un kurā pusē atradās telpas logi, pa kuriem ieplūda dienas gaisma. Ēkas ziemeļpusē vienmēr bija vājāka gaisma, tāpēc rūpēs par krājuma saglabāšanu nereti bibliotēkai atvēlēja telpas šajā ēkas daļā.

Vidzemes muižu bibliotēku izpētes rezultāti gan pēc muižu veidiem, gan krājuma satura, liecina par stabilu tradīciju veidot privātas vērtīgu rokrakstu un grāmatu kolekcijas Vidzemes privātmuižās jau 18. gs. pirmajā pusē, neatpaliekot no tradīcijām kādas bija raksturīgas Eiropā.

⁵⁸⁹ Norts M. *Baltijas jūras reģiona vēsture*. 202., 205. lpp.

3. nodaļa. Vidzemes muižu bibliotēku krājumi sabiedrisko un politisko pārmaiņu laikā, 1905. gads–20. gs. 20. gadi

3.1. Muižu bibliotēkas 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās

20. gs. sākumā strauji mainījās Vidzemes muižās ierastā un agrāk mierīgā ikdienas dzīve. Daudzās no tām īpašnieki ievērojamā apjomā bija uzkrājuši savam sabiedrības statusam, interesēm un nodarbēm atbilstošas kultūras vērtības, uzskatot, ka dažādu kolekciju veidošana un glabāšana lauku īpašumos ir visdrošākā izvēle.

Liels pārbaudījums bija sociālo un politisko pārmaiņu laiks, kas aizsākās ar 1905. gada revolūciju. Masveida Vidzemes muižu postīšana sākās tās notikumu ietekmē. Revolūcijai vērstoties plašumā, sākās muižu kungu māju, šķūņu un klēšu dedzināšana, krogu graušana un vācu mācītāju padzīšana no draudzēm. Daudzas kungu mājas tika nocietinātas, un tajās apmetās pašaizsardzības jeb muižnieku brīvprātīgās policijas vienības (*Selbstschutz*).⁵⁹⁰

Ticamākie skaitļi par 1905.–1906. gada notikumos Vidzemes latviešu daļā muižām nodarītajiem zaudējumiem atrodami to dienu laikrakstos. Muižas Latvijā dedzināja 1905. gada nogalē – novembrī un decembrī un 1906. gada janvārī. Novembrī un decembrī Vidzemes latviešu daļas apriņķos pilnībā vai daļēji nopostīja 73 muižu saimniecības, no tām 32 Cēsu (44% no visām cietušajām), 33 Rīgas (45%), piecas Valkas (7%) un trīs Valmieras (4%) apriņķī.⁵⁹¹ Vidzemes latviešu daļā bija izpostīti aptuveni 10% muižu saimniecību, kas visvairāk bija cietušas Rīgas un Cēsu apriņķī, bet vismazāk Valmieras apriņķī.

No vienas puses zemnieki, kalpi, kuri postīja muižas, aizrāvās ar sociālās vienlīdzības idejām un kļuva par soda ekspedīcijas upuriem. Taču, no otras puses, neaptverami, ar kādu sajūsmu postīja visu, kas bija saistīts ar muižniecības kultūru, – saskaldīja klavieres, daudzja skulptūras, dedzināja un plēsa grāmatas.⁵⁹² Nereti muižās dedzināja tikai kungu mājas, lai no tām nekas vairs nepaliek.

Daudzām Latvijas muižu kungu mājām un pilīm šis bija traģisks laikposms, jo muižu postīšanā gāja bojā mākslas vērtības, senas mēbeles, muzeālas kolekcijas, gadsimtu laikā daudzu dzimtu krāti arhīvi un bibliotēkas ar lielu nozīmi Latvijas un latviešu tautas vēstures pētīšanā.⁵⁹³ Visbiežāk dedzināja to muižu īpašnieku saimniecības, kuri uz vietām bija saistīti ar pašaizsardzības vienībām un līdzdarbojās soda ekspedīcijās. 1905. gada 27. decembrī nodedzināja baronu fon Fītinghofu Valtenbergu (*Schloss-Salisburg*) muižas kungu māju un nelīdzēja vietējo iebildumi, ka celtne var būt noderīga tautas vajadzībām. Daudzi muižu īpašnieki centās panākt, lai viņu īpašumos drošību nodrošina bruņotas soda vienības, kas ne vienmēr bija pareizākais risinājums.⁵⁹⁴ Valtenbergu muižas kungu mājā aizgāja nebūtībā arī Oskara Augusta fon Fītinghofa-Šēla (1863–1927) bibliotēka, kuras grāmatas rotāja Georga

⁵⁹⁰ Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*. 57. lpp.

⁵⁹¹ Transehe-Roseneck, A., von. *Die Lettische Revolution*. 2 Bde. Berlin, 1907. Bd. 2. S. 391–393; Oficiāls saraksts par Vidzemes muižām, kuras revolucionāri līdz 1. janvārim 1906. gadā izpostījuši. *Zemkopis*. 1906. 18. janv. Nr. 2. 34. lpp.

⁵⁹² Bruģis, D. Lai pilis nepārvērstos “spoku muižās”. *Lauku Avīze*. 1996. 16. apr. Nr. 31. 24. lpp.

⁵⁹³ Bruģis, D. 1905. gads un piļu dedzināšana Latvijā. *Latvijas Arhitektūra*. 1997. Nr. 12. 40. lpp.; Krēsliņš, J. Meklējiet rakstos: 1905. gada revolūcija. No: Krēsliņš, J. *Raksti*. 3 sēj. Rīga, 2006. 2. sēj. 49. lpp.

⁵⁹⁴ Bruģis, D. 1905. gads un piļu dedzināšana Latvijā. 41. lpp.

Eižena Oto 1899. gadā un Morica Roberta Oto fon Grīnevalta 1903. gadā darinātie ekslibri⁵⁹⁵.

1905. gada oktobrī nemiernieki sarīkoja demonstrāciju Alsviķu (*Alswig*) muižas kungu mājā, kurā piedalījās ap 500 cilvēku. Pēc demonstrācijas laikā notikušās sapulces nemiernieki muižas pārvaldniekam paziņoja, ka visi zemnieku parādi tiek anulēti un muižniekiem piederošos mežus pagasta sabiedrība pārņem savā rīcībā. Pieņēma arī prasības par kalpu stāvokļa uzlabošanu, par laukstrādnieku algu paaugstināšanu un vēl citas. Nemiernieki aiznagloja muižas krogus. Pēc demonstrācijas muižnieku ģimene aizbēga uz Stāmerienas muižu, kur bija sabēguši visi apkārtējo muižu īpašnieki.⁵⁹⁶ Tajā brīdī šķita, ka tur ir droši, bet jau tuvākajā laikā kļuva skaidrs, ka droši vairs nav nekur.

Stāmerienas muižas pilī 1905. gadā saimniekoja muižas īpašnieki Boriss un Pauls fon Volfi. 2. decembra naktī, kad baroni un kazaki drošības nolūkos pili bija pametuši, tajā ielauzās nemiernieki Oto Vīksniņa vadībā. Pili aizdedzināja no iekšpuses, tā sadedzinot arī mēbeles un bibliotēkas grāmatas. Lai uguns izplatītos ātrāk, ēkai izsita logus. Pilī, ko nodedzināja līdz pat pamatiem, sadega praktiski visas kolekcijas, gleznas, bibliotēka ar nošu kolekciju, neatgriezeniski zaudēta bija visa kustamā manta. Īpašnieki tajā uzdrošinājās atgriezties un apskatīt kādreizējās mājas četras nedēļas pēc notikušā.⁵⁹⁷

Laikā, kad cieta daudzas pilis un muižas, lielāko un nopietnāko zaudējumu visā savas pastāvēšanas laikā piedzīvoja bibliofila Jāņa Misiņa bibliotēka. Ziņas par soda ekspedīcijas klātbūtni Vidzemē raisīja Misiņā uztraukumu un vēlmi pasargāt un noslēpt drošākā vietā uzkrāto revolucionārās un nelegālās literatūras krājumu, jo par tās glabāšanu ķeizara valdība sodīja tāpat kā par revolucionāru darbību. Lai cik paradoksāli nebūtu, tas viņam izdevās ar ekscentriskās labvēles Marijas Izabellas fon Tranzē-Rozenekas starpniecību. Viņas brālis bija ģenerālis, Gatčinas komandants, bet māsa bija laulāta ar Vecbebru (*Alt-Bewershof*) muižas īpašnieku Vidzemes landmaršalu Frīdrihu Gotlību Aleksandru Kazimiru fon Meiendorfu (1839–1911). Misiņam radās iespēja apjomīgo nelegālo grāmatu krājumu pārvietot uz baroneses svaiņa landmaršala F. G. A. K. fon Meiendorfa Vecbebru muižu. Misiņš norādījis, ka 1905. gada notikumu gaismā, kā viņam šķitis, landmaršals fon Meiendorfs personīgi bija pret latviešiem iecietīgs un labvēlīgs agrāro jautājumu kārtošana, bet viņš esot teicis: “es daudz ko gribētu citādi vērst, bet – ko lai dara? – notiek tā, kā landtāgā vairums nobalso!” Muižu revolucionāro notikumu laikā diemžēl nodedzināja, un tā nebūtībā aizgāja Misiņa uzkrātā revolucionārās un nelegālās literatūras kolekcija. Ilgi Misiņš nevarēja piedot sev savu neapdomību un vienmēr atcerējās šo likteņa ironiju.⁵⁹⁸

Par notikumiem 1905. un 1906. gadā Vidzemes muižās liecina arī kādreizējo muižu bibliotēkās glabātie materiāli. Savulaik Lizdēnu muižas bibliotēkā glabājies albums – laikraksta “*Düna Zeitung*” izgriezumu kolekcija ar vēlākā laikā īpašnieka Haralda Georga Gideona fon Laudona personīgi rakstītām piezīmēm. Izgriezumu albumu kā dāvanu, par pārdzīvoto revolūcijas laikā 1905./1906. gada ziemā viņam dāvinājusi dzīvesbiedre Magda 1906. gada Ziemassvētkos.⁵⁹⁹ Starp muižas īpašnieka roku rakstītām rindiņām atrodamas arī liecības par šajā laikā piedzīvotajām bailēm

⁵⁹⁵ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 90, 91.

⁵⁹⁶ Caune, V. (sast.). *1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā*. Rīga, 1930. 32. lpp.

⁵⁹⁷ Volfs, B., fon. Iekšzeme: no Stāmerienas. *Baltijas Vēstnesis*. 1906. 16. janv. Nr. 11. 2. lpp.

⁵⁹⁸ Rancāns, E. J. Misiņa arhīvu pārskatot. *Cīņa*. 1961. 5. jūl. Nr. 157. 3. lpp.; Rancāns, F. *Jānis Misiņš un viņa bibliotēka*. 179. lpp.; Šmite, A. (red.). *Svēts mantojums Rīgai*. 26. lpp.

⁵⁹⁹ LNB, RX108,1,31, 1. lp.

zaudēt plašo bibliotēku un dabas priekšmetu kolekcijas, kas tomēr palika neskartas, lai arī īsu brīdi īpašumu tās saimnieki drošības nolūkos bija atstājuši.

1905. gada revolūcijas notikumu laikā neskarta palika Bīriņu muižas pils bibliotēka un tai līdzās glabātās citas kultūras vērtības.⁶⁰⁰ Tāpat viss savās vietās palika arī Mazstraupes muižas pili,⁶⁰¹ lai gan tai pavisam tuvu esošo Lielstraupes pili izpostīja un nodedzināja.

Līdztekus pārmaiņām sabiedrībā, vācbaltiešu sabiedrība nespēja samierināties ar daudzskaitlīgu nodedzināto muižu ēku, bojā gājušām kultūras vērtībām pēc 1905. gada revolūcijas.⁶⁰² Atsevišķas nopostītās muižu ēkas to īpašnieki drīzumā atjaunoja, taču lielākā daļa iepriekš uzkrāto kultūras vērtību bija neatgriezeniski gājušas bojā. Nedrošo apstākļu dēļ daudzi muižu īpašnieki pēc muižu dedzināšanām no Latvijas aizbrauca, iespēju robežās sev līdzī aizvedot arī vērtīgāko kustamo mantu.

Galvenokārt cieta lielās muižas – jau pieminētā Lielstraupe, arī Mālpils u. c., kuras revolucionāri izlaupīja un nodedzināja. Pēc šādiem notikumiem daudzi vietējie iedzīvotāji novērsās no nemierniekiem. Sevišķi lielu iespaidu uz apkārtnes sabiedrību atstāja Lielstraupes muižas fon Rozenu vērtīgās bibliotēkas sadedzināšana.⁶⁰³

Lielstraupes muižas pils vēsturē lielākie atjaunošanas darbi notika arhitekta Vilhelma Ludviga Nikolaja Bokslafa (*Bockslaff*, 1858–1945) vadībā, pēc postoša ugunsgrēka 1905. gada rudenī. Lielstraupes pils atjaunošanu pabeidza trīs gados – no 1906. līdz 1909. gadam. Pēc pārbūvēm un remontiem pils sastāvēja no diviem galvenajiem korpusiem, kas taisnā leņķī bija saistīti ar torni. Savukārt tornī pēc atjaunošanas iekārtoja bibliotēku divos stāvos.⁶⁰⁴

Īsi pirms Pirmā pasaules kara muižas bibliotēka raksturojama sekojoši: muižu bibliotēkās grāmatas lasīja mazāk nekā iepriekšējos laikos, taču krājumu katrā muižā aizsargāja un uzmanīja vairāk nekā ko citu kungu mājā; grāmatu skapjos ar stikla durvīm, kas parasti bija cieši jo cieši aizvērtas, glabājās grāmatas dažādos iesējumos; parasti čīkstošās stiklotā grāmatu skapja durvis muižas īpašnieks laiku pa laikam atvēra kāda strīda laikā, kad bija jāizņem nepieciešamā grāmata uzzīņai un/vai informācijas pārbaudei; nereti gadījās, ka muižu bibliotēku senākā daļa glabājās mājas bēniņos speciālās grāmatu lādēs ko klāja bieza putekļu kārtā, un kur parasti noglabāja 18. gs. grāmatas – galvenokārt reliģiska satura un beletristiku – franču romānus. Daļā muižu bibliotēku vēl glabājās bagātīgas jau 18. gs. veidotas bibliotēkas, kuru pilnveidošanas tradīcija turpinājās vairākās paaudzēs. Jāatzīst, ka reizē ar muižu īpašumiem pie cita īpašnieka nereti nonāca iepriekšējo veidotas, pēc tam mantotas un ar muižas īpašumu kopā pārdotas bibliotēkas.⁶⁰⁵

Vēstures notikumu dēļ Latvijas teritorijā saglabājies maz muižu bibliotēku un arhīvu. Muižas lielākoties bija privātas un dokumenti glabājās īpašnieku privātbibliotēkās un personīgajos arhīvos. Daudzi no tiem sadega 1905. gada revolūcijas laikā.

⁶⁰⁰ Dēliņš, R. *Bīriņi senāk un tagad*. 60. lpp.

⁶⁰¹ LNA LVVA, 6999-13-1587, 83. lp.

⁶⁰² Ķikuts, T. *Latvija Krievijas impērijas sastāvā*. 179. lpp.

⁶⁰³ Ko saka veci ādažnieki par Cielēna iedzimtiem talantiem. *Latvijas Sargs*. 1927. 23. marts. Nr. 66. 1. lpp.

⁶⁰⁴ LNB, RXA105,227. 28.–33. lp.

⁶⁰⁵ Гласко, Б. Старые русские помещицы библиотеки. *Русский библиофил*. 1912. Nr. 6. С. 22, 23.

3.2. Muižu bibliotēkas Pirmā pasaules kara gados

Pirmais pasaules karš pakļāva iznīcībai neskaitāmas kultūras vērtības, tai skaitā mākslas kolekcijas, arhīvus un bibliotēkas, un šie traģiskie notikumi uz visiem laikiem mainīja Eiropas sabiedrības attieksmi pret kultūras mantojuma aizsardzības un saglabāšanas jautājumiem.

Jau Pirmā pasaules kara sākumā Eiropas sabiedrība apvienojās protestos,⁶⁰⁶ kad 1914. gada 25.–30. augustā vācu armija praktiski iznīcināja Beļģijas pilsētu Luvēnu, pirmajā dienā nodedzinot arī senās universitātes vērtīgo bibliotēku, kurā bija uzkrāti ap 230.000 sējumu.⁶⁰⁷ Par minētās universitātes krājuma vēsturi mūsdienās veikts arī ievērojams Pjēra Delsarta pētījums.⁶⁰⁸ Minētais notikums kalpoja kā laikmetu robežšķirtne – izraisītie protesti Eiropas sabiedrībā piespieda vācu armijas vadību parūpēties par mākslas un mākslas vēstures nozares speciālistu, kas pildīja īpašu uzdevumu virsnieku misiju, iekļaušanu armijas vienībās. Viņu uzdevums bija izveidot karadarbībā cietušo un aizsargājamo arhitektūras un mākslas pieminekļu, kā arī arhīvu, bibliotēku un muzeju kolekciju reģistrus, radot priekšnoteikumus jaunai kultūras mantojuma inventarizācijas kampaņai Eiropā, ieskaitot arī jaunās nacionālās valstis.⁶⁰⁹

Vēstures notikumu virpulī muižu bibliotēkas ir cietušas ievērojamus un neatgriezeniskus zaudējumus karos, īpaši pēdējā gadsimta gaitā. Vairākumā gadījumu bibliotēku iznīcināšana uzskatāma par nejausiem zaudējumiem, jo raidītie šāviņi, bombardēšana iznīcības objektus īpaši neizvēlējās. Tomēr nav arī jāapšaubā, ka dažkārt uzbrukumi bija apzināti vērsti pret bibliotēkām – pret nīstas varas simboliem vai arī kā pret iznīcināšanai paredzētām kultūras vērtību krātuvēm.⁶¹⁰

Pirmā pasaules kara laikā karadarbība starp Vāciju un Krieviju tiešā veidā Latvijas teritoriju skāra jau no kara sākuma. Kopš 1915. gada vasaras pozīciju kara frontes līnija šķērsoja Latvijas teritoriju, atstājot vācu okupācijas varas pārvaldē visu Kurzemi un gandrīz visu Zemgali apmēram gar Daugavas līniju. 1915. gadā šīs teritorijas, Rīgu, kā arī Latgales un Vidzemes pilsētas kā bēgļi pameta iedzīvotāji.⁶¹¹

Lai arī īslaicīgi, Latvijas teritorijā no vācu puses ieradās kultūras vērtību eksperti – 1915. gadā Kurzemē, bet 1917. gada rudenī Rīgā. Minētajā laikposmā vācu militāro un civilo iestāžu dienas kārtībā bija iekļauti jautājumi par bez uzraudzības atstātā arhitektūras mantojuma, īpaši baznīcu un muižu, mākslas pieminekļu, bibliotēku un arhīvu krājumu reģistrāciju.⁶¹² Jāatzīst gan, ka uz citu, saimnieciska rakstura jautājumu fona, šie jautājumi vācu militāro un civilo iestāžu dienas kārtībā neieņēma prioritāru nozīmi.

Pirms Pirmā pasaules kara katru Latvijas muižu un tās kungu māju vairāk vai mazāk varēja uzskatīt par nelielu, bet nozīmīgu muzeju, bibliotēku un arhīvu. Latvijas

⁶⁰⁶ Plašāk sk. Mintaurs, M. Arhitektūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā pēc Pirmā pasaules kara (1919–1923). No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 2014. 15. sēj. 240. lpp.

⁶⁰⁷ Mondanus. Liktenīgie brīži pasaules karā: [10. turpinājums]. *Atpūta*. 1938. 22. jūl. Nr. 716. 15. lpp.

⁶⁰⁸ Delsaert, P. *Suam quisque bibliothecam: boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuense universiteit 16de-18de eeuw*. Leuven, 2001.

⁶⁰⁹ Mintaurs, M. Arhitektūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā pēc Pirmā pasaules kara (1919–1923). 240., 241. lpp.

⁶¹⁰ Petegrī, E., Veduvens, A., der. Bibliotēka kā totēms: ideoloģijas radīšana, mērķu izvirzīšana. In: Strenga, G., Levāns, A. (ed.). *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621)*. Rīga, 2021. 39. lpp.

⁶¹¹ Jēkabsons, Ē. Priekšvārds. No: Jēkabsons, Ē. (red.). *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*. Rīga, 2021. 10. lpp.

⁶¹² Clemen, P. *Kunstschutz im Kriege*. Leipzig, 1919. Bd. 1. S. 14, 146.

teritorijā Pirmais pasaules karš un tam sekojošais Latvijas Neatkarības karš deva sāpīgu triecienu vēsturiskā kultūras mantojuma kompleksam, strauji un neatgriezeniski nomainot pierastās ainavas un ietekmējot kultūras vērtību dažkārt nepievilcīgos likteņus. Eiropas situācijas kontekstā tieši Latviju var uzskatīt par visvairāk cietušo valsti šajā laikā, jo par tik komplicētu vēsturisko notikumu gaitu, kāda tolaik izvērsās Vidzemē, Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, joprojām grūti izstāstīt un aprakstīt.⁶¹³

1916. gadā Vidzemes guberņas latviešu daļā bija uzskaitītas 870 muižas. Muižu zemi daļēji apstrādāja apkārtējie zemnieki vai kara bēgļi ar saviem zirgiem un lauksaimniecības inventāru. Kopumā muižu lauki bija labi apkopti un raža tajos bija lielāka nekā zemnieku saimniecībās. Pirmā pasaules kara gados pakāpeniski saasinājās ekonomiskā konkurence starp zemnieku un muižu saimniecībām, jo muižas nenovēršami aizvien vairāk zaudēja savu ekonomisko potenciālu un arvien mazāk līdzinājās daudznozaru saimniecībām.⁶¹⁴ Bez karadarbības Vidzemi skāra arī citi muižu un tās īpašniekus ietekmējoši faktori. Krievijas ķeizars Nikolajs II (*Николай II*, 1868–1918) 1916. gada jūlijā, neparedzot atlīdzību, atcēla visas Baltijas muižnieku privilēģijas un zemnieku mājām muižu labā uzliktos servitūtus.⁶¹⁵

Daļa 1905. gada revolūcijā nepostīto muižu postījumus piedzīvoja Pirmā pasaules kara laikā. 1917. gada septembrī Bīriņu muižas pils iekārtu pāris dienu laikā izpostīja un praktiski iznīcināja pēc Rīgas krišanas atkāpušies 12. armijas daļas krievu kareivji, kas aiz sevis atstāja sapostītas mēbeles, spoguļus, klavieres, sadauzītus mākslas darbus un sadedzinātu bibliotēku. Zināms, ka dārgās segas, gleznas un vieglāk paņemamās mantas aizveda līdzī kā “kara laupījumu”.⁶¹⁶ Saglabājušies Bīriņu muižas pils bibliotēkas eksemplāri no fon Pistolkorsu laikiem nonākuši Krievijā un kļuvuši par 12. armijas veidotās bibliotēkas krājuma daļu, bet pēc tās izformēšanas grāmatas nonākušas Jekaterinburgā un mūsdienās glabājas Visariona Belinska Sverdlovskas apgabala universālajā zinātniskās bibliotēkas krājumā.

Pirmā pasaules kara laikā cieta arī 1905. gada notikumos nepostītā Mazstraupes muižas pils un tajā koncentrētās kolekcijas. Kara sākumā daļu pils ēkas Mazstraupes muižas īpašnieki pārveidoja par lazareti. Tajā bija 20 gultasvietas, ko izvietoja piecās lielās istabās. Muižas īpašnieka Aleksandra fon Meiendorfa laulātās draudzenes Barbaras fon Meiendorfas uzdevums bija sarunāties ar slimajiem un lasīt viņiem priekšā grāmatas,⁶¹⁷ lasāmvielu izvēloties no muižas pils bibliotēkas. Mainoties situācijai, fon Meiendorfi drīzumā no Mazstraupes devās uz Petrogradu.

1917. gada sākumā drošības nolūkos retās grāmatas un senos priekšmetus sanesa pils pagrabā un durvis aizmūrēja, bet šie drošības pasākumi kultūras vērtības nepasargāja. Pēc vietējā miliča Oto Baloža norādēm, kurš bija piedalījies pils pagraba eju aizmūrēšanā, šī paša gada 12. aprīlī 5. Gargždinu (vieta Lietuvā pie toreizējās Vācijas robežas) robežsargu jātnieku pulka 2. eskadrona kareivji, meklējot ieroču krājumus, veica kratīšanu. Izlauzuši pils pagrabā aizmūrētās ejas, viņi atrada tikai kastēs sapakotas grāmatas un traukus, bet meklēto ieroču pagrabos nebija. Senās grāmatas, rokraksti un dažāda veida trauki viņiem šķita maznozīmīgi, tāpēc tos

⁶¹³ Lancmanis, I. Pirmā pasaules kara postījumi Latvijas kultūras mantojumam. No: Gerharde-Upeniece, G., Jevsejeva, N. (sast.). *Eiropas kultūras galvaspilsētas izstāde “1914”*. Rīga, 2014. 79.–91. lpp.

⁶¹⁴ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. Rīga, 2000. 1. sēj. 565. lpp.

⁶¹⁵ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma, 1968–1976. 24., 26. lpp.; Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 330. lpp.

⁶¹⁶ Dēliņš, R. *Bīriņi senāk un tagad*. 60. lpp.

⁶¹⁷ Мейендорф, В., фон. *Мемуары фрейлины императрицы*. С. 22.

sabradāja, izsvaidīja, daļu paņēma līdzī. ⁶¹⁸ 1918. gada augusta vidū/septembrī barons Aleksandrs fon Meendorfs, kuram draudēja lielinieku apcietinājums, kopā ar ģimeni pameta Petrogradu un pārcēlās uz dzīvi Mazstraupē, kur tajā brīdī uzturējās vācieši. ⁶¹⁹

Muižu un tās pili fon Meendorfi ieraudzīja neiedomājamā stāvoklī, jo postījumu neskartā bija palikusi tikai viena istaba. Neskatoties uz to, viņi tur palika līdz decembrim, kad vācu kareivji, kas pameta Latvijas teritoriju, ieteica ģimenei pēc iespējas ātrāk braukt projām. Sekojot padomam, viņi devās uz Rīgu, no kurienes 1918. gada 30. decembrī nonāca uz angļu kara kuģa “*Princess Margaret*” klāja, kur kopā ar aptuveni 500 citiem bēgļiem, starp kuriem bija ne viens vien muižniecības pārstāvis, kā arī Latvijas premjerministrs Kārlis Ulmanis (1877–1942), 1919. gada janvārī viņi Latviju pameta un jau drīz nonāca Londonā. ⁶²⁰ Fon Meendorfi Latvijā vairs neatgriezās un ietekmēt Mazstraupes muižas bibliotēkas un citu kolekciju likteni viņiem nebija iespēju.

No Ungurmuižas vērtīgās bibliotēkas, kur bez daudzām citām grāmatām glabājās daudzu vācu klasiķu pirmizdevumi, kā arī biezi, ādā iesieti sējumi latīņu valodā, Pirmā kara laikā palika tikai paliekas, kas bija saglabājušās pēc mājas postīšanas. 1917. gadā Ungurmuižas kungu māju izdemolēja kazaki: izlauza un sadedzināja jumta stāva telpu apgleznotās sienas, lielākajā daļā istabu izlauza arī grīdas, sabojāja un iznīcināja gandrīz visas mēbeles un vērtīgo muižas bibliotēku. Demolētāji un postītāji biežākos un smagākos sējumus bija izmantojuši uzlikšanai uz kāpņu pakāpieniem, lai varētu uzjāt ar zirgiem augšējā stāvā, bet pāri palikušos izsvieduši pa logiem; virtuves priekšā tie veidoja īstu kalnu. Citas grāmatas viņi salmu vietā paklāja zirgiem, kas ganījās turpat pie ozoliem zem klajas debess. Muižas piederīgie vēl 1918. gada vasarā daļēji jau ar zāli cauraugušos sējumus iespēju robežās žāvēt, tīrīt un glābt. Dzimtas pārstāvji jau drīzumā bēga uz Rīgu un līdzī varēja paņemt tikai pavisam nelielu daļu no atlikušā bibliotēkas krājuma. ⁶²¹

Situācija Ungurmuižā strauji mainījās. 1918. gada martā Vidzemē bija koncentrējies vācu karaspēks. Ungurmuižā viss bija pārsteidzoši labi – muižas kalpotāji uzticīgi bija palikuši savās vietās, neko nebija aizskāruši un bija lietojuši tikai to, kas viņiem pienācās. Bija skaidrs, ka cietusi bija senā muižas kungu māja, kura bija izdemolēta, bet vērtīgā bibliotēka iznīcināta. ⁶²²

Līdz pat Pirmā pasaules kara beigām ārpus Ungurmuižas fon Kampenhauzeni glabāja dzimtas arhīvu, kas atradās kaimiņos Lielstraupes muižas pilī. Tādējādi, atšķirībā no Ungurmuižas bibliotēkas, ko izlaupīja kopā ar vērtīgiem brāļu draudzes dokumentiem kara laikā, arhīvs tika pasaudzēts. Pēc muižas īpašnieka nāves viņa atraitne arhīvu atstāja Straupē. ⁶²³

Ungurmuižas īpašnieku Baltazaru Armīnu fon Kampenhauzenu 1919. gadā Cēsīs nošāva lielinieki. Muižas centra ēkas ar 50 ha zemes, kas palika ģimenes īpašumā pēc 1920. gada agrārreformas, pārzināja viņa atraitne. Materiālais stāvoklis neļāva atjaunot un sakārtot dzīvošanai muižas kungu māju, tāpēc Lilija Adelīne fon Kampenhauzena, dzimusi Lēvisa of Menāra (1876–?). Materiālais stāvoklis neļāva

⁶¹⁸ LNA LVVA, 6999-13-1587, 83. lpp.

⁶¹⁹ J., G. Starpnieks starp Rietumiem un Austrumiem: barons Meijendorfs deviņdesmit gadus vecs. *Londonas Avīze*. 1959. 10. apr. Nr. 669. 5., 6. lpp.

⁶²⁰ Ibidem; Мейендорф, В., фон. *Мемуары фрейлины императрицы*. С. 25, 26.

⁶²¹ Kampenhauzens, H., fon. Atmiņas par Ungurmuižu. 354. lpp.; Pētersone P. Ungurmuiža, kur dzīvoja divu karaļu pavadonis. *Diena*. 1992. 2. okt. Nr. 185. 4. lpp.

⁶²² Blankenhagens, H., fon. *Pasaules vēstures malā*. 118., 119. lpp.

⁶²³ Барсевиш, Б., фон. Архив баронов фон Кампенхаузен из Лифляндии. *Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 2007–2008 год*. СПб., 2010. С. 40.

atjaunot un sakārtot dzīvošanai muižas kungu māju, tāpēc viņa pārcēlās uz dzīvi ēkā, ko 19. gs. beigās cēla muižas pārvaldnieka vajadzībām.⁶²⁴

Valmieras apriņķa muižās Pirmā pasaules kara laikā lielākie postījumi notika 1917. gada augustā un septembrī, kad apkārt valdīja armijas patvaļa un disciplīnas kritums. Zaudējumi bija iespaidīgi, sāpīgi un neatgriezeniski. Braslavas pagastā visvairāk cieta Braslavas muiža, kuras kungu mājas iekārtu izpostīja Turkestānas 39. un 40. pulka nodaļas kareivji. Urgas un Puikules (*Puikeln*) muižas īpaši cieta no vezumniekiem, kas arī netaupīja ēku interjerus. Mazāk bija cietušas muižas, kas atradās nomaļākās vietās no galvenajiem ceļiem. Svētciena muiža nebija tik izpostīta, kā kaimiņos esošās Ķirbižu un Salacas muižas. Par panākumu var uzskatīt Svētciena muižas pārvaldnieka, pēc tautības igauņa, spēju vienoties ar 1. Baltijas pulka kareivjiem, kas kā izrādījās vairums bija viņa tautieši. No Svētciena netālo Lāņu (*Lahnhof*) muižu izlaupīja 29. Turkestānas pulka 5. rotas kareivji un apzaga tās īpašnieku Reinhardu Leonu fon Fēgezaku (1877–1955). Ķirbižu pagastā galvenokārt cieta Ķirbižu muiža, kurā bija sagrautas un aizvestas abu kungu māju mēbeles, apģērbs un bibliotēka. Ķirbižu muižas kungu mājas izpostītajās telpās mētājās apgānīti Šillera un Gētes darbu sējumi. Pēc pārvaldnieka vārdiem muižā nozagto mantu un sabojāto mēbeļu vērtība bija rēķināma ap 80.000 rubļu, neierēķinot nopostīto kungu māju interjeru un zaudējumus tīrumos. Muižā bija uzturējušās dažādas karaspēka nodaļas, bet par galvenajiem postītājiem iedzīvotāji uzskatīja 1. Baltijas jātnieku pulka un karu komandas kareivjus. Jaunās muižas kungu māja, kur savā laikā atradās no fon Aderkasa līdzekļiem ierīkotā un uzturētā lazarete, bija padarīta par neapdzīvojamu. Pāles pagastā Šķirstiņu (*Napkul*) muižā, kur bija “saimniekojis” 40. Turkestānas pulks ar savu pulka štābu, bija nopostījuši praktiski visu, kā arī nolaupījuši mēbeles un neatgriezeniski izlaupījuši muižas interjeru. Pāles muiža kā nozīmīgs lielceļa punkts bija cietusi no dažādām garām ejošām, kā arī uz vietas mītošām nodaļām. Muižas kungu māja jau bija izdegusi agrāk un nebija lietojama, tomēr tas netraucēja caur dakstiņu jumtu izzagt visas no ēkas ugunsgrēka laikā izglābtās mēbeles un citas mantas. Ja kāda vietīņa vēl bija palikusi neaizskarta, pastāvēja bažas, ka to kurā katrā laikā varēja nopostīt 39. un 40. Turkestānas pulku kareivji ko vidzemnieki dēvēja par sirotājiem, jo tie bija postījuši un izlaupījuši daudzas vietas, tai skaitā Staiceles papīrfabriku. Kareivju postījumu raksturs liecināja par to, ka par iemeslu nevarēja uzskatīt pārtikas trūkumu vai izsalkuma remdināšanu, bet tie bija profesionāli postītāji, kuru ļaunos darbus “vadīja” uzskati par divējādiem baroniem – “melnajiem” (muižniekiem) un “pelēkajiem” (mazgruntniekiem), kuri kara laikā glābjot un taupot mantu vāciešu vajadzībām. Bet bija arī vispārzināms, ka katrs postītāju pulku kareivis par baronu uzskatīja katru, kam bija vairāk par vienu govī. Visur bija redzams, ka viņi īpašu naidu izrādīja pret grāmatām un bibliotēkām. Nereti ar prieku kareivji viens otram stāstīja par “labu grāmatu” dūmu saldumu. Bez muižu bibliotēkām postīja arī citas. Tā Viļķenes pagasta Lībiešu mājās pie Limbažu-Pāles ceļa, kur trīs nedēļas uzturējās piecas 40. Turkestānas pulka rotas ar zirgiem, pilnībā tika iznīcināta tur glabāšanā novietotā skolotāja Kriša Melnalkšņa (1879–1930) vērtīgā bibliotēka. Apkārtne bez minētajām muižām vēl postītas bija Ārciena (*Erkul*), Āsteres (*Poikern*), Blomes (*Kulsdorf*), Drieliņu (*Badenhof*) un Rustūžu (*Rüssel*) muiža. Āsteres muižā uzturējās 10. Turkestānas divīzijas štābs, bet arī tas nepaglāba saimniecību no klajas laupīšanas.⁶²⁵

⁶²⁴ Pētersone, P. Ungurmuiža, kur dzīvoja divu karaļu pavadonis. 4. lpp.

⁶²⁵ Postīšanas Valmieras apriņķī. *Baltijas Vēstnesis*. 1917. 3. (16.) nov. Nr. 129. 3. lpp.; 4. (17.) nov. Nr. 130.; Postīšanas Valmieras apriņķī (I daļa). *Līdums*. 1917. 18. okt. Nr. 240. “Līduma” pielikums. 5. lpp.; Postīšanas Valmieras apriņķī (II daļa). *Līdums*. 1917. 1. nov. Nr. 249. “Līduma” pielikums. 5. lpp.

Tāpat 1917. gada augustā un septembrī cieta arī muižas Cēsu apriņķī. Viljama fon Blankenhāgena Drabešu muiža lielus zaudējumus cieta no 12. armijas krievu karaspēka daļu kareivjiem, kuri atkāpās pēc Rīgas krišanas, nodarot saimniecībai 241.472 rubļu zaudējumus Latvijas naudā (aprēķināti pēc kara 1920. gada martā). Drabešu muižas kungu mājā daļēji iznīcināja vai no tās izveda dažādas mēbeles, galda traukus, grīdu dēļus, apģērbu, bibliotēku, ģerboņu krājumu, dažas gleznas, arī senu saules pulksteni.⁶²⁶

Neskatoties uz notikumiem 1905. gadā un dzīvi kara apstākļos, muižniecība joprojām atbalstīja vietējo bibliotēku darbību. Piemēram, Alsviķos jau kopš 1915. gada plašajā apkārtnē aktīvi darbojās Alsviķu Bibliotēkas biedrība ar 465 biedriem. Vēlāk no visiem biedriem 107 Latvijas Neatkarības kara laikā atradās Latvijas armijas rindās. Vislielākā biedrības problēma bija atbilstošu telpu trūkums. Biedrība savām vajadzībām no Alsviķu muižas īpašnieces nomāja bijušo Ķemera kroga zemi un uz tās atrodošās ēkas. Lai atrisinātu telpu jautājumu, vecās kroga ēkas bija jāpārplāno un jāremontē, vai vislabāk, bija jāceļ pagastā jauns Bibliotēkas biedrības nams. Neskatoties uz plašo biedru skaitu, nauda telpu jautājumu risināšanai nebija. 1917. gada martā, kad Alsviķu muižas īpašniece Anna fon Tranzē, dzimusi fon Volfa, uzturējās Petrogradā, Bibliotēkas biedrība panāca vienošanos, ka muižniece iespēju robežās atbalstīs biedrības darbību, kā arī tās vajadzībām atvēlēs piemērotu zemes gabalu, kokmateriālus lai uzceltu jaunu biedrības namu vai kā citādi atbalstītu biedrību tās telpu jautājumā. 1920. gada martā Bibliotēkas biedrība vērsās pie Izglītības ministrijas lai tās darbībai un kultūras dzīves nodrošināšanai apkārtnē, ar Zemkopības ministrijas Mežu departamenta palīdzību, piešķir vajadzīgos koka būvmateriālus no Alsviķu privātmuižas mežiem par brīvu vai par pazeminātu tarifu, ko jau 1917. gada pavasarī bija atvēlējusi Alsviķu muižas īpašniece.⁶²⁷

Pirmā pasaules kara noslēgumā īpašnieki grāfi Mellīni no Ozolmuižas (*Lappier*) aizveda sev līdzī vērtīgāko mākslas kolekcijas un bibliotēkas daļu, ar tās karšu kolekciju un dzimtas arhīvu. Sākotnēji viņi to visu glabāja Igaunijā, bet 1919. gadā pārvietoja drošākā vietā, pārvedot to visu uz Vāciju.⁶²⁸ Tāds liktenis piemēkleja daudzas Vidzemes muižas un tās iemītniekus, neatgriezeniski mainot gadsimtiem pastāvējušu un ierastu kārtību.

3.3. Muižu bibliotēkas Iskolata varas laikā, 1917. gada novembris–1918. gada februāris

Pirmā pasaules kara laikā Vācijas neokupētā Latvijas daļa uz laiku nonāca lielinieku dibinātās “Iskolata republikas” varā, kas Vidzemē un Latgalē pastāvēja trīs mēnešus – no Valkas ieņemšanas 1917. gada 20. novembrī līdz vācu-krievu pamiera pārtraukšanai 1918. gada 18. februārī, kad vācu karaspēks ieņēma Daugavpili, un nākamajās dienās – Cēsis, Valku un Valmieru.⁶²⁹ Šis lielinieku varas laiks ietekmēja Vidzemes muižu saimniecības un to iedzīvotājus.

Vēl pirms “Iskolata republikas” dibināšanas 1917. gada pavasarī un vasarā Vidzemē un Rīgā vairākus svarīgus lēmumus pieņēma Vidzemes Zemes padome. Tā pastāvēja no dibināšanas brīža Valmierā “zemes sapulcē” no 1917. gada 12./13. marta līdz 1918. gada 2. janvārim, kad Vidzeme nonāca Vācijas okupācijas varā.

⁶²⁶ LNA LVVA, 1374-1-114, 216.–226. lp.

⁶²⁷ Ibidem, 1632-2-961, 119.–122. lp.

⁶²⁸ Kunst-und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 2. Beilage. 1924. 3. Jun. Nr. 124. S. 9

⁶²⁹ Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. Rīga, 2013. 41., 42. lpp.

Viens no tiem – lēmums par muižu un baznīcas zemju konfiskāciju, kas maijā aizsāka muižu atsavināšanas procesu, kas turpinājās visas vasaras garumā. Daļa muižu nonāca vietējo bezzemnieku padomju rokās, kas palielināja lielinieku popularitāti gan bezzemnieku, gan zemnieku vidū, kuri cerēja uz muižu zemes sadalīšanu. Neviens cits politiskais spēks tobrīd nepiedāvāja nevienu citu agrārā jautājuma risinājumu.⁶³⁰

Vidzemes privāto, valsts un mācītājmuižu un citas mantas patvaļīga konfiskācija izvērsās plašos apmēros. Pēc 1917. gada 25. oktobra/7. novembra apvērsuma Petrogradā Krievijā nodibināja padomju valdību un 26. oktobrī/8. novembrī pieņēma “Dekrētu par zemi”, kas noteica muižu zemes konfiskāciju un privātīpašuma uz zemi likvidēšanu. Ar tā stāšanos spēkā nekavējoties atcēla muižnieku īpašuma tiesības uz zemi bez atlīdzības. Lieliniekiem lojālās karaspēka daļas, tai skaitā latviešu strēlnieku pulki 1917. gadā laikposmā no 28. oktobra/10. novembra līdz 7. novembrim/20. novembrim ieņēma lielākās Vidzemes pilsētas. Pēc Valkas ieņemšanas 21.–22. novembrī lielā steigā sanāca jauna Iskolata sēde, kura pārņēma varu no Kara revolucionārās komitejas un pasludināja varas pāriešanu lieliniecisko padomju rokās un uzsāka radikālas politiskās un sociālās reformas.⁶³¹

Jau novembra beigās un decembrī Iskolats pieņēma vairākus lēmumus par muižu konfiskāciju, nosakot tās īstenošanas veidu un muižu pārvaldes principus. Lēmumā tika noteikts, ka bez atlīdzības konfiscējamas un nododamas Vidzemes Zemes padomei visas muižas un pie tām piederīgas zemes, neatkarīgi no tā kam tās pieder – privātpersonām, privātām sabiedrībām, bankām, sabiedriskām iestādēm, valstij, pilsētām, baznīcai, klosteriem un bruņniecībai. Pārējā zeme tika atstāta līdzšinējo īpašnieku lietošanā, kamēr viņi pildīja zemes apstrādāšanas un darba noteikumus, bet inventārs palika viņu īpašumā. Sagatavojoties šo pieņemto lēmumu realizācijai no latviešu strēlnieku pulkiem izsauca ap 50 cilvēku ar agronoma izglītību, kurus īpašā seminārā iepazīstināja ar noteikumiem, kā jāveic muižu konfiskācija un kā pareizi jāsigatavo akti. Noteikumus izsūtīja arī uz pagastiem, bet nepieciešamības gadījumā Iskolats muižu saimniecības darbu izpildei no strēlnieku pulkiem uzaicināja arī citus speciālistus, piemēram, grāmatvežus u. c. Tāpat Iskolats Vidzemē pieprasīja pārtraukt visus maksājumus muižniekiem, uzdeva pagastu bezzemnieku padomēm un muižu strādnieku vēlētiem pārstāvjiem nekavējoties uzņemt atbildību un kontroli pār muižu saimniecībām, saglabājot tajās esošo inventāru, nepārtraucot kārtējos darbus un nekādā veidā neļaujot postīt muižu saimniecības. Ar konfiscējamo inventāru⁶³² lielinieki saprata atsavināmo muižu īpašnieku saimniecisko – kustamo un nekustamo – inventāru līdz ar viņu kapitāliem, labību, lopbarību un daudzas citas lietas, kas varētu noderēt tālākai muižas saimniecības vadīšanai. Uz vietas atstāja tikai tās lietas, piemēram, drēbes, istabas lietas, rotas, ko par atstājamām atzina atsavināšanas komisija un kas nebija nepieciešamas muižas saimniecības vadīšanai. Zemes apstrādāšanu, saimniecības vadīšanu un citus agrārattiecību jautājumus atstāja Vidzemes Zemes padomes kompetencē, bet Apriņķu strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm uzdeva izveidot īpašas komisijas muižu zemes un inventāra aprakstīšanai. Turpmākai muižu pārvaldīšanai nodibināja muižu valdes no saimniecības strādnieku, pagasta bezzemnieku padomes un pagasta vai rajona agrārkomitejas pārstāvjiem.

⁶³⁰ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917–1918)*. Rīga, 1973. 236. lpp.; Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. 29.–31. lpp.

⁶³¹ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. 24., 26. lpp.; Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 330.–332. lpp.; Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. 36.–41. lpp.

⁶³² *Proletariāta diktatūra Latvijā*. Maskava, 1919. 19., 20. lpp.

Neskatoties uz daudzo lēmumu pieņemšanu, Iskolatam tomēr nebija praktiskas varas, daudz ietekmīgākas institūcijas tobrīd bija Vidzemes Zemes padome, Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes izpildkomiteja (Iskolastrels) un 12. armijas padomes izpildkomiteja (Iskosols). Padomju valdība centās pārveidot konfiscētās muižas par valsts lielsaimniecībām, nosakot, ka privātās īpašumtiesības uz zemi Latvijā vairs neatgriezīsies, tādējādi jau no pirmajām lielinieku diktatūras dienām sagraujot bezzemnieku un sīkzemnieku cerības iegūt savā īpašumā kaut daļu no konfiscētajām muižu zemēm. Tādējādi privātās, kā arī mācītājmuižas un valsts muižas ar visu dzīvo un nedzīvo inventāru un citiem piederumiem pārgāja pagastu zemes komiteju un apriņķu zemnieku deputātu padomju rīcībā līdz Krievijas Satversmes sapulces sasaukšanai. Līdz minētās sapulces sanāksšanai zemes lietās bija jāvadās pēc īpašiem noteikumiem, kas paredzēja, ka visas īpašumtiesības uz visu zemi uz visiem laikiem atceltas un ka zemi vairs neviens nedrīkst nedz pirkt, nedz pārdot, nedz iekļāt, nedz iznomāt. Zeme kļuva par visas tautas īpašumu, un attiecīgās iestādes drīkstēja zemi nodot atsevišķām personām lietošanā.

1917. gadā no 16./29. līdz 18./31. decembrim Valmierā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju II kongresā leģitimizēja lielinieku apvērsuma rezultātus. Kongresa laikā, būtībā “post factum”, lēma par Iskolata pasludināšanu par augstākās varas institūciju Latvijas teritorijā. Lai arī tās pilnvaras bija plašas, Iskolats tomēr uzskatāms par Krievijas gubernas līmeņa pārvaldes orgānu, kura patstāvība bija ļoti nosacīta. Vidzemē realizēja visus būtiskākos pārveidojumus, kurus lielinieki īstenoja arī Padomju Krievijā. Jau 1918. gada 18. janvārī sanāca iepriekš minētā Krievijas Satversmes Sapulce, bet darbojās tikai vienu dienu, jo padomju valdība, ko sapulce atteicās atzīt par likumīgu varas nesēju, to padzina. Tālāk zemes jautājumus Padomju Krievijā kārtoja padomju valdība un tās radītās iestādes. Laika posmā no 1917. gada novembra beigām līdz 1918. gada februāra vidum vara visā vācu neokupētajā Latvijas teritorijas daļā bija lielinieku rokās, kur strauji noritēja muižu konfiskācija. Līdz pat 1918. gada februārim Vidzemes muižu likteņus noteica proletariāta diktatūra, pakāpeniska privātīpašuma likvidēšana un nesaudzīga cīņa pret sabiedrības vidusšķiru. Šo pašu kārtību lielinieki atkārtoja un īstenoja arī vēlāk, 1919. gadā.⁶³³

No 870 Vidzemes gubernas latviešu daļā esošajām muižām saskaņā ar Iskolata lēmumu par muižu konfiskāciju kopumā nacionalizēja 410 muižas. Valkas apriņķī tās bija 122, Valmieras apriņķī – 123, Cēsu apriņķī – 132, bet Rīgas apriņķī – 33. To vidū bija 28 valsts muižas, kā arī viena zemnieku bankai un piecas pilsētām piederošas muižas. Rekvizēja arī 47 mācītājmuižas.⁶³⁴

1918. gada februārī, ieņemot atlikušo Vidzemes daļu un Latgali, visa Latvijas teritorija nonāca vācu okupācijas varā.⁶³⁵ Vācu ieņemtajā Vidzemē 1918. gada 20. februārī izdeva pavēli, ka visi Iskolata izdotie rīkojumi par privātīpašuma tiesību atcelšanu zaudējuši savu spēku un ikviens atkal atgūst savas agrākās īpašuma tiesības.⁶³⁶ 24. februārī vācieši jau bija visā Latgalē, 27. februārī sasniedza Alūksni, bet 28. februārī – Gulbeni, noslēdzot Latvijas teritorijas okupāciju. Lai arī Iskolats

⁶³³ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. 24., 26. lpp.; Lēbers, D. A. (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga, 2000. 63., 112., 113. lpp.; *Proletariāta diktatūra Latvijā*. 19.–22., 26. lpp.; Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 330.–332. lpp.; Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917–1918)*. 253. lpp.; Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. 36.–41. lpp.

⁶³⁴ Kļaviņa, L. *Iskolata saimnieciskā politika Vidzemē 1917. gada novembrī–1918. gada februārī: muižu nacionalizācija: bakalaura darbs*. Rīga, 2020. 58. lp.

⁶³⁵ Jēkabsons, Ē. *Priekšvārds*. 8., 9. lpp.

⁶³⁶ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. 56. lpp.

vācu uzbrukumu paredzēja un gaidīja, padomju iestāžu evakuācija un karaspēka atkāpšanās notika lielā steigā un haosā.⁶³⁷ Daudzās ēkās pamestus atstāja arī arhīvus un bibliotēkas.

Iskolata priekšsēdētājs Fricis Roziņš (pseidonīms Āzis, 1870–1919) 1917. gada novembra uzsaukumā “Visiem Latvijas strādniekiem-bezzemniekiem” norādījis, ka muižās atrodamais muižnieku inventārs ir tautas īpašums un katrs, kas to mēģinās postīt vai iznīcināt tiks uzskatīts par noziedznieku. Tika noteikts, ka strādnieki un bezzemnieki nekādā gadījumā nedrīkst pieļaut patvarīgu inventāra izlaupīšanu vai izdalīšanu.⁶³⁸ Tāpēc 20. novembra Iskolata sēdē valdes loceklis un Demobilizācijas nodaļas vadītājs Alfrēds Lācis (1882–1938) saistībā ar kultūras vērtībām muižās aicināja uzdot aprīņķu padomēm kārtīgi apskatīt muižas un gadījumos, ja tajās atrodamas bibliotēkas un/vai citas kolekcijas, pārņemt tās savā rīcībā, lai nodotu Zemes padomei.⁶³⁹ 1917. gada novembra beigās lielieki konfiscēja Bauņu muižu, veicot tās apsargāšanu un daļēju mantas aprakstīšanu.⁶⁴⁰ Bet 4. decembrī Iskolata Prezidija sēdē apsprieda Litenes (*Letihn*) muižas un tās inventāra postīšanu, kas spriežot pēc 1919. gada ziņām, ietvēra arī bibliotēku. Par 1. armijas inženieru pārvaldes posta darbiem Litenē nolēma ziņot 1. armijas komitejai.⁶⁴¹

Lai organizētu kultūras vērtību aizsardzību, dažādos laikos un apstākļos vienmēr bijusi nepieciešama vienota izpratne par vērtīgiem vai mazāk vērtīgiem objektiem. 1917. gada beigās, kad Vidzemē vairākkārt mainījās politiskais režīms, vērojama vienotas izpratnes veidošana, speciāli organizējot un koordinējot kultūras vērtību aizsardzības pasākumus. Veicot muižu konfiskāciju, tika noteikta kultūras vērtību uzskaites un uzglabāšanas kārtība, lai nepieļautu muižu inventāra izlaupīšanu vai patvaļīgu sadalīšanu. Vidzemes Zemes padomes Arhīva nodaļas vadītājs Antons Birkerts (1876–1971) skrupulozi norādīja saudzējamo un uzglabājamo muižu kultūras vērtību tipoloģiju un kārtību, kā tās pārņemamas vai atsavināmas. Par muižās atrodamiem, saudzējamiem un uzglabājamiem vēstures pieminekļiem un materiāliem noteica 15 objektu grupas: 1) dzīvojamā ēka jeb pils; 2) mēbeles, kas vērtīgas stila ziņā; 3) trauki, vāzes, sudrablietas u. c.; 4) bibliotēka; 5) atsevišķas grāmatas, laikraksti, kalendāri, žurnāli u. c.; 6) dokumenti: līgumi, rēķini, kontrakti u. c.; 7) vēstules, memuāri, dienasgrāmatas, piezīmes, manuskripti; 8) senas kartes, plāni, zīmējumi; 9) fotogrāfijas, litogrāfijas, gravīras, fotogrāfiju albumi; 10) arheoloģiski pieminekļi; 11) rokdarbi: adījumi, izgriezumi, izšuvumi; 12) tēlniecības darbi; 13) mūzikas instrumenti; 14) kolekcijas: augu, kukaiņu, minerālu u. c.; 15) cilvēku un dzīvnieku skeleti, galvaskausi, izbāzti dzīvnieki. Savukārt, pārņemot minētos vēstures un kultūras pieminekļus vai materiālus par tiem, jāatzīmē sekojošais: muižas īpašnieka vārds un uzvārds; muiža, kurai tie piederējuši vai no kurienes tie ņemti; katram priekšmetam piešķirams numurs, kas līdz ar priekšmetu nosaukumiem jāieraksta īpašos sarakstos; viss konfiscētais nododams glabāšanai, informējot Aprīņķa zemes padomi; par visiem procesiem jāsniedz ziņas Vidzemes Zemes padomes Arhīva nodaļai. Birkerts īpaši atzīmējis, ka “no grāmatām un rakstītām lietām nedrīkst pamest it neko, lai arī daža grāmata vai raksta galiņš izliktos samērā niecīgs. Dažkārt ārēji niecīgai grāmatai vai papīrim ir tomēr liela nozīme. Bez tam nav jāaizmirst, ka konfiscējamo muižu ir vairāk simtu. Ne katrā no viņām atradīsies lieli

⁶³⁷ Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. 41., 42. lpp.

⁶³⁸ *Proletariāta diktatūra Latvijā*. 18., 19. lpp.

⁶³⁹ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. 94. lpp.

⁶⁴⁰ Kā norit muižu konfiskācija Valmieras aprīņķī. *Brīvais Strēlnieks*. 1917. 29. nov. Nr. 30. 3. lpp.

⁶⁴¹ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. 113. lpp.

materiālu krājumi, bet par visām kopā tās var mums dot bagātīgu bibliotēku un muzeju ar lielu vēsturisku un kulturelu nozīmi.⁶⁴²

Iespējamo atsavināmo lietu uzskaitījums un rūpīgi noteiktā to pārņemšanas kārtība liecina par Birkerta apbrīnojami plašajām zināšanām par vērtībām Vidzemes muižās. Iespējams, ka tas saistīts ar mājskolotāja gaitās uzkrāto informāciju, ko viņš ieguva, no 1898. gada rudens līdz 1904. gada pavasarim⁶⁴³ darbojoties Vidzemes (Igaunijas daļā), Krievijas, Ukrainas un Tālo Austrumu muižās un turīgu pilsētnieku namos. 1917. gada decembrī Antons Birkerts dzīvoja Valkā, kas šajā laikā ir nozīmīgs kultūras un politiski ekonomiskās dzīves centrs. Valkā viņš dzīvoja pusotru gadu un strādāja par Vidzemes Pagaidu Zemes Padomes bibliotekāru un arhivāru.⁶⁴⁴

Kā spilgts piemērs minami notikumi ar Lizdēnu muižas kolekcijām. Jau kopš nemierīgajiem notikumiem 20. gs. sākumā, līdzās medībām un ornitoloģiskiem vērojumiem, kas bija barona ikdienas dzīves būtiska sastāvdaļa, Pirmā pasaules kara laikā Haralds Georgs Gideons fon Loudons neatlaidīgi turpināja rūpēties par savu kolekciju nogādāšanu drošākā vietā, tomēr notikumu un varu maiņas apstākļos līdz pat kara beigām to izdevās realizēt tikai daļēji.⁶⁴⁵ 1917. gada 20. novembra Iskolata sēdē inženieris, tautas izglītības darbinieks, Valmieras apriņķa komisārs, Iskolata rūpniecības un tirdzniecības nodaļas vadītājs Vilis Jansons (1887–1918) ziņoja ka Valmieras apriņķa Rencēnu pagasta Lizdēnu muižā atrodas liels krājums – aptuveni 11 vezumu putnu izbāzeņu ar zinātniski pētniecisku nozīmi un par šo kolekciju jau iepriekš bija informēta Valmieras Zemes padome.⁶⁴⁶ Jāatzīmē, ka kolekciju apzināšanā Iskolata rindās darbojās zinoši speciālisti. Minētais Jansons 1913. gada vasarā, kā Rīgas Politehniskā institūta students, Skolu muzeja biedrības organizētajos vasarasursos Lazdonā bija uzstājies ar lekciju un tika uzskatīts par galveno mācību līdzekļu kolekcijas vācēju.⁶⁴⁷ Decembrī Valmieras apriņķa Zemes padomes valde no Lizdēnu muižas drošākā vietā Valmieras pilsētā īpaši pielāgotā krātuvē nogādāja 13 lielus vezumus ar kultūras vērtībām, to skaitā daļu bibliotēkas grāmatu un muižas arhīvu, bet pārējām nodrošināja aizsardzību uz vietas īpašumā.⁶⁴⁸ Domājams, ka drošības pasākumi tomēr vismazāk bija skāruši muižas bibliotēkas krājumu. Mainoties situācijai apkārtnē, baronam fon Loudonam zuda pēdējā cerība pārvietot atlikušo bibliotēkas un dabas priekšmetu kolekciju daļu drošākā vietā. Tas viss palika uz vietas arī tad, kad 1918. gada nogalē viņš pieņēma lēmumu rūpēties par personisko drošību un kopā ar ģimeni pameta dzimto Latviju un devās bēgļu gaitās uz Vāciju, kur apmetās uz dzīvi Berlīnē. Kārtot Lizdēnu muižas īpašuma lietas ar tajā esošajām dabas priekšmetu kolekcijām un bibliotēku, barons uzticēja pilnvarniekam baronam Leo fon Štempelam (*von Stempel*, 1869–1944),⁶⁴⁹ ko apliecina pilnvarnieka Lizdēnu muižas bibliotēkas grāmatu pieprasījums.⁶⁵⁰

⁶⁴² Birkerts, A. Muižu konfiskācija un Latvijas vēsture. *Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes un Vidzemes Zemes Padomes Ziņotājs*. 1917. 12.(25). dec. Nr. 1. 4. lpp.

⁶⁴³ LNB, RXA356,279. 291.–298. lp.

⁶⁴⁴ Birkerts, A. *Daiļdarbi un atmiņas*. Rīga, 1958. 20. lpp.

⁶⁴⁵ M-s. Senatnes pieminekļu krātuves. *Gaisma*. 1917. 23. dec. Nr. 1. 3. lpp.

⁶⁴⁶ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. 94. lpp.

⁶⁴⁷ Zvirgzdiņš, I. Skolotāju kursi Lazdonā 1913. gada vasarā. No: *Zinātņu vēsture un muzejniecība Latvijas Universitātes raksti*. Rīga, 2011. 763. sēj. 223. lpp.

⁶⁴⁸ M-s. Senatnes pieminekļu krātuves. *Gaisma*. 1917. 23. dec. Nr. 1. 3. lpp.; No Rencēniem. *Laika Vēstis*. 1917. 26. nov. (9. dec.). Nr. 45. 3. lpp.

⁶⁴⁹ Матрозис, Р. Орнитологическая деятельность и судьба лифляндского барона Гаралда фон Лоудона (1876–1959). С. 633.

⁶⁵⁰ Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. Valmieras pilsētas bibliotēkas vēsture. 1. mape.

1917. gada decembrī nenoskaidroti laupītāji izpostīja un izlaupīja Mazstraupes muižas pili. No muižas bija aizdzīti visi muižas zirgi un lopi, aizvesti vasarāji, āboliņš, siens. No zirgu stalliem un muižas saimniecības ēkām bija nolaupīts iejūgs un cits vērtīgs inventārs. Bez visa saimnieciskai dzīvei nepieciešamā, šajā laikā pamatīgi izpostīja pils veco un bagātīgo bibliotēku, minerālu, trauku un ieroču kolekcijas.⁶⁵¹

Par neparastajiem muižu bibliotēku likteņiem šajā laikposmā kalpo piemērs par fon Budbergu vairākās paudzēs veidoto Vidrižu muižas bibliotēku, kuras krājums atradās gan uz vietas Vidzemē, gan ārpus tās. Valsts darbinieks barons Aleksandrs Pauls Andreass fon Budbergs (1854–1914) Vidrižu muižas īpašnieks savu apjomos lielo bibliotēku bija saņēmis mantojumā. Daļu muižas bibliotēkas krājuma viņš bija pārvedis uz Pēterburgu, kur uzturējās un dzīvoja saistībā ar valsts dienesta lietām. Vairumā grāmatu bija atrodams viņa ekslibris un zīmogs ar uzrakstu "*Bibliothek Widdrisch*". Pēc viņa nāves bibliotēku daļēji pārdeva, pārējo daļu pēc 1917. gada Oktobra apvērsuma nacionalizēja. Izpārdoto grāmatu daļu, kurās bija atrodams viņa ekslibris, par makulatūras cenu iegādājās mākslinieks un kolekcionārs Antons Šimanovskis (*Шимановский*, 1878–1946). No iegādātās bibliotēkas viņš daļu paturēja sev, daļu tālāk pārdeva Ivanam Stoļarovam (*Столяров*), bet vēl daļu grāmatu uz svara pārdeva bukinistiem. Savukārt Stoļarovs, kurš savu vērtīgo bibliotēku izveidoja no Oktobra apvērsuma laikā pārpirktajām vērtībām, tai skaitā arī daļu no A. P. A. fon Budberga Vidrižu muižas bibliotēkas, visa pilnā apjomā pēc tam nonāca pārdošanā grāmatveikalā "*Антиквариат*".⁶⁵² Šo iemeslu dēļ eksemplāri no kādreizējās Vidrižu muižas bibliotēkas mūsdienās glabājas gan privātpersonu, gan atmiņas institūciju krātuvēs Krievijā.

Uz Pēterburgā mirušā īstenā slepenpadomnieka Aleksandra Paula Andreasa fon Budberga mantojuma pārņemšanu pieteicās barons Eduards Viktors Aleksandrs fon Budbergs (1886–?). Starp vairākām mantotām muižām bija arī Vidrižu muiža, bet kopumā fon Budbergu muižām bija liels parādu slogs.⁶⁵³

Vidrižu muižas bibliotēkas krājuma daļas likteni, kas glabājās uz vietas kungu mājā, izlēma Iskolats. 1917. gada 20. novembrī Iskolata valdes loceklis Ernests Vīksniņš (1891–1919) kārtējā sēdē ziņoja, ka apbraukājot Cēsu un Rīgas apriņķu pagastus konstatēts, ka Vidrižu muižā atrodas liela bibliotēka, kuru bija nepieciešams pēc iespējas ātrāk pārvietot, tāpēc steidzami bija nepieciešams automobilis. Sēdē nolēma Ernestam Vīksniņam izrakstīt pilnvaru no Iskolata, lai vērsas pie 12. armijas Kara revolucionārās komitejas, lai tā piešķir divus smagos automobiļus Vidrižu muižas bibliotēkas pārvešanai uz Iskolata telpām.⁶⁵⁴

1918. gada janvāra otrajā pusē Iskolata demobilizācijas komisijas darbinieks Rīgas apriņķa vecākais milicis A. Redlihs (*Redlichs*) bija savācis daļu grāmatu un laikrakstu, kas vēl bija palikuši no bagātās Vidrižu muižas bibliotēkas, kā arī gleznas, gravīras, zīmējumus, akvareļus u. c. un to visu pagaidu glabāšanā bija nogādājis Cēsu apriņķa Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejas (Iskovenda) pārziņā Cēsīs.⁶⁵⁵ Vēlāk daļa Vidrižu muižas bibliotēkas grāmatu ar LPV kultūras vērtību pilnvarnieku gādību 1919., vai vēlākais, 1920. gadā, no Cēsu valsts krātuves

⁶⁵¹ Latvija. Sirotāji. Latvijā. *Laika Balss*. 1917. 16. (29.) dec. Nr. 2. 3. lpp.

⁶⁵² Шилов, Ф. Судьбы некоторых книжных собраний за последние 10 лет. С. 172, 189; *Экслибрисы и инскрипты на книгах в собрании ГЦМСИР (Государственный центральный музей современной истории России)*. С. 23.

⁶⁵³ Katins-Jarcevs, M. Dokumenti par Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem Krievijas Valsts vēstures arhīva 1102. fondā. 136. lpp.

⁶⁵⁴ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. 94. lpp.

⁶⁵⁵ *Proletariāta diktatūra Latvijā*. 113. lpp.

nonāca Valsts bibliotēkas rīcībā. Mūsdienās daļa no Vidrižu muižas grāmatām glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, no kā savukārt daļu grāmatu bibliotēka deponējusi Rundāles pils muzejam. Jāatzīmē gan, ka vairumam kādreizējo Vidrižu muižas grāmatu no titullapām izgriezti īpašnieku noteicošie zīmogi, tomēr “citādi runājošās” īpašumzīmes, kurās tieši nav norādīta izcelsmes vieta vai citas ziņas – eklibris, etiķetes, dažos gadījumos iesējums – saglabājušās. Tieši šīs pazīmes ļāva noteikt grāmatu kādreizējo atrašanās vietu un īpašnieku.

1917. gada vasarā lielinieki ieradās Ungurmuižā, lai uzsāktu muižas konfiskācijas procesu. Paskaidrojot, ka viņi pārstāv Iskolata vietējo komiteju, muižas pilnvarotajam pārvaldniekam Herbertam Heinriham fon Blankenhāgenam bija jāatdod atslēgas, muižas kasi un visu saimniecību. Krievijā šāda veida pasākumi, muižu rekvizīcijas, vēl nenotika, tās sākās pēc Oktobra apvērsuma. Šī bija īpaša akcija, ko realizēja vietējie lielinieki, kas šajā laikā pat vairākas reizes centās pārņemt varu. Un visā apkārtnē nebija neviena, kas spētu viņiem nopietni pretoties, palīdzību muižās nebija kam lūgt un pretoties bija bezjēdzīgi. Šajā akcijā nepiedalījās neviens no muižas kalpotājiem latviešiem. Nelūgtie viesi rīkojās nepārprotami, tomēr muižas pārvaldniekam, lai arī paziņojuši par apcietināšanu, ļāva sapakot personīgās mantas un atļāva paņemt līdzīgu darbu ar veciem vara grebumiem no bibliotēkas, kura saturēja pilnu hernhūtiešu rakstu komplektu.⁶⁵⁶ Pēdējais uz laiku vēl palika un glabājās Ungurmuižas kungu mājas bibliotēkā.

Valkas apriņķa deputātu padomes Agrārās nodaļas vārdā Latviešu strēlnieku rezerves pulka pārstāvis Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomē, Iskolata loceklis J. Štrauss Valkā 1918. gada 16. janvāra uzsaukumā “Visām muižas valdēm, bezzemnieku padomēm un rajonu instruktoriem” vērsa uzmanību uz muižās esošo kultūras vērtību nozīmi, tām nepieciešamo aizsardzību un saudzēšanu. Konfiscētajās muižās šajā laikā joprojām atradās “greznuma lietas”, grāmatas, gleznas, retas mēbeles, reti un dārgi augi, herbāriji, briežu un stirnu ragu kolekcijas, izbāzti putni, zvēri un daudz līdzīgu lietu. Bija zināms, ka atsevišķi cilvēki uzskatīja, ka kolekcijām muižās nav nekādas vērtības, tāpēc uzsaukumā speciāli uzsvēra, ka tāds uzskats ir maldīgs un nav atbalstāms. Iskolats plānoja apzinātās muižu vērtības savākt un novietot vienuviet un, tikko būtu iespējams, dibināt muzeju, arhīvu un bibliotēku, kā arī veidot dabas parku. Tāpēc Iskolata Agrārā nodaļa īpaši lūdza visiem uzrunātajiem rūpēties par lietām, kam bija kaut mazākā zinātniskā, kultūras, bibliogrāfiskā vai vēsturiskā nozīme, saudzējot un sargājot tās no iznīcināšanas. Savukārt izveidotajām muižu valdēm noteica sastādīt visām muižās esošajām kolekcijām sarakstus un iesūtīt Agrārai nodaļai Valkā, Lugažu laukumā Nr. 9.⁶⁵⁷

1918. gada janvārī muižu bibliotēku un tajās esošo kultūras vērtību pārraudzība Valkā bija uzticēta Iskolata Arhīvu nodaļai, kuras pārzine bija A. Skujeniece (Skujenieks), kura norādīja, ka jau agrāk Vidzemes Zemes padomes Arhīva nodaļa vērsusies pie Latvijas iedzīvotājiem ar aicinājumu arhīvam sūtīt dažādus vēsturiskus dokumentus un materiālus, kā arī norādījusi uz šī darba un materiālu lielo nozīmi. Šajā laikā uzkrāto arhīvu nedaudz vēlāk nodeva Iskolata pārziņā, lai tā uzraudzībā tiktu turpināts iesāktais organizēšanas un vākšanas darbs. Jāņem vērā, ka daudz vēsturisku dokumentu un senlietu iegūts no konfiscētām muižām, bet tāpat jāzina, ka daudz no tā visa neatgriezēniski aizgājis nebūtībā. A. Skujeniecei no visām pusēm ziņoja, ka grāmatas muižās visbiežāk bija izsvaidītas un saplēstas, gleznas bojātas, bet veclaiku mēbeles salauztas vai sadedzinātas. Tāpēc aicināja vēl rūpīgāk apkopot un

⁶⁵⁶ Blankenhagens, H., fon. *Pasaules vēstures malā*. 90. lpp.

⁶⁵⁷ *Proletariāta diktatūra Latvijā*. 67., 68. lpp.

savākt to, kas vēl bija palicis, jo tieši tas kalpos par lielu vēsturisku un kultūras materiālu krājuma pamatu.⁶⁵⁸

1918. gada 20. janvārī Iskolata sēdē pieņemtajā rezolūcijā: “II Par konfiscēto muižu mantu uzglabāšanu” noteica, “ka pie muižu un citu īpašumu konfiscēšanas tur atrodamās bibliotēkas, gleznas, kolekcijas un citi priekšmeti, kuriem zinātniska, vēsturiska vai mākslas vērtība, – ir jānodod Iskolatam. Apriņķu padomēm jāsusūta uz vietām savi priekšstāvji, kas rūpētos, lai minētie priekšmeti tiktu reģistrēti un sakopoti apriņķa pilsētās vai kur tas tehniski nebūtu iespējams, droši noglabāti uz vietām.” Arhīvu nodaļa lūdza no muižām izsūtīt A. Skujenieci sarakstus par uzglabātajiem priekšmetiem, kā arī paziņot, kas uzņēmis šo lietu glabāšanu. Piemēram, Romeškalnā (*Romeskaln*) muižā tās pārvaldnieks bija uzņēmis uzglabāt un rūpēties par muižas kungu mājā esošajām gleznām, albumiem, kartēm, senām muižas saimniecības grāmatām, senām vāzēm, ūdens krūzēm, seniem maizes traukiem, vienu mūmiju, vienu feldmaršala cepuri u. c.⁶⁵⁹ Lai cik neparasti tas nebūtu, rezolūcija parāda noteiktu attieksmi pret pagātnes kultūras mantojumu.⁶⁶⁰

Saistībā ar atbildīgo dažādo izturēšanos pret kultūras vērtībām Vidzemes muižās 1918. gada 30. janvāra Iskolata sēdē nolēma, ka attiecībā uz muižu inventāru kopumā pieņemts publicēšanai sekojošs lēmums: “Visa muižās konfiscētā manta tiek uzskatīta kā visas tautas īpašums, un tā privātām vajadzībām nedrīkst tikt izlietota.”⁶⁶¹

No Vācijas atgriežoties savās mājās Dīķeru muižā pēc lielnieku pirmā varas laika 1918. gadā, tās īpašnieki konstatēja, ka no kungu mājas iekārtas bija palikusi gruvešu kaudze. Apkārt valdīja postījumi: skapji un to atvilktnes bija uzlausti, lielākā daļa mēbeļu bija aizvestas vai salauztas atstātas uz vietas; izpostīta un daļēji sadedzināta bibliotēka, kas bija ap 1000 sējumu liela; gleznas bija saplēstas, sadurtas un samīdītas. Sarkankoka skapis bija uzlauzts, bet pa malu malām bija izmētāta akmeņi un minerāli, kā arī citas kolekcijas lietas.⁶⁶²

Pirmajā brīdī šķiet, ka kultūras vērtību konfiskācija muižās grūti saistāma ar to aizsardzības procesiem, tomēr kara apstākļos dažkārt tas postīja, bet kādā brīdī paglāba no aiziešanas nebūtībā muižas bibliotēkas un citas kolekcijas.

3.4. Muižu bibliotēku krājumi Latvijas Neatkarības kara gados, 1918. gada 18. novembris–1920. gada 11. augusts

Uzreiz pēc Latvijas valsts proklamēšanas nebija iespējams praktiski nodrošināt kultūras vērtību aizsardzību Vidzemes muižās, tāpēc Latvijas valsts nacionālā mērogā īstenoto kultūras mantojuma aizsardzības pasākumu hronoloģiskā robeža ir 1919. gada augusts, kad valsts iestādes un to pilnvarotās personas veica pirmos sistemātiskos kultūras mantojuma aizsardzības un apzināšanas darbus līdz “Likuma par pieminekļu aizsardzību” pieņemšanai Saeimā un Pieminekļu valdes nodibināšanai 1923. gadā.

Daļēju muižu bibliotēku un citu kultūras vērtību aizsardzības, apzināšanas un pārvietošanas kampaņu, kuras pamatā lielā mērā bija privātīpašuma konfiskācija, pāris mēnešu laikā 1917. gada nogalē un 1918. gada sākumā paveica lielnieki, pārvietojot un centralizējot krājumus lielākajās Vidzemes pilsētās vai apdzīvotās vietās – Cēsīs,

⁶⁵⁸ Ibidem. 111., 112. lpp.

⁶⁵⁹ Ibidem. 113. lpp.

⁶⁶⁰ Apinis, M. Tautai piederоšs, tautas aizsargāts: īss ieskats pieminekļu aizsardzības vēsturē. *Cīņa*. 1978. 2. febr. Nr. 27. 3. lpp.

⁶⁶¹ Spreslis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. 197. lpp.

⁶⁶² Menzenkampfs, E., fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvmē*. 93., 134. lpp.

Cesvainē, Smiltēnē, Valkā, Valmierā un Rīgā, kuru novietošanai un glabāšanai pielāgoja telpas krātuvēm.

1918. gada decembra vidū Valmieras apriņķis nonāca lielinieku varā. Saskaņā ar Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Izglītības komisariāta 1919. gada 29. janvārī izdoto rīkojumu – “Instrukcijas par izglītības orgānu uzbūvi sociālistiskajā Padomju Latvijā” nodibināja Bibliotēku un arhīva nodaļu, ko februāra sākumā pārveidoja par Ārpusskolas izglītības nodaļas Bibliotēku apakšnodaļu. Tās uzdevums bija organizēt Latvijas Centrālo bibliotēku un arhīvu, kā arī izstrādāt priekšlikumus par Latvijas bibliotēku tīklu un pārzināt bibliotēku grāmatu fondu. Bibliotēku apakšnodaļas vadītāja vietas izpildītājs no minētā gada 15. februāra bija Pēteris Namiķis, jau 18. janvārī apstiprinātais Izglītības komisariāta Ārpusskolas izglītības nodaļas instruktors.⁶⁶³

1919. gada sākumā gandrīz visa Latvijas teritorija, izņemot Liepāju un nelielu teritoriju ap to, nonāca lielinieku rokās, izveidojot formāli neatkarīgu, bet būtībā Padomju Krievijā ietilpstošu valstisku veidojumu – Padomju Latviju. Tāpat kā 1917. gadā, arī 1919. gadā lielinieki plānoja muižas pārveidot par valsts, t. i., padomju saimniecībām, kuras balstītos uz algotu darbaspēku, bet privātas zemnieku saimniecība par rentes saimniecībām.⁶⁶⁴ Padomju Latvijas lauksaimniecības iekārtu Vidzemē noteica 1919. gada 1. martā izdots “Dekrēts par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu”, kura 1. pants noteica, ka visa Latvijas zeme tiek nacionalizēta un pāriet Latvijas darba tautas īpašumā un padomju valdības rīcībā bez atlīdzības līdzšinējiem zemes īpašniekiem. Līdz ar zemes īpašumu tiek konfiscēts un nacionalizēts viss dzīvais un nedzīvais inventārs. Padomju Latvijā īstenoja agrārreformu, kuras mērķis bija koncentrēt valsts rokās visas zemes un dabas bagātības. Zemes īpašnieki reformas rezultātā pārtapa par zemes nomniekiem. Viņi zaudēja īpašuma un mantošanas tiesības uz zemi un par tās tālāku izmantošanu bija jāslēdz atsevišķs līgums ar valsti. Ja zeme atradās ražošanai izdevīgā vietā, nomas maksas bija ļoti augstas. Visas muižas, kuru derīgās zemes platība pārsniedza aptuveni 112 ha (300 pūrvietas), valdība nolēma pārvērst par padomju saimniecībām. Tādējādi uz konfiscētās muižu zemes nodibināja 239 padomju saimniecības, kuras apstrādāja ar algotu darbaspēku. Padomju valdība bija pārliecināta, ka lielās lauku saimniecības ir daudz efektīvākas par mazajām, tāpēc konfiscēto muižu zemi nesadalīja starp bezzemniekiem, bet pēdējos nodarbināja kā padomju saimniecību strādniekus. Bezzemniekiem padomju valdība nesadalīja arī to konfiscēto muižu zemi, ko valsts pati nespēja apsaimniekot un pārvērst padomju saimniecībās. Dažas no šīm muižām atļāva apsaimniekot nomniekiem, bet vairāku konfiscēto muižu zeme palika neizmantojama darba spēka, darba lopu un darba rīku trūkuma dēļ. Nevar noliegt, ka šim dekrētam bija liela nozīme lielinieku diktatūras attīstības gaitā, bet tikpat liela arī kā vienam no Padomju Latvijas sabrukuma cēloņiem. Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju 1919. gadā dzīvoja laukos un viņiem agrārreformā bija svarīgākais lielinieku politiskais lēmums. Bezzemnieki gaidīja muižu īpašuma sadalīšanu, kuras rezultātā cerēja privātīpašumā iegūt zemi. Šīs cerības nepiepildījās, muižniekiem un lielajiem zemes īpašniekiem atņemto zemi nevis sadalīja, bet apvienoja padomju saimniecībās.

⁶⁶³ Pētersone, I. Vēlreiz par Latvijas Nacionālās bibliotēkas dibināšanu. No: *Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti*. Rīga, 1994. 19. sēj. 8. lpp.

⁶⁶⁴ Lēbers, D. A. (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. 98. lpp.

Tas izraisīja lielu iedzīvotāju neapmierinātību, jo bezzemnieki nesaņēma pat to zemi, kuru padomju saimniecības pašas nespēja apsaimniekot.⁶⁶⁵

Savukārt 1919. gada februārī Padomju Latvijas Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas paspārnē izveidoja Mākslas darbu aizsardzības komisiju, kurā pēc pašu mākslinieku ierosinājuma darbojās Burkards Dzenis (1879–1966), Ģederts Eliass (1887–1975), Alfrēds Purics (arī Purīts, 1878–1936), Konrāds Ubāns (1893–1981) un citi. Savā trīs mēnešu darbības laikā no 1919. gada 20. februāra līdz 1919. gada 22. maijam tā paspēja Biržas komercskolas (tagad Latvijas Mākslas akadēmijas ēka) telpās savākt ievērojamu kolekciju ar aptuveni 3500 dažādiem priekšmetiem. Andrieva Niedras valdība šo krātuvi nodeva Apgaismošanas ministrijas pārziņā. Līdzīgi kā ar bibliotēku krājumiem, komisijas pārstāvji no pamestiem un rekvizētiem dzīvokļiem, sabiedriskām ēkām un muižu kungu mājām vāca mākslas priekšmetus, ko novietoja uzglabāšanai Biržas komercskolā. Par krātuves pārzini iecēla B. Dzeni.⁶⁶⁶

1919. gada martā Valmieras apriņķa Izglītības nodaļas vadītājs Vilis Pauge savā rīkojumā visām Valmieras apriņķa pagastu izpildkomitejām uzdeva apzināt un vākt pagastos aizbēgušo muižnieku konfiscētās muižās atrastās kultūras vērtības – “bibliotēkas vācu, franču, angļu un citās svešās valodās, plēsīgo zvēru izbāzumi, ragi, gleznas, mākslas izstrādājumi, bistes, dažādas kolekcijas, veci trauki utt. Šīm lietām pagastos nav lielas lielas nozīmes un viņas arī nevar tikt atstātas atsevišķos pagastos”. Tas, kas varētu noderēt apriņķa bibliotēkas, arhīva un muzeja vajadzībām, nogādāt Valmierā un nodot Izglītības nodaļas Ārpuskolas apakšnodaļai.⁶⁶⁷

Valmieras apriņķa Izglītības nodaļa Valmierā Pilsētas (Vecpuišu) parka paviljona telpās 10. martā atvēra bibliotēku ar lasītavu, kuras krājumu plānoja papildināt arī ar apriņķa muižu grāmatām. Sākotnēji plānoja ap 2000 sējumu lielu krājumu, bet pēc tam ziņoja, ka “no sākuma lasītājiem būs pieejamas tikai bij. pilsētas bibliotēkas grāmatas, t. i. pilnā apmērā ņemot, vairāk kā 4000 krievu un latviešu grāmatu, kurām ar laiku tik pievienots pārējais, apmēram 5000 sējumu lielais vācu, franču, krievu un citu grāmatu krājums.”⁶⁶⁸

1919. gada aprīlī Igaunijas armija un tās sastāvā ietilpstošais Ziemeļlatvijas karaspēks kopā ar Igauniju turpināja cīņu pret Padomju Latvijas armiju. Pēc Rīgas atbrīvošanas 1919. gada 24. maijā Igaunijas armija pārgāja uzbrukumā Vidzemē un Krievijas teritorijā. 25. maijā latviešu un igauņu apvienotie spēki Rūjienā pieņēma lēmumu turpināt padomju spēku vajāšanu dienvidaustrumu virzienā. 26. maijā Igaunijas armija atbrīvoja Valmieru. Laikposmā no 27. maija līdz 5. jūnijam lielniekus padzina no Mencēs muižas, Apes, Korvas, Alūksnes, Vecgulbenes, Cesvaines, Madonas un Krustpils, kas atkāpās uz Latgali. Par LPV sarežģītāko un grūtāko laikposmu Latvijas Neatkarības laikā uzskatāms 1919. gada aprīļa – jūlija

⁶⁶⁵ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. 90., 91. lpp.; Lēbers, D. A. (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. 131., 132. lpp.; Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. 127., 128. lpp.

⁶⁶⁶ Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs. 27. lp.; Birzaka, V., Brasliņa, A. (sast.). *Mūsu muzejs*. Rīga, 2020. 44. lpp.

⁶⁶⁷ Pauge, V. Visām Valmieras apriņķa pagastu Izpildu Komitejām: [rīkojums]. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. 25. marts. Nr. 13. 3. lpp.

⁶⁶⁸ Vietējā dzīve. Bibliotēka ar lasītavu. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. Nr. 7. 20. febr. 4. lpp.; Vietējā dzīve. Bibliotēka, lasītava un avīžu galds. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. 4. marts. Nr. 9. 4. lpp.

sākums. Pēc 16. aprīļa apvērsuma Latvijā pastāvēja trīs valdības – Kārļa Ulmaņa, Andrieva Niedras un Pētera Stučkas.⁶⁶⁹

1919. gada 21. aprīlī, pamatojoties uz vācu Baltijas landesvēra un muižniecības nodevību pret Latvijas valsti Kurzemes frontē, visas bruņniecības muižas Ziemeļlatvijā uz karastāvokļa nosacījumu pamata tika ieskaitītas Valsts zemes fondam uz tādiem pašiem nosacījumiem, kā valsts muižās, kā arī visas vācu tautības iedzīvotājiem piederošas majorāta un privātmuižas nekavējoties tika pārņemtas valsts rīcībā, uzdodot tās pārzināt apriņķa agrārkomisijām.⁶⁷⁰

1919. gada 22. maijā uz Rīgu pārcēlās gan vācu karaspēka vadība, gan Niedras valdība, taču vienlaikus vācu karaspēks uzsāka aktīvu darbību Igaunijas karaspēka ieņemtajā Vidzemē, kas 6. jūnijā pārauga atklātā bruņotā konfliktā starp vāciešiem, no vienas, no igauņiem un latviešiem (Ziemeļlatvijas brigādi), no otras puse.⁶⁷¹ Niedras valdība pārņēma civilās pārvaldes vadību.⁶⁷²

Lielinieku padzīšanu un Rīgas ieņemšanu 1919. gada 22. maijā daudzi Baltijas landesvēra brīvprātīgie uzskatīja par savu līdzšinējo cīņu papildījumu. Daudziem landesvēra kareivjiem piederīgie dzīvoja Rīgā un viņi bija saņēmuši ziņas par to ciešanām lielinieku varas laikā, tāpēc daudzi arī pieteicās brīvprātīgajos. Pēc kaujas viņi bija satikuši savus piederīgos vai arī uzzinājuši par viņu nāvi, tāpēc neuzskatīja par pienākumu cīņu landesvēra rindās turpināt. Arī t. s. valstsvāciešu vienībās, kas bija ienākušas Rīgā, bija ieviesušies uzskati, ka līdz ar Rīgas ieņemšanu karš pret lieliniekiem esot tikpat kā beidzies un var sākt domāt par došanos uz mājām, atvaļinājumiem, kā arī solītās zemes piešķiršanu Latvijā.⁶⁷³

Lielāko Dikļu muižas un tās bibliotēkas postīšanu īpašnieks Manfreds Gotlībs Rihards Huberts fon Volfs nepiedzīvoja, jo kā landesvēra brīvprātīgais 1919. gada martā krita kaujā pie Jelgavas.⁶⁷⁴ Pēc viņa nāves Dikļu muiža formāli nonāca viņa sievas Irēnes fon Volfas, dzimušas fon Molas (*von Wolff, geb. von Mohl*, 1881–1970) un viņu meitas Evas Annas Gerdas Margaretes (1906–1985) īpašumā. Kara apstākļi nebija piemēroti dzīvei muižā bez vīra, tāpēc fon Volfas devās projām no Latvijas uz Vāciju, turpmākās rūpes par īpašumu un tajā atstātajām kultūras vērtībām nododot vīra radu rokās.

Kara laikā pie dažādajām varām kultūras vērtības muižās meklēja un izveda vairākkārt. 1919. gada aprīlī⁶⁷⁵ plānveidīgi un lielā apjomā no 15 konfiscētajām Valmieras apriņķa muižām – Bauņu, Braslavas, Dikļu, Ķieģeļu, Liepupes, Lizdēnu, Mazbrenģuļu (*Klein-Wrangelschhof*), Mazstraupes, Mujānu, Ozolmuižas (*Lappier*), Pociema (*Posendorf*), Sēļu, Svētciena, Šķirstiņu, Urgas – lielinieki izveda kultūras vērtības, t. sk. grāmatas, ko novietoja Valmieras Pilsētas parka paviljona ēkas telpās, kas bija noteiktas par pilsētas un apriņķa kultūras un mākslas vērtību krātuvi. Lai gan paviljona ēka nebija ugunsdroša krātuves ierīkošanai un tās tuvumā atradās citas koka dzīvojamās ēkas, citu, vairāk piemērotu telpu trūkuma dēļ to kā krātuvi izmantoja arī

⁶⁶⁹ Jēkabsons, Ē., Šiliņš, J. Politiskā un militārā situācija Latvijā 1919. gada aprīlī–jūnijā: ievads. No: Jēkabsons, Ē., Šiliņš, J. (sast.). *Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos*. Četrās daļās. Rīga, 2019. 2. daļa. 36., 37., 55. lpp.

⁶⁷⁰ Gailītis, M. Rikojums, 1919. gada 21. aprīlī. *Likumu un rīkojumu krājums priekš Ziemeļ-Latvijas*. Valka. 1919. Nr. 1. 10. jūl. 3. lpp.; Lēbers, D. A. (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. 22., 23. lpp.

⁶⁷¹ Jēkabsons, Ē. Francijas misija Latvijā 1919. gadā: ieskats darbībā. No: Diparkē, E. *Franču pulkvežleitnanta Emanuela Diparkē atmiņas: misija Latvijā 1919–1920*. Rīga, 2019. 22., 23. lpp.

⁶⁷² LNB, RXA105,126. 8. lp.

⁶⁷³ Ibidem. 4., 5. lp.

⁶⁷⁴ *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus*. Riga, 1929. S. 221.

⁶⁷⁵ LNA LVVA, 1632-2-923, 71. lp.; 1632-2-928, 43. lp.

vēlāk, kad to pārņēma Latvijas valsts. Krātuve kultūras vērtību glabāšanai kalpoja līdz pat tās slēgšanai,⁶⁷⁶ 1920. gada pirmajā pusē.

Lielinieku konfiscētās Bauņu un Dikļu muižas kungu mājas vērtīgākās lietas pēc 1919. gada aprīļa glabājās Valmierā,⁶⁷⁷ bet maija beigās atlikušo iedzīvi muižā postīja igauņu karaspēks.⁶⁷⁸ Savukārt Braslavas muižas bibliotēkas grāmatas, ko lielinieki aprīlī bija izveduši,⁶⁷⁹ tika izglābtas no sadegšanas, jo šī paša gada otrā pusē kungu māja ar visu iedzīvi nodega.

Par karadarbības un varu straujo mainīgumu var nojaust 1919. gada maija notikumos Valmieras pilsētā, kur “sākās dunoņa, kas nemitējās arī dienā. Rīga jau bija kritusi, un sarkanie Valmieras dižvīri skraidīja pa pilsētu kā sakaitinātas lapsenes un dzēla, kur vien varēja. [...] Tās pašas dienas vakarā pilsētā ienāca igauņu patruļa, bet pāris dienu vēlāk latviešu komandantūra ar kapt[eini]. Bankinu [Kārlis Vilhelms Bankins (1874–1942), Valmieras apriņķa un pilsētas komandants] priekšgalā. [...] Pēc dažām nedēļām Ernests [Brastiņš (1892–1941), Valmieras apriņķa un pilsētas komandanta adjutants (1919. gads maijs–augusts)] [...] kļuva par Bankina adjutantu. Valmiera atkal atdzīvojās.”⁶⁸⁰

1919. gada pirmajā pusē lielinieki rekvizēja Ruckas (*Rutzky*) muižas īpašnieka Hermaņa Aleksandra Viktora fon Brimmera (*von Brümmer*, 1872–?)⁶⁸¹ bibliotēku un pārvietoja to uz noliktavu Cēsīs. Pirms pārvietošanas bibliotēkas krājumā bija vairāk kā 2000 sējumu, no kuriem daudzi bija reti un vērtīgi eksemplāri.⁶⁸²

1919. gada 1. aprīlī Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Izglītības tautas komisariāta rīkojumā visām pagastu Izglītības nodaļām līdz 15. aprīlim pavēlēja Apriņķu Izglītības nodaļām, kas tālāk ziņos komisariāta Bibliotēkas apakšnodaļai Rīgā, iesniegt ziņas par pagastu robežās ietilpstošajām bibliotēkām. Pārskatā bija jāuzrāda sekojošas ziņas: bibliotēkas pilna adrese, grāmatu daudzums, formāti un saturs pa nozarēm; bibliotēkas īpašnieks; kas pārzin bibliotēku noteiktajā laikposmā; kas izmanto bibliotēku; kādā stāvoklī atrodas bibliotēka. Tāpat tika noteikts, ka par bibliotēkām, kuras nav lielākas par 1000 eksemplāriem nepieciešams sastādīt grāmatu sarakstu, kurā jāuzrāda tās autors, nosaukums, izdevējs, izdošanas vieta un laiks.⁶⁸³

1919. gada 3. aprīlī lielinieki publicēja Latvijas Padomju valdības priekšsēdētāja Pētera Stučkas (1865–1932) “Dekrētu par bibliotēkām”, kurā noteica, ka privātpersonām piederošās bibliotēkas pēc šo īpašnieku nāves vai katrā atsevišķā gadījumā pieņemot lēmumu Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Izglītības komisariāts drīkst konfiscēt vai rekvizēt bibliotēku fonda paplašināšanai.⁶⁸⁴

Daļa Vidzemes muižu grāmatu nonāca arī Rīgā. Lielinieku dibinātā Centrālā bibliotēkā atradās Izglītības komisariāta nama apakštāvā Rīgā, Basteja bulvārī 7. Sākumā bibliotēkā bija 25 darbinieki, bet štati auga ar katru dienu. Bibliotēkas vadītājs Pēteris Namiķis organizēja bibliotēku ar lielu aizrautību. Bibliotēkā iekluda grāmatas no visām pusēm, arī no muižām, taču plānotos darbus pārtrauca Rīgas

⁶⁷⁶ Ibidem, 1632-2-928, 63. lp.; Kramgabals. Valmieras: reakcijas triumfs. *Sociāldemokrāts*. 1920. 29. febr. Nr. 49. 2. lpp.

⁶⁷⁷ LNA LVVA, 1632-2-923, 71. lp.

⁶⁷⁸ Ibidem, 1374-1-121, 2. lp.

⁶⁷⁹ Ibidem, 1632-2-923, 71. lp.; 1632-2-928, 43. lp.

⁶⁸⁰ Cīrulis, J. *Mūzikanta piezīmes*. Kanāda, 1961. 62. lpp.

⁶⁸¹ Brümmer-Rutzky, H., von. *Chronik des Geschlechtes derer "von Brümmer"*. S. 1., 1907. S. 211.

⁶⁸² LNA LVA, 235-1a-39, 15.–25. lp.; LNA LVVA, 6436-1-1118, 1., 2. lp.

⁶⁸³ Efferts, E. Latvijas Izglītības komisariāta rīkojums Nr. 34. *Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs*. 1919. 1. apr. Nr. 34. 2., 3. lpp.

⁶⁸⁴ Stučka, P. Dekrēts par bibliotēkām. *Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs*. 1919. 3. apr. Nr. 36. 1. lpp.

ieņemšana. Bibliotēkas darbinieki baidījās par savu dzīvību, jo vienu no darbiniecēm Stāli atrada uz ielas nošautu. Centrālajā bibliotēkā ienākušās grāmatas bija nonākušas Mantu atdabūšanas komitejas pārziņā, kas daļu no tām jau bija atdevusi atpakaļ īpašniekiem, bet pārējās grāmatas komiteja plānoja apkopot un novietot vēl kādā krātuvē. Līdz komitejas likvidēšanai, tā grāmatas glabāja ēkā Rīgā, Jaunielā 26 kopā ar augustā dibināto Valsts bibliotēku. Komitejā strādāja kāda fon Bovē, kura bieži krātuvē staigāja gar grāmatām un atlasīja muižnieku īpašumu. Bieži norisinājās šādas ainas: Viņa izvilka no plaukta grāmatu un teica: “Es zinu, ka šī grāmata pieder baronam X, tā jāatdod!” Ja nebija īpašuma ieraksta vai citu izcelsmi pierādāmu pazīmju, grāmatu īpašniekam neatdeva un tā ar laiku nonāca Valsts bibliotēkas krājumā.⁶⁸⁵

Latvijas Republikas varas nodibināšanas laikā sākotnēji kultūras vērtību aizsardzības, nereti arī pārvietošanas, pienākumus no valsts puses uz vietām bija jāuzņemas: apriņķu komandantūrām; LPV Zemkopības ministrijas agrārkomisijas valsts zemju pārziņiem; vietējo pārvalžu pārstāvjiem; retāk muižu īpašniekiem vai to pārvaldniekiem. Tomēr arī viņi nezināja, kas un kā īsti notiek.

Līdz ar uzvaru Cēsu kaujā, kur izšķirošā loma bija Igaunijas armijai, kā arī Vācijas piekrišana noslēgt Versaļas miera līgumu radās militāri un politiski apstākļi, lai LPV varētu atjaunot pienācīgu darbību. Pēc 1919. gada 8. jūlija beidzās haotiskākais no posmiem Latvijas Neatkarības kara laikā.⁶⁸⁶

1919. gada 24. jūlijā Valmieras apriņķa komandantūra saņēma pavēli,⁶⁸⁷ kas noteica, ka no visiem rajonu komandantiem jāsavāc un jānosūta uz Valmieru visās muižās un pagasta valdēs atstātās grāmatas, gleznas un citas kolekcijas. Domājams, ka īsu laiku situāciju par kultūras vērtībām muižās, Valmieras apriņķa komandanta Kārļa Bankina uzdevumā, apzināja viņa adjutants Ernests Brastiņš.

Šo uzdevumu nodrošināšanai pilsētu komandantūru pakļautībā izveidoja speciālu rekvizīcijas komisiju. Cēsīs komisijas pārziņā atradās vairākas kultūras vērtību krātuves, kuras savas varas laikā bija ierīkojuši lielinieki, savedot no apriņķa muižām rekvizētās kolekcijas. Tās bija izvietotas: tautas (pilsētas) bibliotēkas telpās, kur atradās 15.000–20.000 grāmatu; Cēsu Jaunās pils tornī, kur glabājās daļēji izpostītā fon Zīversu dzimtas bibliotēka; biedrības “*Harmonie-Gesellschaft*” bibliotēka un citas kolekcijas šīs biedrības telpās; gleznu un dažādu kolekciju krājums pilsētas valdes telpās, kur glabājās apmēram 70–80 dažādu gleznu oriģināli, kopijas un reprodukcijas; Mantu atdošanas komisijas noliktavā, kur galvenokārt bija novietotas mēbeles un arheoloģisko priekšmetu krājumi.⁶⁸⁸

Uzglabājot kultūras vērtības dažādās vietās un apstākļos pilsētā, nebija iespējams organizēt atbilstošus aizsardzības pasākumus. Tā kā Iekšlietu ministrijas pārraudzībā esošā Galvenās rekvizīcijas komisija ar pie latviešu komandantūrām deleģētajām nodaļām pilsētās un citās apdzīvotās vietās galvenokārt nodarbojās ar pārtikas sagādes un saimnieciskās dzīves jautājumiem, kultūras vērtību aizsardzības nodrošināšanai un pārņemšanai LPV meklēja citus risinājumus.

Līdzās Latvijas armijas militārās pārvaldes iestāžu pārstāvjiem, drīzumā LPV Zemkopības ministrijas agrārkomisija Valmieras apriņķa sešos rajonos (Matīšu, Limbažu, Pāles, Rūjienas, Straupes, Valmieras) pārņēma 105 muižas un 30 pusmuižas (10,25% no visām muižām Vidzemē, sk. piel. 3. tab.), pie viena uzņemoties atbildību

⁶⁸⁵ Valsts bibliotēkas darbinieku atmiņās. No: *Viņa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas raksti*. Rīga, 1973. 4. sēj. 364., 365. lpp.

⁶⁸⁶ Jēkabsons, Ē., Šiliņš, J. Politiskā un militārā situācija Latvijā 1919. gada aprīlī–jūnijā. 56. lpp.

⁶⁸⁷ LNA LVVA, 1632-2-922, 2. lp.

⁶⁸⁸ Ibidem, 1632-2-923, 1.–4. lp; 1632-2-171, 145. lp.

arī par tur esošajām kultūras vērtībām. Iepazīstoties ar apstākļiem uz vietām, izrādījās, ka muižu pārvaldnieki, vai nu aiz nepietiekošas inteliģences vai arī aiz nevaļas nepievērsa ne mazāko vērību muižās esošajām kultūras vērtībām.⁶⁸⁹

1919. gada jūlijā LPV Iekšlietu ministrija saņēma valdības aicinājumu pievērst uzmanību kultūras vērtību glabāšanai un aizsardzībai Rīgā un Latvijā kopumā, rosinot pie ministrijas izveidot Latvijas Kultūras vērtību aizsardzības nodaļu, kuras uzdevums būtu savākt un reģistrēt arhīvus, bibliotēkas, muzejus un kolekcijas, kas atrodas apdraudētā stāvoklī, kā arī novērst to tālāku postīšanu un iznīcināšanu.⁶⁹⁰ Tāpēc šajā pašā mēnesī Iekšlietu ministrijas pakļautībā sāka darboties Mantu atdabūšanas komisija, kuras uzdevums bija pārzināt un vadīt vācu okupācijas un lielinieku laikā iedzīvotājiem atņemto kustamo un nekustamo īpašumu atdošanu to īpašniekiem, kā arī veikt bezīpašnieku mantu reģistrāciju. Komisija darbojās saskaņā ar Iekšlietu ministrijas apstiprinātām instrukcijām un saziņā ar to nodibināja arī vairākas vietējās apakškomisijas.⁶⁹¹ Mantu atdabūšanas komisija darbību izbeidza 1920. gada 1. februārī⁶⁹² un visas līdz tam laikam savāktās un īpašniekiem neizdotās mantas nodeva Izglītības ministrijai. Līdzīgi rīkojās arī citas institūcijas un atbildīgie, kas bija saistīti ar kultūras vērtību pārvietošanu un glabāšanu.

Latvijas Neatkarības kara apstākļos daļa Vidzemes muižu bibliotēku kolekcijas nonāca arī citu valstu pārziņā, piemēram, Igaunijas, kur dažos apgabalos vēl nebija skaidrs kura muiža kādas jaundibinātās valsts teritorijā atrodas. Lēmumi ko un kā Igaunijas karaspēks varēja rīkoties Latvijas teritorijā Neatkarības kara laikā pieņēma Antantes, landesvēra un igauņu pārstāvji bez latviešu delegācijas pārstāvniecības Cēsīs 1919. gada 10. jūnijā.⁶⁹³

Pirmā pasaules un Latvijas Neatkarības kara laikā Vidzemes muižas cieta no krievu, vācu karaspēkiem, lieliniekiem, landesvēra, bermontiešiem, kā arī igauņu karaspēka.⁶⁹⁴ Rīgas apriņķī muižas no vācu, krievu un Bermonta karaspēka cieta zaudējumus par 18.967.915 rubļiem.⁶⁹⁵

Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara laikā, kā arī uzreiz pēc pēdējā kara beigām, 1920. gada sākumā, uzskaitīja Vidzemes muižu kara zaudējumus un tikai tām kas nonāca valsts pārziņā. Igauņu karaspēka radītos zaudējumus apkopoja Starpresoru komisija, lai varētu kārtot turpmākod rēķinus ar Igauniju.⁶⁹⁶ Saglabājušās ziņas par 153 muižām – par 13 muižām Cēsu apriņķī, 45 Rīgas apriņķī, 47 Valkas apriņķī un 48 Valmieras apriņķī. Avoti liecina, ka visvairāk zaudējumus, 108 Vidzemes muižas, cieta no igauņu karaspēka – Cēsu apriņķī 13 muižas, Rīgas apriņķī 16 muižas, Valkas apriņķī 47, bet Valmieras apriņķī 32 muižas.⁶⁹⁷

Pirmā pasaules kara laikā visvairāk muižu Vidzemes latviešu daļā cieta Rīgas apriņķī, bet Latvijas Neatkarības laikā Valkas apriņķī. Spilgti to visu raksturo notikumi uz vietām. 1919. gada rudenī Alūksnes rajona Kalnmuižā muižas

⁶⁸⁹ Ibidem, 1632-2-171, 145. lp.; 1632-2-923, 72. lp.

⁶⁹⁰ Ibidem, 1632-2-7, 28. lp.; 2661-1-5, 2. lp.

⁶⁹¹ Pētersone, I. Kultūras un mākslas pieminekļu stāvoklis un kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība Latvijā 1919.–1920. gadā: nepublicēts petījums, manuskripts. 3. lp. Intas Pētersones (1935–2020) personiskais arhīvs

⁶⁹² Ibidem. 10., 11. lp.

⁶⁹³ LNB, RXA105,126, 22. lp.

⁶⁹⁴ LNA LVVA, 1374-1-114; 1374-1-117; 1374-1-121.

⁶⁹⁵ Ibidem, 1374-1-117, 24. lp.

⁶⁹⁶ Ibidem, 21.–23. lp.

⁶⁹⁷ Ibidem, 1374-1-114, 117–121. lieta.

pārvaldnieks ziņoja, ka “igauņu karaspēks uzstājās ļoti junkuriski, viņi izrīkojas kā ienaidnieka zemē un nevis kā nāburgi, Latvijā, Kalnamuižā.”⁶⁹⁸

Cēsu apriņķī muižas no igauņu karaspēka kareivjiem cieta visa 1919. gada garumā. Starp cietušajām Cesvaines, Ežu (*Eschenhof*), Jaunpiebalgas (*Neu-Pebalg*), Kraukļu (*Grawendahl*), Lenču, Liepas, Rankas (*Ramkau*), Saikavas (*Friedrichswald*), Sāvienas (*Sawensee*), Skujenes (*Schujen*), Vecpiebalgas (*Alt-Pebalg*) un Veismaņu (*Weissenstein*) muiža. Visbiežāk atzīmēti mēbeļu un istablietu zaudējumi.⁶⁹⁹ Igauņu jātnieku nodaļas kareivji “ar īpašu naidu” bija postījuši ap 10.000 sējumu lielo Rankas muižas bibliotēku. Muižas kungu māja bija pilnīgi izpostīta – logi izsisti. Fon Meiendorfu dzimtas slavenās bibliotēkas folianti gulēja ejās un koridoros, grāmatas bija izmētātas arī pa aleju un dīķi. Telpās atradās sadauzītas statujas, saplosītas gleznas, apkārt mētājās salauzītas mēbeles, uz parketiem auga zāle un zirgu mēsli izplatīja laidaru smaku. Pēc igauņu karaspēka Rankas muižas bibliotēkā vēl glabājās apmēram 3000 sējumi, bet pārējās grāmatas bija aizvestas līdzī astoņos vezumos.⁷⁰⁰

Grašu muižas īpašnieks Heinrihs fon Kābelens (*von Kabelen*) 1919. gada jūnijā un jūlijā bija cietis zaudējumus 72.000 rubļu Latvijas naudā no 1. un 2. igauņu jātnieku pulku kareivjiem, kuri patvaļīgi bojājuši, iznīcinājuši un atņēmuši muižas kungu mājas interjeru – aizveduši divus sienas pulksteņus, sabojājuši klavieres izraujot no tām stīgas, sabojājuši un aizveduši muižas bibliotēku, nošizdevumus un gleznas 5000 rubļu vērtībā.⁷⁰¹

1919. gada vasarā no igauņu karaspēka vēlreiz cieta jau 1917. gadā krievu karaspēka postītā Bīriņu muiža,⁷⁰² tomēr zināms, ka bibliotēka necieta, jo muižas pili tā vairs neglabājās jau kopš 1917. gada. Rīgas apriņķī no igauņu karaspēka cieta arī Tīnūžu (*Lindenbergs*) muiža. Salauztas, izmētātas un sabojātas mēbeles igauņu kareivji pēc sevis atstāja arī Ādažu (*Aahof*), Carnikavas un Ropažu (*Rodenpois*) muižas kungu mājā.⁷⁰³

1919. gadā Valkas apriņķī no igauņu karaspēka daļu postījumiem cieta 47 muižas.⁷⁰⁴ Lielus zaudējumus no igauņu karaspēka 2., 3., 8. pulka un 1. un 3. jātnieku pulka minētā gada janvārī, arī novembrī–decembrī, cieta Alūksnes muiža un Jaunalūksnes (*Neu-Marienburg*) pusmuiža. Valkas apriņķī no igauņu karaspēka bija cietušas daudzas muižas – Aumeisteru (*Serbigal*), Gaujienas, Jaunjērcēnu (*Wohlfahrtlinde*), Loberģu, Lazberģu (*Fianden*), Māilupes, Palsmanes (*Palzman*), Smiltenes (*Smilten*), Stāmerienas, Vecjērcēnu (*Neu-Wohlfahrt*) un Zvārtavas. Igauņu karaspēka muižu postīšana un kultūras vērtību izvešana skāra arī Ates (*Otes*) (*Ottenhof*), Ilzenes (*Ilzen*), Jaunannas (*Neu-Annenhof*), Jaungulbenes, Kalnmuižas (*Kalnemois*), Litenes, Stāmerienas un Vecannas (*Alt-Annenhof*) muižu.⁷⁰⁵ No Jaungulbenes muižas kungu mājas igauņi aizveda vērtīgāko daļu no fon Tranzē dzimtas bibliotēkas un mākslas darbiem. Valkas rajona teritorijā Latvijas valdības kultūras vērtību pilnvarnieki apmeklēja 36 muižas, kurās vēl glabājās 16.546 grāmatas, 122 gleznas, starp kurām bija arī divas Vilhelma Purvīša (1872–1945) gleznas, skulptūras u. c. No Aumeisteru, Gaujienas, Loberģu, Zvārtavas muižām pilnvarnieki uz drošāku vietu – Smiltenes muižu – pārvietoja apmēram 4500 grāmatu.

⁶⁹⁸ Ibidem, 1374-1-117, 7. lp.

⁶⁹⁹ LNA LVVA, 1374-1-118, 1., 76. lp.

⁷⁰⁰ Ibidem, 1632-2-173, 145. lp.; Rudits. Cītkārt un tagad. *Latvis*. 1924. 23. sept. Nr. 901. 2. lpp.

⁷⁰¹ Ibidem, 1374-1-118, 31., 32. lp.

⁷⁰² Ibidem, 1374-1-119, 2. lp.

⁷⁰³ Ibidem, 4., 14. lp.

⁷⁰⁴ LNA LVVA, 1374-1-120.

⁷⁰⁵ Ibidem, 1., 2., 18., 19. lp.

No vēl dažām muižām grāmatas pārvietoja uz izveidotiem pagaidu kultūras vērtību uzkrāšanas centriem Rankas un Cescvaines muižā. Muižu bibliotēku krājumi vēl 1919. gada septembrī bija saglabājušies Palsmanes muižas kungu mājā.⁷⁰⁶

Aumeisteru muižas gadījumā 1919. gada maijā un jūnijā igauņu karaspēks patvaļīgi no kungu mājas aizveda medību trofeju (ragu) kolekciju 35.000 un piecas gleznas 500 Latvijas rubļu vērtībā.⁷⁰⁷ Septembrī muižas kungu mājā vēl glabājās bibliotēka un arhīvs, ko saglabāšanas un aizsardzības nolūkos jau drīzumā pārvietoja uz Smiltēni.⁷⁰⁸

Smiltēnes muižā laikā 1919. gadā no 29. maija līdz 10. jūnijam igauņu kareivji no kungu mājas mazās zāles aizveda piecas gleznas ar apustuļu portretiem zeltītos rāmjos, kuru vērtība sasniedza 85.000 Latvijas rubļu. Zālē vēl bija redzams nesen sabojātais sarkankoka bibliotēkas skapis 5000 Latvijas rubļu vērtībā. Mācību telpā igauņu kareivji bija sabojājuši grāmatu skapi 750 Latvijas rubļu vērtībā, bērnu rakstāmgaldus 800 rubļu un koka tāfeli 50 Latvijas rubļu vērtībā.⁷⁰⁹ Lai arī aprakstā atsevišķi nav norādīta bibliotēkas telpa un uzskaitīti krājuma zaudējumi, domājams, ka Smiltēnes muižā pirms kara glabājusies apjomos bagātīga bibliotēka par ko norāda sabojātais skapis gan mazajā zālē, gan mācību telpā.

Smiltēnes muižas ēkā glabājās lielākā daļa to grāmatu, ko no citām muižām savulaik bija saveduši lielinieki, kas tur bija iekārtojuši aprīnķa Izglītības nodaļu. Pēc to aiziešanas no Smiltēnes, to visu pakāpeniski izlaupīja.⁷¹⁰ 1919. gada vasaras beigās no šiem krājumiem bija palikušas tikai divas kastes ar grāmatām un glabājās muižas garāžā, bet vēl neliels skaits grāmatu glabājās “tehnikas mājā”. Smiltēnes muižas ēkā lielinieku uzkrātos grāmatu krājumus izlaupīja vietējie iedzīvotāji, pa daļai izpostīja igauņu kareivji, kuri garāžā, kur stāvēja grāmatas, turēja zirgus. Kā norādīts ziņojumā par kultūras vērtību aizsardzību – ja laicīgi būtu uzsākta “enerģiska izmeklēšana, tad daļu grāmatu varēja atdabūt”.⁷¹¹

Norādes par zaudētām vai bojātām bibliotēkām un citām kolekcijām sastopamas reti. 1919. gada jūnijā-jūlijā igauņu karaspēka 8. kājnieku pulks patvaļīgi Jaungulbenes muižas kungu mājā sabojāja, iznīcināja vai aizveda dažādas mēbeles un bibliotēku 120.000 rubļu vērtībā. Kopumā muiža cieta 437.315 rubļu lielus zaudējumus. No Jaungulbenes muižas kungu mājas bija aizvestas trīs ores (divzirgu rati) ar mēbelēm, krēsliem, galdiem, spaiņiem, gultām, spoguļiem un sofām, kuru cena pirms kara bija 4000, pēc kara Latvijas valūtā 20.000 rubļu. Bija iznīcinātas bibliotēkas 500 grāmatas, kuru vērtība pirms kara bija 10.000, pēc kara 100.000 rubļu Latvijas naudā.⁷¹²

Cenšoties apturēt kultūras vērtību iznīcināšanu, Izglītības ministrijas deleģētajiem kultūras vērtību aizsardzības pilnvarniekiem izdevās vienoties ar muižas pārstāvjiem par esošo vērtību apsargāšanu uz vietām. Piemēram, 1919. gada augustā par Gaujienas muižas pils kultūras vērtību apsargāšanu līdz tālākiem Izglītības ministrijas rīkojumiem atbildību uzņēmās muižas pārvaldnieks S. Andersons. Pilī vēl glabājās ap 3000 sējumu grāmatas dažādās valodās, daļa no arhīva, dokumenti, gleznas un zīmējumi u. c., ko pārvaldnieks solīja “nevienam neizdot”. Par Loberģu muižas apmēram 500 sējumiem grāmatu dažādās valodās, muižas plāniem, seniem

⁷⁰⁶ LNA LVVA, 1632-2-173, 147. lp.

⁷⁰⁷ Ibidem, 1374-1-120, 75. lp.

⁷⁰⁸ Ibidem, 1632-2-923, 7. lp.; 2661-1-75, 8., 9. lp.

⁷⁰⁹ Ibidem, 1374-1-120, 75. lp.

⁷¹⁰ Ibidem, 1632-2-173, 145. lp.

⁷¹¹ Ibidem, 1632-2-923, 2. lp.

⁷¹² LNA LVVA, 1374-1-120, 1., 12. lp.

dokumenti (kontrakti, obligācijas, vēstules u. c.) apsargāšanu līdz tālākiem Izglītības ministrijas rīkojumiem uzņēmās muižas pārvaldnieks K. Ports (Porīts). Zvārtavas muižas pārvaldnieks Vold. Liepiņš apņēma apsargāt un nevienam neizdot līdz citam rīkojumam 200 eksemplāru dažādu rakstu krājumu, kā arī to kas bija atlicis no sena arhīva. Savukārt septembrī Palsmanes muižas kungu mājā par 1000–1200 grāmatu apsargāšanu atbildību uzņēmās īpašnieku atstātais pilnvarnieks vai muižas pārvaldnieks,⁷¹³ kas dokumentos nebija konkretizēts.

Valkas apriņķa Kalnciema pagasta Kalnmuizā igauņu karaspēka daļas uzturējās no 1919. gada augusta līdz oktobrim: no 10. augusta–10. oktobrim 3. Igauņu artilērijas pulka 5. baterija (vēlāk pārdēvēta par 17. lauka bateriju); no 23.–30. septembra 3. Igauņu kājnieku pulka 3. bataljons un 8. Igauņu kājnieku pulka 2. bataljons; no 4.–14. oktobrim 2. Igauņu jātnieku pulks. Kalnmuizas pārvaldnieks Kārlis Sabuls, zaudēto mantu vērtību novērtēja pēc 1914. gada cenām. Starp zaudētajām mēbelēm minēti arī četri grāmatu skapji ar stikla durvīm, kuru vērtība 2200 Latvijas rubļu,⁷¹⁴ kas liecina, ka muižas kungu mājā atradusies arī bibliotēka.

1919. gada septembrī Augulienes muižas kungu mājai, kas jau šajā laikā līdz ar visu kustamo un nekustamo inventāru skaitījās Latvijas valsts īpašums, ievērojamus zaudējumus – 36.698 Latvijas rubļu apmērā – radīja igauņu kareivji. Starp aizvestām mantām uzrādītas sekojošās: ārzemēs ražots pulkstenis marmora statīvā ar komponista Ludviga van Bēthovena (*van Beethoven*, 1770–1827) melodiju 900, bronzas statuļa “Jātnieks ar zirgu” 550, kancelejas piederumi un grāmatas 450, mērniecības instrumenti 1000, mēbeles un dažādas istablietas 2000, Polifona mūzikas kaste ar 16 notīm 850, “Rönisch” firmas klavieres 2000, naudas skapis ar naudu tajā 5000 Latvijas rubļu vērtībā. Kungu mājā kopā ar visām grāmatām bija sabojāti arī bibliotēkas skapji 1500 Latvijas rubļu vērtībā.⁷¹⁵

1919. gada decembrī Stāmerienas muižas pārzinis Vilhelms Fišers (*Fischers*) un muižas stārasts Jānis Līdaks ar parakstiem apliecināja, ka igauņu karaspēks nodarījis lielus zaudējumus, ko viņi bija aprēķinājuši Latvijas rubļos: piemēram, muižā bija sasista veļas mazgājamā mašīna 500, pilnībā sabojāti trīs kāršu galdiņi, viena cena aptuveni 300–900, aizvesti divi ceļojuma čemodāni, viena cena aptuveni 100–200, aizvesti astoņi lielie briežu ragi, viena cena aptuveni 100–800, un sasisti divi ģipša postamenti, viena cena aptuveni 1000–2000 Latvijas rubļu vērtībā.⁷¹⁶

Igauņu karaspēka kareivju nodarītie zaudējumi skāra arī Valmieras apriņķa muižas. Piemēram, 1919. gada janvārī no Pantenes (*Panten*) muižas kungu mājas aizveda vai turpat uz vietas iznīcināja mēbeles, istablietas, interjeru kopumā, nodarot zaudējumus 10.000 Latvijas rubļu apmērā.⁷¹⁷ Laikā no 1. februāra līdz 1. jūnijam zaudējumus cieta Naukšēnu muiža. 6. Igaunijas pulka 3. rota martā no muižas kungu mājas aizveda daudz mēbeļu un paklāju. Savukārt maijā muižu izlaupīja Igaunijas armijas Bruņoto vilcienu divīzijas rezerves bataljons – aizveda lielu palmu, 50 lielākus un 25 mazākus puķustādu podus 1500 un četras čuguna lauvas statujas, katra 200 marku (Mrk.; *Mark-Pfennin*) vērtībā.⁷¹⁸ Šī paša gada 6.–10. maijā Valdekas, domājams, Zvārtavas muižas Vasukalna pusmuiža, muižas zaudējumi sasniedza 15.000 Latvijas rubļu. No kungu mājas bija aizvestas vai iznīcinātas mēbeles, klavieres, virtuves trauki un spoguļi.⁷¹⁹

⁷¹³ Ibidem, 1632-2-923, 9., 10., 12., 13. lp.

⁷¹⁴ Ibidem, 1374-1-120, 24., 25. lp.

⁷¹⁵ Ibidem, 147., 148. lp.

⁷¹⁶ Ibidem, 17.–19. lp.

⁷¹⁷ LNA LVVA, 1374-1-121, 5., 6. lp.

⁷¹⁸ Ibidem, 15. lp.

⁷¹⁹ Ibidem, 7., 8. lp.

1919. gada maijā un jūnijā igauņu karaspēka kareivji uzturējās arī Liepupes muižā un pēc sevis atstāja to izlaupītu. No muižas kungu mājas aizveda lielu eļļas gleznu “Alpu kalnu gans” 20.000 marku vērtībā. Tāpat telpās bija atstātas dažādi sabojātas istablietas – atlaukti un iztukšoti skapji, sabojātas durvis, logu slēgi un aizkari, saplēsti paklāji, sabojāti krēsli, kopējie zaudējumi 10.000 markām. Bez tam igauņi 6. jūnijā arestēja muižas īpašnieku Frīdrihu Johanu Karlu fon Zengeru (*von Saenger*, 1860–1944).⁷²⁰ Atsevišķu grāmatu eksemplāri no Liepupes muižas fon Zengeru dzimtas bibliotēkas nonākuši Latvijas valsts bibliotēku krātuvēs. Visās grāmatās atrodams zīmogs “*C. v. Saenger Pernigel*”.⁷²¹

1919. gada jūnijā Igaunijas armijas 9. pulka 1. bataljona artilēristi un karavīri izpostījuši un izlaupījuši Vecsalacas muižas kungu mājas telpas. Līdzī aizvestas muižas īpašnieka Reinholda Heinriha Hildebranda Štēla fon Holšteina (*Staël von Holstein*, 1858–1938), kā arī viņa pilnvarniekam fon Grothusam personīgi piederošas mantas, nodarot zaudējumus – īpašniekam 1989, bet pilnvarniekam 2938 Latvijas rubļu vērtībā. Starp fon Grothusa mantām minētas aizvestās 70 grāmatas vācu valodā 200, fotoaparāti 60, kā arī mērniecības tālskatis 100 Latvijas rubļu vērtībā.⁷²² Ap šo pašu laiku Igaunijas 9. pulka 8. rotas kareivji nodarīja zaudējumus arī Nabes (*Nabben*) muižai 6190 Latvijas rubļu apjomā. Zudumu sarakstā norādīts, ka bez citiem priekšmetiem izpostīta bibliotēka un arhīvs 900 Latvijas rubļu vērtībā.⁷²³

Latvijas Neatkarības kara laikā 1919. gada jūlijā aktualizējās jautājums par kultūras vērtību glabāšanu un aizsardzību Latvijā, arī Rīgā. Saskaņā ar 1919. gada 21. jūlija Ministru kabineta lēmumu, Iekšlietu ministrijas pakļautībā nodibināja Mantu atdabūšanas komisiju, ko ar rīkojumu 1919. gada 30. jūlijā paziņoja iekšlietu ministrs Miķelis Valters (1874–1968). Komisiju dibināja ar mērķi lai lielinieku un vācu okupācijas laikā “izvazātās” mantas varētu atgūt to likumīgie īpašnieki. Komisijas sastāvu veidoja pa vienam pārstāvim no Iekšlietu, Tirdzniecības un rūpniecības, Tieslietu, Apsardzības un Satiksmes ministrijām, kā arī Latviešu tirgotāju savienības, Rīgas Tirgotāju kameras, Rīgas Fabrikantu biedrības, Latviešu rūpniecības un amatniecības savienības, Rīgas pilsētas domes un Rīgas Namsaimnieku biedrības. Komisija darbojās pēc tajā izstrādātām un Iekšlietu ministrijā apstiprinātām instrukcijām. Paredzēja, ka pēc vajadzības, bet saskaņojot ar iekšlietu ministru, komisija drīkstēja dibināt apakškomisijas. Visas mantas īpašnieki varēja atgūt tikai ar šīs komisijas vai tās apakškomisijas starpniecību. Tāpat noteica, ka mantu atsavināšana, pārvietošana un lietošana bez komisijas atļaujām aizliegta. Aizlieguma pārkāpuma gadījumā vainīgajam draudēja cietumsods līdz sešiem mēnešiem vai naudas sods līdz 10.000 rubļiem.⁷²⁴

1920. gada maijā Izglītības ministrijas pilnvarnieks Kārlis Ozols kultūras vērtību aizsardzības lietās ģenerālpilnvarniekam Arturam Štālam ziņoja, ka marta mēnesī, pēc igauņu atkāpšanās uz “etnografiskām robežām”, apbraukājis viņu atstātos pagastus. Pilnvarnieks konstatēja, ka igauņu karaspēks postījis lielāko daļu muižu – Alsviķu, Jaunlaicenes (*Neu-Laitzen*), Korvas (*Karvas, Korwenhof*), Lintenes (*Lindheim*),

⁷²⁰ Ibidem, 34. lp.

⁷²¹ Rieckhoff, Th., von. *Die Hauptströmungen der Literatur Altlivlands*. Riga, 1889. [Separātnovilkums no: *Baltische Monatschrift*. 1889. Bd. 36. H. 6. S. 478–523]. Eks.: LNB, svk. 0314022597; Schilling, O., von. *Lieder eines Kurländers*. Riga, 1907. Eks.: LNB, svk. 0312054745; Schmidt, J. A. E. (Hrsg.). *Griechisch-deutsches Handwörterbuch*. Leipzig, 1829. Eks.: LUB, svk. 0514022029; *Bischof Dr. Ferdinand Walter, General-Superintendent von Livland: ein kurzer Abriß seines Lebens und Wirkens: mit Portrait*. Eisenach, 1870. Eks.: LNB, svk. 0312058366.

⁷²² LNA LVVA, 1374-1-121, 26., 27. lp.

⁷²³ Ibidem, 32. lp.

⁷²⁴ Valters, M. Iekšlietu ministrijas rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1919. 1. aug. Nr. 1. 5. lpp.

Māriņkalna (*Marienstein*) un Šļukuma (*Schluckum*), kurās vērtības bija pilnīgi iznīcinātas – pa lielākai daļai viss sadedzināts, bet vērtīgākais aizvests uz Igauniju. Muižu kungu mājās uz vietas vēl atradās bibliotēkas: Ziemeru (*Semmershof*) muižā atradās 600 grāmatas, galvenokārt klasiķu darbi un zinātniskā literatūra. Līdz to pārņemšanai valsts aizsardzībā uz vietas kultūras vērtības nodeva muižas pilnvarnieka Liepas pārziņā. Bez jau minētās, Ilzenes muižā atradās 650 grāmatas, Zeltiņu muižā aptuveni 1000 grāmatu, ko nodeva muižas pārvaldnieka pārziņā, tāpat Beļavas muižas 200 grāmatas savā aizsardzībā pārņēma muižas pārvaldnieks. Korvas muižā muižas pārvaldnieks Sabulis (*Sobul*) savā aizsardzībā pārņēma 515 grāmatas un 12 gleznas. Rankas muižas kungu mājā vēl atradās apmēram 5000 grāmatu, ko sakarā ar Rankas jaunās pils iznomāšanu, kurā grāmatas bija novietotas, tās pārcēla uz Vecās pils bibliotēkas telpu un nodeva minētās muižas pārvaldnieka Avotiņa pārziņā.⁷²⁵

Fon Engelharta īpašumā, Virķēnu (*Würken*) muižā, ko nomāja rentnieks G. Bergsons, igauņu kareivji iznīcināja aptuveni 20 vērtīgas gleznas no kurām dažas bija īpaši vērtīgi holandiešu mākslinieku un mākslinieka Engelharta darbi, katrs vairāku desmitu tūkstošu vērtībā. Gleznas sadurstīja, sagrieza un audeklu izgriezumus izlietoja praktiskām vajadzībām (autos u. c.); Ozolmuižas (*Lappier*) īpašniekam grāfam Mellīnam piederēja iespaidīga Itālijas slaveno meistarū Kararas marmora skulptūru kolekcija, kas glabājās un bija izkārtota galvenokārt muižas pils zālē. To visu igauņu kareivji sadauzīja un pārvērta drupu kaudzē. Zaudēto skulptūru kopvērtība varēja sniegties miljonos.⁷²⁶ Ķirbižu muižas bibliotēkas liktenis,⁷²⁷ liek domāt, ka aiz igauņu karaspēka sekoja īpaši apmācīta un sagatavota studentu grupa, kas atlasīja un aizveda sev līdzī vērtīgākos muižas bibliotēkas eksemplārus, dažkārt visu konkrētas muižas bibliotēkas krājumu.

1919. gada decembrī Iekšlietu ministrijai kļuva zināms, ka Valkas apriņķī igauņu okupētajā apgabalā pēdējā laikā norisinās strauja un uzkrītoša muižnieku nekustamo īpašumu pārdošana vietējiem igauņu tirgotājiem. Neapmierinātību izraisīja arī igauņu no Latvijas teritorijas izvestie un izpostītie pārtikas krājumi. Jānorāda, ka 1919. gada 21. jūlijā slēgtais līgums starp Latviju un Igauniju igauņu karaspēkam vairs neparedzēja tiesības veikt rekvizīcijas no Latvijas iedzīvotājiem, tāpēc izplatīta parādība bija laupīšanas. Diemžēl visi šie noziegumi ietekmēja Latvijas un Igaunijas savstarpējās attiecības.⁷²⁸

1919. gada beigās sākās un visu 1920. gadu turpinājās zemes sadalīšanas darbi, kā arī iedalīto zemes gabalu iznomāšanai un paredzamās agrārreformas priekšdarbiem nepieciešamie procesi. Zemes dalīšanas darbos 1919. un 1920. gadā Vidzemē sadalīja 124 muižas, no tām Cēsu apriņķī 42, Rīgas 23, Valkas 19, bet Valmieras 40. No tām 18 bija valsts muižas (Cēsu apriņķī 6, Rīgas 3, Valkas 2, Valmieras 7), septiņas kādreizējās Krievijas Agrārbankas (visas Cēsu apriņķī), sešas bruņniecības (visas Valkas apriņķī), valsts pārziņā bija pārņemtas 93 privātās muižas (Cēsu apriņķī 29, Rīgas 20, Valkas 11, Valmieras 33). Pie šīm muižām Vidzemē vēl nebija pieskaitītas fideikomisa muižas, daļa privāto muižu, kas bija palikušas īpašnieku pārziņā, kā arī sekvestrētās muižas.⁷²⁹

⁷²⁵ LNA LVVA, 1632-2-927, 7. lp.

⁷²⁶ Ibidem, 1632-2-171, 146. lp.; 1632-2-926, 22., 23. lp.

⁷²⁷ Aderkas, C., von. Geschichte des Gutes Kürbis-Büsterwolde 1491–1938. Manuskript. 1938. S. 18. Latviešu-vācbaltiešu biedrības "Domus Rigensis" arhīvs

⁷²⁸ Gailīte, I. Latvijas-Igaunijas politiskās attiecības no 1918. g. beigām līdz 1920. g. jūlijam: bakalaura darbs. Rīga, 2013. 36., 37. lp.

⁷²⁹ *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1920.* 86. lpp.

Izvērtējot igauņu karaspēka nodarīto Latvijas teritorijā 1920. gada vidū, Igaunijas ārlietu ministrs Ado Birks (*Birk*, 1883–1942) Valkas šķirējtiesas sēdē paskaidrojis, ka Igaunijas karaspēks kara laikā sniedza latviešiem “brālīgu” palīdzību Latvijas atbrīvošanā. No Latvijas puses bija skaidrs, ka Igaunijas karaspēks ieiedams Ziemeļlatvijā, netaupīja enerģiju dažādu kultūras vērtību un mantu aizgādāšanai no Latvijas teritorijas uz Igaunijas. Tas redzams Kara zaudējumu komisijas apzinātajos un naudas izteiksmē aprēķinātajos iespaidīga apjoma zaudējumos. Galvenokārt rēķināja muižām nodarītos saimnieciska rakstura zaudējumus, par kultūras vērtībām bija tikai aptuvena informācija un tā sākotnēji netika apkopota. Pēc kara jau īsti vairs nebija nosakāma vērtība no muižām izvestām un/vai iznīcinātām gleznām, skulptūrām, bibliotēkām, arhīviem, mēbelēm, mūzikas instrumentiem u. c. kultūras vērtībām. Uz vietām bija vērojams iniciatīvas trūkums apkopot un izziņāt kultūras vērtību zaudējumus, tomēr jāņem vērā tā laika sabiedrības psiholoģiskais stāvoklis, īpaši attieksmē pret muižu un tās īpašnieku, kas pa daļai attaisno vietējo iedzīvotāju vienaldzīgo izturēšanos šajos jautājumos.⁷³⁰

Igauņu karaspēks ievērojamus postīšanas darbus 1919. un 1920. gadā Vidzemes apriņķa muižās paspēja paveikt īsā laikā. Kara zaudējumu apzināšanas nepieciešamību noteica ar speciāliem rīkojumiem. Latvijas Republikas Zemkopības ministrijas Zemju departaments 1920. gada 8. oktobrī Valmieras un Valkas apriņķa zemju inspektoriem izsūtīja kārtību kādā tas paveicams: “Sakarā ar rīkojumu Nr. 5414, zemju pārvaldes departaments pamatojoties uz starpresoru komisijas sludinājumu V.[aldības] V.[ēstnesī] Nr. 226, ka kara zaudējumi, kurus nodarījis Igaunijas karaspēks jaunpievienotos, zem Igaunijas okupācijas bijušos apgabalos pieņems tikai līdz 1. nov.[emrim] š. g., zemju pārvaldes departaments uzdod ne vēlāk kā līdz 20. okt.[obrim] š. g. sastādīt sarakstus par nodarītiem no Igaunijas karaspēka zaudējumiem augšā minētos apgabalos valsts un valsts pārziņā esošās muižās, kuru oriģinālus tieši nosūtīt apriņķa kara zaudējumu komisijai stingri pieturoties pie rīkojuma Nr. 724 dotiem aizrādījumiem.”⁷³¹ Tomēr vienmēr jāņem vērā, ka kara zaudējumu aprēķinu summas ne vienmēr bija precīzas, dažkārt par vienu un to pašu muižu skaitļi atšķīrās. Starpība izskaidrojama ar to, ka atsevišķos gadījumos zaudējumu vērtība bija aprēķināta dažādā valūtā, tāpat arī dati, kurus saņēma zemju departaments bija balstīts muižu pārziņu novērtējumos, kuri pa daļai nesakrita ar datiem, ko saņēma kara zaudējumu komisija. Par uzticamākajiem un pilnīgākajiem izmantošanai uzskatāmi skaitļi, kas bija reģistrēti apriņķu komisiju aktos.⁷³²

3.5. Kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku Latvijā darbība un muižu bibliotēkas, 1919.–1921. gads

Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija uzņemtās kultūras mantojuma aizsardzības funkcijas 1919. gada vasarā nevēlējās un varbūt arī nespēja, tādēļ nelīdzēja kultūras vērtību apzināšanā piesaistīto mākslinieku, kā arī Kārļa Strauberga (1890–1962) ieteikumi, kuri izvirzīja ideju dibināt atsevišķu Latvijas kultūras vērtību apsardzības daļu. Bija izrēķināts gan mēneša budžets, gan algoto personu skaits, tomēr atbalstu Iekšlietu ministrijā šī ideja neguva. Tāpēc pēc tam, kad jau uzsāktā sadarbība ar iekšlietu struktūrām (kuru pakļautībā bija izveidojušās mantu uzskaites un glabāšanas kārtības, kā arī apsardzības nodrošināšana un sadarbība ar māksliniekiem) bija

⁷³⁰ LNA LVVA, 1632-2-926, 22. lp.

⁷³¹ Ibidem, 1374-1-117, 43. lp.

⁷³² Ibidem, 50., 51. lp.

izjukusi, 1919. gada vasarā radās neskaidrības, kurš uzņemsies vērtību aizsardzības pienākumus. Iekšlietu ministrijā līdz pilnīgai “lielinieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanai” 1920. gada 1. maijā atradās visas šāda veida krātuves, tostarp arī Biržas komercskolas telpās. Krātuvēs esošie priekšmeti tika daļēji atdoti atpakaļ to īpašniekiem, daļa atdota valsts muzejam, arhīvam vai bibliotēkai, daļa sadalīta skolām un valsts iestāžu lietošanai.⁷³³ Uz šiem jautājumiem hronoloģiski varam skatīties laikposmā no 1919. gada 14. augusta līdz 1920. gada 1. maijam, kad sasauca Satversmes Sapulci.

Sekojojot Eiropas paraugam, Latvijas valsts institūcijas pirmos sistemātiskos kultūras mantojuma aizsardzības un apzināšanas darbus, kā arī to koordinēšanu, uzsāka 1919. gada augustā. Valdība valsts līmenī darbu ar kultūras mantojumu galvenokārt deleģēja Izglītības ministrijai. Tās pakļautībā 14. augustā darbību uzsāka kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki atbrīvotajos Vidzemes apriņķos – Cēsu, Valkas un Valmieras, kuru darbībā galvenos lēmumus sākotnēji pieņēma ģenerālpilnvarnieks kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā, kurš savukārt pildīja Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas (sākotnēji Kultūras nodaļa) vadītāja rīkojumus.⁷³⁴ LPV Izglītības ministrijas Arhīvu un bibliotēku nodaļu vadīja K. Straubergs, kurš piedalījās Valsts bibliotēkas, Valsts arhīva, Valsts Mākslas muzeja u. c. iestāžu dibināšanas un krājumu organizēšanas darbos.

Kultūras vērtību aizsardzības jautājumus laiku pa laikam bija aktualizēti arī laikrakstos: 1919. gada augustā K. Straubergs ziņoja⁷³⁵ par Izglītības ministrijas 2. departamenta pakļautībā nodibināto Kultūras nodaļu, kuras vadību viņš bija uzņēmis un organizēja tās struktūru. Nodaļas izveidošanas galvenais uzdevums bija pārvaldīt kultūras vērtību lietas Latvijā. Aktualizējot jautājumu septembra sākumā norādīts,⁷³⁶ ka “nepārredzamā” posta apstākļos kultūras vērtību jautājumam uzmanību pievērsusi valdība un deleģējusi Izglītības ministriju nodrošināt jau tā cietušo bibliotēku, arhīvu un mākslas kolekciju aizsardzību, neļaujot turpināt postīšanu. Savukārt visus nepieciešamos procesus kultūras vērtību aizsardzībai organizēja ministrijas iecelti pilnvarnieki Ziemeļlatvijas trīs apriņķos, vislielāko uzmanību pievēršot frontes apgabalam.

Ar 1919. gada 15. augustu Vidzemē darbību uzsāka LPV Izglītības ministrijas deleģētais Valkas, Cēsu un Valmieras apriņķu ģenerālpilnvarnieks, nodaļas vadītāja Kārļa Strauberga brālis, Jānis Straubergs (1886–1952).⁷³⁷ Fon Zīversu īsi pirms Pirmā pasaules kara atstātā Cēsu Jaunā pils⁷³⁸ bija viena no pirmajām, no kuras ar J. Strauberga rīkojumu, uz drošākām telpām pārveda jau vairāku karaspēku kareivju postīto pils bibliotēkas krājumu. Pārvietošanai paredzētās grāmatas atradās vairs tikai divās pils telpās, no kurām viena vairs nebija slēdzama. Otrās, slēdzamās, telpas durvis bija uzlauztas un abās istabās visas grāmatas bija sagāztas uz grīdas un pa daļai saplēstas. Latviešu kareivji, kas apdzīvoja pili un kuriem bija uzdots rūpēties arī par ēkā esošajām kultūras vērtībām, izvazāja kādreiz tik saturā un apjomā iespaidīgo pils bibliotēku. Jāatzīmē, ka pirms pilī apmetās latviešu kareivji, lielinieki bibliotēku bija likuši mierā un atstājuši pilnīgā kārtībā, bet vasaras sākumā ienākušie vācieši bija sadauzījuši bibliotēkas skapjus, grāmatas pa daļai bija izsvaidījuši kur pagadās.

⁷³³ Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs. 27., 28. lpp.

⁷³⁴ LNA LVVA, 1632-2-171, 141. lpp.

⁷³⁵ Straubergs, K. Kultūras vērtību krāšana. *Latvijas Sargs*. 1919. 12. aug. Nr. 110. 3. lpp.

⁷³⁶ J. Kultūras vērtību apsardzība Latvijā. *Latvijas Sargs*. 1919. 7. sept. Nr. 133. 1., 2. lpp.

⁷³⁷ LNA LVVA, 1632-2-171, 141. lpp.

⁷³⁸ Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. 165. lpp.

Drīzumā pilsētā ienākušie igauņu karaspēka kareivji posta darbus Cēsu Jaunajā pilī turpināja “ar vēl lielāku aizrautību”.⁷³⁹

Cēsu Jaunajā pilī vēl atrastos bibliotēkas eksemplārus augusta beigās nolēma novietot drošākā vietā⁷⁴⁰ un jau drīzumā atlikušo grāfu fon Zīversu bibliotēkas daļu pārvietoja uz Cēsu valsts krātuves telpām.⁷⁴¹ No plašā krājuma līdz mūsdienām saglabājušās pils bibliotēkas grāmatas un citi materiāli līdz šim atributēti Cēsu Vēstures un mākslas muzeja un Latvijas Nacionālās bibliotēkas krātuvēs, kas kalpo kā nozīmīgi avoti, lai raksturotu kultūras dzīves norises Vidzemē vairāku gadsimtu garumā.

Pārskatā par stāvokli Valmieras apriņķī 1919. gada augusta otrajā pusē J. Straubergs norāda, ka krātuvē Valmieras Vecpuišu parka paviljonā glabājās lielinieku no muižām savestās grāmatas, gleznas un citas kolekcijas. Tur atradās krātuve ar aptuveni 25.000 grāmatu. No tām lielākā daļa bija vācu, tad franču, angļu un krievu valodā. Latviešu valodā bija maz. Visvairāk bija vācu žurnāli, beletristika, tad aptuveni 2000 grāmatu par Baltiju, starp kurām bija virkne vērtīgu izdevumu, daļa rokrakstos. Tajās pašās telpās bija izvietota iespaidīgā Līdzdēnu muižas putnu kolekcija ar aptuveni 4000 izbāztu putnu. No citām muižu kolekcijām turpat vēl atradās tauriņu, ragu kolekcija, vairākas ģeoloģisko priekšmetu kolekcijas un aptuveni 100 gleznas.⁷⁴²

Kopumā katrā apriņķī (šajā laikā pilnvarnieku atbildībā esošās teritoriālās vienības dēvēja dažādi, arī apgabals vai rajons) darbojās viens Izglītības ministrijas atbildīgo struktūrvienību pilnvarnieks. Nereti oficiālajā dokumentācijā amats skaitījās – pagaidu pilnvarnieks, pilnvarnieka vietnieks, pilnvarnieka vietas izpildītājs u. tml. Sagatavot darbinieku pilnvarnieku amatam nebija, par tādiem apstiprināja studentus, dažādu mākslas, kultūras, izglītības un zinātņu nozares speciālistus. Atkarībā no darba daudzuma atsevišķos laika posmos to skaits un uzticētie darba pienākumi bija visai dažādi. Vajadzības gadījumā uz katru rajonu vēl papildus komandēja dažādus speciālistus – māksliniekus, zinātniekus, bibliotekārus, ierēdņus, studentus, kuriem bija atteikta mobilizācija un kuri veidoja komisijas uz vietas. Darbinieku trūkumu nereti palīdzēja kompensēt Armijas virspavēlnieka štābs, kas piekomandēja darbiniekus no Kara muzeja un sniedza arī finansiālu atbalstu nepieciešamajos darba procesos.⁷⁴³

Pilnvarnieki organizēja privātpersonu, muižu, dažādu iestāžu un organizāciju pamesto un iznīcībai pakļauto kultūras vērtību pārņemšanu valsts īpašumā, apsekojot to uzglabāšanas apstākļus un iespēju robežās nodrošinot aizsardzību. Neskatoties uz piedzīvoto vairākos karos, vēl daudzās muižās joprojām glabājās bibliotēkas, mūzikas instrumenti, mākslas darbi u. c. priekšmeti, citi pat kā liela apjoma kolekcijas. Vairumā gadījumu tām bija bezīpašnieka mantas statuss, jo īpašnieki un/vai to pilnvarotie muižas saimniecību bija atstājuši bez pieskatīšanas.

Pilnvarnieki darbojās saskaņā ar LPV Izglītības ministrijā šiem mērķiem izstrādātām instrukcijām. 1919. gada vasaras beigās katrs valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieks Latvijā saņēma ministrijas apstiprinātu instrukciju par kultūras vērtību apzināšanas, uzskaites un rekvizēšanas kārtību, kas kopumā bija vienota visā Latvijā un iezīmēja milzīgu paveicamā darba apjomu. Amatpersonām bija jāveic sekojoši pienākumi: 1) iesūtīt pārskatus par paveikto darbību, 2) pieprasīt

⁷³⁹ LNA LVVA, 1632-2-923, 1., 2., 5. lp.

⁷⁴⁰ Ibidem, 2. lp.; Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. 64. lpp.; Rozentāle, V. Grāfu Zīversu dzimta Cēsīs. *Druva*. 2006. 12. jūl. Nr. 107. Piel. “Novadnieks”. 4. lpp.

⁷⁴¹ LNA LVVA, 1632-2-923, 5. lp.

⁷⁴² Ibidem, 1., 2. lp.

⁷⁴³ LNA LVVA, 2661-1-5.

no iestādēm, lai visi grāmatu krājumi, izņemot rokasgrāmatas, kuras šīm iestādēm nepieciešamas, tiktu nodotas valsts krātuvē, bet par grāmatām, kas atstātas iestādēs, jāstāda sīki saraksti, 3) pārņemt aizsardzībā krājumus, kas atrodas lauku apvidos. Ja uz laukiem par krājumu rakstiski uzņemas atbildību cita amatpersona, to atļāva atstāt uz vietas, 4) visas kultūras vērtības frontes rajonā bija jāsapako un jāevakuē uz Rīgu.⁷⁴⁴ Par aizsargājamām kultūras vērtību grupām uzskatīja: bibliotēkas, arhīvus, dažādas citas kolekcijas, mūzikas instrumentus, gleznas, skulptūras, vēl citus mākslas darbus, mēbeles u. tml.⁷⁴⁵ Vadoties pēc šī dalījuma, pilnvarnieki apsekoja lielu daļu Vidzemes apriņķu muižu, galvenokārt tās, ko bija pārņēmuši LPV Zemkopības ministrijas Valsts zemju inspektori. Būtiski, ka minētās objektu grupas tomēr lielā mērā atspoguļo Antona Birkerta jau 1917. gada nogalē sagatavoto muižu kultūras vērtību tipoloģiju. Instrukcijā norādītās kategorijas un izpratne par tām uzskatāmi atklāj ko šajā laikposmā saprata lietojot jēdzienu “kultūras vērtības”. Lai organizētu kultūras vērtību aizsardzību, dažādos laikos un apstākļos vienmēr bija nepieciešama vienota izpratne par vērtīgiem vai mazāk vērtīgiem objektiem.

No 1919. gada 15. augusta Izglītības ministrijas Arhīvu-muzeju-bibliotēku nodaļa Cēsu apriņķa pilnvarnieka pienākumus uzticēja pildīt Arturam Štālam (1897–1951), vēlākajam IzM kultūras vērtību lietu ģenerālpilnvarniekam (1919. g. oktobris–1920. g. aprīlis), Valmieras – māksliniekam Arvedam Brastiņam (1893–1984), Smiltenes rajona – Marijai Šmitei (dzimusi Jēgere, 1872–1950), vācu valodas skolotājai, profesora Pētera Šmita (1869–1938) pirmajai sievai.⁷⁴⁶

No Vidzemes apriņķu muižām LPV Izglītības ministrijas pilnvaroto pārvietotās kultūras vērtības kopš 1919. gada augusta vidus līdz 1920. gada pirmajai pusei glabājās pagaidu valsts krātuvēs – galvenokārt Cēsīs⁷⁴⁷ un Valmierā. Tur ministrijas norīkoti kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki un viņu palīgi veica grāmatu reģistrēšanu, kārtošānu, kā arī sarakstu sastādīšanu un iespieddarbu atlasīšanu īpašniekiem, kas tos pieprasīja atpakaļ. Lai atdabūtu grāmatas, bija jāpierāda savas tiesības uz kustamo īpašumu, iesniegumā norādot iespējamus ierakstus (bija vēlami to paraugi), zīmogus (ar tā nospiedumu vai aprakstu), ekslibrus (ar sīku aprakstu vai klāt pieliktu oriģinālu) u. c. izcelsmes pazīmēm, kā arī, ja iespējams, jāiesniedz grāmatu saraksts.⁷⁴⁸

A. Štāls jau 1919. gada 22. augustā ar Cēsu apriņķa priekšnieka starpniecību izsūtīja apkārtrakstu (cirkulāru) visām pagastu izpildkomitejām ar uzaicinājumu paziņot par pamestām vai atstātām kultūras vērtībām muižās – bibliotēkām, mākslas darbiem u. tml., kā arī norādīja, ka par minētajām kultūras vērtībām vietējai varai jāuzņemas pagaidu aizsardzība. Bez tam A. Štāls apkārtrakstā norādīja, ka kultūras vērtības nedrīkst atdot atpakaļ īpašniekiem bez viņa īpaša rīkojuma, kā arī visas iespējamās ziņas par nodarītiem postījumiem, kultūras vērtību stāvokli un to fizisko stāvokli jāiesniedz un jānosūta tieši viņam uz adresi – Cēsīs, Rīgas ielā Nr. 44. Bez tam viņa pienākums bija atrast arī vietu krātuvei, kurā būtu iespējams sakoncentrēt visas bez aizsardzības atrodošās kultūras vērtības vienuviet, t. sk. arī pārvestās no apriņķa muižām. Piemērotu krātuvi A. Štāls sameklēja toreiz Cēsu pilsētas Vaļņu ielas Nr. 11 nama četrās istabās, ko atbilstoši arī iekārtoja. Saistībā ar grāmatu pārvietošanu, kas bija plānota 8–10 dienās, bija nepieciešams vēl viens darbinieks, kuram pilnvarnieks par dienas darbu maksāja deviņus rubļus Latvijas naudā. Izrādījās,

⁷⁴⁴ Ibidem, 1632-2-922, 4. lp.

⁷⁴⁵ Ibidem, 41., 42. lp.

⁷⁴⁶ LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.

⁷⁴⁷ Ibidem, 1632-2-923, 4. lp.

⁷⁴⁸ Ibidem, 1632-2-926, 15. lp.

ka vissarežģītāk bija pārvietot kultūras vērtības no pilsētas valdes telpām. Pēc lielinieku aiziešanas no Cēsīm tur bija palicis liels grāmatu krājums, kura aizsardzību bija uzņēmusies pilsētas valde, pēc kuras iniciatīvas bija uzsākta pilsētas bibliotēkas veidošana. Saskarsmē ar LPV norīkoto kultūras vērtību pilnvarnieku pilsētas valde aktualizēja jautājumu par tiesībām uz grāmatām. Pēc vairākkārtējām pārrunām vietējā vara tomēr uzskatīja, ka visas juridiskās un ētiskās tiesības uz šo grāmatu krājumu tai ir lielākas, nekā valdībai, tomēr piekrita, ka atdos LPV nepieciešamo grāmatu krājumu. Pilnvarnieks A. Štāls norādīja, ka atbilstoši valdības instrukcijām šādos apstākļos pārņemts grāmatu krājums atrodas tiešā valsts aizsardzībā un tikai valdībai uz tām ir juridiskas tiesības. Lai arī principiāli Cēsu pilsētas valde palika pie saviem uzskatiem, no domstarpībām izdevās izvairīties. Meklējot abpusēji labvēlīgu risinājumu A. Štāls ierosināja Cēsu pilsētas bibliotēkai vajadzīgās grāmatas reģistrēt un pārņemt aizsardzībā, atstājot pagaidu lietošanas tiesības.⁷⁴⁹

Uz 22. augustā izsūtīto apkārtrakstu pilnvarnieks saņēma 15 atbildes,⁷⁵⁰ iegūstot fragmentāras ziņas par kultūras vērtību stāvokli un aizsardzību uz vietām Cēsu apriņķī. Neskatoties uz šķēršļiem un grūtībām, viņš no 1919. gada augusta līdz oktobrim, personīgi apbraukāja 22 Vidzemes muižas: Āraišu mācītājmuižu (*Arrasch-Pastorat*), Auļu (*Aula*), Drabešu (*Drobusch*), Dzērbenes (*Serben*), Gatartas (*Gotthardsberg*), Jaunpiebalgas (*Neu-Pebalg*), Jaunraunas (*Ronneburg-Neuhof*), Jaunskujenes (*Neu-Schujen*), Kaives (*Kayenhof*), Katrīnas (*Catharinenhof*), Kļavkalna (*Klawekaln*), Ķēču (*Fossenberg*), Launkalna (*Launekaln*), Rankas (*Ramkau*), Ruckas (*Rutzky*), Sermūkšu (*Sermus*), Skujenes (*Schujen*), Spāres (*Sparenhof*), Vecpiebalgas (*Alt-Pebalg*), Vecraunas (*Ronneburg*), Veismaņu (*Weissenstein*) un Veselauskas (*Veselavas, Wesselshof*).⁷⁵¹ Jāatzīmē, ka Ķēču muiža, kas atradās 22 km no Cēsīm, nekad nav administratīvi atradusies Cēsu apriņķī, bet gan Rīgas apriņķī. Domājams, ka šajā laikā, lai apzinātu un pārņemtu kultūras vērtības, ne vienmēr vietas administratīvi teritoriālai pakļautībai konkrētam apriņķim bija izšķiroša nozīme. Nozīmīgāki bija tiešas satiksmes apsvērumi – tā kā šī muiža atradās tieši uz apriņķu robežas, tā bija vienkārši maršrutā pa ceļam.

Lielākā daļa Artura Štāla apbraukāto muižu bija cietušas no dažādu varu karaspēkiem (Gatartas, Jaunraunas, Jaunskujenes, Katrīnas, Kļavkalna, Ķēču, Rankas, Ruckas, Sermūkšu, Skujenes, Spāres, Veismaņu muiža), tāpēc tajās aizsargājamas kultūras vērtības bija saglabājušās fragmentāri vai arī ļoti bojātas, visbiežāk grāmatas un mēbeles. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Drabešu, Dzērbenes, Jaunpiebalgas, Vecpiebalgas, Veselauskas un Vecraunas muiža. Tomēr nomaļākajos muižu īpašumos, piemēram, Launkalna (Launkalnes, *Launekaln*) muižā, joprojām glabājās vērtīgas bibliotēkas, mākslas priekšmetu ("ģimilijas" gleznu, vērtīgu trauku) u. c. kolekcijas. Tikai dažās muižās bija iespēja kultūras vērtību aizsardzību uzticēt muižas pārvaldniekam (Auļu, Gatartas, Rankas), bet retākos gadījumos tās atradās īpašnieku pārziņā (Kaives, Āraišu mācītājmuiža). Pilnīgi vai daļēji saglabājušās muižu bibliotēkas šajā laikā vēl bija Auļu, Gatartas, Jaunraunas, Kaives, Launkalna, Rankas un Veismaņu (arī vērtīgas senas Baltijas kartes) muižā. Drabešu muižā bija saglabājusies tikai informācija, ka tajā savulaik glabājusies vērtīga bibliotēka.⁷⁵²

Pilnvarnieka uzdevums bija pēc iespējas vairākos gadījumos organizēt kultūras vērtību pārvietošanu uz drošāku vietu. Muižu bibliotēkās atrastās un pārņemtās

⁷⁴⁹ Ibidem, 1632-2-923, 3.–5. lp.

⁷⁵⁰ Ibidem, 1632-2-171, 145. lp.

⁷⁵¹ Ibidem, 1632-2-923, 3.–6. lp.

⁷⁵² Ibidem.

kultūras vērtības pilnvarniekiem bija jāreģistrē. No igauņu karaspēka stipri bija cietusi Gatartas muiža. Tajā vēl atradās apmēram 500–600 eksemplāri dažāda satura grāmatas un daļa no sena un vērtīga arhīva. Kultūras vērtības muižā uz vietas apņēmas apsargāt muižas pārvaldnieks, bet vēlāk tās paredzēja pārvest uz Cēsīm.⁷⁵³ 1919. gada 26. septembrī, piedaloties Izglītības ministrijas pilnvarniekam Cēsu apriņķī Arturam Štālam, Gatartas pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāja palīgam Eduardam Ulpem, Gatartas pagasta milicim Pēterim Sikmanim/Šīmanim, Gatartas muižas pārzinim Jēkabam Vītolam, no Gatartas muižas kungu mājas valsts pārziņā pārņēma kultūras vērtības. No pieciem skapjiem tika noņemti Dzērbenes agrāro lietu pārziņa aizsardzībai uzliktie zīmogi un visu klātbūtnē pārvietošanai uz Cēsu valsts krātuvi pārņemti Viktora fon Zīversa (1867–1943) bibliotēka un arhīvs.⁷⁵⁴ Bēgdams no lieliniekiem īpašnieks Gatartas muižu bija pametis 1918. gada decembrī, bet 1921. gada janvārī viņš atgriezās Latvijā.⁷⁵⁵

Par pirmo Valmieras apriņķa pilnvarnieku kultūras vērtību aizsardzības lietās parasti uzskata gleznotāju Ernestu Brastiņu, taču faktiski šajā amatā Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas vadītājs Kārlis Straubergs apstiprināja viņa brāli, tēlnieku Arvedu Brastiņu. E. Brastiņš dienas lielāko daļu pavadīja komandantūrā, bet Arveds bija iegrimis lielinieku rekvizīto un pamesto apkārtnes muižu bibliotēku un gleznu reģistrēšanā un kārtošā.⁷⁵⁶

Valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka pienākumus A. Brastiņš pildīja no 1919. gada augusta līdz novembrim.⁷⁵⁷ Lai arī viņš pilnvarnieks bija tikai divus mēnešus, laiku viņš pavadīja intensīvā darbā. Diemžēl ar kultūras vērtību aizsardzību saistīto pienākumu izpildi ietekmēja nesaskaņas dažādos līmeņos – gan ar krātuves pārziņi turpat Valmierā, gan ar Zemkopības ministrijas pārstāvjiem pārņemtajās Valmieras apriņķa muižās.

Paralēli Artura Štāla darbībai, 1919. gada septembrī, Cēsu apriņķa austrumu un dienvidaustrumu daļā par Cesvaines pilnvarnieku kultūras vērtību aizsardzības lietās apstiprināja Jūliju Lūsi.⁷⁵⁸ Līdzīgi kā A. Štāls arī J. Lūsis, saņemot pilnvaras no Izglītības ministrijas, 1919. gada 25. septembrī laikrakstos, kā arī ar vietējo komandantu starpniecību, noteiktā apgabala iedzīvotājiem izziņoja par kultūras vērtību nodošanu vietējām iestādēm, kuras tālāk parūpētos par to aizsardzību. Tā kā citu rūpju dēļ apziņošana varēja izrādīties neefektīva, arī J. Lūsis apbraukāja muižas noteiktajā teritorijā, lai personīgi pārliecinātos par stāvokli uz vietām un vajadzības gadījumā dotu attiecīgus rīkojumus kultūras vērtību lietu aizsardzībai. Kultūras vērtībām, kas bija īpaši apdraudētas, pilnvarnieks ierīkoja pagaidu uzglabāšanas punktu Cesvaines Kraukļu (*Grawendahl*) muižā.⁷⁵⁹

Sarežģītajos apstākļos Cesvaines pilnvarnieks Jūlijs Lūsis pabija muižās piefrontes apgabalā. Sanāca sekojošs maršruts: Vecgulbene – Bolva – Lubāna – Berkava – Ļaudona – Pļaviņas. Šajā teritorijā atradās arī atsevišķi īpašumi, kas pirms Pirmā pasaules kara iekļāvās Cēsu un Valkas apriņķī. Nedaudz vēlāk viņš saņēma rīkojumu apzināt situāciju arī dažās Rīgas apriņķa muižās. Minētā piefrontes apgabala muižās kultūras vērtības praktiski nebija atrodamas, jo 1919. gada jūnijā un jūlijā tās bija

⁷⁵³ LNA LVVA, 1632-2-923, 3. lp.

⁷⁵⁴ LNA LVA, 235-1a-39, 78. lp.

⁷⁵⁵ Ibidem, 79. lp.

⁷⁵⁶ Cīrulis, J. *Mūzikanta piezīmes*. 54., 55., 65. lpp.

⁷⁵⁷ LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.

⁷⁵⁸ Ibidem, 1632-2-171, 145. lp.; 1632-2-923, 22., 23. lp.

⁷⁵⁹ LNA LVVA, 1632-2-923, 22., 23. lp.

cietušas no igauņu karaspēka. Daudz labākā stāvoklī atradās muižas uz austrumiem no minētās līnijas, kur vēl daļēji bija saglabājušās kultūras vērtības.⁷⁶⁰

1919. gada septembrī-oktobrī, nepilna mēneša laikā, Jūlijs Lūsis apmeklēja 27 muižas,⁷⁶¹ no kurām, ja pieņemam muižu piederību konkrētiem apriņķiem pirms Pirmā pasaules kara, 14 (Cesvaines mācītājmuiža (*Sesswegen-Pastorat*), Cesvaines (*Sesswegen*), Ērgļu (*Erlaa*), Lazdonas (*Lasdohn*), Liepkalna (*Linden*), Liepkalna-Ozolmuižas (*Linden-Ohsolshof*), Liezeres (*Lösern*), Lubāna (*Lubahn*), Ļaudonas (*Laudohn*), Vecodzienas (*Odsen*), Vecpiebalgas, Vestienas (*Festen*), Viesienas (*Fehsen*), Zelgauskas (*Selgowsky*)) atradās Cēsu apriņķī, deviņas (Bolvas (*Bolwa*), Druvienas (*Druwen*), Galgauskas, Jaungulbenes, Kropes (*Kroppenhof*), Lizuma (*Lisohn*), Sinoles, Tirzas (*Tirsen*), Vecgulbenes) Valkas un četras (Berkovas (*Borkowitz*), Jaunbebru (*Neu-Bewershof*), Kokneses, Stukmaņu (*Stockmannshof*)) Rīgas apriņķī. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Berkovas, Bolvas, Ērgļu, Galgauskas, Kokneses, Liepkalna, Liepkalna-Ozolmuižas, Lazdonas, Liezeres, Lubāna, Stukmaņu, Tirzas, Vecodzienas, Vecpiebalgas, Vestienas un Viesienas muižas. Svarīgi, ka virknē muižu kultūras vērtību aizsardzību un drošību apņēmas nodrošināt muižas pārvaldnieks (Jaunbebru, Kropes, Lizuma, Sinoles, Vecgulbenes, Zelgauskas), bet bija gadījumi, kad kāds no muižas pilnvarniekiem to atteicās darīt, piemēram, Druvienas muižā.

Šajā apgabalā daļa vai pilnīgas bibliotēkas bija saglabājušās sekojošās muižās: Cesvainē glabājās ap 300 sējumiem dažāda satura grāmatu gan vācu, gan franču valodās; Cesvaines mācītājmuižā glabājās nelaiķa mācītāja Kārļa Roberta Auniņa (*Aunings*, 1834–1914) bibliotēka ar apmēram 1000–1500 sējumu dažādu grāmatu angļu, franču, latviešu un vācu valodā; Druvienā vēl glabājās kādas 100 grāmatas, no kurām daži bija konvolūti ar 5–15 aligātiem katrā; Lizumā atradās ap 300 dažāda satura grāmatu vācu valodā, par kurām atbildību par to drošību uzņēmas muižas pārvaldnieks; Sinolē glabājās ap 300 sējumiem. Grāmatas un visus izmētos papīrus muižas pārvaldnieks apņēmas sakārtot un pārņemt pārziņā; Kropas muižā atradās ap 75 grāmatas, kas atradās muižas pārvaldnieka aizsardzībā; Vecgulbenē glabājās ap 200 muižas bibliotēkas grāmatu un aizbēgušajiem lieliniekiem 150 konfiscētu grāmatu. Visas grāmatas uzņēmas reģistrēt un valsts krātuvei nosūtīt muižas pārvaldnieks, jo atstāt tās uz vietas muižā bija nedroši; Jaungulbenes muižas pilī atradās apjomīgs skaits grāmatu un gleznu; Jaunbebru muižā glabājās ap 200 grāmatu, kas palika pārvaldnieka pārziņā; Zelgauskā atradās aptuveni 200 grāmatu un pēc sastādīta akta tās nodeva pārvaldnieka pārziņā.⁷⁶²

1919. gada oktobrī-novembrī kultūras vērtības apzināja un valsts pārziņā pārņēma arī Valkas apriņķī. Bija lieli satraukumi par telpām, kurās drošākā vietā novietot apkārtnes muižas grāmatas u. c. kultūras vērtības. Pēc garām debatēm ar Jaunpiebalgas komandantūru par telpu jautājumu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieka rīcībā nodeva Rankas muižas jaunās pils agrākās telpas, uz kurieni tad arī kādu laiku sūtīja evakuētās vērtības. Vietējie iedzīvotāji nereti ziņoja par igauņu karaspēka paveiktajām laupīšanām, tāpēc vēl jo vairāk bija svarīgi apbraukāt muižas un pārņemt aizsardzībā vēl atlikušās kultūras vērtības. Daļa muižas bibliotēkas grāmatu bija atrodamas vēl sekojošās šī apriņķa muižās: Alsviķu muižā atradās apmēram 50 grāmatas, kuras plānoja nosūtīt uz Alūksni; Augulienas muižā glabājas 20 grāmatas; Beļavas muiža bija ļoti izpostīta, bet pēc pamatīgas meklēšanas kungu mājā atrada apmēram 300–400 grāmatu; Gulbītes pusmuižā atradās apmēram 300

⁷⁶⁰ Ibidem.

⁷⁶¹ Ibidem.

⁷⁶² Ibidem.

grāmatas, ko atstāja muižas pārvaldnieka pārziņā, bet telpas aizslēdza; Ilzenes muižas pils bija pilnīgi izpostīta. Igaņu kareivji lielāko daļu mantu un lietu bija sagraizījuši, sasītuši, izsvaidījuši un no gruvešiem vēl varēja attīrīt un lietot apmēram 2000 sējumus grāmatu un apmēram 20 gleznu. Bez tam pilī vēl atradās 17. gs. mēbeles. Visas kultūras vērtības nodeva muiža pārvaldnieka pārziņā. Jaungulbenes muižā no bagātīgās bibliotēkas, muzeja un kolekcijām atrada tikai pavisam niecīgu daļu. Kungu mājā jau saimniekoja latviešu kareivji, kuri visas muižas kultūras vērtības bija novietojuši muzeja telpās. Vērtīgāko bija aizveduši igauņi. Muižas telpās vēl varēja atrast apmēram 400 grāmatas, sešas vērtīgas gleznas, skulptūras, divi kokgriezumi, senas bruņas u. c. Samērā daudz vēl bija palicis no muzeja, kā izbāzti dzīvnieki un citas kolekcijas. Pēdējā laikā muzeja telpās bija ierīkots kāršu klubs, un šī iemesla dēļ kultūras vērtības izputināja vietējie iedzīvotāji. Pēc ilgām sarunām virsnieki apsolīja, ka uzņemsies rūpes par kultūras vērtību drošību. Novembrī pieņēma lēmumu evakuēt Jaungulbenes muižas pils kultūras vērtības. Nonākot muižas pilī, konstatēja, ka pirms tam aizslēgtās durvis bija atvērtas, bija nozudusi viena glezna, grāmatas un kokgriezumi. Evakuēšanai radās grūtības, jo lai visu to paveiktu bija nepieciešami 20 zirgi, kurus kultūras vērtību pilnvarnieks Kārlis Ozols nevarēja sagādāt un arī saiņošanai muižā nevarēja atrast nepieciešamos dēļus. Vērtīgāko atstāja muižas pārvaldnieka pārziņā, kur tas atradās drošībā, bet muižas durvis aiznagloja ar dēļiem; Kalnmuižā atradās apmēram 500 grāmatas un 15 gleznas; Kropes muižā atradās daži desmiti grāmatu; Litenes kungu mājā gandrīz visas kultūras vērtības bija iznīcinātas, vēl bija lietojamas palikušas apmēram 50 grāmatas, sena Baltijas karte un divas litogrāfijas; Lizumā atradās apmēram 2000 grāmatu (tika veikta reģistrācija) un apmēram 20 gleznas ar portretiem. Bija saglabājusies daļa arhīva. Visas kultūras vērtības nodeva muižas pārvaldnieka pārziņā, kurš novembrī ziņoja, ka pilī uzturas apsardzības apakšnodaļas kareivji, tāpēc viņš nevar garantēt kultūras vērtību drošību. Visas grāmatas steidzamā kārtā evakuēja pie reizes evakuējot arī Lizuma mežkunga muižas 300 grāmatas; Otē (Atē) glabājās 30 grāmatas; Sinoles kungu māja bija pilnīgi izpostīta, viss bija saplēsts, sadauzīts un izvandīts. Bija saglabājušās apmēram 1000 lietojamu grāmatu sējumi un aptuveni 100 gleznas, kas uz brīdi tika vēl atstātas pārvaldnieka pārziņā; Zeltiņu muižā atradās apmēram 1000 grāmatu, kuras kuras iepakotas kastēs nodeva muižas pārvaldnieka atbildībā; Vecadlienā (*Alt-Adlehn*) atradās apmēram 200 grāmatas, bet aptuveni 50 vērtīgu gleznu bija aizveduši igauņi; Vecgulbenē atradās apmēram 500 grāmatas, kuras jau reģistrēja un saiņoja kastēs, ko plānoja nosūtīt uz Rankas muižu.⁷⁶³

Dores (*Doresmoise*) muižā visas kultūras vērtības bija palikušas muižas īpašnieka īpašumā; Jaunadulienas (*Neu-Adlehn*) muižā atradās “milzīga sabojātu materiālu kaudze”, bet vērtīgāko bija aizveduši igauņi; Stāmerienas muižā viss bija izpostīts un sadedzināts, bija saglabājusies tikai viena glezna; Tirzas muiža bija iznīcināta; Vecannas muižā bijušas apjomīgas kolekcijas, no kurām muižā nekas vairs neatradās, jo visu bija aizveduši igauņi uz Jurjevu (Tartu); Vecbebru muižā viss bija iznīcināts.⁷⁶⁴ Lai arī kultūras vērtības Valkas apriņķa muižās bija nodotas muižas pārvaldniekiem, tomēr uzskatīja, ka to atrašanās uz vietas apdraudētas galvenokārt no igauņu karaspēka, tāpēc plānoja kultūras vērtību evakuāciju uz Rankas muižu.⁷⁶⁵

1919. gada novembrī no Valkas apriņķa muižām uzsāka apsekoto un apdraudēto kultūras vērtību evakuāciju. Uz Vecgulbeni pārvietoja Litenes muižas priekšmetus, t. sk. grāmatas, no Beļavas muižas pārveda 94 grāmatas, jo zirgu trūkuma dēļ vairākus

⁷⁶³ LNA LVVA, 1632-2-923, 27.–30. lp.

⁷⁶⁴ Ibidem, 27.–29. lp.

⁷⁶⁵ Ibidem, 28. lp.

simtus sējumu evakuēt nebija iespējams. Augulienes, Lizuma muižas kultūras vērtības evakuēja uz Ranku. Uz Rankas muižu nedaudz vēlāk pārsūtīja arī visu, kas bija nonācis Vecgulbenē, arī Vecgulbenes muižas grāmatas.⁷⁶⁶

Valmieras apriņķa muižu kultūras vērtību apzināšana un evakuācija noritēja laikposmā no 1919. gada 1. septembra līdz 5. novembrim. To organizēja Izglītības ministrijas Valmieras apriņķa pilnvarnieks Arveds Brastiņš. Viņa darbu pēc 5. novembra pārņēma A. Vofs. Valmieras Valsts krātuvē glabājās vairāki tūkstoši nesistematizētu grāmatu, ko bija plānots sakārtot 1920. gada sākumā. Līdzās grāmatām glabājās arī mākslas darbi un cita veida kolekcijas. Apzinātajās apriņķa muižās, saistībā ar bibliotēku krājumiem, konstatēja sekojošu situāciju: Burtnieku muižā atradās 416 grāmatas; Dikļu muižu bija izpostījis igauņu karaspēks, lai gan bija zināms, ka vēl lielinieku laikā kungu mājā atradās daudz vērtīgas grāmatas; Mazbrenģu muižā vēl glabājās 100 grāmatas; Rencēnu muižā glabājās 213 grāmatas, kuras ar vietējās pašvaldības palīdzību nogādāja Valmieras valsts krātuvē.⁷⁶⁷

1919. gada novembra sākumā Jūliju Lūsi mobilizēja un viņš kļuva par Vidzemes divīzijas papildu bataljona VI rotas kareivi. Diemžēl, atstājot pilnvarnieka amatu, viņš nepaspēja nokārtot amatpersonas darba lietas. Formāli J. Lūsis no amata bija atteicies un viņa vietā par Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļas pilnvarnieku kultūras vērtību lietās uz pagaidu laiku iecēla Kārli Ozolu, kuram deva rīkojumu Jūlija Lūša Kraukļu muižā iekārtoto krātuvi pārvietot uz Rankas muižu, kā arī pārņemt iepriekšējā pilnvarnieka arhīvu, bet apkopotu pārskatu par lietu gaitu nosūtīt Izglītības ministrijai.⁷⁶⁸ Pilnvarnieks Kārlis Ozols, atbilstoši iespējām, apsekoja un organizēja aizsardzību gan Cēsu, gan Valkas apriņķa muižās.

1919. gada 1. septembrī kultūras vērtību uzskaiti un aizsardzību pilnībā pārņēma Izglītības ministrija. No 7.–17. septembrim Biržas komercskolas telpās bija aplūkojama pirmā valsts pārziņā iegūto kultūras vērtību izstāde. Ar tur eksponēto priekšmetu sarakstu varam iepazīties joprojām, tolaik sagatavotajā nelielajā katalogā “Valsts aizsardzībā atrodošies mākslas darbi”.⁷⁶⁹ Būtiski, ka izstādē kā mākslas priekšmeti bija eksponētas arī 16.–18. gs. grāmatas, diemžēl nevienam priekšmetam nav norādīta tā kādreizējā atrašanās vieta, proveniencē, kaut tās tolaik bija labi zināmas.

Muižu kultūras vērtību aizsardzību ietekmēja Izglītības ministrijas un Zemkopības ministrijas nesaskaņas. 1919. gada 19. septembrī A. Brastiņš Valmieras apriņķa agrārkomisijai lūdza no muižām, kas atrodas tās pārziņā un kurās atrodas nepietiekoši apsargātas kultūras vērtības, nodot tās Valmieras valsts krātuvē, jo pārziņi uz vietām “bieži nezina dažu priekšmeta vērtību” un nenodrošina tā aizsardzību. Savukārt 27. septembrī Valmieras apriņķa Valsts zemju inspektors no Zemkopības ministrijas Zemju departamenta Rīgā saņēma rīkojumu, ka “privātmuižu īpašnieku mākslas un kultūrelās vērtības nav nododamas Izglītības ministrijai, bet gan jāgādā, ka tās tiek pienācīgi uzglabātas un apsargātas.”⁷⁷⁰

1919. gada oktobrī, nomainot Jāni Straubergu, Latvijas kultūras vērtību ģenerālpilnvarnieka amatā iecēla Arturu Štālu, kurš to pildīja līdz 1920. gada aprīlim. Sakarā ar personāla izmaiņām oktobrī par Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieku apstiprināja Augustu Apsīti (pseidonīms Apsesdēls, 1880–1932), kurš amatu pildīja

⁷⁶⁶ Ibidem, 29. lp.

⁷⁶⁷ Ibidem, 31., 32. lp.

⁷⁶⁸ LNA LVVA, 1632-2-925, 142., 148. lp.

⁷⁶⁹ *Valsts apsardzībā atrodošos mākslas darbu izstāde Rīgā: katalogs*. Rīga, 1920.

⁷⁷⁰ LNA LVVA, 1632-2-928, 1., 9. lp.

līdz 1920. gada 1. janvārim.⁷⁷¹ Arī A. Apsītis ar laikraksta palīdzību aicināja⁷⁷² vietējo sabiedrību glābt vēl glābjamo un ziņot par vērtīgām bibliotēkām, mākslas darbiem un mūzikas instrumentiem muižās, kam nepieciešama aizsardzība. Savas darbības periodā viņš apbraukāja daļu noteiktajā apgabalā atrodošos muižu, kuras bija pametuši tās īpašnieki, neatstājot īpašumu arī pilnvarnieka pārziņā. A. Apsīša ziņojumā⁷⁷³ raksturota situācija Auciema (*Autzem*), Mazstraupes, Raiskuma (*Raiskum*), Stalbes (*Stolben*), Teņu (*Tenne*) un Ungurmuižā. Vien jānorāda, ka gan pirms Pirmā pasaules kara, gan agrārreformas gaitā šīs muižas administratīvi atradās Valmieras apriņķī, izņemot pēdējo, kas ietilpa Cēsu apriņķī. Tā kā uz vietas nebija ar ko vienoties par kultūras vērtību aizsardzību, A. Apsītis pieņēma lēmumu organizēt to pārvietošanu uz Cēsu valsts krātuvi. Lai to izdarītu bija nepieciešams transports, toreiz pajūgi (dokumentos šķūti), kuru sagādāšana praktiski nebija iespējama, jo ar tiem nodrošināja tikai Valmieras apriņķa komandantu militāro vajadzību nodrošināšanai. Transporta jautājumu komandantūrā kārtoja arī minēto muižu valsts ieceltais pārzinis – valsts zemju agronoms, bet par nepieciešamību piešķirt pajūgus Izglītības ministrijai pakļautajam kultūras vērtību pilnvarniekam parasti neviens nebija informēts.

Raiskuma un Auciema muižā atradās grāmatu krājumi, bet trūkstot laikam un iespējām valsts pilnvarnieks Augusts Apsītis tās neregistrēja. Raiskuma muižā glabājās grāmatas vēstures, tiesību, lauksaimniecības, valodniecības nozarē, kā arī mazvērtīgāks krājums daiļliteratūras darbu. Grāmatas glabājās “labā kārtībā”. Savukārt Auciema muižas bibliotēkas nelielajā krājumā visvairāk atradās vācu žurnāli. Kā vērtīgākie bibliotēkas izdevumi minami: 1) Brehms “*Tierleben*” 10 sējumos; 2) Pirrer’s “*Convers. Lexicon*” 1.–18. sējums; 3) “*Getreue Abbildungen und Naturhistorische Beschreibung des Tierreiches aus... vorzüglich Liefland, Estland und Kurland*”. Rīga, 1806. Auciema muižas pārvaldnieks ziņoja, ka nelielo grāmatu krājumu vietējā pagasta vara plānojusi novirzīt vietējās skolas lasītavai. Pārvaldnieks pieļāva iespēju, ka skola varētu saņemt muižas bibliotēkas krājumu, vienīgi, izņemot minētos trīs vērtīgos izdevumus. Stalbes muižā nekas nebija saglabājies, viss bija izpostīts. Apsekojot Ungurmuižu, kungu mājā nevarēja iekļūt, jo uz vietas nebija pārvaldnieka, pie kura glabājās atslēgas. Bija zināms, ka kungu mājā glabājās ievērojams skaits grāmatu. Blakus ēkā, kurā bija iespēja iekļūt, atradās tikai dažas mazvērtīgas grāmatas. Saglabājusies daļa no Mazstraupes muižas pils bibliotēkas, kas bija postīta jau Pirmā pasaules kara laikā, bija pārvietota uz pagrabu, kur izskliedēti varēja redzēt tikai atsevišķas saglabājušās lapas. Daļa grāmatu bija iznīcinātas, bet pieci vezumi, ieskaitot periodisko izdevumu krājumu, bija pārvesti uz Valmieru.⁷⁷⁴ Zināms, ka vēl decembrī valsts krātuvē glabājās apmēram 2000 sējumu liels vecu grāmatu krājums angļu, franču un poļu valodā no Mazstraupes pils bibliotēkas.⁷⁷⁵ 1920. gadā, pārvietojot krājumus no Valmieras uz Rīgu, daļu Mazstraupes muižas pils bibliotēkas eksemplāru nodeva Valsts bibliotēkai. Šai pat laikā LPV pilnvarnieks apsekoja arī Lizdēnu muižu⁷⁷⁶ un organizēja tajā vēl atrasto kultūras vērtību pārvietošanu, ko aprīlī uz Valmieru nebija paspējuši izvest lielinieki.

Rozbeķu muižas grāmatas jau 1919. gada rudenī bija nogādātas vietējā skolā. Skolas telpās muižas bibliotēkas sējumi par dziedniecību un medicīnu atradās divās nelielās aiznaglotās kastēs. Pārējās grāmatas uz skolu bija pārvietotas vairākos

⁷⁷¹ Ibidem, 1632-2-171, 146. lp.

⁷⁷² Apsīšu, A. Uzaicinājums. *Cēsu Vēstnesis*. 1919. 3. dec. Nr. 2. 3. lpp.

⁷⁷³ LNA LVVA, 1632-2-923, 24., 25. lp.

⁷⁷⁴ Ibidem, 24., 25., 53. lp.; 1632-2-924, 97. lpp.

⁷⁷⁵ LNA LVVA, 1632-2-923, 24. lp.; 1632-2-924, 1. lp.; 1632-2-928, 63. lp.

⁷⁷⁶ Ibidem, 1632-2-928, 63. lp.

desmitos maisu. Kurlmēmiem audzēkņiem paredzētajā skolā grāmatas plānoja izmantot kā mācību līdzekļus. Šo pēdējo vidū kā svarīgas minamas: 1) Schweinfurt “*Im Herzen von Afrika*” 2 sējumos; 2) Lehman “*Aberglaube und Zaubern*”; 3) J. Klinge “*Flora von Est, Lief- und Kurland*”; 4) Ploss-Bartels “*Das Weib*” 2 sējumos; 5) Lübke-Semrau a) “*Die Kunst des Barockzeit und des Rokoko*”; b) “*Die Kunst der Renaissance*”; c) “*Die Kunst der Alterthums*”; d) “*Die Kunst des Mittelalters*”; 6) Lübke-Haack “*Die Kunst des XIX Jahrhunderts*”; 7) Brehms “*Tierleben*” 1., 2., 9. sējumi; 8) Naumann “*Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas*” 1., 2., 4.–12. sējumi; un 9) C. G. Friderich “*Naturgeschichte Deutschen Vögel*”. Pēc nosaukumiem minētās grāmatas un dziedniecības un medicīnas izdevumus no skolas bibliotēkas valsts pilnvarnieks novirzīja uz Cēsu valsts krātuvi, pārējās atstāja skolas lasītavā. Dziedniecības un medicīnas izdevumu krājums atradās arī Teņu muižā, ko paspēja reģistrēt. Tā kā visās minētajās vietās par grāmatu drošību neviens neatbildēja, tad valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieks Augusts Apsītis rosināja visu pārvietot drošākā vietā uz Cēsīm.⁷⁷⁷

Lai nerastos lieki pārpratumi un varētu sekmīgi organizēt kultūras vērtību aizsardzību īpašnieku pamestajās muižu kungu mājās, ģenerālpilnvarnieks A. Štāls lūdza Cēsu apriņķa valsts zemju inspektoram iesūtīt Zemkopības ministrijas pārziņā esošo muižu sarakstu,⁷⁷⁸ ko gan pārskatītajos arhīva dokumentos autorei līdz šim nav izdevies atrast.

Kā jau iepriekš minēts, sarežģīto darbības apstākļu dēļ kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku Latvijā darbība 1919. un 1920. gadā bija balstīta Izglītības ministrijas attiecīgo amatpersonu izstrādātās instrukcijās un noteikumos.⁷⁷⁹ Paralēli Izglītības ministrijas un Zemkopības ministrijas pasākumiem, 1919. gada 25. novembrī Latvijas armijas virspavēlnieka štāba operatīvās daļas cirkulārs aicināja katru kareivi raudzīties, lai pamestajās muižās, kur atrodamas kultūras vērtības, tās tiktu saudzētas. Par katru vērtību atrašanās vietu bija jāziņo un jārūpējas, lai kultūras vērtības nenonāktu nevēlamās rokās, netiktu sabojātas un iznīcinātas.⁷⁸⁰ Kā negatīvs piemērs minēta savulaik iznīcinātā vērtīgā Siguldas muižas pils bibliotēka.⁷⁸¹

IzM pilnvarniekiem veidojot vietējās kultūras vērtību krātuves, bija iegūta īpaši svarīga pieredze, lai turpināta un organizētu līdzīgus darba procesus Rīgā. Sadarbībā ar Mantu atdabūšanas komisiju un pārvaldēm pilnvarnieku pienākumos ietilpa jau iepriekš iekārtotu kultūras vērtību uzglabāšanai paredzēto krātuvju pārņemšana, gan jaunu iekārtošana. Pilnvarniekiem saistošā Izglītības ministrijas instrukcijā, kas sagatavota 1919. gada novembrī, bija norādīts, ka: “Kultūras vērtību aizsardzību rajona pilnvarnieks var organizēt šo vērtību atrašanās vietā, ja tās nav padotas izpostīšanai. Pretējā gadījumā kultūras vērtības pārvietojamas uz krātuvi; Priekš vērtībām, kuru aizsardzība nav organizējama no vietas, ierīkojama krātuve. Krātuve ierīkojama vislabāk dažādu ceļu centros; sausās telpās, vislabāki mūra mājās.”⁷⁸²

Valsts krātuves Valmieras apriņķī atradās Valmieras pilsētas (Vecpuišu) parka paviljonā, kā arī jaunizveidotās pilsētas bibliotēkas telpās, Cēsu apriņķī – Vecgulbenes muižā, Kraukļu muižā (vēlāk to pārvietoja uz Rankas muižu) un Vaļņu ielā Nr. 11 Cēsīs,⁷⁸³ savukārt Valkas apriņķī tā bija ierīkota Smiltenes muižā.⁷⁸⁴ Pēc

⁷⁷⁷ LNA LVVA, 1632-2-923, 24., 25., 53. lp.

⁷⁷⁸ Ibidem, 1632-2-925, 144. lp.

⁷⁷⁹ Ibidem, 1632-2-922, 41., 42. lp.; 1632-2-926, 14., 15. lp.

⁷⁸⁰ Ozols, V. Cirkulārs, 25.11.1919. *Valdības Vēstnesis*. 1919. 27. nov. Nr. 71. 1. lpp.

⁷⁸¹ Pētersone, I. (red.). *Latvijas Brīvības cīņas, 1918–1920: enciklopēdija*. Rīga, 1999. 153. lpp.

⁷⁸² LNA LVVA, 2661-1-5, 1. lp.

⁷⁸³ Ibidem, 1632-2-923, 1., 4., 29. lp.; 1632-2-924, 42. lp.; 1632-2-925, 150. lp.

kultūras vērtību glabāšanas, reģistrēšanas, šķirošanas un atpakaļatdošanas to īpašniekiem, tās pakāpeniski transportēja uz Rīgu un valsts krātuves slēdza.

Darba apjoma un daudzu pienākumu dēļ IzM Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļa Cēsu apriņķa pilnvarniekam organizēja regulāru palīdzību darbam Valsts krātuvē. 1919. gada novembrī uz Cēsīm komandēja nesen izveidotās VB darbinieci Elzu Štengeli (1888–1971), bet decembra sākumā par palīdzi norīkoja IzM darbinieci bibliotekāri Ženiju Ivanovu.⁷⁸⁵

Kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amats bija nepateicīgs, darbietilpīgs un problēmu pilns, tāpēc bieži bija vērojama personāla maiņa. 1919. gada 14. decembrī no pilnvarnieka un krātuves pārzināšanas pienākumu pildīšanas atteicās Augusts Apsītis, kā iemeslu minot sliktu veselības stāvokli.⁷⁸⁶ Tā kā uzreiz nebija iespējams vietā atrast jaunu amatpersonu, ģenerālpilnvarnieks Arturs Štāls tomēr lūdza A. Apsīti vēl kādu laiku formāli uzņemt pilnvarnieka amatu arī turpmāk līdz atradīs pēcteci.⁷⁸⁷

Nevarētu arī teikt, ka bija grūtības atrast nākamo amatpersonu, jo uz vakanto vietu pēc paša iniciatīvas pieteicās kāds cēsinieks, Augusta Apsīša paziņa, R. Baltiņš, kurš IzM Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas vadītāju Kārli Straubergu lūdza turpmāk uzticēt viņam šos pienākumus, jo bija personīgi pazīstams ar ģenerālpilnvarnieku A. Štālu, kā arī lielākā daļa vērtību Cēsu valsts krātuvē esot nonākušas pateicoties tieši viņam. Nav zināmi iemesli, kāpēc turpmāk Cēsu apriņķī vairs neiecēla pilnvarnieku, bet 1920. gada janvāra sākumā A. Apsītis IzM Arhīvu-Bibliotēku-Muzeju nodaļas Cēsu valsts krātuvē nodeva ministrijas ieceltai pilnvarnieka vietniecei bibliotekārei Ženijai Ivanovai. Starp nodotajām lietām norādīti neregistrēti grāmatu, mākslas darbu un arheoloģisko izrakumu krājumi, kā arī astoņi stikloti grāmatu skapji.⁷⁸⁸ Ž. Ivanovas galvenie pienākumi krātuvē bija sakārtot, sistematizēt un reģistrēt kultūras vērtības, lai daļu būtu iespējams atgriezt atpakaļ to īpašniekiem, bet bezīpašnieka un nepieprasīto krājuma daļu sagatavot nosūtīšanai uz Rīgu.

Aizsardzības pasākumu kontekstā pilnvarnieki domāja arī par tām kultūras vērtībām, kas nebija pamestas, bet pastāvēja reāli riski tās zaudēt. Šeit jāpiemin mācītāja Kārļa Roberta Auniņa bibliotēku Cesvaines mācītajmuižā,⁷⁸⁹ kurā atradās apmēram 1000–1500 dažādu grāmatu latviešu, vācu, angļu un franču valodā, starp kurām bija īpaši vērtīgi seni latviešu literatūras pieminekļi. Auniņu dzimta šo grāmatu krājumu bija vākusi 200 gadu garumā. Lielinieku laikā apjomīgā bibliotēka bija pilnīgi sajaukta, tāpēc pirmajā brīdī par krājumu nebija iespējams iegūt pārskatāmu informāciju. Kaislīgs bibliofils bijis ne tikai mācītājs K. R. Auniņš, bet arī viņa tēvs muižas dārznieks Johans (Jānis) Auniņš (1803–1888), kura interešu lokā bija gan latviešu garīgā, gan laicīgā dzīve. Ar mācītāja Auniņa kundzi – Johannu Karolīnu Matildi, dzimušu Zīlmani (*Sielmann*) – bija panākta vienošanās, ka viņa bibliotēku sakārtos un nevienai privātpersonai tālāk nepārdos. Viņas nodoms bija bibliotēkas latviešu valodas grāmatu krājumu nodot Latvijas valsts īpašumā, Izglītības ministrijas pārziņā. Iespējams, ka intensīvo sarunu skaits ar bibliotēkas mantinieci un neatlaidīgā vēlme pārņemt bibliotēku valsts aizsardzībā saistāma ar gadījumu, kas piemeklēja citu vērtīgu bibliotēku. 1919. gada jūnijā Cēsu kauju laikā (19.–23. jūn.) nodega Raunas

⁷⁸⁴ Ibidem, 1632-2-922, 48. lp.

⁷⁸⁵ LNA LVVA, 1632-2-925, 107., 130., 139. lp.

⁷⁸⁶ Ibidem, 1632-2-924, 6. lp.

⁷⁸⁷ Ibidem, 1632-2-925, 33. lp.

⁷⁸⁸ LNA LVVA, 1632-2-924, 6.–8. lp.

⁷⁸⁹ Ibidem, 1632-2-171, 146. lp.; 1632-2-923, 22., 23. lp.

mācītājmuiža (*Pastorat Ronneburg*), kurā atradās vērtīga mācītāja Ādama Jendes (1861–1918) veidotā un ilgus gadus krātā bibliotēka.⁷⁹⁰

1919. gada 20. novembrī Valmieras apriņķa kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amatā apstiprināja valmierieti Alfredu Volfu, kurš bija beidzis pilsētas skolu, bet minētā gada oktobrī mobilizācijas komisijā atzīts par dienestam nederīgu.⁷⁹¹ Lai arī novembrī Valmieras krātuves telpas nebija apkurināmas un aukstā laikā tajās strādāt, pat ilgāku laiku uzturēties, nebija iespējams,⁷⁹² stājoties amatā pilnvarnieks saņēma ģenerālpilnvarnieka A. Štāla izdotu dokumentu, kas apliecināja, ka “Alfreds Volfs ir pilnvarots rūpēties par bibliotēku, arhīvu, mūzikas instrumentu, dažādu kolekciju un citu kulturelu vērtību aizsardzību un kopošanu Valmierā un apriņķī. Gadījumā, ja minētās vērtības būtu apdraudētas, Alfredam Volfam ir tiesības tās pārvietot. Pie minēto darbu izvešanas visas attiecīgās iestādes tiek lūgtas būt īpaši līdīgas.”⁷⁹³

Pilnvarnieka A. Volfa galvenais uzdevums bija organizēt visdažādāko kultūras vērtību kolekciju pārvešanu no apriņķa muižām uz Rīgu. 1919. gada decembrī viņš saņēma rīkojumu janvāra pirmajās dienās sistemātiski uzsākt kolekciju un grāmatu izsūtīšanu uz Rīgu. Tomēr janvārī kļuva skaidrs, ka vagonu trūkuma dēļ plānotā kolekciju pārsūtīšana kavējās, tāpēc viņš cerēja atlikušās kolekcijas un grāmatas izsūtīt februārī. Šajā laikā, ģenerālpilnvarnieka A. Štāla uzdevumā, Alfreds Volfs pārņēma arī Smiltenes krātuvē glabātās muižu kultūras vērtības.⁷⁹⁴

Paralēli kultūras vērtību pilnvarnieku darbībai muižās saimniekoja citas iestādes. 1919. gada decembrī Bauņu muižas komplekss nonāca Valmieras apriņķa agrārkomisijas valsts zemju inspektora pārziņā. Tā kā trūkst drošu ziņu, kādā apjomā starp lielnieku izvestajām kultūras vērtībām Bauņu muižā bija grāmatas, domājams, ka par tās vērtīgāko daļu jau laicīgi bija lēmuši tās īpašnieki fon Ginceļi, bet no LPV IzM Valmieras valsts krātuves muižas bibliotēkas īpašnieka nepieprasītie eksemplāri nonāca Rīgā IzM pārziņā. Šajā pašā laikā Braslavas muižas kompleksu savā rīcībā pārņēma⁷⁹⁵ Zemkopības ministrija.

1919. gada decembrī Dikļu muižas komplekss nonāca valsts pārziņā. Dikļu muiža valsts rīcībā nonāca izpostīta, lielākā daļa no kungu nama glabātās bibliotēkas, senu ieroču, gleznu un skulptūru kolekcijas tur vairs neatrada.⁷⁹⁶ Daļa kultūras vērtību bija palikušas fon Volfu rīcībā, daļa neatgriezeniski zudušas, bet daļa atradās pagaidu Valmieras valsts krātuvē, kas pēc tās slēgšanas 1920. gada maijā nonāca Rīgā IzM pārziņā.

Atsevišķos Dikļu muižas bibliotēkas eksemplāros⁷⁹⁷ bez fon Volfa ekslibra atrodami arī vēlāk tapuši zīmogi “Karaskolas bibliotēka”, kas kļiedē pieņemumu, ka muižu īpašnieku nepieprasītās grāmatas 1919. un 1920. gadā nonāca tikai VB rīcībā. Šajā laikā grāmatas nereti nonāca arī daudzu citu iestāžu un organizāciju pārziņā.

Pilnvarnieku ikdienā gadījās arī notikumi, kurus nevarēja paredzēt neviena instrukcija. Īpašas grūtības gaidīja vietās, kas atradās igauņu pārziņā par ko liecina

⁷⁹⁰ Ibidem, 1632-2-171, 146. lp.

⁷⁹¹ LNA LVVA, 1632-2-925, 147. lp.

⁷⁹² Ibidem, 1632-2-924, 1. lp.

⁷⁹³ Ibidem, 1632-2-925, 136. lp.

⁷⁹⁴ LNA LVVA, 1632-2-922, 39. lp.; 1632-2-924, 14. lp.

⁷⁹⁵ Ibidem, 1632-2-923, 72., 73. lp.

⁷⁹⁶ Ibidem, 32., 73. lp.

⁷⁹⁷ Jung-Stilling, F., von. *Statistisches Material zur Beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse*. Petersburg, 1868. Eks.: LNB, svk. 0312104726; *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900*. Mitau, 1902. Eks.: LNB, svk. 0308022569.

pilnvarnieka Kārļa Kurševica (1874–1938) ziņojums⁷⁹⁸ veicot apsekojumu maršrutā – Rīga–Strenči–Ēvele, Vecjērcēnu–Rencēnu–Pedeles muiža: “Uz šīm muižām netiku, jo Strenčos jau vilcienā man igauņu komandants atņēma pilnvaru un vēlāk uzrakstīja uz to piezīmi: [“bez konsula vīzas iebraukšana Valkā aizliegta”] “bez vīzi konsula vjezd v Valk vospreščon” [krievu val.]. Kā vēlāk igauņu komandantūrai paskaidroju, ka nebūt nedomāju braukt uz Valku, bet vienīgi uz muižām, kuras atrodas latviešu daļā, man atbildēja diezgan rupjā kārtā: [“šīs muižas pieder Igaunijas Republikai un jums tajās nekas nav darāms”] “eti imenija pridnadližit Estonskoī respublikī i vam tam nečevo delat.” [krievu val.]. Latviešu komandants Strenčos man pastāstīja, ka arī viņa attiecības ar igauņiem neesot labas un ka man izpildīt man uzlikto pienākumu nekādā ziņā bez konsula atļaujas nebūs iespējams.”

1919. gada septembrī Aumeisteres muiža atradās tuvu pie igauņu ierakumu līnijas. Tā kā muižā pēdējā laikā atkārtoti uzturējās igauņu kareivji, bet muižas pārvaldnieks neuzņēmās galvot par grāmatu drošību, kultūras vērtību pilnvarnieks Kārlis Kurševics pieņēma lēmumu – lai glābtu grāmatas no postīšanas, tās nekavējoties plānoja pārvietot uz Smilteni. Tāpat uz Smilteni aizveda masīvu skulptūru – figūru no mednieku dzīves. Vēl muižā bija saglabāties nepostīts pilnīgs komplekts bibliotēkas mēbeļu: četri skapji, četri grāmatu plaukti un trīs galdi. Tā kā mēbeles bija glītas un lielākā daļa teicamā kārtībā, tad tās drīz vien plānoja pārvietot uz Smilteni vai Rīgu. Agrāk muižu apmeklējuši igauņi un aizveduši no muižas daudz kultūras vērtību, starp tām arī grāmatas. Solījuši braukt pakaļ arī bibliotēkas mēbelēm, bet nebija tās paspējuši paņemt; Gaujienas muižā, kas atradās aiz igauņu ierakumu un dzeloņstieplu aizžogojuma līnijas, drošības apsvērumu dēļ grāmatas ar muižas pārvaldnieka Andersona palīdzību evakuēja uz Smilteni; Emīlam fon Fēgezakam piederošajā Loberģu muižā bija līdzīgi apstākļi kādi tie bija Aumeisterē. Muižas pārvaldnieks Ports nodeva valsts pilnvarniekam muižās palikušās grāmatas, kas tika pārvietotas uz Smilteni. Starp grāmatām bija gan jaunākie zinātniskie darbi, gan daiļliteratūra, kā arī kāds sens, Justiniāna kodifikācijas “*Corpus juris civilis*” eksemplārs; Tiepeles muižā (*Witkop*) pie kādreizējā muižas sulaiņa glabājās dažas mežkopības grāmatas, kas savulaik bija piederējušas muižas īpašniekam Emīlam fon Štrikam (*von Stryk*). Apmēram 150 muižas bibliotēkas grāmatas, starp kurām arī fon Kampenhauzena vēsturiskās grāmatas un viena sena glezna, nonāca valsts pārziņā; Zvārtavas muižā bibliotēkas telpās atradās saplēstu papīru un grāmatu kaudze, no kuras varēja atlasīt 30 lietojamas, bet mazvērtīgas grāmatas.⁷⁹⁹

Smiltenes muižas krātuvē saveda no apkārtējām muižām ap 4500 eksemplārus grāmatu. Savestās grāmatas glabājās Smiltenes muižas pils kreisajā spārnā, atsevišķās telpās, no kurām atslēga glabājas pie muižas pārvaldnieka Kārļa Ozola. Laika trūkuma dēļ tās pirms pārvietošanas muižās nebija reģistrētas noteiktā sarakstā, jo pamatuzdevums bija to nogādāšana drošā vietā. Grāmatu apzināšanai jaunizveidotajā krātuvē izmantoja “vecuzskaišu” aktus par grāmatu pārvietošanu. Smiltēnē grāmatas novietoja atsevišķi, atbilstoši muižu bibliotēku krājumiem, un plānoja veikt skrupulozu grāmatu reģistrāciju, lai arī paredzēja, ka tas būs laikietilpīgs process. Uzskatīja, ka lai rīkotos tālāk ar grāmatām nepieciešams apkopot visas ziņas – kura grāmata no kādas muižas bibliotēkas nākusi.⁸⁰⁰

1920. gada janvāra beigās Smiltenes muižas krātuvē atradās gandrīz viss, par ko ziņoja Kārlis Kurševics, vienīgi nebija nevienas grāmatas no Zvārtavas muižas, kuras, pēc muižas pārvaldnieka izteicieniem, nemaz nebija atvestas. Saņemot atļauju no

⁷⁹⁸ LNA LVVA, 1632-2-923, 19. lp.

⁷⁹⁹ Ibidem, 19., 20. lp.

⁸⁰⁰ LNA LVVA, 1632-2-923.

agrārvaldes kultūras vērtību pilnvarnieks Alfreds Volfs Gaujienas un Aumeisteres muižu grāmatas pārvietoja uz Valmieru. Savukārt Loberģu muižas grāmatas, aptuveni 800 eksemplārus, pēc īpašnieka Emīla fon Fēgezaka lūguma atstāja Smiltenes muižā pārvaldnieka Ozola glabāšanā. Muižas īpašnieks lūdza laiku, lai varētu izšķirties par grāmatu atdošanu valstij. No Smiltenes un Budenbrokas (*Schujenpahlen*) muižu grāmatām bija palikušas pāri tikai 20–30 grāmatas sliktā stāvoklī. Visas pārņemtās muižu grāmatas plānoja februārī dzelzceļa vagonos pārsūtīt uz Rīgu.⁸⁰¹

Kopējā igauņu un latviešu Vidzemes muižu vēsture par sevi atgādināja vēl laiku pēc Latvijas Neatkarības kara. Tā 1920. gadā Kāģeru muižā (*Kavershof*) (Valkas apriņķis, pēc tam Veravas apriņķis, Igaunija) notika “nevalstiska ūtrupe”, kurā pārdeva kādreizējā muižas īpašnieka Frīdriha fon Grota kustamo īpašumu. Viena no ievērojamākajām kolekcijām bija apjomos iespaidīgā un dārgā bibliotēka, kuras svaru mērīja aptuveni 50 pudos. Bibliotēku iegādājās Tērbatas Universitāte, samaksājot 1000 igauņu markas, kas tiem laikiem uzskatāma par niecīgu summu.⁸⁰²

Liela nozīme kultūras vērtību apzināšanā un aizsardzībā bija arī uz vietām ieinteresēto personu iesaistīšanai. Valmieras valsts krātuvē kolekciju glabāšanai, sistematizācijai un uzraudzībai vēl papildus bija pieņemts pārzinis Otvarts Lapsa (Eduards (Otvarts vai Otvars) Aleksandrs Vilhelms Lapsa, 1878–1960).⁸⁰³ Otvarts Lapsa bija kādreizējais barona kalps, Burtnieku muižas pārvaldnieka (“oberforstehera”) palīgs.⁸⁰⁴ 1919. gada 12. septembrī Arveds Brastiņš rakstīja Otvartam Lapsam: “Lūdzu nelaist svešas personas bez manas atļaujas meklēties pa grāmatām un citiem priekšmetiem, kas atrodas valsts krātuvē. Interesentus attiecīgos jautājumos sūtīt pie manis.”⁸⁰⁵

Atklājās, ka Otvarta Lapsas rīcības dēļ pazuduši lielinieku sastādītie konfiscēto mantu saraksti,⁸⁰⁶ bet vēl vēlāk nāca gaismā ievērojami pārkāpumi. Viņš bija “izzadzis no šīs glabātuves pāri par 500 sējumu vērtīgāko grāmatu; gleznas izgriezis no rāmjiem un pat glāzes trūkst. Zaudējums pašlaik nav noteicams; bet rēķinot 8 rbļ. par sējumu, nav mazāks par 40.000 rbļ. Lapsas dzīvoklī, pilsētas nomalē atrasts liels krājums grāmatu, kuras tagad ievietotas divos skapjos pilsētas valdē. Lapsa cenšas iegaltot, ka pārkāpumu izdarījis politisku apstākļu spiests. Būdamis pārliecināts, ka vācieši katrā ziņā ienāksot Valmierā, lai tiem ienākot varētu celt priekšā kā pakalpojumu šo vērtību “noglabāšanu pie sevis” un izpelnīties caur to “žēlastību”. Kā vēl vienu iemeslu savai rīcībai Lapsa norādījis, ka “telpas, kurās glabājas šie kulturelas vērtības krājumi, atzīstamas par nepiemērotām. Kurinātas netiek un caur gaisa maiņām ļoti bojājas grāmatas un gleznas.” Šie argumenti Otvartam Lapsam tomēr nepalīdzēja attaisnoties, un viņu notiesāja ar deviņu mēnešu cietumsodu, atskaitot divus mēnešus, kas bija pavadīti izmeklēšanas izolatorā. Prokurors vēl pieprasīja 15.000 rbļ. drošības naudas iemaksu no Lapsas, bet tiesa nolēma viņu atstāt brīvībā policijas uzraudzībā.⁸⁰⁷

Kādreizējais valsts krātuves pārzinis un pilsētas bibliotekārs, par monarhistu dēvētais Otvarts Lapsa saistībā ar grāmatu zādzību stājās tiesas priekšā. Viņš 1919. gadā no jūnija līdz decembrim sistemātiski bija piesavinājis grāmatas no Valmieras

⁸⁰¹ Ibidem, 1632-2-924, 14. lp.

⁸⁰² Beīķeris, L. Kāģeri: nevalstiskā ūtrupe. *Jaunākās Ziņas*. 1921. 12. marts. Nr. 58. 2. lpp.

⁸⁰³ LNA LVVA, 1632-2-928, 3. lp.

⁸⁰⁴ Latvija. *Sociāldemokrāts*. 1919. 4. dec. Nr. 120. 2. lpp.

⁸⁰⁵ LNA LVVA, 1632-2-928, 3. lp.

⁸⁰⁶ Ibidem, 1632-2-923, 71. lp.

⁸⁰⁷ –A [pseud.]. Latvija: Valmiera: bibliotēku lietas. *Sociāldemokrāts*. 1919. 4. dec. Nr. 120. 2. lpp.; –ra. [pseud.]. Valmiera: monarhista notiesāšana par grāmatu zādzību. *Sociāldemokrāts*. 1923. 29. apr. Nr. 92. 4. lpp.

valsts krātuves. Viņš paskaidroja, “ka grāmatu piesavināšanos izdarījis ar izvēli un nolūku, lai pēc baronu atgriešanās un muižnieku varas nodibināšanās Latvijā, tās nodotu baroniem un par šādu “pakalpojumu” saņemtu no pēdējiem atzinību un kādu ienesīgu amatu. Piesavināto grāmatu vērtība bija apmēram 150.000 rbļ.⁸⁰⁸ Jāatzīmē, ka daudzās pie Lapsas atrastajās grāmatās bija izskasīts kādreizējā īpašnieka vārds, bet grāmatās iespiests viņa paša ekslibris: augšā lapsas galva, apakšā lapsene – vidū vāciski “*ICH HASSE*” (Es ienīstu),⁸⁰⁹ kas liek apšaubīt viņa sniegto rīcības motivāciju.

Cēsu pilsētas bibliotēkas pirmais pārzinis, tās sākotnē arī vienīgais darbinieks, tolaik medicīnas students, Augusts Brutāns (1893–1967) bija atsaucīgs sadarbībai ar IzM un plānoja 1920. gada janvārī⁸¹⁰ iesniegt pārskatu par bibliotēkai nodotām grāmatām. Kopumā Cēsu pilsētas bibliotēka savu darbību uzsāka ar 5496 reģistrētām grāmatām.⁸¹¹ Lai arī A. Brutāns vēlāk kļuva par ārstu pilsētas slimnīcā, Cēsu pilsētas bibliotēku viņš vadīja līdz pat 1947. gadam, daudzu gadu garumā liekot lietā studenta gados Tērbatas Universitātes un studentu korporācijas “Letonija” bibliotēkā iegūtās iemaņas.⁸¹² Viņš ilgstoši bijis ietekmīgākā un zinošākā persona kultūras vērtību jautājumos Cēsīs un tā apriņķī.

Laikā no 1920. gada 1. janvāra līdz 1. martam Cēsu valsts krātuvē pilnībā pabeidza 24.270 sējumu klasificēšanu un kārtošanu pa nodaļām, kā arī paredzētajā kārtībā sareģistrēja īpašnieku pieprasītās grāmatas. 29. februārī visi plānotie darbi Cēsu valsts krātuvē bija pabeigti, sākās kultūras vērtību sagatavošana nosūtīšanai uz Rīgu.⁸¹³ Lai sekmētu ātrāku grāmatu un gleznu šķirošanu un sagatavošanu pārvešanai uz Rīgu, no 1920. gada 13. aprīļa⁸¹⁴ Cēsu valsts krātuvē atkārtoti strādāja VB darbiniece Elza Štengele, bet no jauna bija pievienojies Valsts mākslas muzeja darbinieks gleznotājs Konrāds Ubāns. Jau maija vidū⁸¹⁵ IzM informēja VB pārzini Jāni Misiņu, ka no Cēsu valsts krātuves uz Rīgu pārvietotās grāmatas tai jāpārņem savā pārziņā.

1920. gada sākumā nesaskaņas un nepārvarami iebildumi no ZM puses radīja apstākļus, kuros kultūras vērtību aizsardzība un pilnvarnieku darbība Cēsu apriņķa muižās bija jāpārtrauc.⁸¹⁶

Ģenerālpilnvarnieks A. Štāls raksturojis administratīvi teritoriālo situāciju, kurā ietverta kultūras vērtību aizsardzības pasākumu organizācija: “Vidzemē – te jāpiezīmē, ka lielākais darbības lauks Vidzemē būs Valkas apriņķī, pa daļai Valmieras apriņķī. Lielākā darba daļa Vidzemē ir jau veikta. Rīga un apriņķis, Cēsīs un apriņķis, Valmiera un apriņķis.”⁸¹⁷ Darba apstākļi bija smagi, jo pilnvarnieku pienākums bija klātienē apsekot muižu un pagastu centrus, kam bieži trūka nepieciešamā transporta. Nonākot uz vietām, viņiem bija jāveido kultūras vērtību reģistri, nepieciešamības gadījumā arī pārņemšanas akti. Tāpat jāapzina un jāievāc ziņas par Pirmā pasaules

⁸⁰⁸ –ra. [pseud.]. Valmiera: monarhista notiesāšana par grāmatu zādzību. 4. lpp.

⁸⁰⁹ –A [pseud.]. Latvija: Valmiera: bibliotēku lietas. 2. lpp.; –ra. [pseud.]. Valmiera: monarhista notiesāšana par grāmatu zādzību. 4. lpp.

⁸¹⁰ LNA LVVA, 1632-2-923, 77. lp.

⁸¹¹ Brutāns, A. Cēsu pilsētas bibliotēka. *Cēsu Vēstis*. 1939. 6. okt. Nr. 327. 2. lpp.; Cepurīte, D. *Cēsu bibliotēka 90 gados*. Cēsīs, 2011. 91. lpp.

⁸¹² Cepurīte, D. *Cēsu bibliotēka 90 gados*. 34., 48. lpp.

⁸¹³ LNA LVVA, 1632-2-924, 50., 108. lp.

⁸¹⁴ Ibidem, 1632-2-937, 17. lp.

⁸¹⁵ Ibidem, 62. lp.

⁸¹⁶ LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.

⁸¹⁷ Ibidem, 2661-1-5, 4., 5. lp.

kara zaudējumiem un kultūras vērtību stāvokli pirms tā.⁸¹⁸ Darba intensitāti var labi redzēt uz vietas sastādīto aktu sarakstos,⁸¹⁹ kuros redzams kultūras vērtību pārņemšanas hronoloģiskais fiksējums, kas norāda arī uz apjomu, kāds bija jāapzina vienā vai otrā objektā. Bez tam šiem cilvēkiem vienmēr bija jābūt atvērtiem visdažādākajām sarunām un neparedzētiem notikumiem.

Nereti darbinieku vārdi, kas darbojās kultūras vērtību jomā Mantu atdabūšanas komisijā vai līdzīgās struktūrās, atrodami arī Izglītības ministrijas pakļautībā esošo iestāžu un struktūru nodarbināto sarakstos. Lai iegūtu pārskatāmāku priekšstatu par cilvēkresursiem, kas tolaik bija iesaistīti un nodrošināja kultūras vērtību aizsardzību Latvijā, informācija apkopota sarakstā ar LPV IzM kultūras vērtību aizsardzībā iesaistītajām personas laikposmā no 1919.–1921. gadam,⁸²⁰ kurā par personām ziņas sniegtas uzvārdu alfabēta secībā, kas dažādos amatos pildīja savus pienākumus tiešā vai pastarpinātā minētās ministrijas pakļautībā. Personām, iespēju robežās, norādīti dzīves dati, darbības joma, amats (vai amati), kādā konkrētais cilvēks bija iesaistīts darbā kultūras vērtību aizsardzības jomā Latvijā.

Kopumā laikā no 1919. gada augusta līdz 1921. gada martam LPV IzM kultūras vērtību aizsardzību lietās bija iesaistījusi 82 personas, kurām bieži bija uzticēti pat vairāki amati. Šī iemesla dēļ sadalījumu pa amatiem nav iespējams balstīt personu skaitā, jo viena persona varēja darboties pēctecīgi dažādos amatos vai vairākos vienlaikus. Tas bija saistīts ar speciālistu trūkumu, komplicētajiem darbības un rīcības apstākļiem. Analizējot pielikumā apkopoto personu amatus var secināt, ka šajā laikposmā ģenerālpilnvarnieka amatā bija divas personas (J. Straubergs, A. Štāls), bet pilnvarnieka amats bija deleģēts 51 gadījumā (20 Kurzemē un Zemgalē, 20 Vidzemē, 7 Latgalē, 4 Arhīvu un bibliotēku nodaļas pakļautībā pēc 1920. gada aprīļa). Kultūras vērtību aizsardzības dienestā darbojās 7 kultūras vērtību aizsardzības ierēdņi (tikai Kurzemē, jo ģenerālpilnvarnieka kanceleja praktiski visu laiku atradās Jelgavā), 12 pilnvarnieku palīgi (10 Kurzemē, viens Vidzemē, divi Latgalē), 44 eksperti, galvenokārt mākslas darbu, bibliotēku un arhīvu jomā. No visiem ekspertiem visvairāk darbojās Kurzemē un Zemgalē (20 gadījumos), īpaši Jelgavā, kā arī Vidzemes apriņķos (20 gadījumos), no kuriem visvairāk – Valmieras apriņķī (13 gadījumos). No šī lielā ekspertu skaita tikai sešām personām bija uzticēts saņemt kultūras vērtības no reģioniem Rīgā un novirzīt tās tālākai uzglabāšanai un izmantošanai. Savukārt īpaši uzdevumi Rīgas krātuvēs bija uzticēti astoņiem ekspertiem. Analizējot salīdzinoši īslaicīgo kultūras vērtību aizsardzības un pārvietošanas darbu reģionos, jāatzīst, ka tas bija koncentrēts Jelgavā un Valmierā, kur vienuviet saplūda apjomīgākā saglabātā kultūras mantojuma daļa. Virkne pielikumā iekļauto personu savas darba gaitas pēc 1921. gada marta, vai jau agrāk, turpināja IzM pakļautībā, pieminekļu aizsardzības jomā un atmiņas institūcijās, liekot lietā īsā laikā iegūto pieredzi un zināšanas, kas tik ļoti bija nepieciešamas jaunās valsts iestādēs. Uz Rīgu pārvietotās kultūras vērtības kļuva par daudzu mūsdienās pazīstamu atmiņas institūciju pamatkrājuma daļu.

Kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība bija apgrūtināta, jo no valsts tā arī netika nostiprināts tās juridiskais pamats – Ministru kabinets noteiktu lēmumu

⁸¹⁸ Pētersone, I. Kultūras un mākslas pieminekļu stāvokli un kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība Latvijā 1919.–1920. gadā: npublicēts pētījums, manuskripts. 2. lpp. Intas Pētersones (1935–2020) personiskais arhīvs

⁸¹⁹ LNA LVVA, 1632-2-924, 78., 80.–85. lpp.

⁸²⁰ Zaļuma, K. Pirmie un pēdējie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki Latvijā 1919.–1921. gadā. 141.–149. lpp.; Zaļuma, K. *Vidzemes muižas un to bibliotēkas*. 3. daļās. 3. daļa: burtn. 37.–39. lpp.

kultūras vērtību aizsardzības organizēšanas darbībai līdz pat 1923. gadam tā arī nepieņēma. Sarežģīto darbības apstākļu dēļ pilnvarnieki balstījās uz Izglītības ministrijas amatpersonu izstrādātām instrukcijām un noteikumiem, bet par galveno juridiski nostiprināto dokumentu uz kura pamata kultūras vērtības drīkstēja pieprasīt atpakaļ to īpašnieki bija Latvijas armijas izdotie cirkulāri. Piemēram, LPV pilnvarnieka Markusa Gailīša (1882–1942) un Agrārlietu pārziņa Ziemeļlatvijā agronoma Viļa Gulbja (1890–1942) izdots 1919. gada 9. jūlija rīkojums Nr. 223 par mantu atdošanas kārtību un īpašnieku pieteikšanās termiņiem.⁸²¹ Rīkojumu Ministru kabinets apstiprināja 1919. gada 12. marta sēdē. Apstiprinātais dokuments paredzēja, ka grāmatas, kuras atrodas ārpus Rīgas, atpakaļ neizsniedza.⁸²² Lai orientētos tā laika dokumentācijā svarīgi zināt, ka ar 1919. gada 19. jūliju viņu amati saucā mazliet atšķirīgi – M. Gailītis bija LPV pilnvarnieks civillietās, bet V. Gulbis Apgādības ministrijas pilnvarnieks Ziemeļlatvijā, vēlāk Galvenās Rekvizīcijas komisijas pilnvarnieks Ziemeļlatvijā.⁸²³

Kas tad bija Ziemeļlatvijas pilnvarnieks? 1919. gada otrajā pusē Valkas, Valmieras, Cēsu un Rīgas apriņķos (izņemot Rīgas pilsētu) iecēla sevišķu Pagaidu valdības pilnvarnieku civilpārvaldes lietās (īsāk lietoja Ziemeļlatvijas pilnvarnieks), kurš savas pienākumus sāka pildīt vienlaikus ar šo apriņķu teritorijas atbrīvošanu no iebrucējiem. Starp viņa pienākumiem un tiesībām bija noteikts, ka saziņā ar kara priekšniecību atbrīvotajos apgabalos viņam jāgādā par mieru, kārtību un pilsoņu, personas un mantas neaizskaramību. Viņam bija tiesības izdot atbilstošas instrukcijas un rīkojumu iekšējās apsardzības lietās. Tāpat pilnvarniekam bija tiesības saukt palīgā karaspēku. Pilnvarnieka pilnvaras izbeidzas pēc attiecīga Pagaidu valdības rīkojuma. Par savu darbību pilnvarnieks bija atbildīgs Ministru prezidentam.⁸²⁴

Par Ziemeļlatvijas pilnvarnieka M. Gailīša 1919. gada 9. jūlija rīkojumu dēvētais rīkojums spēkā bija ilgstoši, jo citu dokumentu LPV tā arī nesagatavoja. Apriņķi saņēma sekojošu rīkojuma tekstu: “Lūdzu man paziņot par atstāto mantu Uzņemšanas Komisiju nodibināšanu un kāds viņu sastāvs un uzdodu katru sestdienu iesniegt man pārskatus par Komisiju darbību. Reizā ar šo aizrādu ka Uzņemšanas Komisijām var uzdot pārņemto mantu un preču atdošanu viņu agrākiem īpašniekiem zem sekošiem noteikumiem: 1) mantas un preces var tikt atdotas tikai tieši viņu īpašniekiem jeb pēdējo pilnvarotām personām pret atsevišķiem parakstiem; 2) mantas var tikt atdotas viņu īpašniekiem pret noteiktiem pierādījumiem, dokumentiem un apliecībām, kuras komisijas mantas izdodot pievieno pie lietas; 3) mantu saņēmējiem jāatlīdzina caur zemāks Valsts kasē, visi izdevumi, kuri būtu ciešami caur mantu uzglabāšanu, pārvadāšanu utt. pēc Komisijas novērtējuma kvītes par naudas nomaksu jāpievieno pie lietas; 4) ja radītos jautājumi, kurus Uzņemšanas Komisija kopā ar apriņķa Rekvizīcijas komisiju nevarētu izšķirt, tad par to visi materiāli un nolīgums jāiesniedz Galvenai Rekvizīcijas Komisijai, kura lietu izšķir; 5) visas mantas preces un materiāli, uz kuriem, pēc šo noteikumu izsludināšanas uz vienu, divu nedēļu laikā nebūtu pieteiktas īpašumtiesības, tiek skaitīti ka to īpašniekiem nekad turpmākie iebildumi vairs netiek atzīti”.⁸²⁵

⁸²¹ Gailītis, M., Gulbe, V. Rīkojums. Cēsis, 1919. gada 9. jūlijs. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums priekš Ziemeļlatvijas*. 1919. 10. jūl. Nr. 1. 3., 4. lpp.

⁸²² LNA LVA, 235-1a-39, 103. lp.

⁸²³ Gailītis, M., Gulbe, V. Paziņojums. Cēsis, 1919. gada 19. jūlijā. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums priekš Ziemeļlatvijas*. 1919. 24. jūl. Nr. 3. 22., 23. lpp.

⁸²⁴ Valters, M. Rīkojums par Ziemeļu Latvijas pilnvarnieku. Liepāja, 1919. gada 2. februārī. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*. 1919. 30. jūl. Nr. 3. 40. lpp.

⁸²⁵ LNA LVVA, 1632-2-922, 22., 23. lp.

Rīkojumi un pavēles no IzM bija jāpilda ātri un precīzi, jo kultūras vērtību aizsardzības, pārņemšanas un glabāšanas jautājumi Valmieras apriņķī bija ļoti apgrūtināti, īpaši traucējoši bija ZM pārstāvju daudzie iebildumi un nevēlēšanās sadarboties.⁸²⁶ 1920. gada februārī Alfreds Volfs lūdza Valmieras apriņķa valsts zemju inspektoram paziņot vai Valmieras apriņķī ir valsts pārzināšanā pārņemtas muižas, no kurām 1919. gadā igauņu karaspēks aizvedis un izpostījis šo muižu īpašnieku grāmatas, gleznas, skulptūras un citas kultūras vērtības, kā arī mūzikas instrumentus. Par nodarītiem zaudējumiem īsā laikā būtu jāsniedz pēc iespējas sīkākas ziņas.⁸²⁷ Vēlāk pilnvarnieks ziņoja, ka vietējam valsts zemju inspektoram, kura pārziņā bija visas Valmieras apriņķa privātmuižas, neesot nekādu ziņu par igauņu karaspēka aizvestām un sabojātām kultūras vērtībām, tāpēc vajadzīgās ziņas A. Volfs varot iegūt, vienīgi apbraukājot visas muižas personīgi.⁸²⁸

Bez pienākumiem apzināt pamestās vai novārtā atstātās kultūras vērtības, pilnvarniekam vēl tās pēc IzM izstrādātiem norādījumiem bija jāatlasa atdošanai atpakaļ īpašniekiem. Viņa pienākumos ietilpa arī bezīpašnieka krājumu izdošana dažādām valsts institūcijām, iestādēm un organizācijām. Līdz 1919. gada 1. augustam pieprasījumus par kultūras vērtību atgriešanu, ko Cēsīs vairākās krātuvēs galvenokārt bija izvietojusi lielinieki, bija iesniegušas 11 personas⁸²⁹.

Reizē ar muižās atstātās kustamās mantas pārņemšanu, notika arī tās atdošana atpakaļ kādreizējiem īpašniekiem, kas lielākajā daļā gadījumu savus īpašumus lielā steigā bija pametuši jau Pirmā pasaules kara laikā. Īpašnieks savas tiesības varēja pieteikt līdz 1919. gada 1. augustam.⁸³⁰ Termina neievērošanas dēļ mantas īpašniekam neatdeva un tās pārgāja valsts īpašumā.⁸³¹

1919. gada septembrī Līzes (*Lihse*) muižas nomnieks Aleksandrs Francs (*Franz*) IzM Arhīvu-bibliotēku nodaļā pieprasīja atgūt no viņa muižas pārvietotās grāmatas. Valdība atdeva kultūras vērtības vadoties pēc sekojošiem nosacījumiem: 1) par visām grāmatām u. c. īpašniekiem jāpierāda, ka tās tiešām bija viņu īpašums, tajās jābūt kādām īpašumzīmēm vai citām noteiktām pazīmēm. Ja ir kaut mazākās šaubas par piederību, grāmatas nedrīkst izniegt; 2) par visām atdotajām grāmatām jāuzraksta sīks katalogs un jāiesūta Valsts bibliotēkai; 3) īpašniekam jāpaziņo uz kuriem grāmatas aizvedīs un kur tās atradīsies. Atdodot grāmatas u. c., jābrīdina, ka tās “nedrīkst izvest ārpus Latvijas valsts robežām un pagaidām uz muižām, jo nav attiecīgu garantiju par viņu drošību”. A. Franca iesniegumā bija norādīts, ka 1919. gada aprīlī lielinieki visas viņa grāmatas no muižas izveduši uz Valmieru un novietojusi krātuvē, pilsētas parka teritorijā. Viņš vēlējās atgūt savas grāmatas saskaņā ar valdības ziņojumu “visas zudušās mantas atdabūt”, pielikumā pievienojot muižas bibliotēkas grāmatu sarakstu. Starp daudzajām grāmatām bija norādītas: “1 liela grāmata ar lieliem burtiem “Bībele”, 3 Vidzemes “Dziesmu grāmatas” glītos sējumos, 1 Sprediķu grāmata tumšos vākos, 6 gada gājumi “Niva” ādas sējumos, 1 Līzes muižas zemes karte”. Kā norādīja īpašnieks, lielākā daļā grāmatu bija jābūt viņa vai viņa dēlu parakstam. Bez tam dažās grāmatās bija ielīmētas/uzlīmētas baltas zīmītes ar īpašnieka rakstītu informāciju par grāmatas saturu. Grāmatas bija paredzēts atlasīt un atdod īpašniekam.⁸³²

⁸²⁶ Ibidem, 1632-2-171, 146. lp.

⁸²⁷ Ibidem, 1632-2-928, 47. lp.

⁸²⁸ Ibidem, 1632-2-924, 106. lp.

⁸²⁹ LNA LVVA, 1632-2-927, 54. lp.

⁸³⁰ Ibidem, 60. lp.

⁸³¹ Ibidem, 1632-2-928, 63. lp.

⁸³² Ibidem, 1632-2-922, 7., 8. lp.

1919. gada oktobrī IzM pilnvarnieks Arveds Brastiņš saņēma iesniegumu par Valdenzē (*Waldensee*) muižas īpašnieces Marijas Martenas (*Marten*) grāmatu atgūšanu. Arī šīs muižas visu bibliotēku izveda lielieki minētā gada pavasarī, ko novietojuši Valmieras pilsētas parkā. Viņa lūdza atdot atpakaļ visas viņai piederošās grāmatas. Diemžēl īpašnieci nebija iespēju iesniegt pilnīgu grāmatu sarakstu, bet viņa norādīja, ka uz katras Valdenzē muižas bibliotēkas grāmatas muguriņas atrodas monogramma ar burtiem “CM”, kas nozīmē “*Catarina Martens*” un “*Waldensee*”. Viņa lūdza atļauju apmeklēt krātuvi un pašai sameklēt savas grāmatas.⁸³³

Ikdienā dažādām ministrijām pakļautie pārstāvji uz vietām šādus un līdzīgus jautājumus risināja pēc savas izpratnes. Piemēram, 1920. gada 10. martā Valmieras apriņķa valsts zemju inspektors izdeva Puikules muižas īpašnieka fon Klota pilnvarniekam (arī kādam baronam) atļauju saņemt dažas no muižas mēbelēm un arī grāmatas, piebilstot, ka muiža atrodas valsts pārziņā.⁸³⁴ A. Volfs IzM ģenerālpilnvarniekam A. Štālam 25. martā ziņoja, ka Valmieras apriņķa Valsts zemju inspekcija izsniegs tās pārziņā esošo muižu īpašniekiem un viņu pilnvarotajiem “vēl atlikušās kultūras mantas”, lai gan sakarā ar ZM rīkojumu muižās atstatās kultūras vērtības nedrīkstēja izsniegt.⁸³⁵ Muižu pārvaldnieki, saņemot valsts zemju inspektora rīkojumu, bija spiesti reģistrētās mantas atdot viņu īpašniekiem. Personīgās sarunās inspektors izteicās, ka viņš neatdot par iespējamu neatdot to, kas katram piederot.⁸³⁶

1920. gada martā aktuāls jautājums bija: kāds rīkojums bija spēkā, lai atdotu īpašniekiem, kuri iesnieguši pieprasījumus atgriezt lietas, tai skaitā grāmatas, pēc 1919. gada 1. augusta.⁸³⁷ Tobrīd par galveno spēkā esošu dokumentu uzskatīja Galvenās rekvizīcijas Komisijas Pilnvarnieka Ziemeļlatvijā M. Gailīša 1919. gada 12. martā Ministru kabinetā apstiprinātais rīkojums, kas vēl nebija atcelts, tad grāmatu u. c. lietu izdošana bija jābalsta šajā rīkojumā.⁸³⁸

1920. gada vasarā IzM arhīvā atrodama “Instrukcijas Izglītības ministrijas pilnvarniekiem” par procesiem, kas jāveic, lai atdotu atpakaļ grāmatas to īpašniekiem. Tā arī neizdevās noskaidrot vai instrukcijas bija oficiāli apstiprinātas, jo darba autorei izdevās iepazīties tikai ar norakstiem. Instrukcijas piecos punktos bija iekļauts sekojošais: “1) kas vēlas atpakaļ dabūt savas kultūras vērtības, iesniedz IzM pilnvarniekam to sarakstu, sīki apzīmējot priekšmetus ar pazīmēm, kā monogrammas, krāsu, formu, lielumu, vai skaitu, defektus utt. Reizē ar to jāuzrāda dokumentāriski pierādījumi par kultūras vērtību piederību, vai tas jāpierāda ar diviem pilnīgi uzticamiem lieciniekiem, kuri nedrīkst būt mantas īpašnieka īstenieki (tuvi radnieki); 2) dokumentāriskus pierādījumus pieņem un lieciniekus noprātina rajona pilnvarnieks. [..]; 3) uz dokumentu, vai liecinieku nopratināšanas akta pamata, kultūras vērtību atdošanas vai neatdošanas jautājumu izspriež, sarežģītos gadījumos saziņā ar juriskonsultu, IzM Arhīvu-bibliotēku nodaļas vadītājs, pie kam attiecīgai rezolūcijai jābūt parakstītai no viņa un apzēģelētai ar IzM zīmogu. Piezīme: par kultūras vērtību novērtētāju Arhīvu-bibliotēku nodaļa sūta attiecīgu speciālistu; 4) uz paragrafu 3. minētās atdošanas rezolūcijas pamata pilnvarnieks izsniedz pret kvīti, uz pavēles otro pusi personīgi pašam īpašniekam vai viņa pilnvarniekam viņam pienākošos kultūras vērtību, pie kam jāatzīmē turpat saņēmēja adrese no policijas stempes uz pases; 5) pienākošos atlīdzību par izsniedzamo kultūras vērtību glabāšanu viņu īpašnieks

⁸³³ Ibidem, 20. lp.

⁸³⁴ LNA LVVA, 1632-2-924, 93. lp.; 1632-2-928, 52. lp.

⁸³⁵ Ibidem, 1632-2-924, 92. lp; 1632-2-928, 63. lp.

⁸³⁶ Ibidem, 1632-2-924, 92. lp.

⁸³⁷ Ibidem, 1632-2-731, 108. lp.

⁸³⁸ Ibidem, 2661-1-5, 109., 110., 117. lp.

samaksā pilnvarniekam un dabū tad pavēles rakstu par kultūrvērtību izdošanu. Piezīme: par grāmatu pārvadāšanu, apsargāšanu, kārtošanu u. c., grāmatu saņēmējiem jāmaksā par katru atdabūto grāmatu 50 kapeikas un 3–5% pārējām kultūrvērtībām”.⁸³⁹

Izglītības ministra Kārļa Kasparsona (1865–1962) un Arhīvu-bibliotēku nodaļas vadītāja K. Strauberga laikā pastāvēja arī “Noteikumi par Valsts bibliotēkai nodoto grāmatu izdošanu viņu īpašniekiem”. Nav zināms, vai tie bija oficiāli apstiprināti, jo arhīvā saglabājies noraksts. Noteikumu prasībās bija sekojoši punkti: “1) IzM izdod grāmatas tad, ja lūdzejam ir neapšaubāmi pierādījumi par viņa īpašuma tiesībām; 2) grāmatu īpašniekiem, kuri vēlas grāmatas atpakaļ saņemt, jāiesniedz IzM Arhīvu-bibliotēku nodaļai attiecīgs rakstisks lūgums ar samaksātu štempelnodokli [zīmognodokli]; 3) lūgumā sīki jāatzīmē pazīmes: ieraksti/pievēdot faksimiljes/, zīmogi/ar zīmoga nospiedumu vai aprakstu/, ex libris/ar sīku aprakstu vai klāt pieliktu oriģinālu/ utt. Ja iespējams, jāpieliek arī grāmatu saraksts; 4) grāmatas izsniedz tikai viņu tiešiem īpašniekiem jeb īpasnieku pilnvarniekiem. Pēdējā gadījumā jāuzrāda likumīgi apstiprināta pilnvara; 5) grāmatas ar apšaubāmām pazīmēm var iesniegt viņu īpašniekiem tikai uz tiesas sprieduma pamata; 6) izdevumus, kuri cēlušies un ceļas no grāmatu glabāšanas, pārvadāšanas, viņu kārtošanas, izsniegšanas utt., sedz grāmatu atpakaļsaņēmēji, nomaksādami nodokli 50 kapeiku apmērā no katra sējuma; 7) Par grāmatu saņemšanu īpašnieki dod attiecīgu parakstu”.⁸⁴⁰ Muižu bibliotēku eksemplāru atgūšana turpinājās vairākus gadus. Sākumā pieprasītās grāmatas izniedza valsts pagaidu krātuvēs, pēc tam iestādēs, kuru krātuvēs grāmatas bija nonākušas pēc pārvietošanas.

1919. gada novembrī Cēsu valsts krātuvē pie kultūras vērtību pilnvarnieka A. Apsīša vērsās fon Ceimernu-Lindenstjerna dzimtas pārstāve, kura vēlējās atgūt grāmatas un gleznas. Par grāmatu un gleznu uzglabāšanu bija aprēķināti 83 rbļ., kurus, kā viņa atzinās, nespēja samaksāt. Sarēķinātās summas vietā viņa bija gatava atdot izdevuma “*Egypten*” eksemplārus divos greznos sējumos. Lai pieņemtu lēmumu konkrētā jautājuma risinājumā, bija nepieciešama ģenerālpilnvarnieka A. Štāla atļauja, bet ja ar to nepietiktu, pat IzM piekrišana.⁸⁴¹ Lemjot par jautājumu tā paša gada decembrī, ģenerālpilnvarnieks norādīja, ka grāmatas fon Ceimernai “nevar tikt izdotas, iekams nav nomaksāta pienākošā summa. Uz vienošanās pamata var tikt maksājamas summas vietā ņemtas grāmatas. Ar “*Egypten*” sējumiem minētā summa vēl nav segta, kādēļ izmeklējiet vēl kādas grāmatas noderīgas valstij, par piem. Onkena Vēsturi”.⁸⁴²

Aprakstītās situācijas kontekstā aplūkojams vēl kāds gadījums Cēsīs ar fon Ceimerniem-Lindenstjernām un Braslavas muižas bibliotēku, kas simboliski uzskatāma par robežšķirtni laikam, no kura varam runāt par Vidzemes muižu bibliotēkām ārpus to vēsturiskajām vietām. 1919. gada decembrī Emma Antonija fon Ceimerna-Lindenstjerna, kas ap šo laiku dzīvoja Cīruļū (*Zihrul*) vasaras mājā [muižā] pie Cēsīm,⁸⁴³ bija iesniegusi lūgumrakstu atgūt Braslavas muižas grāmatas. Toreizējais Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieks A. Apsītis ziņoja⁸⁴⁴: ierodoties Cēsu krātuves telpās viņš priekšā sastapis pilsoni Ceimernu, kura bija ieradusies savu grāmatu lietā. Tikšanās reizē krātuvē viņa esot izturējusies pieklājīgi, bet diezgan asi. Viņš paskaidrojis, ka grāmatas bez īpašumieraksta nevar izdot un ja kaut vienā sējumā

⁸³⁹ Ibidem, 1632-2-926, 14. lp.

⁸⁴⁰ Ibidem, 15. lp.

⁸⁴¹ LNA LVVA, 1632-2-923, 34. lp.

⁸⁴² Ibidem, 1632-2-925, 107. lp.

⁸⁴³ Ibidem, 6436-1-1526, 143. lp.

⁸⁴⁴ Ibidem, 2661-1-5, 30. lp.

būtu tās vārds, viņas tiesības tiktu atzītas. Ceimerna sāka sparīgi meklēt un pēc brīža izvilka vienu sējumu, kurā ar ķīmisko zīmuli, ko viņa pastāvīgi nēsāja līdzi, bija ierakstīts vārds. Šādi ierakstītu vārdu Apsītis atzinis par viltojumu, jo visās Ceimernas grāmatās vārds rakstīts ar “iesenējušu” tinti, atzīmējot vietu “Breslau” un pat gadu. Pilnvarnieks Ceimernai paziņoja, ka grāmatas aizturēs, līdz viss tiks pārbaudīts un lūdza viņu neierasties krātuvē, pirms nebūs uzaicināta saņemt savas grāmatas. Apsītis Ceimernas iespēju ierakstīt vārdu izskaidroja ar to, ka pats bijis maz uz vietas, bet [Elza] Štengeles jaunkundze,⁸⁴⁵ kura krātuvē atradās viena, nav varējusi iedomāties, ka Ceimerna varētu ko tādu izdarīt. Pret otru darbinieci – [Ženijas] Ivanovas kundzi – viņa izturējusies ārkārtīgi rupji – jautājot – Vai šai, jaunai meitenei, neesot kauna strādāt šādā “zagļu anšaltē”. 1920. gada februārī⁸⁴⁶ Cēsu valsts krātuvē nepieprasītās, neizņemtas un bezīpašnieku kultūras vērtības pārveda uz IzM telpām Rīgā. 1920. gada sākumā fon Ceimerniem-Lindenstjernām nevarēja izniegt grāmatas, jo vēl 1920. gada sākumā viņu lieta atradās izmeklēšanā, kuras laikā tas nebija iespējams.⁸⁴⁷

Kopumā par grāmatu atgūšanu interesējās Braslavas muižas īpašnieka Karla Burharda Sigismunda Edgara fon Ceimerna-Lindenstjernas pilnvarotais pārstāvis Leo fon Štempels, kā arī viena no Karla Burharda Sigismunda Edgara māsām. Noteiktā laikā un kārtībā Iekšlietu ministrijai un IzM pakļautās iestādes kādreizējiem bibliotēku īpašniekiem (arī mantiniekiem vai pilnvarotām personām) atdeva grāmatu krājumus. No Valmieras pilsētas bibliotēkas Braslavas muižas īpašnieka pilnvarotais Leo fon Štempels saņēma 32 grāmatas. Cik daudz un ko atguva fon Ceimerni-Lindenstjernas Cēsīs un Rīgā, nav īsti zināms, bet atgūto dzimtas pārstāvji 1920. gadā⁸⁴⁸ no Latvijas aizveda. 1920. gada novembrī Valmieras pilsētas bibliotēka atdeva atpakaļ grāmatas Mujānu muižas īpašnieci Izabellai fon Lucavai (*von Lutzau*) (6 eksemplāri, pilnvarotā persona Hedviga Damberga). Mujānu muižas bibliotēkas pieprasīto grāmatu sarakstā bija 287 grāmatas vācu valodā, sešas krievu valodā, 11 franču, sešas angļu valodā. Tāpat grāmatas pieprasīja atpakaļ fon Fēgezaki no Svētcieņa, fon Kloti no Puikules, fon Ceimerni-Lindenstjernas no Urgas un Braslavas, Berezini no Vīķu (*Zarnau*) muižas. Visiem bija viens pilnvarotais pārstāvis – Leo fon Štempels. Gaujienas muižas pils bibliotēkas īpašnieku Vodemāru fon Vulfu pārstāvēja pilnvarotais pārstāvis Ernsts Frīdentāls. No V. fon Vulfa Gaujienas muižas bibliotēkas bija saglabājušās 933 grāmatas, no kurām 297 īpaši vērtīgas. 1919. gada 26. septembrī tās vēl bija glabājušās pie muižas pārvaldnieka A. Heninga, bet 26. septembrī pārvesta uz Smiltenes muižu un šobrīd līdz valdības nākamajiem rīkojumiem nodota muižas pārvaldnieka K. Ozola pārziņā. 1922. gada martā grāmatas atdeva Svētcieņa muižas īpašniekam fon Fēgezakam, kuram grāmatas no muižas bija izveduši lielinieki. Visās grāmatās bija viņa ekslibris. Tika atdotas 82 grāmatas vācu, četras franču un viena angļu valodā, kopā 87 grāmatas. 1922. gadā atdeva arī Mujānu muižas grāmatas 64 nosaukumus 68 sējumos – 59 vācu valodā, piecas franču.⁸⁴⁹ 1920. gada februārī Cēsu valsts krātuvē IzM lika sagatavot sarakstu ar grāmatām, kas saistītas ar fon Brimmeru dzimtas vārdu un apzīmējumu “*Ruzka*”.⁸⁵⁰

Satraukums par Latvijas kultūras vērtību likteņiem 1920. gada martā bija nonācis arī līdz Tautas padomes prezidijam. Izglītības ministrs 20. martā saņēma Tautas Padomes 18. marta sēdē izskatīto ierosinājumu valdībai, lai tā uzsāk apkarot

⁸⁴⁵ LNA LVVA, 1632-2-925, 130., 139. lp.

⁸⁴⁶ Ibidem, 1632-2-924, 50. lp.

⁸⁴⁷ Ibidem, 2661-1-5, 74. lp.

⁸⁴⁸ Ibidem, 2661-1-75.

⁸⁴⁹ Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. 1. mape. 76., 96.–98., 139., 163.–171. lp.

⁸⁵⁰ LNA LVVA, 2661-1-5, 71. lp.

spekulāciju ar mākslas un citām kultūras vērtībām: “1) noliegt un aizkavēt šo priekšmetu izvešanu uz ārzemēm; 2) nekavējoši izdarīt visā Latvijā šo priekšmetu reģistrāciju; 3) tirgošanos ar šiem priekšmetiem atļaut vienīgi veikalos un iestādēs, kuri reģistrēti IzM un atrodas zem tās tiešas kontroles”.⁸⁵¹

Vēl 1920. gada martā ziņoja par nepietiekami aizsargātām muižu bibliotēkām. 1919. gada augustā Launkalna muižas bibliotēkā atradās apmēram 2000 sējumu ar lielu vērtību. Tā kā ZM pārziņā palikušās kultūras vērtības nevarēja pietiekami apsargāt, lūdza tās nodot IzM pārziņā. Tāpat plāvoja pārņemt arī Briņķu (*Brinkenhof*) muižas bibliotēku un minerālu kolekciju.⁸⁵²

Ap 1920. gada martu Lizdēnu muižā no lielās bibliotēkas bija palikušas ap 500 grāmatu, izsvaidītas un izmētātas tās atradās netīrā un mitrā šķūnī, bet lielākā daļa jau bija pilnīgi sabojātas un to glābšana vairs nebija iespējama. Šajā laikā muižas saimniecība bija sadalīta rentniekiem un pastāvīga pārvaldnieka tajā nebija. Visus muižas un tās iedzīves bojāšanas un iznīcināšanas darbus, pēc dažu personu norādēm, paveikuši paši muižas ļaudis. Šo iemeslu dēļ nebija iespējams uz vietas organizēt pamesto vērtību aizsardzību, tāpēc bija jāmeklē iespēja kultūras vērtības pārvietot uz Valmieras valsts krātuvi. Sākotnēji Lizdēnu muižas grāmatas un citas kolekcijas pārņema Valsts zemju pārzinis, kurš minētā gada maijā to visu nodeva Valmieras apriņķa pilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās.⁸⁵³

Lai arī rezultāts bija paredzams, šī paša gada nogalē, izmisuma vadīts, Lizdēnu muižas īpašnieks Haralds Georgs Gideons fon Loudons vēl mēģināja ietekmēt savu kolekciju likteni: novembrī viņš no Berlīnes rakstīja satraucošu vēstuli toreizējam Dabas vēstures muzeja Tringā (Lielbritānija) kuratoram Ernstam Hartertam (*Hartert*, 1859–1933), informējot, ka kara, boļševisma un Latvijas valdības dēļ zaudējis trīs muižas – Lizdēnu, Saulu (*Saulhof*) un Labrenču (*Labbrenz*) – ar visu iedzīvi. Cerot uz kolēģa plašajiem sakariem un ietekmi, kā arī, naivi balstoties uz to, ka fon Loudonu dzimtas daļa ir skotu cilmes, lūdza palīdzību atgūt muižas no Latvijas valdības un nodrošināt tām angļu puses aizsardzību, kā arī atdabūt dabas priekšmetu kolekcijas un plašo bibliotēku, bet par muižās zaudēto inventāru iegūt atlīdzību.⁸⁵⁴ Kārtot Lizdēnu muižas īpašuma lietas ar tajā esošajām dabas priekšmetu kolekcijām un bibliotēku, barons uzticēja pilnvarotajam baronam Leo fon Štempelam,⁸⁵⁵ tam pašam, ko agrāk saviem procesiem bija pilnvarojis arī Braslavas muižas īpašnieks. Nav izdevies atrast liecības vai barona pilnvarniekam L. fon Štempelam izdevās atgūt kaut daļu Lizdēnu muižas bibliotēkas, tāpēc jo lielāks izaicinājums ir atrast pēc iespējas vairāk liecību par šo krājumu.

1920. gada 15. martā nodibināja Valsts mākslas muzeju, par tā direktoru (1920–1944, ar pārtraukumu 1941) iecēla tēlnieku Burkardu Dzeni. Pagaidu telpas muzejam ierādīja Rīgas pilī, kur no “Valsts apsardzībā atrodošos mākslas darbu krātuves” muzejs saņēma vairāk nekā 2500 vienību no juku laikā savāktajām vērtībām, kas atradās valsts krātuvēs Cēsīs, Rīgā un Valmierā. Reizē ar mākslas darbiem muzeja rīcībā nonāca arī 22 kastes ar kādreizējo muižu bibliotēku u. c. grāmatām. Muzejs saņēma kultūras vērtības arī no Mantu atdabūšanas komisijas. Liela nozīme šajos

⁸⁵¹ Ibidem, 1632-2-5, 37., 38. lp.

⁸⁵² Ibidem, 2661-1-5, 104. lp.

⁸⁵³ Ibidem, 1632-2-922, 73. lp.; 1632-2-928, 55. lp.

⁸⁵⁴ Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*. 133. lpp.

⁸⁵⁵ Матрозис, Р. Орнитологическая деятельность и судьба лифляндского барона Гаральда фон Лоудона (1876–1959). С. 633.

procesos bija t. s. “Rīgas mākslinieku grupai”,⁸⁵⁶ kas pildīja profesionālu ekspertu pienākumus.

Līdzās kultūras vērtību pilnvarniekiem sarežģītus pienākumus veica pieaicinātie mākslas eksperti. 1920. gadā “Rīgas mākslinieku grupā” darbojās Eduards Lindenbergs, Oto Skulme, Romans Suta, Voldemārs Tone un Konrāds Ubāns, bet 1923. gadā – Aleksandra Beļcova, Marta Liepiņa-Skulme, Jānis Liepiņš, Oto Skulme, Uga Skulme, Romans Suta, Leo Svemps, Erasts Šveics, Valdemārs Tone, Konrāds Ubāns un Sigismunds Vidbergs. Ubāns Valsts mākslas muzejā par direktora palīgu sāka strādāt 1920. gada 15. martā, veicot arī mākslas eksperta pienākumus un veidojot muzeja bibliotēku.⁸⁵⁷ Jānorāda, ka daļa no šiem māksliniekiem kā eksperti (B. Dzenis, Ģederts Eliass (1887–1975), Alfrēds Purics (arī Purīts, 1878–1936), Konrāds Ubāns (1893–1981) u. c.) bija piesaistīti jau kopš 1919. gada februāra, kad Padomju Latvijas Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas paspārnē izveidoja Mākslas darbu aizsardzības komiteju.⁸⁵⁸ Viņu uzdevums bija apzināt mākslas darbus un ar mākslu saistītos iespieddarbus, tāpēc viņi neizbēgami sadarbojās arī ar vairumu tolaik IzM pakļautībā pieņemtajiem kultūras vērtību pilnvarniekiem.

Lielinieku iekārtoto krātuvi Biržas komercskolā pārņēma Latvijas valsts, to turpināja pārzināt B. Dzenis. Valsts aizsardzībā nonākušo mākslas priekšmetu glabāšanu šajā krātuvē viņš pārzināja un uzraudzīja līdz pat tās likvidācijai 1920. gada martā. Priekšmetu šķirošanu, izvērtēšanu un reģistrāciju uzsāka nekavējoties pēc lielinieku padzīšanas.⁸⁵⁹

Bez tam grūtības pilnvarnieku darbā sagādāja arī tas, ka līdzās instrukcijām, ko viņi saņēma no IzM, valdība apstiprināja arī citus rīkojumus, kas tieši neattiecās uz kultūras vērtību jautājumiem, tomēr nepārprotami ietekmēja viņu darbību un nereti radīja pretrunīgas situācijas. Piemēram, ārkārtīgi jutīgs bija jautājums par valsts pasludinātajiem nodevējiem un viņu īpašumu sekvestru. Laikā no 1919. gada novembra līdz 1920. gada maijam ar Iekšlietu ministrijas rīkojumu bija sekvestrēti 133 personu īpašumi, no tiem 40 personas bija muižnieki.⁸⁶⁰ Par šo situāciju, arī kultūras vērtību kontekstā, jau bija publicēts politiķa Paula Šīmaņa (1876–1944) raksts “*Verbogenes Recht*” (Deformētās tiesības) “*Rigasche Rundschau*” 1920. gada aprīlī⁸⁶¹ un izvērās publiska diskusija ar IzM par kultūras vērtību “nelikumīgo un noziedzīgo” konfiscēšanu, kurā vācbaltiešu sabiedrība saskatīja nopietnu apdraudējumu sabiedrības garīgajai nākotnei. Īpašu satraukumu izraisīja vērtīgu muižu bibliotēku – Aumeisteru, Daugules (*Daugeln*), Gaujienas, Loberģu, Mazstraupes u. c. – pārvietošana un lēnīgā iespēja īpašniekiem tās atgūt laikā, kad grāmatu iegādāties bija kļuvis gandrīz neiespējami. Lielākās problēmas un grūtības šajos procesos sagādāja tas, ka muižu bibliotēkas bija pārvietotas vairākkārt un to lielākoties bija izdarījuši lielinieki.⁸⁶²

Atsaucoties uz šo viņošanas presē, valsts amatpersonas norādīja, ka stājusies spēkā amnestija un sekvestrs atcelts, bet pilsoņiem bija ierādīta neatsavināmā daļa, arī tādiem, par kuriem bija aizdomas, ka tie skaitījās valsts nodevēji. Saskaņā ar

⁸⁵⁶ LNA LVVA, 1632-2-173, 1.–3. lp.; Birzaka, V., Brasliņa, A. (sast.). *Mūsu muzejs*. 44., 60. lpp.

⁸⁵⁷ Birzaka, V., Brasliņa, A. (sast.). *Mūsu muzejs*. 79., 89., 95. lpp.

⁸⁵⁸ Ibidem. 44. lpp.

⁸⁵⁹ LNA LVVA, 1632-2-173, 1. lp.; Birzaka, V., Brasliņa, A. (sast.). *Mūsu muzejs*. 44. lpp.

⁸⁶⁰ Sekvestru statistika. *Laukstrādnieks*. 1920. 20. maijs. Nr. 14. 3. lpp.

⁸⁶¹ Schiemann, P. *Verbogenes Recht*. *Rigasche Rundschau*. 1920. 15. Apr. Nr. 85. S. 1, 2.

⁸⁶² LNA LVVA, 1632-2-171, 164. lp.; Schiemann, P. *Verbogenes Recht*. *Rigasche Rundschau*. 1920. 15. Apr. Nr. 85. S. 1.

amnestiju arī kultūras vērtību īpašnieki varēja tās pieprasīt atpakaļ paredzētajā kārtībā.⁸⁶³

Iekšlietu ministrijai pakļautā Mantu atdabūšanas komisija savu darbību ar ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa un iekšlietu ministra Arveda Berga (1875–1941) 1920. gada 30. janvārī pieņemto lēmumu izbeidza šī paša gada 31. janvārī, kad pieņēma “Noteikumus par lielinieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanu”. Tajos noteica, ka kultūras vērtībām, kas nodotas valsts iestādēm, nepieciešams sagatavot sarakstus, kas iekļaujami iestāžu inventāra sarakstos un paliek viņu lietošanā, ja īpašnieks līdz 1920. gada 1. maijam nepieprasa noteiktajā kārtībā savu īpašumu. Tas attiecināms arī uz grāmatām un notīm, kas komisijai pēc piederības jānodod VB vai Valsts arhīvam, ja līdz minētajam datumam tos nav pieprasījuši īpašnieki. Visu likvidētās komisijas dokumentāciju nodeva iekšlietu ministram⁸⁶⁴

1920. gada aprīlī IzM likvidēja kultūras vērtību aizsardzības ģenerālpilnvarnieka amatu, par vienīgo šīs jomas administratīvo institūciju atstājot Arhīvu un bibliotēku nodaļu Kārļa Strauberga vadībā, kura šo funkciju pilnībā pārņēma maijā. Piemēram, lai arī Valmieras valsts krātuvi praktiski atbrīvoja 1920. gada maijā,⁸⁶⁵ lielāko daļu kultūras vērtību pārvedot uz Rīgu, pilnvarnieka amata zīmogu Alfreds Volfs nodeva 20. septembrī.⁸⁶⁶

Jaunie apstākļi, valsts deleģētās tiesības darbā ar kultūras vērtībām neviendabīgi izglītotiem, zinošiem un, visbeidzot, dažāda rakstura cilvēkiem radīja precedentus piešķirto pilnvaru pārkāpumiem. Starp skandalozākajiem gadījumiem Vidzemē jāmin tiesu darbus ar jau minēto kādreizējo Valmieras valsts krātuves darbinieku Otvartu Lapsu. Savukārt līdz tiesai nenonāca Kurzemes pusē pilnvarotie Kārlis Kurševics un Alberts Fortiņš (1887–?), kur pēdējā dēļ ģenerālpilnvarnieks Arturs Štāls atkāpās no amata. Lai arī atzina, ka Fortiņš savā darbībā ir pieļāvis amatam neatbilstošu rīcību, uzskatīja, ka tas nav noticis ar ļaunprātīgu nolūku un arī ar liecinieku starpniecību uzrādītie pārkāpumi netika pierādīti. Lapsu un Kurševicu no pilnvarnieka amata atbrīvoja,⁸⁶⁷ bet Fortiņš turpināja darba gaitas. Tomēr zīmīgi, ka virkne personu – piemēram, Fortiņš, Štāls, Augusts Fišers (1882–1954), Misiņš, Ģederts Eliass u. c. – starpkaru periodā bija pazīstami ar savām privātbibliotēkām. Daži no viņiem savus krājumus piedāvāja atpirkt kultūras iestādēm, citi zaudēja savu statusu un labo vārdu sabiedrībā.

1920. gada aprīlī Latvijas Izglītības biedrības Augstskolas sekcija *Dr. phil.* Pētera Zālītes vadībā sagatavoja projektu jautājumā par Latvijā esošām kultūras un mākslas vērtībām, kurā atzina, ka: “1) visas kultūras un mākslas vērtības Latvijā padotas IzM; mākslas, kultūras un etnogrāfiski pieminekļi atrodas tiešā valsts aizsardzībā; arheoloģiski izrakumi tiek izslēgti no privātas apgrozības; 2) jāizdod nekavējoši likums par visu kultūras un mākslas vērtību izvešanas aizliegumu pār robežu. Par šāda likuma izvešanu dzīvē jāuzdod raudzīties: 1) speciāliem valdības ierēdņiem, 2) robežsargu nodaļām, 3) muitas valdēm, 4) vietējai administrācijai, 5) vietējām pašvaldības iestādēm pierobežu joslā; 3) jāizved nekavējoši visu Latvijā esošo kultūras un mākslas vērtību reģistrācija, kur tas vēl nebūtu darīts; 4) visu kultūras un mākslas vērtību pārziņas organizēšana atrodas IzM rokās, kuri vienīgi izdara šo vērtību reģistrāciju un organizē viņu apsardzību arī sekvestrētās un citādā kārtā

⁸⁶³ LNA LVVA, 1632-2-171, 164. lp.

⁸⁶⁴ Noteikumi par lielinieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanu. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 1. febr. Nr. 26. 1. lpp.

⁸⁶⁵ LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.; 1632-2-922, 75. lp.

⁸⁶⁶ *Ibidem*, 1632-2-927, 81. lp.

⁸⁶⁷ *Ibidem*, 1307-1-523, 15. lp.

atsavinātās muižās piefrontes joslā saziņā ar Virspavēlnieka štābu; 5) no piefrontes rajonā esošām muižām izvēcamas apdraudētas kultūras un mākslas vērtības saskaņā ar IzM norādījumiem; 6) pirtiesības uz mākslas un kultūras pieminekļu iegūšanu pieder valstij; 7) mākslas un kultūras vērtības var tikt atpirktas no viņu īpašniekiem par noteiktu cenu, pie kam izmaksā izdarāma piemēram, ar garāka termiņa valsts parādu zīmēm, pieturoties pie šajā jautājumā izstrādājamām sevišķām instrukcijām”.⁸⁶⁸

Lai arī reģionos pilnvarnieki darbu vēl turpināja līdz 1921. gada martam, pakāpeniski slēdzot valsts krātuves,⁸⁶⁹ to galvenie darbi bija paveikti jau daudz agrāk un var uzskatīt, ka līdz ar LPV pilnvaru beigām un Latvijas Republikas Satversmes Sapulces sasaukšanu 1920. gada maijā, sākās jauns posms arī kultūras vērtību aizsardzības jomā, jo šajā laikā valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amats oficiāli jau bija likvidēts.

Interesants šo krātuvju likvidēšanas aspekts bija īpašnieka tiesību pierādīšana uz kādu priekšmetu, kas bieži izvērās par plašiem strīdiem un pat ļoti augsta mēroga saraksti par kādas lietas atdošanu tās īpašniekam. Taču ar lietu atdošanas kārtību bija saistītas arī dažādas blēdības un svešu mantu piesavināšanās gadījumi, jo, pirmkārt, trūka organizētas tiesiskas kārtības, pēc kādas atdot īpašniekiem to vērtības, kā arī, otrkārt, bieži vien pašiem atdodamajiem priekšmetiem trūka konkrētu īpašnieka piederības zīmju. Ja grāmatās īpašnieka piederību pierādīja bibliotēkas piederības simbols (*Ex Libris*), tad attiecībā uz mākslas priekšmetiem šādu konkrētu pazīmju trūka. Lai atgūtu tās, bija nepieciešams īpašnieka mākslas priekšmeta apraksts un divi liecinieki, kas pierādītu, ka tas patiešām iepriekš atradies konkrētas personas īpašumā.⁸⁷⁰

Laikposmā no 1920. gada sākuma līdz 1921. gada 31. martam pēc IzM Arhīvu-bibliotēku nodaļas reģistrētajiem datiem, muižu īpašniekiem atdeva atpakaļ un no Latvijas izveda 10.225 grāmatas, no tām 1920. gadā 8692, bet 1921. gadā 1533 sējumus. Norādītajā laikposmā ministrijā par šo jautājumu kārtošanu atbildīgais ierēdnis bija Valters Melderis.⁸⁷¹ Piemēram, 1920. gada 7. februārī reģistrēts G. fon Hiršheita (*von Hirschheydt*) lūgums atdot lielnieku nolauptās grāmatas. Viņam izsniedza 492 grāmatas pret samaksu un parakstu.⁸⁷² 13. martā, atbilstoši Svobodas 2. marta iesniegumam, kurā pieprasītas fon Engelharta grāmatas, par samaksu un pret parakstu atdotas īpašniekam 25 grāmatas un četras brošūras.⁸⁷³ Tā kā dokumentos galvenokārt norādītas personas, tikai retos gadījumos minot konkrētas muižas vai vietas, nav iespējams uzzināt, par kuru muižu grāmatām ir runa. Tāpat reizēm norādīts, ka grāmatas atdotas īpašniekam, bet nav norādīts skaits. Tāpēc aizvesto grāmatu skaits varētu būt lielāks. Pēc IzM reģistrētajiem datiem grāmatas atdeva atpakaļ privātpersonām (muižniekiem, to pilnvarotajiem, mācītājiem u. c.) un biedrībām, galvenokārt pēc noteiktās summas samaksāšanas par uzglabāšanu un citām instrukcijās un noteikumos iekļautajām prasībām.

⁸⁶⁸ Ibidem, 1632-2-7, 5. lp.

⁸⁶⁹ Ibidem, 1632-2-927, 81. lp.

⁸⁷⁰ Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs. 28. lp.

⁸⁷¹ LNA LVVA, 2661-1-75; 2661-1-76.

⁸⁷² Ibidem, 2661-1-75, 57., 58. lp.

⁸⁷³ Ibidem, 68., 69. lp.

3.6. Muižu bibliotēkas un to krājumi neatkarīgās Latvijas pirmajos desmit gados

Pēc Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara beigām lielākā vai mazākā mērā karos biju cietusi un postīta visa Latvijas teritorija, taču pilnīgi izpostīti bija četri apriņķi – Bauskas, Dobeles, Jelgavas un Rīgas. Trijos no Latvijas apriņķiem – Daugavpils, Ilūkstes un Tukuma – bija izpostītas lielākā daļa ēku. Kopumā no visām ēkām Latvijas laukos pilnīgi izpostīja vai pavisam iznīcināja vienu desmito daļu. Vēl bez tam 70 Latvijas pagastos ēku postījumi bija līdz 10%. No visiem vairāk nekā 500 Latvijas pagastiem pilnīgi izpostīti bija 124, no kuriem 52 (41,9 %) atradās Vidzemes apriņķos. Ēkas, mājas iedzīve un kultūras vērtības galvenokārt bija zaudētas tajās muižās, kas kara laikā atradās frontes uguns līnijā vai ko sistemātiski bija izlaupījušas un postījušas dažādu armiju karaspēka daļas. No Vidzemes apriņķiem visvairāk bija cietis Rīgas apriņķis, jo tas atradās tiešā frontes uguns līnijā.⁸⁷⁴

Ēku skaita raksturojums (%) Vidzemes laukos uz 1920. gadu: nenopostītas ēkas 78,96 (Cēsu apriņķī 90,50, Rīgas 39,36, Valkas 96,16, Valmieras 91,64), pilnīgi nopostītas ēkas 11,96 (Cēsu apriņķī 2,79, Rīgas 40,56, Valkas 0,84, Valmieras 2,28), pa daļai nopostītas ēkas 9,08 (Cēsu apriņķī 6,71, Rīgas 20,08, Valkas 3, Valmieras 6,08).⁸⁷⁵ Šajā pašā laikā pamazām sākās ēku atjaunošana, vienlaikus novācot drupas. Katrā Vidzemes muižas rezidencē, bez pusmuižām, mežsargu mājām un citām saimnieciskām ēkām, kuras neatrodas muižas rezidences teritorijā, vidēji atradās 27–30 dažādas ēkas. No visām Vidzemes apriņķos nopostītām ēkām lielākā daļa bija no koka, bet aptuveni desmitā daļa no mūra, bet nelielā skaitā bija nopostītas arī jaukta tipa (koka-mūra) ēkas.⁸⁷⁶

Lai arī karā cieta visi Vidzemes apriņķi, visvairāk postījumus bija pieredzējušas Rīgas apriņķa muižas – Aizkraukles, Allažu, Doles, Ikšķiles, Jumpravas, Lielvārdes, Olaines-Bieriņu, Rembates, Salaspils, Skrīveru, Suntažu pagastos, kur bija gājušas bojā līdz pat 80% visu ēku. Karadarbības rezultātā lielus zaudējumus piedzīvoja arī Rīgas pilsētas muižas. Visvairāk cietušas bija Salaspils, Ikšķiles, Mazjumpravas, Olaines un Sprēstiņu muižu saimniecības. Mazāk bija cietuši muižu īpašumi Valmieras apriņķī – visvairāk cietušās bija Limbažu, Lādes un Viļķenes muižas.⁸⁷⁷ Bez tam jāņem vērā, ka Vidzemes apriņķu muižas bija cietušas arī 1905. gada notikumos un tikai dažām bija izdevies atjaunot vai no jauna uzbūvēt kungu māju un citas ēkas. Tāpēc saglabātās kultūras vērtības, tai skaitā, muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri no karā cietušajiem Vidzemes apriņķiem, īpaši Rīgas apriņķa, uzskatāmi par retiem un nozīmīgiem vēstures avotiem un notikumu liecībām.

Ēku zaudējumus varēja vairāk vai mazāk uzskaitīt, turpretim statistiski konstatēt kādā apjomā zaudēts nedzīvais inventārs (arkli, ecēšas, kuļmašīnas, lokomobiles, pļaujmašīnas, rati, sējmašīnas, zāģi u. c.), māju iekārtas un kultūras vērtības bija praktiski un statistiski neiespējami, jo salīdzinoši nelielas lietas, lai arī tām bija liela nozīme un vērtība, nemaz neskaitīja un zaudējumus neaprēķināja pat aptuveni. Zaudējumus un postījumus galvenokārt konstatēja tajos īpašumos un saimniecībās, kuru īpašnieki vai pārvaldnieki neatradās uz vietas. Pēc kara lielais zaudējuma slogs

⁸⁷⁴ Bokalders, J. *Latvijas pirmās tautas skaitīšanas rezultāti 1920. g.* Rīga, 1921. 19., 21., 23.–25. lpp.; Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 355., 356. lpp.

⁸⁷⁵ *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1920.* 110. lpp.

⁸⁷⁶ Bokalders, J. *Latvijas pirmās tautas skaitīšanas rezultāti 1920. g.* 20., 23., 24. lpp.

⁸⁷⁷ Stašāns, A. Rīgas pilsētas muižas un agrārā reforma. *Latvijas Arhīvi*. 1996. Nr. 1/2. 47. lpp.

bija labi sajūtams, bet to varēja apjaust tikai tie, kas savām acīm bija redzējuši, zinājuši un salīdzinājuši ar to ko kultūrainavā varēja redzēt pirms kara.⁸⁷⁸

Šo visu lieliski varam ieraudzīt šķērsgriezumā aprakstos kas par muižām saglabājušies no šī laika. Allažu muižā jau Pirmā pasaules kara sākumā bija saglabājusies tikai daļa “lopu un zemkopības lietu inventāra”: 11 zirgus dažādos laikposmos rekvizēja krievu karaspēks, kalpi bēgdami un prombraucot bija paņēmuši sešus muižas zirgus un nebija atgriezušies; septiņus Allažu muižas zirgus kara beigās pārveda atpakaļ no Igaunijas un nodeva Snēpeles muižai. Pēc Latvijas Neatkarības kara raksturota Allažu muižas kungu māja trīs stāvu apjomā ar lielākām un mazākām telpām, kuru skaits īsti nav zināms, bet aprakstītas 25 telpas. Galvenokārt aprakstīts sadzīvei noderīgs un vajadzīgs inventārs, galvenokārt veļa un trauki, tomēr atrodamas arī ziņas par kultūras vērtībām un mēbelēm, kas norādīja uz kādreizējo muižas kultūras dzīves rošību muižnieku ikdienā. 1920. gada decembrī muižā ar rentnieka tiesībām saimniekoja 1915. gadā Allažu muižā par darbu vadītāju pieņemtais Klāvs Gulbis, kurš arī sniedzis informāciju par stāvokli saimniecībā. Allažu muižas kungu mājā pēc visiem kariem pavērās šāda aina: 1. stāvā lielākā daļu telpu bija atvēlētas kalpotājiem, bet šajā pat stāvā atradās muižas īpašnieku gleznu kolekcija, kas joprojām bija saglabājusies un atradās kungu mājā pie sienām. Turpat atradās arī viesistaba, kabinets, viesistaba pretī kabinetam un koridors. 2. stāvā atradās sekojošas telpas: ēdamistaba, I zāle no ēdamistabas, lielā zāle, II zāle, bērnistaba, skolas istaba, meitu istaba, priekšistaba. Starp daudzām citām lietām, piemēram, 1. stāva viesistabā pretī kabinetam atradās ozolkoka grāmatu etažere, savukārt 2. stāva I zālē no ēdamistabas bija saglabājusies riekstkoka etažere ar stikla durvīm un apaļš sienas pulkstenis bronzētā rāmī, lielajā zālē – melnas ozolkoka “Prowich” un riekstkoka finierētas “Zierer” klavieres, II zālē – pusapaļš ar vilnas audumu apvilks riekstkoka dīvēns ar riekstkoka grāmatu etažeri, bet bērnistabā – riekstkoka divdurvju grāmatu skapītis, kuram augšā vēl atradās arī plaukti, tāpat arī riekstkoka grāmatu skapītis ar stikla durvīm.⁸⁷⁹ Nav saprotams vai grāmatu plauktos vēl glabājās grāmatas, bet jādodomā, ka līdzīgi kā gleznu kolekcija, muižas bibliotēkas sējumi joprojām glabājās ierastajos plauktos.

Muižās un citās saimniecībās, kur bija saglabājusies tikai viena trešdaļa no dzīvošanai nepieciešamajām ēkām, īsti nevarēja ne dzīvot, ne nodrošināt ražošanas procesus. Bieži vien bija iznīcinātas saimniekošanai nepieciešamākās ēkas muižas apbūves kompleksā.⁸⁸⁰

Lai arī statistiski varēja uzskaitīt muižas ar to kungu mājām vai citām dzīvojamām ēkām, kurās potenciāli vēl varēja glabāties bibliotēkas grāmatas, daļa pēc kara nemaz vairs nebija saglabājušās. Piemēram, Aizkraukles un Braslavas muižas.

Līdzās postījumiem, kas valdīja visapkārt, svarīgi bija apzināt karos ciestos zaudējumus, tāpēc vēl Latvijas Neatkarības kara laikā 1919. gada martā izveidoja kara zaudējumu komisijas, kuru uzdevums bija reģistrēt, pārbaudīt un novērtēt kara zaudējumus, kuri bija radušies Latvijā dzīvojošām fiziskām un/vai juridiskām personām no karaspēka, militāro vai valsts iestāžu rīcības. Apgabalu, apriņķu un pilsētu kara zaudējumu komisijas – bija pakļautas Iekšlietu ministrijai un darbojās pēc Valsts kara zaudējumu komisijas instrukcijām. Cietušie vai to pilnvarnieki noteiktos termiņos komisijām varēja iesniegt pieteikumus un paskaidrojumus par saviem zaudējumiem. Par kara zaudējuma gadījumiem uzskatīja tādus zaudējumus, ko izraisījuši: evakuācija, piespiedu bēgulošana un bēgļu kustība; piespiedu likvidācijas;

⁸⁷⁸ Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 372. lpp.

⁸⁷⁹ LNA LVVA, 6999-13-204, 1.–8. lpp.

⁸⁸⁰ Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija*. 360. lpp.

kustamu un nekustamu īpašumu lietošana un bojāšana, apķīlāšana, izlaupīšana, iznīcināšana vai nozagšana; aktīva karadarbība – apšaudīšana, dedzināšana, spridzināšana, arī apcietinājums. Izvērtējot zaudējumus, ņēma vērā cenas zaudējumu nodarīšanas laikā, kā arī izdevumi, kādi nepieciešami, lai zaudēto atjaunotu vai iegādātos no jauna. Vidzemē izveidoja vienu apgabala kara zaudējumu komisiju, kuras administrācija atradās Rīgā. Komisijas darba valoda bija latviešu valoda, bet cietušie un to pilnvarotie drīkstēja pieteikumus un paskaidrojumus iesniegt arī krievu un vācu valodā. Pieteikumus par zaudējumiem ārpus Latvijas teritorijas varēja iesniegt pēc cietušā dzīvesvietas Latvijā.⁸⁸¹

Bez tam IzM, atsaucoties uz 1919. gada 8. decembra likuma par “Latvijas izglītības iestādēm” 1. pantu, publicēja rīkojumu, ar kuru visiem valsts, pašvaldības, privāto, publisko bibliotēku īpašniekiem un/vai pārziņiem noteica līdz 1920. gada 1. augustam iesniegt IzM Vispārējam departamentam ziņas, atbildot uz 29 jautājumiem par to stāvokli.⁸⁸²

Savukārt Latvijas valdība kārtoja jautājumu par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Latvijas teritorijā. 1923. gada 10. novembrī IzM saņēma konfidenciālu informāciju no Valsts kancelejas direktora Dāvida Rudzīša (1881–1939) un Vispārējās nodaļas vadītāja Roberta Bulsona (1889–1942), kuri paziņoja, ka Ministru kabinets 8. novembra sēdē uzdevis visiem resoriem sagatavot un līdz 20. novembrim Ārlietu ministrijai iesniegt norakstus un īsus kopsavilkumus par visām pret Igaunijas valdību celtajām prasībām, kas uz Latvijas–Igaunijas līguma norēķināšanās jautājumos 2. panta pamata uzskatāmas par savstarpēji dzestām. Piemēram, VB direktors Mārtiņš Stumbergs (1872–1955) 1923. gada 17. novembrī izglītības ministra kancelejai ziņoja, ka VB pret Igaunijas valdību nav nekādu prasību.⁸⁸³ Pie kara laupījuma un kultūras vērtību pārvietošanas jautājumiem abas valstis nekad vairs neatgriezās.

Daļa Vidzemes muižu bibliotēku, kas palika neskartas kara apstākļos, neatkarīgās Latvijas pirmajos desmit gados joprojām glabājās uz vietas kungu mājās vai muižu ļaužu dzīvojamo telpu plauktos, ierastajā vietā un vidē, tomēr vairumā gadījumu to likteņi bija saistīti ar nonākšanu kādā no atmiņas institūciju vai valsts iestāžu un/vai organizāciju krātuvēm, kara laikā pārvietoto grāmatu atdošanu muižu īpašniekiem un iespieddarbu izvešanu no valsts. Muižu bibliotēku krājumi kļuva ne tikai par jaundibināto valsts nozīmes iestāžu – VB, Valsts mākslas muzeja, Valsts arhīva, Kara muzeja, arī ministriju – grāmatu u. c. materiālu krājuma pamatdaļu, bet arī par daļu no grāmatu krājuma skolu, pagastu un pilsētu bibliotēkās.

Pēc kara, uzsākot plānveidīgu un stabilu krājuma veidošanas darbu, iestādes un glabātāji bieži sadarbojās. Piemēram, Kara muzejs 1922. gadā VB nodeva divus vezumus grāmatu – apmēram 3000 vienību.⁸⁸⁴

Kā jau minēts, 1920. gada 30. janvārī ministru prezidents K. Ulmanis un iekšlietu ministrs Arveds Bergs pieņēma “Noteikumus par lielinieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanu”, kuru 4. punktā noteica, ka īpašnieki uz savu mantu drīkst pieteikties līdz minētā gada 1. maijam. Ja grāmatas neviens nebija pieprasīja, tās drīkstēja uzņemt inventārā tā valsts iestāde, kuras rīcībā tās bija nonākušas. Savukārt 5. punkts

⁸⁸¹ Ulmanis, K., Valters, M. Noteikumi par kara zaudējumu komisijām. 1919. gada 27. martā. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*. 1919. 9. aug. Nr. 5. 73.–77. lpp., t. p. arī *Latvijas Sargs*. 1919. Nr. 57–59. 28.–30. marts.

⁸⁸² Rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 14. jūl. Nr. 156. 2. lpp.

⁸⁸³ LNA LVA, 235-1a-4, 168., 169. lp.

⁸⁸⁴ Kluce, M. Latvijas Valsts bibliotēkas darbība buržuāziskās Latvijas laikā (1919. g. aug.–1940. g. jūl.). No: *Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas raksti*. Rīga, 1973. 4. sēj. 29. lpp.

paredzēja, ka grāmatas un notis ar vēsturisku vai mākslas nozīmi šādā gadījumā nododamas attiecīgi valsts mākslas muzejam, arhīvam vai bibliotēkai.⁸⁸⁵ Pēc 1. maija termiņu vēl pagarināja, iespēja atgūt īpašumu ar Ministru kabineta rīkojumu tika noteikta līdz 1920. gada 1. jūlijam.⁸⁸⁶

No visām atmiņas institūcijām Latvijā lielākos darbus ar pārvietotajām muižu bibliotēku grāmatām deleģēja VB un Valsts arhīva darbiniekiem. Komplicētos apstākļos lielu darba apjomu paveica mazskaitlīgs bibliotēkas un arhīva darbinieku skaits, kas vēl Latvijas Neatkarības kara apstākļos bija nodarbināti valsts krātuvēs pa visu Latviju, pēc tam Mantu atdabūšanas komisijas krātuvēs un arī citās valsts iestāžu veidotās kultūras vērtību glabātuvēs. Līdzās kādreizējo Krievijas impērijas izglītības iestāžu un organizāciju bibliotēku krājumiem valsts veidoto atmiņas institūciju krātuvēs lielā apjomā nonāca arī Vidzemes muižu bibliotēku grāmatas un citi materiāli.

Kultūras vērtību atdošana to īpašniekiem bija komplicēts un laikietilpīgs vairāku pasākumu komplekss, tāpēc dažkārt kustamo mantu atgūt tā arī neizdevās. 1920. gada jūnijā no Cēsu valsts krātuves pārvietotais grāmatu krājums atradās Rīgā, IzM telpās Basteja bulvārī 7 (mūsdienās Zigfrīda Annas Meierovica bulvāris 10) un kādreizējā Rīgas Garīgā semināra ēkā Puškina bulvārī 9 (mūsdienās Kronvalda bulvāris 9), ko drīzumā plānoja oficiāli nodot VB rīcībā.⁸⁸⁷ Tiem muižu bibliotēku īpašniekiem vai viņu pilnvarotajiem, kuri bija iesnieguši pieprasījumus, paziņoja, ka grāmatas varēs saņemt tikai tad, kad krājumu oficiāli pārņems Valsts bibliotēka.⁸⁸⁸ No Cēsīm atvesto grāmatu sistematizēšanas un kārtošanas darbos minētajās telpās piedalījās trīs VB darbinieces – pieredzējuši Elza Štengele, Elza Sloka (1894–1969) un Paulīna Ūdris (1890–1966). Par īpašu uzdevumu šīm darbiniecēm bija noteikts atsevišķi atlasīt īpašnieku pieprasītās grāmatas.⁸⁸⁹

Izveidojušās pretrunas likumos traucēja sekmīgu darba procesu norisi. Kļuva skaidrs, ka sistēmai bija nepieciešama reorganizācija, jo galvenajās kādreizējās vērtību uzglabāšanas vietās laukos, proti, muižu centrus pārraudzīja Zemkopības ministrijas ierēdņi, kas IzM pilnvarniekus uzskatīja par saviem sāncensiem un pilnvaru pārkāpējiem, bet daudzas privātpersonas atteicās viņus respektēt. Turklāt ZM ierēdņiem bija pamats neatīt Izglītības ministrijas pārstāvjus, jo 1920. gada 28. jūnijā ministru prezidents Kārlis Ulmanis šim resoram bija uzdevis reģistrēt, uzņemt un savākt visu, kas bija atstāts no okupācijas varām.⁸⁹⁰

Jautājumi par kultūras vērtību lietām bija arī Latvijas Satversmes sapulces dienas kārtībā. Tās Izglītības komisija 1920. gada jūnijā uzdeva IzM vairākus pamatotus jautājumus. Starp tiem bija arī jautājums – kāpēc nemitīgi pagarina termiņus par privātpersonām piederošo grāmatu un dokumentu atpakaļ saņemšanu? kāpēc turpinās kultūras vērtību izvešana uz ārzemēm? Šie jautājumi bija saistoši vairākām ministrijām – IzM, ZM un Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai, un to pārstāvji jau drīzumā sniedza kopīgi sagatavotas atbildes, norādot, ka kara laikā daudzas kultūras vērtības, arī grāmatas un vēsturiski dokumenti gājuši vai nu bojā, īpaši kauju joslās, vai arī izvesti uz ārzemēm, īpaši vācu okupācijas laikā uz Vāciju. Tā kā Latvijā

⁸⁸⁵ Noteikumi par lielnieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanu. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 1. febr. Nr. 26. 1. lpp.

⁸⁸⁶ Rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 31. maijs. Nr. 120. 1. lpp.

⁸⁸⁷ LNA LVVA, 1632-2-927, 59. lp.

⁸⁸⁸ Ibidem; LNB, RXA164,1(1c), 20. lp.

⁸⁸⁹ LNB, RXA164,19a, 36. lp.

⁸⁹⁰ Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20.–30. gados: bakalaura darbs. 29. lp.

nepastāvēja likums par minēto priekšmetu aizsardzību un aizliegšanu izvest uz ārzemēm, šo priekšmetu izvešana uz ārzemēm turpinājās. Tirdzniecības un rūpniecības ministrijā tikai 1920. gada vidū nodibināja ekspertu komisiju, kura, izvērtējot izvedamās mākslas un kultūras vērtības, deva atļauju vai aizliedza tās izvest uz ārzemēm. Tomēr jau 1919. gada 18. decembrī IzM izstrādātajam un Ministru kabinetam iesniegtajam likumprojektam par mākslas priekšmetu un citu kultūras vērtību aizsardzību un izvešanu uz ārzemēm Tirdzniecības un rūpniecības ministrija savu atzinumu tā arī Ministru kabinetam vēl nebija iesniegusi. Paralēli visam Ārlietu ministrija strādāja, lai no ārzemēm atgūtu uz Latvijas izcelsmes arhīvus un dokumentus, mākslas priekšmetus, grāmatas un citas kultūras vērtības, diemžēl bez plānotajiem panākumiem. Bez tam kultūras vērtību atgūšana bija iekļauta arī Latvijas miera sarunās ar Krieviju un Vāciju.⁸⁹¹

Par mantu atpakaļatdošanas tiesību termiņu pagarināšanu valdība paskaidroja, ka IzM, pārņemot savā pārziņā kultūras vērtības, ņēmusi vērā īpašnieku privātīpašuma tiesības, tāpēc notikusi vairākkārtīga termiņu pagarināšana, kas savukārt traucējusi materiālu iekļaušanu valsts dibināto atmiņas institūciju krājumos. Pie reizes tika atgādināts, ka viss kas valstij nepieciešams un kam valstiska nozīme, ticis pārņemts valsts pārziņā vai nu piespiedu kārtā, vai arī slēdzot attiecīgu līgumu. Traucēja arī tas, ka ne visi valstij pārņemamie bibliotēku krājumi atradās IzM pārziņā. Pēc sarunām starp institūcijām nolēma nekavējoties izstrādāt likumprojektu par mākslas darbu un kultūras vērtību aizsardzību un aizliegšanu izvest uz ārzemēm, kā arī pavisam drīz apspriest un izlemt jautājumu par visu bibliotēku nodošanu Izglītības ministrijai.⁸⁹²

Nereti problēmas radīja tas, ka darbā ar kultūras vērtībām spēkā bija dažādu varu un to iestāžu rīkojumi, kas joprojām bija spēkā. Uzsāka jautājumu sakārtošanu. 1920. gada 28. jūnija valdības rīkojums par pamesto mantu savākšanu uzskatāms arī par starpresoru Mantu uzņemšanas komisijas dibināšanas dokumentu. Ar rīkojumu noteica, ka “visus no krievu, vācu okupācijas un komunistu varām pamestus un atstātus īpašumus, mantas, materiālus un krājumu uzdots reģistrēt, uzņemt un savākt Zemkopības ministrijai. Īpašumus un mantas ZM nodod pēc piederības citu ministriju pārvaldīšanā, ar pēdējām par to vienojoties. Atlikušās mantas paliek ZM pārziņā un pārvaldīšanā, izmantojot tās valsts interesēs vietējām vajadzībām vai tās pārdodot. Apgabalos, kur kara apstākļu dēļ ZM nedarbojas, īpašumi un mantas stāv tieši kara resora pārziņā. Lai saskaņotu atsevišķu resoru intereses, pie Zemkopības ministrijas dibināma valsts mantu uzņemšanas komisija, ka darbojas pēc zemkopības ministra apstiprinātas instrukcijas. Varbūtējās privātpersonu īpašuma tiesības uz p.[antā] 1. minētām mantām pieteicamas ZM līdz sevišķā likumā noteiktam termiņam, pēc kura noteicējuma minētās mantas atzīstamas par valsts īpašumu, kurš izlietojams pēc valsts mantas komisijas lēmumiem.”⁸⁹³ Zemkopības ministrijas pakļautībā nodibinātā Mantu uzņemšanas komisija darbības nodrošināšanai IzM lūdza sekojošo: “Lai saskaņotu komisijas darbību ar atsevišķu resoru agrāk izdotiem rīkojumiem, kuri visi pat nav publicēti “Valdības Vestnesī”, komisija lūdz piesūtīt viņai visus rīkojumus, kādi izdoti no ministrijas krievu, vācu okupācijas un komunistu varu, ka arī bezīpašniekiem pamesto mantu uzņemšanas, izlietošanas un likvidēšanas lietā.”⁸⁹⁴ Izglītības ministrijas pārziņā 1920. gada oktobra sākumā jau atradās vairāku miljonu vērti grāmatu, gleznu, dokumentu u. c. krājumi, ko kādreizējā Mantu atdošanas komisija

⁸⁹¹ LNA LVVA, 1632-2-938, 6., 17. lp.

⁸⁹² Ibidem, 18.–20. lp.

⁸⁹³ Rīkojums par pamesto mantu savākšanu. *Valdības Vestnesis*. 1920. 5. jūl. Nr. 148. 1. lpp.

⁸⁹⁴ LNA LVVA, 2661-1-60, 4. lp.

bija nodevusi VB, Valsts arhīvam un Valsts muzejam, un ko IzM “patstāvīgi” bija ņēmusi savā aizsardzībā.⁸⁹⁵

Par sarežģīto situāciju atbildībā par vēsturisko mantojumu Latvijas teritorijā varam izzināt iepazīstot VB darba ikdienu laikposmā no 1920. gada aprīļa līdz decembrim. Valsts bibliotēkas vadībai un darbiniekiem aprīlī–jūnijā bija apgrūtināti darba apstākļi, jo valdība arvien pagarināja termiņus, lai īpašnieki varētu pieprasīt lielinieku sekvestrēto grāmatu krājumus, kas bija nonākuši bibliotēkā. Valsts bibliotēkas pamatkrājumā jau bija iekļautas grāmatas, kuras savā laikā bija konfiscējuši lielinieki un kuru īpašnieki nespēja savas īpašumtiesības uz minētām grāmatām pierādīt. Kas attiecās uz pārējām lielinieku konfiscētajiem priekšmetiem – mēbelēm, drēbēm, zeltlietām u. c., tad uz tām īpašniekiem savas īpašumtiesības vajadzēja pierādīt līdz 1920. gada 1. martam. Bez tam minētās lietas valsts atklāti pārdeva gan pirms, gan pēc noteiktā datuma. Valsts bibliotēkai nebija saprotami iemesli, kāpēc grāmatas uzskatīja par izņēmumu un to atpakaļatdošanas termiņu īpašniekiem pagarināja no mēneša uz mēnesi. “Zināms kad reiz būs pēdējais kā galīgais termiņš. Kad tas nebūs noskaidrots, Valsts bibliotēka viņas telpās atrodošo lielāko daļu grāmatu nevar vēl uzskatīt par savu īpašumu”.⁸⁹⁶

1920. gada oktobrī–decembrī VB darbinieki galvenokārt bija nodarbināti pie dažādo veidos ienākušo grāmatu kārtošanas un katalogizēšanas. Lai varētu izvietot visas IzM pilnvarnieku iesūtītos grāmatu krājumus, tos bija jākrauj bez noteiktas sistēmas, kur vien bija kāda brīva vieta. Valsts bibliotēkas telpas bija tā pārpildītas, ka vairs nevarēja atrast nevienu vietu, kur varētu novietot arvien jaunpienākušos grāmatu krājumus. Minētajā laikposmā VB pārāk bieži sāka apmeklēt grāmatu agrākie īpašnieki, pieprasīdami savas grāmatas, kuras it kā esot nodotas Valsts bibliotēkas rīcībā. Lai tiktu galā ar ne visai ērtajiem pieprasījumiem, VB nolēma visus savus vēl nesakārtotos grāmatu krājumus steidzami izskatīt un atlikt atsevišķi visas ar īpašnieku vārdiem atzīmētās grāmatas, lai pēdējās savukārt varētu nodot Mantu atdabūšanas komisijas IzM pilnvarotā darbinieka rīcībā. Lielākā daļa nesakārtotu grāmatu bija izvietotas bibliotēkas ēkā Pils laukumā Nr. 2. Pie šiem darbiem 27 dienas tika nodarbināts gandrīz vai viss bibliotēkas personāls. Valsts bibliotēkas darbinieki strādāja pie darba, kurš patiesībā būtu bijis jāveic Mantu atdabūšanas komisijas IzM pilnvarniekiem.⁸⁹⁷

Pēc likuma par Mantu atdabūšanas komisijas likvidāciju, visas līdz 1920. gada 1. maijam neizņemtas grāmatas pārgāja VB īpašumā. Īsā laikā Valsts bibliotēka saņēma gan komisijas pārziņā bijušos grāmatu krājumus, gan īpaši lielus apjomus grāmatu bibliotēkā ienāca no pagaidu valsts krātuvēm Cēsīs, Jelgavā, Valmierā,⁸⁹⁸ ko drīzumā paredzēja slēgt.

1921. gada 7. jūnijā Latvijas Satversmes Sapulce pieņēma “Likumu par īpašuma tiesību pieteikšanu uz kara laikā savāktām mantām”, kas noteica, ka īpašumtiesības var pieteikt “krievu, vācu okupācijas un lielinieku varu pamestām mantām, materiāliem un krājumiem, kuru savākšana ar valdības rīkojumu no 1920. gada 28. jūnija uzdota Zemkopības ministrijai un tai arī piesakāmas.” Tiesības pieteikties uz īpašumu bija noteiktas līdz 1922. gada 1. janvārim. Iesniegumus pieņēma ZM pakļautībā izveidotā Mantu uzņemšanas komisija. Pēc noteiktā pieteikumu pieņemšanas termiņa ministrijai bija uzdots mantas likvidēt vai pārdot atklātā tirgū vai par taksācijas cenu paturēt valsts īpašumā, piemērojot esošo tirgus cenu. Tāpat tika

⁸⁹⁵ Ibidem, 7. lp.

⁸⁹⁶ LNB, RXA164,19a, 63., 64. lp.

⁸⁹⁷ Ibidem, 40., 47. lp.

⁸⁹⁸ Ibidem, 67. lp.

noteikts, ka no mantu likvidēšanas iegūto summu, izņemot izdevumus par mantu glabāšanu, pārvaldīšanu, likvidēšanu utt., mantu īpašniekam bija tiesības desmit gadu laikā saņemt, skaitot no noteiktā termiņa, bez procentiem, no valsts kases, pierādot tiesas ceļā savas īpašumtiesības uz likvidēto mantu.⁸⁹⁹ Balstoties uz šo likumu, mantu saņēmējam bija jāatlīdzina visi izdevumi, kas bija valstij radušies saistībā ar mantu pārņemšanu un uzglabāšanu. No grāmatām var ņemt 75–100 kapeikas par katru grāmatu. Nododot grāmatas jāsastāda akts, kuru paraksta mantu nodevējs, saņēmējs un lietpratējs. Ja tiek atdotas visas grāmatas, tad aktā jāatzīmē, ka viņu saņēmējam vairs nav nekādu prasījumu no valsts.⁹⁰⁰

Grāmatu atdošanas termiņu īpašniekiem pagarināja līdz 1920. gada 1. jūlijam, bet uz vietām tās drīkstēja atdot tikai ar IzM Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas atļauju.⁹⁰¹ Lai arī formāli pieteikšanās sākotnējais (šeit domāts sākotnēji noteiktais termiņš – 1919. gada 1. augusts – K. Z.)⁹⁰² un daži jau pagarinātie termiņi kultūras vērtību pieprasīšanai bija beigušies, grāmatas bija tā kultūras vērtību daļa, ko izsniedza vēl vairākus gadus pēc noteiktā laika. Piemēram, 1919. gada 26. septembrī iesniegumu atgūt dzimtas bibliotēku, tam pievienojot grāmatu sarakstu ar 300 grāmatu nosaukumiem, bija iesniedzis Gatartas muižas īpašnieks Viktors fon Zīverss.⁹⁰³ Atkārtotu, datētu ar 1921. gada 24. oktobri, muižas īpašnieka pieprasījumu IzM Skolu departaments pārsūtīja VB minētā gada 24. novembrī.⁹⁰⁴ Valsts bibliotēka, lai arī aptuveni 50 sējumi Gatartas muižas bibliotēkas sējumu jau bija ierakstīti inventāra sarakstā, tos no krājuma izslēdza, kā arī daudzus citus eksemplārus atdeva īpašniekam, pamatojoties uz 1921. gada 7. jūnija “Likumu par īpašuma tiesību pieteikšanu uz kara laikā savāktām mantām”. Šādos gadījumos grāmatu izslēgšana no inventāra nebija vienkārša procedūra, jo eksemplāru dzēšanā no inventāra sarakstiem VB aicināja piedalīties Valsts kontroles pārstāvi. Gatartas muižas bibliotēkas grāmatu eksemplāru izslēgšana no Valsts bibliotēkas krājuma noslēdzās 1922. gada 21. augustā,⁹⁰⁵ kas liecina par to, cik laikietilpīgs un lēns bija grāmatu atgūšanas ceļš.

Kādreizējās Gatartas muižas bibliotēkas 400 sējumus Viktoram fon Zīversam VB izsniedza 1922. gada 13. septembrī. Parakstoties par saņemšanu viņš apliecināja, ka attiecībā uz grāmatām viņam vairs nav nekādu prasību pret Latvijas valdību.⁹⁰⁶

Lai arī jau agrāk bija sākti interesēties par Ruckas muižas bibliotēkas grāmatām Cēsu valsts krātuvē, īpašnieka pieprasījums pēc savām muižas bibliotēkas grāmatām tika saņemts pēc 1921. gada 7. jūnija likuma pieņemšanas. Ruckas muižas bibliotēku, kopā ar citiem no Cēsu apriņķa muižām savestām grāmatām, pēc lielinieku padzīšanas bija pārņēmusi LPV Izglītības ministrija. Īpašnieks vēlējās atgūt savu krājumu atbilstoši Latvijas valstī noteiktajai kārtībai. Pirmo reizi pieprasījumu atgūt grāmatas valsts krātuvei Cēsis īpašnieks iesniedza 1920. gadā. Toreiz grāmatas ne tikai neizdevās atgūt, bet par tām atbildīgās iestādes viņam nesniedza atbildi. Atbilstoši 1921. gada 7. jūnija likumam pieteikumu sagatavoja atkārtoti, paredzot iespēju grāmatas apskatīt un atlasīt uz vietas un pierādīt to izcelsmi, un pēc tam tās atdot un piegādāt muižas bibliotēkas īpašniekam. Lielākajā daļā Ruckas muižas bibliotēkas

⁸⁹⁹ LNA LVVA, 6436-1-1118, 2. lp.; Likums par īpašuma tiesību pieteikšanu uz kara laikā savāktām mantām. *Valdības Vēstnesis*. 1921. 16. jūn. Nr. 132. 1. lpp.

⁹⁰⁰ Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. 1. mape, 100. lp.

⁹⁰¹ LNA LVVA, 1632-2-926, 11. lp.

⁹⁰² *Ibidem*, 1632-2-927, 60. lp.

⁹⁰³ LNA LVA, 235-1a-39, 71., 72. lp.

⁹⁰⁴ *Ibidem*, 82. lp.

⁹⁰⁵ *Ibidem*, 85. lp.

⁹⁰⁶ *Ibidem*, 73.–77., 84. lp.

grāmatu vajadzēja atrasties īpašnieka zīmogam ar viņa vārdu un uzvārdu, kā arī muižas nosaukumu “*Ruzki*”.⁹⁰⁷

1920. gada 13. februārī IzM Arhīvu-bibliotēku nodaļa saņēma pieteikumu no Ruckas muižas īpašnieka Hermana fon Brimmera (1872–?)⁹⁰⁸ pilnvarotās Elzas Ivanovas, dzīvojošas Cēsīs, Reiera ielā 4b–2, par viņai izsniedzamām fon Brimmeram piederošām grāmatām un klavierēm. Bija zināms, ka grāmatas glabājas IzM pārzinātajā Cēsu valsts krātuvē, bet klavieres atradās Veismaņu pagasta namā. Bija zināms, ka minētās kultūras vērtības no Ruckas muižas izveduši lielinieki.⁹⁰⁹

Apstākļos, kādos strādāja Cēsu valsts krātuves darbinieki, būtībā nevarēja nodrošināt grāmatu un citu vērtību atdošanu to īpašniekiem. Par Ruckas muižas pieteikumu IzM pilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās vietniece Ženija Ivanova ģenerālpilnvarniekam Arturam Štālam 1920. gada 19. februāra ziņojumā norādīja, ka viņa nav zinājusi, ka klasificējot grāmatu krājumu, būtu bijis jāatlasa Ruckas muižas bibliotēkas eksemplāri. Un brīdī, kad grāmatu klasificēšana pabeigta un tūlīt būs paveikta arī to reģistrēšana, “pavisam neiespējami vēl trešo reizi skatīt visas grāmatas cauri”. Viņa arī norādīja, ka H. fon Brimmera pilnvarniece Elza Ivanova grāmatu sarakstu bija iesniegusi tikai pirms diviem mēnešiem.⁹¹⁰ E. Ivanovai 1920. gada 4. martā sniedza atbildi, ka sakarā ar to, ka lūgumu viņa iesniegusi pēc 1919. gada 1. augusta, tāpēc nepieciešams laiks, lai noskaidrotu pieteikumā norādītos apstākļus. Šo iemeslu dēļ grāmatas vēl nevarēja atdot īpašniekam.⁹¹¹

Ruckas muižas īpašnieka Hermaņa fon Brimmera pilnvarotais pārstāvis zvērināta advokāta palīgs Ērihs Lange (*Lange*; 1888–1958)⁹¹² 1921. gada 9. augustā no jauna rakstīja pieprasījumu ZM Mantu uzņemšanas komisijai par muižas bibliotēkas krājuma atgūšanu.⁹¹³ Grāmatas meklēja pēc H. fon Brimmera sastādītā saraksta, kas bija pievienots pieteikumam.⁹¹⁴ Tā kā no Cēsīm grāmatas bija pārvietotas uz Rīgu, to meklēšana turpinājās vairākās krātuvēs. 1921. gada septembrī VB darbinieki paziņoja, ka pārbaudītajā krājumā grāmatas ar Ruckas muižas īpašnieka norādītajām īpašumzīmēm nav identificētas, bet vienlaikus arī informēja, ka vēl nav izskatītas VB nesen ienākušās grāmatas. Apskatīt grāmatas uz vietas pašam īpašniekam vai viņa pilnvarotai personai bibliotēka atteica, jo to uzskatīja par neiespējamu procedūru.⁹¹⁵ Grāmatu meklēšanu pēc IzM Skolu departamenta rīkojuma Valsts bibliotēkā turpināja 1921. gada decembra beigās. Iestādes vadība šo pienākumu bija deleģējusi Ebai Libertei (1886–1951).⁹¹⁶

Ruckas muižas bibliotēkas krājuma pieprasītājs bija nepacietīgs un vairākkārt vērsās pie Mantu uzņemšanas komisijas, lai tā procesu paātrinātu. Vēl 1922. gada aprīlī, caurskatot vairākus “simtstūkstošus grāmatu”, VB darbinieki nevarēja sniegt skaidru atbildi un lūdza prasītāju būt pacietīgam.⁹¹⁷ Par rezultātu Valsts bibliotēka Mantu uzņemšanas komisijai sniedza ziņas minētā gada septembrī, informējot, ka pēc ilga un smaga darba no H. fon Brimmera pieprasītajām grāmatām atrasti 113

⁹⁰⁷ LNA LVA, 235-1a-39, 15.–25. lp.; LNA LVVA, 6436-1-1118, 1., 2. lp.

⁹⁰⁸ Brümmer-Rutzky, H., von. *Chronik des Geschlechtes derer “von Brümmer”*. S. 211.

⁹⁰⁹ LNA LVA, 235-1a-39, 13. lp.

⁹¹⁰ Ibidem, 15. lp.

⁹¹¹ Ibidem, 14. lp.

⁹¹² Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.). *Latvijas advokatūra: zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1919–1945: biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga, 2007. 314. lpp.

⁹¹³ LNA LVA, 235-1a-39, 15.–25. lp.; LNA LVVA, 6436-1-1118, 1., 2. lp.

⁹¹⁴ LNA LVA, 235-1a-39, 16.–23. lp.

⁹¹⁵ LNA LVVA, 6436-1-1118, 5. lp.

⁹¹⁶ LNA LVA, 235-1a-39, 24., 25. lp.

⁹¹⁷ Ibidem, 235-1a-39, 8., 10. lp.; LNA LVVA, 6436-1-1118, 10. lp.

eksemplāri, visi vācu valodā. Tāpat tika norādīts, ka grāmatas var saņemt Valsts bibliotēkas telpās Pils laukumā Nr. 2., darbdienās no pulksten 9.00–15.00, vienlaikus norādot, ka īpašnieks tās var saņemt tikai tad, ja samaksātas visas izmaksas par grāmatu pārvietošanu un uzglabāšanu likumā noteiktajā kārtībā. 1922. gada 16. oktobrī Hermanis fon Brimmers saņēma VB atributētās 113 Ruckas muižas bibliotēkas grāmatas, parakstoties, ka grāmatu lietās pret Latvijas valsti prasību viņam vairs nav.⁹¹⁸

Beidzoties Latvijas Neatkarības karam, muižu īpašuma, muižu bibliotēku un citu kolekciju atgūšanas lietas vairākās Valmieras apriņķa muižās kārtoja Leo fon Štempels. Viņš bija pilnvarots pārstāvēt Lizdēnu muižas īpašnieku Haraldu Georgu Gideonu fon Loudonu,⁹¹⁹ kā arī fon Ceimernu-Lindenstjerna dzimtu par vērtībām, ko savulaik rekvizējuši lielinieki, pārvietojot grāmatas no nu jau pēc kara neatgriezeniski bojā gājušās Braslavas muižas kungu mājas.

1922. gada vasarā Latvijas Augstskolas Zooloģijas kabinets (tagad LU Zooloģijas muzejs), pateicoties cita slavēna Latvijas vācbaltiešu ornitologa, Jaunbrenģuļu muižas īpašnieka Nikolaja fon Tranzē (1886–1969) iniciatīvai, ar pilnvarnieka L. fon Štempela starpniecību no H. G. G. fon Loudona iegādājās Baltijā sastopamo putnu ādiņu kolekciju (444 objekti no 161 sugas). Daudzām putnu ādiņām joprojām saglabājušās ar ornitologa fon Loudona roku rakstītās reģistrācijas zīmes. Savukārt putnu ādiņu reģistru grāmatas,⁹²⁰ kurās atrodami šie paši numuri, glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Lizdēnu muižas barona pilnvarotajam L. fon Štempelam no Valmieras pilsētas bibliotēkas krājuma izdevās atgūt vienu Lizdēnu muižas bibliotēkas grāmatu⁹²¹. Acīmredzot citu, vismaz šajā krātuvē, nebija.

Lai atgūtu valsts krātuvēs atlasītos muižu bibliotēku grāmatu eksemplārus, to īpašniekiem vai pilnvarotajiem bija jāsamaksā izdevumi par to pārvietošanu un glabāšanu. Pamatojoties uz spēkā esošiem noteikumiem, Valsts bibliotēka, izsniedzot tās krājumā atrastās un atpakaļ īpašnieku pieprasītās grāmatas no privātpersonu krājumiem 1921., 1922. un 1923. gadā, par katra sējuma glabāšanu bija jāmaksā 50 kapeikas. Tā kā grāmatas pieprasīja arvien vairāk un VB īpašniekiem regulāri atdeva atpakaļ pārvietoto muižu bibliotēku grāmatu eksemplārus, bija jādomā par samaksas aprēķina par glabāšanu pieejas maiņu. Mainoties naudas kursam, 50 kapeiku vietā samaksa sanāktu 1 santīms, ko bibliotēka uzskatīja par pārāk nepietiekamu. Tāpēc VB direktors M. Stumbergs lūdza izglītības ministru Jāni Raini (1865–1929) šo jautājumu pārskatīt un noteikt, ka par katru sējuma glabāšanu bibliotēka drīkst prasīt samaksu ne mazāku par 50 santīmiem. Viņš arī norādīja, ka grāmatas VB nereti glabātas ilgstoši – gandrīz desmit gadus.⁹²² No tā var secināt, ka arī kādreizējo muižu bibliotēku grāmatas joprojām atdeva atpakaļ to īpašniekiem vēl 1927. gadā.

Vēl ilgi pēc muižu bibliotēku krājumu nonākšanas valsts atmiņas institūciju krājumos, to izcelsmes jautājumus neaktualizēja, neskāra, jo pastāvēja vairāk jautājumu nekā atbilžu. Tie it kā vienmēr pastāvēja līdzās, bet krājumu izcelsme parasti bija kultūras vērtību vēstures stāsta noklusētā, neredzamā puse. Šo iemeslu dēļ Latvijā gandrīz 100 gadus bibliotēku vēsturisko kolekciju provenienci bijis maz un reti aplūkots virziens pētniecībā.

⁹¹⁸ LNA LVA, 235-1a-39, 1.–6. lp.; LNA LVVA, 6436-1-1118, 12., 18. lp.

⁹¹⁹ Матрозис, Р. Орнитологическая деятельность и судьба лифляндского барона Гаралда фон Лоудона (1876–1959). С. 633.

⁹²⁰ LNB, RX108, 1, 24.

⁹²¹ Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. 1. mape. 163., 206. lp.

⁹²² LNA LVA, 235-1a-5, 86. lp.

Valsts bibliotēkas Ārzemju daiļliteratūras nodaļas darbiniece Elza Sloka norādījusi, ka laikposmā no 1920. līdz 1937. gadam no šīs nodaļas 5000 grāmatu eksemplāru izdzēsti to īpašnieku uzvārdi un/vai no tiem izņemti ekslibri – veikti pasākumi, lai neļautu noteikt šo izdevumu izcelsmi. Uz 1937. gadu šajā nodaļā glabājās 32.000 grāmatu, no kurām 16.000 vācu, 5500 franču, 4100 angļu, 947 poļu, 700 ebreju, 273 itāļu, 125 igauņu, 73 lietuviešu, 34 zviedru u. c. valodās.⁹²³ Nav izdevies noskaidrot, vai tas bijis Valsts bibliotēkas vadības rīkojums vai darbinieku privāta iniciatīva. Pētniecība mūsdienu LNB krājumā vairāk liek domāt, ka tā bijusi atsevišķu darbinieku iniciatīva. Taču šāda pieeja grāmatu proveniences jautājumos atstājusi ietekmi uz visiem laikiem. Tā ikvienam pētniekam apgrūtina izzināt grāmatu izcelsmes jautājumus un ierobežo noteikt atsevišķu izdevumu eksemplāru īpašumtiesību vēstures hronoloģiju. Nereti muižu bibliotēku kolekciju eksemplāri nosakāmi tikai pēc neuzkrītošām, pirmajā brīdī nemanām pēdām, ko atstājušas likvidētās īpašumpazīmes vai arī par izcelsmes pazīmi ar laiku kalpo mazāk uzkrītošas pazīmes, kurās acīmredzami nav konstatējams īpašnieka vārds vai noteikta izcelsmes vieta.

Nākamais solis pēc grāmatu atgūšanas bieži bija atļaujas pieprasīšana par grāmatu izvešanu uz ārzemēm. Atļauju izsniegšanu IzM bija deleģējusi Valsts bibliotēkai. Diemžēl nav iespējams precīzi noteikt, cik starp atļauju saņēmējiem bija Vidzemes muižu bibliotēku īpašnieki vai to pilnvarotie, tomēr tendences kopumā labi izsekojamas.

Lai arī VB pildīja ministrijas noteiktās prasības, īsti juridiska pamatojuma ļaut vai neļaut īpašniekiem izvest grāmatas nebija. 1921. gada 26. maijā Valsts bibliotēkas direktora vietas izpildītājs M. Stumbergs IzM kancelejai ziņoja, ka “pie Valsts bibliotēkas pastāvīgi griežas dažādas personas dēļ atļaujas grāmatu izvešanai uz ārzemēm. Pamatojoties uz personīgām sarunām ar Jums, Valsts bibliotēka līdz šim arī atļaujas izdod, bet tā kā pie atļauju izsniegšanas nāk priekšā dažādi gadījumi, tad vajadzīga noteikta instrukcija, kā rīkoties katrā atsevišķā gadījumā. Iepriekš ķeramies pie vajadzīgās instrukcijas izstrādāšanas, lūdzam Jūsu rakstisku rīkojumu, ka grāmatu izvešanas atļauju uz ārzemēm izdodama no Valsts bibliotēkas.”⁹²⁴

Fon Budbergu Vidrižu muižas bibliotēkas krājuma daļa Krievijas Zinātniskās akadēmijas bibliotēkā nonāca 1921. gadā. Kā liecina sabiedriskās bibliotēkas arhīvs, grāmatas iegādātas Rīgā. Kāds S. Oldenburgs (*Ольденбург*) tās nopircis 3000 sējumu apjomā. Grāmatās atrodams fon Budbergu dzimtas ekslibris un bibliotēkas zīmogs un sistematizācijas atzīmes.⁹²⁵

Arī Lēdurgas (*Loddiger*) muižas īpašnieka jurista Ernsta Gotlība Hermaņa fon Kampenhauzena (1845–1922) bibliotēkas daļu pārdeva, un to 1922. gadā iegādājās Linčēpingas diecēzes bibliotēka. Skaidrs, ka savu kolekcijas daļu Zviedrijā pārdeva tās īpašnieks pats vai viņa pilnvarota persona. Līdz mūsdienām saglabājusies sarakste par kolekcijas iegādi.⁹²⁶

Jurists E. G. H. fon Kampenhauzens, kurš pēc slimības komplikācijām 20. gs. sākumā bija kļuvis par invalīdu un nodevās Ungurmuižas arhīva kārtošanai, iegrāmatoja jaunatklātus arhīva dokumentus.⁹²⁷ Laikposmā no 1919. gada rudens līdz 1920. gada janvārim E. G. H. fon Kampenhauzenam VB atdeva atpakaļ 489 grāmatas,

⁹²³ LNB, RXA164,19P, 28.–41. lp.

⁹²⁴ LNA LVVA, 1632-2-932, 77. lp.

⁹²⁵ Блескина, О. Н. (сост.). *Рукописное наследие баронов Будбергов*. С. 22.

⁹²⁶ Fabian, В. (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Bd. 7.1. S. 113–124.

⁹²⁷ Барсевиш, Б., фон. Архив баронов фон Кампенхаузен из Лифляндии. С. 41.

28 brošūras un saraksti – oriģinālus dokumentus, visi materiāli vācu valodā.⁹²⁸ Viņa grāmatās bija atrodams Georga Eižena Oto 1905. gadā radītais ekslibris ar uzrakstu “*Aus der Bibliothek von Ernst Baron Campenhausen-Loddiger*”.⁹²⁹

Savukārt daļa no vērtīgās grāfu Mellīnu Ozolmuižas (*Lappier*) bibliotēkas un karšu kolekcijas pēc 1919. gada, kad dzimtas piederīgie ar kultūras vērtībām bēga uz Igauniju, daļa vēlāk nonāca Vācijā. 20. gs. 20. gadu sākumā Greifsvaldē “*Nordische Institut*” nonāca viņu “*Livonica*” krājums un dzimtas arhīva vērtīgākā daļa, bet no pārējā lielāko daļu pārdeva “F. K. Brokhauza” (*Brockhaus*) izsoļu namā Leipcigā.⁹³⁰

Paralēli grāmatu u. c. vērtīgu materiālu krājumu jautājumiem, ko valdība uzticēja Valsts bibliotēkai, mākslas darbu iegādes un ekspertu konsultācijas izglītības ministrs Aleksandrs Dauge (1868–1937) ar īpašu rezolūciju 1922. gada 25. martā deleģēja mākslas darbu pirkšanas komisijas apstiprinātajiem locekļiem: Valsts mākslas muzeja direktoram B. Dzenim, profesoram Jānim Robertam Tilbergam (1880–1972) un docentam Jānim Kugam (1878–1969).⁹³¹

Jautājumi par kultūras vērtībām pēckara Latvijā bija akūti un sarežģīti un ar tām saistītie jautājumi nerisinājās ātri un vēlamā virzienā. 1922. gada 4. maijā pie izglītības ministra steidzamā kārtā vērsās VB direktors M. Stumbergs un meklējot atbalstu valdībā ziņoja, ka “ar Mākslas un kultūras departamenta likvidāciju uz Valsts bibliotēku pārgāja uz ārzemēm izvedamo grāmatu un drukas darbu atļauju izsniegšana. Pēc tagad pastāvošiem noteikumiem Muitas departaments atļauj izvest grāmatas uz ārzemēm, nelūkojoties uz viņu kulturelo vērtību vai retumu un neinteresējoties par Valsts bibliotēkas atsauksmi šinī lietā. Aiz šī iemesla pēdējā laikā ir ļoti pieņēmusēs – pie tam vēl veikalnieciskā nolūkā, pat tādu grāmatu un drukas darbu izvešana, kuriem piemīt ūniku nozīme ne tikai Latvijas, bet pat pasaules grāmatu tirgū. Ņemot augšā minēto vērā, Valsts bibliotēka lūdz nekavējoši panākt Ministru kabinetā klāt pieliktā rīkojuma projekta pieņemšanu par grāmatu un drukas darbu izvešanu uz ārzemēm.” Pielikumā pievienotajā rīkojuma projektā Valsts bibliotēka iekļāva sekojošo: Bez IzM atļaujas jāaizliedz no Latvijas izvest: a) grāmatas un citus drukas darbus, izdotus visās valodās līdz 1820. gadam; b) grāmatas un citus drukas darbus, izdotus latviešu valodā līdz 1870. gadam.⁹³²

Balstoties uz VB rīkojuma projektu, 1923. gada 1. jūnijā Finanšu ministrijas Kredīta departamenta Tirdzniecības un banku nodaļa Izglītības ministrijai par kultūras vērtību aizsardzību pret izvešanu uz ārzemēm, paziņoja: “Lai noturētu dažādas rīkojumā minētās vērtības iekšzemē, nepietiks ar aizliegumu vien, bet katrā ziņā būs vajadzīgi privāti vai valsts kapitāli, ar kuru palīdzību visas brīvā tirgū piedāvātās kulturelas vērtības būtu uzpērkamas un ievietojamas muzejos. Bet kur ņemt šim mērķim nepieciešamos līdzekļus, kad mums trūkst naudas pat visnepieciešamāko vajadzību apmierināšanai, kad liela daļa agrākās kultūras zemes arvien vēl guļ neapstrādāta un sagrauto fabriku mūros nav iespējams modināt ražīgu, tautas bagātību vairojošu darbu? Tālāk Kredīta departaments ir pārliecināts, ka ar aizliegumu vien neviens vērtīgāks mākslas priekšmets zemē aizturēts netiks. Ja tāds priekšmets šē neatradīs pircēja, kurš gatavs samaksāt piemērotu cenu, tad neskatoties uz visāda veida aizliegumiem, apsardzībām un sodiem, viņš nelegālā ceļā tomēr aizpeldēs uz turieni, kur par viņu visvairāk maksā. Nav jāpaskaidro sevišķi, ka caur to uzplauks

⁹²⁸ LNB, RXA164,23,II.

⁹²⁹ Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. S. 30, 31.

⁹³⁰ Kunst- und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 1921. 12. Janv. Nr. 8. S. 7; Kunst- und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 1924. 3. Jun. Nr. 124. S. 9.

⁹³¹ LNA LVVA, 1632-2-75.

⁹³² Ibidem, 18., 19. lp.

sevišķa spekulantu šķira ar mākslas priekšmetiem un galu galā zaudēs tik pats mākslinieks-ražotājs un arī valsts. Pamatojoties uz augšā teikto, Kredīta departaments domā, ka rīkojums par kulturelo vērtību aizsardzību pret izvešanu uz ārzemēm nav piemērots mūsu apstākļiem. Pareizāk būtu koncentrēt visus spēkus un visu gribu uz materiālu vērtību radīšanu. Kad tādu būs pietiekoši, tad arī kulturelas vērtības uz ārzemēm neaizplūdīs, bet atradīs šē pat pircējus. Ar projektēto rīkojumu tik tiek radīts pavisam greizs stāvoklis: Neatliekamām saimniecības vajadzībām mēs pūlamies dabūt naudu ārzemēs, bet savus līdzekļus taisāmieš ieguldīt mākslas priekšmetos. Nav sagaidāms, ka ar šo rīkojumu mūsu kredīts un prestižs ārzemēs celsies”. Ziņojumu parakstījuši finanšu ministra biedrs V. Āboliņš un Kredīta departamenta direktors A. Kārklīņš.⁹³³

Polemika starp ministrijām turpinājās. 1922. gada jūnijā IzM Finanšu ministrijai norādīja, ka “aizliegumi vien nelīdzēs lai noturētu visu kulturelo vērtību izvešanu uz ārzemēm, tomēr ar aizliegumiem šinī lietā var panākt arī ļoti daudz. Tāpēc Izglītības ministrija lūdz Finanšu ministriju izgādāt Izglītības ministrijas iesniegto noteikumu apstiprināšanu par kulturelo vērtību izvešanu uz ārzemēm.”⁹³⁴

1922. gada 8. jūlijā IzM vērsās jau pie Ministru kabineta, ziņojot, ka pēdējā laikā uz ārzemēm izvestas ļoti daudzas kultūras vērtības, kas nesuši Latvijai milzīgus zaudējumus kultūras un saimnieciskā jomā. Tāpēc IzM lūdz palīdzību, lai stātos spēkā rīkojums par to, ka “drukas un mākslas darbu” izvešana bez IzM atļaujas aizliegta. Pievienotajā IzM rīkojuma “par kulturelo vērtību aizsardzību pret izvešanu uz ārzemēm” projektā bija iekļauts sekojošais: “Bez Izglītības ministrijas atļaujas ir aizliegts izvest no Latvijas: 1) grāmatas un citus drukas darbus, izdotus visās valodās līdz 1820. gadam; 2) grāmatas un citus drukas darbus, izdotus latviešu valodā līdz 1870. gadam; 3) gleznas, skulptūras, bronzu, porcelānu, mākslas audumus, mākslas mēbeles un citus mākslas priekšmetus.” Valsts kancelejas direktora Dāvida Rudziņa 1923. gada 16. februārī IzM sūtītajā ziņojumā bija iekļauta ilgi gaidītā atbilde, kurā Valsts kanceleja paziņoja, ka IzM iesniegtajā rīkojuma projektā par kultūras vērtību aizsardzību pret izvešanu uz ārzemēm paredzētie noteikumi jau iekļauti 1922. gada 24. oktobra grozījumos un papildinājumos likumā par izvedmuitas tarifu, tāpēc vēl cita atsevišķa rīkojuma izsludināšana nav nepieciešama.⁹³⁵

Valsts bibliotēkas direktors M. Stumbergs atļaujas par grāmatu izvešanu uz ārzemēm parakstīja līdz pat 1928. gadam, tajās kā galveno norādot, ka Valsts bibliotēkai nav iebildumu pret konkrētās personas sarakstā minēto grāmatu izvešanas uz ārzemēm. Dažos gadījumos piemēroja izvedmuitu, citos nē. No VB saņemtās atļaujas pieprasītāji pēc tam iesniedza Finanšu ministrijas Muitas departamentam.⁹³⁶ Ja piemēroja izvedmuitu, to pieprasīja saskaņā ar Likumu par izvedmuitas tarifu,⁹³⁷ kurā grāmatu un citu iespieddarbu kontekstā bija aktualizēta informācija, ka darbi, kas izdoti svešvalodās līdz 1820. gadam un latviešu valodā līdz 1870. gadam uz ārzemēm izvedami vienīgi ar IzM atļauju. Tomēr ar 1928. gada 16. aprīli spēkā stājās muitas tarifi, kas automātiski atcēla iepriekšējo, 1923. gada 9. martā izsludināto likumu par izvedmuitas tarifu. Grāmatu izvešanai uz ārzemēm vairs nebija šķēršļu, atļaujas vairs

⁹³³ Ibidem, 19., 21. lp.

⁹³⁴ Ibidem, 22. lp.

⁹³⁵ Ibidem, 1632-2-75, 23.–26. lp.

⁹³⁶ LNA LVA, 235-1a-258, 131 lp.; 235-1a-259, 68 lp.; 235-1a-261, 64 lp.

⁹³⁷ Likums par izvedmuitas tarifu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 1922. 10. marts. Nr. 3. 45.–47. lpp.; *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1923. 12. apr. Nr. 3. 13.–15. lpp.; Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par izvedmuitas tarifu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 1922. 8. dec. Nr. 24. 495. lpp.

neviens nepieprasīja.⁹³⁸ Tā vairāku gadu garumā no Latvijas izveda arī no Vidzemes muižām nākušas kultūras vērtības, arī kādreizējo bibliotēku grāmatas u. c. materiālus. Ar to arī izskaidrojama situācija, ka vēl mūsdienās laiku pa laikam parādās informācija par vienu vai otru eksemplāru no kādreizējo Vidzemes muižu bibliotēku kolekcijām.

No 1922. līdz 1928. gadam no Latvijas grāmatas izveda uz Amerikas Savienotajām Valstīm (Ņujorku), Dāniju, Igauniju, Krieviju, Lietuvu (Kauņu), Palestīnu, Poliju, Šveici, Vāciju (Berlīni, Lībeku) un Zviedriju.⁹³⁹ Laikposmā no 1922. gada aprīļa līdz 1923. gada janvārim VB grāmatu izvešanai uz ārzemēm izsniedza 353 atļaujas.⁹⁴⁰ Starp atļauju saņēmējiem šajā laikposmā minētas arī šādas personas: Nikolajs fon Arsenjevs (*Arseniev*), Eda fon Betihere (*von Boetticher*), Ernsts Betihers, Herberts Betihers, E. Beuters (*Beuters*), Elizabete fon Būhholcs (*von Buchholz*), Pauls fon der Derkens (*von der Derken*), Helmuta Dēriņgs (*Doering*), A. Engelhartas (*Engelhardt*), Marija fon Erdberga (*von Erdberg*), P. Erdmanis (*Erdmann*), Z. Gerullis, Emma fon Grevonika (*von Grevonik*), Vilhelms Hekers (*Hecker*), Elizabete fon Kampenhauzena, grāfs fon Kellers (*von Keller*), Pauls Kerkoviuss, Valters Klēmans (*Cleeman*), Heinrihs fon Knorre (*von Knorre*), Oskars Korts (*Korth*), Kresons (*Cresson*), kņazs Anatols fon Līvens, Vigo Mortensens (*Mortensen*), Ērihs fon Elzens (*von Oelsen*), Eba fon Pistolkorsa (*von Pistohlkors*), Eleonora fon Pistolkorss, Leonards Pusuls (*Pussul*), Herta fon Ramma (*von Ramm*), Ludvigs fon Ramms, Adele Rennere (*Renner*), Helēne fon der Ropa (*von der Ropp*), F. Celheims (*Zellheim*); Igaunijas pavalstnieki: J. Šteins, Ludvigs Štīda (*Stieda*), A. fon Vilkens (*von Wilcken*), Ervīns Volfs, Lidija Folgere (*Volger*), Helēna fon Zengbuša (*von Sengebusch*) u. c.⁹⁴¹ 1923.–1924. gadā atļaujas saņēma: Oskars un Edīte Brakmaņi (*Brackman*), Vilhelms fon Hāns (*von Hahn*), J. Rozens (*Rosen*) u. c.,⁹⁴² bet 1926.–1928. gadā: Edg. Armitsteds Eriņmuiža, K. Grīnvalts (*Grünwaldt*), Ēvalds fon Ostens-Zakens (*von Osten-Sacken*), A. Treijs u. c.⁹⁴³

Pēc kara “izdzīvojušajās” Vidzemes muižu kungu mājās joprojām pastāvēja lietas un/vai gaisā vēl bija jaušama atmosfēra, kas liecināja par kādreizējo īpašnieku ikdienas paradumiem un bibliotēkas vietu muižas dzīvē. 20. gs. 20. gadu vidū Jaungulbenes muižas pilī, kas īsi pēc kara bija izpostīta, jau bija izremontētas telpas Lauksaimniecības skolas vajadzībām. Muižas bibliotēkas telpā stāvēja tukši skapji bez grāmatām, bet aiz tās atradās muižas muzeju telpas, kurās skolas vajadzībām bija iekārtotas laboratorijas.⁹⁴⁴

Pārsteidzošā kārtā vēl arī pirms Otrā pasaules kara valsts atmiņas institūciju krātuves saņēma ievērojamu skaitu grāmatu no kādreizējiem muižu bibliotēku krājumiem, kurus to īpašnieki vai viņu īpašumu pilnvarotie pārstāvji šajā laikposmā bija atstājuši, 1939. gadā izceļojot uz Vāciju. Visbiežāk grāmatas nonāca VB rīcībā, tomēr kopumā jāatzīst, ka muižu un to bibliotēku laiks jau bija beidzies daudz agrāk.

1939. gada rudenī vērojama dinamika ar kādreizējo muižu bibliotēku un arhīvu materiāliem valsts iestāžu krātuvēs un sadarbība jautājumos par to glabāšanu. Tā kā tolaik lielākā daļa atmiņas institūciju krātuvēs nonākušo muižu plānu un karšu

⁹³⁸ LNA LVA, 235-1a-261, 63., 64. lp.

⁹³⁹ Ibidem, 235-1a-258, 131 lp.; 235-1a-259, 68 lp.; 235-1a-261, 64 lp.

⁹⁴⁰ Ibidem, 235-1a-258, 126.–131. lp.

⁹⁴¹ LNA LVA, 235-1a-258, 131 lp.

⁹⁴² Ibidem, 235-1a-259, 68 lp.

⁹⁴³ Ibidem, 235-1a-261, 64 lp.

⁹⁴⁴ Niedra, A. Jaungulbenes muižā. *Rīgas Ziņas apvienotas ar Latvijas Vēstnesi*. 1926. 1. sept. Nr. 195. 2. lpp.

glabājās Valsts arhīvā, Valsts bibliotēka nolēma, ka tai glabāt savu daļu šāda veida materiālus nav lietderīgi. Tam piekrita arī Valsts arhīva vadība. Saņemot izglītības ministra atļauju šajā jautājumā, minētā gada 19. oktobrī muižu plānus un kartes (176 vienības) no Valsts bibliotēkas "Balticas" nodaļas nodeva glabāšanai Valsts arhīvā.⁹⁴⁵

Par 1939. gada beigās atstātu grāmatu krājumu Lugažu (*Lude-Grosshof*, igauņu *Pöjo*) muižā 1940. gada janvārī Valsts bibliotēku informēja Valkas apriņķa policijas pārstāvji, norādot, ka muižas centrā uz Vāciju izceļojošie kādreizējā īpašnieka fon Vrangela mantinieki kungu mājā bija atstājuši vairākus skapjus un kastes ar dažādām grāmatām. To bija daudz, un vietējā vara nekādu atlasī vai pārvietošanu pati neveica. Atstāto mantu pārņemšanu veica Vispārējās lauksaimniecības bankas aģents, kas reģistrēja arī skapjus un kastes ar iespieddarbiem, uzskatot, ka daļa grāmatu ir mazvērtīgas, bet daļa – senas, vērtīgas un ar vēsturisku nozīmi. Reģistrēto grāmatu krājumu nodeva glabāšanai uz vietas muižā dzīvojošajam Indriķim Pāvesam. Plānoja, ka pēc izbraukuma uz Lugažu muižu un vērtīgāko grāmatu atlasēs Valsts bibliotēka iespieddarbus pārvietos uz Rīgu un pārņems savā pārziņā. Jau pavisam drīz noskaidrojās, ka Lugažu muižas īpašnieks Hedvigs fon Vrangels uz Vāciju nemaz neplānoja izceļot. Viņa pilnvarnieks Hafners, nezinādams situāciju, "Umsiedlungs-Treuhand Aktiengesellschaft" (akciju sabiedrība UTAG) bija pieteicis nepatiesas ziņas par viņa izceļošanu. Šī iemesla dēļ valsts nedrīkstēja savā rīcībā pārņemt Hedvigam fon Vrangelam piederošo muižas bibliotēkas krājumu.⁹⁴⁶

Tāpat 1940. gada sākumā Cēsu apriņķī Skangaļu muižas kungu mājas divos skapjos grāmatas bija atstājusi Ella Knīrima (*Knierim*), Kūduma pagasta Ungurmuižā fon Kampenhauzeni nebija līdzī paņēmuši apmēram 250 sējumu dažādu grāmatu, Meiermuižas (*Meiershof*) Plātesu mantinieki bija atstājuši 15 sējumu konversācijas vārdnīcu vācu valodā, Raiskuma pagasta Auciema un Teņu muižā fon Zīversam un Panderam (*Pander*) bija palikušas grāmatas vairākās kastēs. Lai tālāk rīkotos ar bezīpašnieku grāmatām, bija nepieciešams vietējo pašvaldību atbalsts.⁹⁴⁷

Kultūras vērtību aizsardzības pasākumu organizēšanas norišu Latvijā no 1919.–1921. gadam izpēte galvenokārt balstīta līdz šim neizmantotos vai maz norādītos avotos, paraugoties arī uz Latvijas Neatkarības kara un Latvijas valdības darbību no cita skatupunkta un izzinot Vidzemes muižu bibliotēka jautājumu pēc būtības. Iekšlietu ministrijas 1919. gada jūlijā dibinātā Mantu atdabūšanas komisija un LPV IzM pakļautībā šī paša gada augustā izveidotais kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amats kalpoja kā robežšķirtne vēsturiskā Vidzemes muižu mantojuma pārņemšanai valsts pārziņā. Katra pilnvarnieka galvenais pienākums bija īsā laika posmā nodrošināt kultūras vērtību pārņemšanas, glabāšanas un uzskaites pasākumus uz vietām, kā arī organizēt to nogādāšanu drošākos apstākļos dažādās valsts krātuvēs. Pēc Latvijas Republikas Satversmes Sapulces sasaukšanas 1920. gada maijā veica izmaiņas kultūras vērtību aizsardzības jomā, kā rezultātā ģenerālpilnvarnieka amats jau bija likvidēts, bet pilnvarnieki savu darbību, galvenokārt Kurzemē un Latgalē, pabeidza 1921. gada martā. Saistībā ar pilnvarnieku darbību mūsdienās daudzas Latvijas atmiņas institūciju krātuves joprojām glabā kādreizējo Vidzemes muižu bibliotēkas un citas kultūras vērtības. Latvijas valdība iespēju robežās ņēma vērā īpašnieku intereses un arī pēc kara vēl bija noteikts laiks, kura ietvaros vēl varēja pieprasīt atpakaļ savu muižu bibliotēku grāmatas.

⁹⁴⁵ LNA LVA, 235-1a-28, 35., 36. lp.

⁹⁴⁶ Ibidem, 235-1a-50, 52., 53. lp.

⁹⁴⁷ Ibidem, 235-1a-5, 22. lp.

Secinājumi

Promocijas darbā “Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskais mantojums (18. gs.–20. gs. 20. gadi)” raksturotas Vidzemes muižas, kas sniedz iespēju atspoguļot tajās veidotās bibliotēkas kā daļu no Latvijas muižu vēstures. Bez Vidzemes muižu īpašumu kategorizācijas, sabiedrības sociālā portreta un atbilstošu muižu apzināšanas nebūtu iespējams apkopot statistiskos rādītājus un izdarīt secinājumus par bibliotēku veidošanās tradīcijām un to kolekcijām. Muižu mantojumu lietas nereti ir bijušas sarežģītas, tāpēc vēl jo svarīgāk izziņāt un pētīt katras tādas saimniecības atsevišķo vēsturi un muižu bibliotēku kolekciju dažādos likteņus. Promocijas darbs dod iespēju apzināt muižu bibliotēku vēsturiskā mantojuma saglabāšanās pakāpi mūsdienās, kas Vidzemes gadījumā kopumā uzskatāms par fragmentāru.

Izpētes rezultātā iegūtā informācija liecina, ka trīs gadsimtos Vidzemes guberņas latviešu daļā pastāvējušas 1305 muižu saimniecības. Aplūkojamajā laikposmā no 18. gs. līdz 20. gs. 20. gadiem Vidzemes latviešu daļā, uz šī brīža izpētes pakāpes, darba autorei izdevies apkopot informāciju par 178 muižu bibliotēkām, no kurām 157 bija veidojušās privātmuižās. 13 privātmuižu bibliotēkas pastāvējušas un atradās muižās visus trīs gadsimtus un šajās muižās 10 gadījumos to īpašnieki bija vienas dzimtas pārstāvji, kas bibliotēku un citas kolekcijas kopā ar muižu saimniecību saņēma mantojumā.

Par Vidzemes latviešu daļas muižu bibliotēku kolekciju apjomiem iegūtas tikai fragmentāras ziņas, tāpēc to apkopojumam vairāk ir informatīvs raksturs. Kopumā iegūtas ziņas, ka trīs gadsimtu garumā muižu bibliotēkās glabājušās 84.406 materiālu vienības. No tām lielākā daļa – 52.693 – privātmuižās (mācītājmuižās 27.112, pilsētu 2336, organizāciju un iestāžu 165, mežmuižu 1800, pusmuižās 300). Visvairāk saglabājušās ziņas par Valkas apriņķa privātmuižu bibliotēkām. Aplūkojot muižu bibliotēku apjomus pa apriņķiem, iegūtas sekojošas ziņas – Cēsu 16.750, Rīgas 6779, Valkas 21.768 un Valmieras 7396 materiālu vienības. Kopumā jāsecina, ka informācija saglabājusies par tiem apriņķiem, kuru muižas bija mazāk cietušas no karadarbības Pirmā pasaules kara, Latvijas Neatkarības kara laikā un karaspēku postījumiem.

Lai iegūtu pēc iespējas objektīvākus datus un sekmīgi realizētu promocijas darba mērķi un uzdevumus, Latvijas vēstures literatūrā/historiogrāfijā aktualizēti muižu bibliotēku izpētes teorētiskie aspekti, skaidrojot un analizējot šī virziena pētniecības terminoloģiju, metodoloģiskās pieejas vēsturisko kolekciju pētniecībā un to rekonstrukciju teorētiskajos konceptos, īpaši raksturojot sekmīgus un jau realizētus projektus. Autore lietojusi arī tādus terminus, kas šīs jomas pētniecībā, kā arī akadēmiskās publikācijās, līdz šim nav izmantoti vai lietoti maz. Autore tulkojusi un pielāgojusi citās valodās lietotus terminus un/vai no jauna radījusi tādus terminus, kas semantiski atbilstu pētāmās tēmas saturam. Tas ļauj iekļaut akadēmiskajā pētniecībā jaunas, līdz šim nepētītas vai maz pētītas jomas un tēmas.

Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskais mantojums darbā galvenokārt aplūkots no vērtīborientējošas pieejas, jo tikai kultūras vērtības ir tās, kas savieno pagātņi ar tagadni caur skaistā un patiesā prizmu, kā lielāko vērtību pasludinot cilvēka iespēju piešķirt nozīmi derīgajam, tam, kas saglabāsies mantojumā nākamajām paaudzēm. Izziņot informāciju par Vidzemes muižu bibliotēku būtību, procesiem un likteņiem, atbilstoši avotu apjomam pakāpeniski veicot to rekonstrukciju, grāmatu eksemplāri galvenokārt tika atributēti Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, bet daļa eksemplāru izpētes gaitā apzināti arī no citu atmiņas institūciju krātuvēm, privātiem kolekcionāriem gan Latvijā, gan ārzemēs. Nereti kādreizējo muižu bibliotēku krājumi ievērojamā apjomā

glabājas tās valsts teritorijā, kurā tie vēsturiski veidojušies, reizēm tie var būt tikai daži vai pat viens eksemplārs, ir arī gadījumi, kad kādreizējo kolekciju eksemplāri atrodas vienīgi krājumos ārzemēs.

Vēsturiskās bibliotēkas kolekciju iespējams pētīt ar visdažādākajām metodēm, no tām nereti izvēloties tikai vienu, piemēram, atributējot un pētot kādreizējo muižu bibliotēku eksemplārus pēc īpašumzīmēm, pēc grāmatās atstātajiem ekslibriem. Pastāv iespēja eksemplārus pētīt arī pēc noteikta iesējuma veida, kas raksturīgs tikai vienai kolekcijai, bet izdevumā nav nevienas citas pazīmes, nav pat zināms iesējējs, bet ir skaidrs, ka grāmata piederīga kādai konkrētai grāmatu kolekcijai; etiķete, kurā iekļautā informācija atklāj vispārējas pazīmes (skapja apzīmējums, plaukta numurs, inventāra numurs), bet ar laiku noskaidrojas, ka tieši tādas izmantotas tikai vienā konkrētā bibliotēkā u. tml. Promocijas darba tapšanas gaitā Vidzemes muižu bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā apvienotas vairākas metodes, kas padarīja izpētes darbu smagnēju un lēnu, taču iegūtos rezultātus daudz objektīvākus.

Apzinot kādas muižas bibliotēkas kolekcijas eksemplārus, vienlaikus jāveic arī muižas vēstures un tai piederīgo dzimtu dzīvesstāstu izpēte. Grāmatu eksemplāros, kas uzskatāmi par būtisku avotu grupu, nereti atstātas liecības par to īpašniekiem, kā arī saglabājušies to vēsturiskie iesējumi. Konkrētas muižas bibliotēkas grāmatas eksemplāra atributēšanai kā būtiskākās liecības kalpojušas sekojošas īpašumzīmes – iesējums (piemēram, Braslavas, Vidrižu), ekslibris (Bauņu, Bīriņu, Braslavas, Mazstraupes, Vidrižu), supereklibris, zīmogs (Bīriņu, Jaungulbenes, Vidrižu), etiķete (Braslavas, Cēsu Jaunās pils, Vidrižu), īpašumieraksts (Braslavas, Cēsu Jaunās pils, Rankas) un veltījumiemieraksti (Mazstraupes), pie tam vienā eksemplārā var būt viena vai vairākas izcelsmes pazīmes no dažādiem laikmetiem, arī no dažādām bibliotēkām. Proveniences iezīmes īpaši svarīgas, ja nav saglabājušies ne katalogi, ne saraksti, ne citas liecības un krājuma rekonstrukcija iespējama, tikai atributējot eksemplārus pēc minētajām pazīmēm. Tāpēc mūsdienās atmiņas institūciju krātuvēs un privātpersonu kolekcijās īpaši svarīgi glabāt vēsturisko krājumu tieši tādu, kāds tas savulaik ienācis no kādreizējiem muižu bibliotēku grāmatskapju plauktiem. Gadījumos, kad tomēr izcelsmi ir iespējams noteikt arī pārsietiem un pavisam vai daļēji no īpašumzīmēm “atbrīvotiem” eksemplāriem, tiem var būt vairs tikai informatīvs raksturs un tos nav iespējams pilnvērtīgi iekļaut dokumentārā mantojuma kopumā.

Bibliogrāfisku muižas bibliotēkas kolekcijas rekonstrukciju šobrīd būtu iespējams realizēt Mazstraupes muižas bibliotēkai, izmantojot Latvijas un Krievijas arhīvos saglabājušos pils bibliotēkas katalogus un muižas inventāros iekļautos grāmatu sarakstus, kā arī LNB un citos krājumos apzinātos kādreizējās muižas bibliotēkas grāmatu eksemplārus. Paplašinot pētniecības robežas, nākotnē iespējama arī fon Meiendorfu dzimtas muižu bibliotēku rekonstrukcija, jo ievērojamu bibliotēku fon Meiendorfi savulaik bija izveidojuši arī Rankas muižā. Tāpat bibliogrāfiskā rekonstrukcija, kas balstīta bibliotēku katalogos, grāmatu sarakstos un saglabājušos eksemplāros, kuri glabājas Latvijas, Igaunijas un Krievijas valsts nozīmes bibliotēku krātuvēs, iespējama arī Bīriņu muižas bibliotēkai.

Promocijas darbā atklāti izpētes rezultāti par Vidzemes muižu kultūrvidi un muižu bibliotēku veidošanās tradīcijām, krājumu organizāciju un sistematizācijas veidiem, kā arī aktualizēti historiogrāfijā reti aplūkoti muižas bibliotēkas krājuma izvietojuma un glabāšanas paradumu jautājumi līdz pat 20. gs. sākumam. Vidzemes muižu bibliotēkās noteikti bija senāki slāņi, nekā mēs šobrīd zinām, par ko liecina seno bruņniecības dzimtu muižu bibliotēkas, piemēram, fon Aderkasu Ķirbižu muižā, fon Kampenhauzenu Ungurmuižā. Var uzskatīt, ka jau ar 18. gs. vidu bibliotēka Vidzemes lauku muižā bija kļuvusi par neatņemamu garīgās saziņas un izglītošanās

veidu, kas nereti tās īpašniekam kalpoja kā apliecinājums piederībai Eiropas kultūrtelpā dominējošām vērtībām. Būtiski, ka muižu bibliotēku veidošanas tradīcijas bija cieši saistītas ar brāļu draudzi, nedaudz vēlāk arī brīvmūrniekiem un viņu izvirzītajiem mērķiem. Bieži paši bibliotēku īpašnieki bija piederīgi pietisma strāvojumam un/vai brīvmūrnieku ložām, vēlāk arī literārajām un zinātniskajām biedrībām.

Pētījuma rezultātā noskaidroti iemesli, kāpēc Vidzemes muižās veidojās privātbibliotēkas: kopš 18. gs. vidus pakāpeniski uzlabojās situācija grāmatu izdošanā un tirdzniecībā; bija pieejamas daudzveidīgas un kvalitatīvas grāmatas; parādījās speciālas telpas grāmatu krājumu izvietošanai un bibliotēkas mēbeles; pastāvēja dažādas iespējas iegādāties grāmatas savai privātbibliotēkai; uzlabojās komunikācijas – apgaismojums, apkure – lai arī tumšos vakaros varētu lasīt grāmatas arvien vairāk, biežāk. 19. gs. un 20. gs. sākumā muižas bibliotēkas kļuva par vēl nozīmīgāku mājas interjera sastāvdaļu, nekā tas bija 18. gs., bet grāmatas – par būtisku laika kavēkli. Muižnieki atzina grāmatu ietekmi uz bērnu audzināšanu un centās radīt apstākļus, lai grāmatu lasīšana būtu katra bērna ikdienas sastāvdaļa. Muižu bibliotēku īpašniekiem piemita pilsoniska apziņa un izpratne par lasīšanas lomu sociāli politiskajā dzīvē laukos kopumā, tieši tāpēc viņi uzskatīja par būtisku izplatīt grāmatas un veicināt bibliotēku attīstību arī starp zemniekiem.

Savukārt uz lektīru kopumā Vidzemes muižu bibliotēkās varam skatīties kā uz indikatoru, kas palīdz izvērtēt “augstās” un populārās kultūras attiecības gan Latvijas, gan Eiropas vēstures kontekstā. Arī muižu sabiedrības dzīvi 19. gs. otrajā pusē arvien vairāk sasniedz populārās literatūras masveidīgums. Īpaši 19./20. gs. mijā Vidzemes muižu ikdienas dzīvē vērojama populārās un “augstās” kultūras mijiedarbe, ko ietekmēja būtiskas pārmaiņas sabiedrības sociālajās struktūrās un cilvēku savstarpējās attiecībās. Tradīcija veidot muižās bibliotēkas, kas ļauj aplūkot noteiktu lasīšanas praksi arī Vidzemes muižās, skatāma kā sabiedrības garīgās dzīves organizācijas sastāvdaļa. Neskatoties uz to, ka starp “augsto” (vai mācīto) un “zemo” (jeb populāro) kultūru pastāvējusi zināma apmaiņa jau vairākus gadsimtus, dalījums “augstajā” un/vai populārajā kultūra biežāk ir sociāli nozīmīgs nekā estētiski pamatots. Muižu bibliotēku kontekstā tā raksturojama kā margināli noslēgta vide ar garīgi piepildītu aristokrātismu un vērtību pašpietiekamību, kas saistīta ar cilvēkiem, kuru garīgā dzīve ir piesātināta ar dažādām literārām ietekmēm.

Ar salonu, klubu un biedrību bibliotēku lasītavu veidošanu, ko aizrautīgi iesāka 18. gs. nogalē, 19. gs. nostiprinājās pārlicība par mērķtiecīgi radītu publisko telpu, kurā noteicošā loma Latvijas teritorijā bija aristokrātijai un patriciātam. Privāti vai kolektīvi īpaši iekārtota telpa bibliotēkas vajadzībām un tajā izvietotais krājums kalpoja kā publiskās telpas elementi, ar tiem norādot uz interesēm un piederību sociālajai kārtai. Tomēr kluba vai salona lasītava, pretēji privātbibliotēkas piepildītajai intimitātei, kļuva par bezgalīgu sarunu un nakts dzīves baudīšanas vietu, kur brīvi lasīt un apspriest lektīru. No senatnes pārmantotās tradīcijas glabāt bibliotēku grāmatu krājumus atsevišķā telpā vai pat šim mērķim īpaši celtā ēkā Vidzemē arvien vairāk nostiprinājās 19. gadsimtā.

Veidojot bibliotēkas un rūpējoties par lasāmvielu arī citiem, muižniecība nostiprinājās kā elitārs lasītāju sabiedrības slānis, padarot muižas bibliotēku par vērtību, kam nav nepieciešami īpaši pierādījumi un ko ar lepnumu bija iespējams nodot mantojumā nākamajām paaudzēm. Senākie grāmatu slāņi gadsimtu gaitā kļuva par mākslas un kultūras priekšmetu, bibliofilu iekārotu objektu, bet modernā laikmeta lasītāji mainījās, jo literatūras saturs pamazām zaudēja reprezentatīvo un elitāro nozīmi, kas tik būtiska bija iepriekšējos laikmetos. Vairums lasītāju deva priekšroku

vērtību pārvietošanu nebija iespējams organizēt, par drošības pasākumu īstenošanu uz vietas realizēja muižu pārvaldnieki.

Katra pilnvarnieka galvenais pienākums bija īsā laika posmā nodrošināt kultūras vērtību pārņemšanas, glabāšanas un uzskaites pasākumus, kā arī organizēt to nogādāšanu drošākos apstākļos dažādās valsts krātuvēs. Pēc Latvijas Republikas Satversmes Sapulces sasaukšanas 1920. gada maijā veica izmaiņas kultūras vērtību aizsardzības jomā, kā rezultātā ģenerālpilnvarnieka amats jau bija likvidēts, bet pilnvarnieki savu darbību, galvenokārt Kurzemē un Latgalē, pabeidza 1921. gada martā.

Laikposmā no 1919. gada augusta līdz 1921. gada martam LPV IzM Latvijas teritorijā kultūras vērtību aizsardzību lietās bija iesaistījusi 82 personas, kurām bieži bija uzticēti vairāki amati. Šī iemesla dēļ sadalījumu pa amatiem nav iespējams balstīt personu skaitā, jo viena persona varēja darboties pēctecīgi dažādos amatos vai vienlaikus vairākos. Tas bija saistīts ar speciālistu trūkumu, ārkārtīgi grūtajiem darbības apstākļiem. Analizējot pielikumā apkopotos datus par personu amatiem, var secināt, ka šajā laikposmā ģenerālpilnvarnieka amatā bija divas personas (Jānis Straubergs, Arturs Štāls), bet pilnvarnieka amats bija deleģēts 51 gadījumā (20 Kurzemē un Zemgalē, 20 Vidzemē, septiņi Latgalē, četri IzM Arhīvu un bibliotēku nodaļas pakļautībā pēc 1920. gada aprīļa). Kultūras vērtību aizsardzības dienestā darbojās septiņi kultūras vērtību aizsardzības ierēdņi (tikai Kurzemē, jo ģenerālpilnvarnieka kanceleja praktiski visu laiku atradās Jelgavā), 12 pilnvarnieku palīgi (desmit Kurzemē, viens Vidzemē, divi Latgalē), 44 eksperti, galvenokārt, mākslas darbu, bibliotēku un arhīvu jomā. No visiem ekspertiem visvairāk darbojās Kurzemē un Zemgalē (20 gadījumos), īpaši Jelgavā, kā arī Vidzemes apriņķos (20 gadījumos), no kuriem visvairāk – Valmieras apriņķī (13 gadījumos). No šī lielā ekspertu skaita tikai sešām personām bija uzticēts saņemt kultūras vērtības no reģioniem Rīgā un novirzīt tās tālākai uzglabāšanai un izmantošanai. Savukārt īpaši uzdevumi Rīgas krātuvēs bija uzticēti astoņiem ekspertiem. Analizējot salīdzinoši īslaicīgo kultūras vērtību aizsardzības un pārvietošanas darbu reģionos, jāatzīst, ka tas galvenokārt bija koncentrēts Jelgavā un Valmierā, kur vienuviet saplūda apjomīgākā saglabātā kultūras mantojuma daļa. Virkne pielikumā minēto personu savas darba gaitas pēc 1921. gada marta vai jau agrāk turpināja IzM dienestā, pieminēkļu aizsardzības jomā un atmiņas institūcijās, liekot lietā īsā laikā iegūto pieredzi un zināšanas, kas tik ļoti bija nepieciešamas jaunās valsts iestādēs. Uz Rīgu pārvietotās Vidzemes muižu kultūras vērtības kļuva par daudzu mūsdienās pazīstamu atmiņas institūciju pamatkrājuma daļu.

Muižu kultūras vērtību aizsardzības pasākumi Vidzemes apriņķu muižās 1919. un 1920. gadā vērtējami kā dinamiski, kas liecina par zināmu valsts iestāžu ieinteresētību. Īsais pilnvarnieku darbības laiks Latvijas kultūras mantojuma apzināšanā vēlāk kļuva par pamatu 1923. gada dibinātai Pieminekļu valdei, kas tālāk attīstīja kultūras mantojuma apzināšanas un aizsardzības tradīcijas. Joprojām atvērts jautājums pētniekiem ir kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbības juridiskais pamats, tomēr jāatceras, ka 1919.–1921. gadā attieksmi pret kultūras vērtībām noteica sabiedrības ideoloģiskie un sociālpolitiskie mērķi kopumā. Pilnvarnieku darbības rezultāti ļauj apjaust kara postījumu apmērus un joprojām saudzīgi un ar pietāti izturēties pret to kultūras mantojuma daļu, kas ar viņu palīdzību saglabājusies līdz mūsdienām. Visi sistemātiskie kustamo kultūras vērtību pārvietošanas pasākumi, ko realizēja dažādi politiskie režīmi Latvijas teritorijā, uzskatāmi norāda uz jau Eiropā ieviesto tendenci pat kara apstākļos šādiem procesiem piesaistīt kultūras vērtību ekspertus.

Lai kādas kultūras vērtības Vidzemes muižās nepārņemtu valsts pilnvarotie pārstāvji, kara un juku apstākļos bija izmainījusies situācija muižu apbūvē. Jāņem vērā, ka neatgriezeniski bija zaudētas muižu kompleksos esošās ēkas, dažkārt arī kungu mājas. Izpratne par kara laikā postītajām un/vai izlaupītajām muižām un to ēkām Vidzemes latviešu daļā visprecīzāk ļauj apzināties procesus, kuru rezultātā, lai arī visbiežāk pārvietotas, kultūras vērtības tomēr “izdzīvojušas”, saglabājušās. Tas arī parāda, kur un kādos apstākļos, kādās telpās varēja glabāties un/vai saglabāties grāmatu krājumi muižās, īpaši kungu mājās, ko vēlāk pārņēma Latvijas valsts. Īpaši Vidzemē vērojama situācija, ka karos pārvietotie bibliotēku krājumi no muižām, kas atradās tuvu frontes līnijai, nekad nebūtu saglabājušies, ja tie būtu palikuši kungu māju telpās. Tas arī ļauj izziņāt apstākļus, kādos līdz mūsdienām saglabāties Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskais mantojums, kas joprojām var vēstīt par nebūtībā aizgājušiem pagātnes notikumiem, ēkām un cilvēkiem.

Kultūras vērtību aizsardzības pasākumu organizēšanas norišu Latvijā no 1919.–1921. gadam izpēte balstīta līdz šim maz vai nemaz neizmantotos avotos, paraugoties arī uz Latvijas Neatkarības kara un Latvijas Pagaidu valdības darbību no cita skatupunkta. Iekšlietu ministrijas 1919. gada jūlijā dibinātā Mantu atdabūšanas komisija un LPV IzM pakļautībā šī paša gada augustā izveidotais kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amats kalpoja kā robežšķirtne vēsturiskā Vidzemes muižu mantojuma pārņemšanai valsts pārziņā.

Muižu bibliotēku vēsturiskās kolekcijas ir būtiska Latvijas kultūras mantojuma daļa, kas ar šo promocijas darbā veikto pētījumu no maz apzināta vēstures virziena un avotu kompleksa, kas atspoguļo tā laika sabiedrības saikni ar Eiropas kultūras tradīcijām, kļūst par plaši izziņātu un Latvijas historiogrāfijā atspoguļotu tēmu. Fragmentāri saglabājušās liecības par Vidzemes muižu bibliotēkām spilgti atspoguļo trauslo saikni starp muižas paaudžu likteņiem, ēkām un dažādiem laikmetiem, bet grāmatas un citi materiāli kalpo kā vēstures avoti, pārvarot atmiņas institūciju krātuvju un cilvēku savstarpējo attiecību robežas.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie avoti

Bīriņu muižas pils arhīvs (BMPA)

Pistohlkors A. F. von. Aufzeichnungen von August Friedrich von Pistohlkors, 1855–1875.
Pistohlkors A. F. von. Catalog der Bibliothek im neuen Schlosse. Darmstadt, 1870. Kopija.
Pistohlkors R. N. von. Erinnerungen. Aufgeschrieben im Jahre 1963. 11 S.

Krievijas Federācijas Valsts arhīvs Maskavā (KFVA)

573-1-1179. Книжный каталог Ф. Меиендорфа (на фр. яз.). 1860 год. 1 burtn.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA)

235. fonds. Latvijas Nacionālā bibliotēka (Valsts bibliotēka), 1919–1995

235-1a-4. Sarakste ar Izglītības ministriju par Valsts bibliotēkas pamatdarbību, 1923
235-1a-5. Sarakste ar Izglītības ministriju par Valsts bibliotēkas pārvaldīšanu, 1925–1941
235-1a-28. Sarakste par grāmatu nodošanu Izglītības ministrijai, Valsts arhīvam u. c. iestādēm, 1925–1939
235-1a-38. Sarakste par grāmatu atdošanu īpašniekiem; grāmatu saraksti, 1922, 1923
235-1a-39. Sarakste par grāmatu atdošanu īpašniekiem, gramatu saraksti, 1921–1923
235-1a-50. Sarakste par repatriēto vāciešu atstato grāmatu pieņemšanu. Grāmatu saraksti, 1940
235-1a-258. Valsts bibliotēkas izsniegtās atļaujas grāmatu izvešanai uz ārvalstīm. Grāmatu saraksti, 1922–1923
235-1a-259. Valsts bibliotēkas izsniegtās atļaujas grāmatu izvešanai uz ārvalstīm. Izvedamo grāmatu saraksti, 1923–1924
235-1a-261. Valsts bibliotēkas izsniegtās atļaujas grāmatu izvešanai uz ārvalstīm. Izvedamo grāmatu saraksti, 1926–1928

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

199. fonds. Vidzemes revīziju saraksti

199-1-74. Dikļu privātmuižas dvēseļu revīziju saraksti, 1795–1858

214. fonds. Vidzemes bruņniecības arhīvs, 1389–1928

214-1-5220. Rīgas apriņķa muižas. Zemkopības ministrija. Güter. Nähere Angaben über die Güter des Rigaschen Kreises
214-1-5221. Valkas apriņķa muižas. Zemkopības ministrija. Güter. Nähere Angaben über die Güter des Walkschen Kreises
214-6-24 (24b). Bergmann L. von. Verzeichnis der Bücher seiner Bibliothek. Original-Manuscript in Fol.
214-6-520. Vidzemes bruņniecības bibliotēkas grāmatu ieguvumu žurnāls. 1. sēj., 1873–1890
214-6-522. Vidzemes bruņniecības bibliotēkas grāmatu ieguvumu žurnāls. 3. sēj., 1902–1918
214-6-524. Mācītāja Hermaņa Johana Treija bibliotēkas katalogs, 1853

235. fonds. Kurzemes, Vidzemes un Latgales evaņģēliski luterisko draudžu baznīcas grāmatas

235-4-1945, Skultes-Pēterupes evaņģēliski luteriskā draudze, 1896–1905

238. fonds. Rīgas-Valmieras baznīcu virsvalde

238-1-2577. Liepupes draudzes materiāli. Pernigele. Varia

238-1-2578. Liepupes draudzes materiāli. Pernigele. Varia

1307. fonds. Valsts kanceleja

1307-1-523. Izglītības ministrijas ziņojums Valsts kancelejai, 1920

1374. fonds. Kara zaudējumu komisija

1374-1-114. Materiāli par Krievijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem, 1920

1374-1-117. Materiāli par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem, 1919–1920

1374-1-118. Materiāli par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Cēsu apriņķī, 1919–1920

1374-1-119. Materiāli par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Rīgas apriņķī, 1919–1920

1374-1-120. Materiāli par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Valkas apriņķī, 1919–1920

1374-1-121. Materiāli par Igaunijas karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Valmieras apriņķī, 1919–1920

1380. fonds. Rīgas pilsētas bāriņtiesa

1380-1-5537. Tomasa Cukerbekera mantojumā atstāto sadzīves priekšmetu saraksts, 1818

1380-1-5539. Tomasa Cukerbekera mantojumā atstāto grāmatu, žurnālu un karšu saraksts, 1826

1380-5-3199. Kādreizējā Zasumuižas īpašnieka Tomasa Cukerbekera atraitnes Frederikas Sibilas, dzim. Lobrefortas (*Sybilen, geb. Lobrefort*) mantojuma izsoles lieta, 1824

1632. fonds. Izglītības ministrija

1632-2-7. Latvijas centrālā pedagoģiskā fiziskā izglītības institūta dibināšanas projekts; raksti IzM par pieminekļu aizsardzību u.c., 1920

1632-2-75. IzM pavēles, instrukcija par privātskolu un kursu atvēršanu un uzturēšanu, 1922

1632-2-171. IzM Administratīvā nodaļa. Akts Nr. 19. Izglītības pārvalžu un mācību iestāžu darbības pārskati, 1920

1632-2-173. Ministrijai pakļauto iestāžu darbības pārskati, 1922

1632-2-731. Sarakste ar Valsts bibliotēku par grāmatu apmaiņu, 1921–1923

1632-2-922. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtības lietās sarakste ar rajonu pilnvarniekiem kultūras vērtību aizsardzības lietās par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1919–1920

1632-2-923. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtības lietās sarakste ar rajonu pilnvarniekiem kultūras vērtību aizsardzības lietās par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1919

1632-2-924. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtības lietās sarakste ar rajonu pilnvarniekiem kultūras vērtību aizsardzības lietās par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1919–1920

1632-2-925. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtības lietās sarakste ar rajonu pilnvarniekiem kultūras vērtību aizsardzības lietās par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1919–1920

1632-2-926. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās un arhīvu-bibliotēku nodaļa par kultūras vērtību aizsargāšanu, 1920

1632-2-927. IzM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtības lietās sarakste ar rajonu pilnvarniekiem kultūras vērtību aizsardzības lietās par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1920

1632-2-928. IzM pilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās sarakste ar Valmieras apriņķa pilnvaroto par grāmatu, žurnālu, nošu u. c. uzskaiti, 1919–1920

1632-2-932. IzM kanceleja. Sarakste ar Kultūras vērtību komisijas priekšsēdētāju par skolu, muzeju un arhīvu reevakuāciju, Valsts b-kas darbības pārskats u. c., 1921

1632-2-937. IzM Vispārīgo lietu departaments. Sarakste ar Arhīvu-bibliotēku nodaļas vadītāju, Latvijas kara muzeja pārzini, rajonu pilnvarniekiem u. c. par kultūras un mākslas priekšmetu apzināšanu, pārvietošanu un aizsardzību, 1920

1632-2-938. IzM kanceleja. Sarakste ar Tautas Padomi un Satversmes sapulci par ortogrāfijas komisijas dibināšanu, kultūras vērtību krāšanu, lauksaimniecības skolām u. c., 1920–1921

1632-2-961. Izglītības ministra kanceleja. Sarakstes ar Valsts kara zaudējumu komisiju, apriņķu skolu valdēm, Finanšu ministriju u.c. par karā aizvesto inventāru, skolu remontiem u.c., 1919–1921

2661. fonds. Izglītības ministrijas Mākslas un kultūras departaments

2661-1-5. Sarakste ar rajonu pilnvarniekiem, iestādēm un atsevišķām personām mākslas un kultūras priekšmetu reevakuācijas lietās; evakuēto priekšmetu saraksti, 1920

2661-1-60. Sarakste ar ZM Valsts mantu uzņemšanas komisiju par bibliotēku un citu kultūras vērtību nodošanu IzM pārziņā un komisiju sēžu protokolu izraksti, 1920–1921

2661-1-75. Arhīvu un bibliotēku nodaļas iesūtīto un izsūtīto rakstu reģistrācijas grāmata, 1919–1920

2661-1-76. Arhīvu un bibliotēku nodaļas iesūtīto un izsūtīto rakstu reģistrācijas grāmata, 1920–1921

2706. fonds. Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā

2706-1-37. Rīgas apriņķa uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Skultes pagasts, 1897

2728. fonds. Latvijas baznīcu iestāžu dokumenti

2728-1-535. Dikļu-Augstrozes draudzes metriku grāmatas draudzes locekļu saraksti, 1713–1936

4011. fonds. Materiāli par personām Rīgā un Baltijas provincēs (arhīva kolekcija)

4011-1-5901. Fon Fēgezaku (*von Vegesack*) dzimta, 1687–1901

6436. fonds. Valsts mantu uzņemšanas komisija

6436-1-1118. Cēsu apriņķa Ruckas muiža, no lielniekiem izvestās bibliotēkas lieta, 1921–1922

6436-1-1526. Cēsu apriņķa mantu uzņemšanas komisijas sarakste, 1920

6999. fonds. Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižu dokumenti, 1516–1939

6999-3-221. Guttere undt was debnen Angeböriz mit Documenten, 1740

6999-13-204. Allaži-Allasch-R. Muižas inventara saraksts, 1914

6999-13-221. Bīriņi-Koltzen-R. Mengdena piezīmes finansiālos, saimnieciskos jautājumos. Grāmatu katalogs, 1657–1775

6999-13-1571. Aleksandra fon Meijendorfa testaments, mantojuma norēķini, 1855–1915

6999-13-1573. Inventarium-Register des Gutes Klein-Roop. Mazstraupes muižas pils bibliotēkas grāmatas, 1813–1822

6999-13-1587. Mazstraupes muižas evakuēto lopu saraksts, muižas pārvaldnieka ziņojumi īpašniekam uz Pēterburgu par muižas apsaimniekošanu u. c., 1916–1917

6999-13-1588. Baronietes Meiendorfas bibliotēkas katalogs, franču valodā, 1813

6999-13-1589. Mazstraupes muižas bibliotēkas katalogs, 1868–1911

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (LNB)

BCB30/56. Sievers J. J. von. 01.07.1808. Codicill.

RIL-1/157. Mengel K. Wenden. Bücherschrank im Thurzimmer uz Schloss Wenden.

RX108. Haralda fon Loudona fonda apraksts, svk. 0302050518.

RX108,1,24. Haralda fon Loudona fonds. Putnu ādiņu reģistru grāmata, 1912

RX108,1,31. Haralda fon Loudona fonds. Laikraksta "Düna Zeitung" rakstu izgriezumu klade

RX109,1,28. Weiss J. H. von. Denkmahl guter Freunde (Piemīņas albums), 1778–1793. Inv. Nr. 67-31.666.

RXA105,126. Malvess R. Barona G. V. E. fon Taubes atmiņas. Baltijas landesvērs 1919. g. Pēc LVVA materiāliem vācis, apkopojis un tulkojis R. Malvess. Rīgā, 1977. Mašīnraksts

RXA105,227. Malvess R. Lielstraupes senatne (pils un baznīca). Rīga, 1982.

RXA164,1(1c). Latvijas Valsts (Nacionālās) bibliotēkas fonds. Materiāli Valsts bibliotēkas vēsturei, 1920–1939

RXA164,19a. Latvijas Valsts (Nacionālās) bibliotēkas fonds. Pārskati par bibliotēkas darbību un nodaļu vadītāju ziņojumi, 1938

RXA164,19P. Latvijas Valsts (Nacionālās) bibliotēkas fonds. Pārskati par bibliotēkas darbību un nodaļu vadītāju ziņojumi, 20. gs. 30. gadi

RXA164,23,II. Latvijas Valsts (Nacionālās) bibliotēkas fonds. Dažādi materiāli.

RXA300,146. Alekseja Apīņa fonds. Apīnis A. Pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām. Rīga, 1965–1986

RXA356,279. Birkerts A. Atmiņas un literatūrvēsturiski raksti: fragmenti no grāmatas “No Jaunās strāvas līdz sociālismam” manuskripta. B. v., 1957. 291.–298. lp.

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēka Rokrakstu un reto grāmatu krājums (LUAB)

R4966. Brotze, J. C. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente [...], 1792-1794. Bd. 5, Bl. 177a, 178

R/Ms.254. Mellin, L. A. Bandiere di tutte le potenze e nazioni navigantu in tutto il mondo. Bologna, 1772.

R/Ms.376. Hand-Buch bey der Stadt-Bibliotheque. 1701–1842

R/Ms.458. Mellin, L. A. Meine Selbstbiographie: [Handschrift].

R/Ms.657,3. [Aizkraukles muižas bibliotēkas katalogs: rokraksts, 18. gs.]

R/Ms.777. Scheinpflug, Th. Chronika vor Pernigelschen Kirch und Gemeinden von 1870 an [1918] [Handschrift].

R/Ms.961. Hatt E.Ehrb: Rath durch die Jetziger Zeitt verordnete Inspectores der Bibliothec..1664–1856.

R/Ms.1131, II, Nr. 3. Bergmann, G., von. [Bauņu muižas apraksts]. 1787.

Linköping City Library

Handschrift signum L 7 Fol. Helms J. Chronik: Livländsk krönika, avskrift av original från 1628-1643 Chronik (Ryggtitel). 142 s.

Valmieras integrētā bibliotēka

Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. Valmieras pilsētas bibliotēkas vēsture. 1. mape

Varakļānu novada muzeja arhīvs (VNMA)

Taimiņa, A., Lecinska, I. Mineralogs, rakstnieks un grāmatu krājējs Mihaels Johans fon der Borhs-Lubešics un senā Borhu dzimta: npublicēts materiāls. Rīga, 2013.

Nepublicētie materiāli

Aderkas, C., von. Geschichte des Gutes Kürbis–Büsterwolde 1491–1938: Manuskript. 1938. Latviešu-vācbaltiešu biedrības “Domus Rīgensis” arhīvs

Brazjūnienē, A. Privātās muižnieku bibliotēkas Lietuvas Dižkunigaitijā (no 16. līdz 18. gs.) un to izpēte: referāts starptautiskā zinātniskā konferencē “Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam”, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 24.11.2016. Referāts npublicēts

Hekli, E. Johana Albrehta fon Korfa bibliotēka, 1697–1766: referāts starptautiskā zinātniskā konferencē “Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam”, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 24.11.2016. Referāts npublicēts

Kvaskova, V. Blankenfelde: “Muižnieku ligzda” un Francijas karaļa “rezidence” 84 lp. Nepublicēts pētījums, manuskripts. Valdas Kvaskovas personiskais arhīvs

Pētersone, I. Kultūras un mākslas pieminekļu stāvoklis un kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība Latvijā 1919.–1920. gadā: npublicēts pētījums, manuskripts. Intas Pētersones (1935–2020) personiskais arhīvs

Publicētie avoti

Publikācijas periodiskajos izdevumos

- A. [pseud.]. Latvija: Valmiera: bibliotēku lietas. *Sociāldemokrāts*. 1919. 4. dec. Nr. 120. 2. lpp.
- Alūksne. *Ilustrēts Žurnāls*. 1923. 18. maijs. Nr. 20. 3. lpp.
- Apīnis, A. Stendāla rokraksts. *Cīņa*. 1977. 13. febr. Nr. 37. 4. lpp., t. p. *Padomju Jaunatne*. 1977. 8. febr. Nr. 27. 4. lpp.
- Apsīšu, A. Uzaicinājums. *Cēsu Vēstnesis*. 1919. 3. dec. Nr. 2. 3. lpp.
- Aus Kur-, Liv- und Estland: In Riga. *Libausche Zeitung*. 1919. 6. März. Nr. 55. S. 2.
- Bei Alice Barbi. *Die Woche: moderne illustrierte Zeitschrift*. 1905. Nr. 31. S. 1349.
- Beļķeris, L. Kāģeri. Nevalstiskā ūtrupe. *Jaunākās Ziņas*. 1921. 12. marts. Nr. 58. 2. lpp.
- Berens, J. C. Claus Kempe, seine Stiftungen und seine Nachkommen. (Schluss). *Rigasche Stadtblätter*. 1894. Nr. 29. S. 234–236.
- Birkerts, A. Muižu konfiskācija un Latvijas vēsture. *Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes un Vidzemes Zemes Padomes Ziņotājs*. 1917. 12.(25). dec. Nr. 1. 4. lpp.
- Blāzma. No iekšzemes. No Mālpupes. *Mājas Viesis*. 1895. 20. dec. Nr. 52. 5. lpp.
- Brutāns, A. Cēsu pilsētas bibliotēka. *Cēsu Vēstis*. 1939. 6. okt. Nr. 327. 2. lpp.
- Cīrulis, E. 1920. gadā sadalīto muižu saraksts. *Zemes Ierīcības Vēstnesis*. 1921. 1. apr. Nr. 7. 14., 15. lpp.
- Ērgļēnietis. Iekšzemes ziņas: no Ērgļiem. *Balss*. 1882. 10. febr. Nr. 6. 5., 6. lpp.
- Garlība Merķeļa pēcnācējs trūkumā. *Latvijas Vēstnesis*. 1923. 29. nov. Nr. 268. 5. lpp.
- Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde. *Rigaschen Zeitung. Beilage zur Rigaschen Zeitung*. 1881. 7. (19.) Febr. Nr. 31. S. 11.
- Graudi un ziedi. Labības mēneša pēdējās dienas. *Balss*. 1882. 8. sept. Nr. 36. 1. lpp.
- Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. 1899. 18. (30.) janv. Nr. 13. 2. lpp.
- Iekšzeme. *Jūrnieks*. 1911. 9. marts. Nr. 10. 2., 3. lpp.
- J. Kultūras vērtību apsardzība Latvijā. *Latvijas Sargs*. 1919. 7. sept. Nr. 133. 1., 2. lpp.
- J., G. Starpnieks starp Rietumiem un Austrumiem: barons Meijendorfs deviņdesmit gadus vecs. *Londonas Avīze*. 1959. 10. apr. Nr. 669. 5., 6. lpp.
- K-n I. Par bibliotēkām jeb grāmatu krājumiem. *Latviešu Avīzes*. 1869. 12. marts. Nr. 11. 23., 24. lpp.
- Kā norit muižu konfiskācija Valmieras apriņķī. *Brīvais Strēlnieks*. 29. nov. Nr. 30. 3. lpp.
- Ko saka veci ādažnieki par Cielēna iedzimtiem talantiem. *Latvijas Sargs*. 1927. 23. marts. Nr. 66. 1. lpp.
- Kr-vels. No Vecgulbenes. *Pēterburgas Avīzes*. 1902. 4. dec. Nr. 97. 2. lpp.
- Kramgabals [Frīdriha Veinberga pseud.]. Valmiera. Reakcijas triumfs. *Sociāldemokrāts*. 1920. 29. febr. Nr. 49. 2. lpp.
- ks. Inland. Wolmarscher Kreis. Neu-Salis. Bibliothek. *Rigasche Zeitung*. 1907. 7. Jul. Nr. 155. S. 2.
- Kunst-und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 1921. 12. Janv. Nr. 8. S. 7.
- Kunst- und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 1921. 2. März. Nr. 49. S. 7.
- Kunst-und Geistesleben. *Rigasche Rundschau*. 2. Beilage. 1924. 3. Jun. Nr. 124. S. 9.
- Landrolle des Herzogthums Liefland vom Jahr 1765, oder Verzeichniss der zu dem Herzogthum Liefland gehörigen publiquen und privat=Güther, derselben Grösse und Besitzer. *Magazin für die neue Historie und Geographie*. Angelegt von Anton Friedrich Büsching. Bd. IX. Halle: Johann Jacob Curt, 1773. S. 361–392.
- Latvija. *Sociāldemokrāts*. 1919. 4. dec. Nr. 120. 2. lpp.
- Latvija. Sirotāji Latvijā. *Laika Balss*. 1917. 16. (29.) dec. Nr. 2. 3. lpp.

- Locales: Die Generalversammlung des Kunstvereins. *Düna Zeitung*. 1898. 24. Okt. Nr. 241. S. 4.
- M-s. Senatnes pieminekļu krātuves. *Gaisma*. 1917. 23. dec. Nr. 1. 3. lpp.
- Miscellen: Die genealogischen Handbücher des baltischen Adels. *Baltische Monatsschrift*. 1892. Bd. 39. Heft 2. S. 410.
- Mondanus. Liktenīgie brīži [Pirmajā] pasaules karā: [10. turpinājums]. *Atpūta*. 1938. 22. jūl. Nr. 716. 15. lpp.
- Niedra, A. Jaungulbenes muižā. *Rīgas Ziņas apvienotas ar Latvijas Vēstnesi*. 1926. 1. sept. Nr. 195. 2. lpp.
- No iekšzemes: Tērbatas Universitātē. *Baltijas Vēstnesis*. 1891. 27. marts. Nr. 70. 2., 3. lpp.
- No iekšzemes. *Baltijas Vēstnesis*. 1895. 27. nov. Nr. 269. 2. lpp.
- No Rencēniem. *Laika Vēstis*. 1917. 26. nov. (9. dec.). Nr. 45. 3. lpp.
- No Svešā [Jānis Peņģerots, dārzkopis un literāts, 1863–1932]. Kalpu dzīve muižās. *Balss*. 1889. 25. okt. Nr. 43. 4. lpp.
- Notizen. *Rigasche Stadtblätter*. 1904. Nr. 12. 25. März. S. 94.
- Oficiāls saraksts par Vidzemes muižām, kuras revolucionāri līdz 1. janvārim 1906. gadā izpostījuši. *Zemkopis*. 1906. 18. janv. Nr. 2. 34. lpp.
- P-r. Die Rigische Stadtbibliothek. *Das Inland*. 1845. 27. März. Nr. 13. Sp. 206–212.
- Peņģerots, V. Ex Libris (Grāmatu zīmes). *Ilustrēts Žurnāls*. 1924. Nr. 48. 1060., 1061. lpp.
- Peņģerots, V. Grāmatu zīme (Ex libris). *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 2. 16.–19. lpp.
- Personalnotizen. Belohnungen. *Das Inland*. 1844. 6. Juni. Nr. 23. S. 371.
- Postīšanas Valmieras apriņķī. *Baltijas Vēstnesis*. 1917. 3.(16.) nov. Nr. 129. 3. lpp.; 4.(17.) nov. Nr. 130.
- Postīšanas Valmieras apriņķī (I daļa). *Līdums*. 1917. 18. okt. Nr. 240. “Līduma” pielikums. 5. lpp.; (II daļa). 1. nov. Nr. 249. “Līduma” pielikums. 5. lpp.
- ra. [pseud.]. Valmiera: monarhista notiesāšana par grāmatu zādzību. *Sociāldemokrāts*. 1923. 29. apr. Nr. 92. 4. lpp.
- Rudīts. Citkārt un tagad. *Latvis*. 1924. 23. sept. Nr. 901. 2. lpp.
- Schiemann, P. Verbogenes Recht. *Rigasche Rundschau*. 1920. 15. Apr. Nr. 85. S. 1, 2.
- Sekvestru statistika. *Laukstrādnieks*. 1920. 20. maijs. Nr. 14. 3. lpp.
- Sonntag, K. G. Nekrolog. Hofraht Gotthard von Vegesack, geboren den 14. April 1757, gestorben den 4ten Oktober 1818. *Rigasche Stadtblätter*. 1818. 15. Okt. Nr. 42. S. 241–244.
- Die Stadtbibliothek im J. 1883. *Rigasche Stadtblätter*. 1885. 7. März. Nr. 10. S. 75.
- Straubergs, K. Kultūras vērtību krāšana. *Latvijas Sargs*. 1919. 12. aug. Nr. 110. 3. lpp.
- Valsts zemes fondā ieskaitīto nekustamo īpašumu [169] saraksti [turpinājumos]. *Valdības Vēstnesis*. 1924. 2. maijs. Nr. 91. [1. saraksts]–1940. 27. febr. Nr. 47. [169. saraksts].
- Vidzeme. No Gallistes draudzes. *Latviešu Avīzes*. 1901. 18. dec. Nr. 101. 2. lpp.
- Vidzeme. No Mālupes. *Pēterburgas Avīzes*. 1902. 23. jūn. Nr. 50. 2. lpp.
- Vietējā dzīve. Bibliotēka ar lasītavu. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. 20. febr. Nr. 7. 4. lpp.
- Vietējā dzīve. Bibliotēka, lasītava un avīžu galds. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. 4. marts. Nr. 9. 4. lpp.
- Vintens, J. No Vidzemes. No Matīšiem. *Balss*. 1898. 11. febr. Nr. 6. 4. lpp.
- Volfs, B., fon. Iekšzeme: no Stāmerienas. *Baltijas Vēstnesis*. 1906. 16. janv. Nr. 11. 2. lpp.
- Гласко, Б. Старые русские помещичьи библиотеки (Извлечение из отчёта по командировке в Буйский уезд 1910 года, представленного в Костромскую Учёную Архивную Комиссию). *Русский библиофил*. 1912. Nr. 6. С. 22–33.
- Иваск, У. Г. Частные библиотеки в России: опыт библиографического указателя. *Русский библиофил*. 1911. Март. Nr. 3. С. 55.

Эксгольц, Ф. К. Частные библиотеки в России. *Российский библиограф*. 1880. Nr. 55 (3). С. 102, 103.

Publicētie dokumenti un dokumentu krājumi

Caune, V. (sast.). *1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā*. Rīgā: Kultūras Balss, 1930. 150 lpp.

Efferts, E. Latvijas Izglītības komisariāta rīkojums Nr. 34. *Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs = Известия Социалистического Советского Правительства Латвии*. 1919. 1. apr. Nr. 34. 2., 3. lpp.

Gailītis, M. Rīkojums, 1919. gada 21. aprīlī. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums priekš Ziemeļ-Latvijas*. Valka. 1919. 10. jūl. Nr. 1. 3. lpp.

Gailītis, M., Gulbe, V. Rīkojums. Cēsis, 1919. gada 9. jūlijs. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums priekš Ziemeļ-Latvijas*. 1919. 10. jūl. Nr. 1.

Lapsiņš, R. (sast.). *Alfabētiskais rādītājs "Pagaidu Valdības Vēstnesī", "Latvijas Sargā" un "Valdības Vēstnesī" izsludinātiem likumiem, noteikumiem, instrukcijām, rīkojumiem un pavēlēm no 1918. g. 14. decembra līdz 1937. g. 31. decembrim*. Rīgā: Grāmatu Draugs, 1938. 533 lpp.

Likums par īpašuma tiesību pieteikšanu uz kara laikā savāktām mantām. *Valdības Vēstnesis*. 1921. 16. jūn. Nr. 132. 1. lpp.

Likums par izvedmuitas tarifu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 1922. 10. marts. Nr. 3. 45.–47. lpp.; *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1923. 12. apr. Nr. 3. 13.–15. lpp.

Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos (1924. gada 26. jūnijs). *Valdības Vēstnesis*. 1924. Nr. 140. 26. jūn. 1., 2. lpp., t. p. Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1924. Nr. 11. 3. jūl. 118.–122. lpp.

Noteikumi par lielinieku salaupīto mantu krājumu likvidēšanu. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 1. febr. Nr. 26. 1. lpp.

Ozols, V. [Operatīvās daļas priekšnieks, ģenerālštāba pulkvedis-leitnants]. Cirkulārs, 25.11.1919. *Valdības Vēstnesis*. 1919. 27. nov. Nr. 71. 1. lpp.

Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par izvedmuitas tarifu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 1922. 8. dec. Nr. 24. 495. lpp.

Pauge, V. Visām Valmieras apriņķa pagastu Izpildu Komitejām: rīkojums. *Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens*. 1919. 25. marts. Nr. 13. 3. lpp.

Proletariāta diktatūra Latvijā (Proletariāta diktatura Latvijā). Maskava: Latviešu nacionālo lietu komisariāta Kultūras-izglītības nodaļas izdevums, 1919. 135 lpp.

Rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 31. maijs. Nr. 120. 1. lpp.

Rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 14. jūl. Nr. 156. 2. lpp.

Rīkojums par pamesto mantu savākšanu. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 5. jūl. Nr. 148. 1. lpp.

Sprešlis, A. (red.). *Iskolata un tā prezidija protokoli (1917.–1918.)*. Rīga: Zinātne, 1973. 291 lpp.

Stučka, P. Dekrēts par bibliotēkām. *Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs = Известия Социалистического Советского Правительства Латвии*. 1919. 3. apr. Nr. 36. 1. lpp.

Ulmanis, K., Valters, M. Noteikumi par kara zaudējumu komisijām. 1919. gada 27. martā. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*. 1919. 9. aug. Nr. 5. 73.–77. lpp., t. p. arī *Latvijas Sargs*. 1919. 28.–30. marts. Nr. 57.–59.

Valters, M. Iekšlietu ministrijas rīkojums. *Valdības Vēstnesis*. 1919. 1. aug. Nr. 1. 5. lpp.

Valters, M. Rīkojums par Ziemeļu Latvijas pilnvarnieku. Liepāja, 1919. gada 2. februārī. *Latvijas Pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*. 1919. 30. jūl. Nr. 3. 40., 41. lpp.

Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ: изданіе 1864 года, со включеніемъ статей по Продолженію 1890 года. Повеленіемъ Государя Императора Александра Николаевича составленный. 4 Т. СПб.: Кодификационный отдел при Государственном Совете, 1890–1912.

Atmiņas un memuāri

- Aronu, M. *Manas dzīves atmiņu grāmata*. Rīga: A. Gulbis, 1938. 283 lpp.
- Birkerts, A. *Daiļdarbi un atmiņas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958. 418 lpp.
- Blankenhagens, H., fon. *Atmiņas no vecās Vidzemes: Klingenbergas-Rīga, 1892–1913*. Tulk. I. Čekstere. Rīga: Madris, 2020. 183 lpp.
- Blankenhagens, H., fon. *Pasaules vēstures malā: atmiņas no vecās Vidzemes, 1913–1923*. Tulk. I. Čekstere. Rīga: Madris, 2018. 255 lpp.
- Blaufüss, F. B. *Vidzemes stāsti: stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015. 253 lpp.
- Bock, W., von. *Erinnerungen an Gustav von Mengden*. *Baltische Monatschrift*. 1863. Bd. 8. H. 3. S. 216–245.
- Cīrulis, J. *Mūzikanta piezīmes*. Kanāda: apgāds “Literatūra”, 1961. 256 lpp.
- Diparkē, E. *Franču pulkvežleitnanta Emanuela Diparkē atmiņas: misija Latvijā 1919–1920*. Tulk. E. Braķe, A. Kasparova, A. Skrābane. Rīga: Mansards, 2019. 295 lpp.
- Ēzens, J. A. *Rīga 18. gadsimtā: zīmējumi = Riga im 18. Jahrhundert: zeichnungen*. Zinātniskā red. P. Pētersone. Rīga: LVVA, 2003. 216 lpp.
- Fēgezaks, Z., fon. *Baltiešu gredzens*. Tulk. P. Bolšaitis. Rīga: Vesta LK, 2013. 800 lpp.
- Grosbergs, O. *Mežvalde: vecās Vidzemes muiža gadu gaitās*. Aizpute: Harro von Hirschheydt, 2005. 353 lpp.
- Jannau, H., von. *Sitten und Zeit: ein Memorial an Lief- und Estlands Väter*. Riga: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1781. 128 S.
- Kampenhauzens, A., fon. *Kampenhauzeni: no kādas vidzemnieku ģimenes vēstures*. No: *Muiža zem ozoliem: Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē*. Bauska: Rundāles pils muzejs, 1998. 11.–49. lpp.
- Kampenhauzens, H., fon. *Atmiņas par Ungurmuižu*. No: *Muiža zem ozoliem: Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē*. Bauska: Rundāles pils muzejs, 1998. 348.–376. lpp.
- Krause, J. W. *Erinnerungen*. 10 Bde. Hrsg. von G. Etzold. Wolfenbüttel: Baltische Historische Kommission, 2014. Bd. 8. Hofmeister in Livland (Dezember 1784–Februar 1792). 143 S. [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.balt-hiko.de/wp-content/uploads/2022/05/Krause_08.pdf [sk. 26.02.2024.].
- Krause, J. W. *Erinnerungen*. 10 Bde. Hrsg. von G. Etzold. Wolfenbüttel: Baltische Historische Kommission, 2015. Bd. 9. Livlands Adel. Ein Sittengemälde (Februar 1792–April 1796). 153 S. [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.balt-hiko.de/wp-content/uploads/2022/05/Krause_09.pdf [sk. 26.02.2024.].
- Menzenkampfs, E. fon. *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. Tulk. P. Bolšaitis. Rīga: Vesta-LK, 2019. 263 lpp.
- Merkel, G. H. *Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben*. 2 Bde. Leipzig: bei K. F. Köhler; Rīga-Mitau: in Commission bei E. Götschel, 1839. 1. Bd. 348 S.
- Merķelis, G. H. *Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi*. Tulk. B. Arnicāne. No: Merķelis, G. H. *Izlase*. Rīga: Liesma, 1969. 291.–398. lpp.
- Schoultz-Ascheraden, E., von. *Memoiren der Baronin Ernestine Schoultz-Ascheraden geb. Baroness Campenhausen: geboren in Wesselshof den 26. Juli 1810, heimgegangen in Loddiger den 2. Juli 1902*. Rīga: W. F. Häcker, 1908. 379 S.
- Stavenhagen, W. S. *Album Livländischer Ansichten: mit erläuterndem Text von verschiedenen Verfassern*. Mitau: Selbstverlag des Herausgebers, 1866. 266 S. Album Baltischer Ansichten. 2. Bd.: Livland.
- Švābe, A. *Mana dzīve. Latvju Doma: Mēnešraksts izglītībai*. 1947. Nr. 5. 7. lpp.
- Valsts bibliotēkas darbinieku atmiņās. No: *Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas raksti*. Rīga: Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1973. 4. sēj. 364.–378. lpp.
- Мейендорф, В., фон. *Мемуары фрейлины императрицы*. Сост. И. Оболенский Москва: АСТ, 2012. 352 С.

Laikabiedru pētījumi un publicistika

Ādolfa Alunana Zobgala kalendārs 1893. gadam. Jelgava: L. Neimaņa apg., 1892. 94 lpp.

Agthe, A. *Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland.* Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1909. 170 S.

Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Bearb. von A. Hasselblatt, G. Otto. Dorpat: Verlag von C. Mattiesen, 1889. 1015 S.

Arndt, J. G. *Der Liefländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert.* 2 Bde. in 1. Halle im Magdeburgischen: Gedruckt bey Johann Justinus Gebauer, 1747–1753. Eks.: LNB, BCB10/51.

Brēms, E. V. *Mācība, kā var ēkas būvēt no zemes, ko pats par labu un derīgu atradis un uz augstas valdīšanas vēlēšanu tādā vīzē, kā mūsu zemniekiem der (Mahciba kā warr ehkas buhweht no semmes, ko pats par labbu un derrigu atraddis un us augstas waldischanas wehleschanu tahdā wihsē, kā muhsu semneekeem derr).* Rīga: J. Deubner, 1847. 30 lpp.

Brēms, E. V. *Padomi, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām var izsargāties, un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās (Padomi, kā no nīknahm sehrgahm un gruhtahm wahjibahm war issargatees, un kas pascheem jadara ahtrās saslimoschanās un meesas ewainoschanās).* Rīga: s. n., 1872. 129 lpp.

Brēms, E. V. *Padomi, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām var izsargāties, un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās (Padomi, kā no nīknahm sehrgahm un gruhtahm wahjibahm war issargatees, un kas pascheem jadara ahtrās saslimoschanās un meesas ewainoschanās).* 2. izd. Rīga: M. Jakobsons, 1876. 129 lpp.

Brēms, E. V. *Padomi priekš Vidzemes ļaudīm, kā no nīknām sērgām un grūtām vājībām būs izsargāties un kas pašiem jādara ātrās saslimošanās un miesas ievainošanās (Padohmi preeksch Widsemmes ļaudīm, kā no nīknahm sehrgahm un gruhtahm wahjibahm buhs issargatees un kas pascheem ja-darra ahtrās saslimoschanās un meesas ewainoschanās).* Rīga: Driķēts pie kroņa grāmatu driķētāja, 1843. 120 lpp.

Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti.* 5 sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1992–2007.

Brümmer-Rutzky, H., von. *Chronik des Geschlechtes derer "von Brümmer".* Rīga: E. Plates, 1907. 242 S.

Büngner, R. *Die Gesellschaft der Musse in Riga, 1787–1887.* Rīga: s. n., 1886. 185 S.

Campenhausen, H., von. *Freiherr Balthasar von Campenhausen, 1689–1758.* S. 1.: s. n., 1920. 1. Bd. 352 S.

Clemen, P. *Kunstschutz im Kriege.* 2 Bde. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1919. 1. Bd. 160 S.

Ducmanis, K. *Iz Baltijas provinču tiesībām.* Rīga: P. Bērziņa grāmatu pārdošanas apgādībā, 1913. 368 lpp.

Eckardt, J. *Livland im achtzehnten Jahrhundert.* Leipzig: F. A. Brockhaus, 1876. Bd. 1. 611 S.

Die Gesellschaft der Musse in Riga, 1787–1912: eine Festschrift zum 125-jährigen Jubiläum den 7. Januar 1912. Rīga: Druck von W. F. Häcker, 1912. 68 S.

Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga.* Rīga: E. Bruhns, 1874–1936.

Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1893.* Rīga: Druck von W. P. Häcker, 1894. 208 S.

Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1894.* Rīga: Druck von W. P. Häcker, 1895. 201 S.

Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912.* Rīga, 1914. 487 S.

Hagemeister, H., von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* In 2 Bde. Rīga: Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1836–1837

- Izceļojušo vācu tautības pilsoņu saraksts: oficiāls izdevums.* Rīga: Iekšlietu ministrijas administratīvais departaments, 1940. 1777 lpp.
- Kant, I. *Critik der reinen Vernunft.* Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1781. 880 S.
- Kant, I. *Critik der reinen Vernunft.* 2. hin und wieder verbesserte Auflage. Rīga: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1787. XLIV, 884 S.
- Kant, I. *Critik der reinen Vernunft.* 3. Auflage. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1790. XLIV, 884 S.
- Liefländischer Adreß- und Post-Calender: auf das Jahr Christi 1784.* Mitau: J. F. Steffenhagen, 1784. 343 S.
- Mednis, A. *Agrārais jautājums un zemes reformas Latvijā: vēsturisks apskats agrārā jautājuma problēmas, zemes reformas gaita un sasniegumi.* Rīga: J. Roze, 1924. 364 lpp.
- Nepieklājas: rokas grāmatiņa par pieklājīgu uzvešanos sadzīvē un sarunās (Nepeeklahjas: rokas grahmatiņa par peeklahjīgu usweschanos sadsihwē un sarunās).* Rīga: J. A. Freijs un beedri, 1899. 32 lpp.
- Neumann, W. *Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande.* Rīga: W. F. Häcker, 1911. 47 S.
- Pirang, H. Alt-Rigasche Höfchen. In: *Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen.* Rīga: Architektenverein zu Riga, 1912. 6. Jg. S. 3–44.
- Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus.* 3 Teilen. Rīga: Jonck & Poliewsky, 1926. 1. Teil. 88 S.
- Pistohlkors, A., von. *Worte des Herzens für meine lieben Kinder.* 3 Bde. Koltzen: H. Schnakenburg, 1865. Bd. 1.–3.
- Pistohlkors, H. N., von. (Hrsg.). *Nachrichten über die Adelsgeschlechter Scott of Craighall, Pistolekors und von Pistohlkors.* Forbushof: s. n., 1914. 1. Bd. 508 S.
- Rambach, F. E. *Jacob Johann Graf Sievers Herr auf Bauenhof, Ostrominsky, Zarnau, Gadebusch und Kosian.* Dorpat: M. G. Grenzius, 1809. 84 S.
- Rigasche Kulturhistorische Ausstellung. *Katalog der Rigaschen culturhistorischen Ausstellung: mit 10 Lichtdrucktafeln.* Rīga: Müllersche Buchdruckerei, 1883. 250 S.
- Skujenieks, M. *Nacionālais jautājums Latvijā (Nazionalais jautajums Latwijā).* Pēterburga: A. Gulbis, 1913. 290 lpp.
- Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzial museums aus dem Jahre 1908.* Mitau: s. n., 1909. 123 S.
- Stammtafeln des Geschlechts der Freiherrn von Meyendorff a. d. H. Uexküll.* Wenden: s. n., 1915. 10 S.
- Stryk, L., von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.* In 2 Bde. Dorpat: Mattiesen; Dresden: Albanus'sche Buchdruckerei, 1877–1885
- Stryk, L., von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.* In 2 Bde. Dresden: Albanus'sche Buchdruckerei, 1885. 2. Bd. 620 S.
- Transehe-Roseneck, A., von. *Der Güterbesitz der von Tiesenhausen in Livland 1224–1919/20.* Hannover-Döhren: Kommissionsverlag Harr von Hirschheydt, 1964. 76 S. Baltische Ahnen- und Stammtafeln. Sonderheft; 7.
- Transehe-Roseneck, A., von. *Die Lettische Revolution.* 2 Bde. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1907. Bd. 2. 410 S.
- Zvārguļa zobgala kalendārs 1907. gadam.* Rīga: M. Freiberga apgāds, 1906. 106 lpp.
- Барановский, Г. В. *Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века = Encyclopédie d'architecture de la seconde moitié du XIX siècle = Architectur-Encyclopädie der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts.* 8 т. СПб.: ред. журн. "Строитель", 1904. Т. 4. 776 с. разд. паг.
- Бордонос, Н. Н. *Основы поземельных отношений въ Лифляндской губернии.* Могилевъ-на-Днѣпрѣ: s. n., 1904. 195 с.
- Иваск, У. Г. *О библиотечных знаках так-называемых ex-libris'ax по поводу 200-летия их применения в России, 1702–1902: очерк.* Москва: Типо-лит. "Рус. т-ва печ. и изд. Дела", 1902. 24 с.
- Куфаев, М. Н. *Проблемы философии книги; Книга в процессе общения.* Москва: Наука, 2004. 188 с.

Орлов, Н. Н. *Удо Георгиевич Иваск: как исследователь русского книжного знака*. Москва: Издание П. Витязева, 1927. 72 с.

Statistikas izdevumi

Bokalders, J. *Latvijas pirmās tautas skaitīšanas rezultāti 1920. g. = Resultats du premier recensement en Latvia en 1920*. Rīga: L. P. V. Valsts Statistiskā pārvalde, 1921. 44 lpp.

Bokalders, J. *Latvijas zemes īpašumi: Vidzeme (Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķi) (Latvijas zemes īpašumi. Widzeme (Rīgas, Walmeeras, Zehsu un Walkas apriņķi))*. Rīga: s. n., 1920. 72 lpp.

Klingenberg, A. *Adressbuch für das Gouvernement Livland*. Riga: s. n., 1871. 235 S.

Sivers, J., von. *Das Buch der Güter Livlands und Oesels*. Riga: Müllerschen Buchdruckerei, 1863. 185 S.

Skujenieks, M., Bokalders, J. *Latvija: zeme un iedzīvotāji (Latvija: zeme un eedzīvotāji)*. 2. izd. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1922. 665 lpp.

Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Спб.: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1905. Вып. 21: Лифляндская губерния. 251 с.

Фогель, В. К. (сост.). *Новый список имений Лифляндской губернии*. 3-е изд., испр. и доп. Рига: s. n., 1906. 113 с.

Katalogi

Hübner, J. *Schlossbibliothek Krappitz*. Breslau: Druck. Wilh. Gottl. Korn., 1916. 139 S.

Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris: Exlibris der Ostseeprovinzen: Estland - Kurland - Livland - Ösel*. Gütersloh: s. n., 2002. 128 S.

Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen*. Riga: s. n., 1893. 178 S.

Pistohlkors, A. F., von. *Verzeichniss der Kunst-Gegenstände im Schlosse Koltzen, nebst Bemerkungen über den Bau und einige Eigenthümlichkeiten desselben*. Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1862. 68 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn, 1702–1750*. Tallinn: Estopol, 1997. 560 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn, Bd. II, 1752–1775*. Tallinn: Estopol OÜ, 2002. 303 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn Band III 1777-1800*. Tallinn: Estopol, 2004. 294 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Peranu 1702-1800*. Tallinn: Estopol OÜ, 2005. 463 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706-1803*. Tallinn: Estopol OÜ, 2005. 368 S.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710-1805*. Tallinn: Estopol OÜ, 2007. 270 S.

Pullat, R. *Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert*. Tallinn: Estopol, 2009. 160 S.

Rinkūnaitė, A. (ed.). *Bibliotheca Sapiehana: Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: katalogas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010. XIV, 649 p.

Schutt-Kehm, E. (Hrsg.). *Exlibris-Katalog des Gutenberg-Museums*. Wiesbaden: Claus Wittal, 1985. 1. Teil. 69 S.

Strenga, G., Levāns, A. (ed.). *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621): history and reconstruction of the collection = Rīgas jezuitu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs: krājuma vēsture un rekonstrukcija*. Rīga: LNB, 2021. 628 p.

Šiško, S. (sast.). *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs, 1588-1830*. Sērija A. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013. 981 lpp.

- Tarvas, M. (Hrsg.). *Bibliothekskataloge der Tallinner Literaten des 18. Jahrhunderts: Quellenedition aufgrund überlieferter Nachlassverzeichnisse*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2014. 253 S.
- Valsts apsardzībā atrodošos mākslas darbu izstāde Rīgā: katalogs*. Rīga: s. n., 1920. 16 lpp.
- Warnecke, F. *Die deutschen Bücherzeichen (Ex-Libris) von Ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart*. Berlin: J. A. Stargardt, 1890. VII, 256 S.
- Wittig, W. *Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. 2 T. Warszawa: s. n., 1903–1907.
- Адарюков, В. Я., Труханов, А. А. (сост.). *Каталог выставки книжных знаков (ex-libris)*. Петроград: 2-я Государственная Типография, 1919. 85 с.
- Верещагин, В. А. *Русский книжный знак*. СПб.: Печатня Р. Голике, 1902. 16 с., 125 л. ил.
- Гребенюк, Т. В. *Владельческие книжные знаки в Отделе редких книг Российской государственной библиотеки: каталог*. 5 тт. Москва: Российская государственная библиотека, 2010–2021.
- Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков: (Ex-libris)*. Вып. 1–3. Москва: М. Я. Параделов, 1905–1918. Вып. 1. 1905. 349 с.; Вып. 2. 1910. 104 с.; Вып. 3. 1918. 56 с.
- Кожухова, В. В. (сост.). *Экслибрисы и штемпели частных коллекций в фондах Исторической библиотеки*. Москва: Государственная публичная историческая библиотека, 2001. 118 с.
- Кожухова, В. В. (сост.). *Экслибрисы и штемпели частных коллекций в фондах Исторической библиотеки*. Москва: Государственная публичная историческая библиотека, 2009. Вып. 1-2
- Минцлов, С. Р. *Синодик. Библиотеки, архивы и художественные коллекции, погибшие время войны и революции*. Париж: Временник Общества Друзей Русской Книги, 1925. Т. 1. 10 с.
- Параделов, М. Я. *Адресная книга русских библиофилов и собирателей гравюр, литографий, лубков и прочих произведений печати*. Москва: Антикварное кн. отд-ние при магазине древностей и редкостей М. Я. Параделова, 1904. 180 с.
- Пийльман, С. Х., Худолей, В. В. *Армин барон фон Фелькерзам = Armin Baron von Foelkersam: экслибрисы*. Москва; Таллинн; СПб.: Международный союз общественных объединений книголюбов, 2006. 111 с.
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills' of Nesvizh ordination: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси, XV–XVI*. Минск: Беларуская навука, 2010. 175 с.
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XVII век*. Минск: Беларуская навука, 2012. 629 с.
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XVIII век: в 4 кн.* Минск: Беларуская навука, 2013–2015. Кн. 1 (1701–1750); Кн. 2 (1751–1770); Кн. 3 (1771–1785); Кн. 4 (1786–1800).
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1801–1830: в 2 кн.* Минск: Беларуская навука, 2016. Кн. 1 (А–М); Кн. 2 (N–Z).
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1831–1865: в 3 кн.* Минск: Беларуская навука, 2017–2018. Кн. 1 (А–К); Кн. 2 (L–P); Кн. 3 (R–Z).
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XIX век: 1866–1900: в 3 кн.* Минск: Беларуская навука, 2018–2020. Кн. 1 (А–G); Кн. 2 (H–O); Кн. 3 (P–Z).
- Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации, XX век: первая половина*. Минск: Беларуская навука, 2020. 975 с.
- Тройницкий, С. *Гербовые девизы русского, польского, финляндского и прибалтийского дворянства*. СПб.: s. n., 1910. 55 с.
- Экслибрисы и инскрипты на книгах в собрании ГЦМСИР (Государственный центральный музей современной истории России)*. Москва: Государственный центральный музей современной истории России, 2019. 105 с.

Kartogrāfiskie materiāli

Dunsdorfs, E. *Der große schwedische Kataster in Livland, 1681–1710: Kartenband*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974. 335 S.

Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes: (17.un 18. gadsimtenī)*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 247 lpp.

Mellin, L. A. *Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provinz Oesel*. Riga; Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch, 1798.

Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen. Jurjew: Liv-Estländischen Landeskultur Bureau; Riga: Jonck & Poliewsky, 1905. + *Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*.

Wegekarte des Walkschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen. Jurjew: Liv-Estländischen Landeskultur Bureau; Riga: Verlag Jonck & Poliewsky, 1904. + *Wegekarte des Walkschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*.

Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen. Jurjew: Liv-Estländischen Landeskultur Bureau; Riga: Jonck & Poliewsky, 1908. + *Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*.

Wegekarte des Wolmarschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen. 1903. [2. Auflage]. Jurjew: Liv-Estländischen Landeskultur Bureau; Riga : 1908. + *Wegekarte des Wolmarschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*.

Nošizdevumi

Pistohlkors, A., de *Au bord de la mer: Impromptu: pour le piano*. Pétersbourg: Gabler, s. a. [Konvolūts]. Eks. LNB, N81-3/469, svk. 0316030665.

Vidzemes muižu bibliotēku grāmatu eksemplāri un citi materiāli

An Fräulein Catharina von Sievers am Tage Ihrer Verbindung mit Sr. Excellenz dem Herrn Generallieutenant und Ritter Karl Johann von Günzel, Gouverneur in Wyburg. Von einer Freundinn: Bauenhof den 9ten May 1790. Ruien: G. Bergmann, 1790. 1 S. [Bauņu muiža]

Bienemann, F. (Hrsg.). *Rückblicke auf das livländische Landesgymnasium Kaiser Alexander II zu Birkenruh: In memoriam*. Riga: W. F. Häcker, 1892. LNB, B373, svk. 0316077921. [Braslavas muiža]

Bischof Dr. Ferdinand Walter, General-Superintendent von Livland: ein kurzer Abriß seines Lebens und Wirkens: mit Portrait. Eisenach: Verlag der Joh. Fr. Baerecke'schen Hofbuchhandlung, 1870. 60 S. Eks.: LNB, B2, svk. 0312058366. [Liepupes muiža]

Buddenbrock, G. J. von. *Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*. 2 Bde. Mitau: Gedruckt bei Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn, 1802–1821. Eks.: LNB, RB/1963,1, svk. 0320005678 [Mazstraupes muiža]; RB/1963,2/1, svk. 0320078739 [Jaungulbenes muiža]; RB/1985 [Braslavas muiža]

Cancrin, F. L., von. *Franz Ludwig von Cancrin Ihro Russisch-Kaiserlichen Majestät Collegienrathes, und Directors der starajarusischen Salzwerke, ... Vermischte meist ökonomische Schriften*. Riga: bei Johann Friedrich Hartknoch, 1786–1787. 36, 44, 16, 22, 12, 24, 24, [22], 44, 28, 22, 48 S. Eks.: LNB. [Zasumiža]

Ceumern, C. *Casparis von Ceumern Salcensis Sorabi Theatridium Livonicum Oder Kleine Liefländische Schau-bühne...* Riga: In Verlegung, Georg Matthias Nöller, 1690. [4] Bl., 58, 146 S. Konvolūts. Eks.: Tartu Universitātes bibliotēka, R Est.A-511, inv. nr. Est.A / 22855). [Bīriņu muiža]

Diodor, von Sicilien. *Diodors von Sicilien Bibliothek der Geschichte*. 2 Bde. Frankfurt am Main: Johann Christian Hermann, 1782–1787. Bd. 1: Buch 1–3. 1782. S. [4], XXXI, [6], 448. Eks.: V. G. Beļinska Sverdlovskas apgabala universālā zinātniskā bibliotēka Jekaterinburgā, šifri: ger и7116-OPK; ger и7114-OPK. [Bīriņu muiža]

Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières: précédé d'un vocabulaire universel, servant de table pour tout l'ouvrage. Paris; Liège: chez Panckoucke: chez Plomteux, 1784–1789. [Vidrižu muiža]

Von Eroberung Der Haupt Statt Riga in Lieffland. Riga: bey Nicolao Mollyn, Anno 1622. 116 S. Eks.: LNB, RB/1554, svk. 0309072880. [Kleistu muiža]

Fält-Book hwilken Hans Kongl: Maj:tt Konung Carl den XIIte med sig fördt utur Turkiet [rokraksts zviedru val.], [17--]. Eks.: LUAB, Ms. 257, inv. Nr. R6691. [Bīriņu muiža]

Fahne, A. *Geschichte der Westphälischen Geschlechter unter besonderer Berücksichtigung ihrer Übersiedelung nach Preussen, Curland und Liefland.* Cöln: J. M. Heberle, 1858. Eks.: LNB, B929, svk. 0312073223. [Braslavas muiža]

Guizot, F. P. G. *Histoire de la civilisation en Europe.* Huitième edition. Paris: Didier, 1864. Eks.: LNB, RW2/2828, inv. Nr. 81-16.635. [Mazstraupes muiža]

Hagemeister, H., von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* Riga: Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1837. T. 2. VII, 327 S. Eks.: LNB, B9(L)13/17, svk. 0310025653. [Braslavas muiža]

Harders, K. *Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota (Ta pirma Pawaru Grahmata, no Wahzes Grahmatahm pahrtulkota).* Rubene: K. Harders, 1795. 334 lpp. Eks.: LNB, RL2/3539, svk. 0318073657. [Bīriņu muiža]

Hesselberg, H. *Pērlurota jeb svēti Dieva vārdi ticīgām dvēselēm pie sirds likti uz ikkatru gada dienu (Pehrlurohta jeb swehti Deewa wahrdi, tizzigahm dwehselehm pee sirds likti us ikkatru gadda deenu).* Jelgavā: driķķehts pee Jahņa Wridriķķa Steffenhagen un dehla, 1842. 272 lpp. Eks.: LNB, R-L2/3554, svk. 0312005855. [Dikļu muiža]

Hoffmann, C. *Carl Hoffmann's Botanischer Bilder-Atlas: nach dem natürlichen Pflanzensystem von De Candolle, Jussieu, Endlicher, Reichenbach u. a.: mit 459 farbigen Pflanzenbildern nach Aquarellen von P. Wagner und G. Ebenhusen und ca. 500 Holzschnitten.* 2. Auflage. Stuttgart: Verlag von Julius Hoffmann, 1896. XXXVIII, 194 S., 80 Bl. Eks.: LNB, svk. 0321070031. [Bīriņu muiža]

Horeb, J. D. *Moos vom Parnasse.* Riga: Gedrukt von J. C. D. Müller, 1793. 136 S. Eks.: LNB, WV2/47560, inv. 65-62847. [Vidrižu muiža]

Hupel, A. W. *Materialien zu einer ehstländischen Adelsgeschichte, nach der in der dasigen Adels-Matrikul beliebten alphabetischen Ordnung. Nebst andern kürzern Aufsätzen etc. Der nordischen Miscellaneen 18tes und 19tes Stück.* Riga: verlegt Johann Friedrich Hartknoch, 1789. [Bīriņu muiža]

Hupel, A. W. *Vom Zweck der Ehen, ein Versuch, die Heurath der Castraten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen.* Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1771. 166 S. Eks.: LNB, RW1/477, svk. 0319047723. [Bīriņu muiža]

Izraksts no Baltazara Rusova hronikas: iesiets rokraksts. 1891. Eks.: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs. [Cēsu Jaunā pils]

Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1902. Eks.: LNB, B929, 0308022569. [Dikļu muiža]

Jakobi, E. V. (sast.). *Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem (Rokas grahmata preeksch Widzemes gurberņas zemneeku leetu komisareem).* Rīga: T. Ore, 1892. Eks.: LNB, B34, 0303021740. [Dikļu muiža]

Jung-Stillling, F., von. *Statistisches Material zur Beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse.* Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1868. Eks.: LNB, B338.43, svk. 0312104726. [Dikļu muiža]

Koch, Ch. G. *Tableau des révolutions de l'Europe, depuis le bouleversement de l'empire romain en Occident jusqu'a nos jours.* Paris: F. Schoell, 1807. Bd. 3. Eks.: LNB, RW2/3721, svk. 0320005720. [Mazstraupes muiža]

Kongl: Maj:tt's. Reglemente och Instruction för Öfversten af Kongl: Maj:tt's Lif-Regemen till häst: [rokraksts zviedru val.], [17--]. 710 S. Eks.: LUAB, Ms. 256, inv. Nr. R2871. [Bīriņu muiža]

Kotzebue, A., von. *Bemerkungen auf einer Reise aus Liefland nach Rom und Neapel.* Köln: Peter Hammer, 1805. 1.–3. Theil. Eks.: LNB, WV2/41211. [Cēsu Jaunā pils]

Krünitz, J. G. *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System.* Berlin: J. Pauli, 1783. 28. Theil. Eks.: LNB, deponēts Rundāles pils muzeja bibliotēkas ekspozīcijai. [Bauņu muiža]

- Langhans, F. *Die Russischen Gesetze ihrem Inhalte nach in alphabetischer Ordnung.* Reval: P. G. Bornwasser, 1792. Eks.: LUB, RK2/175-340/La493, 0511085038. [Bauņu muiža]
- Lanzi, L. A. *Storia pittorica della Italia. Dal risorgimento delle Belle Arti fin presso al fine del XVIII Secolo.* Bd. 3. 3. Aufl. Bassano: G. Remondini, 1809. Eks.: LNB R/W2S-8, inv. Nr. 269.625. [Mazstraupes muiža]
- Leonhardi, F. G. (Hrsg.). *Erdbeschreibung der Preussischen Monarchie.* 5 Bde. Halle: Hemmerde & Schwetschke, 1799. Bd. 5. Eks.: LNB, WV2/39236. [Cēsu Jaunā pils]
- Lieffländische Landes Ordnungen.* Riga: In Verlegung Georg Matth. Nöllers, 1668–1689. [Izdevuma datējums pēc jaunākā ievietotā dokumenta 1689. gadā]. Eks.: LNB, RB/1540, svk. 0307004675. [Braslavas muiža]
- Magazin und Kassa-Ordnung für die Bauerschaft der Güter Kolzen und Eikasch = Likumi tiem Bīriņa un Eikaša valsts ļaudīm iecelti kā to, tai valsts magazinē un tādē sagādātu labību un naudas krājumu būs glabāt, izdot, atkal sadzīt un vairot ar īsu izstāstīšanu (Likkumi teem Bihriņas un Eikascha-Walsts ļaudīm eezelti, kā to tai walsts magazinē un lahdē sagahdatu labību un naudas krahjumu buhs glabbaht, isdot un atkal sadsiht un wairoht).* Rīga: J. K. D. Müller, 1803. LUAB, R/1522; R/17331. [Bīriņu muiža]
- Mengden, G., von. *Sonntages Gedancken eines Christen/ So sich An Gott Ver-Miethet.* Riga: Gedruckt bey G. M. Nöller, [1686]. 318 S. Eks.: LUAB, šifrs D2-7, inv. Nr. 9145. [Bīriņu muiža]
- Monboddo, J. B. *Des Lord Monboddo Werk von dem Ursprunge und Fortgange der Sprache.* 1. Theil. Riga: Hartknoch, 1784. Eks.: LNB, R/W2/2597-1, 410-57804. [Bauņu muiža]
- Monboddo, J. B. *Des Lord Monboddo Werk von dem Ursprunge und Fortgange der Sprache.* 2. Theil. Riga: Hartknoch, 1785. Eks.: LNB R/W2/2597-2, 4-72102. [Bauņu muiža]
- Neues Rigisches Gesangbuch: nebst einem vollständigen Gebetbuche.* 3. Auflage. Riga: verlegt mit Russisch-Kayserlichem Privilegio von J. C. D. Müller, 1793. [Konvolūts]. Eks.: LNB, RW2/2772, svk. 0317015664. [Braslavas muiža]
- Pistohlkors, A. F., von. *Katalog der Bibliothek im Schloss zu Koltzen.* Eks: Eesti Rahvusraamatukogu (Igaunijas Nacionālā bibliotēka), Arhīva kolekcija: Ar893B/Katalog. [Mārcienas muiža]
- Rieckhoff, Th., von. *Die Hauptströmungen der Literatur Altlivlands.* Riga, 1889. [Separānovilkums no: *Baltische Monatschrift.* 1889. Bd. 36. H. 6. S. 478–523]. Eks.: LNB, W3/12954, svk. 0314022597. [Liepupes muiža]
- Russisch Kaiserliche Polizeiordnung.* Auf Allerhöchsten Befehl aus dem Russischen übersezt von C. G. Arndt. Mitau: Gedruckt und zu haben bei dem Hofbuchdrucker Steffenhagen, 1795. Mitau: Gedruckt und zu haben bei dem Hofbuchdrucker Steffenhagen, 1795. Teil 1. 95 S. Eks.: LNB, RB/512, svk. 0306054411. [Cēsu Jaunā pils]
- Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder: Veranstatet in Gemäßheit der Allerhöchst bestätigten Allgemeinen Liturgischen Verordnung von 1805 für die evangelisch-lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche: Nebst einem kurzen einfachen Gebetbuche.* 2. verbesserte Auflage. Riga: Bei Julius Conrad Daniel Müller, 1820. 914 S. Eks.: LNB, RW2/3675, svk. 0320005659. [Braslavas muiža]
- Schilling, O., von. *Lieder eines Kurländers.* Riga: Jonck & Poliewski, 1907. 243 S. Eks.: LNB, B8A, svk. 0312054745. [Liepupes muiža]
- Schlözer, A. L., von, Gebhardi L. A. *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland.* Halle: bey Johann Jacob Gebauer, 1785. 544 S. Eks.: LNB, B9(L)14, svk. 0309081577. [Bīriņu muiža]
- Schmidt, J. A. E. (Hrsg.). *Griechisch-deutsches Handwörterbuch.* Leipzig: Bei Karl Tauchnitz, 1829. 811 S. Eks.: LUB, Z9/1389, svk. 0514022029. [Liepupes muiža]
- Sonntag, K. G. *Die Polizei für Livland von der ältesten Zeit bis 1820.* 1. Hälfte. Riga J. C. D. Müller, 1821. Eks.: LNB, RB/1814, svk. 0310032464. [Braslavas muiža]
- Starke, G. W. Chr. *Gemählde aus dem häuslichen Leben und Erzählungen.* Vierte Sammlung. Berlin, 1798. 266 S. LNB, svk. 0315063714. [Vidrižu muiža]
- Storch, H. F., von. *Historisch-statistisches Gemälde des Russischen Reichs am Ende des achtzehnten Jahrhunderts.* 8 Bde. Riga; Leipzig: bei Johann Friedrich Hartknoch, 1797–1803. Bd. 1. 1797. 614 S. Eks.: Eesti Rahvusraamatukogu (Igaunijas Nacionālā bibliotēka), A/28.592. [Bīriņu muiža]
- Wolffeldt, M., von. *Mittheilungen aus dem Strafrecht und dem Strafprocess in Livland, Ehtland und Kurland: durch actenmäßige Darstellung merkwürdiger Verbrechen und geführter Untersuchungen, mit Voraussendung einer Abhandlung über die Strafrechts-Verfassung des Gouvernements Kurland.*

Zweiter Band. Erster Theil. Mitau und Leipzig: G. A. Reyers Verlagsbuchhandlung, 1848. Eks.: LNB, svk. 0313034486. [Braslavas muiža]

Записки Императорского Русского географического общества по общей географии. Т. 2. СПб., 1869. Eks.: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs. [Cēsu Jaunās pils]

Обозрение исторических сведений, послуживших к составлению Свода местных законов остзейских губерний. (1158–1838). СПб.: s. n., [183-?]. [Cēsu Jaunās pils]

Literatūra

Aadna, J. R. Endnu seks bind med sikker Gottorp-proveniens. Johann von Münster zu Vortrages bøger på Det Kgl. Bibliotek. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2017. Nr. 30 (4). p. 55–61.

Aadna, J. R. Synliggørelse af proveniens i Det Kongelige Biblioteks bøger. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2012. Nr. 25 (3), p. 28–33.

Ābele, K. Patriotiskā tagadnīguma laiks. 1897–1905. No: Kļaviņš, E. (sast., red.). Latvijas mākslas vēsture. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. 4. [sēj.]. 80.–82. lpp.

Adam, W. Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Fortschrittsbericht (1975–1988). In: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. 1990. 15. Jg. Bd. 84. H. 1. S. 123–173.

Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wyd. 2. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1992. T. 3. s. 301–367.

Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma : Daugava, 1968–1976. 983 lpp.

Apīnis, A. (red.). *Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam*. Rīga: LNB, 2004. 111 lpp.

Apīnis, A. Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām turpinās. *Literatūra un Māksla*. 1974. 20. apr. 15., 16. lpp.

Apīnis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma, 1991 223 lpp.

Apīnis, A. Pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām. *Zvaigzne*. 1965. Nr. 3. 4., 5. lpp.

Apīnis, A. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās: apcerējumi*. Rīga: Preses nams, 2000. 326 lpp.

Apīnis, A., Klekere, I. (red.). *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1800. gadam: biogrāfijas*. Rīga: LNB, 2000. 63 lpp.

Apinis, M. Tautai piederošs, tautas aizsargāts: Īss ieskats pieminēkļu aizsardzības vēsture. *Cīņa*. 1978. 2. febr. Nr. 27. 3. lpp.

Auziņš, A. (sast.). *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca: ar vāciski-krievisku un krieviski-vācisku alfabētisku terminu sarakstu un 12 reprodukciju pielikumiem = Lettisch-deutsch-russisches buchgewerbliches Fach-Wörterbuch: mit deutsch-russischem und russisch-deutschem alphabetischen Wörterverzeichnis und 12 Reproduktionsbeilagen = Латышско-немецко-русский полиграфический словарь: с немецко-русским и русско-немецким переводом графических названий и приложением 12 репродукций*. Rīga : Latvju grāmata, 1942. 518 lpp.

Baltiņš, J. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. No: Rozentāle, V. (red.). *Cēsu un Vidzemes novada vēsture*. Cēsis: Vidzemes vēstures un tūrisma centrs, 2005. 3. sēj. 33–84. lpp.

Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus: ein Gedenkbuch. Riga: G. Löffler, 1929. 231 S.

Barzdeviča, M. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos, 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. 279 lpp.

Barzdeviča, M. Rīgas patrimoniālais apgabals pēc zviedru laika katrogrāfiskā materiāla datiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2004. Nr. 4. 38.–64. lpp.

Barzdeviča, M., Janelis, I. *Vidzemes kartes, 17. gadsimts: izstādes katalogs*. Rīga: LVVA, 1996. 36 lpp.

Beldavs, K. *Jānis Neilands, tautas mācītājs (Jahnis Neulands, tautas mahzitajs)* Rīga: Rakstu Avots, 1934. 80 lpp.

- Bērks, P. *Kultūru hibriditāte*. Rīga: Mansards, 2013. 146 lpp.
- Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. 1. sēj. 869 lpp.
- Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam). No: Baltiņš, M. (red.). *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016. 127.-134. lpp.
- Bieńkowska, I. *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła [(1715–1760)]*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. 502 s.
- Birkerts, A. *Garlībs Merķelis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Gulbis, s. a. 87 lpp.
- Birzaka, V., Brasliņa, A. (sast.). *Mūsu muzejs. Valsts mākslas muzejam – 100 = Our Museum. The State Museum of Art – 100*. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2020. 304 lpp.
- Blum, K. L. *Ein russischer Staatsmann: des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*. 4 Bde. Leipzig; Heidelberg: Winter, 1857–1858.
- Bogeng, G. A. E. *Die großen Bibliophilen: Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen*. 3 Bde. Leipzig: E. A. Seemann, 1922. 1. Bd.
- Boruks, A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: no senākiem laikiem līdz mūsdienām*. 2., pārstrādātais un papildinātais izd. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2003. 717 lpp.
- Boserup, I. Some new ways to identify prints with a Gottorp provenance in the Royal Library, Copenhagen. In: Boserup, I., Shaw, D. J. (eds.). *Virtual visits to lost libraries: Reconstruction of and access to dispersed collections*. Copenhagen: CERL, 2011. p. 149–168.
- Brežgo, B. Dawne biblioteki dworskie. In: *Materialy Krajoznawczo-historyczne*. Dinaburga (Daugavpils): Poļu-katoļu sabiedrība “Harfa”, 1938. s. 67–79.
- Brežgo, B. Latgales muižnieku arhīvi. *Bibliotekārs*. 1938. Nr. 2/3. 23.–27. lpp.; Nr. 4. 51.–55. lpp.
- Brigemans, K. Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežas Baltijas provincēs. No: Straube, G. (sast.). *Valsts valstī: Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: LNB, 2020. 46.–63. lpp.
- Bruģis, D. *Cēsu Jaunā pils*. Cēsis: Cēsu Kultūras un Tūrisma centrs, 2016. 407 lpp.
- Bruģis, D. *Historisma pilis Latvijā*. Atkārt. izd. Rīga: Sorosa fonds-Latvija, 1997. 287 lpp.
- Bruģis, D. *Krimuldas muiža*. Sigulda: Rehabilitācijas centrs “Krimulda”, 2007. 127 lpp.
- Bruģis, D. Lai pilis nepārvērstos “spoku muižās”. *Lauku Avīze*. 1996. 16. apr. Nr. 31. 24. lpp.
- Bruģis, D. 1905.gads un piļu dedzināšana Latvijā. *Latvijas Arhitektūra*, 1997, Nr. 12. 40.–44. lpp.
- Bruģis, D., Līne I. *Liecinieki: Latvijas piļu un kungu māju interjeri 19. gadsimtā – 20. gadsimta sākumā*. Tukums: Tukuma muzejs, 2013. 144 lpp.
- Cepurīte, D. *Cēsu bibliotēka 90 gados*. Cēsis: Cēsu novada pašvaldība, 2011. 143 lpp.
- Cerūzis, R. *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti = German factor in Latvia (1918–1939): political and inter-ethnic aspects*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2004. XII, 291 lpp.
- Ceske, E. Grāfu Pālenu kolekcija Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. No: *Starptautiskā konference “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525–2000”: materiālu krājums*. 2. izd. 1. sēj. Rīga: LNB, 2001. 282.–288. lpp., t. p. Ceske, E. Grāfu Pālenu kolekcija Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. In: *Starptautiskā konference “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525–2000”: materiālu krājums*. 1. sēj. Rīga: LNB, 2000. 243.–250. lpp.
- Cesvaines grāmata*. Cesvaine: Cesvaines ģimnāzijas un novada muzejs: Izglītības, kultūras un tūrisma informācijas centrs “Cesvaine”, 2001. 1. sēj. 296 lpp.
- Connaway, L. S., Radford, M. L. *Research methods in library and information science*. Sixth edition. Santa Barbara; California: Libraries Unlimited, 2017. XV, 478 p.
- Cubrzyńska-Leonarczyk, M. *Polskie supereklibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, centuria druga*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2001. 270 s.
- Czapnik, M. Provenance research as a method for the reconstruction of historical collections. In: Shaw, D. J. (ed.). *Books and their Owners: Provenance information and the European cultural heritage*. London: CERL, 2005. p. 25–42.

- Daija, P. *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013. 269 lpp.
- Daija, P. The Development of Peasants' Reading Habits in Courland and Livonia in the 18th Century. *Knygotyra*. 2021. T. 76. p. 27–50.
- Daija, P. Lasīšanas pieredzes 18. gadsimtā. No: Treile, M. (sast.). *Lasīšanas pandēmija: esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga: LNB, 2020. 66–79. lpp.
- Dain, Ph. The Historical Sensibility. *Libraries & Culture*. 2000. Vol. 35. Nr. 1. Winter. p. 240–243.
- Dēliņš, R. *Bīriņi senāk un tagad: dabas un dzīves vērojumi*. Rīga: Rīgas grāmatrūpniecības slimokase, 1939. 80 lpp.
- Delsaerdt, P. Heritage Libraries and Historical Research. *Fontes Artis Musicae*. 2015. Vol. 62. Nr. 1. January–March. p. 1–5.
- Delsaert, P. *Suam quisque bibliothecam. Boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit 16de-18de eeuw*. Leuven: Universitaire Pers, 2001. 860 p.
- Deutschbaltisches biographisches Lexikon: 1710–1960*. Köln; Wien: Böhlau, 1970. XIII, 932 S.
- Devalē, A., Meress, F. (red.). *Muzeoloģijas pamatjēdzieni*. Rīga: Baltijas Muzeoloģijas veicināšanas biedrība, 2012. 68 lpp.
- Dirveiks, I. Cēsu jaunā pils: ieskats būvvēsturē. No: *Cēsu un Vidzemes novada vēsture*. Cēsis: Cēsu pašvaldības aģentūra, 2005. 3. sēj. 131.–152. lpp.
- Dirveiks, I. Ungurmuižas kungu māja un tās būvvēsture. No: *Muiža zem ozoliem: Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē*. Bauska: Rundāles pils muzejs, 1998. 115.–151. lpp.
- Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*. Rīga: s. n., 2000. 271 lpp.
- Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture, 1710–1800*. Stokholma: Daugava, 1973. 668 lpp.
- Dunsdorfs, E. Muižu nosaukumi. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbis, 1936. 14. sēj. 28056.-28097. sl.
- Dunsdorfs, E. *Muižas: 121 attēls*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983. 208 lpp.
- Eckardt, U. Deutschbaltische Exlibris. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft. 2011. Bd. 58. S. 100–124.
- Einband-Forschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung, Erschließung und Erhaltung Historischer Bucheinbände (AEB)*. H. 1. Okt. 1997–. Berlin : AEB.
- Fabian, B. (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa: eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken*. 12 Bde. Hildesheim: Olms-Weidmann, 1998. Bd. 7.1.: Dänemark und Schweden. S. 113–124.
- Feldmann, H. (Hrsg.). *Verzeichnis lettländischer Ortsnamen*. Photomechanischer Nachdruck. Hamburg; Hamm: Harry von Hofmann, 1963. 188 S.
- Furrer, N. Buchbesitz und geistiger Horizont. Zur Rekonstruktion frühneuzeitlicher Privatbibliotheken. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorem Historycznymi*. 2016. T. 10. s. 79–94.
- Garber, K. (Hrsg.). *Handbuch des personalen Gelehenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*. Hildesheim: Olms-Weidmann, 2004. Bd. 12–15.
- Garber, K. *Mare balticum: Studien zur Kultur- und Bibliotheksgeschichte des Ostseeraums*. Berlin: LIT Verlag, 2018. 203 S.
- Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes: alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln; Wien: Böhlau, 2007. XIII, 474 S.
- Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften (Neue Folge)*. Hrsg. Verband der Baltischen Ritterschaften. Hamburg: Verband der Baltischen Ritterschaften, 2013. 3. Bd.
- Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Bearb. von A. v. Transehe-Roseneck. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde C. A. Starke, 1929. Bd. 1.
- Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde C. A. Starke, 1929. Bd. 2.
- Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft*. Bearb. von A. von Transehe-Roseneck. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde C. A. Starke, 1935. Bd. 2.

- Graf, K. Kulturgutverlust und virtuelle Rekonstruktion. Das Projekt "Donaueschingen digital". *AKMB-news*. 2000. Bd. 6. Nr. 2. S. 3–8. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2008/444> [sk. 26.02.2024.].
- Graf, K. Oberschwäbische Adelsbibliotheken. Zeugnisse der geistigen Welt ihrer Besitzer. In: Hengerer M., Kuhn E. L. (Hg.). *Adel im Wandel: Oberschwaben von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Ostfildern 2006. Bd. 2. S. 751–762.
- Graubner, H. Zwischen Adel und Patriziat. Beobachtungen des jungen Hamann in Livland und Kurland (1752–1759). In: Bosse H. etc (Hrsg.). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011. S. 83–100.
- Grāvis, H. *Adzele–Gaujiena, 1111–2011: senatne un mūsdienas: pagasta vēsture*. Gaujienas pagasts: Gaujienas pagasta pārvalde, 2010. 415 lpp.
- Gussone, M., Langbrandtner, H. W. Bibliotheken und Musikalien als Spiegel adliger Bildung. Auf Spurensuche in rheinischen Adelsbibliotheken und -archiven. *Zeitenblicke*. 2010. Vol. 9. Nr.1 36 S. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.zeitenblicke.de/2010/1/gussone_langbrandtner [sk. 26.02.2024.].
- Häkli, E., Krause, F. (Hrsg.). *Bibliophilie und Buchgeschichte in Finnland: aus Anlass des 500. Jubiläums des Missale Aboense*. Berlin: DSB, 1988. 107 S.
- Hauke, P. (Hrsg.). *Handbuch Methoden der Bibliotheks- und Informationswissenschaft: Bibliotheks-, Benutzerforschung, Informationsanalyse*. Berlin: De Gruyter/Saur, 2013. 560 S.
- Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). The Library of the Radziwiłł Princes. In: Havu, S., Lebedeva, I. (comp.). *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829: an annotated catalogue*. Helsinki: Helsinki University Library, 1997. p. 247–352.
- Havu, S., Pekkarinen, P. Monrepos Manor collection – pearls of cultural exchange. *Signum*. 2011. Nr. 3. [tiešsaiste]. Pieejams: <https://journal.fi/signum/article/view/4398> [sk. 26.02.2024.].
- Havu, S., Zanders, V. *Ex Bibliotheca Ducis Curlandiae: Rīga, Rundāle, 2014*. Rīga: LNB, 2014. 56 lpp.
- Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft: Zur politische Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostzeeprovinzen Russlands*. Frankfurt am Main etc.: Lang, 1996. 287 S.
- Heins, A., Zilgalvis, J., Lukšionīte-Tolvaišiene, N. *Pilis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā*. Rīga: Elpa, 2007. 408 lpp.
- Herr, W. Exlibris als Provenienzmerkmale und eigenständige Druckgraphik: Sammlungen, Erschließungsstand, Nutzungspotential. *Perspektive Bibliothek*. 2012. Nr. 1 (1). S. 120–146.
- Huber-Frischeis, T., Knieling, N., Valenta, R. *Die Privatbibliothek Kaiser Franz' I. von Österreich 1784–1835: Bibliotheks- und Kulturgeschichte einer fürstlichen Sammlung zwischen Aufklärung und Vormärz*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2015. 638 S.
- Huber-Frischeis, T., Knieling, N., Petschar, H., Valenta, R. *Die Familien-Fideikommissbibliothek des Hauses Habsburg-Lothringen 1835–1918*. Wien: Köln: Weimar: Böhlau Verlag, 2021. 1040 S.
- Jakovļeva, M. Baroneses Krīdeneres dievlūdžēju biedrība Vidzemē: (1810–1815). *Latvijas Arhīvi*. 1994. Nr. 2. 16.–20. lpp.
- Jakovļeva, M. Rīgas ārsts Oto Hūns (1764–1832) un viņa fonds Latvijas Valsts vēstures arhīvā. No: *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos*. Rīga: LVVA, 2015. 38.–63. lpp.
- Janonis, O. (sast.). *Vilniaus Universiteto mokslo darbų "Knygotyra" turinio rodyklė: 1961–2005, t. 1–45 = Указатель содержания научных трудов Вильнюсского университета "Кныготыра" ("Кныговедение"): 1961–2005, t. 1–45 = Index of the contents of Vilnius University scholarly journal "Knygotyra" ("Book science"): 1961–2005, t. 1–45*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005. 137 p.
- Jēkabsons, M. Bibliotēku nozares terminoloģija padomju periodā (1946–1990) – attīstība vai apspiestība. No: *Latviešu terminoloģija simts gados: LNB zinātniskie raksti*. Rīga: LNB, 2020. 6 (26). sēj. 151.–178. lpp.
- Jēkabsons, Ē. Francijas misija Latvijā 1919. gadā: ieskats darbībā. No: Diparkē, E. *Franču pulkvežleitnanta Emanuela Diparkē atmiņas: misija Latvijā 1919–1920*. Rīga: Mansards, 2019. 21.–40. lpp.
- Jēkabsons, Ē. Priekšvārds. No: Jēkabsons, Ē. (red.). *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 7.–14. lpp.

- Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.). *Latvijas advokatūra: zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1919–1945: biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007 613 lpp.
- Jēkabsons, Ē., Šiliņš, J. Politiskā un militārā situācija Latvijā 1919. gada aprīlī–jūnijā: ievads. No: Jēkabsons, Ē., Šiliņš, J. (sast.). *Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos*. 4 daļās. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2019. 2. daļa. 21.–61. lpp.
- Jenšs, J. *Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 110 lpp.
- Jenšs, J. Papīrs un tā ūdenszīmes Latvijā XIX gs. pirmajā pusē. No: Zutis, J., Krastiņš, J. (red.). *Vēstures problēmas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1960. 3. sēj. 175.–236. lpp.
- Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*. Stokholma: Daugava, 1975. 647 lpp.
- Jūrjo, I. Lesegellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1990. Jg. 39. H. 4. S. 540–571; 1991. H. 1. S. 28–56.
- Jūrjo, I. Ludwig August Graf Mellin als Bauernfreund und Estophiler. In: *Triangulum: Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen*. 2007. Bd. 13. S. 165–188.
- Käsper, H. (ed.). *Eksliibris Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus. II, Udo Ivaski eksliibrised = Exlibris in der Wissenschaftlichen Bibliothek der Tartuer Staatlichen Universität. II, Exlibris von Udo Ivask = Эклибрис в Научной библиотеке Тартуского государственного университета. II, Эклибрисы Удо Иваска: [kataloog]*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1978. 73 p.
- Käsper, H. (ed.). *Eksliibris Tartu Ülikooli Raamatukogus. IV = Эклибрис в Библиотеке Тартуского университета. 4 = Exlibris in der Universitätsbibliothek Tartu. 4*. Tartu: Tartu Ülikool, 1993. 68 p.
- Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. 2 daļās. Rīga: Zvaigzne, 1972–1980.
- Kastiljo, M. *Eiropas apgaismības liktenis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016. 78 lpp.
- Katins-Jarcevs, M. Dokumenti par Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem Krievijas Valsts vēstures arhīva 1102. fondā. No: Rozentāle, V., Pētersone, P. (sast.). *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs = Livländische Ritterschaft und Lettland: Ausstellungskatalog*. Cēsis: Cēsu Kultūras un tūrisma centrs, 2020. 133.–172. lpp.
- Kaupuža, D. Rīgas muižiņas. *Latvijas Architektūra*. 2005. Nr. 5. 94.–99. lpp.
- Klekere, I. Profesionālās valodas un terminoloģijas problemātika LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas darbībā (1966–1990). No: *Latvijas Nacionālās bibliotēkas zinātniskie raksti: Latviešu terminoloģija simts gados*. Rīga: LNB, 2020. 6. (26) sēj. 179.–188. lpp.
- Klekere, I., Šiško, S. 1856.–1870. gada ieraksti latviešu grāmatās. No: *Grāmata latviešu sabiedrībā. 1856–1870*. Rīga: Avots, 1987. 102.–113. lpp.
- Kluce, M. Latvijas Valsts bibliotēkas darbība buržuāziskā Latvijas laikā (1919. g. aug.–1940. g. jūl.). No: *Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas raksti*. Rīga: Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1973. 4. sēj. 15.–52. lpp.
- Krēsliņš, J. Meklējiet rakstos: 1905. gada revolūcija. No: Krēsliņš, J. *Raksti*. 3 sēj. Rīga: Valters un Rapa, 2006. 2. sēj. 47.–49. lpp.
- Krūmiņš, G., Šiliņš, J. Latvijas tautsaimniecība no 19. gadsimta pēdējām desmitgadēm līdz Pirmajam pasaules karam. No: Krūmiņš, G. (red., sast.). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 2017. 27.–64. lpp.
- Krusenstjern, G., von. *Die Landmarschälle und Landräte der Livländischen und der Öselschen Ritterschaft in Bildnissen*. Hamburg: Harry v. Hofmann, 1963. 242 S.
- Küpper, P. Eine holländische Adelsbibliothek aus dem 18. Jahrhundert (Schloß Amerongen). In: *Buch und Sammler: private und öffentliche Bibliotheken im 18. Jahrhundert*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1979. S. 109–114.
- Kvaskova, V. Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā. *Latvijas Arhīvi*. 2007. Nr. 1. 15.–42. lpp.;
- Ķikuts, T. Dvēseļu revīziju materiāli kā avots par Vidzemes zemnieku migrāciju pēc brīvīšanas. No: *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte; Saule, 2009. 17. sēj. 216.–225. lpp.

- Ķikuts, T. Latvija Krievijas impērijas sastāvā: tradīcijas pārvērtības 18.–19. gadsimtā. No: *Varas Latvijā: no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgajai valstij: esejas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 66.–187. lpp.
- Lamze, A. Teritorijas problēmas Lielrīgas izbūvē. No: Līventāls, T., Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 1932. 769.–808. lpp.
- Lancmanis, I. Bīriņi, kuru nav jeb Ar Johanu Kristofu Broci, Johanu Vilhelmu Krauzi un grāfu Ludvigu Augustu Mellīnu uz iznīcības bedres. *Māksla Plus*. 1999. Nr. 6. 26.–30. lpp.
- Lancmanis, I. Moderns nams Daugavas krastos – pirms 240 gadiem. *Māksla Plus*. 1997. Nr. 1. 26.–29. lpp.
- Lancmanis, I. Pirmā pasaules kara postījumi Latvijas kultūras mantojumam. No: Gerharde-Upeniece, G., Jevsejeva, N. *Eiropas kultūras galvaspilsētas izstāde "1914": katalogs*. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs; Neputns, 2014. 79.–91. lpp.
- Lancmanis, I. Zem Bauņu muižas lapeglēm. *Māksla Plus*. 2003. Nr. 2. Apr./maijs. 38.–44. lpp.
- Lēbers, D. A. (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: Fonds "Latvijas Vēsture", 2000. 528 lpp.
- Lēbers, D. A. "Vācbaltieši" tomēr ir "vācbaltieši". *Latvijas Vēstnesis*. 1997. Nr. 48 (763.). 14.febr.
- Lecinska, I. Stāmerienas pils kultūrvēsturiskais mantojums. *Letonica*. 2007. Nr. 15. 211.–238. lpp.
- Liepa, R. Kā es zagu grāmatu? *Mana Māja*. 1944. 1. apr. Nr. 7. 100. lpp.
- Liepiņa, Dz. Paskaidrojumi. No: Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 2002. 3. sēj. 359., 361. lpp.
- Liepiņa, Dz. *Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne, 1983. 208 lpp.
- Lutman, T. Archiwum Borchów z Warklan. (Uratowane zbiory). *Archeion: czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym*. 1930. T. 6/7. s. 64–66.
- Luuk, M. Marks of ownership of six generations: the library of the Pahlen family [Pahlenø ģeimos bibliotekos knygo nuosavybės ženklai]. *Knygotyra*. 2004. T. 42. p. 144–151.
- Luuk, M. Kuue põlvkonna omanikumärgid Palmse Pahlenite raamatukogus [Ownership marks of six generations: the library of the Pahlen family of Palmse]. In: Petina L. (ed.). *Omanikumärgid vanaraamatust = Ownership marks in old books = Владельческий знак на старинной книге: сборник статей*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2008. p. 44–60.
- Matheson, A. Opening address. In: Shaw, D. J. (ed.). *Books and their Owners: Provenance information and the European cultural heritage*. London: CERL, 2005. p. XI–XIII.
- Melnalksnis, A. *Vadonis pa dzimtenes kalniem un lejām*. Rīga: Valstspapīru spiestuve, 1930. 1. daļa. 194 lpp.
- Miedzińska, M., Tanaś, S. The tourism attractiveness of Polish libraries. *Tourism*. 2009. July. Vol. 19. Nr.1/2. p. 69–75.
- Millere-Kočetkova, T. *Stendāls, Triesta, Čivitavekija un Rīga*. Rīga: Liesma, 1978. 214 lpp.
- Minde, G. Stāmeriena: pils, cilvēki un dokumenti. *Latvijas Arhīvi*. 2002. Nr. 4. 7.–27. lpp.
- Mintaurs, M. Arhitektūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā pēc Pirmā pasaules kara (1919–1923). No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 15. sēj. 240.–251. lpp.
- Mix, Y.-G. Literarische Transkulturalität in den lett-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften des 18. und frühen 19. Jahrhunderts – Konturen eines Forschungsvorhabens. In: Baldes, D., Vingre, I. (Hrsg.). *Deutsch-baltischer Kulturtransfer: Beiträge einer Tagung zur Perspektivierung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom 3.–4. September 2012 in Daugavpils*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2013. S. 7–23.
- Mix, Y.-G. Transkulturalität in den est-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften zwischen Aufklärung und Restauration – Prämissen eines Forschungsprojekts. In: Sommerlat-Michas, A. (Hrsg.). *Das Baltikum als Konstrukt (18.–19. Jahrhundert). Von einer Kolonialwahrnehmung zu einem nationalen Diskurs*. Würzburg: Königshausen & Neumann 2015. S. 45–65.
- Mühlen, H., von. (Hrsg.). *Baltisches historisches Ortslexikon*. Köln; Wien: Böhlau, 1990. Bd. 2.: Lettland (Südlivland und Kurland). 760 S.

- Neilands, A. F. Vilhelms Neimanis: Arhitekts vai mākslas vēsturnieks?. *Latvijas Arhitektūra*. 2005. Nr. 4. 76.–79. lpp.
- Norts, M. *Baltijas jūras reģiona vēsture: tirdzniecība un kultūras*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 463 lpp.
- Ortega i Gaset, H. Bibliotekāra misija. No: *Bibliotekārs un lasītājs: tematisks rakstu krājums*. Rīga: LNB, 1991. 104.–126. lpp.
- Pārpuce, R. Latvijas Valsts politika attiecībā pret kultūras vērtībām 20. gs. 20. un 30. gados. No: *Jaunas idejas un pieejas vēstures izpētē II: Latvijas vēstures studentu Otrās konferences raksti*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2007. 83.–98. lpp.
- Pastuszewski, S. Umysłowość i codzienność bałtyjskich Niemców odczytane z inowrocławskiego księgozbioru. *Świat Inflan: pismo literacko-naukowe*. 2020. Rok 17. Nr. 2 (210), s. 3, 4.
- Paškevica, B. Schillers Drama Die Räuber in der Übersetzung eines lettischen Leibeigenen. In: Bosse, H. etc (Hrsg.). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011. S. 291–302.
- Paškevica, B. Vidzemes muižnieces Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes (dzim. fon Bīlovas) dzimta un agrīnā darbība Halles piētistu interesēs. No: *Sievietes reformācijas ceļā: kolektīvā monogrāfija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018. 35.–52. lpp.
- Paula fon Tranzē-Rozeneka kolekcija = Sammlung Paul von Transehe-Roseneck*. Rīga: Mēness upe, 2005. 80 lpp.
- Pearson, D. *Provenance research in book history: a handbook*. Major new edition. Oxford: Bodleian Library; University of Oxford, 2019. XI, 436 p.
- Peep, L. Studies of Library History in Tartu University Library, Estonia, USSR. *Libraries & Culture*. 1990. Winter. Vol. 25. Nr. 1. p. 27–39.
- Peile, E. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu = Словарь библиотечных терминов: русско-латышский и латышско-русский*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. 287 lpp.
- Perrot, M. *A History of Private Life*. Cambridge; London: Belknap Press; Harvard U. P., 1990. Vol. 4. 736 p.
- Petegri, E., Veduvens, A. der. Bibliotēka kā totēms: ideoloģijas radīšana, mērķu izvirzīšana. In: Strenga, G., Levāns, A. (ed.). *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621). History and Reconstruction of the Collection = Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs. Krājuma vēsture un rekonstrukcija*. Rīga: LNB, 2021. p. 38–47.
- Pētersone, I. (red.). *Latvijas Brīvības cīņas, 1918–1920: enciklopēdija*. Rīga: Preses nams, 1999. 447 lpp.
- Pētersone, I. Vēlreiz par Latvijas Nacionālās bibliotēkas dibināšanu. No: *Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti*. Rīga: LNB, 1994. 19. sēj. 7.–15. lpp.
- Pētersone, P. Portreti Latvijas valsts vēstures arhīva dokumentos. *Latvijas Arhīvi*. 2006. Nr. 3. 45.–73. lpp.
- Pētersone, P. Ungurmuiža, kur dzīvoja divu karaļu pavadonis. *Diena*. 1992. 2. okt. Nr. 185. 4. lpp.
- Pētersone, P. Ungurmuižas vēsture arhīvu dokumentos. No: *Muiža zem ozoliem: Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē = Gutshof unter den Eichen: Orellen und die Familie von Campenhausen in Livland*. Bauska: Rundāles pils muzejs, 1998. 91.–114. lpp.
- Pētersone, P., Stepiņš, J. *Kārļu muiža: laiki un likteņi*. Amatas novads: Kārļamuiža, 2019. 431 lpp.
- Pētersons, R. Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). No: *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas*. Rīga: Neputns, 2001. 23.–33. lpp.
- Petina, L. (ed.). *Omanikumārgid vanaraamatus: artiklite kogumik = Ownership marks in old books: collection of articles = Владельческий знак на старинной книге: сборник статей*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2008. 178 p.
- Pīrsa, S. M. *Par kolekcionēšanu: pētījums par kolekcionēšanas tradīcijām Eiropā*. Rīga: Muzeju valsts pārvalde, 2009. 409 lpp.
- Plakans, A. Ģimenes struktūras: dzīves cikls Baltijas pagātnē. No: *Baltija – jauns skatījums*. Rīga: Atēna, 2002. 123.–138. lpp.

- Rączka-Jeziorska, T. *Inflanckie pitoreski: kultura dworu ziemiańskiego dawnych Inflant Polskich w XIX wieku*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018. 498 s.
- Rączka-Jeziorska, T. *Romantyzm polsko-inflancki: sylwetki, teksty, archiwa*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, 2016. 530 s.
- Rancāns, E. J. Misiņa arhīvu pārskatot. *Cīņa*. 1961. 5. jūl. Nr. 157. 3. lpp.
- Rancāns, F. Apgaismības ideju ietekme Latvijas bibliotēku attīstībā 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets, 1986. 5.–34. lpp.
- Rancāns, F. *Jānis Misiņš un viņa bibliotēka*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963. 330 lpp.
- Rautenberg, U. Provenienzforschung. In: Hauke, P. (Hrsg.). *Handbuch Methoden der Bibliotheks- und Informationswissenschaft: Bibliotheks-, Benutzerforschung, Informationsanalyse*. S. 473–475.
- Reimo, T. Library catalogues and books notated in probate inventories of the 17th and 18th centuries as sources for research on private libraries and reading. *Knygotyra*. 2010. T. 54. p. 233–253.
- Reimo, T., Konsa, K. Books as informational artefacts. *Ajalooline Ajakiri*. 2014. Nr. 1. p. 3–20.
- Rhaue, H. *Das Exlibris: Ein Handbuch zum Nachlagen*. Zürich: Die Verbindung, 1918. 159 S.
- Ritums, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. No: *Pieminekļu valdei – 90: Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2013. 45.–96. lpp.
- Rozentāle, V. Grāfu Zīversu dzimta Cēsīs. *Druva*. 2006. 12. jūl. Nr. 107. Piel. “Novadnieks”. 4. lpp.
- Shalanda, A. Livonijas muižniecības ģerboņi Žečpospolitas sastāvā 17.–18. gs. pēc sfragistikas materiāliem. No: Romanovska, A. (sast., red.). *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs.–20. gs. sākumā: vēsture un recepcija*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2021. 145.–183. lpp. [elektronisks izd.].
- Skovgaard-Petersen, K. Gottorp books in the Royal Library of Copenhagen: methodological considerations on the possibilities of identification. In: Boserup, I., Shaw, D. J. (ed.). *Virtual visits to lost libraries: Reconstruction of and access to dispersed collections: papers presented on 5 November 2010 at CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark*. Copenhagen: CERL, 2011. p. 131–147.
- Skulme, U. Ex libris. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbis, 1929–1930. 4. sēj. 7944.–7948. sl.
- Sozaņskis, J. Ieskats poļu bibliotēku vēsturē Latvijā. No: Sozaņskis, J., Šķļenniks, R. (red.). *Poļu kultūra Latvijā: Latviešu variants = Kultura polska na Lotwie*. Rīga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, 1994. 41.–46. lpp.
- Stašāns, A. Rīgas pilsētas muižas un agrārā reforma. *Latvijas Arhīvi*. 1996. Nr. 1/2. 47.–53. lpp.
- Stradiņš, J. Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē. *Karogs*. 1989. Nr. 8. 161.–167. lpp.
- Straube, G. Brīvmūrniecība Latvijā Apgaismības gadsimtā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 1992. Nr. 2. 56.–73. lpp.
- Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs (jaunākais noraksts) jeb Hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: N.I.M.S., 2000. 317 lpp.
- Straube, G. Pārmaiņas latviešu attieksmē pret Vidzemes bruņniecības lomu Latvijas vēsturē. No: Rozentāle, V., Pētersone, P. (sast.). *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs = Livländische Ritterschaft und Lettland: Ausstellungskatalog*. Cēsis: Cēsu Kultūras un tūrisma centrs, 2020. 31.–46. lpp.
- Strecker, S. Kongelige Kendetegn Ejermærker på Det Kongelige Biblioteks bøger. *Magasin Fra Det Kongelige Bibliotek*. 2012. Nr. 25 (3). s. 12–27.
- Strupule, V. Ieskats Cēsu Jaunās pils interjeru vēsturē. No: Rozentāle, V. (red.). *Cēsu un Vidzemes novada vēsture: rakstu krāj.* Cēsis: Cēsu pašvaldības aģentūra, 2005. 3. sēj. 155.–169. lpp.
- Strutyńska, M. *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu: przewodnik po zespołach: problemy badawcze i metodologiczne*. Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. 70 s.
- Svarāne, M. Par ko parakstījās Rīgas latvieši 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. *Latvijas Arhīvi*. 2001. Nr. 3. 36.–62. lpp.

- Svarāne, M. Paskaidrojumi. Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5 sēj. Rīga: Zinātne, 1996. 2. sēj. 281.–283. lpp.
- Svarāne, M., Pētersone, V. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Bibliotēku zinātnes aspekti*. Rīga: Avots, 1980. 4. (9.) sēj. 47.–62. lpp.
- Šiliņš, J. *Padomju Latvija 1918–1919*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2013. 263 lpp.
- Šípek, R. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngereren von Nostitz*. 2 Bde. Frankfurt am Main u. a.: PL Academic Research, 2014. Bd. 1–2.
- Šmite, A. (red.) *Svēts mantojums Rīgai: J. Misiņš un viņa bibliotēka*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002. 243 lpp.
- Šterns, I. *Latvijas vēsture, 1290–1500*. Rīga: Daugava, 1997. 741 lpp.
- Štrauhmanis, J. *Apzīmējumi senajās kartēs*. Rīga: s. n., 1994. 40 lpp.
- Štrauhmanis, J. *Teorētiskā kartogrāfija*. Rīga: RTU, 2005. 44 lpp.
- Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. 3. izd. Rīga: Avots, 1991. 1. sēj. 384 lpp.
- Švābe, A. Muiža. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbis, 1936. 11. sēj. 28018.–28023. sl.
- Taimiņa, A. “Ar ķēdi, slēdžiem un apkalumiem”: piecu gadsimtu (15.–19. gs.) vēsturiskie iesējumi no Bibliotheca Rigensis kolekcijas. No: *Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2012. 427.–432. lpp.
- Taimiņa, A. Borchiana versus Siciliana. Grāfa Borha Sicīlijas ceļojums un tā reminiscences literatūrā un mākslā. *Mākslas Vēsture un Teorija*. 2013. Nr. 16. 5.–17. lpp.
- Taimiņa, A. Cēsu pils grāmatu apkalumi. No: Kalniņš, G. (sast., red.). *Cēsu pils raksti: arheoloģija, arhitektūra, vēsture*. Cēsis: Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2018. 2. daļa. 111.–128. lpp.
- Taimiņa, A. Helmsa hronika: oriģināls, noraksti, attēlu pārceļojumi un pārveidojumi. No: Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: Apgāds “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, 2011. 240.–269. lpp.
- Taimiņa, A. Liber catenatus, cum fibulis at clausuris – Latvijas lepnums. *Iespiedgrafika*. Piel. “Liber catenatus, cum fibulis at clausuris - Latvijas lepnums”. 2012. Nr. 1. 2012. 1.–16. lpp.
- Taimiņa, A. Vai tirgotāju pilsētā ir vajadzīga bibliotēka?: Johans Kristofs Bērenss un ideālās bibliotēkas vīzija 18. gs. beigū Rīgā. *Iespiedgrafika*. 2006. Nr. 3. 14.–19. lpp.
- Taimiņa, A. Voldemārs Dītrihs brīvkungs fon Budbergs. No: Bičevskis, R. (sast., red.). *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija: kolektīvā monogrāfija*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017. 217.–272. lpp.
- Tankler, H. Privatbibliotheken an der Universität Tartu/Dorpat im 19. Jahrhundert. *Nordost-Archiv*. 1995. Bd. 4. H. 1. S. 213–239.
- Trēbsts, Š. Klātbūtne austrumos: Krievija un ziemeļaustrumu Eiropa. No: *Baltija – jauns skatījums*. Rīga: Atēna, 2002. 67.–83. lpp.
- Valeskalns, P. (red.). *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1976. 295 lpp.
- Vanaga, D., Bečere, I., Cerbulis, U. *Poligrāfijas terminu skaidrojumi*. Rīga, Valsts izglītības satura centrs, 2020. 209 lp. [elektronisks izd.].
- Vičs, A. *Latviešu skolu vēsture*. 5 sēj. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 1923. 1. sēj. 308 lpp.
- Villerušs, V. Dažas atziņas par latviešu zemnieku grāmatu vāku apkalumiem. No: Apīnis, A. (red.). *Retumi: veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem: rakstu krājums*. Rīga: LNB, 2003. 160 lpp.
- Vipers, R. Pāreja no zviedru valdīšanas uz kreivu laikmetu. No: Balodis, F. (red.). *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga: Izglītības ministrija, 1937. 169.–188. lpp.
- Viška, J. Latviešu bibliotēku sākotne (19. gs. sāk.–1847. g.). No: *Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets, 1986. 35.–50. lpp.

- Walter, A. E. (Hrsg.). *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Köln: Böhlau, 2004. IX, 822 S.
- Wezel, K. Introduction: German community – German nationality? Baltic German perceptions of belonging in the nineteenth and twentieth century. *Journal of Baltic Studies*. 2017. Nr. 48,1. p. 1–11.
- Wistinghausen, H., von. *Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich: die Revaler Logen 1773–1820*. 3 Bde. Köln: Böhlau Verlag, 2016. Bd. 1.
- Wiśniewski, B. Inflanty po inowrocławsku. *Świat Inflant: pismo literacko-naukowe*. 2020. Rok 17. Nr 3 (211). s. 1–6.
- Wiśniewski, B. *Kurlandzki skarb Inowrocławskiej biblioteki = (The Courlandic Treasure of Inowrocław Library)*. Inowrocław: Pozkał, 2019. 66 s.
- Witt, M. *The strange life of one of the greatest European libraries of the eighteenth century: the Załuski collection in Warsaw*. *World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council: "Libraries – A voyage of discovery"*. Oslo, Norway, August 14th–18th 2005. Oslo: IFLA, 2005. 17 p.
- Wittmann, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert: Beiträge zum literarischen Leben 1750–1880*. Tübingen: Max Niemeyer verlag, 1982. XII, 252 S.
- York-Gothart, M. Transkulturalität in den est-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften zwischen Aufklärung und Restauration – Prämissen eines Forschungsprojekts. In: Sommerlat-Michas, A. (Hrsg.). *Das Baltikum als Konstrukt (18.–19. Jahrhundert): von einer Kolonialwahrnehmung zu einem nationalen Diskurs*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2015. S. 45–65.
- Zaļuma, K. Ieskats Vidzemes muižu bibliotēku likteņos. *Bibliotēku Pasaule*. 2012. Nr. 56. 66.–74. lpp.
- Zaļuma, K. Izdevumi par Latvijas pilīm un muižām: grāmatniecības aspekts. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013. 2 (22). sēj. 21.–40. lpp. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/48223.html> [sk. 26.02.2024.].
- Zaļuma, K. Liepupes evaņģēliski luteriskās draudzes pārvaldes organizācija un mācītāju darbība līdz 1919.gadam. *Latvijas Arhīvi*. 2015. Nr. 3/4. 63.–96. lpp.
- Zaļuma, K. *Liepupes muiža*. Rīga: Latvijas Avīze, 2014. 160 lpp.
- Zaļuma, K. Nejauša satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa: rakstu krājums*. Rīga, 2020. 36.–46. lpp. [elektronisks izd.]; Zaļuma, K. Nejauša satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa: rakstu krājums*. Rīga, 2020. 38.–49. lpp.
- Zaļuma, K. Zelta putekļu varā: grāmatu kolekcionēšanas tradīcijas 18. un 19. gs. radīja unikālo muižu bibliotēku kultūru. *Domuzīme*. 2017. Nr. 2. 70.–74. lpp.
- Zanders, V. Bibliotheken in Lettland. In: Fabian, B. (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Hildesheim: Olms-Weidmann, 1997. Bd. 7. Teil 2. S. 141–148.
- Zanders, V. Privatbibliotheken im kulturhistorischen Kontext Lettlands: Vom 17. Jahrhundert bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Garber, K., Klöcker, M. (Hrsg.). *Kulturgeschichte der Baltischen Länder in der Frühen Neuzeit*. Tübingen: M. Niemeyer, 2003. S. 137–147.
- Zelmenis, G. Kultūras dzīves pārraudzība Latvijā 1918.–1934. gadā. *Latvijas Vēsture*. 2005. Nr. 3. 13.–24. lpp.; 2007. Nr. 2. 29.–41. lpp.
- Zilgalvis, J. *Dikļu muiža Vidzemē*. Rīga: AGB, 2007. 112 lpp.
- Zvirgzdiņš, I. Skolotāju kursi Lazdonā 1913. gada vasarā. No: *Zinātņu vēsture un muzejniecība Latvijas Universitātes raksti*. Rīga: LU, 2011. 763. sēj. 221.–224. lpp.
- Барсевиш, Б., фон. Архив баронов фон Кампенхаузен из Лифляндии. In: *Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 2007-2008 год*. СПб.: Дмитрий Буланин, 2010. С. 35–61.
- Берёзкина, Н. Ю. *Библиотеки и распространение научных знаний в Беларуси, XVI–XX вв.* Минск: Беларуская навука, 2011. 523 С.
- Берёзкина, Н. Ю., Стефанович, А. В. Библиотека князей Радзивиллов Несвижской ординации: из истории создания. In: *Книга: исследования и материалы*. Москва: Наука, 2011. Сб. 94. Ч. 1. С. 124–138.
- Берёзкина, Н. Ю., Стефанович, А. В. Из истории создания книжного собрания князей Радзивиллов Несвижской ординации = From the history of the Radziwills' book collection of Nesvizh Ordination. In: Стефанович, А. В., Лис, М. М. (сост.). *Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills' of Nesvizh Ordination: каталог изданий из*

фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XV-XVI века. Минск: Белорусская наука, 2010. С. 10–39.

Блескина, О. Н. (сост.). *Рукописное наследие баронов Будбергов в фондах библиотеки Российской Академии наук*. СПб.: БАН, 1996. 76 с.

Бразюнене, А. *Bibliotheca Sapiehana: попытка реконструкции тематического репертуара*. In: *Берасцейскія кнігазборы: матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання” Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.* Брэст: Паліграфіка, 2010. С. 274–280.

Бразюнене, А. Реконструкция исторических книжных коллекций: опыт, методы, проблемы. In: *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: зборнік навуковых артыкулаў*. 2 ч.. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, 2006. Ч. 1. С. 143–151.

Гребенюк, Т. В. Каталог “Владельческие книжные знаки в фондах Отдела редких книг (Музея книги) Российской государственной библиотеки”. In: *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства*. СПб.: Российская национальная библиотека, 2007. С. 99–112.

Дзевановский, В. Армин Евгеньевич фон Фелькерзам (1861–1917). Хранитель Галереи драгоценностей Императорского Эрмитажа. In: *Антикварное обозрение*. 2012. №. 4. С. 80–93.

Дружинин, П. А. *Геральдика и редкая книга*. В 2 тт. Москва: Трутень, 2014. 1.–2. т.

Дружинин, П. А. Геральдический суперэклибрис: проблемы атрибуции. *Вестник РГГУ*. 2009. №. 4 (09). С. 194–209.

Зандерс, В. Частные библиотеки в контексте истории библиотек Латвии (XIX–XX вв.). *Knigotyra*. 2002. Т. 38. С. 95–102.

Кавалло, Г., Шартье, Р. Введение. In: *История чтения в Западном мире от Античности до наших дней*. Москва: Фаир, 2008. С. 9–52.

Кирюхина, Л. Г. (сост.). *Библиотека Хреповичей*. 2-е изд. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2010. [Электронный ресурс]

Кирюхина, Л. Г. (сост.). *Библиотека Хреповичей: книжное собрание рода Хреповичей*. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2009. [elektronisks izd.].

Кирюхина, Л. Г., Суша, К. В. (сост.). *Сапегуана: книжное собрание рода Сапег*. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2011. [elektronisks izd.].

Матрозис, Р. Орнитологическая деятельность и судьба лифляндского барона Гаралда фон Лоудона (1876–1959). *Русский Орнитологический Журнал*. 2013. №. 22, экспресс-выпуск 855. С. 621–642.

Палий, Е. Н. Частные библиотеки дворянских салонов (вторая половина XVIII–XIX в.). *Библиотековедение*. 2007. №. 2. С. 106–112.

Петина, Л. Проблемы атрибуции книжных владельческих знаков. *Knigotyra*. 2004. Т. 42. С. 25–38.

Сахаров, И. В. Генеалогические загадки российских книжных знаков: Ex libris В. Н. фон Менгдена. In: *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства: Материалы VI международной научной конференции*. СПб.: Изд-во Российской национальной библиотеки, 1997. С. 88–92.

Стасевич, В. Библиотека Готторпских герцогов и ее судьба. In: Ильина, О. Н. (сост.). *Личные библиотеки в составе фондов российских книгохранилищ: проблемы изучения. Материалы третьего научно-методического семинара 13-14 октября 2020 г.* СПб.: Российская национальная библиотека, 2021. Вып. 3. С. 87–99.

Стефанович, А. В. Атрибутирование библиотек Радзивиллов: по материалам Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Беларуси. In: *Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов: материалы Междунар. науч. конф. Минск, 26–27 мая 2015 г.* Минск: Центральная научная библиотека Национальной академии наук Беларуси; Москва: Наука, 2015. С. 501–506.

Стефанович, А. В. Атрибуция книг из библиотеки Радзивиллов второй половины XIX – первой половины XX в. – проблемы и их решение (по материалам фонда ЦНБ НАН Беларуси и Национального исторического архива Беларуси). In: *Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития: материалы X Междунар. науч. семинара и XI Белорус.-Рос. науч. семинара, Москва, 12 сент. 2019, Москва, 9 окт. 2019*. Минск:

Центральная научная библиотека Национальной академии наук Беларуси; Москва: Наука, 2019. С. 5–13.

Стефанович, А. В. Библиофильство – айсберг книжной культуры. In: *Книга в информационном обществе: материалы тринадцатой Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения, Москва, 28–30 апр. 2014 г.: в 4 ч.* Москва: Наука, 2014. Ч. 1. С. 159–161.

Стефанович, А. В. Виртуальная реальность: к вопросу реконструкции библиотеки Несвижской ординации Радзивиллов второй половины XIX – январь 1941 г. In: *Матэрыялы XV Міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў, Мінск, 4–5 крас. 2019 г.* Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2019. С. 96–102.

Стефанович, А. В. Идентификация книг из собрания князей Радзивиллов Несвижской ординации. In: *Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования: материалы Междунар. науч. конференции (Минск, 25-27 ноября 2008 г.)*. Москва: Наука; Минск: ЦНБ Беларуси им. Якуба Коласа, 2008. С. 309–316.

Стефанович, А. В. Международное сотрудничество, как положительный фактор в изучении книжной культуры князей Радзивиллов Несвижской ординации. In: Скворцова, О. В. (сост.). *Библиотека Академии наук: 300 лет служения науке: тез. докл. науч. конф., Санкт-Петербург, 27–28 нояб. 2014 г.* СПб.: Библиотека Российской академии наук, 2014. С. 76, 77.

Стефанович, А. В. “Radziwilliana” – межгосударственный проект по созданию электронной библиографической базы данных. *Научная книга*. 2007. № 1. С. 191–195.

Стефанович, А. В. Радзивиллиана – объект всемирного книжного наследия (итоги и перспективы научно-исследовательского проекта “Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: изучение состава и научное описание документов”). In: *Научное и культурное взаимодействие в контексте развития книгоиздания, книгообмена и науки о книге: к 90-летию Центр. науч. б-ки им. Я. Коласа Нац. акад. наук Беларуси: материалы IX сессии Совета по книгоизд. при МААН и Белорус.-Рос. науч. форума с междунар. участием, Минск, 14–16 окт. 2015 г.* Минск: Центральная научная библиотека Национальной академии наук Беларуси; Москва: Наука, 2015. С. 96–102.

Хаманн, О. Исследование провинциальных и перемещенные книжные коллекции: основные направления исследований в Германии. In: *Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2012. Вип. 16. С. 223–234.

Чиковани, Й. *Род Абхазских князей Шервашидзе: (Историко-генеалогическое исследование)*. Тбилиси: Универсал, 2007. 96 с.

Шилов, Ф. Судьбы некоторых книжных собраний за последние 10 лет. (Опыт обзора). In: *Альманах библиофила*. Ленинград: Ленингр. о-во библиофилов, 1929. С. 165–200.

Noslēguma darbi

Ajausks, G. Rīgas un tās apkārtnes kultūras vērtību evakuācija 1915. gadā un reevakuācija 20. gs. 20. gados: bakalaura darbs. Darba vad. A. Gavriļins. Rīga: LU VFF, 2009. 69 lp.

Baltiņa, D. Latvijas kultūras mantojuma saglabāšana sabiedriski politiskā kontekstā XX gadsimta 20. – 30. gados: bakalaura darbs. Darba vad. A. Gavriļins. Rīga: LU VFF, 2006. 111 lp.

Bayer, N. “Spreading the light”: European Freemasonry and Russia in the eighteenth century. PhD thesis: Houston: Rice University, 2007. 450 p.

Ceske, E. Eiropa vācbaltiešu acīm: ceļojumu literatūras liecības (1750–1815): promocijas darbs. Darba vad. G. Straube. Rīga: LU VFF, 2013. 423 lp.

Dürfeld, E. B. Die Erforschung der Buchschließen und Buchbeschläge. Eine wissenschaftsgeschichtliche Analyse seit 1877. Diss. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 2000/2002. 337 Bl.

Gailīte, I. Latvijas-Igaunijas politiskās attiecības no 1918. g. beigām līdz 1920. g. jūlijam: bakalaura darbs. Darba vad. Ē. Jēkabsons. Rīga: LU VFF, 2013. 79 lp.

Kļaviņa, L. Iskolata saimnieciskā politika Vidzemē 1917. gada novembrī – 1918. gada februārī: muižu nacionalizācija: bakalaura darbs. Darba vad. Ē. Jēkabsons. Rīga: LU VFF, 2020. 79 lp.

Pārpuce, R. Baltijas kultūras vērtību problēma vācbaltiešu izceļošanas kontekstā: promocijas darbs. Darba vad. I. Butulis. Rīga: LU VFF, 2010. 204 lp.

Pētersone, P. Vidzemes pasta vēsture 17.-19. gs.: promocijas darbs. Rīga: LU VFF, 1998. 230 lp.

Seifert, A. Rekonstruktion einer Privatbibliothek der Aufklärung am Beispiel der Schlossbibliothek Molsdorf. Masterarbeit. Berlin: Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2008. 59 S.

Taimiņa, A. Johana Kristofa Broces (Brotze, 1742–1823) dzīvesgājums un viņa rokrakstu kolekcija LU Akadēmiskajā bibliotēkā: promocijas. Darba vad. V. Zanders. Rīga: LU, 2013. 288 lp.

Žaluma, K. Izdevumi par Latvijas muižām un pilīm: grāmatniecības aspekts: maģistra darbs. Darba vad. V. Zanders. Rīga: LU, 2011. 132 lp.

Zelmenis, G. Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g.: promocijas darbs. Darba vad. I. Butulis. Rīga: LU, 2012. 225 lp.

Воронцова, С. А. Немецкий экслибрис с конца XV до начала XX вв. как образ-символ человека и эпохи: диссертация. Москва: Московская государственная художественно-промышленная академия имени С. Г. Строганова, 2012. 165 с.

Tīmekļa resursi

Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Donaueschinger Musikhandschriften [tiešsaiste]. Pieejams: <https://digital.blb-karlsruhe.de/topic/view/169279> [sk. 26.02.2024.].

Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Neukatalogisierung der ehemals Donaueschinger Handschriften in der BLB Karlsruhe (Teil B) [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.manuscripta-mediaevalia.de/?INFO_projectinfo/donaueschingen_b#|5 [sk. 26.02.2024.].

Badische Landesbibliothek Karlsruhe. Provenienz Donaueschingen [tiešsaiste]. Pieejams: <https://digital.blb-karlsruhe.de/Handschriften/topic/view/21213> [sk. 26.02.2024.].

Bebre, V., Tereško, J. Arheoloģiskās izpētes darbos Rīgā atrastie grāmatu aksesuāri. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.rigamuz.lv/rvkm/izstade_virtuala/arheologiskas-izpetes-darbos-riga-atrastie-gramatu-aksesuari/ [26.02.2024.].

Bibliotēku, arhīvu un muzeju terminu datubāzē [tiešsaiste]. Pieejama: termini.lnb.lv [sk. 26.02.2024.].

British Book Trade Index (BBTI) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://bbti.bodleian.ox.ac.uk/> [sk. 26.02.2024.].

CERL. Publications [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.cerl.org/resources/provenance/works> [sk. 26.02.2024.].

Det Kgl. Bibliotek. Royal monograms [tiešsaiste]. Pieejams: <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504120140/http://www2.kb.dk/kb/missingbooks/marks/monograms.htm> [26.02.2024.].

The Discovery of the Collection of Prints and Drawings of Wilhelm von Blanckenhagen, of Riga [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.fondationcustodia.fr/E-newsletter-no-13-215#article1241> [sk. 26.02.2024.].

Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen. Pieejams: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01440169> [skatīts 26.02.2024.].

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Bibliografija. [tiešsaiste]. Pieejams: <https://proveniencijos.lnb.lt/bibliografija/> [sk. 26.02.2024.].

National Library of Finland. The Radziwiłł Family Library [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.kansalliskirjasto.fi/en/collections/the-radziwill-family-library> [sk. 26.02.2024.].

Österreichische Nationalbibliothek. Habsburg-Lothringischen Familien-Fideikommissbibliothek [tiešsaiste]. Pieejams: <http://fkb.onb.ac.at> [sk. 26.02.2024.].

Provenio – Provenance Database of Book Owners. Virtuální rekonstrukce knižních celků [tiešsaiste]. Pieejams: <https://provenio.cz/#/> [sk. 26.02.2024.].

Siess-Krzyszowski, S. (red.). Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII w. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.estreicher.uj.edu.pl/bazy_bibliograficzne/index.php/75/ [26.02.2024.].

Skórka, S. Wirtualna historia książki i bibliotek: Biblioteka Załuskich. 1998–2009 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://whk.up.krakow.pl/biblioteki/bzaluski/index.html> [sk. 26.02.2024.].

Szwaciński, T. Biblioteka Załuskich w Petersburgu/ Библиотека Залуских в Петербурге. 27.11.2015. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.polskipetersburg.pl/hasla/biblioteka-zaluskich-w-petersburgu__ [sk. 26.02.2024.].

UNESCO. Radzwill's Archives and Niasvizh (Niešwiež) Library Collection [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.unesco.org/en/memory-world/radzwill's-archives-and-niasvizh-nieswicz-library-collection> [sk. 26.02.2024.].

Книжное наследие Радзивиллов [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.nlb.by/content/news/national-library-of-belarus/knizhnoe-nasledie-radzivillov_15656/ [sk. 20.06.2023.].

Национальная библиотека Беларуси. Радзивиллы и книга [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.nlb.by/content/news/book-exhibitions-nlb/radzivilly-i-kniga_18381/ [sk. 27.06.2023.].

Президентская библиотека Республики Беларусь. Электронная коллекция “Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов” [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.nlb.by/content/news/library-news/elektronnaya-kollektsiya-biblioteka-nesvizhskoy-ordinatsii-radzivillov_269667/ [sk. 26.02.2024.].

Tēmas aprobācija

Monogrāfijas

Zaļuma, K. *Vidzemes muižas un to bibliotēkas: monogrāfija*. 3 daļas (2 sēj. + burtnīca). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2022. 1.–3. daļa (1.–2. sēj. + burtnīca). ISBN 9789934610301.

Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka: Latvijas Nacionālās bibliotēkas 14 vēsturiskās kolekcijas: monogrāfija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019. 255 lpp. ISBN 9789984850757.

Zaļuma, K. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkas simts gados: (1919–2019): monogrāfija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019. 143 lpp. ISBN 9789984850764.

Tēzes

Zaļuma, K. Garlība Merķeļa mājskolotāja gadi un dzejas laiks Liepupē (1788–1792) = Garlieb Merckels Hofmeisterjahre und die Zeit des Dichtens in Pernig (1788–1792). No: Grudule M. (red.). *Garlībam Merķelim – 250: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli = Garlieb Merkel – 250: Tagungsband der internationalen wissenschaftlichen Konferenz*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2019. 47.–49. lpp. ISBN 9789934184888. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/851570.html>

Zaļuma, K., Zinovjevs, D. The Exlibris Collection in the Inventory of the National Library of Latvia. In: Fluda-Krokos, A. (ed.). *Międzynarodowa Konferencja Naukowa “Exlibris: znak własnościowy – dzieło sztuki” = International Science Conference “Ex libris: mark of ownership – piece of art”: Księga abstraktów = Book of abstracts*. Kraków: Pedagogical University of Cracow, 2017. p. 62–64. ISBN 9788380840881.

Zaļuma, K. Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskie portreti (18. gs.–20. gs. sākums). No: *Starptautiska zinātniska konference “Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945.gadam”*: tēzes. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2016. 19. lpp. ISBN 9789984850443.

Zaļuma, K. Historical Portraits of Manor Libraries in Livland (18th–Early 20th Centurie). In: *Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam = Books and society in Latvia until 1945: international conference, the National Library of Latvia, 24–25 November, 2016: the abstract*. Rīga: National Library of Latvia, 2016. p. 20. ISBN 9789984850450.

Zaļuma, K. Biogrāfiski motīvi vācbaltiešu privātbibliotēku grāmatu ekslibros. No: *Māksla grāmatniecībā un periodikā: vēsture un mūsdienas: Letonikas VI kongresa mākslas zinātnes sekcijas referātu kopsavilkumi*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2015. 11. lpp. ISBN 9789934847158.

Zaļuma, K. Zeugnisse über die Adelsbibliotheken Livlands in der Sammlung der Nationalbibliothek Lettlands. In: *Baltic Studies 2015 “Traditions, Transitions, Transfers”*: 11th Conference on Baltic Studies in Europe: conference programme and theses. Marburg: balticstudies2015.org, 2015. p. 15, 16 [elektronisks izd.].

Raksti

Zaļuma, K. Garlība Merķeļa mājskolotāja gadi un dzejas laiks Liepupē (1788–1792). No: *Zinātniskie raksti: Garlībs Merķelis (1769–1850): cilvēks, domātājs, mīts: rakstu krājums*. 8. (28.) sēj. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021. 54.–84. lpp. ISSN 2661–5134, e-ISSN 1691–5941. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/33676441.pdf> [sk. 26.02.2024.].

Zaļuma, K. “Praviešu klubs” un bibliotēku kultūra Vidzemē (18. gs. 80.–90. gadi). No: *Zinātniskie raksti: Dzejnieks un mākslinieks Karls Gothards Grass (1767–1814): rakstu krājums*. 5. (25.) sēj. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020. 273.–314. lpp. ISSN 2661–5134. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/30043619> [sk. 26.02.2024.].

Zaļuma, K. Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskie portreti (18. gs.–20. gs. pirmā puse). No: *Zinātniskie raksti: Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam: rakstu krājums*. 4. (24.) sēj. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019. 286.–304. lpp. ISSN 1691–5941. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/25798841.pdf> [sk. 26.02.2024.].

Zaļuma, K. Neērtais Arturs Štāls (1997–1951): versija par vēsturnieka dzīvi un darbiem. *Latvijas Arhīvi*. 2018. Nr. 1/2. 113.–141. lpp. ISSN 1407–2270. Pieejams: http://www.latvijasarhivi.lv/index.php?1&210&view=article&art_id=1392 [sk. 26.02.2024.].

Zaļuma, K. Pirmie un pēdējie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki Latvijā 1919.–1921. gadā. No: *Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2018. 129.–150. lpp. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi; IV. ISBN 9789984836089.

Zaļuma, K., Zinovjevs, D. The Ex-libris (Bookplate) Collection in the Inventory of the National Library of Latvia. In: Fluda-Krokos, A. (ed.). *Exlibris – znak własnościowy, dzieło sztuki. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018. p. 41–56. ISBN 9788380842397.

Zaļuma, K. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. 2017. Nr. 4. 66.–78. lpp. ISSN 2500–9621. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/luzv.4.2017.05> [sk. 26.02.2024.].

Zaļuma, K. Liecības par starpkultūru komunikāciju Vidzemes muižu bibliotēkās, 18. gadsimts–20. gadsimta sākums. No: *Starpkultūru vēsture Latvijas arhīvu dokumentos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2017. 149.–166. lpp. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi; III. ISBN 9789984836065.

Zaļuma, K. Avoti Vidzemes piekrastes muižu pētniecībai. No: *Lokālās vēstures pētniecības iespējas arhīva dokumentos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2016. 25.–44. lpp. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi; II. ISBN 9789984986678.

Zaļuma, K. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. 2016. Nr. 1. 87.–98. lpp. ISSN 2500–9621. Pieejams: <https://journal.lu.lv/luzv/article/view/470> [sk. 26.02.2024.].

Publicēšanai iesniegtie raksti

Zaļuma, K. Biogrāfiski motīvi vācbaltiešu privātbibliotēku grāmatu ekslibros. Iesniegts 2016. gada maijā, Letonikas VI kongresa mākslas zinātnes sekcijas rakstu krājumam.

Zaļuma, K. Bücher haben ihr Schicksal (*Habent sua fata libelli*): Zeugnisse über livländische Adelsbibliotheken. Iesniegts 2016. gada augustā, Herdera institūta Mārburgā (Vācija) rakstu krājumam, sērijā “Materialien zu Kunst, Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas”.

Zaļuma, K. Lesekultur und die Entstehung von Adelsbibliotheken in Livland im 18. und 19. Jahrhundert. Iesniegts 2017. gada jūnijā, starptautiskās starpdisciplinārās konferences “Adelskulturen im Baltikum. Identitäten-Konzepte-Praktiken” (Klaipēda) rakstu krājumam.

Pielikums

1. tabula. Vidzemes muižu reģistrs pa veidiem un to bibliotēkas, 18.–20. gs.*

Aprīņki: C – Cēsu, M – Madona, R – Rīgas, Vk – Valkas, Vm – Valmieras

Muižas LV	Muižas DE	Piezīmes	Aprīņkijs 1783- 1924	Bibliotēka			Krājuma apjoms sējumos		
				18. gs.	19. gs.	20. gs.	18. gs.	19. gs.	20. gs.
Privātmuižas									
1. Abgunste, Skrīvermuiža	Abgunst, Schreibershof	18. gs.	R						
2. Ādama, Adama	Schwarzbeckshof		Vk						
3. Ādažu	Aahof		R						
4. Aderkašu	Fistehlen, Fistelen, Fistehl	Cieta 1905./06. g.	R						
5. Aijažu	Aijasch, Ayasch		R						
6. Ainažu	Haynasch		Vm						
7. Aizkraukles	Ascheraden		R	2. puse			534		
8. Aizkujas, Aizkujes, Aiskujes	Aiskuje, Ayskuje	M (1924)	C						
9. Aizpriedes	Bachausen		R						
10. Akenstakas, Akenstakes	Klingenberg	Cieta 1905./06. g.	R						
11. Alderu, Aldera	Hollershof		R						
12. Allažu	Allasch, Judasch	Cieta 1905./06. g.	R			1920			
13. Alsviķu	Alswig	Aloda muiža	Vk			1919			50
14. Alūksne	Marienburg		Vk	Gs. b.	Gs.	1919			
15. Amalijas	Amalienhof		C						
16. Annas	Annenhof	Cieta 1905./06. g.	R						
17. Annas	Annenhof		R						
18. Annas, Jaunērgemes	Ermes-Neuhof		Vk						
19. Annas	Annenhof		Vm	Gs. b.					
20. Apburtu, Aburtas, Aburdi	Lüggen	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
21. Apeltienas, Appeltenes	Apelthen, Appelthen	M (1924)	C						
22. Apes, Opes	Hoppenhof		Vk						
23. Arakstes	Arras		Vm						
24. Ārciema	Erkul, Erkull	Fideikomiss (1850)	Vm						
25. Āsteres, Asteres	Poikern, Poickern		Vm						
26. Atradzes	Atradsen, Attradsen		R						
27. Auciema	Autzem, Autzeem	C (1924)	Vm			1901; 1919; 1940			
28. Augstrozes	Hochrosen		Vm						
29. Augulienas	Roseneck		Vk		Gs. b.	1919			20
30. Auļu, Aule	Aule, Aula		C			1919			
31. Auļukalna, Aulkalne	Aulenberg		C						
32. Aumeisteres, Aumeisteri	Serbigall, Hofmeisterhof	R (1924)	Vk			1919; 1920			
33. Avota	Quellenhof		R						
34. Baižkalna	Friedrichshof		C		1800				
35. Baldiņu	Baldingshoff	18. gs.	R						
36. Baložu, Bonaventura	Bonawentura	18. gs. Rīgas pilsētas īpašums; sk. 2. tab.	R						
37. Baložu	Balloden, Ballod		Vm						
38. Bānūžu	Kudling	18. gs. valsts muiža	C						
39. Bānūžu	Bahnus		Vk		2. puse				

40.	Barauskas	Barofsky	18. gs.	R						
41.	Bauņu	Bauenhof	Fideikomiss	Vm	Gs. b.	1808	1919			
42.	Bejas, Beijas, Bojas	Beijenhof, Beyenhof, Kerstenhof		Vk						
43.	Beķera	Beckershof		R						
44.	Beļavas, Korstes	Kortenhof, Gross-Kurtenhof	Fideikomiss (1859); M (1924)	Vk			1919; 1920			400
45.	Berģes, Berģu	Bergshof		R						
46.	Berkavas	Borkowitz, Borkowiz	Arī Rīgas pilsētas īpašums	R						
47.	Bērzaines, Birkumuiža	Birkenruh, Birkenruhe		C						
48.	Bērzaunes, Bērzone	Bersohn	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C		70.-80. g.				
49.	Bērzmentes, Bersamente, Bersemente	Bersemünde		R						
50.	Bēzru, Bērza, Bēzmuīža	Bershof, Bersehof	Cieta 1905./06. g.	R						
51.	Bieriņu, Vecbieriņ	Lindenruhe, Lindenruh	Fideikomiss	R						
52.	Biksējas, Biksejas	Wilkenpahlen		Vk						
53.	Bikseres, Biksēres	Libien, Libbien	M (1924)	C						
54.	Bilstiņu	Bilsteinshof, Attradsen		R						
55.	Bīriņu	Koltzen, Kolzen, Colzen		R	1740	1893	1917	5346	4000	
56.	Biržu	Modohn, Mohdohn	Cieta 1905./06. g.	C						
57.	Blomes	Kulsdorf		Vm						
58.	Blusu	Blussen		C						
59.	Bolderājas	Bolderaa, Aahacken	Muižiņa; sk. 2. tab.	R						
60.	Bolvas	Bolwa		Vk						
61.	Bormaņu, Barmaņa	Treppenhof		Vk						
62.	Brantes, Branta, Brantu	Horstenhof	Cieta 1905./06. g.	C						
63.	Braslavas	Breslau	Cieta 1919. g.	Vm		1800	Gs. sāk.; 1919; 1920			
64.	Brentes, Brentu	Kokenberg, Kockenber		Vk						
65.	Briedes	Wredenhof		Vm						
66.	Briežu	Hirschenheide	M (1924)	C						
67.	Briežu	Bresemois	18. gs.	R						
68.	Briežu	Breeden		Vm						
69.	Briņķu, Bringē, Bringē, Bringu	Brinkenhof, Sustehl, Sustel	Fideikomiss (ar Vecpiebalgas)	C			1920			
70.	Briņķu, Bringē	Brinkenhof		C						
71.	Bučauskas, Butšauskas	Butzkowsky	M (1924)	C						
72.	Budenbrokas, Bundenbrokas	Schujenpahlen		Vm			1920			
73.	Bukaišu, Fokumuiža, Fokesmuiža	Fockenhof	Sk. 2. tab.	R						
74.	Bukas, Buku	Suddenbach	Cieta 1905./06. g.	R						
75.	Bukultu	Bellenhof	Sk. 2. tab.	R						
76.	Buļļu, Buļu	Bullenhof	Sk. 2. tab.	R						
77.	Burgas	Borishof,		Vk						

	Borrishof								
78. Burtnieku	Burtneck, Burtneck	Fideikomiss	Vm			1919			416
79. Cāļu	Zahlithof		Vm						
80. Carnikavas	Zarnikau		R	80.-90. g.					
81. Cempu, Cempe, Cempes	Zempen		Vk						
82. Cērtenes	Zehrten, Ninigal		Vk						
83. Cēsu pilsmuiža	Schloss Wenden		C	2. puse	Gs.	1919			
84. Cesvaines	Sesswegen	M (1924)	C		Gs. 80. g.	1919			300
85. Cimmermana	Zimmermanns Gelegenheit	18. gs.	R						
86. Cirstes, Cirstu	Zirsten	Fideikomiss (1842); cieta 1905./06. g.	C						
87. Daibes	Daiben	C (1924)	Vm						
88. Dauguļu, Daugules	Daugeln		Vm			1920			
89. Depkina, Merķelmuiža	Depkinshof	Sk. 2. tab.	R		Gs. sāk.				
90. Devēnas	Dewen, Dewene	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
91. Diķļu	Dickeln	Fideikomiss	Vm		Gs.	1901; 1919			
92. Dīķeru, Dūķeru, Dīkeru	Puderküll		Vm		2. puse	1917; 1918			1000
93. Doles	Dahlen		R		Gs. 80. g.				
94. Doresmuiža, Dores	Doresmoise		Vk						
95. Drabešu	Drobusch, Drobbusch	Cieta 1905./06. g.	C	2. puse	Gs.	1917; 1919			
96. Dreiliņu	Dreilingsbusch, Dreylingsbuch	Sk. 2. tab.	R						
97. Drieliņu, Dreiliņi	Badenhof		Vm						
98. Dripatu	Ramenhof, Rammenhof		Vm						
99. Drustu	Drostenhof		C						
100. Druvienas	Druwen	C (1924)	Vk			1919; 1922			100
101. Dubinskas	Dubinsky	18. gs. valsts muiža	C						
102. Dukuru	Duckern		C						
103. Dūķeru	Duckershof	18. gs. valsts muiža	Vm						
104. Duntēs	Ruhtern	Fideikomiss (1748)	Vm						
105. Dūres	Duhrenhof		Vk						
106. Dūres	Duhrenhof	Fideikomiss	Vm						
107. Dutkas	Dutkenschof		Vk						
108. Dzelzavas	Selsau	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C			1919			
109. Dzērbenes	Serben	Cieta 1905./06. g.	C						
110. Eglaines, Eglēnu, Egles	Gränhof		R						
111. Eikažu	Eikasch	Arī Bīriņu pusmuiža	R						
112. Eiķenu, Eikina	Heidekenhof, Heydekenhof		Vm						
113. Endzeles	Henselshof		Vm						
114. Engelartas, Kujes	Engelhardtshof		R						
115. Ērgļu	Erlaa	Fideikomiss; cieta 1905./06. g.	C			1908			

116. Ērgemes	Ermes		Vk						
117. Ēriņu, Ēriņu	Häringshof, Heringshof		Vm			1920			
118. Ērmaņu, Ermaņa	Hermannshof, Knöringsfeld	Aloda muiža	Vk						
119. Ermeliņu	Hermelingshof, Hermelin	Sk. 2. tab.	R						
120. Ēveles	Alt-Wohlfahrt		Vk						
121. Feliksa, Vīliši	Felix	18. gs.	Vm						
122. Flāmes	Flamenhof		R						
123. Gāles	Gahlenhof	Arī Siguldas pusmuiža	R						
124. Galgauskas	Golgowsky	M (1924)	Vk						
125. Garšmuiža	Gahrschenhof		R						
126. Gatartas, Gotarte	Gotthardsberg		C			1919			600
127. Gaujienas, Gaujēne	Adsel		Vk	Gs. b.	Gs. 80. g.	1919; 1920			3000
128. Gaujienas Jaunmuiža	Frauental, Frauenthal		Vk						
129. Glinces, Glinzes	Katharinenhof		R						
130. Grašu	Geistershof	M (1924)	C			1919			
131. Gravas, Graves	Kohlhausen	M (1924)	C						
132. Grenču	Grenzhof	Arī Allažu pusmuiža	R						
133. Grēpera	Neuhof		R						
134. Grotužu	Grothusenshof		C						
135. Grundzāles	Grundsahl		Vk						
136. Gulberes	Gulbern, Gulber	M (1924)	C						
137. Gusta	Gränhof		C						
138. Gustenbergas	Gustavsberg, Kreyschau	Arī Rankas pusmuiža	R						
139. Hilkena	Hilchensholm, Hilkensalle	17./18. gs. muiža; sk. 2. tab.	R						
140. Idus	Idwen	Fideikomiss (1788)	Vm						
141. Ieriķu, Eriķe	Ramotzky		C						
142. Igates	Idsel	Mengeles (Turaidas)	R						
143. Ikšķīle, Ikšēles	Uexküllshof, Ninigalshof		Vk						
144. Ilzenes	Ilsen		R						
145. Ilzenes	Ilsen		Vk			1919; 1920			2000
146. Ilķenes, Ilbrates	Hilchensfähr		R						
147. Inciema	Inzeem		R						
148. Inčukalna	Hinzenberg		R						
149. Indriķmuiža	Heinrichshof		C						
150. Indriķmuiža	Heinrichshof		Vk						
151. Ipiķu	Ippik		Vm						
152. Janenes	Johannenhof		Vm						
153. Jāņa	Johannenhof		C	2. puse					
154. Jāņa, Jāņu	Johannishof	Sk. 2. tab.	R						
155. Jāņa, Jāņu	Johannishof		Vk						
156. Jāņa	Johannishof		Vm						
157. Jāņmuiža	Johannisfeld		R						
158. Jaunā	Neuhof		R						
159. Jaunā, Jaunmuiža	Neuhof	Allažu	R						
160. Jaunā	Neuhof	Sējas draudze	R						
161. Jaunadulienas, Jaunadlienā,	Neu-Adlehn	M (1924)	Vk						

	Jaunadlienes								
162.	Jaunaijažu	Neu-Aijasch	Arī Aijažu pusmuiža	R					
163.	Jaunalsviķu	Neu-Alswig		Vk					
164.	Jaunalūksnes	Neu-Marienburg		Vk		Gs. 60. g.			
165.	Jaunannas	Neu-Annenhof	Aloda muiža	Vk			1919		
166.	Jaunates	Neu-Ottenhof		Vm					
167.	Jaunbebru	Neu-Bewershof		R			1919		200
168.	Jaunbilskas	Neu-Bilskenshof, Neu-Bilsken		Vk					
169.	Jaunbreguļu	Neu-Wrangelshof		Vk			1920		
170.	Jaunburtnieku	Sternhof		Vm					
171.	Jaundrustu	Neu-Drostenhof	Vēlāk Gatartas m pm	C					
172.	Jaunerģemes, Jaunerģenes, Annemois	Ermes-Neuhof		Vk					
173.	Jaungulbenes	Neu- Schwanenburg	M (1924)	Vk		Gs. 70.- 90.g.	1918; 1919; 1920		500
174.	Jaunjērcēnu, Jaunjērcenes	Wohlfahrtlinde, Neu-Wohlfahrt		Vk					
175.	Jaunkalna	Neu-Kalnemoise		Vk					
176.	Jaunkalsnavas	Neu-Kalzenau	M (1924)	C					
177.	Jaunkārķu	Neu-Karkel		Vk					
178.	Jaunķempju, Jaunķempes	Neu-Kempenhof		R					
179.	Jaunlaicenes	Neu-Laitzen, Neu-Laizen	Fideikomiss (1860)	Vk					
180.	Jaunlazdonas	Neu-Lasdohn	Arī Veclazdonas m pm; M (1924)	C					
181.	Jaunpaegļu	Jaun-Paegel		Vm					
182.	Jaunpatkules	Neu-Hilsen		C					
183.	Jaunpiebalgas	Neu-Pebalg	Cieta 1905./06. g.	C					
184.	Jaunpils	Jürgensburg	Zaubes	R					
185.	Jaunraunas	Ronnenburg- Neuhof	Majorāts	C			1919		500
186.	Jaunrozes, Mazlaicene	Klein-Laizen		Vk					
187.	Jaunsmiltenes	Neu-Smilten		Vk					
188.	Jaunvāles	Neu-Sackenhof	Vm (1924)	Vk					
189.	Jeru, Jēru, Jerru	Seyershof		Vm					
190.	Judažu, Judašu	Judasch	Cieta 1905./06. g.	R					
191.	Juglas	Jägelshof- Stoppinshof, Jägelmühle	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
192.	Jumpravas	Jungfernhof	Arī Lādes pusmuiža, Rīgas pils īpašums	Vm					
193.	Jumurdas	Jummardehn	Cieta 1905./06. g.	C					
194.	Kaives, Kaivas	Kayenhof	Cieta 1905./06. g.	C			1919		600
195.	Kalna	Gresten	18. gs., Raunas, arī Rozes pusmuiža	C					
196.	Kalna, Veckalnamiņa	Kalnemois, Kalnemoise	Cieta 1905./06. g.	Vk			1919; 1920		515
197.	Kalnapededzes, Kalnapededze	Charlottenburg (Wirbulizza)		Vk					
198.	Kalnienas	Kalnemoise		Vk					
199.	Kaln kroga	Kalnekruge		Vm					
200.	Kaparāmura	Kupferhammer, Schwanensee		R					
201.	Kāpostiņu, Kapsta	Engelhardshof, Engelhardtshof, Urtau	Vk (1924); vēlāk Igaunijas Valkā	C					

202. Kārķu, Karķene	Alexanderhof		Vm						
203. Kārļu	Carlsruhe	Cieta 1905./06. g.	C		1855				
204. Kārļu	Karlsberg		C						
205. Kardažu, Kordašu	Kordasch		R						
206. Kārtužu, Kartušu	Schöneck	Cieta 1905./06. g.	R						
207. Kastrānes	Kastran	Cieta 1905./06. g.	R						
208. Katrīnas	Catharinenhof		C						
209. Katrinmuiža	Katharinenberg		C						
210. Katvaru, Katvere	Kadfer	Fideikomiss (1868)	Vm						
211. Kauguru	Kaugershof		Vm						
212. Kīsulmuiža	Kiesulshof		Vm						
213. Kojas, Koisaļes	Koye, Kojenholm		R						
214. Kleistes, Kleistiņu, Keiste, Pēsaka	Kleistenhof	Sk. 2. tab.	R	2. puse	1818	1920			308
215. Klīgenes	Gustavsberg		R						
216. Kniediņu	Kaltenbrunn		R						
217. Kokes, Kokesmuiža	Kokeshof	Sk. 2. tab.	R						
218. Kokmuiža, Koku	Kokenhof	Fideikomiss	Vm						
219. Kokneses	Kokenhusen		R						
220. Kolbergā	Goldbeck		Vk						
221. Korneta, Kornetu	Schreibershof		Vk						
222. Korvas, Karvas	Korwenhof	Aloda muiža	Vk			1919			515
223. Koškules	Kotzkulshof	18. gs.	Vm						
224. Koškeles, Koškeles	Osthof, Ostrominsky	Arī Ķipēnu pusmuiža	Vm						
225. Krapes	Kroppenhof	Cieta 1905./06. g.	R						
226. Kraukļu	Grawendahl, Gravendahl	M (1924)	C						
227. Krēmera	Krämershof	Sk. 2. tab.	R						
228. Krīdenera	Krüdnershoff	Arī Inciema pusmuiža (1920)	R						
229. Krimuldas	Kremon		R		Gs. 60.- 90. g.	Gs. sāk.			
230. Kronmaņa	Kronmannshof	Arī pusmuiža (1920); sk. 2. tab.	R						
231. Kronmuiža	Cronenhoff	18. gs.	C						
232. Kropes, Krapa, Kropa	Kroppenhof	M (1924)	Vk			1919			75
233. Kūduma	Kudum	Arī Ungurmuižas pusmuiža; C (1924)	Vm						
234. Kujas, Kujmuiža	Kujen	M (1924)	C						
235. Kusas	Kussen	M (1924)	C						
236. Kuzu	Kuhsenhoff		R						
237. Ķēču	Fossenberg	Cieta 1905./06. g.	R						
238. Ķeguma	Keggum		R						
239. Ķeipenes, Jaunķeipene	Kaipen	Cieta 1905./06. g.	R						
240. Ķeižu, Keiša	Keisen, Keysen		Vk						
241. Ķekavas	Keckau		R						
242. Ķemerēs, Ķemeri, Kemer	Kemmershof	18. gs. valsts muiža	Vk						
243. Ķempēnu, Ķempenes, Ķempenu, Ķempene	Kempen	18. gs. valsts muiža	Vk						

244. Ķempju, Ķempes	Kempenhof	Cieta 1905./06. g.	R						
245. Ķēveles, Ķēvelmuiža	Kewel	18. gs.; Suntažu pusmuiža	R						
246. Ķieģeļu	Kegeln		Vm	2. puse		1919			
247. Ķipēnu, Ķipenes	Eck		Vm						
248. Ķirbeņu, Ķirbenes	Kürbelshof		Vm						
249. Ķirbižu, Ķirbišu	Kürbis, Kirbisch		Vm	2. puse		1917			
250. Ķonu, Ķone	Königshof	18. gs. valsts muiža	Vm						
251. Labrenča	Labbrenz	Sauļu pusmuiža	Vm						
252. Lāču	Wichmannshof	Igaunijas Valkā	Vk						
253. Lakstenes	Hohenheide	Cieta 1905./06. g.	R						
254. Lakšu	Nachtigall	Cieta 1905./06. g.	R						
255. Lanstupes, Lānstupes	Lambsdorfshof	M (1924)	C						
256. Lantes	Lantenhof		R						
257. Lāņu, Lānes	Lahnhof	Svētciema m pm	Vm						
258. Lapas	Lapinsky	Cēsu; 1857 apvienoja ar Stukmaņu muižu	R						
259. Lāsberģes, Lāzberģa	Fianden		Vk						
260. Lauberes	Laubern	Cieta 1905./06. g.	R						
261. Launkalnes, Launekalna	Launekaln		C			1919; 1920			2000
262. Lauteres	Lauternsee	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
263. Lēdmanes	Ledmannshof		R						
264. Lēdurgas	Loddiger		R		Gs. b.	1920			517
265. Leimaņu	Nervensberg		C						
266. Lenču	Lenzenhof		C						
267. Levenrujas	Lewenruhe		R						
268. Lībekusalas	Lübecksholm	Sk. 2. tab.	R						
269. Lieldammes (Tammes)	Großdammenhof	Muižiņa; sk. 2. tab.	R						
270. Lieljumpravas	Gross-Jungfernhof	Sk. 2. tab.	R						
271. Lielkangaru	Gross-Kangern	Sk. 2. tab.	R						
272. Liellugažu	Lude-Grosshof	Pōjo [Igaunijā]	Vk						
273. Lielmuiža, Lielā, Madliena	Essenhof	Cieta 1905./06. g.	R						
274. Lielstraupes	Gross-Roop	Fideikomiss (1866); cieta 1905./06. g.; C (1924)	Vm		Gs. 80.- 90. g.				
275. Lielvārdes	Lennewarden		R						
276. Liepas	Lindenhof		C	Gs. b.					
277. Liepkalnes Ozolmuiža	Linden-Ohsolshof		R						
278. Liepkalnes Ozolu	Linden-Ohsolshof	M (1924)	C						
279. Liepupes, Pernigeles, Mekas	Pernigel	Fideikomiss (1809)	Vm	2. puse	Gs.	Gs. sāk; 1919			
280. Liezeres	Lösern	M (1924)	C						
281. Limanes	Nerwensberg		C						
282. Limšēnu, Limšes	Limschen		Vm						
283. Lintene	Lindheim		Vk						
284. Lipno	Lipno		Vk						
285. Lisas, Lise,	Lissenhof		C						

Līze									
286. Līsmuiža, Līses	Liesen	Arī Bauņu pusmuiža	Vm			1919			
287. Litenes	Lettihn	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	Vk			1919			50
288. Lizdēnu, Lizdenes	Lisden		Vm		Gs. b.	Gs. sāk; 1920			500
289. Lizuma	Lisohn	C (1924)	Vk			1920			2000
290. Loberģu	Blumenbergshof, Blumbergshof		Vk			1905; 1920			800
291. Lodes	Lodenhof, Lohdenhof		C						
292. Lodes	Lodenhof, Lohdenhof	M (1924)	C						
293. Lodes	Laizeem		R						
294. Lodes	Lodenhof, Lohdenhof	Fideikomiss	R						
295. Lodes	Lodenhof, Lohdenhof		Vm						
296. Lodes, Meckule	Metzküll		Vm						
297. Lorupes	Kronenberg		R						
298. Lovelta	Lohfeldhof		R						
299. Lubānas	Lubahn	M (1924)	C						
300. Lubejas	Lubei	M (1924)	C						
301. Lubu	Lubbenhof		Vk						
302. Lucavsalas	Lutzausholm	Sk. 2. tab.	R						
303. Luces	Lutzenshof		Vm						
304. Ludviķa, Plēšu	Ludwigstein		R						
305. Lugažu pilsmuiža	Lude, Luhde	Fideikomiss	Vk		2. puse	1940			
306. Lūša, Lūšu	Luxenhof	Cēsu	Vk						
307. Luturu, Lutres	Adsel-Luttershof		Vk						
308. Ļaudonas	Łaudohn	M (1924)	C						
309. Majoru	Majorenhof	Fideikomiss	R						
310. Mālpils	Lemburg	Cieta 1905./06. g.	R						
311. Mālu	Mahlenhof		Vk						
312. Mālupes	Mahlup		Vk						
313. Mangaļu, Vilciņu	Magnushof, Wilzin	Arī valsts; sk. 2. tab.	R						
314. Mārcienas	Martzen	M (1924)	C		Gs. b.				
315. Mārciņas, Mārčiņas	Marzingshof		R						
316. Māriņkalna	Marienstein		Vk						
317. Marslenes	Marenen		C						
318. Mazbrenģuļu	Klein- Wrangelshof		Vm			1919			100
319. Mazdammes	Kleindammenhof	Sk. 2. tab.	R						
320. Mazmēru	Klein-Mehrhof		Vk						
321. Mazozolu, Vitnenes	Ohselshof, Oselshof	Cieta 1905./06. g.	C						
322. Mazstraupes	Klein-Roop	C (1924)	Vm	Gs. 90. g.	1813; 1868; Gs. 80.- 90. g.	1911; 1919; 1920		1322	2000
323. Mederes	Medderhof		C						
324. Mēdzūlas	Meselau	M (1924)	C						
325. Meiransrūjas	Meiransruhe		Vm						
326. Meirānu	Meiran	Fideikomiss (ar Vecgulbeni); cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
327. Melera	Möllersholm		R						
328. Meņģeles, Meņģeles	Altenwoga	Cieta 1905./06. g.	R						

329. Mēra, Mēru, Mēres	Mehrhof		Vk						
330. Mētaga, Metaka	Metakshof		Vm						
331. Meža, Mežmuiža	Westhof		Vm						
332. Mīlgrāvja, Hilksenas	Mühlgraben	Sk. 2.tab.	R						
333. Mīlītes, Mīlītes	Neuhall	Fideikomiss (ar Bauņu)	Vm						
334. Mores	Moritzberg	Cieta 1905./06. g.	R						
335. Mujānu	Mojahn		Vm		Gs. sāk.	1920			310
336. Murkužmuiža, Murkažu	Murrikas	Arī Lēdurgas pusmuiža	R						
337. Mūrmuiža, Mūru	Muhremoiss		Vm						
338. Nabes	Nabben		Vm			1919			
339. Naglumuiža	Nagelshoff	Arī Zaķu, Valdenrodes pusmuiža	R						
340. Naukšēnu, Naukšēna	Naukschen		Vm						
341. Nēķena, Nēķenes	Nötkenshof		C						
342. Nēķena, Nētķins	Nötkenshof	Aloda muiža	Vk						
343. Nītaures	Nitau	Cieta 1905./06. g.	R						
344. Nordeķu	Nordeckshof	Rīgas pilsētā; sk. 2.tab.	R						
345. Numeru	Nummershof	Sk. 2. tab.	R						
346. Nurmižu, Nurmišu	Nurmis	Fideikomiss (1796)	R						
347. Nurmu, Nurmes, Nurms	Nurms		Vm						
348. Odzianas	Odensee	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
349. Odzianas, Odsene	Odsen	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
350. Ogres	Ogershof	Cieta 1905./06. g.	C						
351. Ogres	Ogresmünde	Arī Ikšķīles pusmuiža, īpašnieks Rīgas pils	R						
352. Oldenburgas	Oldenburg	Muižiņa	R						
353. Oleru	Ohlershof		Vm						
354. Oliņmuiža	Ohling		Vk						
355. Olu, Oļu	Ohlenhof	M (1924)	C						
356. Omuļu	Homeln		Vk						
357. Otes, Ates	Ottenhof		Vk			1919			30
358. Ozolmuiža	Eckhof	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
359. Ozolmuiža	Absenau	Cieta 1905./06. g.	R						
360. Ozolmuiža	Oselshof		Vk						
361. Ozolu	Ohselshof	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
362. Ozolu	Alexanderhof		Vk						
363. Ozolu, Ozolmuiža	Lappier	Fideikomiss (1850)	Vm		Gs.	1918; 1919			
364. Paipes, Paipus	Paibs		Vm						
365. Pakuļu, Pakules	Pakul		Vm						
366. Pāles	Sepkull		Vm						
367. Palsmanes, Palcmane	Palzmar		Vk			1919			1200
368. Palmales	Paltemal		R						

369. Pantenes	Panten		Vm					
370. Pāpēna, Pāpenes, Papēnmuiža	Rosenblatt	Pusmuiža (1920)	Vm					
371. Pāpiņa, Papiņi	Papenhof		Vk					
372. Pasta, Posta	Klaenstein		R					
373. Patkules	Hilsen, Gilsen	M (1924)	C					
374. Pavasara	Pawassern		R					
375. Pedeles	Peddeln		Vk					
376. Pidriķa, Pridiķe	Friedrichshof		Vk					
377. Pidriķa	Didrichshof		Vm					
378. Plānupes	Planup		R					
379. Plāteres, Plātera	Weissensee	Cieta 1905./06. g.	R					
380. Plateres	Moiseküll	Meizakila [Igaunijā]; 1929 Plāteres (Moizekiles)- Ķirbeles muižas Latvijā esošā daļā	Vm					
381. Pociema, Posendorfa	Posendorf		Vm			1919		
382. Podzēnu	Podsem		Vm					
383. Praulienas	Praulen	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C					
384. Pučurgas, Putšurgas	Galantfeld		Vm					
385. Puikules, Puiķeles	Puikeln	Fideikomiss (1859)	Vm			Gs. sāk.; 1920		
386. Pulkarnes, Briediķa	Pulkarn		R					
387. Pullēnu, Pulēnu	Pullandorf	Arī valsts muiža; Allažu pusmuiža	R					
388. Pungi	Punge		Vk					
389. Radalkas	Glauenhof	Arī pusmuiža (1920)	R					
390. Raiskuma	Raiskum	Fideikomiss (1882); C (1924)	Vm			1919		
391. Rāmavas, Ramas	Rammenhof	Sk. 2. tab.	R					
392. Rāmuļu	Ramelshof	Cieta 1905./06. g.	C					
393. Rankas, Ramka	Lindenberg, Ramkau		C			Gs. 1919; 1920		10 000
394. Raudiņas, Raudas, Raudes	Raudenhof		Vk					
395. Raunas, Raunas Lielā	Ronneburg		C					
396. Rauzas, Rause	Rausenhof		Vk			1920		47
397. Rembates	Ringmundshof	Cieta 1905./06. g.	R					
398. Remberģes, Remberģu	Ringenberg	Fideikomiss; sk. 2.tab.	R					
399. Rencēnu	Lubbert-Renzen		C					
400. Rencēnu, Rencenu, Rancenu	Ranzen		Vm			1919		213
401. Resaka	Rehsack	Aloda muiža	Vk					
402. Rēzakas	Rehsack	Arī pusmuiža (1920)	Vk					
403. Rikteres, Sidgundas	Siggund	Cieta 1905./06. g.; arī Ādama pusmuiža	R					
404. Rīteru	Grütershof		R					
405. Romeškalna	Romeskaln		Vk			1918		
406. Ropažu	Rodenpois	Sk. 2.tab.	R					

407. Roperbeķu	Rooperbeck		Vm						
408. Rozbeķu, Rozulas, Rosenbeķe	Rosenbeck	C (1924)	Vm			1919			
409. Rozēnu, Rozena, Rozes	Koddiack		Vm						
410. Rozes	Lubar		C						
411. Ruckas	Rutzky, Ruzka		C			1920			2000
412. Ruckas	Würzenberg		Vm						
413. Rudzu	Bellenhof		R						
414. Rūjienas Lielā, Lielrūjene	Rujen-Grosshof	Arī valsts muiža	Vm						
415. Ruperta	Rubbertshoff		R						
416. Rustužu	Rüssel		Vm						
417. Rūtes, Rutes	Ruhtenhof	Fideikomiss	Vm						
418. Saikavas	Friedrichswald, Saikof	Aloda muiža; M (1924)	C						
419. Sarkanu, Heidenfelde	Heidenfeld	M (1924)	C						
420. Saulu, Šauļu	Saulhof	Majorāts	Vm						
421. Sausnējas, Sausenes	Saussen	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
422. Savariņa	Beatental		Vm						
423. Sāvienas	Sawensee	M (1924)	C						
424. Sējas	Zögenhof	Fideikomiss (1748)	R						
425. Sēļu, Sāļu	Sehlen		Vk						
426. Sēļu	Sehlen	Fideikomiss	Vm			1919			
427. Sērbiņu	Strömbergshof	Arī Nītaures pusmuiža (1920)	R						
428. Sērmūkšu	Sermus	Cieta 1905./06. g.	C						
429. Siguldas pils	Schloss Segewold		R			1919			
430. Sikšņu	Vaucluse		Vk						
431. Siles, Zīles	Sihle		C						
432. Silliak	Silliack	18. gs.	R						
433. Sinoles	Sinohlen		Vk			1919; 1940			1000
434. Skangaļu, Skangales	Skangalshof	Fideikomiss (1778)	Vm			1940			
435. Skrīveru	Römershof	Cieta 1905./06. g.	R						
436. Skujenes	Schujen	18. gs. valsts muiža; fideikomiss	C						
437. Skultes	Adiamünde		R	2. puse	1899	1905	934		
438. Slīpes, Slīpes	Schliepenhof	Cieta 1905./06. g.	R						
439. Slotmakeresalas, Slotmakermuiža	Slottmachersholm		R						
440. Smiltenes	Smilten		Vk			1920			1000
441. Sofijas	Sophienhof		C						
442. Sooru, Zores, Suras	Soor		Vk						
443. Spāres	Spahrenhof	18. gs. valsts muiža; cieta 1905./06. g.	C						
444. Spāres	Spahrenhof		R						
445. Sprēstiņu	Pröbstingshof	Arī Ikšķiles pusmuiža, īpašnieks Rīgas pilsēta	R						
446. Sprēstiņu, Spriestiņu	Spurnal		Vm						
447. Stakenberga, Stākelberga, Stakenberģa	Eichenangern, Pükelsdorf	Fideikomiss	Vm						
448. Stalbes	Stolben	C (1924)	Vm						

449. Stāles	Stahlenhof		R						
450. Stāles	Stahlendorf	18. gs.	R						
451. Stāmerienas, Stāmeriene, Stāmere	Stomersee	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	Vk			Gs. sāk.; 1919			4000
452. Stienes	Ulpisch		Vm						
453. Stukmaņu	Stockmannshof		R		Gs. 80. g.				
454. Stukenes, Stukēnu	Sophienhof		R						
455. Sucenes	Sutzendorf	Fideikomis (1884); arī pusmuiža (1920)	Vm						
456. Suntažu	Sunzel	Fideikomis; cieta 1905./06. g.	R						
457. Svenas	Zioren		Vm						
458. Svētciema, Sveiciema	Neu-Salis		Vm			1919; 1920			87
459. Šampetera, Šampētera	Champeter	Rīgas pilsētā; sk. 2 tab.	R						
460. Šķiliņu	Schillingshof	Arī pusmuiža (1920)	R						
461. Šķiliņu	Schillingshof		Vk						
462. Šķirstiņu	Napkul	Fideikomis (1868)	Vm			1919			
463. Šlukuma, Šlukums	Schluckum	Arī Ziemeru pusmuiža (1920)	Vk						
464. Šmerļa, Smerles, Dzirkāļa	Schmerle, Smerle	18. gs.; arī Kastrānes pusmuiža; sk. 2.tab.	R						
465. Švarcmuiža, Švarcene	Schwartzeckshof	Rīgas pilsētā, arī pilsētas īpašums; sk. 2.tab.	R						
466. Taurupes	Taurup	Cieta 1905./06. g.	R		Gs. 80. g.				
467. Tecenes	Tetzen		Vm						
468. Teņa	Tenhof	C (1924)	Vm			1919; 1940			
469. Tiegažu, Tiegašu	Tegasch		Vm						
470. Tinūžu	Lindenberg		R			1900; 1919			
471. Tīrzas	Tirsen	M (1924)	Vk						
472. Toces	Tootzen	M (1924)	C						
473. Tolkas	Tolkenhof	M (1924)	C						
474. Trastenhofa	Trastenhof	18. gs.	R						
475. Troškas	Charlottenhain, Espenhöhe	M (1924)	Vk						
476. Tuges	Walmeshof	18.gs.; fideikomis (1859); arī Vecgulbenes pusmuiža; M (1924)	Vk						
477. Tūjas	Kragenhof	Aloda muiža; arī pusmuiža (1920)	Vk						
478. Tūjas, Dūjas	Taubenhof	Fideikomis (1748)	Vm						
479. Turaidas	Treiden, Treyden		R						
480. Turnas, Turnes	Turneshof		Vk						
481. Ulbrokas, Ulbrokes, Ulbrakas	Stubensee	Sk. 2.tab.	R						
482. Ungurmuiža, Unguru	Orellen	C (1924)	Vm	1. puse	1836	Gs. sāk.; 1919; 1940			250

483. Ungurpils	Pürkeln		Vm					
484. Unguru, Unguriņu, Ibdēna	Ungershof, Ibdēnhof	18. gs.	Vm					
485. Urgas	Orgishof		Vm			1919; 1920		
486. Vāckalna	Teutschenbergen	Fideikomiss (1842)	C					
487. Vaidavas	Waidau		Vm					
488. Vaives	Waiwe		C					
489. Valmiermuiža	Wolmarshof		Vm	1. puse				
490. Valtēnberģu, Valtēnberģa	Schloss-Salisburg	Cieta 1905./06. g.	Vm		1899	1903		
491. Valtera	Waltershof		R					
492. Vanaga	Waldensee Willa	Arī Dikļu pusmuiža	Vm					
493. Vangažu	Wangasch	Inčukalna pm	R					
494. Vasilisa, Naglenes, Naglienes	Wassilissa	Fideikomiss (1859)	Vk					
495. Vatrānes, Vatramā	Watrane, Watram	Cieta 1905./06. g.	R					
496. Vecadulienas, Vecadlienas, Vecadliene	Alt-Adlehn	M (1924)	Vk			1919		200
497. Vecaijažu	Alt-Aijasch		R					
498. Vecannas	Alt-Annenhof		Vk			1919		
499. Vecates	Alt-Ottenhof		Vm					
500. Vecbebru	Alt-Bewershof	Cieta 1905./06. g.	R					
501. Vecbilskas	Alt-Bilskenshof		Vk					
502. Vecdrustu	Alt-Drostenhof		C					
503. Vecgulbenes	Alt-Schwandenburg	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	Vk			1919		516
504. Vecjērcēnu	Neu-Wohlfahrt		Vk					
505. Veckalna	Kalnenhof		C					
506. Veckalna	Alt-Kalnemoise		Vk					
507. Veckalsnavas	Alt-Kalzenau	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C					
508. Veckārkū	Alt-Karkel		Vk					
509. Vecķeipenes	Alt-Kaipen	Ķeipenes pm	R					
510. Veclaicenes	Alt-Laitzen	18. gs. valsts	Vk					
511. Veclazdonas, Lazdonas	Alt-Lasdohn	M (1924)	C					
512. Vecmuiža	Sussikas	Cieta 1905./06. g.	Vm	80.-90. g.				
513. Vecmurjāņu	Alt-Murjan		R					
514. Vecpiebalgas	Alt-Pebalg	Fideikomiss; Cieta 1905./06. g.;	C					
515. Vecsalacas	Alt-Salis		Vm	80.-90. g.		1919		70
516. Veibes, Veibene	Winterfeld	Arī Aizkraukles pusmuiža	R					
517. Veismaņu	Weissenstein	R (1924)	C			1919		300
518. Veišu	Weissenhof	Galgauskas pusmuiža (1920)	Vk					
519. Vējāvas	Fehgen	M (1924)	C					
520. Vējaķsalas, Feģezāķsalas, Fesāķsala	Vegeſackſholm	Rīgas pilsētā; sk. 2.tab.	R					
521. Veļķū	Hohenberger, Jabolunſchi	Fideikomiss (ar Vecpiebalgas); cieta 1905./06. g.	C					
522. Veļķū	Welkenhof		Vm					
523. Vērenes	Fistehlen		R					
524. Vērienes,	Fehren	Cieta 1905./06. g.	R					

Vērenes									
525. Veselavas, Veselauskas	Wesselshof		C		Gs.	1. puse			
526. Vesterota	Westerotten, Hilchenshoff	18. gs.; arī Remberģu pusmuiža	R						
527. Vestienas	Festen	Cieta 1905./06. g.; M (1924)	C						
528. Vībrokas, Vibrokas	Sudden	Cieta 1905./06. g.	R						
529. Vidriča, Vidriģu	Friedrichshöfchen		R						
530. Vidrižu	Widdrisch		R	Gs. b.	Gs.	1. puse			
531. Viesienas, Vasiene	Fehsen	M (1924)	C						
532. Vietalvas	Fehteln	Cieta 1905./06. g.	C						
533. Vīgantū	Wiegandshof, Wigantshof		Vk						
534. Vijciema	Wiezemhof	Cieta 1905./06. g.	Vm						
535. Viķu	Wickendorf		Vm						
536. Viķu, Viķes, Viļuma	Zarnau		Vm			1920			
537. Vilciņu	Wolfhagen		Vk						
538. Vilku	Wolfhagen, Wilckenhof	Sk. 2. tab.	R						
539. Vilzēnu	Wilsenhof	Fideikomiss	Vm						
540. Vinkelmaņa	Winkelmannshof		R						
541. Virķēnu	Würken	Fideikomiss	Vm						
542. Visikuma, Vizikums	Wisikum		Vk						
543. Viškalnu	Wihskalnu		Vm						
544. Višlas, Vizlas	Friedrichshof		Vk						
545. Volera, Vōlera	Wohlershof, Oldensburghof	Sk. 2. tab.	R						
546. Volkova	Wolkowa		Vk						
547. Zādzenes, Sādzenes	Sahdsen	Cieta 1905./06. g.	R						
548. Zaķu, Valdenrodes	Waldenrode	Sk. 2. tab.	R						
549. Zaķu	Augustental		Vk						
550. Zalabu, Zalapmuiža, Salubes	Selubben		R						
551. Zeklera, Seklere	Secklershof		C						
552. Zelgauskas, Zalgova	Selgowsky	M (1924)	C			1919			200
553. Zeltiņu	Selting, Seltingshof		Vk						
554. Zeltiņu	Seltingshof	Marienburg	Vk	80.-90. g.		1919; 1920			1000
555. Ziemeru	Semmershof		Vk			1920			600
556. Zonepes, Zosas, Sosasmuiža	Sohnep		Vm						
557. Zvārtavas	Adsel- Schwarzhof		Vk		80. g.	1919			200
Mežmuižas									
1. Allažu	Allasch		R						
2. Annas	Annenmoise		Vk						
3. Annas	Annenhof		R						
4. Aumeisteres, Aumeisteri	Serbigal, Hofmeistershof		Vk			1919			1500
5. Doles	Dahlen		R						
6. Kaveres,	Kaagveres,		Vk						

	Kageres	Kaagjärke							
7.	Kokneses	Kokenhusen		R					
8.	Lazdiņu			Vk					
9.	Lielkangaru	Gross-Kaugern		R					
10.	Lizuma	Lisohn	C (1924)	Vk		1919			300
11.	Ogres	Ogresmünde		R					
12.	Repjalkalna, Repekalna, Reppekalna	Reppekaln		Vk					
13.	Ropažu	Rodenpois		R					
14.	Sikšņu	Vaucluse		Vk					
15.	Silmuižas, Siles			Vk					
16.	Slokas	Amt-Schlock		R					
17.	Tīnūžu	Lindenberg		R					
18.	Viļķenes	Wilkenhof		Vm					
Vidzemes brunniecības									
1.	Lipškalna, Lipskalna	Lipskaln	Trikātas draudze	Vk					
2.	Lubu	Lubbenhof	Trikātas draudze	Vk					
3.	Plāņu	Planhof	Trikātas draudze	Vk					
4.	Tiepeles	Witkop	Trikātas draudze	Vk		1919			150
5.	Trikātas	Trikaten	Trikātas draudze	Vk					
6.	Vecbrenģuļu	Alt-Wrangelshof	Trikātas draudze; Vm (1924)	Vk					
7.	Vijciema, Vijasciema	Wiezemhof	Trikātas draudze	Vk					
Pilsētas muiža									
1.	Beberbeķa	Beberbeck	Rīgas	R					
2.	Berkavas	Borkowitz	Rīgas	R					
3.	Dreiliņu	Dreilingsbusch	Rīgas	R					
4.	Fēģezaka muižiņa	Vege sacksholm, Domherrnholm	Rīgas	R					
5.	Iksķīle	Uexküll	Rīgas; sk. 2.tab.	R					
6.	Intes	Inte	Cēsu	C					
7.	Jāņa	Johannenhof	Valmieras	Vm					
8.	Jeru	Jehrenhof	Valmieras	Vm					
9.	Jurģu, Jurģumuiža	Jürgenshof	Cēsu	C					
10.	Koju salas	Kojenholm	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
11.	Kurtu	Kurtenhof	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
12.	Lādes	Ladenhof	Rīgas	Vm					
13.	Limbažu, pils	Lemsal	Rīgas	Vm					
14.	Mazjumpravas	Klein-Jungfernhof	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
15.	Nolpessalas	Nolpenholm	Rīgas	R					
16.	Olaines	Olai	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
17.	Olaines, mežniecības	Olai	Rīgas	R					
18.	Ozolmuiža	Alexanderhof	Valkas	Vk					
19.	Piņķu	Pinkenhof	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
20.	Piņķu, mežniecības	Pinkenhof	Rīgas	R					
21.	Salas	Holmhof	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
22.	Salaspils	Kirchholm	Rīgas; pirms tam valsts; sk. 2. tab.	R					
23.	Sprēstiņu	Pröbstingshof	Rīgas	R					
24.	Stopiņu	Stopiushof	Rīgas	R					
25.	Tīriņu	Poortenhof, Tieringshof	Rīgas; sk. 2. tab.	R					
26.	Turkalnes	Turkaln	Rīgas	R					
27.	Vīberes	Wibertsholm	Rīgas	R					
28.	Viļķenes	Wilkenhof	Rīgas	Vm					
29.	Zeltakalna	Seltkaln	Cēsu	C					
Valsts/kroņa muižas									
1.	Arnicenu	Stilben Ahre		C					

2.	Bilderliņu	Alt-Bilderlingshof	Rīgas Jūrmala	R						
3.	Aude	Aude		C						
4.	Blomes	Blumenhof		Vk						
5.	Briežu	Palmhof		Vm						
6.	Bulduru	Neu-Bilderlingshof	Rīgas Jūrmala	R						
7.	Dīriķa zeme	Diriksland		C						
8.	Elīzes	Elisenhof		R						
9.	Endzeliņu, Enzeles, Ensele	Henselshof		R						
10.	Ežu	Eschenhof		C						
11.	Grostonas, Grazdones	Grossdohn	M (1924)	C						
12.	Gubernementes	Gouvernementshof	Sk. 2. tab.	R						
13.	Idus	Idwen		Vm						
14.	Intes	Inte		C						
15.	Iršu	Hirschenhof	M (1924)	C						
16.	Iršu kolonija	Hirschenhof	Avotos uzskaitīta kā muiža	C						
17.	Jaunmuiža	Neuhof		Vm						
18.	Jaunskujenes	Neu-Schujen		C						
19.	Jērkules	Jerkul		R						
20.	Juratas, Juratas-Vītoli	Rujen-Radenhof		Vm						
21.	Kārsdabas, Kārsdabas	Karstenbeen, Kerstenbehm	M (1924)	C						
22.	Kluses	Kluss		R						
23.	Kļavkalna, Kļavkalnu	Klawekaln		C						
24.	Kosas	Kosenhof		C						
25.	Kronlaicene, Mazlaicene	Oppekaln		Vk						
26.	Laicienes	Laitzen		C						
27.	Lejas	Aahof		Vk						
28.	Līderes, Lideres	Lüdern	M (1924)	C						
29.	Lutera, Rentmeistera	Luttershof		Vm						
30.	Mārsnēnu	Marzenhof		C						
31.	Mīlgrāvja	Mühlgraben		R						
32.	Pabažu	Pabbasch		R						
33.	Pemperi	Pempem	18. gs.	R						
34.	Priekuļu, Priekules	Freudenberg		C						
35.	Raksalas	Raksall		C						
36.	Skulbergu, Skulbergu	Kolberg	Vm (1924)	R						
37.	Slokas	Amt-Schlock		R						
38.	Slotmakerasalas	Slottmachersholm		R						
39.	Startu, Stārtu, Startes	Stürzenhof		C						
40.	Striķes	Strykenhof		R						
41.	Strīķu, Strīķa, Strīķe	Strickenhof	Arī Rembates pusmuiža (1909)	C						
42.	Ternejas, Ternējas, Rūjenes-Tornejas	Rujen-Torney	Arī pusmuiža (1919)	Vm						
43.	Umurgas	Ubbenorm		Vm						
44.	Umurgas Sāruma	Ubbenorm-Sarum		Vm						
45.	Vainižu	Wainsel		Vm						
46.	Vecvāles	Alt-Sackenhof		Vk						
47.	Viskaļu	Ramdam		R						

48.	Zelkalknes	Selkalkn		C						
49.	Zosēnu	Sohsenhof		C						
Akciju kompāniju, iestāžu īpašums										
1.	Līgatnes	Līgat	Papīrfabrikas	R						
2.	Meijera, Meiera, Meira	Meiershof		C		1940				15
3.	Meldera	Möllershof	Slimnīcas īpašums; sk. 2. tab.	R						
4.	Strazdumuiža, Strazde	Strasdenhof	Sk. 2. tab.	R						
Pusmuižas										
1.	Aburtas, Līģes	Lūggen	Sāvienas muiža; M (1924)	C						
2.	Aiviekstes	Ewstehof	Sāvienas; M (1924)	C						
3.	Aizpurnieku		Augstrozes	Vm						
4.	Akmeņciema		Zvārtavas	Vk						
5.	Akmeņkroga	Waldstein	Stukmaņu	R						
6.	Akmeņsalas, Stienes salas	Steinholm	Mazjumpravas	R						
7.	Akseles		Mores	R						
8.	Aķenes	Aaken	Ērgļu	C						
9.	Aleksandrovas	Tanslau	Saikavas; M (1924)	C						
10.	Alojas	Allendorf	Ungurpils	Vm						
11.	Alsupes	Alsup	M (1924)	C						
12.	Ancītes	Anziht	Ļaudonas; M (1924)	C						
13.	Andrekalna, Andrukalna	Andrekaln		C						
14.	Anna mois	Annenhof		R						
15.	Annas	Annenhof	Jaunkalsnavas	C						
16.	Annes	Annenhof	Lielvārdes	R						
17.	Annas	Annenhof	Mores	R						
18.	Annas			R						
19.	Annas, Anniņas	Annenhof	Piņķu	R						
20.	Annas	Annenhof	Suntažu	R						
21.	Annas	Annenhof	Vaidavas	Vm						
22.	Antuļu		Lubu, Vidzemes brūņniecības	Vk						
23.	Apses	Abza, Absa	Aderkašu	R						
24.	Apši		Jaunlaicenes	Vk						
25.	Apšu	Monbijou	Veckalsnavas; M (1924)	C						
26.	Apšu		Apes	Vk						
27.	Āres		Stakenberga, Stākelberga, Stakenberga	Vm						
28.	Ārņu, Arnīta		Veckārķu	Vk						
29.	Asaru		Majoru, Rīgas Jūrmalas pilsētas	R						
30.	Audriņu, Audariņu		Mālpils	R						
31.	Augstciema	Hohendorf	Ziemeru	Vk						
32.	Augstkalnu		Vizlas	Vk						
33.	Augšciema			R						
34.	Augšlīgatnes, Augšlīgate		Ķempu	R						
35.	Augustiņu		Viļķenes, Rīgas pilsētas	Vm						
36.	Ausukroga		Kniediņu	R						
37.	Avotu	Quellenhof	Ropažu	R						
38.	Āziša		Rausas	Vk						
39.	Babecki	Babetzky	Bejas	Vk						
40.	Baložu		Lubāna	C						
41.	Baložu	Balod	Alsviķu	Vk						

42.	Baložu	Balloden, Ballonen	Ķipēnu	Vm					
43.	Baltā			R					
44.	Bānūzu		Kalnemuižas	Vk					
45.	Barmaņa	Darsen		C					
46.	Baukalna			Vm					
47.	Beiciema	Beizeem	Vecmuiža	Vm					
48.	Beliņa	Belling	Nēķena	Vk					
49.	Beļavas	Belau	Odzienas; M (1924)	C					
50.	Benča		Jaunburtnieku	Vm					
51.	Bergle	Bergl	Alsviķu	Vk					
52.	Berlina	Berlin	Vatrānes	R					
53.	Bindul			R					
54.	Birzuļu, Birzuļa	Birsul	Rankas	C					
55.	Biržu	Waldeck	Gaujienas Jaunās; M (1924)	C					
56.	Bīsteru		Ķirbižu	Vm					
57.	Blankas	Blankenfeld	Salacas	Vm					
58.	Blomes, Blomu	Blumenhof	Vecgulbenes, fideikomiss (1859); M (1924)	Vk					
59.	Blusu		Nītaures	R					
60.	Borisa		Vaidavas	Vm					
61.	Braņķuciema, Brankciema	Frankendorf		R					
62.	Brīnuma	Brihnum	Kokmuižas	Vm					
63.	Brunas		Mālpils; sk. 2. tab.	R					
64.	Brutānu			C					
65.	Brūveļu		Krimuldas	R					
66.	Budukalna	Buhdeskaln	Salaspils	R					
67.	Bulliņa		Alsviķu	Vk					
68.	Buļu		Auļkalna	C					
69.	Bumburu, Vecbumburu	Bumbern		C					
70.	Bušopu, Bušhopu	Buschhof	Igates	R					
71.	Butaru	Butar	Rēzakas	Vk					
72.	Cālišu		Rūtes	Vm					
73.	Celmiņu			Vk					
74.	Cenas	Zennhof	Piņķu	R					
75.	Cimzes	Zimse		C					
76.	Čabuļu		Dikļu	Vm					
77.	Dambere	Dambern	Mārcienas	C					
78.	Dambja		Jaunburtnieku	Vm					
79.	Daniela	Daniel	Turaidas	R					
80.	Dārtes, Dartijas	Dorotheenhof	Gaujienas	Vk					
81.	Dārtiņas, Dorotejas		Tirzas; M (1924)	Vk					
82.	Daudzeles	Daudsel	Kolbergā	Vk					
83.	Dienvidzases, Dienvidzases	Dienvid-Sassa	Skultes	R					
84.	Domeris	Domer, Dohmer	Vecajjažu	R					
85.	Dravantas, Dravatas		Mālpils	R					
86.	Dravnieki	Drawneek		C					
87.	Dukuru	Duckern		R					
88.	Dunķu	Dunkenhof		R					
89.	Dupenu			Vm					
90.	Dzelzfabrikas		Zaķu	R					
91.	Dzelzskalna			Vm					
92.	Dzirnavu		Vecadlienās	Vk					
93.	Eglūkalna			C					
94.	Emmasaugstum			Vm					

i									
95.	Enneskalna	Enneberg	Sējas	R					
96.	Evalda			Vk					
97.	Ezerenu, Ezeru		Suntažu	R					
98.	Ezeres		Vecbilskas	Vk					
99.	Floretes, Florītes	Floret	Doles	R					
100.	Floridas			C					
101.	Frankendorpes			R					
102.	Gabrene	Gabren	Alsviķu	Vk					
103.	Gaigelnā	Gaigeln	Nēķena	Vk					
104.	Gaiļu		Sk. 2. tab.	R					
105.	Galu, Gāles	Endenhof	Siguldas	R					
106.	Gāršas	Garsenhof	Igates	R					
107.	Geisteri	Heistershof		C					
108.	Gistas		Mālpils	R					
109.	Gludes	Glude		C					
110.	Gorgabele	Gorgabel	Alsviķu	Vk					
111.	Grāmatneša	Gramatnesi	Turaidas	R					
112.	Grāves, Grāvu	Grawenhof	Sējas; sk. 2.tab.	R					
113.	Grenduļu, Grendeļu			R					
114.	Grīve	Griewe	Aderkašu	R					
115.	Grotuša	Grothus	Smiltene	Vk					
116.	Hapakas	Happackshof	Arī privātmuiža; Bolderājas; sk. 2. tab.	R					
117.	Heidenberga	Heidenberg	Turveshof	Vk					
118.	Helenes	Helenenstein	M (1924)	C					
119.	Helentale	Helenenthal		Vk					
120.	Hummelsciema		Gaujienas	Vk					
121.	Ieriķu	Ramotzky		C					
122.	Ievas		Kastrānes	R					
123.	Ignaša		Ziemeru	Vk					
124.	Iļķenes		Ķizbeles	R					
125.	Inciga	Hinzig	Jaunrozes	Vk					
126.	Indrēnu, Indrānu	Indran	Tirzas; M (1924)	Vk					
127.	Indriksonu		Bieriņu	R					
128.	Indriķa		Liepkalnes Ozolmuižas	C					
129.	Indriķmuiža		Gaujienas	Vk					
130.	Indriķu		Viļķenes, Rīgas pilsētas	Vm					
131.	Italje		Ērgļu	C					
132.	Jāņa			C					
133.	Jāņa		Mārcienas	C					
134.	Jāņa		Ropažu	R					
135.	Jāņa		Korvas	Vk					
136.	Jāņa		Smiltenes	Vk					
137.	Jāņa			Vm					
138.	Jāņmuižas		Dreiliņu, Rīgas pilsētas	R					
139.	Jāņukalna	Johannisberg	Katvaru	Vm					
140.	Jāņzemnieku		Ķipēnu	Vm					
141.	Jaunā	Neuhof	Annas	R					
142.	Jaunā	Neuhof	Doles	R					
143.	Jaunā	Neuhof	Kastrānes	R					
144.	Jaunā	Neuhof	Kliģenes	R					
145.	Jaunā	Neuhof	Mores	R					
146.	Jaunā	Neuhof	Meņģeles	R					
147.	Jaunā	Neuhof	Alsviķu	Vk					
148.	Jaunā	Neuhof	Galgauskas	Vk					
149.	Jaunā	Neuhof	Jaungulbenes	Vk			1919;		300

						1920			
150. Jaunā	Neuhof	Jaunkārķu	Vk						
151. Jaunā	Neuhof	Ārciema	Vm						
152. Jaunā	Neuhof	Augstrozes	Vm						
153. Jaunā	Neuhof	Vaidavas	Vm						
154. Jaunākalna		Kalnamuižas	Vk						
155. Jaunalūksnes	Neu-Marienburg	Alūksnes	Vk						
156. Jaunāmuiža	Neuhof	Rencēnu	Vm						
157. Jaunbilskas	Neu-Bilskenshof, Neu-Bilsken, Höfwellshof		Vk						
158. Jaundzelves		Ķipēnu	Vm						
159. Jaunklīdzas		Tiepeles	Vk						
160. Jaunkīšu, Jaunkīsoles		Braslavas	Vm						
161. Jaunlubānas		Lubānas	C						
162. Jaunmuiža	Neuhof	Ērgļu	C						
163. Jaunmuiža	Neuhof	Mārciena	C						
164. Jaunmuiža	Neuhof	Odziņa	C						
165. Jaunmuiža	Neuhof	Kleistu	R						
166. Jaunmuiža	Neuhof	Vērenes	R						
167. Jaunmuiža	Adsel-Neuhof	Gaujienas	Vk						
168. Jaunmuiža	Neuhof	Ķatvaru	Vm						
169. Jaunmuiža	Neuhof	Stalbes; C (1924)	Vm						
170. Jaunmuižnieku	Neuhof	Grostonas; valsts; M (1924)	C						
171. Jaunpaegļu			Vm						
172. Jaunrūjienas, Rujenes- Torņejas, Jaunā		Valsts	Vm						
173. Jaunsmiltenes	Neu-Smilten	Smiltenes	Vk						
174. Jauntirzas		Tirzas; M (1924)	Vk						
175. Jaunvizlas		Vizlas	Vk						
176. Jaunzeltiņu	Karlsberg	Zeltiņu	Vk						
177. Jēkabu		Vecates	Vm						
178. Jomalas		Ķipēnu	Vm						
179. Jules			R						
180. Jūrģu, Jūrgumuiža	Georgenhof, Jürgenshof	Stalbes, Cēsu pilsētas; C (1924)	Vm						
181. Kaibalas, Kibela		Lielvārdes	R						
182. Kaidagu		Vecadlienas	Vk						
183. Kaķīšu, Kaķīšu		Siguldas	R						
184. Kaķīts		Veclaicenes	Vk						
185. Kalna	Berghof	Ērgļu	C						
186. Kalna	Wesenberg	Lauteres; M (1924)	C						
187. Kalna, Berges	Berghof	Veckalsnava; M (1924)	C						
188. Kalna	Berghof	Kastrānes	R						
189. Kalnamuiža			C						
190. Kalnamuiža, Kales	Kallenhof	Vasarnīca, biedrības īpašums	C						
191. Kalnamuiža		Aderkašu	R						
192. Kalnamuiža, Kalna		Roperbeķu	Vm						
193. Kalnaspāļu			C						
194. Kalnmuiža		Allažu	R						
195. Kalnmuiža		Bīriņu	R						
196. Kalnmuiža		Ķēču	R						
197. Kalnmuiža	Karlsberg	Ozolmuiža (Lappier)	Vm						
198. Kalves			C						
199. Kampju,		Ziemeru	Vk						

Kampa									
200. Kanaviņu		Alūksnes	Vk						
201. Kapes			C						
202. Kardažu		Inčukalna	R						
203. Kārķlu	Neu-Geistershof	Cesvaines; R (1924)	C						
204. Kārķlu	Georgenhof	Vecates	Vm						
205. Kārļišu		Stakenberga, Stākelberga, Stakenberģa	Vm						
206. Kārļa			R						
207. Kārļu	Karlsberg	Drieliņu	Vm						
208. Kārļu		Kokumuiža	Vm						
209. Kārļu	Karlsberg	Vecates	Vm						
210. Katerīnburgas	Katerinburg	Mārupes	Vk						
211. Katrīnmuiža	Katharinberg	Rencēnu	C						
212. Katrīņas, Katrīnas		Doles; sk. 2. tab.	R						
213. Katrīņas, Katrīnas		Viļķenes, Rīgas pilsētas	Vm						
214. Kaulbārdū			Vm						
215. Kauliņa		Jaunburtnieku	Vm						
216. Kaulu, Kauļu	Kaule	Otes	Vk						
217. Kazu	Marienhof	Kastrānes; sk. 2.tab.	R						
218. Keles			Vk						
219. Kolbergu		Kartušu	R						
220. Konstances		Stāmerienas	Vk						
221. Konstances, Stantes	Kostanzenhof		Vm						
222. Konstantīnmuiža		Dūres	Vk						
223. Kordaža		Inčukalna	R						
224. Kosu			R						
225. Krāgeskalna		Alsviķu	Vk						
226. Kraukļu		Stāmerienas	Vk						
227. Krieviņu			Vk						
228. Krieviņu			Vm						
229. Kroņa		Igates	R						
230. Kroņmuiža			C						
231. Krujkalna, Kruikalna		Igates	R						
232. Krupi		Kastrānes	R						
233. Kuites			Vm						
234. Kulmaču			Vm						
235. Kunalas	Nandelslādtshoff	Siguldas; 18. gs. muiža	R						
236. Kureļu, Kureļi		Vīgantu	Vk						
237. Kušulu		Krapes	Vk						
238. Keņģu	Kenge	Jaunbrenģuļu	Vk						
239. Keņģu, Keņģes		Smiltenes	Vk						
240. Ķikutu, Kikutes		Alsviķu	Vk						
241. Ķinderes, Kinderes			C						
242. Ķipānes			C						
243. Ķirbenes	Kürbelshof, Kirbel		Vm						
244. Ķizbeles, Ķīpsalas	Kipsal	Krimuldas	R						
245. Ķunes			C						
246. Labānu		Meirānu	C						
247. Labrenču, Labrences	Labrentz	Sauļu	Vm						

248. Lacgāršas		Kalnamiužas	Vk						
249. Lāčumiužas		Stāmerienas	Vk						
250. Lapas, Lappa	Lapinsky	Toces	C						
251. Lapsēnu			Vk						
252. Laurencenes, Laurences		Alūksnes	Vk						
253. Lazdiņu		Palsmanes	Vk						
254. Leimaņu		Zvārtavas	Vk						
255. Lejasmuižas		Krimuldas	R						
256. Lemba		Cērtenes	Vk						
257. Lemskules		Blomes	Vm						
258. Lēpju		Stāmerienas	Vk						
259. Liagrades		Ļaudonas; M (1924)	C						
260. Liberta	Libbert, Libert	Tiepeles	Vk						
261. Lidaces	Liedac, Lihdaz, Lidac	Kokneses	R						
262. Lielkalna			Vm						
263. Lielreves	Gross-Rewendorf	Skultes	R						
264. Liepas, Liepmuiža	Lindenhof	Lugažu	Vk						
265. Lināju, Linaju	Ahnenthal	M (1924)	C						
266. Lindenbergas		Ļaudonas	C						
267. Lobanas	Helenenstein	Dzelzavas; M (1924)	C						
268. Lobanes			C						
269. Lofelta	Lohfeldshof	Bolderājas; bez zemnieku zemes; sk. 2. tab.	R						
270. Lokas	Lokenhof, Lokkertal	Skultes	R						
271. Lotas, Lates	Charlottenhof	M (1924)	R						
272. Lubīņu			C						
273. Ludeskalna		Jaungulbenes	Vk						
274. Luksenes		Jaunlaicenes	Vk						
275. Lukstu			C						
276. Lusas	Amalienhof	M (1924)	C						
277. Lūsu		Sējas	R						
278. Lutermuiža			Vk						
279. Mālejas, Malejas		Palsmanes	Vk						
280. Mālmuižas	Amalienhof	Vaidavas	Vm						
281. Mālu	Mahlenhof	Rauzas	Vk						
282. Mālukalmuiža			C						
283. Marcu		Aumeisteru	Vk						
284. Marienkalnes			Vk						
285. Marijas			C						
286. Marijas		Sk. 2. tab.	R						
287. Marijkalna	Marienberg	Raunas	C						
288. Marijkalna		Vaidavas	Vm						
289. Mazozolu		Ogres	C						
290. Mellonders		Engelhartas	R						
291. Mellužu		Majora; Rīgas Jūrmalas pilsētas	R						
292. Mengeru			Vk						
293. Menkuļu, Memkule		Skultes	R						
294. Mežamuiža		Smiltenes	Vk						
295. Mežarlupu			R						
296. Mežmuižas		Allažu	R						
297. Mežmuižas		Vijciema; Vidzemes brūņniecības	Vk						
298. Miezītenes			Vk						

299. Mikalkas		Bejas	Vk						
300. Mikases			Vk						
301. Miliņkalnmuiža			C						
302. Mīlītes		Bauņu	Vm						
303. Mores		Tirzas; M (1924)	Vk						
304. Moricshofas		Mujānu	Vm						
305. Mucenieku		Alsviķu	Vk						
306. Muižnieku			C						
307. Muižnieku			Vk						
308. Mukšēnu			C						
309. Murkažu, Murkužmuiža	Murrikas	Lēdurgas	R						
310. Mūrmuižas		Akenstakas	R						
311. Mūrnieka		Ķipēnu	Vm						
312. Mustkalna, Muskalna		Duntes	Vm						
313. Namkalna			C						
314. Neilanda			R						
315. Nepjes		Alsviķu	Vk						
316. Nesaules			C						
317. Nikoļskas, Nikoļskij		Kalnapededzes	Vk						
318. Ogresgala	Oger	Ikšķiles	R						
319. Oldenburgas, Oldenburga	Oldenburg	Voleru; muižiņa; sk. 2. tab.	R						
320. Olešku		Ziemeru	Vk						
321. Ontu		Ilzenes	Vk						
322. Oteres			R						
323. Ozolkalna	Sophien-Eichen	M (1924)	C						
324. Ozolmuižas			C						
325. Ozolmuižas			C						
326. Ozolmuižas			C						
327. Ozolmuižas		Laudonas	C						
328. Ozolmuižas		Annas (Ķēču pagasts)	R						
329. Ozolmuižas		Krapes	R						
330. Ozolu	Ohselshof	Vecbrenguļu; Vm (1924)	Vk						
331. Paegļu	Paegle		Vm						
332. Pakodes			C						
333. Pāpiņas		Smiltenes	Vk						
334. Patakaiņu		Cērtenes	Vk						
335. Patkules			Vm						
336. Paula, Pauļu	Paulhof, Paulenhof	Veselauskas; 18. gs. muiža	C						
337. Paulu		Jaunpils	R						
338. Pauļa	Paulhof		R						
339. Pelnances			Vk						
340. Pepera		Ropažu	R						
341. Pepje			Vk						
342. Pēterupes		Īriņu	R						
343. Pikalnes	Pikkaln	Ikšķiles; Rīgas pilsētas	R						
344. Piksāru	Piksar	Naukšēnu	Vm						
345. Pilates			Vm						
346. Pilskalna		Mārcienas	C						
347. Pižu		Siguldas	R						
348. Plankukalnu		Beļavas	Vk						
349. Podakājas	Podekay	Ropažu, 18. gs. muiža	R						
350. Poķu			C						
351. Ponkulenes		Ērmaņu	Vk						
352. Predelienes			Vk						

353.	Priedītes		Ķipēnu	Vm																
354.	Prindula		Ziemeru	Vk																
355.	Pubuļu	Pubbul	Loberģu	Vk																
356.	Puidzuļu		Dūres	Vk																
357.	Pulaka	Adamshof	Sidgunda	R																
358.	Pulu		Allažu	R																
359.	Pumpītes			Vk																
360.	Pušēnu, Puršēnu	Purskulsdorf	Alojas	Vm																
361.	Putras	Hochberg	Aumeisteru	Vk																
362.	Putu		Lizuma; C (1924)	Vk																
363.	Rabakas			C																
364.	Raksalas	Raksall	Odzienas	C																
365.	Rankas			C																
366.	Rauliča			Vm																
367.	Rauzes		Ķieģelceplis	Vk																
368.	Rāvišas		Nītaures	R																
369.	Reiņu	Reine	Kokneses	R																
370.	Rentes	Rente		R																
371.	Repekalna, Reppekalna		Jaunlaicenes	Vk																
372.	Riebiņa	Arensberg	Mazstraupes; 18. gs. muiža; C (1924)	Vm																
373.	Rikules			R																
374.	Rīmaņa	Langholm	Aizkraukles	R																
375.	Rimstava			Vk																
376.	Rītere	Grütershof	Stukmaņu	R																
377.	Rotenberģes			Vm																
378.	Rožukalna	Roschekaln	Zeltiņu	Vk																
379.	Rudzu	Steenholm	Mazjumpravas	R																
380.	Rullei		Veclaicenes	Vk																
381.	Saikavas		M (1924)	C																
382.	Sakavas			C																
383.	Sakenhofas		Skultes	R																
384.	Saliņas, Selīni	Sellin	Rankas	C																
385.	Salīnes		Piebalgas	C																
386.	Saltupa		Druvienas	Vk																
387.	Saltupītes		Ziemeru	Vk																
388.	Savoda		Doles	R																
389.	Sedas		Turnas	Vk																
390.	Seķu	Seckenhof		Vm																
391.	Semela		Jaunburtnieku	Vm																
392.	Sērdiņu		Nītaures	R																
393.	Sēru		Annas (Ķēču pagasts)	R																
394.	Sila	Heidenhof	Aderkašu; M (1924)	R																
395.	Silabrenču			R																
396.	Silmuižas		Turnas	Vk																
397.	Silupītes		Kokmuižas	Vm																
398.	Silķevas			C																
399.	Sirmaņu		Kastrānes	R																
400.	Skostenes	Feodorowna	Vasilisa	Vk																
401.	Skrīveļu			Vm																
402.	Skruntes		Allažu	R																
403.	Sleps			R																
404.	Sofijas		Rankas	C																
405.	Spandēgas			Vm																
406.	Spikstu, Spikstes		Loberģu	Vk																
407.	Sprīņģu		Ķempu	R																
408.	Sproģu		Liepupes	Vm																
409.	Staju		Omuļu	Vk																
410.	Stāmeres		Rezakas	Vk																

411. Stancmuižas		Stāmerienas	Vk						
412. Stopiņu			R						
413. Stražu, Strazu		Palsmanes	Vk						
414. Streidas	Hessenhof	Eriņu	Vm						
415. Stuburu			C						
416. Stukužu		Kokmuiža	Vm						
417. Stukēnu	Sophienhof	Kokneses	R						
418. Sucēnu		Ēveles	Vk						
419. Sunekļu			Vk						
420. Sveķu		Vecadulienas	Vk						
421. Sviļana		Druvienas	Vk						
422. Šarlotes		Vecbrenģuļu; Vm (1924)	Vk						
423. Šēninga		Smiltenes	Vk						
424. Šīlingshofas, Suše			Vm						
425. Širmanā		Ropažu	R						
426. Šķerstenes	Seehof	Zelgauskas; M (1924)	C						
427. Šķerstenes			R						
428. Šķīliņu	Schillingshof	Rikteres	R						
429. Šķirstiņu, Šķirstenes	Napkull		Vm						
430. Šņoresmuižas		Veckalsnavas; M (1924)	C						
431. Šternupes		Jaunburtnieku	Vm						
432. Švāna, Švāne	Schwanen	M (1924)	C						
433. Švānu krogs			C						
434. Švēdes		Ērgļu	C						
435. Tarvas		Mālpupes	Vk						
436. Tecēnu	Taetzen	Naukšēnu	Vm						
437. Tediņu, Detveras	Rujenbach, Detwen, Teddin	Naukšēnu	Vm						
438. Tilīka			Vk						
439. Tirzumu		Viļķenes; Rīgas pilsētas	Vm						
440. Tišgles			C						
441. Tivoli			C						
442. Torņa	Törnishof		Vm						
443. Trapenes	Trappen	Bormaņu	Vk						
444. Tulderu			C						
445. Tupinga	Tupping	Ropažu; 18. gs.	R						
446. Unguru, Unguriņu	Ungershof, Ibdenhof		Vm						
447. Ūbeles		Ķēču	R						
448. Upītes, Upes		Lipškalna	Vk						
449. Upītes		Kokmuiža	Vm						
450. Ureikstes		Tirzas; M (1924)	Vk						
451. Vāckalna	Teutschenbergen	Cirstu	C						
452. Vadzeles		Mālpils	R						
453. Valdenzē, Valdanzē, Valdamzē, Ezermuiža	Waldensee, Waldamsee	Dikļu	Vm			1919			
454. Vāles			Vm						
455. Valoles	Wallol	Ērgļu	C						
456. Vangažu, Vangašu	Wangasch	Inčukalna	R						
457. Vārmās	Anrepshof	Lielvārdes	R						
458. Vārnas, Varnas		Lielvārdes	R						
459. Vasukalna, Vaserkalna, Valdeka		Zvārtavas	Vk						
460. Vāverkalna			C						

461. Vecāmuiža		Bieriņu	R						
462. Vecklidzas		Tiepeles	Vk						
463. Veckrapes		Krapes	R						
464. Vecmežmuižas	Tannenhof	Smiltenes	Vk						
465. Vecmuižas	Althof	Rozbeku; C (1924)	Vm						
466. Vecumnieku		Palsmanes	Vk						
467. Veida	Weidenhof	Bilstiņu; 18. gs. muiža	R						
468. Veisenbruna	Weissenbrunn	1920. g. muiža	Vk						
469. Veisenhofas	Weisenhof	Galgauskas	Vk						
470. Velenas		Lizuma; C (1924)	Vk						
471. Vērstu, Verstu		Omuļu	Vk						
472. Vēršu		Kalnamižas	Vk						
473. Vēskas, Veske	Wehske	Smiltenes	Vk						
474. Vesetas	Wessethof		C						
475. Vēverkalna-Čūskusalas		Lāzberģa	Vk						
476. Vidagas		Sikšņu	Vk						
477. Vidus	Mittelhof		R						
478. Viesulēnu, Vusulēnu		Siguldas	R						
479. Vīgantu	Vigant	Nītaures	R						
480. Vilciņu		Palsmanes	Vk						
481. Vilku	Wolfhagen	Druvienas	Vk						
482. Vilkulani	Zu Haben Linden	Veckalsnavas; M (1924)	C						
483. Villas		Ropažu	R						
484. Vilziņu	Wilziņ		Vk						
485. Viļuma, Viļu, Viļu	Wilhelmhof, Wilhelminenhof	Mārcienas; M (1924)	C						
486. Viļuma		Nītaures	R						
487. Vintieši	Wintesch	Odzienas	C						
488. Viršu			Vm						
489. Vites	Wittenhof	Mālpils; sk. 2. tab.	R						
490. Volkova	Wolkowa	Lāsberģes	Vk						
491. Zaķišu		Stāmeriena	Vk						
492. Zāles	Sehlenhof	Vecannas	Vk						
493. Zaļā	Grünhof	Lēdurgas; sk. 2. tab.	R						
494. Zases	Sassenhof	Skultes	Vm						
495. Ziediņu	Seedin	Skultes	R						
496. Ziemeļ-Zasas	Seemel-Sassa	Skultes	R						
497. Zilūža		Jaunburtnieku	Vm						
498. Zores			Vm						
499. Zvārtes	Swarten		Vm						
500. Zvirbuļu			Vm						
Mācītājmuižas (luterāņu)									
1. Ādažu	Aahof Pastorat		R						
2. Aizkraukles	Ascheraden Pastorat		R						
3. Allažu	Allasch Pastorat		R						
4. Alojās	Allendorf Pastorat		Vm						
5. Alūksnes	Marienburg Pastorat		Vk						
6. Alūksnes	Marienburg Pastorat	Pilsētas teritorijā	Vk						
7. Apukalna, Opekalna	Hoppenhof Pastorat		Vk						
8. Āraišu, Araišu	Arrasch Pastorat		C			1920			
9. Bērzaunes, Bērzones	Bersohn Pastorat		C						
10. Biķeru, Biķernieku	Bickern Pastorat		R		1. puse			25 612	
11. Burtnieku	Burtneek Pastorat		Vm						

12. Cēsu	Wenden Pastorat		C						
13. Cesvaines	Sesswegen Pastorat		C			1919			1500
14. Daugavgrīvas	Dünamünde Pastorat		R						
15. Dienvid- Rūjienas, Rūjenes- Dienvid	Süd-Rujen Pastorat		Vm						
16. Dikļu	Dickeln Pastorat		Vm			1919; 1922			
17. Doles	Dahlen Pastorat		R						
18. Dubultu			R						
19. Dzērbenes	Serben Pastorat		C						
20. Ērgļu	Erlaa Pastorat		C						
21. Ērgemes	Ermes Pastorat		Vk						
22. Ēveles	Wolfahrt Pastorat		Vk						
23. Gaujienas, Gaujenes	Adsel Pastorat		Vk						
24. Gulbenes	Schwaneburg Pastorat		Vk						
25. Ikšķiles	Uexküll Pastorat		R						
26. Jaunpiebalgas	Neu-Pebalg Pastorat		C						
27. Jaunpils	Jürgensburg Pastorat		R						
28. Kalsnavas	Calzenau Pastorat		C						
29. Katlakalna	Katlakaln Pastorat	Rīgas pilsētas teritorijā	R						
30. Katrīnas	St. Katharinen Pastorat		Vm						
31. Kokneses	Kokenhusen Pastorat		R						
32. Krimuldas	Kremon Pastorat		R						
33. Lazdonas	Lasdohn Pastorat		C						
34. Lēdurgas, Lēdurgas- Turaidas	Loddiger-Treyden Pastorat		R	Gs. b.					
35. Lejas			Vk						
36. Lielsalacas	Salis Pastorat		Vm						
37. Lielvārdes	Lennewaden Pastorat		R						
38. Liepkalna	Linden Pastorat		C						
39. Liepupes	Pernigel Pastorat		Vm	1788					
40. Liezeres	Lösern Pastorat		C						
41. Limbažu	Lemsal Pastorat		Vm						
42. Lubānas	Lubahn Pastorat		C						
43. Lugažu	Luhde Pastorat		Vk						
44. Ļaudonas	Laudohn Pastorat		C						
45. Madlienas	Sisse gall Pastorat		R						
46. Mālpils	Lemburg Pastorat		R						
47. Matīšu	St. Matthiae Pastorat		Vm						
48. Mazsalacas	Salisburg Pastorat		Vm						
49. Mīlgrāvja	Mühlgraben Pastorat		R						
50. Nītaures	Nietau Pastorat		R						
51. Palsmanes	Palzmar Pastorat		Vk						
52. Pēterupes	Peterskapelle Pastorat		R						
53. Piņķu	Pinkenhof Pastorat		R						
54. Raunas	Ronneburg Pastorat	Nodegusi (1919)	C			1919			
55. Ropažu	Rodenpois		R						

	Pastorat								
56. Rubenes	Papendorf Pastorat		Vm						
57. Rūjienas, Ziemeļ- Rūjienas	Rujen, Nord- Rujen Pastorat		Vm	2. puse	1. puse				
58. Salas	Holmhof Pastorat		R						
59. Siguldas	Segewolde Pastorat		R						
60. Skujenes	Schujen Pastorat		C						
61. Slokas	Schlock Pastorat		R						
62. Smiltenes	Smiltēn Pastorat		Vk						
63. Straupes	Roop Pastorat		Vm						
64. Suntažu	Sunzel Pastorat		R						
65. Tirzas, Tirzas- Velēnu	Tyrsen-Wellan Pastorat		Vk						
66. Trikātas	Trikaten Pastorat		Vk						
67. Turaidas	Treyden Pastorat		R						
68. Umurgas	Ubbenorm Pastorat		Vm						
69. Valkas	Walk Pastorat		Vk						
70. Valmieras	Wolmar Pastorat		Vm						
71. Valmieras Veides	Wolmar- Weidenhof Pastorat		Vm			1919; 1920			
72. Vecpiebalgas	Alt-Pebalg Pastorat		C						
73. Vestienas, Liepkalnu- Vestienas	Festen Pastorat	M (1924)	C						
Mācītājmuižas (pareizticīgo)									
1. Ainažu	Гайнаш, православный причт		Vm						
2. Alūksnes	Мариенбург, пр. пр.		Vk						
3. Arukalna			Vk						
4. Bīriņu	Кольцен, пр. пр.		R						
5. Bučauskas	Буцковский, пр. пр.		C						
6. Burtnieku	Буртнек, пр. пр.		Vm						
7. Cēsu	Венден, пр. пр.		C						
8. Daugavgrīvas	Уст-Двинск, пр. пр.		R						
9. Dzērbenes	Зербен, пр. пр.		C						
10. Endzeļiņu	Гензельсгоф, пр. пр.		R						
11. Ērgļu	Эрлаа, пр. пр.		C						
12. Ežu	Эженгоф, пр. пр.		C						
13. Galgauskas	Гольгофский, пр. пр.	M (1924)	Vk						
14. Grostonas	Гроздон, пр. пр.	M (1924)	C						
15. Ikšķiles	Икскюль, пр. пр.		R						
16. Intes	Инте, пр. пр.		C						
17. Jaunpils	Юргенбург, пр.пр.		R						
18. Kalsnavas	Кальценау, пр. пр.		C						
19. Kārsdabas	Керстенбем, пр. пр.		C						
20. Kokneses	Кокенгузен, пр. пр.		R						
21. Kosas	Козенгоф, пр. пр.		C						
22. Krapes	Кроппенгоф, пр.		R						

	пр.								
23. Lazdonas	Лаздон, пр. пр.		C						
24. Līderes	Людери, пр. пр.		C						
25. Lieljumpravas	Вел.- Юнгфернгоф, пр. пр.		R						
26. Limbažu	Лемзаль, пр. пр.		Vm						
27. Ļaudonas	Лаудон, пр. пр.		C						
28. Madlienas	Сиссегаль, пр. пр.		R						
29. Mālpils	Лембург, пр. пр.		R						
30. Mālpupes	Малуп, пр. пр.		Vk						
31. Mārcienas	Марцен, пр. пр.		C						
32. Nītaures	Нитау, пр. пр.		R						
33. Palsmanes	Пальцмар, пр. пр.		Vk						
34. Rūjienas	Руен, пр. пр.		Vm						
35. Saikavas	Сайковский, пр. пр.	M (1924)	C						
36. Sausnējas	Саусен, пр. пр.		C						
37. Skulbergu	Кольберг, пр. пр.		Vm						
38. Smiltenes	Смильтен, пр. пр.		Vk						
39. Stakenberga	Эйхенангерн, пр. пр.		Vm						
40. Stāmerienas	Стомерзе, пр. пр.		Vk						
41. Straupes	Рооп, пр. пр.		Vm						
42. Suntažu	Сунцель, пр. пр.		R						
43. Umurgas	Уббенорм, пр. пр.		Vm						
44. Valkas Sv. Isidora	Валкский Исидоровск., пр. пр.		Vk						
45. Valkas Sv. Nikolaja	Валкский Николаевск., пр. пр.		Vk						
46. Vecpiebalgas	Старо-Пебальг, пр. пр.		C						
47. Vecsalacas	Старо-Салац, пр. пр.		Vm						
48. Vestienas	Фестен, пр. пр.	M (1924)	C						

* Nozīmīgākie avoti un publikācijas: LNA LVA, 235-1.a-5; 235-1.a-38; 235-1.a-39; LNA LVVA, 214-1-5220; 214-1-5221; 1374-1-114; 1374-1-118; 1374-1-119; 1374-1-120; 1374-1-121; 1632-2-171; 1632-2-922; 1632-2-923; 1632-2-924; 1632-2-925; 1632-2-926; 1632-2-927; 1632-2-928; 2661-1-5; 2661-1-75; 6436-1-1118; 6999-13-204; 6999-13-221; 6999-13-1573; 6999-13-1588; 6999-13-1589; Valmieras integrētās bibliotēkas arhīvs. 1. mape; Agthe, A. *Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland*. Tübingen, 1909. S. 128, 129; Cīrulis, E. 1920. gadā sadalīto muižu saraksts. *Zemes Ierīcības Vēstnesis*. 1921. 1. apr. Nr. 7. 14., 15. lpp.; Ducmanis, K. *Iz Baltijas provinču tiesībām*. Rīga, 1913; Dunsdorfs, E. *Muižas*. Melburna, 1983. 68.–105. lpp., t. p. Dunsdorfs, E. Muižu nosaukumi. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1936. 11. sēj., 28056.–28097. sl.; Feldmann, H. (Hrsg.). *Verzeichnis lettländischer Ortsnamen*. Hamburg; Hamm, 1963; Hagemeister, H., von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. In 2 Bde. Riga, 1836–1837; Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. 2 daļās. Rīga, 1972. 1. daļa. 208., 323., 324. lpp.; Klingenberg, A. *Adressbuch für das Gouvernement Livland*. Riga, 1871; *Liefländischer Adreß- und Post-Calendar: auf das Jahr Christi 1784*. Mitau, 1784; Mednis, A. *Agrārais jautājums un zemes reformas Latvijā*. Rīga, 1924; Mühlen, H., von. (Hrsg.). *Baltisches historisches Ortslexikon*. Köln; Wien, 1990. Bd. 2; Piilmann, S., Becker, P. G. *Baltische Wappenexlibris*. Gütersloh; Tallin, 2002; Sivers, J., von. *Das Buch der Güter Livlands und Oesels*. Riga, 1863; Stryk, L., von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. In 2 Bde. Dorpat; Dresden, 1877–1885; Švābe, A. Muiža. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1936. 11. sēj., 28020.–28022. sl.; Valsts zemes fondā ieskaitīto nekustamo īpašumu [169] saraksti [turpinājums]. *Valdības Vēstnesis*. 1924. 2. maijs. Nr. 91. [1. saraksts]–1940. 27. febr. Nr. 47. [169. saraksts]. Šo konkrētu numuru daļēju sarakstu sk. Lapsiņš, R. (sast.). *Alfabētiskais rādītājs "Pagaidu Valdības*

Vēstnesī, “*Latvijas Sargā*” un “*Valdības Vēstnesī*” izsludinātiem likumiem, noteikumiem, instrukcijām, rīkojumiem un pavēlēm no 1918. g. 14. decembra līdz 1937. g. 31. decembrim. Rīgā, 1938; *Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Guts Grenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Jurjew; Riga, 1905; *Wegekarte des Walkschen Kreises mit den Kirchspiels- und Guts Grenzen nebst Namensverzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Jurjew; Riga, 1904; *Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiels- und Guts Grenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Jurjew; Riga, 1908; *Wegekarte des Wolmarschen Kreises mit den Kirchspiels- und Guts Grenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Jurjew; Riga, 1908; Бордонос, Н. Н. *Основы поземельных отношений въ Лифляндской губернии*. Могилевъ-на-Днепре, 1904; Иваск, У. Г. *Описание русских книжных знаков: (Ex-libris)*. Москва, 1905–1918. Вып. 1–3; *Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ*. 4 т. СПб., 1890–1912; Фогель, В. К. (сост.). *Новый списокъ имѣній Лифляндской губернии*. 3-е изд. Рига, 1906.

2. tabula. Rīgas pilsētas un tās patrimoniālā apgabala muižas un muižiņas un to bibliotēkas, 18.–20. gs.*

Muižas, muižiņas LV	Muižas, muižiņas DE	Piezīmes	Bibliotēka			Krājuma apjoms sējumos		
			18. gs.	19. gs.	20. gs.	18. gs.	19. gs.	20. gs.
1. Ādažu	Aahof	Sk. 1. tab.						
2. Aizkalnes, Fišera, Grīzenberga, Brauera, Brūvera	Fischershof, Brauer							
3. Alderu	Hollershof	Sk. 1. tab.						
4. Altonas								
5. Anņīmuiža, Annas, Meijera, Meinerta, Meintera, Mariannas	Annenhof, Meyners, Meinershof							
6. Apakšu								
7. Ašgroves, Pīlādžbirzs	Ashgrove							
8. Atgāzenes, Fēgezaka, Vējzaķsalas	Atgahsen, Atgasen, Vegesack Vegesackshof	Sk. 1. tab.						
9. Baložmuiža	Bonawentura	Vecā Bonaventūras muižiņa						
10. Baltā, Dāla, Mellera	Weissenhof, Weißenhof, Haltermanns	Sk. 1. tab.						
11. Bartela, Bertela	Bartels							
12. Bartrama	Bartrams							
13. Bauma	Baumsches							
14. Beberbeka, Beberbeķu, Samsona	Beberbeck	Sk. 1. tab.						
15. Beķermuiža, Beķera, Bekera	Backers, Beckers, Beckershof	Sk. 1. tab.						
16. Belles, Palmstruka, Palmštrauha, Rudzu, Stanislausa, Vitmakera	Palmstrauch, Bellenhof	Sk. 1. tab.						
17. Belvijas, Pavlovica, Volkovica	Bellevue							
18. Benkendorfa	Benckendorfs							
19. Bērensa, Grūna, Grīna								
20. Berģu	Bergshof	Sk. 1. tab.						
21. Berkava	Borkowitz, Borkowiz	Sk. 1. tab.						
22. Bernekena	Berneken							
23. Bieriņu, Bieriņmuiža, Cimmermaņa	Zimmermans	Sk. 1. tab.						
24. Biķeru	Bickern							
25. Bilstera	Billsteers							
26. Bišumuiža, Bišu, Katrīnas, Katrīnmuīža, Šillera, Šildera, Brandenburga	Bienenhof, Katharinenhof							
27. Bļieķu, Šrēdera	Bleichhof, Schrödersches							

28.	Bloka, Blokmuiža	Blocksches							
29.	Bolderājas, Ostas kapteiņa nams	Berghof, Ahaken, Bolderaa	Sk. 1. tab.						
30.	Bonaventūras, Baložu, Baložmuiža, Beneventura	Bonawentura	Sk. 1. tab.						
31.	Borherta, Grāves, Vites, Līvena, Līvena(s), Fītinghofa	Borchertschen, Wittenhof, Lievenhof, Vitinghofs	Torņkalnā						
32.	Boses								
33.	Brekšu, Harma	Harmshof, Dreilings, Herms							
34.	Brēmera	Bremers							
35.	Bruna	Brun	Sk. 1. tab.						
36.	Budberga	Budbergshof							
37.	Bukultu	Bellenhof	Sk. 1. tab.						
38.	Buļļu	Bullenhof	Sk. 1. tab.						
39.	Burharda, Burkardes	Burchardshof							
40.	Burmeistera, Burmestera	Burmeister							
41.	Cukerbekera	Zuckerbecker							
42.	Čiekurkalna, Šreienbušas	Schreyenbusch							
43.	Dālena	Dalen							
44.	Dammes, Lieldammes, Mazdammes	Dammenhof	Sk. 1. tab.						
45.	Danenšterna								
46.	Dannemana	Dannemannshof							
47.	Dēdermuiža	Deydershof							
48.	Delšava, Reitera, Štakerberga	Reutershof, Delscausche Gelegenheit							
49.	Depkina, Merķeļa, Meija, Šmigasa	Depkinshof, Merkelshof	Sk. 1. tab.						
50.	Doktora, Kazasmuižiņa	Doctor, Kasamois	Sk. 1. tab.						
51.	Dragūnu, Dragūnmuiža,	Dragunshof, Heilshof							
52.	Heila, Heiļa, Elziņmuiža								
53.	Dreiliņmuiža, Dreiliņbuša	Dreilingshof, Dreilingsbusch	Sk. 1. tab.						
54.	Dreiliņu, Dreilinga, Kleisena	Dreilings, Kleissen							
55.	Drēzdena, Drēzena, Langes nams	Dresdenhaus	Tagad Daugavgrīvas ielā Kuldīgas ielas galā						
56.	Drusta, Drosta	Drostenhof							
57.	Duntes, Duntena, Ozolaine, Kaminga, Kūmiņa	Eichenheim, Kummingshof							
58.	Dziru sala								
59.	Ēbeļu, Ebelmuiža, Ēbeļmuiža, Ēbela, Klatco	Ebelshof, Klatzoshöfchen							
60.	Ekes								
61.	Elsinga								
62.	Esenā, Essenes-Gūtiņu, Gotāna	Essenhof, Gothanshof				2. puse			
63.	Ferzena	Fersens							

64. Fogta, Bernera	Bernersche, Voigt							
65. Fokmuiža, Bokaišu, Bukaišu, Hāgenu	Fockenhof	Sk. 1. tab.						
66. Fosa								
67. Francena, Zēdēnsa	Franzenhof							
68. Freitāga	Freitags							
69. Frīdriha	Fredricks	Daugavas labajā krastā						
70. Fridriha	Friedrichshöfchen	Pie Blieķensalas						
71. Frīdriķa	Friedrichshof							
72. Gaiļu, Hānu		Sk. 1. tab.						
73. Garanska, Goronska, Grāvenheide	Gravenheide							
74. Gerstenmeiera								
75. Gīzes, Mērmaņa	Giesenhof							
76. Godeļu	Godelhof							
77. Grāfa, Grafa								
78. Grāves, Grāvmuiža, Hilebolta, Hillebalta	Grawenhof, Hillebolts, Hilboldshof	Sk. 1. tab.						
79. Grēnvalda	Grönwaldshof							
80. Grīkes								
81. Grīziņmuiža								
82. Guberņas, Gubernementes, Gubernatora	Gouvernementz, Gouvernementshof	Sk. 1. tab.						
83. Gūtceita								
84. Hāgena, Lemekena, Manekena, Šulca		Daugavas labajā krastā						
85. Hakmaņa								
86. Hāmaņa								
87. Haltermaņa								
88. Hapaka	Happackshof	Sk. 1. tab.						
89. Harmes, Dreiliga								
90. Hartmaņa, Kolinza, Portu, Fengeru	Hartmannschen	Kalnciema ielā						
91. Hartvisa								
92. Hausmaņa								
93. Heija, Heja, Haija	Hay, Schoengesicht	Daugavgrīvas ielā						
94. Helēnes								
95. Helmita, Markvarta	Helmits, Marquartshof							
96. Helmsa, Helmera, Helmersa, Hinces, Inča	Helmetshof, Hellmershof, Hintzenhof							
97. Hermaņa	Hermannsruh							
98. Hermeliņa, Ermeliņu	Hermelingshof	Sk. 1. tab.						
99. Hilinga	Hillings							
100. Hinrihsona, Heinrihsona, Beijera, Beiera, Budasa	Beiers							
101. Hoenpoča	Hohenpotsch							
102. Holma								
103. Holsta	Holsts Höfchen, Holstenhof							
104. Honersdorfa	Honersdorff							

105. Hovena	Hofwenhof							
106. Hudena								
107. Īgelstrēma								
108. Iļķensalas, Iļķēna	Hilchensholm, Hilchenhof	Sk. 1. tab.						
109. Ikšķile	Uexküll	Sk. 1. tab.						
110. Indriķa								
111. Jāņa	Johannenhof, Johannishof	Jāņvārtu stacija; sk. 1. tab.						
112. Jaunā, Bulmerinka	Nyhof, Neuhof, Bulmerinckshof							
113. Jaunā (Akmensalā)								
114. Jeruzalemes								
115. Jezuītu								
116. Juglas, Broina, Brūnsa, Kokmuiža	Bruyn, Baumhof	Sk. 1. tab.						
117. Jura, Jurgā, Zunda								
118. Kāla, Klintsmuiža	Kahls, Klintemuis							
119. Kārļa	Carlshof, Carls							
120. Katrīnas		Sk. 1. tab.						
121. Kaulu, Franka	Frankenhof							
122. Klēberga, Grāvas								
123. Kleistu, Kleistes- Kronmaņu, Berga	Kleistenhof, Kleissenhof	Sk. 1. tab.	2. puse	1818	1920			308
124. Kojusalas		Sk. 1. tab.						
125. Kokes, Koku	Kokeshof, Kockeshof	Sk. 1. tab.						
126. Krebsa								
127. Krēmera, Krēmermuiža	Kremers	Sk. 1. tab.						
128. Krīdenera, Monrepo	Monrepos							
129. Krīģera, Krēģera, Kreģera, Baltā	Krögershof, Krügershof							
130. Kronmaņa, Kronmaņa	Cronmans	Sk. 1. tab.						
131. Krusta	Kreuzhof							
132. Krūzes, Kristiani, Kristiāna	Krusenhof, Christians							
133. Kuperšmīda	Kupferschmitzhof							
134. Kurte-Stopiņi		Sk. 1. tab.						
135. Ķilķu	Kilckenmuis							
136. Lāča, Lāču, Morgenšterna	Bärenhof, Morgenstern							
137. Lāčupes Jaunā, Lamberta								
138. Lībeksalas, Lībekas, Lībiešu salas, Lībekusalas	Liebethsholm, Lübecksholmshof	Sk. 1. tab.						
139. Lielkangari	Gross-Kangern	Sk. 1. tab.						
140. Liepumuiža	Lindenhof							
141. Līvenas, Kālena, Šildera	Lievenhof							
142. Līves								
143. Lofelta, Lofelda, Lovelta	Loofellts, Lohfeldshof	Sk. 1. tab.						
144. Lucavsalas	Lutzausholm	Sk. 1. tab.						
145. Luīzes	Louizenhof							
146. Mangaļu, privātmuiža	Magnus	Sk. 1. tab.						
147. Mangaļu, Mangaļu valsts muiža		Sk. 1. tab.						
148. Marijas		Pie Stopiņiem;						

		sk. 1. tab.						
149. Mārtiņmuiža	Martinshof							
150. Mazjumpravmuiža, Jumpravmuiža, Mazjumpravas, Blūmendāles	Jungfernhof, Blumenthal	Sk. 1. tab.						
151. Meijermuiža	Meyershof							
152. Meldera, Mellena		Sk. 1. tab.						
153. Mellera	Möllershof							
154. Mengdena								
155. Mērmaņa, Šmita mājvieta, Superintendenta	Mermans, Schmitts Gelegenheit							
156. Metsūe	Metsüehof, Mettsue							
157. Mīlgrāvja, Rodenburga		Sk. 1. tab.						
158. Millera								
159. Nordeķu, Grāves, Fridriha, Fogela, Reima	Nordeckshof, Nordeks, Friedrichs	Sk. 1. tab.						
160. Numurmuiža, Numurmuiža	Nummershof	Sk. 1. tab.						
161. Obsena	Obsenhof							
162. Olaines	Olai	Sk. 1. tab.						
163. Oldenburga	Oldenborgs	Sk. 1. tab.						
164. Ozolkalna, Arķireja, Arhireja	Eichenberg, Archiereis							
165. Pastmeistara	Postmeisters							
166. Pēles, Poļu, Poles	Pelenhof, Pohlen, Poelenhof							
167. Piekūnmuižiņa, Falka, Pigenmuižiņa, Husmaņa	Falkenhof, Husmans							
168. Pīļumuiža, Pīļu, Pīla, Pīlēna	Pihlenhöfgen							
169. Pinkarta, Bieķēnsalas, Bieķēnu	Pinckartshof, Pinkartshof, Näsenhof							
170. Piņķu	Pinckenhof	Sk. 1. tab.						
171. Pleskodāles								
172. Popova								
173. Porta, Tīriņu	Poortshof	Sk. 1. tab.						
174. Portena								
175. Prisena								
176. Pusmuižnieka nams								
177. Rama, Ramma, Rāmavas, Āderholda, Frēliha	Rammshen, Rammenhof, Aderholdschen, Frölichshof	Sk. 1. tab.						
178. Raulinga (Rauliņa?)	Raulinghof							
179. Rāvensberga	Ravensbergshöfgen							
180. Rāves	Raawe Gelegenheit		2. puse	1830				
181. Reimera	Reimschen							
182. Remberģu		Sk. 1. tab.						
183. Rīgemaņa								
184. Ropažu		Sk. 1. tab.						
185. Ruperta, Ruberta	Rupertshof, Ruppertshof, Rubbtertshof							
186. Rumbulas,	Rummel, Suder							

Sudraba								
187. Rumpmuiža, Rumpa								
188. Salas, Medus	Hollmenhof, Hollmhof, Honigshof	Sk. 1. tab.						
189. Salaspils	Kirchholm	Sk. 1. tab.						
190. Spilves	Spilwe	Valsts						
191. Strazdu	Schiwelbens							
192. Strazdumuiža, Trastena, Toravesta	Strasdenhof	Sk. 1. tab.						
193. Strukmaņa	Struckmans							
194. Sužu	Susse							
195. Šampētera, Prēstiņa, Prestinga, Ludekdorfa	Prästings	Sk. 1. tab.						
196. Šarlotendāles								
197. Šenbergū								
198. Šeimaņu	Scheumannshof							
199. Šmerļa, Lielais Šmerlis, Mazais Šmerlis	Schmerle, Smerle	Sk. 1. tab.						
200. Šnaicenhofa	Schneitzenhof							
201. Šokmaņa, Šotmaņa	Schockmans, Schotmanns							
202. Šorkmaņa	Schorkmans							
203. Šreija	Schreyen, Schreijen							
204. Štegmaņa								
205. Štrassenhofa, Fromholdes kundzes māja	Strassenhof, Trastehof							
206. Šulca, Šulcmuiža, Audēju, Šulcena, Ditmāra	Schultzen, Dittmarshof, Schulzen, Schultzenhof	Pārdaugavā						
207. Švarcmuiža, Švarca, Āgenskalna, Hāgena, Bērensa	Swartzen, Hagenshof, Schwarzhof, Schwartzenhof	Sk. 1. tab.						
208. Tīzenhauzenu								
209. Tīzlera	Tieslers							
210. Tomes								
211. Truverta, Trūverta, Bauma, Štegmaņa	Baumhof							
212. Ulbrokas		Sk. 1. tab.						
213. Ūlenbroka, Ulenbroka, Mepena	Ulllenbrockshof							
214. Vāģnera, Šarlotes	Wagnersches	Šarlotes ielā						
215. Veira	Weiershof							
216. Vējzaķsalas	Vegesacksholm	Sk. 1. tab.						
217. Vējzaķsalas (Mazā)								
218. Vīka (Vīkena?)	Wykenhof							
219. Vilka (Vilku)	Wilckenhof, Willkomuisits	Sk. 1. tab.						
220. Vītes	Reinshof, Wittenhof	Sk. 1. tab.						
221. Vitkausa	Witthaushof							
222. Voleru	Wohlershof	Sk. 1. tab.						
223. Volfšmita	Wolfschmidtsches							
224. Zaķu	Waldenrode	Sk. 1. tab.						

225. Zaļā	Grünhof	Sk. 1. tab.						
226. Zasmusiža, Zasu, Šteinhauera	Sassenhof		2. puse	1826		92	2244	
227. Zeibarta	Seibarts							
228. Zēluste, Voivodmuiža, Vaivadmuižiņa, Vaivada, Šepfmuiža, Šepmuiža, Ezerkrasti				Gs. sāk.				
229. Zēmunda	Seemundshof, Mühlenhof							
230. Zolitūdes, Solitūde, Bērzu, Bērmuiža, Švānenberga	Schwanenbergs, Birkenhof, Swanenborgshof							
231. Zorgenfreija	Sorgenfrei							

* Nozīmīgākie avoti un publikācijas: LNA LVVA, 214-1-5220; Barzdeviča, M. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos, 1621–1710*. Rīga, 2011. 265.–274. lpp.; Broce, J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 5 sēj. Rīga, 1996. 2. sēj. 590 lpp.; Dunsdorfs, E. *Muižas*. Melburna, 1983, 68.–105. lpp., t. p. Dunsdorfs, E. *Muižu nosaukumi*. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1936. 11. sēj., 28056.–28097. sl.; Feldmann, H. (Hrsg.). *Verzeichnis lettländischer Ortsnamen*. Hamburg; Hamm, 1963; Hagemeister, H., von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. In 2 Bde. Riga, 1836–1837; Kaupuža, D. *Rīgas muižiņas*. *Latvijas Arhitektūra*. 2005. Nr. 5. 94.–99. lpp.; Klingenberg, A. *Adressbuch für das Gouvernement Livland*. Riga, 1871; Lamze, A. *Teritorijas problēmas Lielrīgas izbūvē*. No: Līventāls, T., Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta*. Rīga, 1932. 769.–808. lpp.; *Liefländischer Adreß- und Post-Calender: auf das Jahr Christi 1784*. Mitau, 1784; Mühlen, H., von. (Hrsg.). *Baltisches historisches Ortslexikon*. Köln; Wien, 1990. Bd. 2; Pirang, H. *Alt-Rigasche Höfchen*. In: *Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen*. Riga, 1912. 6. Jg. S. 3–44. Sivers, J., von. *Das Buch der Güter Livlands und Oesels*. Riga, 1863; Stryk, L., von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. In 2 Bde. Dorpat; Dresden, 1877–1885; Švābe, A. *Muiža*. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 1936. 11. sēj., 28020.–28022. sl.; Valsts zemes fondā ieskaitīto nekustamo īpašumu [169] saraksti [turpinājumos]. *Valdības Vēstnesis*. 1924. 2. maijs. Nr. 91. [1. saraksts]–1940. 27. febr. Nr. 47. [169. saraksts]. Šo konkrētu numuru daļēju sarakstu sk. Lapsiņš, R. (sast.). *Alfabētiskais rādītājs “Pagaidu Valdības Vēstnesī”, “Latvijas Sargā” un “Valdības Vēstnesī” izsludinātiem likumiem, noteikumiem, instrukcijām, rīkojumiem un pavēlēm no 1918. g. 14. decembra līdz 1937. g. 31. decembrim*. Rīga, 1938; *Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen nebst Namens-Verzeichniss der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen*. Jurjew; Riga, 1905; Фогель, В. К. (сост.). *Новый список имѣній Лифляндской губернии*. 3-е изд. Рига, 1906.

3. tabula. Muižu veidi Vidzemes latviešu daļā, 1783.–1924. gads*

* Nozīmīgākos avotus un publikācijas sk. 1. tab.

Vidzemes muižas	Cēsu apriņķis	Rīgas apriņķis	Valkas apriņķis	Valmieras apriņķis	Kopā
(1) Privātās	120	184	123	130	557
t.sk. (1.1.) alods	1	0	7	0	8
(1.3.) fideikomiss	9	7	5	25	46
(2) Mācītājmuižas	18	25	13	16	72
(3) Valsts	20	14	5	10	49
(4) Pilsētu	3	20	1	5	29
(5) Organizāciju, korporāciju, iestāžu	1	3	7	0	11
t.sk. Vidzemes brunniecības	0	0	7	0	7
(6) Meža	8	17	10	4	39
(7) Pareizticīgo mācītājmuižas	18	12	9	9	48
Kopā	188	275	168	174	805
(8) Pusedmuižas	105	148	156	91	500
Pavisam kopā	293	423	324	265	1305

Vidzemes muižas	Cēsu apriņķis (%)	Rīgas apriņķis (%)	Valkas apriņķis (%)	Valmieras apriņķis (%)	No pavisam kopējā muižu skaita (%)
(1) Privātās	21,54	33,03	22,08	23,35	69,19
t.sk. (1.1.) alods	0,83	0	5,69	0	1,44
(1.3.) fideikomiss	7,5	3,8	4,07	19,23	8,26
(2) Mācītājmuižas	25	34,72	18,06	22,22	8,94
(3) Valsts	40,82	28,57	10,20	20,41	6,09
(4) Pilsētu	10,34	68,97	3,45	17,24	3,60
(5) Organizāciju, korporāciju, iestāžu	9,09	27,28	63,63	0	1,37
t.sk. Vidzemes brunniecības	0	0	5,38	0	0,54
(6) Meža	20,51	43,59	25,64	10,26	4,85
(7) Pareizticīgo mācītājmuižas	37,5	25	18,75	18,75	5,96
(8) Pusedmuižas	35,84	34,98	48,14	34,33	38,31

4. tabula. Muižu bibliotēkas Vidzemes latviešu daļā, 1783.–1924. gads.*

Aprēķini veikti atbilstoši 3. tabulā “Muižu veidi Vidzemes latviešu daļā, 1783.–1924. gads” atspoguļotajiem rezultātiem

* Nozīmīgākos avotus un publikācijas sk. 1. un 2. tabulā.

Bibliotēkas Vidzemes muižās	Cēsu apriņķis	Rīgas apriņķis	Valkas apriņķis	Valmieras apriņķis	Kopā
(1) Privātās	34	26	45	52	157
(2) Mācītājmuižas	3	2	0	5	10
(3) Valsts	0	0	0	0	0
(4) Pilsētu	0	5	0	0	5
(5) Organizāciju, korporāciju, iestāžu	1	0	1	0	2
(6) Mežmuižas	0	0	2	0	2
(7) Pareizticīgo mācītājmuižas	0	0	0	0	0
Kopā	38	33	48	57	176
(8) Pusedzīvojamās	0	0	1	1	2
Pavisam kopā	38	33	49	58	178

Bibliotēkas Vidzemes muižās	Cēsu apriņķis	Rīgas apriņķis	Valkas apriņķis	Valmieras apriņķis	Kopā
(1) Privātās	28,33	14,13	36,58	40,00	12,03
(2) Mācītājmuižas	16,67	8,00	0	31,25	0,77
(3) Valsts	0	0	0	0	0
(4) Pilsētu	0	25,00			0,38
(5) Organizāciju, korporāciju, iestāžu	100,00	0	14,29	0	0,15
(6) Mežmuiža	0	0	20,00	0	0,15
(7) Pareizticīgo mācītājmuižas	0	0	0	0	0
(8) Pusedzīvojamās	0	0	0,64	1,1	0,15
Pavisam kopā	12,97	7,80	15,12	21,89	13,64